

Tomasz Kościański

Samorząd sejmikowy województw poznańskiego i kaliskiego w latach 1733-1763

Wydział
Historii

ARCHIWA
PAŃSTWOWE

ARCHIWUM PAŃSTWOWE W LESZNIE

*Samorząd
sejmikowy
województw
poznańskiego
i kaliskiego
w latach
1733-1763*

Redaktor serii
Michał Zwierzykowski

Actum in Civitate Pinarum die 10ma Julij 1795.

/// **AUGUST III.**

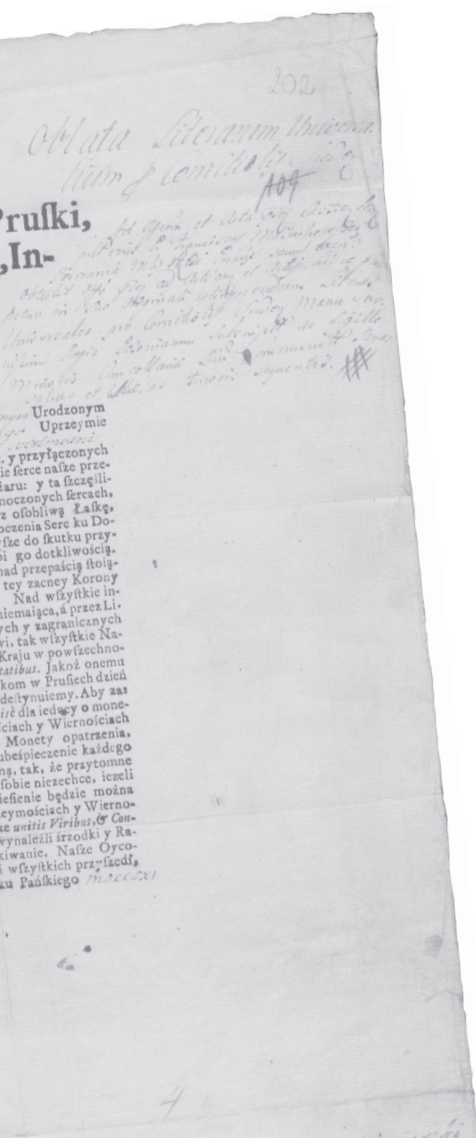
z BOZEY Łaski KROL Polski, Wielki XIĄZE Litewski, Ruski, P
Mazowiecki, Zmudzki, Kijowski, Wołyński, Podolski, Podlaski
flantki, Smoleński, Siewierski, Czerniechowski, a Dzie-
dziczny XIĄZE Saski y Elektor.

[illegible]

Augustus Rex

Samorząd sejmikowy województw poznańskiego i kaliskiego w latach 1733-1763

Tomasz Kościański

Poznań 2024

Recenzent: dr hab. Robert Kołodziej, prof. UWŕ

© Copyright by Tomasz Kořciański 2024

© Copyright by Archiwum Państwowe w Lesznie, Leszno 2024

© Copyright by Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu,

Wydział Historii UAM, Poznań 2024

Indeksy opracował Tomasz Kořciański

Na okładce: Uniwersał Augusta III zwołujący sejmik przedsejmowy województw poznańskiego i kaliskiego w Őrodzie na dzień 16 marca 1761 r. – Warszawa, 31 stycznia 1761 r. (AP Poznań, Gr 1219, k. 202)

Korekta: Wioletta Sytek

Projekt okładki: Ewa Wąsowska

Skład: Dariusz Wierzbicki

ISBN 978-83-962751-5-8

ISBN 978-83-67284-43-1

Archiwum Państwowe w Lesznie

ul. Solkiego 71

64-100 Leszno

tel. 65 526 97 19

e-mail: info@archiwum.leszno.pl

www.archiwum.leszno.pl

Wydział Historii UAM

ul. Uniwersytetu Poznańskiego 7

61-614 Poznań

tel. 61 829 14 64

e-mail: history@amu.edu.pl

www.historia.amu.edu.pl

Druk: Grupa Wydawnicza FNCE

www.fnce.info

Spis treści

Wstęp	9
Część I. Samorząd sejmikowy województw poznańskiego i kaliskiego – zakres, sposób organizacji i funkcjonowanie	19
1. Zakres samorządu sejmikowego	21
1.1. Terytorium	21
1.2. Miejsca obrad	28
2. Organizacja samorządu sejmikowego	33
2.1. Koło sejmikowe	33
2.2. Zagajający i funkcjonariusze sejmikowi	35
2.2.1. Zagajający	35
2.2.2. Marszałek	36
2.2.3. Posłowie na sejm	42
2.2.4. Inne funkcje poselskie	50
2.2.5. Deputaci trybunalscy	52
2.2.6. Komisarze skarbowi	55
2.2.7. Asesorzy sejmikowi	56
2.2.8. Inni deputaci, komisarze do zadań specjalnych, delegaci, plenipotenci i rezydenci	58
2.2.9. Oficerowie	60
2.2.10. Sędziowie kapturowi	61
2.2.11. Konsyliarze, sekretarze	63
2.3. Komisja Skarbowa Poznańska	65
2.4. Chorągiew sejmikowa	70
3. Funkcjonowanie samorządu sejmikowego	75
3.1. Klasyfikacja zgromadzeń sejmiku	75
3.2. Podstawa prawna zgromadzeń	80
3.3. Terminy zgromadzeń	81
3.4. Kompetencje	83
3.5. Uczestnicy	87
3.6. Procedura	90
3.6.1. Przygotowanie zgromadzenia	90
3.6.2. Przebieg obrad	96
3.6.3. Zrywanie obrad	100

3.7. Limitowanie obrad	106
3.8. Dokumentacja sejmikowa.....	108
Część II. Dzieje polityczne sejmiku.....	113
1. Okres bezkrólewia i wojny o sukcesję polską po śmierci Augusta II (1733-1736)	115
2. Średzki sejmik w cieniu rywalizacji facji politycznych (1737-1755).....	149
3. W obliczu wojny siedmioletniej (1756-1763)	187
Zakończenie	219
Bibliografia	221
Aneksy.....	235
Aneks 1	
Wykaz zgromadzeń sejmiku województw poznańskiego i kaliskiego w latach 1733-1763.....	237
Aneks 2	
Marszałkowie sejmiku województw poznańskiego i kaliskiego w latach 1733-1763	244
Aneks 3	
Posłowie na sejm wybrani przez sejmik województw poznańskiego i kaliskiego w latach 1733-1763	246
Aneks 4	
Posłowie do różnych osób i instytucji wybrani przez sejmik województw poznańskiego i kaliskiego w latach 1733-1763	250
Aneks 5	
Deputaci trybunalscy wybrani przez sejmik województw poznańskiego i kaliskiego w latach 1733-1763	253
Aneks 6	
Komisarze skarbowi wybrani przez sejmik województw poznańskiego i kaliskiego w latach 1733-1763.....	256
Aneks 7	
Asesorzy wybrani przez sejmik województw poznańskiego i kaliskiego w latach 1733-1763.....	258
Aneks 8	
Inni deputaci, komisarze do zadań specjalnych, delegaci, plenipotenci i rezydenci wybrani przez sejmik województw poznańskiego i kaliskiego w latach 1733-1763	260
Aneks 9	
Dowódcy, oficerowie oraz rotmistrzowie wybrani przez sejmik województw poznańskiego i kaliskiego w latach 1733-1763	262
Aneks 10	
Sędziowie kapturowi wybrani przez sejmik województw poznańskiego i kaliskiego w latach 1733-1763	263

Aneks 11	
Konsyliarze konfederacji wybrani przez sejmik województw poznańskiego i kaliskiego w latach 1733-1763.....	265
Aneks 12	
Uniwersał Wojciecha Miaskowskiego starosty gębickiego, regimentarza partii wojska koronnego – Kalisz, 5 lutego 1734 r.	268
Aneks 13	
Manifest uchwalony podczas zjazdu konfederatów obozu stanisławowskiego pod łaską marszałkowską Jana Andrzeja Palędzkiego chorążycy bydgoskiego – Gniezno, 25 sierpnia 1734 r.	270
Aneks 14	
Akt poddania się pod panowanie Augusta III przez grupę senatorów, urzędników i szlachty z województw poznańskiego i kaliskiego – Trzebow, 24 stycznia 1735 r.	272
Aneks 15	
Informacja o sytuacji na sejmiku w relacji Pietro Francesco Gianniego audytora nuncjatury papieskiej dla kardynała sekretarza stanu Giuseppe Firrao – [b.m.], 31 sierpnia 1735 r.	274
Aneks 16	
Informacja o sejmiku w aktach synodu ewangelicko-reformowanego – Leszno, 6-7 czerwca 1736 r.	275
Aneks 17	
Informacja o przebiegu sejmiku przedsejmowego w Środzie 25 sierpnia 1738 r. w liście Andrzeja Cichockiego metrykanta koronnego do Michała Kazimierza Radziwiłła wojewody trockiego, hetmana polnego litewskiego – Warszawa, 6 września 1738 r.	276
Aneks 18	
List prymasa Krzysztofa Antoniego Szembeka do Piotra Pawła Sapięhy stolnika litewskiego w sprawie podejrzeń o plany organizacji konfederacji – Gniezno, 18 lipca 1742 r.	277
Aneks 19	
Odpowiedź Piotra Pawła Sapięhy stolnika litewskiego na list prymasa Krzysztofa Antoniego Szembeka w sprawie podejrzeń o plany organizacji konfederacji – Koźmin, 19 lipca 1742 r.	278
Aneks 20	
Informacja o sejmiku deputackim w Środzie 14 września 1744 r., w liście Macieja Mycielskiego kasztelana poznańskiego do Michała Kazimierza Radziwiłła kasztelana wileńskiego – Poznań, 16 września 1744 r. ..	279
Aneks 21	
Informacja o zerwaniu sejmiku przedsejmowego w Środzie, w dniu 19 sierpnia 1748 r. w rejestrze posłów wybranych na sejm – [b.m.], [b.d.] 1748 r.	280
Aneks 22	
Protestacja Pawła Zbijewskiego miecznika poznańskiego przeciwko pułkownikowi Gabrielowi Skórzewskiemu w sprawie poranienia go podczas trwania sejmiku przedsejmowego w Środzie 21 sierpnia 1752 r., wniesiona do ksiąg grodzkich kościańskich w dniu 14 października 1752 r.	281

Aneks 23	
Propozycje do instrukcji na sejmik przedsejmowy województw poznańskiego i kaliskiego w 1754 r.	283
Aneks 24	
List Ignacego Twardowskiego kasztelana międzyrzeckiego do Jana Klemensa Branickiego wojewody krakowskiego, hetmana wielkiego koronnego z informacją o zerwaniu sejmiku przedsejmowego w Środzie – Mo- drze, 29 sierpnia 1754 r.	285
Aneks 25	
List Ignacego Twardowskiego kasztelana międzyrzeckiego do Jana Klemensa Branickiego wojewody krakowskiego, hetmana wielkiego koronnego z informacją o zerwaniu sejmiku deputackiego i pozytywnym zakończeniu gospodarskiego w Środzie, w dniach 15-16 września – Po- znań, 19 września 1755 r.	
Aneks 26	
Uzgodnienia przed sejmikiem deputackim w liście Augustyna Działyńskiego wojewody kaliskiego do Jakuba Działyńskiego wojewody malborskiego – Działyń, 12 września 1756 r.	288
Aneks 27	
List województwa kaliskiego do Jana Klemensa Branickiego kasztelana krakowskiego, hetmana wielkiego koronnego, pisany podczas zjazdu senatorów i szlachty na sąd ziemski – [Kalisz], 16 maja 1763 r.	289
Wykaz tabel.	291
Wykaz ważniejszych skrótów	293
Indeksy	295
Indeks osobowy	297
Indeks geograficzny	309

Wstęp

Choć historia badań nad sejmikami dawnej Rzeczypospolitej sięga XIX w., to ich stan nadal pozostawia wiele pracy dla kolejnych pokoleń historyków¹. Sytuacja ta wynika z szeregu przyczyn, zaczynając od tej, iż badania nad tymi instytucjami nie należą do najprostszych. Zwykle stanowią one złożone projekty, a dotychczasowe doświadczenia wskazują, że najlepiej prowadzić je na podstawie szeroko zakrojonych kwerend, które dostarczają najwięcej wydawnictw źródłowych. Swoje, najczęściej niepełne, monografie posiadają sejmik województw poznańskiego i kaliskiego (zob. niżej) oraz inne sejmiki koronne – województw krakowskiego², sandomierskiego³, brzesko-kujawskiego i inowrocławskiego⁴, łęczyckiego⁵, sieradzkiego⁶, lubelskiego⁷, sejmiki województwa

---

¹ Zob. więcej w: R. Kołodziej, M. Zwierzykowski, *Bibliografia parlamentaryzmu Rzeczypospolitej szlacheckiej / Bibliography of the parliamentary system of the Noble's Republic*, Poznań 2012 [H. Olszewski, recenzja, „Czasopismo Prawno-Historyczne” 65 (2013), z. 1, s. 513-516]. Zob. też: R. Kołodziej, *Z najnowszych badań nad parlamentaryzmem szlacheckim Rzeczypospolitej w XVI-XVII wieku*, „Historia Slavorum Occidentis” 2013, nr 2, s. 43-57; M. Zwierzykowski, *Sejm i sejmiki Rzeczypospolitej w XVIII wieku w dorobku historiografii*, „Historia Slavorum Occidentis” 2013, nr 2, s. 58-75.

² K. Przyboś, *Sejmik województwa krakowskiego w czasach saskich (1697-1763)*, Kraków 1981. Zob. też A. Lityński, *Szlachecki samorząd gospodarczy w Małopolsce (1606-1717)*, Katowice 1974; W. Kriegseisen, *Samorząd szlachecki w Małopolsce w latach 1669-1717*, Warszawa 1989; D. Kupisz, *Wojska powiatowe samorządów Małopolski i Rusi Czerwonej w latach 1572-1717*, Lublin 2008.

³ Z. Trawicka, *Sejmik województwa sandomierskiego w latach 1572-1696*, Kielce 1985.

⁴ A. Pawiński, *Rządy sejmikowe w Polsce 1572-1795 na tle stosunków województw kujawskich*, oprac. i wstęp H. Olszewski, wyd. 2 oparte na wyd. 1 (1888), Warszawa 1978.

⁵ J. Włodarczyk, *Sejmiki łęczyckie*, Łódź 1973.

⁶ S. Płaza, *Sejmiki i zjazdy szlacheckie województwa sieradzkiego. Ustrój i funkcjonowanie (1572-1632)*, cz. 1, Kraków-Warszawa 1987; A. Filipczak-Kocur, *Sejmik sieradzki za Wazów (1587-1668)*, Opole 1989; A. Burketowicz, *Sejmik sieradzki w latach 1669-1717*, Sieradz 2009.

⁷ A. Panek, *Sejmik lubelski za Sasów (1696-1763)*, Opole 2000 [rozprawa doktorska; informacja za: R. Kołodziej, M. Zwierzykowski, *Bibliografia parlamentaryzmu*, s. 118, poz. 1272]; M. Ujma, *Sejmik lubelski 1572-1696*, Warszawa 2003; W. Bednaruk, *Sejmiki lubelskie w okresie stanisławowskim (1764-1794)*, Lublin 2011.

ruskiego⁸ oraz mazowieckiego⁹. Życie sejmikowe Prus Królewskich również zostało ujęte w szerszych opracowaniach¹⁰. Mniej jest ujęć monograficznych sejmików Wielkiego Księstwa Litewskiego¹¹. Jako osobną grupę prac można wyodrębnić publikacje o charakterze syntetycznym bądź szersze opracowania ogniskujące się wokół wybranych zagadnień¹².

Dzieje badań nad sejmikiem województw poznańskiego i kaliskiego sięgają XIX w. Jako pierwszy tym zgromadzeniem zajął się Kazimierz Jarochoński, a jego zainteresowanie przyniosło wciąż aktualną pracę związaną z okresem panowania Augusta II¹³. W 1932 r. ukazała się publikacja autorstwa Stanisława Pomykaja, omawiająca dzieje średzkiego sejmiku doby Augusta III¹⁴. W wyniku upływu lat i rozszerzenia stanu wiedzy publikacja ta, licząca 35 stron, straciła nieco na wartości. W latach 50. XX w. Włodzimierz Dworzaczek podjął się wyzwania polegającego na zebraniu materiału źródłowego dotyczącego sejmiku z przełomu XVI i XVII w. Projekt ten przyniósł pierwszą szeroką edycję źródłową akt sejmikowych do dziejów województw Wielko-

---

⁸ J. Ternes, *Sejmik chełmski za Wazów (1587-1668)*, Lublin 2004; R. Kozyrski, *Sejmik szlachecki ziemi chełmskiej 1648-1717*, Lublin 2006; A. Król, *Sejmik ziem łwowskiej, przemyskiej i sanockiej w Sądowej Wiszni za panowania Wazów (1587-1668)*, Przemyśl 2018. Zob. W. Bondyra, *Reprezentacja sejmowa Rusi Czerwonej w czasach saskich*, Lublin 2005.

⁹ J.A. Gierowski, *Sejmik generalny Księstwa Mazowieckiego na tle ustroju sejmikowego Mazowsza*, Wrocław 1948; B. Sobol, *Sejm i sejmiki ziemskie na Mazowszu Książęcym*, Warszawa 1968; J. Choińska-Mika, *Sejmiki mazowieckie w dobie Wazów*, Warszawa 1998; A. Pieńkowska, M.A. Pieńkowski, *Sejmiki mazowieckie wobec problemów wewnętrznych Rzeczypospolitej w latach 1661-1665*, Oświęcim 2015.

¹⁰ S. Achremczyk, *Reprezentacja stanowa Prus Królewskich w latach 1696-1772. Skład społeczny i działalność*, Olsztyn 1981; J. Dygdała, *Życie polityczne Prus Królewskich u schyłku ich związku z Rzeczpospolitą w XVIII wieku. Tendencje unifikacyjne a partykularyzm*, Warszawa 1984; Z. Naworski, *Sejmik generalny Prus Królewskich 1569-1772. Organizacja i funkcjonowanie na tle systemu zgromadzeń stanowych prowincji*, Toruń 1992; S. Achremczyk, *Życie sejmikowe Prus Królewskich w latach 1647-1772*, Olsztyn 1999.

¹¹ A.B. Zakrzewski, *Sejmiki Wielkiego Księstwa Litewskiego XVI-XVIII w. – ustroj i funkcjonowanie. Sejmik trocki*, Warszawa 2000; D. Konieczna, *Ustrój i funkcjonowanie sejmiku brzeskolitewskiego w latach 1565-1763*, Warszawa 2013; R. Jurgaitis, *Nuo bajoriškosios savivaldos iki parlamentarizmo. Vilniaus seimelio veikla 1717-1795 m.*, Vilnius 2016. Zob. A. Rachuba, *Wielkie Księstwo Litewskie w systemie parlamentarnym Rzeczypospolitej w latach 1569-1763*, Warszawa 2002.

¹² M. Borucki, *Sejmy i sejmiki szlacheckie*, Warszawa 1972; A. Lityński, *Sejmiki ziemskie 1764-1793. Dzieje reformy*, Katowice 1988; W. Kriegerseisen, *Sejmiki Rzeczypospolitej szlacheckiej w XVII i XVIII wieku*, Warszawa 1991; W. Filipczak, *Życie sejmikowe prowincji wielkopolskiej w latach 1780-1786*, Łódź 2012; R. Kozyrski, *Duchowieństwo, kościoły i religia w dokumentach sejmików województwa ruskiego w epoce konfesjonalizacji Rzeczypospolitej Obojga Narodów 1648-1768*, Lublin 2013; J. Kaniewski, *Sejmiki koronne wobec problemów wewnętrznych Rzeczypospolitej za panowania Michała Korybuta Wiśniowieckiego (1669-1673)*, Katowice 2014.

¹³ K. Jarochoński, *Lauda połączonych województw poznańskiego i kaliskiego za panowania Augusta II*, „Ateneum” 34 (1884), z. 8: s. 259-282, z. 9: s. 416-435.

¹⁴ S. Pomykaj, *Sejmiki wielkopolskie w Środzie w latach 1733-1763*, Kalisz 1932.

polski właściwej¹⁵, wydaną w dwóch częściach¹⁶. W tym też czasie ten wybitny historyk opublikował artykuł o składzie społecznym wielkopolskiej reprezentacji sejmowej¹⁷. W następnej dekadzie Witold Stronczyński napisał rozprawę doktorską związaną z sejmikami wielkopolskimi u schyłku średniowiecza. Praca powstała pod kierunkiem naukowym Zdzisława Kaczmarczyka, lecz niestety nie została opublikowana¹⁸. Wspomniane wydawnictwo Włodzimierza Dworaczka wykorzystał później Stanisław Płaza, który, uzupełniając je własnymi kwerendami, zajął się ustrojem i funkcjonowaniem zgromadzenia w Środzie¹⁹.

W przeciągu kilkudziesięciu ostatnich lat stan badań nad sejmikiem doświadczył znacznego postępu. Dzisiaj należy powiedzieć, że posiada on obszerne edycje źródłowe zawierające materiał umożliwiający przeanalizowanie szeregu aspektów związanych zarówno z samym samorządem sejmikowym, jak i w ogóle z dziejami Wielkopolski. Wspomniane wydawnictwa obejmują lata 1572-1632 oraz 1632-1655²⁰ i 1668-1763²¹. W opracowaniu znajdują się kolejne tomy akt sejmikowych, tym razem odnoszące się do okresów 1656-1668 i 1764-1793²². Zakończenie tych projektów stworzy sytuację dotąd niespotykaną w historiografii – jeden z ważniejszych sejmików koronnych będzie posiadał wydaną niemal kompletną podstawę źródłową, zebraną według szeroko zakreślonych kryteriów²³.

¹⁵ W niniejszej publikacji pojęcia „Wielkopolska” i „Wielkopolska właściwa” traktuję jako synonimy województw poznańskiego i kaliskiego.

¹⁶ *Akta sejmikowe województw poznańskiego i kaliskiego*, t. 1: 1572-1632, cz. 1: 1572-1616, wyd. W. Dworaczek, Poznań 1957; część druga ukazała się nieco później: *Akta sejmikowe województw poznańskiego i kaliskiego*, t. 1: 1572-1632, cz. 2: 1616-1632, wyd. W. Dworaczek, Poznań 1962.

¹⁷ W. Dworaczek, *Skład społeczny wielkopolskiej reprezentacji sejmowej w latach 1572-1655*, „Roczniki Historyczne” 23 (1957), s. 281-309.

¹⁸ W. Stronczyński, *Sejmiki wielkopolskie w pierwszej połowie XV w.*, Poznań 1966 [rozprawa doktorska, Biblioteka UAM].

¹⁹ S. Płaza, *Sejmiki i zjazdy szlacheckie województw poznańskiego i kaliskiego. Ustrój i funkcjonowanie (1572-1632)*, Warszawa-Kraków 1984.

²⁰ *Akta sejmikowe województw poznańskiego i kaliskiego. Lata 1632-1655*, wyd. I. Kraszewski, M. Zwierzykowski, R. Kołodziej, przy współpracy A. Kamieńskiego, Poznań 2022.

²¹ *Akta sejmikowe województw poznańskiego i kaliskiego. Lata 1668-1675*, wyd. M. Zwierzykowski, R. Kołodziej, A. Kamieński, Poznań 2018; *Akta sejmikowe województw poznańskiego i kaliskiego. Lata 1676-1695*, wyd. M. Zwierzykowski, R. Kołodziej, A. Kamieński, Poznań 2018; *Akta sejmikowe województw poznańskiego i kaliskiego. Lata 1696-1732*, wyd. M. Zwierzykowski, Poznań 2008; *Akta sejmikowe województw poznańskiego i kaliskiego. Lata 1733-1763*, wyd. M. Zwierzykowski, Warszawa 2015 [K. Łopatecki, *Edycje źródłowe akt sejmikowych. Przeszłość – teraźniejszość – przyszłość*, „Miscellanea Historico-Iuridica” 14 (2015), z. 2, s. 9-43; recenzje: Z. Chodyła, „Roczniki Historyczne” 82 (2016), s. 268-272; M. Mikołajczyk, „Czasopismo Prawno-Historyczne” 68 (2016), z. 1, s. 310-313].

²² Pierwszy z wymienionych tomów przygotowywany jest przez zespół badaczy pod kierunkiem Igora Kraszewskiego (Poznań) w składzie: Andrzej Kamieński (Warszawa), Robert Kołodziej (Wrocław), Michał Zwierzykowski (Poznań); drugi pod kierunkiem Michała Zwierzykowskiego (Poznań) w składzie: Robert Kołodziej (Wrocław), Witold Filipczak (Łódź), Dariusz Rolnik (Katowice), Grzegorz Glabisz (Poznań). Zob. *AS 1668-1675*, s. VII, przypis 4 i 5.

²³ Zob. M. Zwierzykowski, *Edycje akt sejmikowych z terenu prowincji wielkopolskiej*, „Miscellanea Historico-Iuridica” 21 (2022), z. 1, s. 379-403.

Oprócz wspomnianej pracy Stanisława Płazy dysponujemy dwoma opracowaniami monograficznymi związanymi ze średzkiem sejmikiem w czasach saskich. Pierwsze związane jest z samorządem sejmikowym w latach 1696-1732, drugie natomiast dotyczy Komisji Skarbowej Poznańskiej, instytucji wykonawczej sejmiku działającej w okresie 1685-1766. Autorem obu publikacji jest Michał Zwierzykowski²⁴. Funkcjonowanie wielkopolskich sejmików za Stanisława Augusta omówił Grzegorz Glabisz²⁵. Najlepiej poznanym dotychczas okresem dziejów sejmiku są bezsprzecznie czasy saskie (1696-1763). Michał Zwierzykowski, oprócz wspomnianych wyżej publikacji, jest autorem szeregu artykułów omawiających funkcjonowanie samorządu sejmikowego. Są to prace, które dotyczą tego zagadnienia *sensu stricto*, jak i jego peryferii²⁶. Wraz z Grzegorzem Glabiszem wydał listy wielkopolskich oficerów do Jana Tarły – woje-

---

²⁴ Tenże, *Samorząd sejmikowy województw poznańskiego i kaliskiego w latach 1696-1732*, Poznań 2010 [M. Krzymkowski, recenzja, „Czasopismo Prawno-Historyczne” 64 (2012), z. 2, s. 518-520]; tenże, *Komisja Skarbowa Poznańska. Z dziejów sejmikowej administracji i sądownictwa skarbowego w Wielkopolsce w XVII i XVIII wieku*, Poznań 2003.

²⁵ G. Glabisz, *Sejmiki Wielkopolski w latach 1764-1793*, Poznań 2022.

²⁶ M. Zwierzykowski, *Problematyka archiwalna w uchwałach sejmiku województw poznańskiego i kaliskiego w czasach saskich (1696-1763)*, [w:] *Pamiętnik II Ogólnopolskiego Zjazdu Studentów Archiwistyki*, Poznań, 16-17 kwietnia 1998, red. I. Mamczak-Gadkowska, Poznań 1998, s. 39-46; tenże, *Komisja Skarbowa Poznańska. Z dziejów twórcy archiwum skarbowego samorządu sejmikowego w XVII i XVIII w.*, „Miscellanea Historico-Archivistica” 12 (2000), s. 35-52; tenże, *Komisja Skarbowa Poznańska. Organ samorządu sejmikowego oraz element administracji skarbowej Rzeczypospolitej szlacheckiej (1686-1766)*, „Roczniki Dziejów Społecznych i Gospodarczych” 62 (2002), s. 207-230; tenże, *Sejmikowe próby remontu zamku poznańskiego w XVIII w.*, „Kronika Miasta Poznania” 2004, nr 4, s. 279-302; tenże, *Sejmik województw poznańskiego i kaliskiego w latach 1696-1702*, „Scripta Minora” 4 (2006), s. 403-492; tenże, *Funkcjonowanie samorządu sejmikowego województw poznańskiego i kaliskiego od XVI do XVIII wieku*, [w:] *Sejmik Wielkopolski. Przeszłość i teraźniejszość*, red. A. Kamiński, Szczecin–Jarocin 2008, s. 19-33; tenże, *Kwestie religijne w polityce sejmiku województw poznańskiego i kaliskiego w latach 1696-1732*, [w:] *Religia i polityka. Kwestie wyznaniowe i konflikty polityczne w Europie w XVIII wieku*, red. L. Harc, G. Wąs, Wrocław 2009, s. 403-413; tenże, *Klasyfikacja sejmików na przykładzie funkcjonowania sejmiku województw poznańskiego i kaliskiego w latach 1696-1732*, [w:] *O prawie i jego dziejach księgi dwie. Studia ofiarowane Profesorowi Adamowi Lityńskiemu w czterdziestopięciolecie pracy naukowej i siedemdziesięciolecie urodzin*, ks. I, red. M. Mikołajczyk [i in.], Białystok–Katowice 2010, s. 589-594; tenże, *Geneza i funkcjonowanie chorągwi policyjnej województw poznańskiego i kaliskiego w latach 1734-1767*, [w:] *W podróży przez wiek osiemnasty... Studia i szkice z epoki nowożytnej. Dedykowane profesorowi Jerzemu Dygdałowi*, red. A. Perłakowski, M. Wyszomirska, M. Zwierzykowski, Kraków 2015, s. 117-134; tenże, *Liberum veto w praktyce wielkopolskiej działalności sejmikowej w czasach saskich*, „Biblioteka Epoki Nowożytnej” 4 (2016), z. 1, s. 97-125; tenże, *Reprezentacja sejmowa województw poznańskiego i kaliskiego w latach 1696-1763. Uwagi wstępne*, [w:] *Między barokiem a oświeceniem. Parlamentaryzm*, red. B. Krysztopa-Czupryńska, J. Kielbik, Olsztyn 2016, s. 35-46; tenże, „*Sine iustitia in libertate żyć nie chcemy*”. *Prawo i sprawiedliwość w dyskursie politycznym kampanii sejmowych lat 1696-1762*, [w:] *Wartości polityczne Rzeczypospolitej Obojga Narodów. Struktury aksjologiczne i granice cywilizacyjne*, red. A. Grześkowiak-Krwawicz, współpraca J. Axer, Warszawa 2017, s. 264-288; tenże, *Między sejmem a samorządem terytorialnym. Konsekwencje ustrojowe funkcjonowania sejmików dawnej Rzeczypospolitej*, [w:] *Unie między państwowe, parlamentaryzm, samorządność. Studia z dziejów ustroju Rzeczypospolitej Obojga Narodów*, red. W. Uruszczyk, Z. Noga, M. Zwierzykowski, K. Fokt, Warszawa 2020, s. 453-468.

wody lubelskiego z okresu wojny o sukcesję polską²⁷, natomiast wspólnie z Ewą Tacką omówił miejsca obrad sejmików w Wielkopolsce właściwej²⁸. Grzegorz Głabisz poświęcił trzy artykuły sejmikowi oraz województwom poznańskiemu i kaliskiemu w okresie bezkrólewia po śmierci Augusta II i wojny o tron polski, które stanowią właściwie powiązaną ze sobą całość²⁹. Badacz ten omówił również finansowanie chorągwi policyjnej oraz konfederacji partykularnej województw poznańskiego i kaliskiego³⁰, a także działanie samorządu sejmikowego w zakresie opieki społecznej³¹. Obraz ten uzupełniają prace autorstwa piszącego te słowa: jedna stanowi wstępną charakterystykę grupy marszałków sejmiku województw poznańskiego i kaliskiego lat 1733-1763, druga omawia uchwały sejmikowe dotyczące miast na przykładzie miasta Leszna, zaś trzecia poświęcona jest sejmikowi przedsejmowemu z 1761 r.³²

Niniejsze opracowanie wpisuje się w już wytyczone badania, rozpoczęte w takim kształcie przez Michała Zwierzykowskiego. Jego celem jest przeanalizowanie samorządu sejmikowego województw poznańskiego i kaliskiego w latach 1733-1763. Ramy chronologiczne pracy stanowią śmierć Augusta II (1 lutego 1733 r.) oraz ostatni sejmik za panowania jego syna – Augusta III, do którego doszło w Środzie 13 września 1763 r. Za drugiego władcy z dynastii Wettynów nie nastąpiło w dziejach sejmików tak przełomowe wydarzenie jak Sejm Niemy i związane z nim reformy. Sejmiki, które zbierały się i obradowały w latach 1733-1763, funkcjonowały, opierając się na postanowieniach wspomnianego sejmiku z 1717 r.³³

²⁷ *Z dziejów wojny o sukcesję polską. Listy Wielkopolan do Jana Tarty wojewody lubelskiego z lat 1734-1735*, wyd. G. Głabisz, M. Zwierzykowski, Poznań 2018 (dalej: *Listy Wielkopolan*).

²⁸ M. Zwierzykowski, E. Tacka, *Miejsca obrad sejmików województw Wielkopolski właściwej od XVI do XVIII wieku*, „Res Historica” 42 (2016), s. 75-100.

²⁹ G. Głabisz, *Województwa poznańskie i kaliskie w bezkrólewiu 1733 r.*, [w:] *W podróży przez wiek osiemnasty...*, s. 51-71; tenże, *Konfederacja partykularna województw poznańskiego i kaliskiego przy majestacie Stanisława Leszczyńskiego w latach 1733-1735*, „Klio. Czasopismo poświęcone dziejom Polski i powszechnym” 37 (2016), z. 2, s. 61-85; tenże, *Pacyfikacja województw poznańskiego i kaliskiego w latach 1734-1736*, „Wieki Stare i Nowe” 11 (2016), s. 67-95.

³⁰ Tenże, „*Na zapłatę ludziom wojewódzkim*”. *Finansowanie chorągwi policyjnej województw poznańskiego i kaliskiego w latach 1734-1767*, „Kwartalnik Historyczny” 129 (2022), z. 2, s. 319-371; tenże, *Finansowanie wojny o tron polski w latach 1733-1735 z perspektywy konfederacji partykularnej województw poznańskiego i kaliskiego*, „Roczniki Dziejów Społecznych i Gospodarczych” 83 (2022), s. 425-451.

³¹ Tenże, *Opieka społeczna w działalności samorządu sejmikowego województw poznańskiego i kaliskiego w XVIII wieku*, [w:] *Społeczeństwo a dobroczynność i opieka społeczna*, red. I.M. Dacka-Górzyńska, A. Karpiński, Warszawa 2020 (Społeczeństwo Staropolskie. Seria Nowa, t. 6), s. 95-113.

³² T. Kościński, *Marszałkowie sejmiku województw poznańskiego i kaliskiego w latach 1733-1763. Próba charakterystyki*, „Wieki Stare i Nowe” 12 (2017), s. 41-69; tenże, *Leszno w aktach sejmikowych województw poznańskiego i kaliskiego w czasach saskich (1696-1763)*, „Rocznik Leszczyński” 18 (2018), s. 55-64; tenże, *Sejmik przedsejmowy województw poznańskiego i kaliskiego z 1761 roku*, „Rocznik Leszczyński” 20 (2020), s. 173-185.

³³ Książka M. Zwierzykowskiego *Samorząd sejmikowy* tylko roboczo została zakończona na 1732 r. Sejm Niemy posiada bogatą literaturę, zob. m.in. *Sejm Niemy. Między mitem a reformą państwa*, red. M. Zwierzykowski, Warszawa 2019.

W literaturze funkcjonuje kilka modeli monografii sejmikowych. Każdy z nich w sposób szczególny skupia się na jakiejś grupie zagadnień, ze zrozumiałych względów pozostałe kwestie traktując z mniejszą uwagą. Zadawane są odmienne pytania badawcze, które przynoszą różnorodne odpowiedzi i spostrzeżenia³⁴. Niniejsza praca założeniami i konstrukcją nawiązuje do książek Michała Zwierzykowskiego i Grzegorza Glabisza dotyczących sejmików Wielkopolski w XVIII w. Wiąże się to na przykład z tym, że z niewielkimi zmianami zachowany został układ tych publikacji. Przyjęto więc i tutaj podział pracy na część historyczno-ustrojową oraz historyczno-polityczną³⁵. Jest to pokłosie propozycji modelu monografii sejmiku, który został zaproponowany przez Adama Lityńskiego. Jego założeniem było stworzenie monografii szerzej rozpatrującej wiele aspektów, niż zwykle to czyniono, m.in. potraktowanie sejmiku jako instytucji i uwzględnienie jego stosunków z innymi instytucjami w państwie³⁶. Taki model wydaje się być nieco pełniejszy, pozwala uchwycić instytucje sejmikowe szerzej i na wielu płaszczyznach. Praca Stanisława Płazy zwraca uwagę na analizę pod względem formalnym, zaś opracowanie Stanisława Pomykaja jest za bardzo zwięzłe, aby mogło stanowić tutaj punkt odniesienia.

Panowanie Augusta III historycy często oceniają krytycznie, podobnie jak dorobek samego władcy³⁷. Przyjmuje się zwykle, że był to okres zastoju politycznego i niewykorzystanych szans na reformę państwa, co spowodowało, że nie cieszył się on szczególną uwagą i poważaniem badaczy. Mimo znacznego postępu badań w ostatnich kilkudziesięciu latach, panowanie Augusta III nadal pozostaje nie najlepiej opracowane. Z okresu prawie 30 lat spore zainteresowanie kierowało się dotychczas na jego początek, tzn. bezkrólewie po śmierci Augusta II i wojnę o sukcesję polską. Zajmowano się zarówno polityczną działalnością stronników „Piasta” i Wettyna, jak i aktywnością militarną³⁸. W przypadku literatury dotyczącej okresu po 1736 r. spotykamy nieliczne ujęcia monograficzne oraz wiele artykułów i tekstów przyczynkarskich. Zofia Zielińska, Maria

---

³⁴ Zwraca na to uwagę M. Zwierzykowski (*Samorząd sejmikowy*, s. 15).

³⁵ Por. tamże; G. Glabisz, *Sejmiki Wielkopolski*.

³⁶ A. Lityński, *O modelu monografii sejmiku*, „Czasopismo Prawno-Historyczne” 37 (1985), z. 1, s. 148. Dyskusja wokół najbardziej użytecznej konstrukcji monografii sejmiku cały czas trwa, zob. J. Stoliczka, *O modelu monografii sejmiku w drugiej połowie XVII wieku*, [w:] *Po unii – sejmiki szlacheckie w Rzeczypospolitej XVI-XVIII wieku*, red. H. Lulewicz, M. Wagner, Siedlce 2013, s. 179-180; tenże, *Sejmiki ukraińskie w latach 1648-1702. Problemy badawcze*, [w:] *Patrimonium. Studia z historii nowożytnej w Europie Środkowo-Wschodniej*, t. 1: *Wczesnonowożytny człowiek. Przestrzeń – władza – prawo w XVI-XVIII wieku*, red. W. Mychałowski, J. Stoliczka, Kijów-Kraków 2015, s. 225-240.

³⁷ Zob. J. Dygdała, *U początków „czarnej legendy” czasów saskich*, „Czas Nowożytny” 23 (2010), s. 63-84. W nieco korzystniejszym świetle pokazuje się postać Augusta III w badaniach Jacka Staszewskiego (np. *August III Sas*, Wrocław 2010).

³⁸ Literatura dotycząca tego okresu jest liczna, zob. m.in.: E. Cieślak, *W obronie tronu króla Stanisława Leszczyńskiego*, Gdańsk 1986; A. Perlakowski, *Kariera i upadek królewskiego faworyta. Aleksander Józef Sułkowski w latach 1695-1738*, Kraków 2013; A. Lisek, *Obóz stanisławowski w województwie ruskim w okresie bezkrólewia i wojny o tron Polski w latach 1733-1736*, Kraków 2014; *Od Augusta Mocnego do Augusta III. Doniesienia z Warszawy Andrzeja Cichockiego z lat 1732-1734*, wyd. J. Dygdała, Warszawa 2016.

Czeppe i Katarzyna Kuras dokonały charakterystyki stronnictw politycznych, nie licząc XIX-wiecznej książki autorstwa Kazimierza Waliszewskiego³⁹. Właściwie poza omówionymi przez Henryka Palkija sejmami lat 1736 i 1738⁴⁰ niewiele wiadomo o kulisach obrad sejmowych, jako że nie zostały one monograficznie przeanalizowane. Do dyspozycji pozostaje jedynie kilka mniejszych ujęć⁴¹, chociaż jeszcze przed II wojną światową opublikowane zostały diariusze wybranych sejmów⁴². Trochę lepiej prezentują się badania nad funkcjonowaniem sejmów⁴³. Pisma polityczne z lat 1733-1763 badał Rafał Niedziela, natomiast zawiłe ścieżki polemik politycznych zostały omówione przez Monikę Wyszomirską⁴⁴. Praca Henryka Olszewskiego poświęcona doktrynom prawnoustrojowym została doprowadzona tylko do 1740 r.⁴⁵ Magnaterię polską epoki saskiej scharakteryzowała Teresa Zielińska⁴⁶. Pewne informacje o funkcjonowaniu Trybunału Koronnego dostępne są w pracy Waldemara Bednaruka⁴⁷.

³⁹ Z. Zielińska, *Walka „Familii” o reformę Rzeczypospolitej 1743-1752*, Warszawa 1983; M. Czeppe, *Kamaryla Pana z Dukli. Kształtowanie się obozu politycznego Jerzego Augusta Mniszcha 1750-1763*, Warszawa 1998; K. Kuras, *Współpracownicy i klienci Augusta A. Czartoryskiego w czasach saskich*, Kraków 2010. Zob. też K. Waliszewski, *Potoccy i Czartoryscy. Walka stronnictw i programów politycznych przed upadkiem Rzeczypospolitej 1734-1763*, t. 1: 1734-1754, Kraków 1887.

⁴⁰ H. Palkij, *Sejmy 1736 i 1738 roku. U początków nowej sytuacji politycznej w Rzeczypospolitej*, Kraków 2000.

⁴¹ W. Konopczyński, *Sejm grodzieński 1752*, „Kwartalnik Historyczny” 20 (1907), z. 1: s. 59-104, z. 3: s. 321-378; tenże, *Fatalny sejm 1744 r.*, [w:] tegoż, *Od Sobieskiego do Kościuszki. Szkice – drobiazgi, fraszki historyczne*, Warszawa 1921, s. 109-126; J. Staszewski, *Co się wydarzyło na sejmie w Grodnie w 1744 roku?*, [w:] *Parlament, prawo, ludzie. Studia ofiarowane profesorowi Juliuszowi Bardachowi w sześćdziesięciolecie pracy twórczej*, red. S. Grodziski [i in.], Warszawa 1996, s. 273-278; H. Palkij, *Praca komisji aukcji wojska w latach 1736-1738*, „Kwartalnik Historyczny” 106 (1999), z. 1, s. 19-44; M. Wyszomirska, *Anonimowe projekty reformy Rzeczypospolitej przed sejmem „boni ordinis” z 1748 roku*, „Studia Historyczne” 48 (2005), z. 2, s. 151-165.

⁴² *Dyaryusze sejmowe z wieku XVIII*, t. 1: *Dyaryusz sejmu z r. 1748*, wyd. W. Konopczyński, Warszawa 1911; *Dyaryusze sejmowe z wieku XVIII*, t. 2: *Dyaryusz sejmu z r. 1746*, wyd. W. Konopczyński, Warszawa 1912; *Dyaryusze sejmowe z wieku XVIII*, t. 3: *Dyaryusze sejmów z lat 1750, 1752, 1754 i 1758*, wyd. W. Konopczyński, Warszawa 1937; M. Skibiński, *Europa a Polska w dobie wojny o sukcesję austriacką 1740-1745*, t. 2: *Dokumenty*, Kraków 1912.

⁴³ Zob. m.in.: H. Olszewski, *Sejm Rzeczypospolitej epoki oligarchii 1652-1763. Prawo – praktyka – teoria – programy*, Poznań 1966; tenże, *Funkcjonowanie sejmu w dawnej Rzeczypospolitej*, „Czasopismo Prawno-Historyczne” 35 (1983), z. 1, s. 149-162; J. Bardach, *Sejm szlachecki doby oligarchii*, „Kwartalnik Historyczny” 74 (1967), z. 2, s. 365-372; tenże, *Sejm dawnej Rzeczypospolitej jako najwyższy organ reprezentacyjny*, „Czasopismo Prawno-Historyczne” 35 (1983), z. 1, s. 135-147; J. Michalski, *Sejm w czasach saskich*, [w:] *Historia sejmu polskiego*, t. 1: *Do schyłku szlacheckiej Rzeczypospolitej*, red. J. Michalski, Warszawa 1984, s. 350-419.

⁴⁴ R. Niedziela, *Pisma polityczne w okresie bezkrólewia i wojny o tron polski po śmierci Augusta II Mocnego (1733-1736)*, Kraków 2005; M. Wyszomirska, *Miedzy obroną wolności a naprawą państwa. Rzeczypospolita jako przedmiot polemik politycznych w dobie panowania Augusta III (1734-1763)*, Warszawa 2010.

⁴⁵ H. Olszewski, *Doktryny prawnoustrojowe czasów saskich 1697-1740*, Warszawa 1961.

⁴⁶ T. Zielińska, *Magnateria polska epoki saskiej. Funkcje urzędów i królewsczyzn w procesie przeobrażeń warstwy społecznej*, Wrocław 1977.

⁴⁷ W. Bednaruk, *Trybunał Koronny. Szlachecki sąd najwyższy w latach 1578-1794*, Lublin 2008; *Trybunał Koronny w kulturze prawnej Rzeczypospolitej szlacheckiej*, red. A. Dębiński, W. Bednaruk,

Podstawę źródłową niniejszej książki stanowi edycja pt. *Akta sejmikowe województw poznańskiego i kaliskiego. Lata 1733-1763*, wydana w 2015 r. przez Michała Zwierzykowskiego. Jest to tom zawierający łącznie 683 teksty dotyczące 93 zgromadzeń sejmikowych (por. podrozdział 3.1.), które odbyły się lub które odbyć się miały. Są to materiały wytworzone przez sam sejmik, jego funkcjonariuszy oraz przez inne instytucje lub osoby, materiały, które są bezpośrednio lub pośrednio związane ze zgromadzeniem. Na potrzeby edycji wydawca tych źródeł poczynił szeroko zakrojone kweryndy w Polsce, jak i za granicą⁴⁸.

Poszukiwania prowadzone przez autora niniejszej pracy przybrały charakter uzupełniający. Objęły one zbiory Archiwum Głównego Akt Dawnych w Warszawie, Archiwum Państwowego w Poznaniu, Biblioteki Kórnickiej PAN w Kórniku, Biblioteki Książąt Czartoryskich w Krakowie, Biblioteki Narodowej w Warszawie, Biblioteki Uniwersytetu Warszawskiego oraz zbiór mikrofilmów Punktu Konsultacyjnego w Warszawie Papieskiego Instytutu Studiów Kościelnych. Odszukane zostały informacje, które pozwoliły na wyjaśnienie i rozszerzenie kilku wątków, obecnych już w edycji źródłowej z 2015 r.

Książka dzieli się na dwie części, które uzupełniają dołączone aneksy. Podzielona na trzy rozdziały pierwsza część dotyczy zakresu działania samorządu sejmikowego, jego organizacji oraz funkcjonowania. W pierwszym rozdziale scharakteryzowane zostały terytorium sejmiku województw poznańskiego i kaliskiego oraz miejsca jego obrad. W rozdziale dotyczącym organizacji samorządu sejmikowego omówione zostało pojęcie „koło sejmikowe”, przedstawieni i scharakteryzowani zostali funkcjonariusze sejmikowi. W tym miejscu zwrócono uwagę na działalność Komisji Skarbowej Poznańskiej, a także na funkcjonowanie chorągwi policyjnej województw wielkopolskich. Trzeci rozdział, poświęcony funkcjonowaniu samorządu sejmikowego, porusza takie tematy jak klasyfikacja zgromadzeń, ich podstawa prawna, terminy obrad, kompetencje samorządu, procedura obrad sejmikowych, limitowanie obrad oraz informacje o dokumentacji sejmikowej. Wzorując się na książce Grzegorza Głabisza o sejmikach wielkopolskich, wprowadzono tutaj szereg zestawień tabelarycznych umożliwiających dostrzeżenie wielu zjawisk.

W drugiej części znajduje się charakterystyka dziejów politycznych sejmiku. Ten fragment pracy jest utrzymany w porządku chronologiczno-problemowym, dzieli się na trzy rozdziały: pierwszy dotyczy okresu bezkrólewia po śmierci Augusta II i wojny o sukcesję polską, kolejny obejmuje lata od sejmu pacyfikacyjnego roku 1736 do rozpoczęcia wojny siedmioletniej, ostatni zaś omawia realia sejmiku w okresie wojny siedmioletniej aż do śmierci Augusta III. Część ta ma stanowić swoisty przewodnik dziejów politycznych po materiałach źródłowych dostępnych w postaci edycji akt sej-

---

M. Lipska, Lublin 2008; czy też *Reasumpcja Trybunału Koronnego. Wspomnienia Jakuba Sobieszczańskiego z wydarzeń w 1752 roku*, wyd. W. Bednaruk, Lublin 2010. Zob. też W. Maisel, *Trybunał Koronny w świetle laudów sejmikowych i konstytucji sejmowych*, „Czasopismo Prawno-Historyczne” 34 (1982), z. 2, s. 73-190.

⁴⁸ M. Zwierzykowski, *Wstęp*, [w:] AS, s. VII-X.

mikowych z tego okresu. Nie jest to jednak synteza dziejów politycznych Wielkopolski za Augusta III (takie studium musiałoby mieć inne proporcje i znacznie szerszą podstawę źródłową), aczkolwiek pojawia się w niej wiele wątków niedostrzeżonych dotychczas w historiografii.

W formie aneksów dołączone zostały zestawienia tabelaryczne. Znajdują się wśród nich: wykaz zgromadzeń sejmiku oraz listy z nazwiskami funkcjonariuszy sejmikowych. W związku z tym w tekście książki ograniczono wyliczanie funkcjonariuszy wybieranych na sejmiku do minimum, pełne ich wykazy znajdują się w aneksach⁴⁹. W ramach aneksów zamieszczono również 16 tekstów źródłowych ważnych dla książki, a pominiętych w wydanej wcześniej edycji akt sejmikowych.

Książka powstała na bazie pracy doktorskiej, którą obroniono na Uniwersytecie im. Adama Mickiewicza w Poznaniu w 2019 r., a którą napisano pod kierunkiem naukowym prof. Michała Zwierzykowskiego. W niniejszym opracowaniu dokonano niezbędnych uzupełnień i poprawek. Konstrukcja pracy powoduje, że nie do uniknięcia okazały się też pewne powtórzenia, gdyż były one potrzebne dla zachowania spójności wywodu w poszczególnych kwestiach.

* * *

Pani Doktor Elżbiecie Olender, dyrektor Archiwum Państwowego w Lesznie oraz Panu Profesorowi Józefowi Doboszowi, dziekanowi Wydziału Historycznego Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu dziękuję za sfinansowanie publikacji niniejszej książki.

Dziękuję recenzentom pracy doktorskiej – Panom Profesorom Marianowi Drozdowskiemu i Robertowi Kołodziejowi za życzliwe uwagi i sugestie. Profesorowi Robertowi Kołodziejowi dziękuję również za uwagi przekazane w recenzji wydawniczej, dzięki którym udało się zweryfikować i poprawić pewne nieścisłości.

Serdeczne podziękowanie kieruję przede wszystkim ku Panu Profesorowi Michałowi Zwierzykowskiemu za pomoc udzielaną podczas prac nad rozprawą doktorską, a także później w trakcie pracy nad maszynopisem książki oraz za wszelkie uwagi kierowane w tym czasie. Dziękuję także Panu Doktorowi Grzegorzowi Glabiszowi za równie istotne uwagi, podpowiedzi i wskazówki. Oba Panom dziękuję także za udostępnienie zdjęć dokumentów odszukanych przez nich podczas kwerend, które przekazują pewne informacje o tytułowym zagadnieniu, oraz za wcześniejsze zapoznanie się z maszynopisem książki.

Dziękuję uczestnikom Seminarium Zakładu Historii Nowożytnej do XVIII wieku Wydziału Historii Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu za życzliwość i rozmowy.

Rodzinie dziękuję za wsparcie i przepraszam za nieobecność. Jej też tę książkę dedykuję.

---

⁴⁹ Wykazy funkcjonariuszy sejmikowych znajdują się w Aneksach 2-11.

Część I

*Samorząd sejmikowy województw
poznańskiego i kaliskiego – zakres,
sposób organizacji i funkcjonowanie*

1. Zakres samorządu sejmikowego

1.1. Terytorium

Opis terytorium, jakie wchodziło w zakres kompetencji sejmiku województw poznańskiego i kaliskiego, został dokonany w pracy Michała Zwierzykowskiego dotyczącej dziejów samorządu sejmikowego w Wielkopolsce właściwej w latach 1696-1732⁵⁰. Choć za Augusta III nie doszło do zmian granic struktur administracyjnych świeckich ani kościelnych na tym obszarze, to panowanie tego władcy przypadło na początek stałego (choć z pewnymi przestojami) okresu rozwoju demograficznego i procesu przeobrażeń społeczno-gospodarczych. Początek tych zmian sięgał roku 1720⁵¹.

Wielkopolska właściwa była najbardziej na zachód wysuniętym terenem Rzeczypospolitej. Będąc częścią prowincji wielkopolskiej, wchodziła w skład Korony. Od północnego zachodu i zachodu graniczyła z Prusami. Na południe od niej znajdował się Śląsk, utracony *de facto* przez Habsburgów w 1741 r. na rzecz państwa Fryderyka II. Od północnego wschodu i kierunku wschodniego sąsiadowały z nią inne województwa koronne: pomorskie, inowrocławskie, brzesko-kujawskie, łęczyckie oraz sieradzkie, a także ziemia wieluńska. Położenie województw poznańskiego i kaliskiego tuż przy granicy pruskiej miało spore konsekwencje dla regionu i jego mieszkańców. Chociaż Rzeczpospolita oficjalnie nie włączała się w wielkie europejskie konflikty tego czasu, to i tak jej granice były naruszane przez sąsiadów. Zachodnie pogranicze było terenem, gdzie wojsko pruskie stałe poszukiwało rekrutów, niekiedy zapuszczając się głębiej w Wielkopolskę. Celem tych wypadów było również pozyskiwanie surowców, na przykład żywności. Zabiegi te szczególnie nasiliły się podczas obu wojen śląskich (1740-1742 i 1744-1745). Wojna siedmioletnia (1756-1763) to kolejny trudny czas dla mieszkańców regionu, który stał się zapleczem strategicznym dla wojska rosyjskiego, walczącego z siłami pruskimi. Po opuszczeniu Wielkopolski przez Rosjan wkroczyli do niej żołnierze pruscy. Nieustające manewry obcych wojsk sprowadzały się m.in. do zakładania magazynów, uzupełniania szeregów nowym rekrutem, ściągania

---

⁵⁰ M. Zwierzykowski, *Samorząd sejmikowy*, s. 22-27. Por.: W. Szczygielski, *Konfederacja barska w Wielkopolsce 1768-1770*, Warszawa 1970, s. 27-36; M. Zwierzykowski, *Komisja Skarbowa Poznańska*, s. 14-22.

⁵¹ Zob. *Dzieje Wielkopolski*, t. 1: *Do roku 1793*, red. J. Topolski, Poznań 1969.

kontrybucji, brania zakładników oraz staczania potyczek. W obliczu tych zagrożeń lokalni liderzy szlacheccy zaczęli poszukiwać wsparcia u dysponentów wielkiej polityki. Kiedy to okazywało się zawodne, próbowano sięgać po inne, bardziej radykalne środki⁵².

W porównaniu z panowaniem Augusta II Mocnego, w dobie Augusta III zasięg terytorialny sejmiku województw poznańskiego i kaliskiego nie uległ zmianom. Województwo poznańskie nadal składało się z powiatów poznańskiego, kościańskiego i wałeckiego oraz ziemi wschowskiej, natomiast województwo kaliskie złożone było z powiatów kaliskiego, gnieźnieńskiego, kcyńskiego, konińskiego, nakielskiego i pyzdrskiego. Pod względem obszaru nieco większe było województwo kaliskie – 16 523 km², gdy poznańskie zajmowało 16 166 km². Ten stan zmienił się w 1768 r.⁵³ oraz kilka lat później wraz z I rozbiorem.

Wśród urzędników województwa poznańskiego rangi senatorskiej znajdowali się: wojewoda poznański oraz kasztelanowie poznański, międzyrzecki, rogoziński, śremski, przemęcki, krzywiński i santocki. W województwie kaliskim byli to: wojewoda kaliski wraz z kasztelanami kaliskim, gnieźnieńskim, łędzkim, nakielskim, biechowskim i kamieńskim. Łącznie było więc 15 świeckich senatorów. Z kręgu kościelnego senatorami byli arcybiskup gnieźnieński i biskup poznański. Na charakteryzowanym terytorium znajdowały się trzy odrębne hierarchie niesenatorskich urzędników ziemskich – poznańska, kaliska oraz wschowska. W obrębie każdej z nich funkcjonowali: podkomorzy, starosta grodowy, chorąży, sędzia, stolnik, podczaszy, podsędek, podstoli, cześnik, łowczy, pisarz ziemski, miecznik, wojski oraz skarbnik⁵⁴.

Na obszarze obu województw wielkopolskich znajdowały się cztery starostwa grodowe. Najszerszą jurysdykcję posiadał starosta generalny Wielkopolski. Podlegały mu sądy grodzkie w Poznaniu i Kaliszu, a także urzędy grodzkie w Poznaniu, Kaliszu, Kościanie, Kcyni, Gnieźnie, Koninie i Pyzdrach. Jak zauważył Michał Zwierzykowski, w czasach saskich zawsze był nim senator. Urząd starosty generalnego Wielkopolski nie mógł być łączony z urzędem senatorskim z Wielkopolski właściwej, stąd niekiedy pretendenci do tego urzędu decydowali się objąć niższe w hierarchii krzesła senatorskie z sąsiednich województw. Osobną jurysdykcję sądową posiadali jeszcze starostowie nakielski, wałecki oraz wschowski⁵⁵.

---

⁵² Szerzej zob.: W. Dworzaczek, *Wobec wojen śląskich i wojny siedmioletniej. Walki stronnictw*, [w:] *Dzieje Wielkopolski*, s. 860-862; J. Topolski, *Wielkopolska poprzez wieki*, Poznań 1999, s. 138-140. Na ten temat w rozdziale 3 części II niniejszej książki.

⁵³ Zmiany granic województw dokonał sejm 1767/1768 r., który doprowadził do utworzenia nowego województwa – gnieźnieńskiego. Powstało ono z powiatów gnieźnieńskiego i kcyńskiego, a jego pojawienie się sprawiło, że ukształtowała się nowa hierarchia urzędników. Chociaż utworzenie nowego województwa oficjalnie usprawiedliwiono chęcią docenienia i nagrodzenia zasług wyróżniających się osób oraz usprawnienia działania struktur administracyjnych i sądowych, to najpoważniejszym tego powodem była chęć nagrodzenia senatorskim urzędem wojewódzkim Augusta Sułkowskiego, polityka, na którego usługi liczyć mogli Rosjanie. Z. Chodyła, *Utworzenie i początki funkcjonowania województwa gnieźnieńskiego (1768-1774-1776)*, [w:] *Gniezno. Studia i materiały historyczne*, t. 2, Warszawa-Poznań 1987, s. 5-68.

⁵⁴ M. Zwierzykowski, *Odrębności ustrojowe Wielkopolski w dobie nowożytnej*, [w:] *Między barokiem a oświeceniem. Staropolski regionalizm*, red. S. Achremczyk, Olsztyn 2008, s. 57-58; tenże, *Samorząd sejmikowy*, s. 23.

⁵⁵ Tenże, *Odrębności ustrojowe Wielkopolski*, s. 56-57; tenże, *Samorząd sejmikowy*, s. 23-24, tam też autor wymienia nazwy urzędników podległych starostom w sądach i urzędach, s. 23.

Należy zauważyć, że w organizacji struktury sejmikowej pewną rolę odgrywał podział terytorialny Kościoła katolickiego. Michał Zwierzykowski podaje przykład częściowego wykorzystania jej przy taryfach podatkowych⁵⁶. Terytorium średzkiego sejmiku obejmowało część archidiecezji gnieźnieńskiej, diecezji poznańskiej oraz dwie parafie przynależne do diecezji wrocławskiej. Istniały tutaj 582 parafie oraz 36 klasztorów (w tym dziewięć żeńskich), z czego osiem miało rangę opactwa. Kapituły katedralne w Poznaniu i Gnieźnie mogły ekspediować przedstawicieli na obrady sejmiku, chociaż nie mieli oni prawa do aktywnego udziału w obradach⁵⁷. Wiadomo na przykład, że w 1733 r. delegatami kapituły na sejmiku w Środzie byli prałaci, archidiacon Aleksander Mostowski i kantor Aleksander Gorzeński⁵⁸.

Zdaniem Jerzego Topolskiego lata 20. XVIII w. oznaczały dla Wielkopolski początek odbudowy gospodarczej regionu:

Przerwanie procesu odbudowy po zniszczeniach wojennych połowy XVII w. przez wojnę i zaburzenia wewnętrzne początków XVIII w. i związane z nimi klęski elementarne stanowiło dla gospodarki Wielkopolski silny wstrząs. [...] O ile na wielu innych terenach kraju [...] skutki wojny północnej były wyraźnie widoczne jeszcze około połowy XVIII stulecia, o tyle w Wielkopolsce już pierwsza ćwierć tegoż stulecia stanowi okres przezwyciężenia owego wstrząsu. Oznacza to, że wraz z początkiem drugiej ćwierci XVIII w. (lata 1720-1730) Wielkopolska wstąpiła w stadium wzrostu gospodarczego, co prawda przerywanego [...], lecz odznaczającego się dynamiką⁵⁹.

Za panowania Wettynów liczba miast i miasteczek w Wielkopolsce sięgała ok. 160 ośrodków⁶⁰. Zagęszczenie miast na tym obszarze było bardzo wysokie, wyższe w porównaniu z wieloma innymi regionami⁶¹. Gęsta sieć miast była przecież jedną z przyczyn rozwoju gospodarczego. W miastach miało mieszkać nawet ok. 26-27% mieszkańców województw poznańskiego i kaliskiego. Największym ośrodkiem był Poznań. W 1733 r. mieszkało w nim ok. 5 tys. osób⁶². Liczba domów w mieście w 1741 r. wynosiła

⁵⁶ M. Zwierzykowski, *Samorząd sejmikowy*, s. 24.

⁵⁷ Tamże. Więcej zob. S. Litak, *Atlas Kościoła łacińskiego w Rzeczypospolitej Obojga Narodów w XVIII wieku*, Lublin 2006.

⁵⁸ J. Korytkowski, *Prałaci i kanonicy katedry metropolitalnej gnieźnieńskiej od roku 1000 aż do dni naszych*, t. 2, Gniezno 1883, s. 102; W. Dworzaczek, *Gorzeński Aleksander h. Nałęcz*, [w:] PSB, t. 8, Wrocław [i in.] 1959-1960, s. 325. Gorzeński wcześniej aktywnie uczestniczył w życiu sejmikowym (był m.in. marszałkiem), duchownym został po śmierci żony.

⁵⁹ J. Topolski, *Uzasadnienie wydzielenia okresu*, [w:] *Dzieje Wielkopolski*, s. 795.

⁶⁰ M. Zwierzykowski, *Komisja Skarbowa Poznańska*, s. 173, zob. przypis 290; tenże, *Sejmik województw poznańskiego i kaliskiego w latach 1696-1702*, s. 487-492, Aneks III; tenże, *Samorząd sejmikowy*, s. 26; J. Topolski, *Odbudowa miast i rozwój procesów urbanizacyjnych*, [w:] *Dzieje Wielkopolski*, s. 805.

⁶¹ Z. Kulejewska-Topolska, *Nowe lokacje miejskie w Wielkopolsce od XVI do końca XVIII wieku. Studium historyczno-prawne*, Poznań 1964, s. 24, tab. 6.

⁶² Liczba obejmuje przedmieścia pod jurysdykcją miejską, wraz z pozostałymi jest to ok. 6000. Do 1793 r. liczba mieszkańców Poznania wzrosła do ok. 11-12 tys. (zob. S. Abt, *Ludność*, [w:] *Dzieje Poznania*, t. 1: *Do roku 1793*, cz. 2, red. J. Topolski, Warszawa-Poznań 1988, s. 661; J. Topolski, *Odbudowa miast*, s. 806; W. Szczygielski, *Konfederacja barska*, s. 32; Z. Chodyła, *Nowy szacunek zaludnienia*

965 budynków⁶³. Pozycję Poznania wzmacniał również fakt, iż był on siedzibą sejmikowej Komisji Skarbowej Poznańskiej (zob. podrozdział 2.3.). Za Augusta III lokowano pięć nowych miast oraz odbyła się lokacja trzech tak zwanych nowych miast. Liczba tych lokacji w całym wieku XVIII sięgała łącznie 25 ośrodków (w pierwszej połowie stulecia lokowano dziewięć miast)⁶⁴.

Specyfika Wielkopolski właściwej nie ułatwiała tworzenia wielkich majątków magnackich, na modłę tych najbardziej znanych z innych regionów państwa polsko-litewskiego. Trudniej było też budować pewne zaplecze polityczne w postaci klienteli. Z jednej strony nie było tutaj wielkich kontrastów wewnątrz warstwy szlacheckiej, z drugiej natomiast stosunkowo nieliczna była liczba królewskich. Własność szlachecka przeważała nad własnością królewską i kościelną. Najliczniejszą grupą była szlachta średnia, która zwykle posiadała jedną lub kilka wiosek. Z biegiem czasu jednak stanowisko magnaterii stawało się coraz bardziej decydujące w kwestiach politycznych, choć jej przedstawiciele musieli wciąż bardziej niż w wielu innych regionach liczyć się z zapatrywaniem średniej szlachty⁶⁵.

Jednym z przejawów ożywienia gospodarczego był wzrost ruchu osadniczego⁶⁶. Rolnictwo regionu opierało się głównie na folwarkach szlacheckich i gospodarstwach chłopskich. Zboże, mąka i tkaniny były podstawowymi produktami sprzedawanymi poza granicami regionu. Kontakty handlowe utrzymywano na różnych kierunkach, na przykład zboże przesyłano do Gdańska, Szczecina i dalej drogą morską do innych państw europejskich, a także na Śląsk⁶⁷. Posłowie z województw poznańskiego i ka-

---

Wielkopolski i wskaźników jego struktury u schyłku XVIII wieku, [w:] *Przemiany demograficzne Europy Środkowej w czasach nowożytnych*, red. H. Kurowska, Zielona Góra 2010 (Zielonogórskie Spotkania z Demografią, 1), s. 128).

⁶³ S. Abt, *Ludność*, s. 663, tab. 13.

⁶⁴ Nowe miasta lokowane za Augusta III (w nawiasie data lokacji) – Zaniemyśl (1742), Szamocin (1748), Rostarzewo (1752), Żydowo (1752), Radolin (1759) oraz tak zwane nowe miasta – Szamocin (1750), Rogoźno Nowe (1750), Trzcianka (1762). Z. Kulejewska-Topolska, *Nowe lokacje*, s. 16, 19, 20.

⁶⁵ J. Topolski, *Szlachta*, [w:] *Dzieje Wielkopolski*, s. 846-847; W. Rusiński, *W dobie upadku gospodarczego (1655-1793)*, [w:] *Dzieje wsi wielkopolskiej*, red. W. Rusiński, Poznań 1959, s. 88-90; tenże, *Uwagi o rozwarstwieniu wsi w Polsce XVIII wieku*, „Kwartalnik Historyczny” 60 (1953), z. 2, s. 161-182; M. Zwierzykowski, *Samorząd sejmikowy*, s. 25; Z. Chodyła, *Nowy szacunek zaludnienia*, s. 87-129; A. Jakuboszczak, *Rodzina i rodzinność szlachcianek wielkopolskich w XVIII wieku. Perspektywa kobieca*, Poznań 2016, s. 29-31.

⁶⁶ J. Topolski, *Postępy osadnictwa i wzrost przestrzeni uprawnej*, [w:] *Dzieje Wielkopolski*, s. 798, 801, 801 – tab. 3; Z. Chodyła, *Nowy szacunek zaludnienia*, s. 106-114.

⁶⁷ J. Topolski, *Produkcja gospodarstwa wiejskiego*, [w:] *Dzieje Wielkopolski*, s. 816-819; tenże, *Struktura przemysłowa i postępy industrializacji*, [w:] *Dzieje Wielkopolski*, s. 825, 834; tenże, *Kontakty handlowe. Drogi, komunikacja, poczta*, [w:] *Dzieje Wielkopolski*, s. 839; M. Słodowa, *Zarys dziejów województwa kaliskiego*, [w:] *Województwo kaliskie*, red. S. Zajchowska, Poznań 1979, s. 14-16. Zob. A. Szymański, *Rzemiosło i przemysł miejski w Wielkopolsce w drugiej połowie XVIII wieku*, Poznań 2015 – chociaż autor analizuje temat dla okresu 1772-1793, to daje on również obraz uwarunkowań wielkopolskich dla lat wcześniejszych. Sukiennictwo odgrywało szczególnie istotną rolę w regionie południowo-zachodniej Wielkopolski, na czele z Lesznem i Rawiczem (zob. np. T. Karpiński, *Rola Leszna w zaopatrzeniu piechoty koronnej w umundurowanie i ekwipunek za czasów Augusta III – wybór źródeł*, „Rocznik Leszczyński” 19 (2019), s. 225-269).

liskiego, którzy udawali się na sejm zwyczajny w Grodnie w 1744 r., mieli wystąpić z postulatem usprawnienia nawigacji na Warcie i Noteci. Realizacją tego miał zająć się Maciej Grabowski podskarbi wielki koronny, przy wsparciu wojska, przy czym niezwykle istotne w tym projekcie było to, aby ministrowie wyjednali przystępne cła w handlu z Prusami. Takie rozwiązanie „wielkie *emolumentum* miastom i R.P. przyczyni się, kiedy Noteć naturalny kurs do Warty, Warta do Odry, Odra do inszych wielkich rzek, na ostatek do morza mają”⁶⁸. Laudum sejmiku gospodarskiego z 13 września 1763 r. zawierało stwierdzenie, iż „znaczne miasta Międzychoda spalenie, mając wzgląd, że jest portem do sprzedania zbóż, konsyderacyi Komisji przyszłej oddajemy”⁶⁹. Kierunek śląski został poważnie ograniczony po pruskich zdobyczach terytorialnych w I wojnie śląskiej. Wydłużenie zachodniej granicy z monarchią Hohenzollernów nie tylko utrudniło wymianę handlową ze Śląskiem, ale także z Elektoratem Saksonii.

Za panowania Sasów w Rzeczypospolitej 98% dóbr królewskich w województwie poznańskim znajdowało się w rękach senatorów i dygnitarzy, natomiast w kaliskim było to 77%⁷⁰. Na podstawie wykazu kwarty z 1770 r. można zaobserwować, że najbogatsze starostwo (tj. nowodworskie) przynosiło 10 tys. zł kwarty rocznie. Z województw poznańskiego i kaliskiego wynosiła ona łącznie ponad 75 tys. zł⁷¹.

W interesującym nas czasie nadal trwał proces wygasania dawnych, wpływowych w regionie rodów i zastępowania ich nowymi, rozpoczęty jeszcze za panowania Augusta II, kiedy w miejsce ustępujących m.in. Czarnkowskich, Grudzińskich, Leszczyńskich, Opalińskich, Potulickich coraz wyraźniej wysuwali się na czoło elity przedstawiciele rodów takich jak na przykład Działyńscy, Radomiccy, Przyjemscy, Skórzewscy, Szoldrscy, Gurowscy, Ponińscy, Koźmińscy czy Mycielscy, Mielżyńscy i Raczyńscy⁷².

W latach 30. definitywnie zniknęli Leszczyńscy. Bajecznie ogromne jak na skalę regionu dobra leszczyńskie i opalińskie ostatecznie w 1738 r. znalazły się w posiadaniu Aleksandra Józefa Sułkowskiego. Zainteresowanie Sułkowskiego tym majątkiem sięgało roku 1735, jednak dopiero w marcu 1738 r. otrzymał on dokument potwierdzający prawa do Leszna i pozostałych włości⁷³. Zakup dóbr w województwie poznańskim przez tak ważną postać nie doprowadził jednak do jej dominacji w poznańsko-kaliskich realiach politycznych. Sułkowski już wtedy był całkowicie odsunięty od dworu, co w jego wypadku oznaczało brak możliwości odgrywania jakiejkolwiek roli w polityce. Nie-

⁶⁸ Instrukcja dana posłom na sejm – Środa, 24 VIII 1744 (AS, s. 363).

⁶⁹ Laudum z 13 IX 1763 (AS, s. 815).

⁷⁰ T. Zielińska, *Magnateria polska*, s. 99, 101, 103.

⁷¹ Wśród województw koronnych największe dochody przynosiły królewskoszyby w województwie krakowskim – ponad 295 tys. zł. Na podstawie: K. Czernyński, *O dobrach koronnych byłej Rzeczypospolitej polskiej. W II działach*, dział 2, Lwów 1870, s. 54-61 oraz wykaz na s. 5-6.

⁷² M. Zwierzykowski, *Komisja Skarbowa Poznańska*, s. 19; tenże, *Samorząd sejmikowy*, s. 25.

⁷³ A. Perlakowski, *Kariera i upadek królewskiego faworyta*, s. 194-199; tenże, *Aleksander Józef Sułkowski – u źródeł potęgi rodu*, [w:] *Zapomniani książęta? Sułkowscy w XVIII-XX wieku*, red. D. Nawrot, G. Madej, Katowice 2016, s. 19; M. Zwierzykowski, *Z badań nad gospodarczymi podstawami mecenatu Aleksandra Józefa Sułkowskiego*, [w:] *Sułkowscy – życie i dzieło*, red. Z. Moliński, Rydzyna-Lesno 1999, s. 43-58.

chęć do budowy politycznych kontaktów z nim rozciągała się również na dorastających synów. Na przykład, na sejmiku przedsejmowym 16 marca 1761 r. jego syn – August – „starał się o funkcję”. Ku swojemu rozczarowaniu musiał ustąpić, wobec nieprzychylności zebranej szlachty⁷⁴. Aspiracje Sułkowskich sięgały wysoko, otaczali się istic księżęcym splendorem⁷⁵. Dopiero śmierć byłego królewskiego faworyta w 1762 r. oraz śmierć Augusta III w 1763 r. umożliwiły dojście synom do wielkich urzędów i innych splendorów, ale to dopiero za panowania kolejnego władcy⁷⁶.

Wysoką pozycję posiadali Szołdrscy. W latach 1729-1757 Ludwik, a potem jego syn Władysław zajmowali urząd starosty generalnego Wielkopolski. Zaangażowani w sprawy polityczne regionu w okresie bezkrólewia po śmierci Augusta II, jak i później byli regionalnymi liderami opcji saskiej. Posiadali m.in. dobra czempieńskie, tomskie i trzcielskie⁷⁷. Ważną pozycję zajmowali także Działyńscy, na czele z Augustynem wojewodą kaliskim i mniej aktywnym w regionie Jakubem wojewodą malborskim. Augustyn Działyński politycznie związany był z Familiją⁷⁸. Przy okazji warto wskazać też na pewne związki między tymi rodzinami. Siostry Franciszka i Anna z Radomickich, córki Jana Antoniego wojewody inowrocławskiego, starosty generalnego Wielkopolski oraz Doroty z Broniszów, były żonami odpowiednio Władysława Szołdrskiego i Augustyna Działyńskiego – było to symboliczne powiązanie odchodzące do historii, ważnej wcześniej przez kilkadziesiąt lat rodziny Radomickich z należącymi do nowej elity Szołdrskimi i Działyńskimi.

W Wielkopolsce właściwej pojawili się również przedstawiciele innych znamienitych rodów, którzy jednak nie zamierzali tworzyć tutaj podstaw swoich magnackich pozycji. Byli to Sapiehowie, Potoccy, Jabłonowscy, Mniszchowie, a także Radziwiłłowie i Wiśniowieccy⁷⁹. Hetman wielki koronny Józef Potocki, dotychczas wojewoda kijowski, został 4 października 1744 r. nominowany na wojewodę poznańskiego. Urząd ten opuścił wraz z awansem na kasztelanię krakowską w 1748 r. Jego podstawę gospodarczą w Wielkopolsce właściwej stanowiły dobra krotoszyńskie w Kaliskiem⁸⁰. Wkrót-

---

⁷⁴ I. Twardowski do J.A. Mniszcha – Środa, 19 III 1761 (AS, s. 680).

⁷⁵ Zob. szerzej: T. Bernatowicz, *Mitra i buława. Królewskie ambicje książąt w sztuce Rzeczypospolitej szlacheckiej (1697-1763)*, Warszawa 2011.

⁷⁶ Zob. M. Zwierzykowski, *August Sułkowski i strategia budowy pozycji rodu. Od książąt na Bielsku do senatorów Rzeczypospolitej*, [w:] *Zapomniani książęta?*, s. 51-67. August Sułkowski już wcześniej był posłem (1754 r.), tylko że z ziemi wieluńskiej.

⁷⁷ Tenże, *Szołdrski Ludwik Bartłomiej h. Łódzia*, [w:] PSB, t. 48, Warszawa-Kraków 2013, s. 516-520; tenże, *Szołdrski Władysław Józef h. Łódzia*, [w:] PSB, t. 48, s. 526-528.

⁷⁸ W. Konopczyński, *Działyński Augustyn h. Ogończyk*, [w:] PSB, t. 6, Kraków 1948, s. 78-79; M. Nycz, *Działyński Jakub h. Ogończyk*, [w:] PSB, t. 6, s. 80-81; S. Krakowski, *Wojewoda Augustyn Działyński (1715-1759). Wielkopolski magnat z czasów saskich*, [w:] *Między barokiem a oświeceniem. Staropolski regionalizm*, s. 250.

⁷⁹ Zob. M. Zwierzykowski, *Sapiehowie w Wielkopolsce w dobie panowania Wettynów i ich rola w życiu politycznym prowincji*, [w:] *Wielkie rody dawnej Rzeczypospolitej XVI-XIX wieku*, t. 1: *Sapiehowie*, red. T. Ciesielski, M. Sawicki, Opole 2018, s. 123-142.

⁸⁰ *Urzędnicy wielkopolscy XVI-XVIII wieku. Spisy*, oprac. A. Bieniaszewski, Wrocław [i in.] 1987, s. 147; A. Link-Lenczowski, *Potocki Józef h. Pilarwa*, [w:] PSB, t. 28, Wrocław [i in.] 1983, s. 59-72.

ce urząd wojewody poznańskiego wrócił do hetmańskiej rodziny. Jego syn, Stanisław, był nominowany na ten urząd 19 grudnia 1756 r. i sprawował go do swojej śmierci 4 lutego 1760 r.⁸¹ Jeszcze w tym samym roku urząd wojewody poznańskiego otrzymał Antoni Barnaba Jabłonowski, późniejszy kasztelan krakowski. Jego matką z kolei była Dorota z Broniszów, teściowa Augustyna Działyńskiego i Władysława Szoldrskiego⁸². Obok Józefa Potockiego do głównych reprezentantów republikantów w regionie należał Piotr Paweł Sapieha – stolnik litewski, a później wojewoda smoleński, będący w latach 1730-1736 starostą wschowskim⁸³. Po matce Ludwice z Opalińskich odziedziczył on klucz koźmiński w powiecie pyzdrskim oraz Wieleń w powiecie poznańskim z przyległościami, natomiast po śmierci brata Pawła objął również dawną rodową siedzibę Opalińskich – Radlin niedaleko Koźmina, która stała się nekropolią wielkopolskich Sapiehów. Posiadał również rozległe dobra na Litwie, jednak nie należał do najlepszych gospodarzy⁸⁴.

W drugiej połowie lat 50. zaczęło się instalować w Wielkopolsce stronnictwo dworskie Jerzego Augusta Wandalina Mniszcha marszałka nadwornego koronnego. W jego ręce trafił po Szoldrskich urząd starosty generalnego Wielkopolski, co zdecydowanie ugruntowało pozycję ministra w prowincji⁸⁵. Stronnictwo dworskie stworzone przez niego miało tutaj szczególnie silne zaplecze. Do jego wpływowych postaci zaliczyć można Wojciecha Miaskowskiego, Ignacego Twardowskiego, Józefa Mielżyńskiego czy Antoniego i Kazimierza Dąbskich. W regionie swoje wpływy posiadała również Familia. Głównym politykiem tego stronnictwa był Teodor Kazimierz Czartoryski, młodszy brat Augusta Aleksandra i Michała Fryderyka, który nominację na biskupa poznańskiego otrzymał w 1732 r.⁸⁶

⁸¹ *Urzędnicy wielkopolscy*, s. 147; H. Dymnicka-Wołoszyńska, *Potocki Stanisław h. Pilawa*, [w:] PSB, t. 28, s. 156-158.

⁸² Nominacja Antoniego Barnaby Jabłonowskiego miała miejsce 25 X 1750, awans na kasztelanę krakowską uzyskał 1 V 1782. *Urzędnicy wielkopolscy*, s. 147; H. Wereszycka, *Jabłonowski Antoni Barnaba h. Prus III*, [w:] PSB, t. 10, Wrocław [i in.] 1962-1964, s. 216-218.

⁸³ Zob. M. Wyszomirska, *Między Francją, Prusami a Rosją. Orientacje głównych stronnictw politycznych czasów Augusta III*, [w:] *Staropolski ogląd świata. Rzeczpospolita między okcydentalizmem a orientalizacją*, t. 1, red. F. Wolański, R. Kołodziej, Toruń 2009, s. 262-277.

⁸⁴ Piotr Paweł Sapieha starostą wschowskim był już 18 IX 1730, cesja na rzecz Ignacego Koźmińskiego miała miejsce 31 VII 1736. *Urzędnicy wielkopolscy*, s. 188; W. Konopczyński, J. Dygdała, *Sapieha Piotr Paweł h. Lis*, [w:] PSB, t. 35, Warszawa-Kraków 1994, s. 149-155; M. Zwierzykowski, *Sapiehowie w Wielkopolsce*, s. 123-142.

⁸⁵ Nominacja 21 VIII 1757, Jerzy August Mniszech był starostą generalnym Wielkopolski do śmierci 25 X 1778. *Urzędnicy wielkopolscy*, s. 147; M. Czaplińska, *Mniszech Jerzy August h. własnego*, [w:] PSB, t. 21, Wrocław [i in.] 1976, s. 470-474; M. Czeppe, *Kamaryla Pana z Dukli*.

⁸⁶ W. Dworzaczek, *Wobec wojen śląskich*, s. 859-860; M. Czeppe, *Kamaryla Pana z Dukli*, s. 72-74, 81-83, 97-98; W. Dworzaczek, *Mielżyński Józef Klemens Krzysztof h. Nowina*, [w:] PSB, t. 20, Wrocław [i in.] 1975, s. 782; W. Konopczyński, *Czartoryski Teodor Kazimierz*, [w:] PSB, t. 4, Kraków 1938, s. 297-299.

1.2. Miejsca obrad

Sejmik województw poznańskiego i kaliskiego zwykle odbywał swoje zgromadzenia w Środzie, miasteczku królewskim położonym w powiecie pyzdrowskim w województwie kaliskim. Początki zgromadzeń w tym miejscu sięgają pierwszej połowy XV w., kiedy miasto to było jeszcze jednym z wielu miejsc, gdzie odbywały się obrady koła rycerskiego. Podczas sejmu piotrkowskiego w 1459 r. Kazimierz Jagiellończyk wyznaczył właśnie Środę z myślą o zbieraniu się sejmików wielkopolskich. Obrady miały odbywać się wówczas corocznie przed śródpociem, czyli na przełomie lutego i marca. Sejmiki w Kole przypadały wtedy na maj. Było to usankcjonowanie kształtującego się na długo wcześniej zwyczaju. Sejm w 1496 r. potwierdził Środę jako miejsce odbywania się sejmików obu województw wielkopolskich⁸⁷. Sytuacja uległa zmianie w 1768 r., kiedy to konstytucją sejmową rozbito dotychczasową strukturę. W każdym powiecie miał odbywać się sejmik przedsejmowy, który wybierałby dwóch posłów. Ci zaś zjeżdżaliby do Poznania na sejmik generalny. W Środzie miał nadal odbywać się sejmik deputacki. Dalsze nowości w funkcjonowaniu sejmików deputackich i gospodarskich wprowadził też sejm delegacyjny 1773-1775. Wprowadzone zmiany nie obowiązywały długo, gdyż już w 1776 r. powrócono do zwyczaju odbywania wszystkich obrad w Środzie. Całkiem nowe miejsca sejmików wprowadzało prawo z 1791 r.⁸⁸

Dlaczego sejmik zaczął gromadzić się właśnie w Środzie, a nie przykładowo w znacznie większym Poznaniu, posiadającym bez wątpienia lepszą infrastrukturę dla goszczenia takich zjazdów? Bezpośredniej odpowiedzi na to pytanie nie znamy. Michał Zwierzykowski zauważył jednak, iż „można się jedynie domyślać, że lokalizacji miejsca obrad obydwóch województw właśnie w Poznaniu przeciwny mógł być prestiżowy interes szlachty województwa kaliskiego, którego stolica była położona peryferyjnie”⁸⁹. W konsekwencji wybór padł na miasteczko, które zlokalizowane było niemal w centrum Wielkopolski.

Środa była miasteczkiem, którego owalny kształt wytyczały mury i fosa. Na rynku znajdował się ratusz, posiadający wieżę, ale jeszcze bez zegara (ten został zainstalowany w 1782 r.). Do miasta można było się dostać, podróżując przez jedną z czterech bram. W pobliżu każdej z nich znajdowały się przedmieścia. Zamek starościński nie nadawał się już do użytku, gdyż od 1710 r. popadł w ruinę. Starosta średzki posiadał też młyn, gorzelnię i dwa gościńce. W mieście znajdowała się kolegiata. Nie była ona jedynym kościołem w okolicy, gdyż świątynie znajdowały się także na przedmieściach⁹⁰. Miasta nie omijały nieszczęścia, na przykład w postaci przemieszczających

---

⁸⁷ Zob. szerzej: M. Zwierzykowski, *Samorząd sejmikowy*, s. 27; M. Zwierzykowski, E. Tacka, *Miejsca obrad sejmików*, s. 76-77; W. Stronczyński, *Sejmiki wielkopolskie*.

⁸⁸ G. Głabisz, *Sejmiki Wielkopolski*, s. 56-66.

⁸⁹ M. Zwierzykowski, *Samorząd sejmikowy*, s. 27. Por. M. Zwierzykowski, E. Tacka, *Miejsca obrad sejmików*, s. 77.

⁹⁰ J. Kądziołka, *Od „potopu” szwedzkiego do drugiego rozbioru Polski*, [w:] *Dzieje Środy Wielkopolskiej i jej regionu*, t. 1, red. S. Nawrocki, Środa 1990, s. 69-73, 85-91.

się wojsk. Pod tym względem szczególnie dotkliwe miały być doświadczenia z lat 1733 i 1736, a w latach 40. rozłokowany był m.in. w Środzie (obok Skwierzyny i Wąlcza) regiment Piotra Wodzickiego⁹¹.

Obecny stan badań nie pozwala na podanie szczegółowych danych⁹² na temat liczby mieszkańców Środy w interesującym nas czasie. Można jednak zauważyć, że w 1756 r. mieszkało w miasteczku i na przedmieściach 135 rodzin (w samym mieście 70). Prawdopodobnie od tego czasu liczba mieszkańców regularnie wzrastała, gdyż w 1770 r. możemy mówić już o 160 rodzinach (odpowiednio 76 w mieście). Można więc przyjąć, że liczba mieszkańców oscylowała ok. tysiąca osób. Pod względem gospodarczym dominowała tutaj wytwórczość rzemieślnicza⁹³.

Sejmikowe obrady odbywały się w kolegiacie pod wezwaniem Wniebowzięcia Najświętszej Maryi Panny oraz na przylegających do niej placu i cmentarzu. W 1835 r. w wydawanym w Lesznie „Przyjacielu Ludu” znalazł się tekst, w którym w sposób ogólny przedstawiono dzieje tego miejsca i zawarto grafikę je przedstawiającą. Autor tej notatki napisał: „Na bujnej i obszernej płaszczyźnie, z daleka spostrzega przechodzień olbrzymią wieżę kolegiaty, [...], panującą nad całą okolicą”⁹⁴. Cmentarz był otoczony przez mur z bramą. W jednym z listów napisanych po zerwanym sejmiku deputackim w 1759 r. znalazła się taka informacja: „[...] wszyscy się do szabel porwali i w drzwiach stanąwszy, nikogo z smętacza wypuścić nie chcieli, tylko koniecznie legacyi do Króla się dopominali, użalając się na krzywdy i opresje wojska”⁹⁵. Przy kolegiacie działała też szkoła z bakałarzem, jednak nauka nie była prowadzona nieprzerwanie, gdyż dla przykładu w 1696 r. nie było ani nauczyciela, ani działającej szkoły. W 1741 r. szkoła nauczala, wiadomo również, że jej dyrektorem był Jakub Śnieśniewicz⁹⁶. W omawianym okresie kolegiata posiadała trzy nawy. W 1738 r. konsekrowano większy dzwon kolegiacki. Wizytatorzy nie zgłaszali specjalnych zastrzeżeń co do stanu samej kolegiaty, przynajmniej w latach 1696, 1727 i 1777⁹⁷. Przy tej ostatniej wizytacji Franciszek Ksawery Rydziński koadiutor archidiakona poznańskiego i proboszcz w Chodzieży opisywał budynek:

Kościół ten jest murowany, [...], mury dookoła ma bardzo mocne i jakkolwiek widoczna jest [ich] starożytność, nie widać jednak żadnej ruiny. Dach ma dobry, [...] cały z palonej

⁹¹ T. Ciesielski, *Armia koronna w czasach Augusta III*, Warszawa 2009, s. 510-511. Od 1746 r. regiment ten, już pod dowództwem Józefa Lubomirskiego podstolego litewskiego, znajdował się w Dąbrowie Tarnowskiej.

⁹² Prace nad monografią Środy w XVIII w. prowadzi mgr Wojciech Lis.

⁹³ J. Kądziołka, *Od „potopu” szwedzkiego*, s. 73, 85-91; M. Zwierzykowski, *Samorząd sejmikowy*, s. 27-32; M. Zwierzykowski, E. Tacka, *Miejsca obrad sejmików*, s. 89-91.

⁹⁴ X.D., *Kolegiata w Środzie*, „Przyjaciel Ludu” nr 26 z 26 XII 1835.

⁹⁵ T. Jaraczewski do J.A. Mniszcha – Jaraczewo, 12 IX 1759 (AS, s. 601).

⁹⁶ J. Kądziołka, *Od „potopu” szwedzkiego*, s. 91.

⁹⁷ B. Urbańska, *Kolegiata w Środzie Wielkopolskiej*, Środa 2008, s. 19-22; M. Zwierzykowski, *Samorząd sejmikowy*, s. 27-32; M. Zwierzykowski, E. Tacka, *Miejsca obrad sejmików*, s. 91; P.F. Neumann, *Kościół Środy Wielkopolskiej według akt wizytacji Franciszka Ksawerego Rydzińskiego z 1777 roku*, „Ecclesia. Studia z dziejów Wielkopolski” 12 (2017), s. 27-99.

dachówki, nie widać na nim zniszczenia. Pod dachem są niektóre belki ze starości zniszczone, które choć wymagają naprawy, nie grożą jednak szybką ruiną. Do kościoła dołączona jest wieża murowana, stara, jednak wspiana i znakomita. Wejścia są trzy, wielkie pod wieżą i dwa mniejsze po obu stronach, z kruchtą. [...] Sufit jest cały murowany, sklepiony, ściany wybielone. [...] Podłoga w środku kościoła jest drewniana, dość dobra, a po obu stronach, w kaplicach, posadzka z cegły palonej. [...] Dzwonnica przy kościele drewniana, jej naprawę obecnie się przeprowadza. [...] Zakrystia i jej sklepienie są murowane. [...] Ołtarzy jest trzynaście, jedno w osobnych kaplicach, inne przy ścianach⁹⁸.

Oprócz wyżej wymienionych wizytacje przeprowadzali w 1737 r. Stanisław Mruk Kaczkowski archidiakon poznański oraz w 1744 r. Wilhelm Robertson również archidiakon poznański⁹⁹.

Za Augusta III nie wykorzystywano jeszcze ław, znanych m.in. z wyobrażeń graficznych przedstawiających sejmik przed kościołem. Michał Zwierzykowski ustalił, że pojawiły się one dopiero w czasach stanisławowskich. Informuje o tym laudum sejmiku gospodarskiego z 6 listopada 1764 r. W użytku były natomiast zapewne stare ławki znajdujące się w świątyni, które w razie potrzeby wynoszono na cmentarz, chociaż podczas licznych zgromadzeń nie gwarantowały one miejsca dla każdego. Wizytator kolegiaty w 1696 r. wspominał o 20 starych ławach. Zapewne nadal część osób przywoziła ze sobą do Środy specjalne przenośne krzeselka sejmikowe, zabezpieczając się w ten sposób przed brakiem miejsca. Wiadomo, że za Augusta II takie przedmioty znajdowały się w posiadaniu niektórych szlachciców¹⁰⁰. Podczas obrad we wrześniu 1750 r., w czasie których doszło do tumultu, stolik sprzed senatorów wywrócono, połamano też krzesła¹⁰¹. W przypadku zjazdów wykorzystywano też pewnie namioty, podobnie jak w czasie pospolitego ruszenia¹⁰².

O czym zasygnalizowano wcześniej, miejscem zwyczajowym obrad była kolegiata oraz przylegające do niej plac i cmentarz. Na przykład 13 września 1735 r. rozpoczęły się one na cmentarzu, po wcześniejszym wysłuchaniu mszy wotywniej¹⁰³. Innym przykładem może być relacja z sejmiku przedsejmowego z 25 sierpnia 1760 r. Po odczytaniu uniwersału Augusta III, zwołującego sejmik, Wojciech Miaskowski wojewoda kaliski przywitał posła królewskiego. Dalej przemawiali senatorowie, aż w końcu „kasztelan międzyrzecki [Stanisław Chłapowski – T.K.] z dygnitarzami i rycerstwem poszedł na cmentarz do koła”¹⁰⁴. Wspomniany Chłapowski, zdający relację Jerzemu Augustowi Mniszchowi marszałkowi nadwornemu koronnemu z sejmiku deputackiego w tym samym roku, pisał: „Przyjechawszy raniutko do Środy prosto na cmentarz, po długim w zagajeniu wyrażeniu potrzeby deputatów, jm. pan wojewoda kaliski [Woj-

⁹⁸ Cytat za: P.F. Neumann, *Kościół Środy Wielkopolskiej*, s. 59-60.

⁹⁹ Tamże, s. 50-51.

¹⁰⁰ M. Zwierzykowski, *Samorząd sejmikowy*, s. 32.

¹⁰¹ W. Miaskowski do W. Swinarskiego – [b.m.], [b. dnia, IX 1750] (4S, s. 480-481).

¹⁰² M. Zwierzykowski, *Samorząd sejmikowy*, s. 36.

¹⁰³ S. Garczyński do A. Działyńskiego – [b.m.], 27 IX 1753 (4S, s. 199).

¹⁰⁴ Dziariusz sejmiku z 25 VIII 1760 (4S, s. 631-632).

ciech Miaskowski – T.K.] nominuje marszałka [Józefa Łackiego kasztelanica kruszwickiego – T.K.] i zaraz razem deputatów”¹⁰⁵.

Uchwały sejmikowe nierzadko dotyczyły miast¹⁰⁶. Okresowo zwalniano je z zobowiązań finansowych, stosując libertację, często po doświadczeniu przez nie klęski żywiołowej, na przykład pożaru czy powodzi. Sejmiki mogły przeznaczać określone kwoty na reperację elementów infrastruktury miejskiej. Dostępny materiał źródłowy pozwala odnotować tylko jeden przypadek z badanego okresu, kiedy średzki sejmik postanowił wprost wesprzeć miejsce swoich obrad – kolegiatę w Środzie; było to 13 września 1735 r. podczas zgromadzenia gospodarskiego. Przeznaczył on wtedy na remont średzkiego kościoła farnego czopowe i szelężne ze Środy za cztery lata¹⁰⁷. Po raz ostatni sejmik przeznaczył kwotę 300 zł na wyremontowanie kolegiaty w 1714 r. W ten sposób próbował doprowadzić ją do stanu użyteczności po pożarze¹⁰⁸.

Tabela 1. Miejsca obrad sejmiku, zjazdów szlachty województw poznańskiego i kaliskiego o znamionach sejmiku oraz w czasie rozbięcia politycznego w latach 1733-1763

Lp.	Miejsce	Wielokrotność	Uwagi
1.	Środa	84 x	–
2.	Poznań	4 x	1. zjazd szlachty, 26 VI 1760
			2. zjazd szlachty, grudzień 1761
			3. zjazd szlachty, 29 IV 1763
			4. zjazd szlachty, 28 V 1763
3.	Kalisz	2 x	1. sejmik z limity i za uniwersałem marszałka konfederacji, zjazd stronników Stanisława I, 21 VI 1734
			2. zjazd szlachty w Kaliszu, 16 V 1763
4.	Gniezno	1 x	1. zjazd zwolenników Stanisława I, 25 VIII 1734

Źródło: Aneks 1.

W latach 1696-1732 sejmik województw poznańskiego i kaliskiego obradował w 15 różnych miejscach, wliczając w to Środę. W miasteczku tym odbyło się 178 z 206 zgromadzeń¹⁰⁹. W dobie Augusta III takich miejsc było znacznie mniej. Oprócz Śro-

¹⁰⁵ S. Chłapowski do J.A. Mniszcha – [b.m.], 18 IX 1760 (AS, s. 650).

¹⁰⁶ Zob. T. Kościański, *Leszno w aktach sejmikowych*, s. 55-64. Prace nad poznaniem polityki średzkiego sejmiku względem miast i mieszczaństwa prowadzi mgr Kamila Bulińska. Zob. K. Bulińska, *Akta sejmikowe jako źródło do dziejów miast i mieszczaństwa*, „Śląski Kwartalnik Historyczny Sobótka” 2022, nr 2, s. 85-116.

¹⁰⁷ Laudum z 13 IX 1735 (AS, s. 201).

¹⁰⁸ Laudum z 2 X 1714 (AS 1696-1732, s. 776); M. Zwierzykowski, *Samorząd sejmikowy*, s. 35.

¹⁰⁹ Za Augusta II sejmik oprócz Środy obradował w kolejnych miejscach: pod Buszewem, Cieślami, Kołem, Kościanem, Nakłem, Ostrowcem Świętokrzyskim, Stawiszynem, Nakwaszynem i Uniejowem oraz w Jarocinie, Kaliszu, Kościanie, Miłosławiu i Poznaniu (zob. M. Zwierzykowski, *Samorząd sejmikowy*, s. 35-36; M. Zwierzykowski, E. Tacka, *Miejsca obrad sejmików*, s. 84-87, 89).

dy były to jedynie Gniezno, Kalisz i Poznań, a więc w sumie cztery ośrodki. Jedno z dwóch zgromadzeń w Kaliszu było zjazdem szlachty o charakterze sejmikowym, natomiast w Poznaniu odbywały się wyłącznie takie zebrania szlachty. W Gnieźnie miał miejsce zjazd konfederatów. Wśród 91 zwołanych zgromadzeń aż 84 odbyły się w miejscu wskazanym prawem zwyczajowym i pisany, czyli w Środzie¹¹⁰.

Poznań był największym miastem województw poznańskiego i kaliskiego (jak już wspomniano, w 1733 r. liczył więcej niż 5 tys. mieszkańców). Kalisz, miasto królewskie i wojewódzkie, zamieszkiwało ok. 2-3 tys. mieszkańców¹¹¹. Znajdowało się w nim centrum powiatu oraz sąd i urząd grodzki. Gniezno, kolejne miasto królewskie, to siedziba starosty niegrodowego oraz miejsce funkcjonowania urzędu grodzkiego. Odbudowa tego miasta po wielkiej wojnie północnej szła opornie. W 1744 r. król wysłał specjalną komisję, której celem było dokonanie reformy ustroju Gniezna. O sytuacji w tym ostatnim miejscu może świadczyć też to, że wspomniana komisja ustaliła, iż w latach 1743-1744 mieszkało w murach miasta zaledwie 60 osób¹¹².

Trudno jest bliżej ustalić warunki życia w miejscu sejmikowania podczas trwania obrad koła rycerskiego¹¹³. Większe miasto dawało przybyłej szlachcie sporą szansę na znalezienie poszukiwanego zakwaterowania. Tłum przybyły na koło rycerskie był mniej odczuwalny i dokuczliwy dla mieszkańców większego ośrodka aniżeli mniejszego. Sprawa zakwaterowania stawała się niezwykle istotna w sytuacji przedłużających się obrad przedsejmowych oraz w czasie wrześnieowych zgromadzeń deputackich i gospodarskich, odbywających się dzień po dniu. Sposobów radzenia sobie z tymi niedogodnościami było wiele, sporo zależało od okoliczności, w jakich odbywał się sejmik.

---

¹¹⁰ W Kaliszu: sejmik z limity 21 VI 1734, zjazd z 16 V 1763; w Poznaniu: zjazdy 26 VI 1760, grudzień 1761, 29 IV 1763, 28 V 1763. Zob.: AS; M. Zwierzykowski, E. Tacka, *Miejsca obrad sejmików*, s. 87, przypis 57. Przyjmuję za M. Zwierzykowskim, że regularnie odbywały się wrześnieowe koła deputackie i gospodarskie, nawet jeśli nie odnaleziono przekazów źródłowych na ich temat.

¹¹¹ A. Nowak, *Okres od połowy XVII w.*, [w:] *Dzieje Kalisza*, red. W. Rusiński, Poznań 1977, s. 155.

¹¹² M. Zwierzykowski, *Gniezno w Rzeczypospolitej szlacheckiej*, [w:] *Dzieje Gniezna pierwszej stolicy Polski*, red. J. Dobosz, Gniezno 2016, s. 232; tenże, *Mieszkańcy*, [w:] *Dzieje Gniezna*, s. 246; tenże, *Ustrój*, [w:] *Dzieje Gniezna*, s. 265.

¹¹³ Tenże, *Samorząd sejmikowy*, s. 33-34; M. Zwierzykowski, E. Tacka, *Miejsca obrad sejmików*, s. 87-88.

2. Organizacja samorządu sejmikowego

2.1. Koło sejmikowe

Jako koło sejmikowe – sejmik uznają za Michałem Zwierzykowskim:

[...] zgromadzenie szlachty danego terytorium, posiadającej w jego granicach posiadłość ziemską sposobem dziedzicznym bądź zastawnym, niepozbawionej praw publicznych na mocy wyroku sądowego lub uchwały samego sejmiku. Zgromadzenie [...] powinno spełniać większą część z prawnych i zwyczajowych kryteriów, takich jak: właściwa podstawa prawna zwołania, miejsce obrad (zatoczenia koła), przestrzeganie tradycyjnych procedur¹¹⁴.

Nie było zwartych kryteriów, według których kwalifikowano jedno zgromadzenie szlachty jako sejmik, natomiast drugie tej nazwy pozbawiano. Dlatego też:

Kwalifikacja danego zgromadzenia jako sejmikowego wymaga każdorazowej, indywidualnej analizy, ponieważ w niektórych wypadkach niespełnienie jakiegoś kryterium nie musiało przesądzać o nieważności zgromadzenia – na przykład inne niż tradycyjne miejsce, mniejsza grupa uczestników spowodowana rozłamem politycznym czy niekonwencjonalny sposób zwołania itp.¹¹⁵

Sejmik stanowił bardzo ważne ogniwo w ustroju państwa polsko-litewskiego. Łączył kompetencje ustawodawcze, wykonawcze i w pewnych granicach sędziowskie. Chociaż obecność wszystkich uprawnionych na sejmiku nie była wymagana do jego prawomocności, przyjazd szlachcica na obrady koła rycerskiego stanowił bardzo istotny przywilej. Uczestniczenie szlachcica w życiu publicznym było jego obowiązkiem, chociaż dość swobodnie do tego podchodzono. Na sejmiku, który obradował zwykle w Środzie, gromadziła się szlachta województw poznańskiego i kaliskiego. Jak już wskazano wcześniej, tradycja sejmikowania w tym miejscu sięgała XV w.

---

¹¹⁴ M. Zwierzykowski, *Samorząd sejmikowy*, s. 38-39. Por. S. Płaza, *Sejmiki i zjazdy szlacheckie województw poznańskiego i kaliskiego*, s. 91.

¹¹⁵ M. Zwierzykowski, *Samorząd sejmikowy*, s. 39.

Lauda sejmikowe zawierały charakterystyczne zwroty w początkowej części, poświadczające istnienie pewnej więzi między zgromadzonymi w kole. Zapisywano na przykład: „My rady duchowne i świeckie, dygnitarze, urzędnicy i wszystko rycerstwo poznańskiego i kaliskiego województw [...]” – w roku 1733; „My rady duchowne i świeckie, i całe rycerstwo poznańskiego i kaliskiego województw [...]” – w roku 1734; „My rady duchowne i świeckie, senatorowie, dygnitarze, urzędnicy i całe rycerstwo województwa poznańskiego i kaliskiego [...]” – rok 1755¹¹⁶. Przywołania tego typu występowały już znacznie wcześniej. Obserwujemy je na sejmiku województw poznańskiego i kaliskiego w XVI¹¹⁷ i XVII wieku¹¹⁸ oraz za panowania Augusta II¹¹⁹.

Jako że kwestia uczestników obrad sejmikowych rozpatrywana będzie w innej części (zob. podrozdział 3.5.), pozostaje w tym miejscu jedynie stwierdzić, że w rzeczywistości nie wszystkie osoby uprawnione uczestniczyły w obradach koła rycerskiego, a cytowane wyżej zwroty bynajmniej tego nie poświadczają. Warto zwrócić uwagę, że formuła taka inaczej brzmiała w okresie bezkrólewia i wojny o tron polski, a inaczej w okresie pokoju. Nie była to żadna nowość, gdyż wspomniane różnice można zaobserwować również wcześniej. Konflikty wojenne oraz brutalna rywalizacja polityczna sprawiały, że nie zawsze opłacało się być obecnym na sejmiku, aby na przykład nie firmować swoim poparciem jednej ze stron. Zawsze mogło to grozić uciążliwymi konsekwencjami ze strony przeciwników politycznych¹²⁰.

---

¹¹⁶ Laudum z 18 III 1733 (*AS 1733-1763*, s. 20); Laudum z 21 VI 1734 (*AS*, s. 106); Laudum z 16 IX 1755 (*AS*, s. 545).

¹¹⁷ Przykłady: „My rady i rycerstwo wszystko województw poznańskiego i kaliskiego na sejmiku średzkim powiatowym [...]” – Uchwała z 29 X 1574 (*AS 1572-1632*, cz. 1, s. 19); „My rady i rycerstwo województwa poznańskiego i kaliskiego, którzyśmy się tu za przyrzeczeniem zobopólnym zjachali do Śrrody [...]” – Uchwała z 3 VII 1590 (*AS 1572-1632*, cz. 1, s. 95).

¹¹⁸ Przykłady: „My rady duchowne i świeckie, dygnitarze, urzędnicy i wszystko rycerstwo poznańskiego i kaliskiego województw [...]” – Laudum z 29 VII 1670 (*AS 1668-1675*, s. 208); „My rady duchowne i świeckie, dygnitarze i urzędnicy, i wszystko rycerstwo poznańskiego i kaliskiego województw do Śrrody na miejsce naznaczone i prawem opisane [...]” – Laudum z 12 IX 1684 (*AS 1676-1695*, s. 323).

¹¹⁹ Przykłady: „My rady duchowne i świeckie, dygnitarze, urzędnicy i całe rycerstwo poznańskiego i kaliskiego województw [...]” – Laudum z 22 I 1714 (*AS 1696-1732*, s. 748); „My rycerstwo województwa poznańskiego i kaliskiego, na zjazd [...]” – Laudum z 29 VI 1716 (*AS 1696-1732*, s. 830).

¹²⁰ Por. M. Zwierzykowski, *Samorząd sejmikowy*, s. 39.

2.2. Zagajający i funkcjonariusze sejmikowi

2.2.1. Zagajający¹²¹

Grzegorz Głabisz podkreślił w pracy poświęconej wielkopolskim sejmikom lat 1764-1793, że osoby zagajające nie zawsze znajdowały się w polu zainteresowania badaczy. Przyczyn tego stanu mogło być wiele. Do zagajenia sejmiku województw poznańskiego i kaliskiego dochodziło już w 2. poł. XVI w. Interesujące informacje na temat zagajenia pojawiły się w dyskusji, kiedy wybuchł spór o nie podczas sejmiku przedkonwokacyjnego w 1764 r., do czego prawo rościli sobie Teodor Kazimierz Czartoryski biskup poznański i Antoni Barnaba Jabłonowski wojewoda poznański. W czasie gdy obie strony argumentowały swoje stanowiska, pojawiła się informacja, że w 1602 r. obrady zagał Wawrzyniec Goślicki biskup poznański w obecności Piotra Potulickiego wojewody kaliskiego¹²².

Zagajenia dokonywał najwyższy obecny na sejmiku senator. Wyjątkiem były obrady przedsejmowe, podczas których zwykle po czynnościach wstępnych i rozpoczęciu obrad w średzkiej kolegiacie (przewodził najwyższy obecny senator), szlachta, dygnitarze i kasztelanowie drażkowi wychodzili na cmentarz, gdzie zagajał kasztelan międzyrzeczki, najwyższy rangą kasztelan drażkowy. Kiedy kasztelan międzyrzecki był nieobecny, zagajała kolejna osoba w hierarchii. Senatorowie wyżsi znajdowali się w kolegiacie. Zagajający proponował kandydata do funkcji marszałkowskiej. Był to ważny moment, stwarzający możliwość przedstawienia osoby przychylniej własnej faksji politycznej¹²³.

Wykorzystany materiał źródłowy dla dziejów samorządu sejmikowego w tytułowym okresie tylko wyjątkowo pozwala określić nazwiska zagajających. Informacje te znajdują się zwykle w diariuszach lub korespondencji, jest też znana jedna mowa wygłoszona podczas zagajenia¹²⁴. W 1745 r. prymas Krzysztof Antoni Szembek w liście do Augusta III zwrócił uwagę na opisaną wyżej praktykę zgromadzeń przedsejmowych. Wspomniał wtedy Kaspra Modlibowskiego, który zagajał niedawny sejmik przedsejmowy (24 sierpnia 1744 r.)¹²⁵. Pod koniec czerwca 1746 r. Ludwik Szołdrski, po otrzymaniu wiadomości dającej nadzieję na udane zakończenie obrad przyszłego koła przedsejmowego, pośpiesznie doradzał Augustynowi Działyńskiemu podkomorzemu wschowskiemu: „A zatym nie życzylbym się wymawiać z marszałkowstwa, owszem, jm. panu [kasztelanowi – T.K.] międzyrzeckiemu [Kasprowi Modlibowskiemu – T.K.] znowu się przypomnieć radzę, ile żeś się w.m.m. pan przed tymże jm., jako mam z relacyi,

¹²¹ Zagajający nie byli funkcjonariuszami sejmikowymi. Umieszczenie informacji o nich w tym miejscu jest tylko umowne. Sejmik nie wybierał ich. O osobie, na którą spływał zaszczyt przewodzenia początkowym etapom zgromadzenia, decydował głównie czynnik społeczny i tradycja.

¹²² G. Głabisz, *Sejmiki Wielkopolski*, s. 125-126.

¹²³ Zob. Diariusz sejmiku z 28 VIII 1760 (AS, s. 631-632).

¹²⁴ Chodzi o treść zagajenia sejmiku z 1744 r. (AS, s. 350-352).

¹²⁵ „*Ex gradu honoru kasztelanii swojej jest perpetuus województw wielkopolskich na sejmikach przedsejmowych koła rycerskiego dyrektor*”. K.A. Szembek do Augusta III – Gniezno, [b.d.] 1745 (AS, s. 369).

wielką indyferencją deklarował”¹²⁶. Przedsejmowy sejmik w 1754 r. zagajał prawdopodobnie Ignacy Twardowski kasztelan międzyrzecki¹²⁷. Sejmik tego rodzaju zagajał 26 sierpnia 1760 r. Stanisław Chłapowski kasztelan międzyrzecki¹²⁸. Wydaje się, że można przyjąć założenie, iż sejmik przedsejmowy zagajany był na cmentarzu przez kasztelana międzyrzeckiego, rzecz jasna o ile był obecny. W dokumentach wytworzonych w tytułowym okresie przez sejmik średzki nie odnaleziono informacji o zagajających. W innych regionach mogło to wyglądać inaczej.

Jeśli chodzi o pozostałe zgromadzenia, to nadzwyczajne z 23 sierpnia 1734 r. zagaił kasztelan łędzki Aleksander Bieliński¹²⁹. Kolejne informacje o zagajających udało się odnaleźć dopiero w schyłkowym okresie panowania Augusta III. Obrady deputackie i gospodarskie w 1757 r. zagajał prawdopodobnie Wojciech Miaskowski kasztelan kaliski¹³⁰. Sejmik deputacki 15 września 1760 r. zagaił Wojciech Miaskowski wojewoda kaliski, który moment ten wykorzystał nie tylko do zaproponowania osoby na marszałka, ale również deputatów i asesorów¹³¹; sejmik gospodarski 15 września 1761 r. również zagajał Wojciech Miaskowski, który przedstawił kandydata na marszałka w osobie Antoniego Gorzeńskiego stolnika kaliskiego¹³².

2.2.2. Marszałek¹³³

Marszałek przewodził obradom sejmiku województw poznańskiego i kaliskiego po raz pierwszy w 1590 r., kiedy funkcję tę otrzymał Jan Rusiecki¹³⁴. W źródłach zarówno marszałek, jak i zagajający czasami nazywani są dyrektorami, a rozróżnienie znaczenia tego terminu wynika z przywołanego kontekstu.

Nie zawsze materiał źródłowy pozwala uchwycić sposób wyboru marszałka. Wybierano go jednak prawdopodobnie „w jednomyślnym głosowaniu”¹³⁵, czyli bez sprzeciwu. W laudum sejmiku gospodarskiego z 15 września 1761 r. znajduje się taka informacja: „[...] od obrania dyrektora kołu temu obrady nasze zaczynając, uprosiliśmy i wybrali

---

¹²⁶ L. Szołdrski do A. Działyńskiego – Czempin, 28 VI 1746 (AS, s. 391).

¹²⁷ I. Twardowski do J.K. Branickiego – Modrze, 29 VIII 1754 (AGAD, Archiwum Roskie, XXIV/43, s. 1-3, zob. Aneks 24).

¹²⁸ S. Chłapowski do J.A. Mniszcha – Poznań, 26 VIII 1760 (AS, s. 630).

¹²⁹ G. Głabisz, *Pacyfikacja województw*, s. 72.

¹³⁰ W. Miaskowski do J.K. Branickiego – Poznań, 16 XII 1757 (AS, s. 578).

¹³¹ *Diariusz sejmiku z 15 IX 1760* (AS, s. 642-643); W. Suchodolski do J.A. Mniszcha – Poznań, 18 IX 1760 (AS, s. 649); S. Chłapowski do J.A. Mniszcha – [b.m.], 18 IX 1760 (AS, s. 650); W. Miaskowski do J.K. Branickiego – Gołęcin, 26 IX 1760 (AS, s. 653).

¹³² *Diariusz sejmiku z 15-16 IX 1761* (AS, s. 703).

¹³³ Podrozdział został oparty na ustaleniach autora niniejszej publikacji, opublikowanych w artykule *Marszałkowie sejmiku województw poznańskiego i kaliskiego*, z którego wykorzystano fragmenty. Dokonano też niezbędnych uzupełnień i poprawek, wynikających z postępu badań.

¹³⁴ S. Płaza, *Sejmiki i zgazy szlacheckie województw poznańskiego i kaliskiego*, s. 95.

¹³⁵ M. Zwierzykowski, *Samorząd sejmikowy*, s. 41.

sobie jednostajnymi głosem za marszałka sejmiku [...]”¹³⁶; natomiast w laudum również koła gospodarskiego z 13 września 1763 r. zapisano: „A najprzód zostawionego nam porządku zachowując zwyczaj, przystąpiliśmy do obrania rządcy rycerskiego koła i jednomyślnym głosem z pośród siebie za marszałka [...]”¹³⁷. Cofając się do lat 70. XVII w., znajdziemy tam jednak przykład sejmiku deputackiego, który został zerwany przez Jana Kierskiego, „który chciał *per pluralitatem* kresek obierać dyrektora”. Miał być to wtedy argument służący do unicestwienia obrad¹³⁸. Marszałka wybierano w początkowej fazie prac koła rycerskiego. Kandydata proponował zagajający, ale nie zawsze ta osoba musiała zostać zaakceptowana przez bractwo szlachecką. Podczas sejmiku przedsejmowego z 25 sierpnia 1760 r. elekcja marszałka nastąpiła po odczytaniu uniwersału, przywitaniu posła królewskiego przez wojewodę kaliskiego i wotach senatorskich¹³⁹.

W przypadku sejmiku zakończonych pozytywnie informację o osobie marszałka niemal zawsze można znaleźć w laudum. Zdarzały się jednak wyjątki. Marszałek sejmiku deputackiego z 1735 r. znany jest z listu spisanego 18 lat później, natomiast marszałek zgromadzenia przedsejmowego z 1744 r. znany jest dzięki spisanej instrukcji dla posłów na sejm. Podczas tego ostatniego sejmiku nie uchwalono laudum¹⁴⁰. W przypadku sejmików zerwanych podstawowym źródłem umożliwiającym poznanie nazwisk marszałków okazała się korespondencja. Informacje o nich odszukano także w „Kurjerze Polskim”, propozycji do instrukcji na sejmik i pamiętniku. Protestacji zrywających sejmiki odszukano niewiele. W analizowanym okresie nie pozwalają one na poznanie nazwisk marszałków.

Znani są marszałkowie 35 zgromadzeń sejmiku województw poznańskiego i kaliskiego doby Augusta III. Liczba ta uwzględnia kierujących nim również podczas siedmiu zerwanych obrad. Zebrany materiał źródłowy pozwala stwierdzić, że doszło do elekcji marszałka na 27 zgromadzeniach. Cztery kolejne obrady miały miejsce na podstawie limity, podczas których nie dochodziło już do takiej elekcji, gdyż marszałkowała osoba limitowanego zgromadzenia, czyli w tym wypadku wybrany wcześniej marszałek konfederacji województw poznańskiego i kaliskiego. Również w pozostałych czterech przypadkach sejmikiem kierował marszałek konfederacji; były to zgromadzenia: relacyjne, nadzwyczajne, przedsejmowe i deputackie. Sprawowanie funkcji marszałka sejmiku przez marszałka konfederacji miało miejsce podczas bezkrólestwa i wojny o sukcesję polską w latach 1733-1735.

W latach 1733-1763 funkcję marszałkowską otrzymało 26 osób, przedstawiciele 23 rodzin. Sześć razy pełnił ją Adam Kołaczkowski, zarówno jako podstoli poznański

¹³⁶ Laudum z 15-16 IX 1761 (AS, s. 691).

¹³⁷ Laudum z 13 IX 1763 (AS, s. 809).

¹³⁸ Wiadomości z Warszawy – 27 IX 1679 (AS 1676-1695, s. 209). Zob. J. Stoliczka, *Sejmiki ukraińskie*, s. 233.

¹³⁹ Dziennik sejmiku z 25 VIII 1760 (AS, s. 631-632).

¹⁴⁰ Podobne sytuacje miały miejsce już wcześniej, również w przypadku sejmiku przedsejmowego. Zob. R. Kołodziej, *Uwagi na temat funkcjonowania sejmiku województw poznańskiego i kaliskiego w Środku w czasach panowania Władysława IV*, „Śląski Kwartalnik Historyczny Sobótka” 73 (2018), z. 2, s. 42-43.

(cztery razy), jak i tytułując się podkomorzym kaliskim (dwa). Franciszek Skaławski chorąży poznański marszałkował trzy razy. Jeden raz mniej zaszczyt ten spoczywał na barkach Jana Andrzeja Pałędzkiego chorążycy bydgoskiego i Augustyna Działyńskiego, najpierw starosty nakielskiego, później podkomorzego wschowskiego. Adam Kołaczkowski, Franciszek Skaławski i Jan Andrzej Pałędzki przewodzili obradom sejmiku z limity; pierwszy z nich na dwóch, obaj pozostali po jednym razie. Byli oni jednocześnie marszałkami sejmiku i konfederacji województw wielkopolskich. Augustyn Działyński dwa razy był marszałkiem zgromadzenia przedsejmowego.

Jan Andrzej Pałędzki na sejmiku z limity i za uniwersałem marszałka konfederacji 21 czerwca 1734 r. złożył przysięgę:

Ja N.N. przysięgam Panu Bogu Wszechmogącemu, w Trójcy Świętej Jedynemu, jako obowiązany będąc funkcją marszałkostwa konfederacyi prześwieatnych poznańskiego i kaliskiego województw, wiary świętej katolickiej, całości ojczyzny, praw i wolności R.P., wolnej elekcyi bronić i własnymi piersiami zastępować będę, przy dostojęństwie najjaśniejszego K.J.M. Stanisława I, wolnemi i zgodnemi głosami obranego, stanowić będę przeciwko nieprzyjaciółom R.P. i opresorom wolności powstań, i w terażniejszej konfederacyi prześwieatnych województw dotąd trwać będę, i ich odstępować nie mam, póki cała R.P. *ab intra et extra* uspokojona nie będzie. Prześwieatnym województwom *fidelitatem* przyrzekam i poprzysięgam, i nic czynić *sine consensu* tychże województw lub ichm. panów konsyliarzów nie będę, tak mi Panie Boże dopomóż¹⁴¹.

Niemal regułą było, że marszałek posiadał urząd, inne stanowisko lub tytuł. W chwili elekcyi tylko w trzech przypadkach nie mógł się on pochwalić żadnym z nich. Zebrane szacunkowe dane pozwalają wysunąć przypuszczenie, że średnia wieku osoby pełniące funkcję marszałka wynosiła nieco ponad 43 lata (tabela 4). Pomijając marszałków sejmików 1733-1736, kiedy to dochodziło do wielokrotnego przewodzenia obradom koła rycerskiego przez tę samą osobę, ta średnia byłaby znacznie mniejsza.

Spółród wszystkich 26 osób branych pod uwagę trzy marszałkowały już przed rokiem 1733. Franciszek Skaławski był marszałkiem sejmiku relacyjnego z 26 maja 1695 r., natomiast 11 czerwca 1703 r. dyrektorował również na sejmiku powtórny przedsejmowym. Jan Andrzej Pałędzki był marszałkiem sejmiku gospodarskiego z 9 września 1726 r., a Antoni Rogaliński relacyjnego z 17 listopada 1732 r.

W grupie 27 odnalezionych informacji o wyniku elekcyi marszałka najliczniejsze odnosiły się do zgromadzeń gospodarskich i przedsejmowych (po dziewięć przypadków)¹⁴². Jeśli chodzi o obrady deputackie, można odnotować sześć takich sytuacji. Na osobną uwagę zasługuje okres bezkrólewia i wojny o tron polski, gdyż informacja o elekcyi marszałka dwa razy odnosi się do obrad nadzwyczajnych, a raz sejmiku przedkonwokacyjnego.

¹⁴¹ Laudum z 21 VI 1734 (4S, s. 107).

¹⁴² Doliczając sejmik przedkonwokacyjny z 18 III 1733, liczba zgromadzeń przedsejmowych wyniosłaby 10.

Tabela 2. Zestawienie urzędów i tytułów posiadanych przez marszałków w chwili wyboru na funkcję w latach 1733-1763

Lp.	Tytuł	Rodzaj zgromadzenia					Łącznie
		przedkonwo- kacyjne	przed- sejmowe	deputackie	gospo- darskie	nad- zwyczajne	
1.	szambelan J.K.M.	–	1	–	–	–	1
2.	podkoniuszy koronny	–	1	–	–	–	1
3.	starosta	–	1	2	–	–	3
4.	podkomorzy	–	1	–	–	–	1
5.	podśędek ziemski	–	1	–	1	–	2
6.	stolnik	–	–	–	1	–	1
7.	podstoli	–	–	–	–	1	1
8.	miecznik	–	–	1	–	–	1
9.	podczaszy	–	1	–	–	–	1
10.	chorąży	1	–	–	–	–	1
11.	oficer	–	–	1	1	–	2
12.	urzędnik ziemski i starosta	–	–	–	2	–	2
13.	tytuł honorowy	–	3	1	2	1	7
14.	brak	–	–	1	2	–	3

Na podstawie: Aneks 2.

Tabela 3. Zestawienie wielokrotności wyboru na funkcję marszałka w stosunku do pełnienia funkcji marszałka sejmiku w latach 1733-1763

Lp.	Wielokrotność wyboru na marszałka lub pełnienia funkcji marszałka	Liczba wyborów na funkcję marszałka	Liczba osób pełniących funkcję marszałka
1.	x 1	26	22
2.	x 2	1	2
3.	x 3	–	1
4.	x 4	–	–
5.	x 5	–	–
6.	x 6	–	1

Na podstawie: Aneks 2.

Tabela 4. Szacunkowy wiek marszałków sejmiku z lat 1733-1763 w chwili pełnienia funkcji

Wiek	Mandaty	Wiek	Mandaty	Wiek	Mandaty	Wiek	Mandaty	Wiek	Mandaty
21	1	31	1	41	0	51	1	61	0
22	1	32	1	42	1	52	1	62	0
23	0	33	1	43	0	53	2	63	0
24	0	34	1	44	1	54	0	64	0
25	1	35	1	45	0	55	0	65	3
26	0	36	0	46	0	56	0	66	0
27	1	37	1	47	0	57	0	67	0
28	1	38	0	48	5	58	0	68	0
29	1	39	1	49	4	59	0	69	0
30	0	40	2	50	1	60	1	70	0

Na podstawie: PSB, Teki Dworzaczka, Wielka Genealogia Minakowskiego.

Na barkach marszałka sejmikowego spoczywało spisanie i oblatą dokumentów kierowanego przez siebie zgromadzenia. Można niekiedy doszukać się w laudach zapisów to potwierdzających, na przykład w laudum sejmiku gospodarskiego z 10 września 1737 r. znajduje się zalecenie: „Które to laudum za zgodą uniwersalną koła naszego postanowione, do grodów poznańskiego i kaliskiego województw jm. panu marszałkowi koła naszego podać zleciliśmy”; w laudum sejmiku gospodarskiego z 15 września 1761 r.: „Które to laudum i ustawy nasze powszechnym zdaniem i konsensem stwierdzone, aby ręką jm. pana marszałka koła naszego podpisane i do ksiąg grodzkich tak poznańskich, jako i kaliskich podane było, obligujemy”¹⁴³. Takie zapisy znajdowały się niekiedy w laudach z lat 1696-1732¹⁴⁴. Zwykle marszałek nie wykonywał tej czynności samodzielnie, lecz zlecał zaufanej osobie. Na przykład laudum sejmiku z limity 1 czerwca 1733 r. oblatował dzień później w grodzie poznańskim Franciszek Iłowiecki, dworzanin marszałka¹⁴⁵, a laudum sejmiku gospodarskiego z 1735 r. oblatował także Piotr Bielanowski¹⁴⁶. W dniu 18 września 1738 r. w grodzie poznańskim dokonał oblaty Jan Koszutski z polecenia marszałka Mikołaja Koszutskiego¹⁴⁷. Podobnie z polecenia marszałka laudum sejmiku deputackiego oblatował w grodzie poznańskim Jan Woszczyński 12 września 1743 r., natomiast oblaty laudum sejmiku gospodarskiego z tego roku dokonał Adam Bolesta 16 września¹⁴⁸. Instrukcję daną posłom na sejm w 1744 r. (jak wskazano wcześniej, laudum nie zostało wtedy uchwalone) wniósł do ksiąg Fran-

¹⁴³ Laudum z 10 IX 1737 (AS, s. 241); Laudum z 15 IX 1761 (AS, s. 695).

¹⁴⁴ Np. Laudum z 22 IX 1730 (AS 1696-1732, s. 1080): „Obligujemy przy tym jm. pana marszałka koła naszego, ażeby laudum to do grodów poznańskiego i kaliskiego podał”.

¹⁴⁵ AS, s. 45.

¹⁴⁶ Tamże, s. 200.

¹⁴⁷ Tamże, s. 264.

¹⁴⁸ Tamże, s. 320, 324.

ciszek Bogusławski, dworzanin marszałka sejmiku Franciszka Garczyńskiego, kasztelanica kaliskiego¹⁴⁹. Opracowanie dokumentów sejmikowych nie zawsze musiało być łatwym zadaniem. Po skończonych obradach koła rycerskiego oczekiwano na ich publikację. Chodziło m.in. o to, by jak najszybciej (jeśli to było wymagane) przyjęte uchwały uzyskały moc prawną oraz by jak najszybciej można było przejrzeć decyzje zapadłe na sejmiku, a także poinformować o nich nieobecnych. Ignacy Twardowski wojewoda kaliski, pisząc do Jerzego Augusta Mniszcha po kole gospodarskim w 1763 r., usprawiedliwiał się: „Laudum sejmiku średzkiego mam honor odesłać j.w. w.m.m. panu dobrodziejowi spóźnione troszkę, bo się marszałek sejmiku długo z nim bawił”¹⁵⁰.

Funkcja marszałkowska – bez wątpienia bardzo odpowiedzialna i wymagająca sporego nakładu pracy – mogła ułatwić rozstrzygnięcie ważnych dla osoby ją sprawującej i jej rodziny kwestii. Sejmik gospodarski 10 września 1737 r. odłożył do przyszłego zgromadzenia sprawę szkód, które poniósł z rąk wojsk rosyjskich zmarły już Zygmunt Objezierski, ojciec marszałka tych obrad¹⁵¹. Kierujący sejmikiem mógł też za ofiarną pracę otrzymać pochwałę i wyróżnienie w postaci nagrody finansowej. Franciszek Sczaniecki, marszałek sejmiku gospodarskiego w 1763 r., decyzją zgromadzenia miał otrzymać 8 tys. zł z importaty lub przez asygnacje. Powodem tej gratyfikacji była dokładna praca i starania „w utrzymaniu i przyprowadzeniu do skutku tak potrzebnego dzieła”¹⁵². Marszałkowi skonfederowanych województw Janowi Andrzejowi Pałędzkiemu naznaczono 40 tys. zł¹⁵³, chodziło tu jednak o długotrwałe i ofiarne przewożenie konfederacji przy majestacie Stanisława Leszczyńskiego, a także wystawienie jednostki wojskowej. Podobnie marszałek sejmiku i konfederacji Adam Kołaczkowski podstoli poznański miał otrzymać na mocy uchwały skonfederowanego sejmiku z 27 września 1734 r. 20 tys. zł z szelężnego i czopowego za straty na fortunie i na codzienne wydatki¹⁵⁴. Będąc podkomorzym kaliskim, został wynagrodzony honorarium w wysokości 20 tys. zł z czopowego przez zgromadzenie gospodarskie w 1735 r. Była to suma za „znaczne straty i nadwężenia substancji od przeciwnej strony uczynione i fatygi w podróży warszawskiej”¹⁵⁵. Dobra marszałka Adama Kołaczkowskiego zostały wcześniej najechane przez siły obozu Leszczyńskiego, zaś sam podkomorzy kaliski w 1735 r. stanął na audjencji przed Augustem III, co także wymagało pewnych wydatków z prywatnej szkatuły¹⁵⁶.

¹⁴⁹ Tamże, s. 352.

¹⁵⁰ I. Twardowski do J.A. Mniszcha – Jankowice, 25 IX 1763 (4S, s. 823).

¹⁵¹ Laudum z 10 IX 1737 (4S, s. 241). Zygmunt Objezierski został pochowany w poznańskiej farze, w kościele pw. św. Marii Magdaleny 11 VI 1728 (Teki Dworzaczka, Metrykalnia – Katolickie – Część 4, poz. 28662).

¹⁵² Laudum z 13 IX 1763 (4S, s. 814).

¹⁵³ Laudum z 21 VI 1734 (4S, s. 111).

¹⁵⁴ Laudum z 27 IX 1734 (4S, s. 156).

¹⁵⁵ Laudum z 13 IX 1735 (4S, s. 200-201).

¹⁵⁶ G. Glabisz, *Pacyfikacja województw*, s. 86.

2.2.3. Posłowie na sejm

Posłowanie na sejm było bez wątpienia jedną z bardziej prestiżowych funkcji sejmikowych. Henryk Olszewski zwrócił uwagę, że w Rzeczypospolitej nie określano, kto posłem może zostać, lecz odwrotnie – komu jest to zabronione¹⁵⁷. Może się jednak wydawać, że zastrzeżenia te nie były zbyt liczne i uciążliwe. Na przykład, posłem nie mogła zostać osoba, na której ciążyła banicja lub infamia; nie mógł być nim też senator. Kwestię dodatkowo regulowały XVII-wieczne konstytucje sejmowe¹⁵⁸. Badania reprezentacji sejmowych wydają się być jednym z bardziej obiecujących kierunków analiz¹⁵⁹. Poseł otrzymywał od sejmiku instrukcję, reprezentował lokalną wspólnotę, chociaż stopień związania posła treścią instrukcji mógł być różny¹⁶⁰.

Średzki sejmik wybierał 12 posłów na sejm – sześciu z województwa poznańskiego i sześciu z województwa kaliskiego. Liczba ta była ustalona już w XVI w. W sytuacjach wyjątkowych sejmik wysyłał większą liczbę posłów, na przykład podczas elekcji. Tak oto w 1733 r. udano się na elekcję pospolicym ruszeniem. Posłowanie z województwa poznańskiego uchodziło za bardziej prestiżowe od posłowania z województwa kaliskiego. Jedną z korzyści posłowania z województwa poznańskiego była możliwość szybszego wotowania podczas obrad izby poselskiej. Podobny prestiż widoczny był również w senacie¹⁶¹. W dniu 10 czerwca 1736 r. Jakub Działyński kasztelan brzesko-kujawski otrzymał atestację od 116 urzędników i przedstawicieli szlachty, która potwierdzała, że został wybrany na posła z województwa poznańskiego, a nie kaliskiego. Błędna informacja – przyczyna tego świadectwa – pojawiła się w instrukcji poselskiej¹⁶². Prymas Władysław Łubieński w odpowiedzi na instrukcję i dezyderaty województwa poznańskiego, które spisała szlachta w Poznaniu podczas zjazdu 28 maja 1763 r., wyraził się w ten sposób: „to górne w R.P. województwo, zawsze przykładem innym w roztropanych i dojrzałych radach będące”¹⁶³.

Za Augusta III odbyło się 16 kampanii sejmowych, nie licząc elekcji i sejmu koronacyjnego. Poznańsko-kaliski sejmik przedsejmowy wybrał sześć składów poselskich, nie licząc elekcji. Były to kolejne kampanie sejmowe: przedkonwokacyjna 1733, pacyfikacyjne 1735 i 1736, zwyczajne 1744 i 1746, a także nadzwyczajna 1761. Dla porów-

---

¹⁵⁷ H. Olszewski, *Sejm Rzeczypospolitej*, s. 90-97.

¹⁵⁸ Zob. szerzej: tamże; M. Zwierzykowski, *Samorząd sejmikowy*, s. 50-51.

¹⁵⁹ W. Bondyra, *Reprezentacja sejmowa*; W. Dworaczek, *Skład społeczny*, s. 281-309; M. Zwierzykowski, *Reprezentacja sejmowa*, s. 35-46.

¹⁶⁰ Zob. W. Uruszczak, *Poselstwo sejmowe w dawnej Polsce. Postanieniec, mandatariusz, poseł narodu*, „Czasopismo Prawno-Historyczne” 61 (2009), z. 1, s. 47-63.

¹⁶¹ Wojewoda poznański był trzecim w kolejności zasiadającym wśród senatorów i dygnitarzy koronnych, natomiast wojewoda kaliski – piątym. Podobnie rzecz się przedstawiała w przypadku kasztelanów: poznański był drugim wśród kasztelanów, a kaliski – trzecim. Na podstawie: T. Zielińska, *Magnateria polska*, s. 16-17.

¹⁶² Świadectwo wystawione przez szlachtę J. Działyńskiemu – Poznań, 10 VI 1736 (4S, s. 230-231); M. Zwierzykowski, *Reprezentacja sejmowa*, s. 41.

¹⁶³ Odpowiedź W. Łubieńskiego na instrukcję – Łowicz, 7 VI 1763 (4S, s. 794).

niania, w latach 1696-1732 sejmik wysłał posłów piętnaście razy (łącznie na 23 sejmy i dwie walne rady)¹⁶⁴.

Posiłkując się wynikami badań Włodzimierza Dworzaczką, można zauważyć, że w badanych przez niego latach 1572-1655 funkcję poselską pełniło ponad 200 osób z województw poznańskiego i kaliskiego na 636 wszystkich funkcji poselskich (dotyczy to 54 sejmów; łącznie było 79 zgromadzeń sejmowych). Za panowania na tronie polskim pierwszego z Wettynów – jak wykazał Michał Zwierzykowski – reprezentacja sejmowa Wielkopolski właściwiej liczyła 103 osoby na 141 funkcji poselskich. Wtedy też stosunkowo rzadko dochodziło do wielokrotnego posłowania przez tę samą osobę¹⁶⁵.

W analizowanym czasie już rzadko dochodziło do wielokrotnego posłowania (zob. tabela 5). Trzydzieści osób pełniło funkcję poselską dwukrotnie, a byli to: Augustyn Działyński, Jakub Działyński, Jan Gurowski, Melchior Gurowski, Łukasz Kwilecki, Prokop Lipski, Wojciech Miaskowski, Kasper Modlibowski, Antoni Rogaliński, Wojciech Rydziński, Michał Skórzewski, Władysław Szoldrski, Andrzej Zakrzewski.

Tabela 5. Zestawienie wielokrotności wyboru na posła sejmowego w Wielkopolsce właściwej w XVIII w.

Lp.	Wielokrotność wyboru	Lata 1696-1732	Lata 1733-1763	Lata 1764-1793
1.	x 1	35	59	90
2.	x 2	19	13	36
3.	x 3	16	–	17
4.	x 4	–	–	9
5.	x 5	2	–	5
6.	x 6	1	–	2
7.	x 7	1	–	–
Suma		74	72	159

Na podstawie: Aneks 3; M. Zwierzykowski, *Reprezentacja sejmowa*, s. 42; G. Głabisz, *Sejmiki Wielkopolski*, s. 166.

Na podstawie instrukcji poselskich można zauważyć, że osoba wybierana na posła najczęściej była starostą (dziewiętnaście razy: gębicki, gnieźnieński, kłecki, koniński, kopanicki, kościański, liwski, nakielski, dwa razy mosiński, trzy razy obornicki, dwa razy łączycki, radziejowski, rogoziński, wschowski, zelniewski). Często posiadała tytułarny urząd ziemski (w sumie 12: chorąży poznański, dwa razy podczaszy poznański, stolnik poznański, podstoli poznański, wojski poznański, wojski kaliski, dwa razy chorąży kaliski, dwa razy cześnik wschowski, chorąży wschowski). Nierzadko poseł sprawował urząd sądowy w hierarchii ziemskiej lub grodzkiej (w sumie 12: dwa razy

¹⁶⁴ M. Zwierzykowski, *Samorząd sejmikowy*, s. 50.

¹⁶⁵ W. Dworzaczek, *Skład społeczny*, s. 305; M. Zwierzykowski, *Samorząd sejmikowy*, s. 50, 52.

podkomorzy poznański, podkomorzy kaliski, podkomorzy wschowski, podsędek ziemski wschowski, dwa razy pisarz grodzki poznański, pisarz ziemski poznański, pisarz grodzki pyzdrski, sędzia ziemski poznański, pisarz grodzki kościański, sędzia ziemski wschowski). W 12 przypadkach osoba taka nie posiadała żadnego urzędu, stopnia ani tytułu, a siedem razy był to sam tytuł podkreślający sprawowanie urzędu przez ojca (wojewodzie kaliski, kasztelanie brzesko-kujawski, kasztelanie nakielski, podczaszyc poznański, kasztelanie rogoziński, kasztelanie kaliski, chorążyc wschowski) i tylko w jednej sytuacji stopień wojskowy (pułkownik). Oprócz tego na posła jednorazowo wybierani byli dygnitarze koronni: oboźny koronny i stolnik koronny. W pozostałych siedmiu przypadkach poseł na sejm posiadał co najmniej dwa urzędy, stopnie lub tytuły (stolnik litewski i starosta wschowski, miecznik poznański i starosta śremski, chorążyc kaliski i starosta kolski, chorążyc bydgoski i surogator grodzki poznański, chorążyc wołyński i starosta średzki, stolnik poznański i pułkownik pancerny królewicza Fryderyka, starosta kiszewski, polaszkowski i generał adiutant J.K.M.).

Funkcja marszałka sejmiku przedsejmowego dawała spore szanse na uzyskanie mandatu poselskiego. W latach 1733-1763 każdy z marszałków znajdował się w składzie poselskim. Zwyczaj ten został zaobserwowany również dla okresu wcześniejszego. Wówczas jedynie Ludwik Szoldrski stolnik wschowski, marszałek sejmiku i konfederacji, nie został wybrany na Walną Radę Warszawską 1710 r.¹⁶⁶ Co godne podkreślenia, za Augusta III każdy marszałek posłował z województwa poznańskiego.

Na podstawie szacunkowych danych pokazujących wiek posłów województw poznańskiego i kaliskiego na sejm (tabela 6) można wysunąć przypuszczenie, że średnia wieku posłów wynosiła nieco ponad 40 lat. Opierając się na tych szacunkach, można również zauważyć, że 43 posłów (z 72) w chwili pełnienia funkcji znajdowało się między 30 a 49 rokiem życia.

Jak już wskazano wcześniej, posłowie udający się na sejm otrzymywali instrukcje poselską. Najwięcej postulatów zawierały instrukcje spisane przed sejmami w 1744 i 1746 r. Było to odpowiednio 96 i 64 postulaty. Wielkopolska szlachta poruszała w nich bardzo szerokie spektrum problemów, co nie powinno dziwić, wziąwszy pod uwagę, jak duże przedsięwzięcie wówczas przygotowania. Nieco inaczej było w przypadku pozostałych kampanii przedsejmowych. Przed sejmami pacyfikacyjnymi takich punktów było mniej: w 1735 r. – 20, w 1736 r. – 27; nieco więcej przed sejmem przedkonwokacyjnym 1733 r. – 34. Wyjątkiem była nadzwyczajna kampania przedsejmowa 1761 r., kiedy to instrukcję posłów na sejm zdominował problem złej monety i zawierała łącznie 16 postulatów¹⁶⁷.

---

¹⁶⁶ M. Zwierzykowski, *Samorząd sejmikowy*, s. 51.

¹⁶⁷ Instrukcja dana posłom na sejm – Środa, 18 III 1733 (AS, s. 25-31); Instrukcja dana posłom na sejm – Środa, 16 VIII 1735 (AS, s. 193-197); Instrukcja dana posłom na sejm – Środa, 14 V 1736 (AS, s. 224-230); Instrukcja dana posłom na sejm – Środa, 24 VIII 1744 (AS, s. 352-366); Instrukcja dana posłom na sejm – Środa, 22 VIII 1746 (AS, s. 408-420); Instrukcja dana posłom na sejm – Środa, 16 III 1761 (AS, s. 676-679).

Tabela 6. Szacunkowy wiek posłów na sejm z lat 1733-1763 w chwili wyboru

Wiek	Mandaty	Wiek	Mandaty	Wiek	Mandaty	Wiek	Mandaty	Wiek	Mandaty	Wiek	Mandaty
15	1 ¹⁶⁸	25	2	35	2	45	6	55	1	65	1
16	0	26	0	36	6	46	7	56	2	66	0
17	0	27	0	37	1	47	1	57	1	67	0
18	0	28	3	38	0	48	0	58	0	68	0
19	0	29	2	39	0	49	2	59	1	69	0
20	1	30	1	40	1	50	1	60	0	70	0
21	1	31	2	41	2	51	1	61	0	71	0
22	0	32	2	42	0	52	0	62	0	72	0
23	1	33	0	43	3	53	3	63	0	73	0
24	3	34	5	44	2	54	4	64	0	74	0

Na podstawie: PSB; Teki Dworzaczka; Wielka Genealogia Minakowskiego.

¹⁶⁸ Wartość ta odnosi się do Stanisława Chłapowskiego podczaszycy poznańskiego, posła na sejm pacyfikacyjny 1735 r. Mandat poselski otrzymał wtedy również jego ojciec, Ludwik Chłapowski podczaszy poznański. Nie odnaleziono dokładnej daty urodzenia podczaszycy poznańskiego, wartość obliczono na podstawie szacunkowej daty urodzenia zaczerpniętej z Wielkiej Genealogii Minakowskiego.

Tabela 7. Wykaz poznańsko-kaliskich posłów na sejm z lat 1733-1763, którzy byli wybrani na posła sejmowego już wcześniej

Lp.	Nazwisko i imię	Urząd	Lata funkcji poselskiej	Wielokrotność	Uwagi
1	2	3	4	5	6
1.	Chłapowski Ludwik	–	1710	2	Walna Rada Warszawska
		podczaszy poznański	1735		–
2.	Gurowski Melchior	chorąży kaliski	1720	2	–
			1733		
3.	Lipski Prokop	miecznik poznański	1730	3	–
		miecznik poznański, starosta śremski	1735		
		obożny koronny	1744		
4.	Malczewski Wojciech	–	1720	3	–
		sędzia ziemski poznański	1730		
			1735		
5.	Miaskowski Wojciech	–	1726	3	–
		starosta gębicki	1736		
		stolnik poznański, pułkownik panc. król. Fryderyka	1746		
6.	Poniński Franciszek	starosta kopanicki	1717	3	Sejm Niemy
			1720		–
		stolnik poznański	1733		
7.	Radojewski Jan Chryzostom	surogator grodzki poznański	1726	2	–
		chorąży bydgoski, surogator grodzki poznański	1736		
8.	Radzewski Franciszek	starosta wschowski	1703	6	–
			1704		elekcja
			1705		walna rada
			1712		–
			1717		Sejm Niemy
		podkomorzy poznański	1733		–
9.	Rogaliński Antoni	podśódek ziemski wschowski	1730	3	–
			1733		
		sędzia ziemski wschowski	1744		

1	2	3	4	5	6
10.	Skalański Franciszek	–	1696	5	–
		podczaszy poznański	1703		
			1704		elekcja
			1705		walna rada
		chorąży poznański	1733		–
11.	Swinarski Mikołaj	podwojewodzi poznański	1710	2	Walna Rada Warszawska
		pułkownik	1733		–
12.	Szołdrski Stefan	wojewodzie kaliski	1726	2	–
		starosta łęczycki	1736		
13.	Szołdrski Władysław	wojewodzie inowrocławski	1730	3	–
		starosta rogoziński	1733		
		starosta łęczycki	1744		
14.	Woroniecki Mikołaj	starosta średzki	1720	2	–
		chorąży wołyński, starosta średzki	1736		

Na podstawie: Aneks 3; M. Zwierzykowski, *Samorząd sejmikowy*, s. 370-375; *AS 1696-1732*, s. 417-418.

Instrukcje poselskie wydają się być wartościowym źródłem pozwalającym na poznanie problemów stojących przed szlachtą oraz umożliwiającym (w pewnym zakresie) określenie jej stosunku do problemów nawarstwiających się w państwie. Gdy jedne sejmy bywały zrywane, nierozstrzygnięte postulaty i rozwiązania wykorzystywano na potrzeby kolejnych kampanii sejmowych. Trudno jednoznacznie stwierdzić, na ile posłowie byli zobowiązani do bezwzględnego trzymania się instrukcji poselskich, a na ile mogli wychodzić poza nie¹⁶⁹. Podczas sejmiku relacyjnego w 1733 r. Franciszek Poniński stolnik poznański, poseł na sejm składający relację z konwokacji, powiedział: „Nie powinniście nam w.m. panowie dziękować, bośmy się nie sprawili według instrukcji, lecz *non ex nobis perditio*, lecz gdyż nie dotrzymał nam słowa jm. pan marszałek poselski”¹⁷⁰. Sejmik przedsejmowy w 1736 r. wyraźnie prosił posłów o trzymanie się postulatów zawartych w instrukcji poselskiej i o niewykraczanie poza nie¹⁷¹. Musieli oni też złożyć przysięgę o treści:

Ja przysięgam Panu Bogu Wszechmogącemu, w Trójcy Świętej Jedynemu, iż *ex vi* funkcji mojej poselskiej na przyszłym sejmie kointeligencji żadnej na zgubę i uszczerbek ojczyzny *cum exteris* mieć nie będę *et solum bonum R.P. prae oculis habeba ac curabo* i instrukcją od województw mnie daną, aby skutek swój wzięła, *pro posse meo* stawać przy tym będę *et*

¹⁶⁹ Por. M. Zwierzykowski, *Samorząd sejmikowy*, s. 52. Zob. H. Olszewski, *Sejm Rzeczypospolitej*, s. 113.

¹⁷⁰ Dziennik sejmiku z 14-18 VII 1733 (*AS*, s. 61).

¹⁷¹ Instrukcja dana posłom na sejm – Środa, 14 V 1736 (*AS*, s. 224).

omnia nociva molimina patriae oddalić wszelkimi sposobami *conabor*, ani żadnych praktyk *in damnum boni publici* czynić nie będę, tak mi Panie Boże dopomóż i Syna Jego Niewinna Męka¹⁷².

Powoływanie się na instrukcję mogło być użytecznym argumentem podczas dyskusji w izbie poselskiej. Na przykład, w 1746 r. Augustyn Działyński powoływał się na instrukcję, żądając alternaty dla województwa poznańskiego. Kiedy dyskusja nie przybrała pozytywnego obrotu dla posłów poznańskich, ci „instrukcje swoje o poparcie tej alternaty, przechadzając się po izbie, innym ichm. panom posłom prezentowali”¹⁷³.

Tabela 8. Rodziny, z których przynajmniej dwóch członków zostało posłami na sejm z województw poznańskiego i kaliskiego w latach 1733-1763

Lp.	Rodzina	Liczba osób pełniących funkcje poselskie	Liczba obsadzonych mandatów
1.	Szoldrscy	3	4
2.	Działyńscy	2	4
3.	Gurowscy	2	4
4.	Koźmińscy	3	3
5.	Swinarscy	3	3
6.	Kwileccy	2	3
7.	Rogalińscy	2	3
8.	Skórzewscy	2	3
9.	Zakrzewscy	2	3
10.	Chłapowscy	2	2
11.	Gajewscy	2	2
12.	Golińscy	2	2
13.	Grodziczcy	2	2
14.	Krzyccy	2	2
15.	Mycielscy	2	2
16.	Ponińscy	2	2

Na podstawie: Aneks 3.

Bycie posłem na sejm wiązało się z obowiązkiem zdawania relacji z powierzonej funkcji. W okresie 30 lat panowania Augusta III odbyły się tylko dwa zgromadzenia relacyjne: 14-18 lipca 1733 r. i 24 września 1736 r. Pierwsze zebrało się na podstawie konstytucji sejmowej, drugie – zerwane – na podstawie uniwersału królewskiego z 30 lipca 1736 r. Później władca nie zwoływał już obrad relacyjnych po zerwanych sej-

¹⁷² Laudum z 14 V 1736 (AS, s. 223).

¹⁷³ *Dyaryusze sejmowe z wieku XVIII*, t. 2: *Dyaryusz sejmu z r. 1746*, s. 2-3.

mach, chociaż jako król miał prawo je zwołać, z czego zresztą korzystali jego poprzednicy. Pewne informacje na ten temat może podać diariusz przywołanego zgromadzenia z 1733 r. Posłowie, którzy powrócili z konwokacji, wystąpili na sejmiku ze sprawozdaniem zaraz po tym, jak Franciszek Skaławski, marszałek sejmiku i skonfederowanych województw, zakończył odczytywanie listów nadesłanych do Środy. Pierwszy głos zabrał „jako *primus ex ordine* jm. pan stolnik koronny”. Dyskusja zmierzała w kierunku poinformowania szlachty o kulisach obrad sejmku oraz sprawozdania z działalności posłów. Wtedy padły cytowane już wyżej słowa Franciszka Ponińskiego¹⁷⁴. Możemy się jedynie domyślać, że z powodu regularnego zrywania sejmów i niezwoływania przez króla sejmików relacyjnych posłowie wielkopolscy mogli składać swoje sprawozdania na najbliższym zgromadzeniu, zapewne podczas sejmiku deputackiego lub gospodarskiego, a nawet podczas liczniejszych zjazdów szlacheckich na kontrakty lub roki sądowe w Poznaniu – czyniono to jednak wówczas raczej nieformalnie. Należy jednak zauważyć, że sejmiki elekcyjne również często były zrywane w tytułowym okresie.

Jedną z bardziej problematycznych kwestii w zakresie wyboru posłów na sejm jest określenie sposobu ich elekcji. Wynika to często z pewnej niejednoznaczności – czy do skompletowania składu poselskiego wymagana była jednomyślność, czy wystarczyło zwyczajne głosowanie większościowe. W interesującym nas okresie instrukcje poselskie nie zawierały bezpośredniej informacji o metodzie elekcji posłów. Nie można wykluczyć wyborów większościowych¹⁷⁵. Ignacy Twardowski pisał w liście do Jerzego Augusta Mniszcha po sejmiku przedsejmowym w 1761 r.: „Jm. pan Noskowski [...] już po zaczętej nominacji na posłów odezwał się [...] w kole, aleśmy tego nie słuchali, bo gdzie *pluritas votorum* zacznie się, to już materyje żadne nie bywają rezolwowane”¹⁷⁶. Dołączenie wtedy do dwunastki posłów stronnika Familii wyjątkowo uchroniło sejmik przed zerwaniem.

Średzki sejmik rzadko wynagradzał posłów sejmowych. Już samo uzyskanie tej funkcji miało być właściwym wyróżnieniem, otwierającym potencjalną perspektywę udziału w rywalizacji o otrzymanie urzędu lub królewszczyzny¹⁷⁷. Pomimo tego sejmik gospodarski z 13 września 1735 r. przeznaczył dla każdego posła na pacyfikację po 4 tys. zł ze skarbu województw¹⁷⁸. Trzeba mieć jednak na uwadze, że udanie się w podróż na sejm do Warszawy, a tym bardziej do Grodna wiązało się z pewnymi utrudnieniami i wydatkami. Przede wszystkim trzeba było zakwaterować się podczas sejmku i utrzymać na czas kilkutygodniowego sejmowania. Antoni Rogaliński podsedek wschowski, udający się jako poseł na konwokację w 1733 r., skierował prośbę do Józefa Wandalina Mniszcha marszałka wielkiego koronnego o zabezpieczenie kwater dla

¹⁷⁴ Diariusz sejmiku z 14-18 VII 1733 (AS, s. 59-61).

¹⁷⁵ M. Zwierzykowski, *Samorząd sejmikowy*, s. 51-52. W diariuszu Piotra Opalińskiego wojewody łęczyckiego, starosty generalnego Wielkopolski, znajduje się informacja o liczbie „kreszek”, które otrzymali posłowie na sejm wybrani na sejmiku z 5 I 1685 (AS 1676-1695, s. 352).

¹⁷⁶ I. Twardowski do J.A. Mniszcha – Poznań, 20 III 1761 (AS, s. 682).

¹⁷⁷ M. Zwierzykowski, *Samorząd sejmikowy*, s. 53.

¹⁷⁸ Laudum z 13 XI 1735 (AS, s. 200).

siebie i swoich ludzi na czas sejmu¹⁷⁹. Trzy lata później Melchior Gurowski chorąży kaliski napisał list w tej samej sprawie do Konstancji z Tarłów Mniszchowej, żony marszałka wielkiego koronnego. Miała ona wstawić się u swojego męża i prosić go o „naznaczenie stancyi wygodnej” dla Melchiora Gurowskiego oraz jego brata Jana¹⁸⁰. Inaczej było w przypadku elekcji, na którą szlachta wielkopolska zamierzała stawić się pospolitym ruszeniem. Sejmik relacyjny z 1733 r. zobowiązał marszałka Franciszka Skaławskiego do skierowania listu do marszałka wielkiego koronnego Mniszcha z prośbą o wyznaczenie miejsca na obóz, z czego ten się wywiązał¹⁸¹. Kierowanie takich prośb do marszałka wielkiego koronnego wynikało z faktu, iż był on odpowiedzialny z racji swego urzędu m.in. za utrzymanie bezpieczeństwa w stolicy i wyznaczanie stancyi w mieście podczas sejmu¹⁸².

2.2.4. Inne funkcje poselskie

Sejmik oprócz posłów na sejm mógł wysyłać posłów również do osób i innych instytucji. Jak podaje Michał Zwierzykowski, ideą takich poselstw była chęć „realizacji bieżącej polityki i załatwiania spraw samorządowych”¹⁸³. W okresie panowania Augusta II takich poselstw było aż 90. Najczęściej posłowie województw wielkopolskich udawali się wówczas do Augusta II (27 poselstw), prymasów (13), generałów saskich (11), Stanisława I oraz hetmanów koronnych i litewskich (po osiem). Zazwyczaj wysyłano poselstwa dwuosobowe – 84 przypadki. Funkcję w tym czasie pełniło 107 osób, z czego w 68 przypadkach jednokrotnie. Rekordzista posłował dziewięciokrotnie. Poseł często otrzymywał od sejmiku wynagrodzenie, co miało być rekompensatą m.in. za koszty podróży¹⁸⁴.

W latach 1733-1763 sejmik województw poznańskiego i kaliskiego wysłał zaledwie 24 takie składy poselskie. Dwanaście z nich powołano w okresie bezkrólewia i wojny o tron polski 1733-1734, a osiem w równie trudnych latach 1761-1763. Przyczyn niezbyt imponującego wyniku należy upatrywać w częstym zrywaniu zgromadzeń, co naturalnie uniemożliwiało wysyłanie poselstw. Zwraca też uwagę fakt, iż sięgano po nie raczej w czasach nadzwyczajnych, w tym wypadku konfliktowych. Za Augusta III najczęściej posłowie udawali się do prymasa (osiem poselstw) oraz do króla (*de facto* osiem¹⁸⁵). Regułą niemal było, że skład poselski wybrany przez sejmik liczył dwie osoby. Jeśli jednak posłów wybierano podczas zjazdów szlachty w Poznaniu i Kaliszu w latach 60., z poselstwem udawała się jedna osoba (trzykrotnie).

¹⁷⁹ A. Rogaliński do J.W. Mniszcha – Poznań, 13 IV 1733 (AS, s. 37).

¹⁸⁰ M. Gurowski do K. z Tarłów Mniszchowej – Goślina, 23 V 1733 (AS, s. 231-232).

¹⁸¹ Laudum z 14-18 VII 1733 (AS, s. 59); Sejmik do J.W. Mniszcha – Środa, 15 VII 1733 (AS, s. 65).

¹⁸² Zob. K. Wiśniewski, *Urząd marszałkowski koronny w bezkrólestwach XVII-XVIII wieku (1632-1736)*, Warszawa 2015, s. 163-177.

¹⁸³ M. Zwierzykowski, *Samorząd sejmikowy*, s. 53.

¹⁸⁴ Tamże, s. 53-55.

¹⁸⁵ W liczbie tej znajdują się posłowie do króla, wybrani podczas zjazdu szlachty w Poznaniu we wrześniu 1741 r.

Tabela 9. Lata, w których województwa poznańskie i kaliskie wysyłały inne poselstwa w okresie 1733-1763

Lp.	Lata	Liczba poselstw	Cel poselstwa
1.	1733	3	prymas (x 2)
			król (x 1)
2.	1734	9	król (x 2)
			prymas (x 1)
			biskup krakowski, podkanclerzy koronny (x 1)
			województwo sandomierskie (x 1)
			województwo sieradzkie (x 1)
			województwo łęczyckie (x 1)
			województwa brzesko-kujawskie i inowrocławskie (x 1)
			ziemia wieluńska (x 1)
3.	1741	1	król (x 1) ¹⁸⁶
4.	1743	2	król (x 1)
			prymas (x 1)
5.	1748	1	król (x 1)
6.	1761	4	król (x 2) ¹⁸⁷
			prymas (x 1)
			wojewoda krakowski, hetman wielki koronny (x 1)
7.	1763	4	prymas (x 3) ¹⁸⁸
			kasztelan krakowski, hetman wielki koronny (x 1)
Razem		24	

Źródło: Aneks 4.

Tabela 10. Wykaz rodzin, których przedstawiciele więcej niż raz wybierani byli na inną funkcję poselską w latach 1733-1763

Lp.	Rodzina	Liczba osób pełniących funkcję poselską	Liczba obsadzonych mandatów
1.	Miaskowscy	3	3
2.	Sokolnicy	2	3
3.	Zakrzewscy	1	3
4.	Gurowscy	2	2
5.	Zbijewscy	2	2
6.	Działyńscy	1	2
7.	Załużcy	1	2

Źródło: Aneks 4.

¹⁸⁶ Poselstwo wysłane przez zjazd szlachty w Poznaniu we wrześniu 1741 r. Na dworze delegatów nie traktowano jako posłów.

¹⁸⁷ W tym jedno poselstwo wysłane przez zjazd szlachty w Poznaniu w grudniu 1761 r.

¹⁸⁸ W tym dwa poselstwa wysłane przez zjazdy szlachty w Poznaniu i Kaliszu w maju 1763 r.

Najczęściej – bo trzykrotnie – posłował Andrzej Zakrzewski pisarz grodzki poznański. W dwóch poselstwach znaleźli się Jakub Działyński chorąży wschowski, Jan Prosper Załuski starosta zawichojski oraz Ksawery Sokolnicki podkomorzy kaliski. Największą liczbę tych funkcjonariuszy wysłał sejmik obradujący 21 czerwca 1734 r. Było to siedem składów poselskich do osób lub instytucji; mniej, bo trzy składy poselskie powołano podczas zgromadzenia gospodarskiego 15-16 września 1761 r. Nierzadkie były też poselstwa do dwóch osób lub instytucji z jednego sejmiku (koła z 14 grudnia 1733 r., 23 sierpnia 1734 r., 10 września 1743 r., 13 września 1763 r.). Interesującym rozwiązaniem było wysłanie przez ten sam sejmik jednego składu poselskiego do dwóch różnych osób. Andrzej Zakrzewski oraz Jan Prosper Załuski, wybrani 23 sierpnia 1734 r., mieli posłować do króla Augusta III i biskupa krakowskiego. Liczono się z tym, że adresaci poselstw przebywali w tym samym miejscu, stąd kompletowanie dwóch składów poselskich było w takiej sytuacji niepotrzebne. Podczas obrad 27 września 1734 r. przyznano im wynagrodzenie po 4 tys. z czopowego i szelężnego, „kompensując znaczne ekspensa w interesie województw naszych”¹⁸⁹.

Wśród posłów znajdowali się tytułarni urzędnicy ziemscy, urzędnicy sądowi w hierarchii ziemskiej lub grodzkiej, pułkownik, a także osoby o innych tytułach. Dwunastu z 45 omawianych tutaj funkcjonariuszy w ogóle nie miało tytułu.

Poselstwo wysłane z sejmiku lub zjazdu, co do legalności którego mogły istnieć wątpliwości, mogło czasami nie zostać uznane. Przykładem jest sytuacja z 1741 r., kiedy w obliczu piętrzących się pogłosek o konfederacji antykrólewskiej i po zerwaniu obu zgromadzeń wrześniowych część szlachty zjechała do Poznania, gdzie manifestowała i wybrała posłów do Augusta III, przebywającego w Dreźnie. Podstawę tego poselstwa próbował ustalić Andrzej Stanisław Załuski biskup chełmiński, kanclerz wielki koronny, pytając m.in. Ludwika Szoldrskiego, „z jakiego to zjazdu są deputowani”. Jeden z posłów powoływał się bowiem na poparcie starosty generalnego Wielkopolski¹⁹⁰. Jakub Działyński i Kasper Miaskowski nie zostali oficjalnie uznani za posłów, lecz za kurierów przywożących manifest. Ten drugi rekomendował nawet brata na pазia, co nie uszło uwadze kanclerza, który skwitował to słowami, iż „po swoim bardziej interesie przyjechał”¹⁹¹.

2.2.5. Deputaci trybunalscy

Na sejmiku województw poznańskiego i kaliskiego wybierano czterech deputatów do Trybunału Koronnego, po dwóch z każdego województwa. Liczby te ustanowione zostały już w 1578 r., kiedy powoływano do życia Trybunał Koronny. W 1726 r. sejm, potwierdzając dotychczasowe prawo, wprowadził zasadę, aby deputatami wybierano posesjonatów województwa, które zamierzali reprezentować; nie mogli być oni obciążeni

¹⁸⁹ Laudum z 27 IX 1734 (4S, s. 155).

¹⁹⁰ Wiadomości z Warszawy – 12 X 1741 (4S, s. 298); A.S. Załuski do J. Działyńskiego – [Hubertsburg], 17 X 1741 (4S, s. 298-299); A.S. Załuski do L. Szoldrskiego – [Hubertsburg], 18 X 1741 (4S, s. 299) – stąd cytaty; A.S. Załuski do L. Szoldrskiego – [Hubertsburg], 20 X 1741 (4S, s. 300).

¹⁹¹ A.S. Załuski do T.K. Czartoryskiego – Dreżno, 15 XII 1741 (4S, s. 306).

wyrokiem ani kondemnata (przewidziano czteroletnią karencję); podczas pełnienia funkcji deputackiej nie mogli też nabywać lub dzierżawić dóbr ziemskich¹⁹². Trybunał Koronny rozstrzygał sprawy w dwóch kadencjach. Pierwsza dotyczyła prowincji wielkopolskiej (w Piotrkowie), natomiast druga prowincji małopolskiej (w Lublinie). Ta dotycząca prowincji wielkopolskiej pracowała od października do Niedzieli Palmowej na wiosnę następnego roku¹⁹³.

Za Augusta II, spośród przewidzianych prawem 36 zgromadzeń deputackich, znani są deputaci wybrani na 13 zgromadzeniach, przy czym w sześciu przypadkach są to tylko częściowe składy. Składy te tylko w dwóch sytuacjach znane są z laudum, natomiast w pozostałych informacje pochodzą ze źródeł pośrednich. Znanych jest ogółem 35 deputatów, pięciu z nich działało w Trybunale Koronnym dwukrotnie. Najczęściej deputatem zostawała osoba pełniąca urząd sądowy w hierarchii ziemskiej lub grodzkiej (osiem przypadków) lub posiadała tytułarny urząd ziemski (siedem)¹⁹⁴.

Za Augusta III Trybunał Koronny stał się kolejnym miejscem rywalizacji stronnictw politycznych. Jednym z pierwszych symptomów wykorzystania Trybunałów Wielkich do walki politycznej była próba dowiedzenia prawomocności wyboru Augusta III w 1734 r. właśnie poprzez te instytucje. W maju stronnikom Wettyna udało się doprowadzić do ufundowania Trybunału w Wielkim Księstwie Litewskim, jednak w Koronie plan ten wówczas nie powiódł się. Wybór odpowiednich deputatów stał się niezwykle istotny dla każdej ze stron konfliktu, co nie najlepiej wróżyło efektywności sprawności Trybunałów. W Koronie konsekwentne wciąganie sporów politycznych do Trybunału nastąpiło na początku lat 40. XVIII w. wraz z coraz śmielszymi aspiracjami Familii do odgrywania roli stronnictwa dworskiego. Rezultaty obrad sejmików deputackich były wtenczas pilnie śledzone przez najważniejszych przedstawicieli stronnictw, tak aby nie zostać zaskoczonym i zdominowanym przez działania strony przeciwnej¹⁹⁵.

W latach 1733-1763 powinno odbyć się 30 zgromadzeń deputackich. Zebrany materiał źródłowy pozwala stwierdzić, że deputatów udało się wybrać jedynie na sześciu zgromadzeniach (z 13 września 1734 r., 12 września 1735 r., 15 września 1738 r., 9 września 1743 r., 11 września 1752 r., 15 września 1760 r.), natomiast 21 zgromadzeń zostało zerwanych, a o trzech kolejnych nie posiadamy informacji (zapewne również zakończyły się niepowodzeniem)¹⁹⁶. Informacja o wyborze i składzie deputatów w pię-

¹⁹² Konstytucja „Trybunał Główny Koronny” (*Vbl. leg.*, t. 6, wyd. J. Ohryzko, Petersburg 1860, s. 216); M. Zwierzykowski, *Samorząd sejmikowy*, s. 55-56.

¹⁹³ *Deputaci Trybunału Koronnego 1578-1794. Spis*, cz. IV: 1701-1750, oprac. W. Bondyra, Warszawa-Lublin 2017, s. 5-6.

¹⁹⁴ M. Zwierzykowski, *Samorząd sejmikowy*, s. 56-57.

¹⁹⁵ T. Ciesielski, *Walka o utrzymanie Trybunałów Wielkich i Trybunałów Skarbowych w 1749 roku*, [w:] *Praktyka życia publicznego w Rzeczypospolitej Obojga Narodów w XVI-XVIII wieku. Materiały XVIII konferencji Komisji Lituanistycznej przy Komitecie Nauk Historycznych PAN w dniach 22-23 września 2009 roku*, red. U. Augustyniak, A.B. Zakrzewski, Warszawa 2010, s. 146-148.

¹⁹⁶ Sejmik nie zawsze mógł kończyć się uchwaleniem laudum. O zgromadzeniach zakończonych pozytywnie, lecz podczas których nie powstał ten dokument, wspomina R. Kołodziej w charakterystyce dla czasów Władysława IV (*Uwagi na temat funkcjonowania sejmiku*, s. 42-43).

ciu przypadkach pochodzi z laudum, w jednym (rok 1735) z listu pisanego w 1753 r., a więc po upływie długiego czasu od wyborów. Wśród wybranych deputatów znajdowali się tytularni urzędnicy ziemscy – cztery przypadki (dwa razy miecznik kaliski – dwie różne osoby, podczaszy łęczycki, podwojewodzi kaliski), urzędnicy sądowi w hierarchii ziemskiej lub grodzkiej (regent ziemski poznański, podstarości kaliski, pisarz grodzki poznański, burgrabia kościański, surogator grodzki kaliski, pisarz ziemski poznański) – sześć, osoby pochodzące z rodzin senatorskich i dygnitarskich (kasztelan bielecki, podczaszy łęczycki, kasztelan rogoziński, kasztelan kruszwicki, podkoniuszyc koronny) – pięć, starosta niegrodowy (gnieźnieński), a także pułkownik. Siedem osób natomiast nie posiadało urzędów, innych stanowisk ani tytułów.

Tabela 11. Wykaz rodzin, których przedstawiciele więcej niż raz wybierani byli na funkcję deputata w latach 1733-1763

Lp.	Rodzina	Liczba osób pełniących funkcję deputata	Liczba obsadzonych mandatów
1.	Zakrzewscy	3	3
2.	Grodziczcy	2	2

Źródło: Aneks 5.

W omawianym okresie sejmik przewidywał wynagrodzenie dla deputatów, czego wcześniej nie praktykował¹⁹⁷. 13 września 1734 r. zgromadzenie deputackie przeznaczyło z czopowego i szelężnego po 10 tys. zł dla każdego deputata, tłumacząc to nadzwyczajnymi okolicznościami: „Mając zaś w osobliwej konsyderacyi *iniurias* czasów teraźniejszych i zrujnowane różnemi przechodami i transmarszami wojskowemi dobra w naszych będące województwach, tudzież ekspensę na publicznej usłudze, a przez to uszczerbek własnej substancyi [...]”. Poza jednym – wyżej podanym – wyjątkiem dalsze decyzje o wypłacie kwot dla deputatów zapadały podczas zgromadzeń gospodarskich. Tylko skład deputatów wybranych w 1752 r. nie otrzymał wynagrodzenia. Niestety, nie odnaleziono informacji o sejmiku gospodarskim, który odbywał się dzień po wspomnianym sejmiku deputackim. Nie ma więc możliwości udzielenia odpowiedzi na pytanie, czy również na nim mowa była o przyznaniu wynagrodzenia dla tych funkcjonariuszy. Przyznawana suma wynosiła 10 tys. zł (w latach 1734, 1735) albo 6 tys. zł (1738, 1743) na osobę. Inaczej wynagrodzenie zostało przyznane tylko dla dwóch deputatów wybranych w 1760 r. Mieli otrzymać po 10 tys. zł, ale decyzję o tym podjęto trzy lata później¹⁹⁸.

¹⁹⁷ Por. W. Bednaruk, *Trybunał Koronny*, s. 271, 278-279; M. Zwierzykowski, *Samorząd sejmikowy*, s. 58.

¹⁹⁸ Laudum z 13 IX 1734 (AS, s. 145); Laudum z 12 IX 1735 (AS, s. 200); Laudum z 15 IX 1738 (AS, s. 267); Laudum z 10 IX 1743 (AS, s. 327); Laudum z 13 IX 1763 (AS, s. 813-814).

2.2.6. Komisarze skarbowi

Chociaż Trybunał Skarbowy Radomski kształtował się na przełomie XVI i XVII w., w dziejach jego funkcjonowania kluczowe okazały się postanowienia Sejmu Niemego. Od 1717 r. był on instytucją stałą, o dwuletniej kadencji, a komisarze byli wybierani przez sejmiki gospodarskie. Zasady te potwierdził sejm w 1726 r.¹⁹⁹ Województwa poznańskie i kaliskie wybierały dwóch komisarzy do tego Trybunału, po jednym z każdego z nich.

Jak wynika z ustaleń Michała Zwierzykowskiego, w czasie panowania Augusta II sejmik województw poznańskiego i kaliskiego wysyłał dziesięć razy skład komisarski do Radomia lub Lwowa. Wśród 19 osób, w których ręce ta funkcja była składana, znajdowało się m.in. siedmiu starostów, pięć osób nieposiadających tytułów oraz czterech urzędników ziemskich²⁰⁰.

Tabela 12. Wykaz rodzin, których przedstawiciele więcej niż raz wybierani byli na funkcję komisarza skarbowego radomskiego w latach 1733-1763

Lp.	Rodzina	Liczba osób pełniących funkcję komisarza	Liczba obsadzonych mandatów
1.	Miaskowscy	2	2
2.	Gurowscy	2	2

Źródło: Aneks 6.

W omawianym okresie Trybunały Skarbowe – tak jak Trybunały Koronne – stały się polem rywalizacji politycznej. Wydaje się jednak, że wyborowi komisarzy nie towarzyszyła aż tak zacięta rywalizacja jak przy wyborze deputatów. Tomasz Ciesielski twierdzi, że: „Walka o zdominowanie Trybunału Skarbowego sprowadzała się do zdobycia i utrzymania przychylności komisarzy oraz licznie zebranych wojskowych przez cały czas jej trwania, a podczas reasumpcji do obsadzenia swoimi stronnikami stanowisk [...]”²⁰¹.

Za Augusta III zebrało się lub powinno zebrać się 30 zgromadzeń gospodarskich, ale tylko podczas siedmiu z nich udało się wybrać komisarzy do Trybunału Skarbowego (10 września 1737 r., 16 września 1738 r., 10 września 1743 r., 11 września 1748 r., 16 września 1755 r., 15-16 września 1761 r. i 13 września 1763 r.). Trzy ostatnie są przykładami podwójnej elekcji komisarzy, tzn. w 1755 r. wybrano skład na lata 1756 i 1757, w roku 1761 skład na lata 1762 i 1763, a w roku 1763 skład na lata 1764 i 1765.

¹⁹⁹ Konstytucja „Trybunał Skarbowy” z 1717 r. (*Vol. leg.*, t. 6, s. 141); Konstytucja „Trybunał Skarbowy” z 1726 r. (*Vol. leg.*, t. 6, s. 211); M. Zwierzykowski, *Samorząd sejmikowy*, s. 58-60. Zob. J. Rafacz, *Trybunał Skarbowy Koronny*, Lwów 1924, s. 12-20.

²⁰⁰ M. Zwierzykowski, *Samorząd sejmikowy*, s. 59-60.

²⁰¹ T. Ciesielski, *Walka o utrzymanie Trybunałów*, s. 155.

W tej grupie funkcjonariuszy nie można zaobserwować dwukrotnego pełnienia funkcji komisarzkiej przez tę samą osobę. W ich gronie znajdowało się trzech tytułarnych urzędników ziemskich (podstoli poznański, chorąży kaliski, stolnik kaliski), czterech urzędników sądowych ziemskich lub grodzkich (surogator kaliski, pisarz ziemski poznański, komornik graniczny, pisarz grodzki nakielski), trzech starostów niegrodowych (starosta liwski, starosta kopanicki, starosta mosiński), trzy osoby pochodzące z rodzin senatorsko-urzędniczo-starościńskich (kasztelan poznański, starościc kcyński, oboźnic koronny), dwóch wysokich oficerów (generał wojsk J.K.M. i Rzeczypospolitej, pułkownik wojsk koronnych) oraz jeden stolnik litewski. Jedna osoba była jednocześnie stolnikiem wschowskim i starostą gębickim, całość zaś uzupełniały trzy osoby bez żadnego urzędu, królewsczyzny lub tytułu.

2.2.7. Asesorzy sejmikowi

Funkcja asesorów sejmikowych została wprowadzona na gruncie prawa pisanego dla sejmików deputackich w 1726 r., kiedy podczas sejmu w Grodnie dokonano zmian w funkcjonowaniu Trybunału Koronnego. Funkcjonariusze ci mieli być wybierani na tychże sejmikach po jednym z każdego powiatu, czyli w przypadku województw poznańskiego i kaliskiego sejmik powinien wybierać 10 asesorów. Ich zadanie było bardzo odpowiedzialne. Mieli obserwować proces wyborczy i podpisem poświadczać jego prawomocność. Za fałszywe poświadczenie przewidziano surowe kary²⁰².

Z okresu panowania Augusta II nie znamy zbyt wielu asesorów. Znany jest asesor na sejmiku deputackim w 1727 r. z powiatu waleckiego oraz pełny skład asesorów wybranych w 1730 r. Wśród tych osób brakowało utytułowanej szlachty – tylko jeden z obranych na funkcję asesora był starostą niegrodowym²⁰³.

Dla badanego okresu dysponujemy materiałem zawierającym tylko pięć pełnych składów asesorskich, wybranych na zgromadzeniach deputackich podczas obrad 13 września 1734 r., 15 września 1738 r., 9 września 1743 r., 11 września 1752 r. oraz 15 września 1760 r. Na 50 osób tylko 14 posiadało jakikolwiek urząd, stanowisko lub tytuł. Poza pojedynczymi przypadkami asesorami zostawały osoby niezajmujące najwyższej pozycji. Należy więc tutaj przytoczyć opinię Michała Zwierzykowskiego, który stwierdził, że może to wskazywać na niezbyt znaczącą wagę funkcji asesorskiej²⁰⁴.

---

²⁰² Konstytucja „Trybunał Główny Koronny” z 1717 r. (*Vol. leg.*, t. 6, s. 216); M. Zwierzykowski, *Samorząd sejmikowy*, s. 48.

²⁰³ M. Zwierzykowski, *Samorząd sejmikowy*, s. 48.

²⁰⁴ Tamże.

Tabela 13. Urzędy i tytuły asesorów sejmiku województw poznańskiego i kaliskiego lat 1733-1763

Lp.	Urząd lub tytuł	Wybrani 13 IX 1734 (d)	Wybrani 15 IX 1738 (d)	Wybrani 9 IX 1743 (d)	Wybrani 11 IX 1752 (d)	Wybrani 16 IX 1755 (g)	Wybrani 15 IX 1760 (d)	Wybrani 15-16 IX 1761 (g)	Wybrani 13 IX 1763 (g)	Razem
1.	urzędnik ziemski	-	1	-	3	1	-	-	-	5
2.	urzędnik ziemski i starosta	-	1	-	-	-	-	-	-	1
3.	starosta	-	1	-	-	-	2	-	-	3
4.	sędzia surogator grodzki	-	-	1	-	-	-	-	-	1
5.	pisarz grodzki	-	1	-	-	-	-	-	-	1
6.	oficer	-	-	-	2	-	1	-	-	3
7.	inne	-	-	-	1	-	-	-	-	1
8.	bez urzędu	10	6	9	4	1	7	2	2	41
Łącznie		10	10	10	10	2	10	2	2	56

(d) – sejmik deputacki, (g) – sejmik gospodarski. Źródło: Aneks 7.

Skład asesorów nie zawsze wymieniany był w treści laudum, jednak zwykle składali oni pod nim swoje podpisy. Na przykład, 9 września 1743 r. zapisano w takim dokumencie: „Które to *testimonium* dla większego waloru i pewności tejże elekcyi deputackiej my asesorowie *e gremio* koła deputowani, rękami naszymi własnymi podpisujemy”. Laudum z 15 września 1738 r. nie zawiera podpisów asesorów, nie zostali też oni wymienieni w jego treści, zamiast tego dali oni specjalną atestację deputatom trybunalskim. Laudum tego sejmiku zawierało wskazanie na inną formę potwierdzenia prawomocności składu deputackiego: „O których *infrascriptum* ichm. panów asesorów z powiatów uproszonych *plenam fecit testimonium*”²⁰⁵.

Asesorów powoływano również na zgromadzeniach gospodarskich, jednak w liczbie dwóch osób. Dostępny materiał źródłowy pozwala zaobserwować trzy takie składy. Pierwszy pojawił się 16 września 1755 r., kolejne dwa w latach 60., a ściślej 15-16 września 1761 r. i 13 września 1763 r. Spośród sześciu funkcjonariuszy tylko jeden posiadał urząd, a był nim Antoni Radziwiński podstoli nurski. Stanisław Otto Trąmpczyński dwukrotnie był asesorem sejmiku gospodarskiego. Wybór tej grupy asesorów potwierdzała treść laudum, jednak – jak wiele na to wskazuje – funkcjonariusze ci nie podpisali uchwał sejmikowych.

2.2.8. Inni deputaci, komisarze do zadań specjalnych, delegaci, plenipotenci i rezydenci

Według Michała Zwierzykowskiego istnieje możliwość podziału zadań zleczanych komisarzom na te związane „z czynnościami samorządowymi, reprezentacyjnymi oraz wynikającymi ze skomplikowanych relacji z obcymi wojskami obecnymi na terytorium sejmikowym”²⁰⁶. W latach 1696-1732 funkcję komisarzy do zadań specjalnych pełniły 172 osoby. Dla 117 była to funkcja jednokrotna, a cztery osoby pełniły ją pięciokrotnie. Jak podkreślił cytowany historyk, zdarzało się, że komisarzami zostawali najwyżsi rangą senatorowie. Charakterystyczne było też to, że na ogół składali oni sprawozdanie przed określoną instytucją, a za wypełnianie funkcji nie zawsze otrzymywali wynagrodzenie²⁰⁷.

Wybierani za Augusta III komisarze do wojska saskiego powołani zostali w okresie wojny o sukcesję polską. Komisarzy wybrano na sejmiku z limity, skonfederowanym przy Augustie III w dniu 10 stycznia 1735 r. Funkcję taką otrzymali wtedy: Hieronim Kołaczkowski sędzia ziemski wschowski, Józef Malczewski komornik graniczny poznański (za niego funkcję komisarzką pełnił najprawdopodobniej Maciej Wierusz Kowalski), Andrzej Żychliński wojski kaliski. Sejmik gospodarski z 13 września 1735 r. skierował do komisariatu saskiego Michała Pawłowskiego kasztelanica biechowskiego i Andrzeja Niegolewskiego chorążycza wschowskiego. Na zjeździe w Poznaniu w czerw-

---

²⁰⁵ Laudum z 9 IX 1743 (AS, s. 320); Laudum z 15 IX 1738 (AS, s. 265); Atestacja asesorów dana deputatom z 15 IX 1738 (AS, s. 265-266).

²⁰⁶ M. Zwierzykowski, *Samorząd sejmikowy*, s. 67.

²⁰⁷ Tamże, s. 67-69.

cu 1760 r. wybrano Antoniego Miaskowskiego podkomorzego J.K.M. i Władysława Gurrowskiego na deputatów do wojska.

Plenipotentą, jako funkcjonariusza sejmikowego, po raz pierwszy za panowania Augusta II powołano 13 kwietnia 1711 r. Został nim Wojciech Hiacynt Malczewski, który występował przed Trybunałem Skarbowym Radomskim. Zadaniem plenipotentów było reprezentowanie sejmiku w konkretnej sprawie albo przed konkretną instytucją²⁰⁸. Michał Zwierzykowski ocenił: „Pojawienie się funkcji plenipotentów sejmiku oraz ich regularne wybieranie po 1711 r. dowodzi rosnącej liczby spraw, w których samorząd województw poznańskiego i kaliskiego, posiadający osobowość prawną, był stroną”²⁰⁹.

W latach panowania Augusta III średzki sejmik również powoływał plenipotentów. Pierwszy raz wybrano takiego funkcjonariusza 23 sierpnia 1734 r. (był to Wacław Twardowski do sądów konfederackich). Później byli to: Jan Swinarski (data wyboru 10 września 1737 r.), Ludwik Hersztopski (10 września 1743 r.), Gabriel Skórzewski (16 września 1738 r.), Fabian Młodziejowski regent grodzki poznański (11 września 1748 r.), którzy mieli udać się na Trybunał Skarbowy Radomski, natomiast do skarbu wybrano Józefa Mikorskiego cześnika gostyńskiego (15-16 września 1761 r.).

Tabela 14. Wykaz zgromadzeń, na których wybrano deputatów, komisarzy do zadań specjalnych, delegatów, plenipotentów i rezydentów w latach 1733-1763

Lp.	Data elekcji	Rodzaj zgromadzenia	Funkcja wybranego przedstawiciela	Liczba mandatów
1.	23 VIII 1734	nadzwyczajne	plenipotent	1
2.	10 I 1735	z limity	rezydent na radę warszawską	2
			komisarz do wojska saskiego	3
3.	13 IX 1735	gospodarskie	do komisariatu saskiego	2
4.	10 IX 1737	gospodarskie	plenipotent na Trybunał Skarbowy Radomski	1
5.	16 IX 1738	gospodarskie	komisarz do komisji aukcji wojska	2
			plenipotent na Trybunał Skarbowy Radomski	1
6.	10 IX 1743	gospodarskie	plenipotent na Trybunał Skarbowy Radomski	1
7.	11 IX 1748	gospodarskie	plenipotent na Trybunał Skarbowy Radomski	1
8.	16 IX 1755	gospodarskie	uregulowanie poczty z powiatów i na trasie Piotrków-Poznań	1
9.	26 VI 1760 (zjazd w Poznaniu)	zjazd	deputaci do wojska	2
10.	15-16 IX 1761	gospodarskie	plenipotent do skarbu	1
11.	13 IX 1763	gospodarskie	delegaci do powiatów	20

Źródło: Aneks 8.

²⁰⁸ Tamże, s. 62.

²⁰⁹ Tamże, s. 63.

Wybierano również komisarzy do komisji aukcji wojska, rezydentów na radę warszawską oraz specjalną osobę do uregulowania określonej poczty. Szczególną uwagę zwraca wysłanie przez sejmik gospodarski 13 września 1763 r. aż 10 par delegatów, którzy zostali skierowani do powiatów konińskiego (Franciszek Bronisz pisarz grodzki koniński i Stanisław Wilczyński), pyzdrowskiego (Józef Brzechfa i Wojciech Sadowski komornik graniczny poznański), gnieźnieńskiego (Józef Chwaliszewski i Stanisław Trąmpczyński burgrabia nakielski), nakielskiego (Aleksander Korytowski i Paweł Morawski), kcyńskiego (Piotr Łakiński i Adam Łukomski), kaliskiego (Jan Miaskowski burgrabia kaliski i Stefan Zielonacki komornik graniczny poznański), waleckiego (Marcjan Miaskowski i Józef Trąmpczyński), poznańskiego (Franciszek Moraczewski i Wojciech Szczytnicki), kościańskiego (Ludwik Polewski i Paweł Zbijewski miecznik poznański) oraz do ziemi wschowskiej (Ludwik Hersztopski pisarz ziemski wschowski i Kazimierz Bieliński).

Niektórzy omawiani tutaj funkcjonariusze otrzymywali wynagrodzenie za wypełnianie zadania. Na przykład plenipotent Wacław Twardowski „za fatygę” miał otrzymać 5 tys. zł z czopowego i szelężnego, a Gabriel Skórzewski 100 czerwonych zł „*in praeium* fatygi jego i depensu”. Fabian Młodziejewski otrzymał 100 czerwonych zł pensji, natomiast laudum sejmiku zapewniło: „ekspensa zaś za regestem podanym na Komisji powrócić obligujemy się”. Inny przykład mogą tutaj stanowić rezydenci na radę warszawską Wojciech Malczewski sędzia ziemski poznański i Andrzej Zakrzewski pisarz grodzki poznański, wynagrodzeni kwotą po 4 tys. zł każdy.

2.2.9. Oficerowie

W latach 1733-1763 sejmik województw poznańskiego i kaliskiego powołał czterech oficerów. Miało to miejsce w okresie bezkrólewia i wojny o tron polski. Powołanie oficerów wiązało się z tworzeniem i organizacją jednostek wojskowych przez sejmik. Dwóch z nich w stopniu rotmistrza zostało powołanych 14 grudnia 1733 r. – Paweł Nechrebecki do polskiego autoramentu, a Adam Rosen do cudzoziemskiego autoramentu. Rotmistrzowie ci mieli sami wybrać oficerów do tworzonych przez siebie oddziałów. Każdy z rotmistrzów miał otrzymać po 2 tys. zł oraz jak najszybciej dołączyć do komendy Piotra Sokolnickiego chorążego wschowskiego, dowódcy partii wielkopolskiej wojsk koronnych. „Chcąc zaś asekurować honor, zdrowie i substancją jm. pana marszałka konfederacyi naszej [...]”, w stopniu rotmistrza dołączył też 27 września 1734 r. Antoni Łaskawski do chorągwi wojewódzkiej. Jego wynagrodzenie stanowiło sześć porcji (dla porównania porucznik miał otrzymywać cztery, chorąży trzy)²¹⁰. Sejmik obradujący 21 czerwca 1734 r. w Kaliszu powołał pułkownika Stanisława Skórzewskiego na dowódcę piechoty zaciągniętej wzorem cudzoziemskim. Przewidziano wtedy powołanie również milicji konnej²¹¹. Pułkownik Skórzewski został zobowiązany do złożenia przy-

²¹⁰ Porcja rocznie wynosiła 300 florenów.

²¹¹ Laudum z 14 XII 1733 (AS, s. 89-90); Laudum z 21 IV 1734 (AS, s. 111-112); Laudum z 27 IX 1734 (AS, s. 154-155).

sięgi, której treść znalazła się w laudum sejmikowym obok treści przysięgi oficerów regimentu pieszego i rotmistrzów wypraw konnych:

Ja N.N. przysięgam Panu Bogu Wszechmogącemu, w Trójcy Świętej Jedynemu, iż odbierając w regimencie piechoty od prześwieatnych województw wielkopolskich, poznańskiego i kaliskiego, przy dostojęństwie najjaśniejszego K.J.M. Stanisława I i dla bezpieczeństwa tychże prześwieatnych województw nowo erygowanym pułkownikostwo, we wszystkim ordynansom j.w. jm. pana marszałka, które przez tegoż jm. od prześwieatnych województw wychodzić będą, posłusznym będę i żeby tenże regiment żadnego *decessu* w ludziach nie miał, starać się i tegom przestrzegać powinien. Żołnierze żeby od oficyerów w niczym krzywdzeni nie byli, *seriam* na to mieć będę *animadversionem*. A że punktualna zapłata dochodzić nas będzie, przyrzekam, że tak na konsystencyjach, jako i w transmarszach *de proprio stipendio* żyjąc, niczego od nikogo nie wyciągając, ani biorąc darmo, wszystko płacić deklaruję, i aby płacone było przestrzegać zechcę. *Contra praesentem ordinationem et militarem disciplinam* wykraczających karać będę *et iniuriatis* satysfakcją czynić rozkażę. W odbieraniu wypraw od ichm. panów posesorów nikomu faworu ani respektu nie wyświadczyć, tak mi Panie Boże dopomóż²¹².

2.2.10. Sędziowie kapturowi

Sędziowie kapturowi powoływani byli w czasie bezkrólewia. Ich głównym zadaniem było zapewnienie bezpieczeństwa poprzez zachowanie ciągłości w sądownictwie²¹³. W omawianym okresie tylko raz dokonano wyboru sędziów kapturowych. Było to podczas sejmiku przedsejmowego 18 marca 1733 r. Do kapturu poznańskiego (powiaty poznański i kościański) sejmik wybrał 54 sędziów, do kapturu waleckiego (powiat walecki) 12 sędziów, do kapturu wschowskiego (ziemia wschowska) 20 sędziów, do kapturu kaliskiego (powiaty kaliski, pyzdrski, koniński, gnieźnieński i kcyński) 46 sędziów, do kapturu nakielskiego (powiat nakielski) 35 sędziów. W okresie tego bezkrólewia sędziami nie zostawali urzędnicy grodzcy i ziemscy z racji pełnionej funkcji, jednak byli wybierani przez szlacheckich współbraci²¹⁴. Sędziowie kapturowi mieli procedować „[...] podług dawnych konfederacyi zwyczajów, pod wszystkie *interregna* od śmierci nieśmiertelnej pamięci K.J.M. Zygmunta Augusta, aż do dnia dzisiejszego w prawach i konstytucjach wyrażonych, ze wszystkimi ich bezpieczeństwami, powagami

²¹² Laudum z 21 IV 1734 (AS, s. 112).

²¹³ M. Zwierzykowski, *Samorząd sejmikowy*, s. 48. Zob. O. Kanecki, *Sądy kapturowe Wielkiego Księstwa Litewskiego (1572-1764)*, Sopot 2020.

²¹⁴ A. Abramski, A. Huras, *Sądy kapturowe (1572-1764). Studium z dziejów sądownictwa i prawa sądowego podczas bezkrólewia w Rzeczypospolitej szlacheckiej*, Sosnowiec 2010, s. 38. W laudum sejmiku przedkonwokacyjnego w Środzie z 27 VII 1696 czytamy: „[...] ponawiamy i naznaczamy tak, ażeby podług tychże praw, w czasie należytych, dnia 20 miesiąca sierpnia w Poznaniu zaczynały się, innym zaś grodom dla spraw *in crastinum*. W których całych województwach znajdują się interesa, w tydzień po zaczęciu poznańskich czas *praefigimus* i sędziów do sądów onych naznaczamy [podkreślenie T.K.]” (AS 1696-1732, s. 19). Zaznaczonego fragmentu o podobnej treści brakuje w laudum sejmiku przedkonwokacyjnego z 18 III 1733.

i mocami reasumowanemi ponawiamy i naznaczamy [...]”²¹⁵. Prawie identyczny zapis pojawił się w laudum sejmikowym za Augusta II²¹⁶. Zaburzenia polityczne, do których doszło w kraju w latach 1696-1732 sprawiły, że średzki sejmik dokonywał wtedy dwukrotnie wyboru sędziów kapturowych.

Tabela 15. Urzędy i tytuły sędziów kapturowych z wyboru (bez funkcjonujących urzędników grodzkich i ziemskich) sejmiku województw poznańskiego i kaliskiego lat 1733-1763

Lp.	Urząd lub tytuł	Sąd kapturowy					Razem
		Poznań	Wałcz	Wschowa	Kalisz	Nakło	
1.	urzędnik ziemski	3	–	2	6	2	13
2.	starosta	1	–	1	1	1	4
3.	komornik	1	–	–	–	–	1
4.	burgrabia	3	–	–	–	1	4
5.	oficer	2	–	–	1	–	3
6.	kasztelan	1	–	–	–	1	2
7.	brak tytułu	38	10	13	34	28	123
Łącznie		49	10	16	42	33	150

Źródło: Aneks 10.

Wokół działalności sądów kapturowych bezkrólewia po Augustie II pojawiły się liczne spory. Szczególne kontrowersje miał wzbudzić zapis laudum „powiaty zaś województwa kaliskiego *ad mentem privilegii Sigismundi Primi anni 1540* sądzić się mają”, przeciwko któremu 20 kwietnia 1733 r. wniosła protest do grodu kaliskiego grupa 44 przedstawicieli szlachty, jeszcze przed inauguracją sądu kapturowego. Natomiast Leon Koźmiński podczaszy kaliski i Aleksander Łubieński podsędek ziemski kaliski toczyli spór o przewodzenie kapturowi kaliskiemu²¹⁷. Problematiczne okazało się też rozpoczęcie pracy przez nakielski sąd kapturowy. Wojciech Bniński kasztelan kowalski zagał obrady tegoż sądu i dołączył do jego pracy, chociaż nie został powołany do funkcji sędziego kapturowego przez sejmik przedkonwokacyjny. Wobec takiego obrotu sprawy, przybywszy do Nakła w wyznaczonym terminie, sędziowie kapturowi nie mogli rozpocząć pracy, do której zostali powołani²¹⁸.

²¹⁵ Laudum z 18 III 1733 (AS, s. 22).

²¹⁶ „[...] sądy kapturowe podług dawnych konfederacji, pod wszystkie *interregna* po śmierci nieśmiertelnej pamięci K.J.M. Augusta, aż do dnia dzisiejszego w prawach, konstytucjach wyrażonych, ze wszystkimi ich bezpieczeństwami, powagami i mocami reasumowanemi, ponawiamy i naznaczamy tak, ażeby podług tychże praw, w czasie należytych [...]”, Laudum z 27 VII 1696 (AS 1696-1732, s. 19); M. Zwierzykowski, *Samorząd sejmikowy*, s. 61-62.

²¹⁷ Manifestacja – Kalisz, 20 IV 1733 (AS, s. 37-38); Manifestacja L. Koźmińskiego – Kalisz, 18 V 1733 (AS, s. 39); Remanifestacja A. Łubieńskiego – Kalisz, 22 V 1733 (AS, s. 41-42); G. Głabisz, *Województwa poznańskie i kaliskie*, s. 57.

²¹⁸ Manifestacja A. Radziwińskiego – Kcynia, 20 VII 1733 (AS, s. 43-44).

2.2.11. Konsyliarze, sekretarze

Konsyliarze stanowili grupę funkcjonariuszy sejmikowych, której zadaniem było wspomaganie działalności marszałka podczas trwającej konfederacji. W latach 1696-1732 powoływano ich czterokrotnie, tzn. 15 konsyliarzy wyznaczono 6 czerwca 1696 r., 26 konsyliarzy 9 lipca 1703 r., 12 konsyliarzy 9 czerwca 1704 r. oraz 4 konsyliarzy 29 czerwca 1716 r.²¹⁹

Niewiele mniej – trzy razy – konsyliarzy powoływano za Augusta III. Najpierw, 14 grudnia 1733 r. sejmik nadzwyczajny za uniwersałem Stanisława I powołał 13-osobowy skład konsyliarzy konfederacji. Pod laudum sejmiku z limity i za uniwersałem marszałka konfederacji Jana Andrzeja Pałędzkiego z 21 czerwca 1734 r. znajdują się podpisy aż 66 konsyliarzy. Konsyliarze musieli złożyć przysięgę:

Ja N.N. przysięgam Panu Bogu Wszechmogącemu, w Trójcy Świętej Jedynek, jako wiary świętej katolickiej, całości ojczyzny, praw i wolności R.P., wolnej elekcyi bronić i własnymi piersiami zastępować będę, przy dostojeństwie K.J.M. Stanisława I, wolnymi głosami obranego, stawać do ostatnich sił będę przeciwko nieprzyjaciołom R.P. i opresorom wolności powstań, i w teraźniejszej konfederacyi prześwieitnych województw dotąd trwać będę i ich, tudzież osoby j.w. jm. pana marszałka konfederacyi naszej odstępować nie mam, póki *ab intra et extra* R.P. zupełnie uspokojona nie będzie. *Delinquentium* interesów bronić ani promować nie będę, wiernie i szczerze, nic nie czyniąc na ujmię wolności i praw ojczy-
stych, w teraźniejszej konfederacyi radzić będę i co tylko uradzono i umówiono będzie, w tym sekrety dotrzymam, praktyk żadnych czynić i korespondencyi dobru pospolitemu i konfederacyi naszej przeciwnych czynić nie mam, owszem, jeżeli bym co widział albo słyszał dobru pospolitemu szkodzącego, lub zdradę jaką, j.w. jm. panu marszałkowi konfederacyi naszej doniosę, tak mi Panie Boże dopomóż²²⁰.

Trzynastu powołano podczas zgromadzenia nadzwyczajnego za uniwersałem Augusta III z 23 sierpnia 1734 r., później do tego składu dołączyły jeszcze dwie osoby²²¹.

²¹⁹ M. Zwierzykowski, *Samorząd sejmikowy*, s. 46; Laudum z 9 VI 1704 (*AS 1696-1732*, s. 423); Laudum z 29 VI 1716 (*AS 1696-1732*, s. 831).

²²⁰ Laudum z 21 VI 1734 (*AS*, s. 107-108).

²²¹ Laudum z 14 XII 1733 (*AS*, s. 88-89); Laudum z 21 VI 1734 (*AS*, s. 115-116); Laudum z 23 VIII 1734 (*AS*, s. 137); Laudum z 10 I 1735 (*AS*, s. 164).

Tabela 16. Urzędy i tytuły konsyliarzy konfederacji województw poznańskiego i kaliskiego lat 1733-1763

Lp.	Urząd lub tytuł	Wybrani 14 XII 1733	Wybrani 21 VI 1734	Wybrani 23 VIII 1734	Wybrani 10 I 1735	Razem
1.	podkoniuszyc koronny	–	–	1	–	1
2.	kasztelan	3	4	–	–	7
3.	urzędnik ziemski	4	6	2	–	12
4.	urzędnik ziemski i starosta	1	2	–	–	3
5.	komornik ziemski	–	1	1	–	2
6.	regent ziemski	–	1	–	–	1
7.	regent grodzki	–	1	–	–	1
8.	starosta	–	2	–	–	2
9.	burgrabia	–	2	1	–	3
10.	sędzia surogator grodzki	–	1	–	–	1
11.	pisarz grodzki	–	1	–	1	2
12.	sędzia kapturowy	–	1	–	–	1
13.	oficer	–	–	1	–	1
14.	inne	1	7	–	–	8
15.	bez urzędu	4	37	7	1	49
Łącznie		13	66	14	2	94

Źródło: Aneks 11.

Funkcję sekretarza konfederacji pełnili Stefan Moszczeński (wybrany 14 grudnia 1733 r., pojawia się też w laudum z 21 czerwca 1734 r.) oraz Michał Kościelski regent ziemski poznański (pojawił się 23 sierpnia 1734 r.)²²². Pierwszy został wybrany na sejmiku nadzwyczajnym za uniwersałem Stanisława I, drugi natomiast za uniwersałem Augusta III. Sekretarze konfederacji byli powoływani przez sejmik średzki już wcześniej. Głównym ich zadaniem było wspomaganie marszałka konfederacji w prowadzeniu korespondencji i dokumentacji oraz asystowanie podczas spraw sądowych²²³. Sejmik z 21 czerwca 1734 r. przewidział rotę przysięgi również dla sekretarza Moszczeńskiego:

wszystkie propozycje *et resultata consiliorum* konfederacji prześwieatnych województw *fideliter* konotować będę i one w sekrecie zachowam, *fidelitatem* prześwieatnych województwom i jm. panu marszałkowi konfederacji naszej dotrzymam, *actus* wszystkie *consiliorum resultata* i dyspozycje jm. pana marszałka *cum consiliariis* uczynione konserwować będę i nikomu na przeciwną stronę nie wydaję, owszem, po zakończonej da Bóg konfederacji zupełnie *ad archivum* j.w. jm. pana marszałka oddać mam, tak mi Panie Boże dopomóż²²⁴.

²²² Laudum z 14 XII 1733 (AS, s. 88-89); Laudum z 21 VI 1734 (AS, s. 116).

²²³ M. Zwierzykowski, *Samorząd sejmikowy*, s. 47.

²²⁴ Laudum z 21 VI 1734 (AS, s. 108).

Stefan Moszczeński otrzymał też uchwałą tego sejmiku 10 tys. zł wynagrodzenia. Michałowi Kościelskiemu sekretarzowi konfederacji przy Augustie III przyznano 5 tys. zł na sejmiku gospodarskim z 13 września 1735 r.²²⁵

2.3. Komisja Skarbowa Poznańska

Autorem monografii przedstawiającej genezę, organizację i funkcjonowanie Komisji Skarbowej Poznańskiej jest Michał Zwierzykowski²²⁶. Ze względu na szczególną rolę tej komisji w życiu sejmikowym piszą o niej również autorzy dostępnych monografii zgromadzeń Wielkopolski właściwej²²⁷.

Komisja powstała w 1685 r. Chociaż zebrała się pierwszy raz w Śremie, jej stałą siedzibą został Poznań. Była organem kolegialnym, składającym się z komisarzy z urzędu (senatorowie oraz urzędnicy sądów podkomorskich, ziemskich i grodzkich), a także z komisarzy z wyboru. Jej skład uzupełniał jeszcze personel pomocniczy. W zakresie kompetencji Komisji znajdowały się zarówno sprawy administracyjno-skarbowe, jak i sądownicze. W dziejach tej instytucji istotną cezurę stanowi rok 1717. O ile w okresie wcześniejszym wśród jej kompetencji znajdowały się m.in. sprawy skarbowo-wojskowe, to po 1717 r. rola Komisji Skarbowej Poznańskiej została sprowadzona głównie do zarządu nad czopowym i szelężnym z miast oraz miasteczek. Od 1694 r. kadencja trwała w teorii dwa lata, przy czym aż do lat 40. XVIII w. nie przestrzegano tej zasady ściśle. W okresie obfitującym w gwałtowne wydarzenia polityczne lub wojenne czas ten był wydłużany. Najdłużej trwała IX kadencja, procedowała bowiem aż sześć lat (1717-1722). Bardziej rygorystycznie zaczęto trzymać się dwuletniej kadencji dopiero po 1743 r., kiedy wokół kadencyjności wybuchł spór polityczny. Komisja funkcjonowała przez cały badany w niniejszym opracowaniu okres, a jej działalność zakończyła się w 1766 r., kiedy została zlikwidowana przez konstytucję sejmową²²⁸.

²²⁵ Laudum z 13 IX 1735 (AS, s. 201).

²²⁶ M. Zwierzykowski, *Komisja Skarbowa Poznańska*. Warto zwrócić też uwagę na zamieszczone w tej publikacji aneksy, które umożliwiają zaobserwowanie karier wielu osób działających w tej instytucji.

²²⁷ Tenże, *Samorząd sejmikowy*, s. 69-73; G. Glabisz, *Sejmiki Wielkopolski*, s. 232-237.

²²⁸ M. Zwierzykowski, *Komisja Skarbowa Poznańska*; tenże, *Samorząd sejmikowy*, s. 69-73.

Tabela 17. Senatorowie i urzędnicy obecni na posiedzeniach Komisji Skarbowej Poznańskiej w latach 1733-1763

Lp.	Nazwisko i imię	Urząd w momencie pełnienia funkcji	Data sesji, na których pełnił funkcję marszałka	Data sesji, na których był obecny jako komisarz z urzędu	Komisarz z wyboru, zanim wszedł do grupy komisarzy z urzędu (data wyboru)
1	2	3	4	5	6
1.	Chlebowski Mikołaj	kasztelan kaliski	–	10 I 1757	–
2.	Chłapowski Jan	podsedek ziemski poznański	–	22 III 1762	tak (16 IX 1755)
3.	Chłapowski Stanisław	1. podsedek ziemski poznański; 2. kasztelan międzyrzecki	–	1. 12 I 1756; 2. 22 III 1762	tak (10 IX 1743)
4.	Daleszyński Wojciech	surogator grodzki poznański	–	12 I 1750	–
5.	Działyński Augustyn	wojewoda kaliski	12 I, 17 V, 27 IX 1756, 10 I, 18 VII 1757	12 I, 17 V, 27 IX 1756, 10 I, 18 VII 1757	–
6.	Gajewski Antoni	kasztelan nakielski	–	10 I, 18 VII 1757	–
7.	Garczyński Franciszek	podkomorzy wschowski	–	12 I, 17 V, 27 IX 1756	tak (10 IX 1748)
8.	Garczyński Stefan	1. kasztelan kaliski; 2. wojewoda kaliski	1. 10 III 1740, 23 X 1741, 4 I 1745	1. 10 III 1740, 23 X 1741, 4 I 1745; 2. 14 IV; 18 VIII 1749	–
9.	Gliszczyński Maciej	pisarz ziemski kaliski	–	12 I, 17 V, 27 IX 1756, 10 I, 18 VII 1757, 22 III 1762, 5 II 1763	tak (10 IX 1743)
10.	Gostomski Andrzej	pisarz grodzki poznański	–	22 III 1762	–
11.	Grudziński Karol	kasztelan gnieźnieński	–	12 I, 27 IX 1756	–
12.	Gruszczyński Jan	surogator walecki	–	27 IX 1756	–
13.	Gruszczyński Maksymilian	surogator walecki	–	12 I 1756	–
14.	Jabłonowski Antoni Barnaba	wojewoda poznański	10 I, 5 II 1763	10 I, 5 II 1763	–

1	2	3	4	5	6
15.	Kołaczkowski Hieronim	kasztelan śremski	18 VIII 1738	18 VIII 1738	tak (3 IV 1713)
16.	Kołaczkowski Maciej	sędzia ziemski poznański	–	12 I, 17 V 1756	tak (10 IX 1748)
17.	Koszutski Jan	podsekretarz ziemski wschowski	–	12 I 1750	–
18.	Kowalski Ignacy	surogator grodzki wschowski	–	12 I 1750	tak (17 VIII 1726, 10 IX 1737)
19.	Kowalski Tomasz	pisarz ziemski wschowski	–	12 I 1756	–
20.	Koźmiński Maciej	wojewoda kaliski	13 I, 6 VII 1744, 5 IV, 27 VII 1745	13 I, 6 VII 1744, 5 IV, 27 VII 1745	tak (22 II 1723)
21.	Kwilecki Franciszek	starosta wschowski	–	22 III 1762, 5 II 1763	–
22.	Lipski Jan	surogator nakielski	–	17 V, 27 IX 1756	–
23.	Malczewski Maciej	kasztelan santocki	–	22 III 1762	–
24.	Malczewski Wojciech	sędzia ziemski poznański	–	5 X 1734	tak (28 VII 1710, 15 III 1717)
25.	Malechowski Andrzej	starosta nakielski	–	12 I, 17 V, 27 IX 1756, 10 I 1757	–
26.	Mężynski Franciszek	pisarz grodzki walecki	–	27 IX 1756, 10 I, 18 VII 1757	–
27.	Miaskowski Michał	kasztelan łędzki	–	10 I, 18 VII 1757, 22 III 1762	tak (10 IX 1743, 16 IX 1755, 15 IX 1761)
28.	Miaskowski Wojciech	wojewoda kaliski	21 III 1762	18 VII 1757, 21 III 1762	tak (22 IX 1730, 10 IX 1743, 16 IX 1755)
29.	Młodziejowski Fabian	1. surogator kaliski; 2. surogator poznański	–	1. 12 I, 17 V, 27 IX 1756; 2. 18 VII 1757	–
30.	Molski Maksymilian	kasztelan rogoziński	–	12 I, 17 V 1756, 18 VII 1757	tak (10 IX 1743)
31.	Morawski Jan	pisarz grodzki poznański	–	12 I 1756, 10 I, 18 VII 1757	–

1	2	3	4	5	6
32.	Morawski Wojciech	podsekądz ziemski wschowski	–	12 I, 17 V 1756, 22 III 1762	tak (10 IX 1743)
33.	Niegolewski Andrzej	surogator poznański	–	22 III 1762	tak (10 IX 1737, 16 IX 1755)
34.	Rogaliński Antoni	sędzia ziemski wschowski	–	12 I 1750	–
35.	Rogaliński Kasper	starosta nakielski	–	5 II 1763	tak (16 IX 1755)
36.	Ruszkowski Tadeusz	surogator poznański	–	12 I 1756, 10 I 18 VII 1757	–
37.	Skrzypiński Aleksy	pisarz grodzki kaliski	–	12 I, 27 IX 1756	–
38.	Starzeński Józef	pisarz ziemski poznański	–	12 I, 17 V, 27 IX 1756, 10 I, 18 VII 1757, 22 III 1762	–
39.	Szoldrski Ludwik	1. wojewoda inowrocław- ski i starosta generalny Wielkopolski; 2. wojewoda poznański	1. 5 X 1734, 9 IV 1736, 10 III 1738; 2. 9 XII 1748	1. 5 X 1734, 9 IV 1736, 10 III 1738; 2. 9 XII 1748	tak (28 VII 1710, 15 III 1717)
40.	Szoldrski Władysław	wojewoda inowrocławski i starosta generalny Wielkopolski	12 I 1750	12 I 1750	tak (22 IX 1730)
41.	Twardowski Ignacy	wojewoda kaliski	–	12 I, 17 V, 27 IX 1756	–
42.	Walknowski Franciszek	sędzia ziemski kaliski	–	22 III 1762, 5 II 1763	tak (10 IX 1748)
43.	Zakrzewski Andrzej	kasztelan kaliski	6 VII 1750	12 I, 6 VII 1750	tak (17 VIII 1726, 23 VIII 1734)
44.	Zakrzewski Antoni	1. kasztelan santoncki; 2. kasztelan biechowski	–	1. 10 I 1757; 2. 22 III 1762	–
45.	Zakrzewski Celestyn	sędzia ziemski kaliski	–	12 I, 17 V, 27 IX 1756	–
46.	Zakrzewski Tadeusz	podsekądz ziemski kaliski	–	12 I, 17 V, 27 IX 1756, 10 I, 18 VII 1757	tak (23 VIII 1734, 10 IX 1737)
47.	Zbijewski Roch	1. kasztelan międzyrzeczki; 2. kasztelan kaliski	2. 18 VII 1763	1. 12 I, 27 IX 1756, 18 VII 1757; 2. 18 VII 1763	tak (10 IX 1743)

Na podstawie: M. Zwierzykowski, *Komisja Skarbowa Poznańska*, s. 398–403. Por. G. Glabisz, *Sejmiki Wielkopolski*, s. 233–234.

Komisja Skarbowa Poznańska była instytucją powołaną z inicjatywy sejmiku i od niego zależną. Mogła pełnić szczególną rolę, wypełniając zadania nieco wykraczające poza jej kompetencje podstawowe. Zajmowała się ograniczoną grupą spraw samorządowych, których nie można było przedsięwziąć na skutek zrywanych często obrad sejmikowych. Kryzys samorządu sejmikowego obserwowany w województwach poznańskim i kaliskim w latach 1733-1763 miał swoje odzwierciedlenie również w działalności tej instytucji. Co prawda, w tym czasie było siedem kadencji – numery od XII do XVIII (w latach 1696-1732 było ich 11), to w ciągu aż 14 lat działalność Komisji zamierała (są to lata 1735, 1742, 1743, 1746, 1747, 1751, 1752, 1753, 1754, 1755, 1758, 1759, 1760, 1761). O ile brak obrad Komisji w latach 1758-1761 można wytłumaczyć niesprzyjającymi warunkami wynikającymi z trwającej wojny siedmioletniej, o tyle pozostałe przypadki są już trudniejsze do wyjaśnienia. Wynika z tego, że wobec częstego zrywania sejmiku Komisja Skarbowa Poznańska nie zawsze miała możliwość wspomżenia samorządu sejmikowego. Biorąc pod uwagę posiedzenia Komisji w latach, w których wszystkie zgromadzenia sejmikowe były zrywane, wykaz taki prezentowałby się następująco: 1739 – jedno posiedzenie, 1740 – jedno, 1741 – jedno, 1745 – trzy, 1749 – dwa, 1750 – dwa, 1756 – trzy, 1757 – dwa, 1762 – jedno²²⁹.

Tabela 18. Wielokrotność wyboru komisarzy XII-XIX kadencji do wcześniejszych prac Komisji Skarbowej Poznańskiej w latach 1731-1763

Wielokrotność wyboru na funkcję komisarza	1 x	2 x	3 x	4 x	Razem
Komisarze XII kadencji	24	3	1	–	28
Komisarze XIII kadencji	17	4	–	1	22
Komisarze XIV kadencji	12	9	2	–	23
Komisarze XV kadencji	31	5	–	–	36
Komisarze XVI kadencji	20	5	1	–	26
Komisarze XVII kadencji	31	14	2	1	48
Komisarze XVIII kadencji	36	5	5	–	46
Komisarze XIX kadencji	17	7	–	–	24

Na podstawie: M. Zwierzykowski, *Komisja Skarbowa Poznańska*, s. 345-397. Por. G. Głabisz, *Sejmiki Wielkopolski*, s. 235.

W tabeli ukazującej wielokrotność wyboru komisarzy uwzględniono kadencje XII i XIX. Pierwsza rozpoczęła swoją działalność w lutym 1731 r., natomiast 6 lipca 1733 r. odbyła się prawdopodobnie jej ostatnia sesja. Sejmik gospodarski z 13 września 1763 r. wybrał skład komisarzy na XIX kadencję. O jej działaniu można powiedzieć niewiele²³⁰.

²²⁹ M. Zwierzykowski, *Komisja Skarbowa Poznańska*, s. 340-342.

²³⁰ Laudum z 13 IX 1763 (AS, s. 815-815); M. Zwierzykowski, *Komisja Skarbowa Poznańska*, s. 340, 343.

Interesująco prezentuje się obraz działalności Komisji Skarbowej Poznańskiej w liście Kaspra Modlibowskiego kasztelana międzyrzeckiego do Andrzeja Stanisława Załuskiego biskupa chełmińskiego, kanclerza wielkiego koronnego, z 14 stycznia 1742 r. Kasztelan był wcześniej komisarzem skarbowym, wybranym przez sejmik 22 lutego 1723 r. W liście twierdził, że prawo „fiskalne sądy zniósło” w 1717 r., instytucja zwyczajowo zarządza czopowym i szelężnym, dodając: „jest to mój dobrodziejowi bardzo chwalebny sposób konserwacji i egzekucji tego podatku”. Modlibowski zwrócił uwagę, że w innych województwach nie działają takie instytucje, a przykład województw poznańskiego i kaliskiego pokazuje, że znacznie wspomagałyby one funkcjonowanie samorządów sejmikowych. Chociaż Komisja Skarbowa Poznańska pozwalała usprawnić zarząd nad finansami wojewódzkimi, ocena jej pracy nie była jednak jednoznacznie pozytywna; ten sam kasztelan Modlibowski wyznał: „ja na tych Komisjach nie zasiadam, bo unikam korupcji i supozycji korupcji”²³¹.

Uczestniczenie w pracach komisji umożliwiało nabycie nowego doświadczenia, a także stwarzało możliwości „pokazania się”. Sejmik gospodarski z 16 września 1755 r. wybrał niespełna 20-letniego Feliksa Szoldrskiego starościca łączyckiego do składu komisji. Ten zaś w marcu następnego roku wydał w Poznaniu ucztę dla komisarzy²³². Trzeba jednak w tym miejscu dopowiedzieć, że pochodził on z rodziny wówczas bardzo wpływowej i przejawiającej duże ambicje.

2.4. Chorągiew sejmikowa

Kwestia organizacji i funkcjonowania chorągwi w latach 1734-1767 była już rozpatrywana przez historyków. Michał Zwierzykowski omówił jej genezę i organizację, natomiast Grzegorz Głabisz przedstawił sposób finansowania i funkcjonowanie²³³. W związku z tym ten problem zostanie poniżej omówiony jedynie syntetycznie.

Przed powołaniem chorągwi sejmikowej województw poznańskiego i kaliskiego ostatnia jednostka sejmikowa została przejęta na żołą państwowy w 1710 r.²³⁴ Interesującą nas w tym miejscu chorągiew sejmikową powołał skonfederowany sejmik z limity 27 września 1734 r., na którym zgromadzili się stronnicy Augusta III. Roczny koszt utrzymania oddziału miał wynosić 26 100 zł, chociaż w pierwszym roku wyasygnowano dodatkowo 1000 zł na uzyskanie pastwisk. Przewidziano 87 porcji żołą (zob. tabela 19). Źródłem jego finansowania miały być asygnacje wystawiane do miast na wpływy z podatków czopowego i szelężnego. Chorągiew miała znajdować się wtedy pod rozkazami marszałka konfederacji, przy czym później, już w czasie pokoju miała

---

²³¹ K. Modlibowski do A.S. Załuskiego – [b.m.], 14 I 1742 (AS, s. 307); M. Zwierzykowski, *Komisja Skarbowa Poznańska*, s. 372.

²³² M. Zwierzykowski, *Szoldrski Feliks Antoni Ignacy h. Łódzia*, [w:] PSB, t. 48, s. 514.

²³³ Tenże, *Geneza i funkcjonowanie chorągwi*, s. 175-185; G. Głabisz, „Na zapłatę ludziom wojewódzkim”, s. 319-366.

²³⁴ M. Zwierzykowski, *Samorząd sejmikowy*, s. 82-83; tenże, *Geneza i funkcjonowanie chorągwi*, s. 119. Zob. D. Kupisz, *Wojńska powiatowe*, s. 68-69.

znaleźć się pod komendą starosty generalnego Wielkopolski. Dowódcą został rotmistrz Antoni Łaskawski²³⁵.

Po zakończeniu wojny o tron polski oddział nadal funkcjonował. Michał Zwierzykowski pisze, że była to „jednostka sejmikowa, docelowo przewidziana jako policyjna. Miała być chorągwią lekką, narodowego autoramentu, zorganizowaną według typowych reguł i finansów jednostki koronnej”²³⁶.

W latach 40. i 50. XVIII w. dochodziło do licznych sporów na temat funkcjonowania chorągwi. W tym czasie wiele obrad sejmikowych było zrywanych, co wpływało ujemnie na kondycję zależnych od sejmiku struktur. Jedną ze stron sporu wykazywała m.in. bezprawność istnienia oddziału. Dowodziła, że miał zostać powołany w okresie nadzwyczajnym, wobec czego tylko wtedy powinien funkcjonować. Podnoszono, że sejmik powołujący chorągiew był skonfederowany, obradował w czasie rozbiegu politycznego, przez co nie mógł reprezentować całej poznańsko-kaliskiej szlachty. Taką opinię prezentował chociażby Wojciech Miaskowski, wówczas chorąży kaliski. Jego akcja miała na celu zaszkodzić Szoldrskim, od lat posiadającym starostwo generalne Wielkopolski. Do połowy lat 50. wydawanie asygnacji do miast z czopowego i szelężnego przez starostów generalnych Wielkopolski oraz marszałków Komisji Skarbowej Poznańskiej było kolejną kłótnią niezgody. Obie strony wykazały sporą aktywność, o czym poświadczają liczne manifestacje i remanifestacje w księgach grodzkich²³⁷. W 1753 r. sprawa chorągwi trafiła nawet pod obrady Trybunału Skarbowego Radomskiego. Podjęta wówczas dyskusja przyniosła co najmniej dwa opracowania historyczne, analizujące podstawy działalności chorągwi. Ich autorami byli Stefan Garczyński wojewoda poznański i Augustyn Działyński wojewoda kaliski²³⁸. Większą wartość przejawia analiza autorstwa wojewody kaliskiego, która została poprzedzona swego rodzaju kwerendą archiwalną. Wykazywała ona podstawy prawne istnienia oddziału i dowodziła, że w związku z jego działalnością nie jest łamane żadne prawo.

Dyskusja toczyła się również wokół wykorzystywania chorągwi przez starostów generalnych *de facto* do budowania prestiżu własnego rodu²³⁹. Tak było na przykład

²³⁵ Laudum z 27 IX 1734 (AS, s. 154-155); M. Zwierzykowski, *Geneza i funkcjonowanie chorągwi*, s. 121-122; T. Ciesielski, *Sejmiki wobec kwestii bezpieczeństwa publicznego w czasach Augusta III – milicje wojewódzkie*, [w:] *Po unii*, s. 321-322.

²³⁶ M. Zwierzykowski, *Geneza i funkcjonowanie chorągwi*, s. 122.

²³⁷ Np. Manifestacja grupy szlachty – Poznań, 25 IV 1749 (AS, s. 454-455); Remanifestacja W. Szoldrskiego – Poznań, 5 V 1749 (AS, s. 455-456); M. Zwierzykowski, *Geneza i funkcjonowanie chorągwi*, s. 124-125. Zob. też Remanifestacja grupy senatorów, urzędników i szlachty – Poznań, 5 V 1749 (AS, s. 456-457); Remanifestacja grupy senatorów, urzędników i szlachty – Poznań, 9 V 1749 (AS, s. 457-458).

²³⁸ S. Garczyński do A. Działyńskiego – [b.m.], 27 IX 1753 (AS, s. 505-506); Opracowanie zachowane w archiwum A. Działyńskiego – [b.m.], [b.d.] (AS, s. 506-511); M. Zwierzykowski, *Geneza i funkcjonowanie chorągwi*, s. 126-128].

²³⁹ Brudnopis listu A. Działyńskiego do L. Szoldrskiego – [b.m.], [b.d., 1743] (AS, s. 336); L. Szoldrski do A. Działyńskiego – Czempin, 25 I 1744 (AS, s. 337); M. Zwierzykowski, *Geneza i funkcjonowanie chorągwi*, s. 123-124.

podczas ich wjazdów na urząd – Władysława Szołdrskiego 9 maja 1746 r.²⁴⁰ i Jerzego Augusta Mniszcha 24 października 1757 r. Istniały też inne potencjalne okoliczności użycia tej formacji. Wojciech Miaskowski wojewoda kaliski w liście do Jerzego Augusta Mniszcha z 12 marca 1761 r. prosił o przydzielenie najwyższym rangą senatorom pocztowych, którzy pomagaliby przy wykonywaniu czynności publicznych. Z pomocy pocztowych mógł też skorzystać podwojewodzi, najczęściej w zakresie nadzorowania miar i wag²⁴¹. Domagano się obecności żołnierzy chorągwi wojewódzkiej przy wykonywaniu obowiązków urzędowych. Szczególnie upominali się o to senatorowie i urzędnicy pełniący funkcje w Komisji Skarbowej Poznańskiej²⁴².

Badania Grzegorza Głabisza dowodzą, że w latach 1753-1755 mogło dojść do zawieszenia działalności chorągwi²⁴³. Jednak na sejmiku gospodarskim 16 września 1755 r. została ona ponownie zorganizowana. Jej skład został znacznie zmniejszony w stosunku do lat poprzednich, gdyż złożona miała być teraz z dwóch oficerów, czterech towarzyszy i 30 pocztowych. Zwierzchnikiem pozostał starosta generalny Wielkopolski. Jako podstawę utrzymania przewidziano kwoty z czopowego i szeleżnego miast królewskich (wcześniej wybierano je również z prywatnych). Starosta generalny został upoważniony do wystawiania asygnacji, natomiast sama chorągiew miała każdego roku prezentować się przed Komisją Skarbową Poznańską. W 1756 r. odbyła się taka inspekcja w dniu 4 czerwca²⁴⁴. Niewiele można powiedzieć o składzie osobowym chorągwi. Znane są nazwiska zaledwie kilku żołnierzy²⁴⁵. Dodać można, że w latach 50. samorządy organizowały milicje również w południowo-wschodniej Koronie. W 1750 r. zorganizowano taką milicję wojewódzką bractwską i kijowską, a w 1753 r. podolską. Miały one utrzymywać porządek i zwalczać „kupy swawolne”, chociaż niekiedy stawały się źródłem ucisku dla mieszkańców. Wokół nich również toczyły się spory polityczne²⁴⁶.

---

²⁴⁰ Zob. *Wjazd Władysława Szołdrskiego*, wyd. W. Karkucińska, „Kronika Miasta Poznania” 2004, nr 4, s. 270.

²⁴¹ W. Miaskowski do J.A. Mniszcha – Lubasz, 14 III 1761 (AS, s. 670-672); M. Zwierzykowski, *Geneza i funkcjonowanie chorągwi*, s. 129, 131.

²⁴² Na temat wydatków szerzej pisze M. Zwierzykowski (*Geneza i funkcjonowanie chorągwi*, s. 130).

²⁴³ G. Głabisz, „Na zapłatę ludziom wojewódzkim”, s. 327.

²⁴⁴ Laudum z 16 IX 1755 (AS, s. 546); M. Zwierzykowski, *Geneza i funkcjonowanie chorągwi*, s. 131.

²⁴⁵ Są to: rotmistrz Gabriel Skórzewski, porucznik Wojciech Zbijewski oraz prawdopodobnie towarzysz Ignacy Urbanowski (M. Zwierzykowski, *Geneza i funkcjonowanie chorągwi*, s. 131; G. Głabisz, *Sejmiki Wielkopolski*, s. 230).

²⁴⁶ W. Konopczyński, *Polska w dobie wojny siedmioletniej*, cz. 1: 1755-1758, Kraków-Warszawa 1909, s. 243-245; T. Ciesielski, *Sejmiki wobec kwestii bezpieczeństwa*, s. 319-330.

Tabela 19. Organizacja chorągwi sejmikowej województw poznańskiego i kaliskiego według laudów sejmikowych z 27 września 1734 r. i 16 września 1755 r.

Data sejmiku	27 IX 1734	16 IX 1755
rotmistrz	1 (6 porcji żołądu)	1
porucznik	1 (4)	1
chorąży	1 (3)	brak
towarzysze	6 (po 2)	4
pachołkowie	60	30
trębacze	2	brak
Razem	71 (87)	36

Na podstawie: Laudum z 27 IX 1734 (AS, s. 155); Laudum z 16 IX 1755 (AS, s. 546); G. Głabisz, *Sejmiki Wielkopolski*, s. 227.

Dyskusje wokół chorągwi ucichły w drugiej połowie lat 50. Jak pisze Michał Zwierzykowski, należy to wiązać z przetasowaniami na wielkopolskiej scenie politycznej. W 1757 r. zmarł Władysław Szoldrski, a dwa lata później Augustyn Działyński. Wojciech Miaskowski znalazł się w senacie, zbliżając się w polityce do Jerzego Augusta Mnischcha²⁴⁷.

Wykraczając już poza przyjęte ramy czasowe, wypada ten wątek zamknąć informacją, iż chorągiew rozwiązano na wiosnę 1767 r. Stało się to po tzw. sejmie Czaplica, na którym odebrano województwom czopowe i szelężne. W latach 1767-1768 podjęto jeszcze próby jej przywrócenia, lecz okazały się one nieskuteczne²⁴⁸.

²⁴⁷ M. Zwierzykowski, *Geneza i funkcjonowanie chorągwi*, s. 129-130, 132.

²⁴⁸ G. Głabisz, *Sejmiki Wielkopolski*, s. 228-232.

3. Funkcjonowanie samorządu sejmikowego

3.1. Klasyfikacja zgromadzeń sejmiku

W literaturze spotkać się można z kilkoma odmiennymi sposobami klasyfikacji zgromadzeń sejmików. Ta różnorodność nie zawsze daje możliwość zastosowania porównań. Wydaje się jednak, w świetle niniejszych ustaleń, w pełni zasadne przyjęcie za Adamem Lityńskim tezy, że sejmik jako instytucja działająca na podległym mu obszarze stanowił „całość” i „jedność”, gromadził się natomiast w celu spełnienia odmiennych funkcji i celów, chociaż do tych ostatnich podchodzono ze sporą wyrozumiałością. Wszak sejmiki formalnie nie były ograniczone kompetencjami, dla których się gromadziły²⁴⁹.

Michał Zwierzykowski ustalił liczbę 206 zgromadzeń sejmikowych województw poznańskiego i kaliskiego, które odbyły się lub miały odbyć się w latach 1696-1732. Pod tą liczbą kryje się 27 zgromadzeń przedsejmowych, 14 relacyjnych, 36 deputackich, 16 gospodarskich, 17 nadzwyczajnych (ekstraordynaryjnych), najwięcej zaś było obrad koła rycerskiego z limity – 88. Pozostałe osiem obrad sejmiku odbywało się w nietypowych warunkach. Był to czas rozbiegów politycznych, kiedy przybywała na nie tylko część szlachty, która jednak była pewna co do słuszności i prawomocności swego działania²⁵⁰. „Za pewną anomalię życia sejmikowego” badacz ten uznał trzy zjazdy szlachty powiatów nakielskiego i kcyńskiego w Nakle, do których doszło 12 sierpnia i 20 września 1697 r. oraz 17 lutego 1698 r. Nie były to zjazdy sejmikowe, jako że zgromadziła się na nich jedynie część szlachty województwa kaliskiego²⁵¹. Podobnie postrzegać można tzw. elekcje (sejmiki elekcyjne), które w województwach Wielkopolski właściwej odbywały się trzy, tj. w Poznaniu, Kaliszu i Wschowie, odpowiednio dla województwa poznańskiego, województwa kaliskiego i ziemi wschowskiej. Nierzadko obrady

---

²⁴⁹ A. Lityński, *Z problematyki klasyfikacji sejmików ziemskich*, „Prace Naukowe Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach” 5 (1969), Prace Prawnicze I, s. 94, 98-99, 104-105. Nie wszyscy badacze dziejów sejmików są gotowi bezdyskusyjnie uznać słuszność tego założenia, zob. np. J. Stoliczka, *O modelu monografii sejmiku w drugiej połowie XVII wieku*, s. 182.

²⁵⁰ M. Zwierzykowski, *Samorząd sejmikowy*, s. 84-86. Por. tenże, *Klasyfikacja sejmików*, s. 589-594.

²⁵¹ Tenże, *Samorząd sejmikowy*, s. 87.

takie były zrywane, co naturalnie przyczyniało się do częstych wakatów na niektórych urzędach²⁵². W analizowanym czasie najdłużej wakans na podkomorstwie utrzymał się w województwie poznańskim, bo w latach 1748-1750 i 1755-1758. W Kaliszu trwał do 1735 r., a we Wschowie wystąpił w latach 1750-1752. Ich przyczyny to zrywanie sejmików elekcyjnych oraz niezwoływanie takich zgromadzeń²⁵³. Wakanse występowały również w sądach ziemskich poznańskim, kaliskim i wschowskim. Sąd ziemski obradował w pełnej obsadzie urzędów, tj. sędziego, podsędka i pisarza. Z wyliczeń Krzysztofa Mikulskiego wynika, że za Augusta III z powyższego powodu sąd w Poznaniu nie mógł zebrać się do 1738 r., w Kaliszu w latach 1736-1738, 1740-1750, 1752-1754 i 1760-1762 (czyli łącznie 16 lat!), zaś we Wschowie w latach 1733-1746 (13 lat!)²⁵⁴. W okresie 1764-1793 następowały poważne zmiany w zakresie struktury sejmikowej, które musiały znacząco wpłynąć na sposób klasyfikacji zgromadzeń. Przede wszystkim rozbiło jednolitość sejmiku, co wymusiło poddanie weryfikacji kryteriów umożliwiających uznanie właściwych zjazdów szlacheckich za sejmik²⁵⁵.

Edycja akt sejmikowych województw poznańskiego i kaliskiego lat 1733-1763 zawiera informacje o 93 zgromadzeniach, które odbyły się oraz które miały się odbyć. Do tego doliczyć należy zgromadzenie szlachty w Gnieźnie, do którego doszło 25 sierpnia 1734 r. Był to zjazd stronników Stanisława Leszczyńskiego, niejako odpowiedź na sejmik nadzwyczajny z 23 sierpnia, odbyty w Środzie, w niezwykle kontrowersyjnych okolicznościach. Dołączenie zjazdu gnieźnieńskiego pozwoliłoby ustalić liczbę obrad szlachty Wielkopolski właściwej na 94. Nie jest to jednak takie oczywiste. Odejmując od niej nadzwyczajne zjazdy szlacheckie o charakterze sejmikowym (wspomniany w Gnieźnie w 1734 r. oraz zjazd stronników Stanisława Leszczyńskiego w czasie rozbięcia politycznego również z 1734 r.²⁵⁶, a także pięć w Poznaniu i Kaliszu w szczególnie trudnym okresie wojny siedmioletniej – lata 1760, 1761 i 1763), otrzymamy 87 zgromadzeń sejmikowych. W tej ostatniej liczbie mieści się: 30 zgromadzeń deputackich, 30 gospodarskich, 19 przedsejmowych, 3 z limity (lata 1733-1735), 3 zwołane nadzwyczajnym uniwersałem królewskim (lata 1733-1735), a także 2 relacyjne²⁵⁷. Poczynić jednak należy tutaj pewne zastrzeżenie co do liczby zgromadzeń przedsejmowych. W 1733 r. nie odbył się sejmik przedkoronacyjny, ze względu na sytuację polityczną w Wielkopolsce. W 1742 r. August III zdecydował o niezwoływaniu sejmu zwyczajnego. Wynikało to z sytuacji wojennej, tzn. jako elektor saski uczestniczył wtedy w wojnie śląskiej. Podobnie zaplanowane zwołanie sejmików i sejmu w 1755 r. zostało osta-

---

²⁵² Por. tamże, s. 87-88; *Urzednicy wielkopolscy*.

²⁵³ K. Mikulski, *Kryzys sądownictwa ziemskiego i podkomorskiego w Koronie w XVII-XVIII wieku – analiza topograficzna i chronologiczna*, [w:] *Sic erat in votis. Studia i szkice ofiarowane Profesorowi Zbigniewowi Anusikowi w sześćdziesiątą rocznicę urodzin. Rzeczpospolita w czasach nowożytnych*, red. M. Karkocha, P. Robak, Łódź 2017, s. 257.

²⁵⁴ Tamże, s. 257-258.

²⁵⁵ G. Głabisz, *Sejmiki Wielkopolski*, s. 41-56.

²⁵⁶ Był to sejmik z limity za uniwersałem marszałka konfederacji.

²⁵⁷ M. Zwierzykowski, *Wstęp*, [w:] *AS*, s. VIII-IX.

tecnie zaniechane, chociaż prace nad kampanią przedsejmową były zaawansowane²⁵⁸. Pozwoliłoby to zredukować liczbę zgromadzeń przedsejmowych z 19 do 16.

Tabela 20. Struktura sejmików województw poznańskiego i kaliskiego (lata 1733-1763)

Lp.	Sejmik	Miejsce	Rodzaj zgromadzeń
1.	województw poznańskiego i kaliskiego	Środa	przedkonwokacje
			przedkoronacyjne
			przedsejmowe
			relacyjne
			deputackie
			gospodarskie
			nadzwyczajne
			z limity

Tabela 21. Struktura zjazdów elekcyjnych w województwach poznańskim i kaliskim (lata 1733-1763)

Lp.	Sejmik	Miejsce	Rodzaj zgromadzeń
1.	województwa poznańskiego	Poznań	elekcyjne
2.	województwa kaliskiego	Kalisz	elekcyjne
3.	ziemi wschowskiej	Wschowa	elekcyjne

W analizowanym czasie nie odbywał się już sejmik generalny prowincji wielkopolskiej. Ostatnie takie zgromadzenie miało miejsce pod Kołem 30 października 1702 r.; zwołał je wtedy August II nadzwyczajnym uniwersałem. Część badaczy uważa, że rolę sejmików generalnych przejęły sesje prowincjonalne podczas obrad sejmowych²⁵⁹. Początkowo w uniwersałach królewskich zwołujących sejmiki przedsejmowe zwykle znajdowały się zapisy wyznaczające termin sejmiku generalnego²⁶⁰, z czasem jednak

²⁵⁸ Zob. AS, s. 310-312, 535-540.

²⁵⁹ M. Zwierzykowski, *Samorząd sejmikowy*, s. 88.

²⁶⁰ Zob. Uniwersał Augusta III – Warszawa, 28 VI 1735 (AS, s. 178); Uniwersał Augusta III – Warszawa, 4 IV 1736 (AS, s. 203); Uniwersał Augusta III – Wschowa, 30 V 1738 (AS, s. 249); Uniwersał Augusta III – Warszawa, 13 VII 1744 (AS, s. 340); Uniwersał Augusta III – Wschowa, 3 VI 1746 (AS, s. 383); Uniwersał Augusta III – Warszawa, 10 VI 1748 (AS, s. 432). Uniwersały prymasa T.A. Potockiego z 1733 r. i A. Ponińskiego instygatora koronnego, marszałka elekcji Augusta III z 1734 r. nie zawierały informacji o sejmiku generalnym w Wielkopolsce, co zapewne wynikało z ich nadzwyczajnego charakteru (okres bezkrólewia i wojny o sukcesję polską). W 1742 r. nie zwołano sejmików przedsejmowych, August III wydał jedynie uniwersał, w którym wyjaśniał przyczyny niezwoływania sejmu zwyczajnego.

przewidziane na to miejsce w drukowanych uniwersałach po prostu pozostawało puste lub było przekreślone²⁶¹.

Tabela 22. Zgromadzenia sejmiku województw poznańskiego i kaliskiego w latach 1733-1763

Lp.	Rodzaj zgromadzeń	Liczba zgromadzeń, które powinny się odbyć	Liczba zgromadzeń, które się odbyły	Liczba zgromadzeń, o których nie znaleziono informacji
1.	przedkonwokacyjne	1	1	0
2.	przedkoronacyjne	1	0	0
3.	przedsejmowe	16	15	0
4.	relacyjne	2	2	0
5.	deputackie	30	27	3
6.	gospodarskie	30	24	6
7.	nadzwyczajne	0	3	0
8.	z limity	0	3	0
Suma		80	75	9

Na podstawie: Aneks 1.

Biorąc pod uwagę brak jasnych wymogów formalnych w stosunku do zgromadzeń, które pozwalałyby przejrzysto zakwalifikować jedno zgromadzenie jako sejmik, a inne pozbawić tego miana, obradowanie podczas zjazdów pozbawionych pewnych cech charakterystycznych dla większości sejmików mogło stać się powodem dyskusji na temat legalności takich zjazdów (zob. podrozdział 2.1.). W omawianym okresie takie wątpliwości wzbudzać mogło pięć zjazdów szlacheckich w Poznaniu i Kaliszu, do których doszło w latach 60. XVIII w. Zygmunt Grodzicki miecznik kaliski pisał do Jerzego Augusta Mniszcha marszałka nadwornego koronnego, starosty generalnego Wielkopolski, miesiąc po jednym z takich zjazdów w Poznaniu: „Kongres ichm. panów senatorów i urzędników, który miał być w Poznaniu u oo. Franciszkanów, pilnie dowiadywałem się, którzy byli, a wreszcie choćby była jedna część województwa, pytam się, czy to prawnie, bo wszelkie *conventicula* prawem zakazane”. Autor tego listu w ogóle krytycznie wypowiedział się o tymże zgromadzeniu²⁶².

²⁶¹ Zob. Uniwersał Augusta III – Wschowa, 12 VI 1740 (AS, s. 273); Uniwersał Augusta III – Warszawa, 11 V 1750 (AS, s. 471); Uniwersał Augusta III – Wschowa, 6 VI 1752 (AS, s. 490); Uniwersał Augusta III – Warszawa, 19 VIII 1754 (AS, s. 514); Uniwersał Augusta III – Kargowa, 10 VI 1756 (AS, s. 562); Uniwersał Augusta III – Warszawa, 25 VII 1760 (AS, s. 471); Uniwersał Augusta III – Warszawa, 15 VI 1758 (AS, s. 583); Uniwersał Augusta III – Warszawa, 12 VI 1760 (AS, s. 623); Uniwersał Augusta III – Warszawa, 15 V 1762 (AS, s. 729). W kampanii przedsejmowej 1761 r. brakowało w uniwersale fragmentu o wielkopolskim sejmiku generalnym, co zapewne wynikało z jego nadzwyczajnego (ekstraordynaryjnego) charakteru.

²⁶² Z. Grodzicki do J.A. Mniszcha – Poznań, 25 VII 1760 (AS, s. 622).

Tabela 23. Zjazdy szlacheckie województw poznańskiego i kaliskiego wykazujące cechy sejmiku, do których doszło w latach 1733-1763

Lp.	Data	Miejsce	Charakter zgromadzenia
1.	21 VI 1734	Kalisz	zjazd stronników Stanisława Leszczyńskiego w czasie rozbitcia politycznego; formalnie sejmik z limity i za uniwersałem marszałka konfederacji
2.	25 VIII 1734	Gniezno	zjazd stronników Stanisława Leszczyńskiego w czasie rozbitcia politycznego
3.	26 VI 1760	Poznań	zjazd w obliczu wojny siedmioletniej
4.	grudzień 1761	Poznań	zjazd w obliczu wojny siedmioletniej
5.	29 IV 1763	Poznań	zjazd w obliczu wojny siedmioletniej
6.	16 V 1763	Kalisz	zjazd w obliczu wojny siedmioletniej
7.	28 V 1763	Poznań	zjazd w obliczu wojny siedmioletniej

Na podstawie: Aneks 1.

16 maja 1763 r. miał miejsce podobny zjazd w Kaliszu. Ksawery Sokolnicki podkomorzy kaliski, syn Piotra Sokolnickiego chorążego poznańskiego, regimentarza wojska koronnego partii wielkopolskiej w okresie wojny o sukcesję polską, został wówczas wybrany posłem do prymasa Władysława Łubieńskiego. Tym razem w spisanej dla niego instrukcji, zawierającej dezyderaty województwa kaliskiego, znalazł się zapis, którym zebrani niejako tłumaczyli się ze swego działania:

Lubo nie zwykły poselstwa następować, tylko z sejmików wojewódzkich, w czasie prawem determinowanym, gdy jednak jesteśmy przymuszeni potrzebą ratowania siebie i radzenia o sobie, owszem, kiedy w czasie najpotrzebniejszym rady i ratunku jesteśmy przez nieprzytomność terazniejszą najjaśniejszego pana naszego osieroceni, więc w tym czasie nieszczęśliwości zgromadzeni tu w znacznej liczbie *conciues* województwa kaliskiego, na termin kadencji sądów ziemskich kaliskich *ad vice regiam dignitatem* czyniemy nasze z tego zgromadzenia się rekursa, o których przyjęcie i łaskawe *desideriorum* wysłuchanie j.o. ks. jm. prymasa upraszamy²⁶³.

Podobną formułę zawierała instrukcja dana Józefowi Mycielskiemu staroście konińskiemu podczas zjazdu w Poznaniu 28 maja 1763 r., również wybranemu na posła do prymasa Łubieńskiego:

Niesłychane, a już prawie do zniesienia trudne województw naszych uciążliwości do ostatniej pociągają nas rezolucyi, że nie tym sposobem, jak poselstwa następować powinny, z sejmików wojewódzkich, w czasie prawemznaczonych, lecz nadzwyczajnie w tej ekstrakordynaryjnej potrzebie przychodzi nam tu zgromadzonym na jakążkolwiek radę województwa poznańskiego współobywatelom ostatniej dla nas pomocy obmyśleć śródek. [...] Do tej tedy przez uproszonego *e medio nostri* delegata jm. pana Mycielskiego starostę ko-

²⁶³ Instrukcja i dezyderaty spisane dla K. Sokolnickiego – Kalisz, 16 V 1763 (AS, s. 786).

nińskiego czyniemy ostatnie kroki nasze, któremu aby dokładnego żądań naszych tłumaczenia pozwolone było łaskawe wysłuchanie j.o. w.ks. mości upraszamy²⁶⁴.

Nadzwyczajność wysłania posła do prymasa nie przez sejmik, lecz przez nadzwyczajny zjazd szlachty znalazła swoje odzwierciedlenie także w udzielonej odpowiedzi:

Potrzeba łamać zwykła prawa i zwyczaje, więc w. jm. pan Józef Mycielski starosta koniński uproszony od prześwietnego województwa poznańskiego do oznajmienia j.o. ks. jm. prymasowi o uciążliwościach jego od ludzi z wojska pruskiego, więcej jak w własności w kilku województwach prowincji wielkopolskiej, ale najsurowiej w tymże poznańskim rządzących się, z równą przyzwoitością przyjęty był, jak gdyby formalne odprawował poselstwo, bo do niej przyczyniały się i szczególniejsze dla delegujących uszanowanie, i partykularny delegowanego osoby szacunek²⁶⁵.

Opierając się na stanie badań poczynionych nad innymi sejmikami koronnymi, można stwierdzić, że na sejmiku województwa krakowskiego zakończyło się sukcesem 29 zebrań²⁶⁶. Sejmik województwa bełskiego zebrał się lub miał się zebrać sto dwa razy²⁶⁷. Przytoczone tutaj dane nie pozwalają, niestety, na wyciągnięcie szerszych wniosków. Można jednak wyrazić przypuszczenie, że zerwanie wielu sejmików, powodujące lukę informacyjną w źródłach, może nastroczać obecnie sporo kłopotów z właściwą klasyfikacją zgromadzeń.

3.2. Podstawa prawna zgromadzeń

Szlachta generalnie nie miała prawa do samoistnego gromadzenia się na sejmiku. Jeśli już gromadziła się samodzielnie, robiła to w sytuacjach nadzwyczajnych. Prawo do zwołania sejmików przedsejmowych posiadał król, natomiast w okresie bezkrólewia sejmiki przedkonwokacyjne zwoływał *interrex*, czyli prymas. Sejmiki relacyjne gromadziły się po sejmach, zwoływał je król lub konstytucja sejmowa. Zgromadzenia deputackie i gospodarskie posiadały już prawnie określone terminy we wrześniu. Po 1717 r. sejmiki nie mogły limitować swoich obrad, chociaż w okresie bezkrólewia po śmierci Augusta II i wojny o sukcesję polską średzki sejmik sięgał i po takie rozwiązanie. Odwołaniu się do limity sprzyjało wtedy funkcjonowanie konfederacji województw wielkopolskich oraz nadzwyczajność wynikająca z *interregnum*.

Za Augusta II sejmik województw poznańskiego i kaliskiego pięćdziesiąt jeden razy zbierał się za uniwersałem króla Wettyna lub Stanisława I oraz uniwersałami zwołującymi sejmik w latach bezkrólewia i detronizacji Sasa 1696, 1704 i 1705 wydanymi

²⁶⁴ Instrukcja i dezyderaty spisane dla J. Mycielskiego – Poznań, 28 V 1763 (AS, s. 788).

²⁶⁵ Odpowiedź W. Łubieńskiego na instrukcję – Łowicz, 7 VI 1763 (AS, s. 794).

²⁶⁶ K. Przyboś, *Sejmik województwa krakowskiego*, s. 176-178.

²⁶⁷ *Akta sejmikowe województwa bełskiego. Lata 1696-1772 (1792)*, wyd. M. Zwierzykowski, R. Kłodziej, Kraków 2021. W podanej liczbie znajdują się również zjazdy gospodarskie.

przez prymasa Michała Radziejewskiego. Trzy razy sejmik obradował na podstawie doraźnej konstytucji, uchwały sejmu lub walnej rady. Na podstawie zapisu konstytucyjnego miało zebrać się 36 sejmikowych zgromadzeń deputackich i 16 gospodarskich. Osiemdziesiąt osiem razy obradowano na podstawie limity, a dwanaście, opierając się na innych podstawach²⁶⁸.

W latach 1733-1763 średzki sejmik miał gromadzić się sześćdziesiąt razy, opierając się na prawie. Dotyczy to wrześnieowych zgromadzeń deputackich i gospodarskich. Uniwersał Augusta III miał zwołać 15 sejmików przedsejmowych, dwa sejmiiki nadzwyczajne w latach 1734-1735 i sejmik relacyjny w 1736 r. Uniwersał prymasa Teodora Andrzeja Potockiego zwołał sejmik przedkonwokacyjny 18 marca 1733 r., króla Stanisława I – sejmik nadzwyczajny 14 grudnia 1733 r. Tego samego dnia uniwersałem Antoniego Ponińskiego instygatora koronnego, marszałka elekcji Augusta III, miało zebrać się zgromadzenie przedkoronacyjne, jednak w Środzie szlachta obradowała z uniwersału Stanisława I. Oprócz nich trzy razy koło rycerskie województw poznańskiego i kaliskiego zebrało się na podstawie limity, raz na podstawie limity i uniwersału Jana Andrzeja Pałędzkiego chorążycy bydgoskiego i marszałka konfederacji przy Stanisławie Leszczyńskim. Drugi – chronologicznie pierwszy – sejmik relacyjny w 1733 r. obradował na podstawie doraźnej konstytucji sejmowej. Na innym podłożu doszło do wspomnianego już zjazdu szlachty w Gnieźnie 25 sierpnia 1734 r. oraz zjazdów szlachty w Poznaniu i Kaliszu w latach 60. XVIII w. Należy przy tym pamiętać o sejmach lat 1742 i 1755, które właściwie były planowane, ale się nie rozpoczęły.

3.3. Terminy zgromadzeń

Sejmik województw poznańskiego i kaliskiego w latach 1733-1763 zdecydowanie najczęściej gromadził się we wrześniu (prawdopodobnie sześćdziesiąt dwa razy, zob. tabela 24). Tak duża liczba wynikała z odbywających się co roku zgromadzeń deputackich i gospodarskich właśnie w tym miesiącu, które posiadały stałe, konstytucyjnie określone terminy zgromadzeń. Podobną sposobność można zaobserwować dla okresu wcześniejszego, kiedy też sejmik najliczniej gromadził się w tym miesiącu. Jako że sejmy zwyczajne miały odbywać się w pierwszy poniedziałek po dniu wspomnienia św. Michała (tj. po 29 września), a sejmiiki przedsejmowe powinny odbyć się sześć tygodni przed nim, stąd sierpień był miesiącem, kiedy zwykle miały miejsce sejmiiki przedsejmowe. Trzeba zwrócić jednak uwagę na to, że według przyjętych dawniej konstytucji sejmy zwyczajne miały gromadzić się w latach parzystych. Pięć nadzwyczajnych zjazdów szlachty w Poznaniu i Kaliszu miało miejsce w czerwcu 1760 r., grudniu 1761 r. oraz kwietniu i maju 1763 r. Jako jeden z ważniejszych powodów pewnej systematyczności odbywania się zgromadzeń w miesiącach sierpień – wrzesień można wskazać też brak limity, licząc od 1736 r. Sięganie po limitę przynosiło pewną nieregularność w funkcjonowaniu sejmików.

²⁶⁸ M. Zwierzykowski, *Samorząd sejmikowy*, s. 89-90.

Tabela 24. Zgromadzenia sejmiku województw poznańskiego i kaliskiego w czasach saskich według miesięcy

Lp.	Miesiąc	Lata 1696-1732	Lata 1733-1763
1.	styczeń	12	1
2.	luty	12	0
3.	marzec	15	2
4.	kwiecień	11	1
5.	maj	13	3
6.	czerwiec	16	5
7.	lipiec	11	1
8.	sierpień	17	14
9.	wrzesień	68	62
10.	październik	11	0
11.	listopad	11	0
12.	grudzień	9	2

Na podstawie: M. Zwierzykowski, *Samorząd sejmikowy*, s. 91; AS.

Dniem tygodnia, w którym sejmik najczęściej rozpoczynał swe obrady, był poniedziałek (pięćdziesiąt jeden razy, zob. tabela 25). W pierwszy dzień tygodnia najczęściej dochodziło do obrad deputackich i przedsejmowych. We wtorek zwykle odbywał się sejmik gospodarski, jako że ten miał miejsce z mocy prawa nazajutrz po sejmiku deputackim. Dominacja poniedziałków i wtorków jako dni sejmikowania miała miejsce również w latach 1696-1732. W czwartek, piątek i sobotę przypadły nadzwyczajne zjazdy szlachty w Poznaniu i Kaliszu w latach 1760 i 1763.

Tabela 25. Zgromadzenia sejmiku województw poznańskiego i kaliskiego w czasach saskich według dni tygodnia

Lp.	Dzień	Lata 1696-1732	Lata 1733-1763
1.	poniedziałek	130	51
2.	wtorek	40	33
3.	środa	12	3
4.	czwartek	15	1
5.	piątek	6	1
6.	sobota	3	1
7.	niedziela	0	0

Na podstawie: M. Zwierzykowski, *Samorząd sejmikowy*, s. 91; AS.

Pamiętać oczywiście należy, że obrady, szczególnie sejmików przedsejmowych, dość często trwały dłużej niż jeden dzień, choć zwyczaj nakazywał, aby datować uchwalone i spisane podczas obrad dokumenty sejmikowe na dzień inauguracji obrad. Powodowało to fakt, że wiele sejmików obejmowało również kolejne po poniedziałku dni tygodnia. Z powodu specyfiki źródeł nie jesteśmy jednak w stanie dokładnie określić czasu trwania większości zgromadzeń.

3.4. Kompetencje

W literaturze zwraca się uwagę, że syntetyczne ujęcie kompetencji sejmików dawnej Rzeczypospolitej jest dość trudne. Wynika to z faktu, że były one bardzo rozległe i nieuregulowane przejrzystością w prawie pisanim. Nawet jeżeli sejmik gromadził się w jakimś konkretnym celu, to najczęściej nie istniały przeszkody, które uniemożliwiałyby mu zajęcie się również innymi kwestiami. Często na sprawy, którymi zajmowały się sejmiki, wpływ miały uwarunkowania regionalne czy też określone wydarzenia polityczne. W wielu przypadkach pola, na których swoje zadania realizowały te zgromadzenia, są trudne do rozdzielenia i sklasyfikowania, jako że często wzajemnie się przenikają. Samorząd sejmikowy łączył w sobie zadania władzy uchwałodawczej, wykonawczej i sądowniczej. Badacze dziejów sejmików starali się omówić kompetencje tychże instytucji według pewnych kluczy, nie były to jednak propozycje o charakterze uniwersalnym²⁶⁹. Michał Zwierzykowski omówił kompetencje sejmiku województw poznańskiego i kaliskiego w latach 1696-1732 na podstawie zaproponowanego przez siebie podziału, korzystając również z doświadczeń kilku innych badaczy. Podzielił on zagadnienie na następujące części: kompetencje wynikające z udziału w życiu politycznym, kompetencje skarbowe, sprawy wojskowe i policyjne, dysponowanie pieniędzmi, sprawy samorządowe czy wreszcie kształtowanie aparatu funkcjonariuszy²⁷⁰. Podział ten zostanie zastosowany również poniżej. O ile za Augusta III można zauważyć tendencje do ograniczania spraw na sejmiku do rodzaju zgromadzenia, o tyle w czasach stanisławowskich szlachta – z różnych powodów – zmierzała do ograniczenia się niemal wyłącznie do spraw zawartych w podstawie prawnej²⁷¹.

Sejmik wysyłał swoich posłów na sejm, do króla, prymasa, biskupa krakowskiego, hetmana wielkiego koronnego oraz innych województw i ziem. Osoby udające się w poselstwie otrzymywały instrukcje, które były wyrazem postulatów lokalnej społeczności. Średzkie zgromadzenie wypowiadało się za ich pomocą zarówno w sprawach regionalnych, jak i ogólnopaństwowych. Na przykład obok próśb o pomoc w rozwiązaniu doraźnych problemów lokalnych aktywnie brało udział w dyskusji nad kształtem reform w państwie²⁷². Często występowało w interesie mieszkańców województw po-

²⁶⁹ Tamże, s. 99; A.B. Zakrzewski, *Sejmiki Wielkiego Księstwa Litewskiego*, s. 191-206.

²⁷⁰ M. Zwierzykowski, *Samorząd sejmikowy*, s. 100-104.

²⁷¹ G. Głabisz, *Sejmiki Wielkopolski*, s. 89.

²⁷² Szczegółne znaczenie mają instrukcje dane posłom na sejm z 1744 i 1746 r. (AS, s. 352-366, 408-420).

znańskiego i kaliskiego, co miało bardzo duże znaczenie w okresie bezkrólewia i wojny o sukcesję polską oraz podczas doświadczeń wojny siedmioletniej, kiedy to próbowało wziąć w obronę poszkodowanych przez obce wojska. W obliczu takich traumatycznych doświadczeń sięgano po nadzwyczajne środki, np. w latach 60. XVIII w. organizowano zjazdy senatorów i szlachty, których celem było wypracowanie wspólnej postawy względem panoszących się oddziałów wojsk rosyjskich i pruskich²⁷³. W okresie wojny o tron polski sejmik zawiązał dwie wzajemnie się zwalczające konfederacje: jedną opowiadającą się za Stanisławem I, drugą – za kandydaturą syna Augusta II²⁷⁴. Również Środa była miejscem, w którym rozgrywała się bezwzględna rywalizacja polityczna. Lokalna specyfika nie dawała jednak pełnej możliwości roztoczenia nad zgromadzeniami kontroli przez dominującą w danym czasie faksję²⁷⁵.

Kompetencje na polu skarbowości stanowiły podstawę i nieodłączny element samorządu sejmikowego. Za Augusta III samorząd sejmikowy w kwestiach skarbowych funkcjonował w ramach wyznaczonych przez Sejm Niemy z 1717 r. W dyspozycji sejmiku zostało administrowanie i wydatkowanie wpływów właściwie tylko z podatków pośrednich, w postaci czopowego i szelężnego, zbieranych z miast i miasteczek. Sumy wyżej wymienionych podatków wpływały stale, co roku. Była to jednak sytuacja całkowicie odmienna od okresu sprzed 1717 r., kiedy to sejmiki mogły decydować nie tylko o wykonaniu państwowych uchwał finansowych, lecz same miały możliwość kreowania uchwał w tym zakresie²⁷⁶. Sejmik zarządzał skarbem wojewódzkim. Finansowanie samorządu sejmikowego odbywało na podstawie asygnacji, chociaż te z czasem sprawniej było zastępować wpływami z czopowego i szelężnego. Jeszcze za Augusta II udało się zebrać znaczącą sumę kilkuset tysięcy złotych, za którą zamierzano wykupić starostwo drahimskie z rąk Prus. W okresie bezkrólewia po śmierci Augusta II i wojny o tron polski zamierzano wykorzystać ją do realizacji celów politycznych, jednak szczęśliwie zachowała się ona w ukryciu u jezuitów poznańskich. Skarb województw starano się gromadzić w złocie, monetę obiegową otrzymywaną w ramach płatności podatkowych zamieniano na wspomniany kruszec²⁷⁷. Na mocy uchwały sejmiku gospodarskiego z 10 września 1737 r. próbowano z tych pieniędzy opłacić część pogłównego. Zadania tego jednak nie zrealizowano, ze względu na opór duchowieństwa²⁷⁸. W 1755 r. sejmik polecił Komisji Skarbowej Poznańskiej ulokować pieniądze na dobrach ziemskich w Wielkopolsce na odpowiedni procent roczny. Pieniądze ulokowano ostatecznie na dobrach sierakowskich, należących do saskiego ministra Henryka Brühla. Stosowny kontrakt został zawarty w końcu września 1756 r. Zawarto go na trzy lata z możliwo-

---

²⁷³ Zob. AS, s. 613-622, 718-728, 783-801.

²⁷⁴ Tamże, s. 79-96, 120-144.

²⁷⁵ Por. M. Zwierzykowski, *Samorząd sejmikowy*, s. 100.

²⁷⁶ Por. tamże, s. 100-102; M. Zwierzykowski, *Geneza i konsekwencje reform sejmików w konstytucjach Sejmu Niemego*, [w:] *Sejm Niemy*, s. 241-265.

²⁷⁷ Tenże, *Komisja Skarbowa Poznańska*, s. 177.

²⁷⁸ Laudum z 10 IX 1737 (AS, s. 238-241).

ścią przedłużenia i opiewał on na sumę 800 tys. zł²⁷⁹. Rok później czopowe i szelężne z miast Poznania i Kalisza zostało puszczone w dzierżawę pisarzom ziemskim poznańskiemu i kaliskiemu²⁸⁰.

Komisja Skarbowa Poznańska posiadała kompetencje administracyjno-skarbowe i sądownicze. Zakres jej działalności znacząco uległ zawężeniu wraz z ustawodawstwem Sejmu Niemego. Od tego momentu miała kontakt niemal wyłącznie z wojskiem wojewódzkim (zob. podrozdział 2.4.). Jeśli chodzi o sądownictwo, zakres działalności Komisji dotyczył przestępstw skarbowych, których dopuścili się poborcy, dzierżawcy podatków, miasta i miasteczka, podatnicy, wojsko. Przed nią można było też złożyć juramenty na wysokość propinacji, jak i inne juramenty skarbowe²⁸¹. Sejmik mógł odeśłać wniesioną na swoje obrady sprawę na komisję do rozpatrzenia, jak na przykład zrobił sejmik przedsejmowy w 1735 r., odsyłając dezyderaty Wąlcza i Jastrowia²⁸².

Miastom i miasteczkom przyznawano dość często libertacje, czyli zwolnienie od podatków sejmikowych na określony czas. Działo się tak zazwyczaj z powodu wypadków losowych, np. pożarów²⁸³. Kwotę uzyskaną z wolnizny można było przeznaczyć na konkretny cel, przykładowo na naprawę elementu infrastruktury miejskiej.

Z zagadnieniem kompetencji sejmiku w zakresie spraw wojskowych i policyjnych wiąże się funkcjonowanie chorągwi województw poznańskiego i kaliskiego. Została powołana na sejmiku z limity 27 września 1734 r. i funkcjonowała przez prawie cały omawiany okres. Była to pierwsza jednostka sejmikowa powołana po 1716 r. W okresie pokoju chorągiew województw znajdowała się w dyspozycji starosty generalnego Wielkopolski. Z czasem zaczęła pełnić obowiązki bardziej honorowe niż wyłącznie porządkowe, na przykład wykorzystywano ją przy wjazdach na urząd starostów generalnych. Wokół jej istnienia w takim kształcie niekiedy toczyły się dyskusje o podłożu politycznym (zob. podrozdział 2.4.). Wcześniej sejmik mógł wypłacać żołd dla wojska komputowego czy chociażby nadzorować wybieranie hiberny z dóbr królewskich i duchownych²⁸⁴. Grzegorz Głabisz przypuszcza, że w latach 1753-1755 mogło dojść do zawieszenia działalności chorągwi, jednak na sejmiku gospodarskim 16 września 1755 r. została ona ponownie zorganizowana²⁸⁵.

Kompetencje sejmikowe w sprawach samorządowych mogły dotyczyć również tematów innego rodzaju. W tego typu kategorii umiejscowić można zapomogi, najczęściej na koszty remontowania kościołów²⁸⁶, budowy lub naprawy mostów i bruków²⁸⁷,

²⁷⁹ Kontrakt między województwami a H. Brühlem – Poznań, 27 IX 1756 (AS, s. 571-574); M. Zwierzykowski, *Komisja Skarbowa Poznańska*, s. 177; tenże, *Samorząd sejmikowy*, s. 100-102.

²⁸⁰ M. Zwierzykowski, *Komisja Skarbowa Poznańska*, s. 174.

²⁸¹ Tamże, s. 163, 169, 182-184.

²⁸² Laudum z 16 VIII 1735 (AS, s. 192).

²⁸³ Np. Laudum z 13 IX 1763 (AS, s. 815).

²⁸⁴ M. Zwierzykowski, *Samorząd sejmikowy*, s. 102.

²⁸⁵ G. Głabisz, „Na zapłatę ludziom wojewódzkim”, s. 351; zob. Laudum z 16 IX 1755 (AS, s. 546).

²⁸⁶ Laudum z 10 I 1735 (AS, s. 166).

²⁸⁷ Laudum z 6 VI 1735 (AS, s. 175); Laudum z 16 VIII 1735 (AS, s. 192).

a także grobli²⁸⁸. Sejmik w 1755 r. nakazał Fabianowi Młodziejowskiemu cześnikowi i surogatorowi kaliskiemu usprawnienie działalności poczty. Podczas Komisji Skarbowej Poznańskiej miał on złożyć sprawozdanie, natomiast sama Komisja zobowiązana była znaleźć na ten cel środki²⁸⁹. Tak jak w okresie wcześniejszym, tak i teraz starano się dbać o kondycję sądów i urzędów grodzkich. W 1748 r. zdecydowano o przebudowie kancelarii znajdujących się pod kontrolą starosty generalnego Wielkopolski. Na ich reperację w Poznaniu i Kaliszu przeznaczono 12 tys. zł, natomiast dla kościańskiej, gnieźnieńskiej, pyzdrskiej, kcyńskiej, konińskiej po 1,5 tys. zł. Tę ostatnią kwotę przyznano również na prace we Wschowie. W 1755 r. powrócono jeszcze do tej sprawy. Sejmik ponownie zatwierdził wsparcie kancelarii grodzkich oraz dodał do tego jeszcze kancelarię walecką, podlegającą – jak wschowska – jurysdykcji innego starosty grodzkiego. Podczas tych zgromadzeń zainteresowano się także stanem akt sądów ziemskich²⁹⁰. Sejmik nadzorował system miar i wag, kontrolując wykonywanie obowiązków przez wojewodów i ich zastępców, podwojewódzich. W 1748 r. polecił on obu wojewodom ujednolichenie we wszystkich miastach i miasteczkach miary według proporcji 14 garnców w województwie poznańskim, 16 garnców w kaliskim; w garncu znajdowały się cztery kwarty. Wyróżnione zostały jedynie Wschowa, Leszno, Rawicz i Bojanowo, które mogły pozostać przy starych miarach, jako że nie znaleziono w nich żadnych mankamentów²⁹¹. Sejmik usiłował również kontrolować żeglugę na ważniejszych rzekach, mając na uwadze jej rolę w handlu²⁹².

Funkcjonariusze powoływani przez sejmik stanowili ważne ogniwo samorządu sejmikowego. Byli to marszałkowie sejmiku, posłowie na sejm, posłowie do króla, prymas, biskupa krakowskiego, hetmana wielkiego koronnego oraz innych województw i ziem, deputaci trybunalscy, komisarze skarbowi, asesorzy, oficerowie, sędziowie kapiturowi, konsyliarze konfederacji, a także inni deputaci, komisarze, delegaci, plenipotenci i rezydenci²⁹³. To często dzięki ich działalności możliwe było wykonanie uchwały sejmikowej. Niekiedy za pełnione obowiązki otrzymywali oni wynagrodzenie²⁹⁴. Najczęściej to marszałek sejmiku wystawiał stosowne asygnacje, które powinni rozliczać komisarze²⁹⁵.

---

²⁸⁸ Laudum z 13 IX 1763 (4S, s. 814).

²⁸⁹ Laudum z 16 IX 1755 (4S, s. 547).

²⁹⁰ Laudum z 11 IX 1748 (4S, s. 442); Laudum z 16 IX 1755 (4S, s. 546). Por. M. Zwierzykowski, *Samorząd sejmikowy*, s. 102-104.

²⁹¹ Laudum z 11 IX 1748 (4S, s. 443).

²⁹² Instrukcja dana posłom na sejm – Środa, 24 VIII 1744 (4S, s. 363); Laudum z 13 IX 1763 (4S, s. 815). Szerzej tę sferę samorządu sejmikowego omawia G. Głabisz (*Opieka społeczna*, s. 95-113).

²⁹³ Zob. Aneksy 2-11.

²⁹⁴ Por. M. Zwierzykowski, *Samorząd sejmikowy*, s. 104.

²⁹⁵ Tenże, *Komisja Skarbowa Poznańska*, s. 176.

3.5. Uczestnicy

Blizsze określenie grupy uczestników sejmików nastrocza sporo problemów. Wynika to z prostej przyczyny – nie prowadzono ewidencji osób zarówno przybywających na sejmik, jak i uprawnionych do udziału w nim. Lauda sejmików najczęściej podkreślały na samym początku istnienie pewnej wspólnoty, m.in.: „My rady duchowne i świeccie, senatorowie, dygnitarze, urzędnicy i całe rycerstwo poznańskiego i kaliskiego województw, na sejmik gospodarski do Środy, *in locum consilii solutum*, die 11 septembris w roku 1748 zgromadzeni”²⁹⁶. Takie sformułowanie lub w podobnym brzmieniu stosowano często niezależnie od frekwencji, jak i składu przybyłych na sejmik²⁹⁷. Nie wszyscy gromadzący się mieli równe prawa. Część posiadała czynne prawo do sejmikowania, do zabierania głosu, czynne i bierne prawo wyborcze na funkcje, a pozostała część mogła jedynie uczestniczyć pośrednio, np. próbując wpłynąć na przebieg obrad. Oto bowiem oprócz gromadzącego się stanu rycerskiego, tj. szlachty, do obradującego koła sejmikowego mogli przybywać przedstawiciele wojska, duchowieństwa oraz mieszczan. Chociaż nie mieli oni prawa do czynnego udziału, mogli w umiejętny sposób ingerować w kształt prowadzonej dyskusji. Przybywali z petycjami i skargami, licząc na pozytywne dla siebie rozpatrzenie sprawy²⁹⁸. Na przykład, Poznań wysyłał swoich delegatów na sejmik przedkonwokacyjny w 1733 r. oraz w latach 1736 i 1738. Świadczą o tym wydatki wynikające z wysłania takich przedstawicieli na sejmik²⁹⁹. Wiadomo też, że ordynacja miejska Łobżenicy zobowiązywała burmistrza do uczestniczenia w obradach sejmiku, przede wszystkim na zgromadzeniach gospodarskich³⁰⁰. Niekiedy informacje o przybyłych delegatach czy dostarczonej petycji można odszukać w samych uchwałach sejmikowych. I tak w laudum sejmiku gospodarskiego z 13 września 1763 r. czytamy: „inne zaś podane od miast supliki do przyszłego sejmiku gospodarskiego odkładamy”³⁰¹. W sejmiku aktywnie mogli uczestniczyć wielkopolscy senatorowie duchowni – arcybiskup gnieźnieński oraz biskup poznański. W 1737 r. podczas sejmiku gospodarskiego wykorzystano nieobecność przedstawicieli duchowieństwa i podjęto

²⁹⁶ Laudum z 11 IX 1748 (4S, s. 441).

²⁹⁷ Ze względu na specyfikę województw poznańskiego i kaliskiego można założyć, że na sejmiku zwykle bywał któryś z senatorów. W przypadku mniejszych sejmików mogło to wyglądać inaczej. Wówczas gdy brakowało jakiegokolwiek senatora, początek laudum mógł też zaczynać się inaczej.

²⁹⁸ M. Zwierzykowski, *Samorząd sejmikowy*, s. 93. Zob.: M. Pukaniec, *Organizacja i funkcjonowanie poznańskiej kapituły katedralnej w XVII wieku*, Poznań 2013, s. 108-111 [rozprawa doktorska; repozytorium AMUR, <https://repozytorium.amu.edu.pl/>, dostęp: 11.03.2019].

²⁹⁹ M.J. Mika, *Udział Poznania w sejmach Rzeczypospolitej od końca XV w. do 1791 r.*, „Studia i Materiały do Dziejów Wielkopolski i Pomorza” 6 (1960), z. 2, s. 283.

³⁰⁰ „Zmówiwszy z miast inszych burmistrzami, acz nie głosem, jednakże uniżoną supliką do koła sejmikowego podaną o zachowane miasta przy prawach onymże służących, z należytą submisją prosić i upominać się będą. Pewna rzecz, że zatem nijakie pomiarkowanie ciężarów albo przynajmniej ulżenie nastąpi, byle sobie w tem roztropnie a dzielnie postąpić umiano”. Miał mieć przy sobie „wszystkie konstytucje koronne, lauda i insze prawa do miasta należące”. Cytat za: Z. Kulejewska-Topolska, *Nowe lokacje*, s. 97.

³⁰¹ Laudum z 13 IX 1763 (4S, s. 815).

decyzję o zapłacie ze skarbu województw pogłównego z dóbr królewskich i szlacheckich, z pominięciem dóbr duchownych, argumentując: „od ichm. stanów duchownych żaden z rady duchownej tu w kole naszym *non comparet*, który by *mentem* ichm. województwom naszym *explicaret*, czyli by sumę na allewiacyją dóbr swoich *acceptarent*”³⁰². Prymas Teodor Andrzej Potocki w liście do Komisji Skarbowej Poznańskiej, odnosząc się do tej decyzji, przyznał: „Że nikt z duchownych nie stawał na tym kongresie w.m.m. panów, za to *in culpa* jesteśmy”³⁰³. Józef Potocki hetman wielki koronny napisał podczas kampanii przedsejmowej roku 1738 list do wojskowych będących na sejmikach. Jako że bardzo zależało mu na aukcji wojska, prosił adresatów o wsparcie tego pomysłu. Brakuje, niestety, potwierdzenia obecności takich wojskowych również w Środzie³⁰⁴.

Najliczniejszą grupą przybywającą na obrady sejmiku była szlachta. Niezależnie od oceny roli i wpływu szlachty nieosiadłej wydaje się, że „nawet bierna obecność biedoty szlacheckiej, stojącej z reguły za swymi bogatszymi współbraćmi i patronami, mogła wpływać na atmosferę obrad, zmieniając czasem ich przebieg”³⁰⁵. W obradach uczestniczyli też senatorowie świeccy, których w województwach poznańskim i kaliskim było łącznie 15, a także starosta generalny Wielkopolski. Rzecz jasna nie wszyscy musieli pojawiać się w Środzie regularnie. Michał Zwierzykowski zauważył, że w sytuacjach nadzwyczajnych, jak na przykład zamieszanie polityczne lub wojna, frekwencja senatorów była zwykle niska³⁰⁶. Nie odnaleziono informacji potwierdzającej w Środzie obecność szlachcianek. Bynajmniej nie świadczy to o ich niezainteresowaniu polityką, bo mogły liczyć na relacje innych uczestników obrad, a także wpływać na swoich mężów, synów bądź wnuków przed wyjazdem na obrady³⁰⁷.

Rzadko kiedy udaje się poznać liczę osób przybyłych na zgromadzenie sejmikowe. Informacje takie należą do prawdziwych rzadkości i dla interesującego nas okresu pochodzą ze źródeł pośrednich, na przykład z korespondencji, a nie uchwał sejmikowych. Włodzimierz Dworzaczek zauważył przypadki z XVI w., w których akta sejmikowe podpisywali wszyscy zebrani na sejmiku³⁰⁸. Pewne informacje o prawdopodobnej frekwencji można znaleźć także i później. Na zjeździe w Poznaniu w maju 1632 r. pod laudum podpisało się 99 osób³⁰⁹. Podczas sejmiku relacyjnego w 1670 r. zawiązano konfederację, pod którą znajduje się 858 nazwisk, chociaż trzeba zauważyć, że w jednej z relacji z tego zgromadzenia mowa o liczbie ok. 600 przedstawicieli szlachty³¹⁰. Jak już

---

³⁰² Laudum z 10 IX 1737 (AS, s. 239).

³⁰³ T.A. Potocki do Komisji Skarbowej Poznańskiej – 17 IX 1737 (AS, s. 244).

³⁰⁴ J. Potocki do wojskowych – Pików, 26 VII 1738 (AS, s. 259).

³⁰⁵ M. Zwierzykowski, *Samorząd sejmikowy*, s. 96.

³⁰⁶ Tamże, s. 94.

³⁰⁷ A. Jakuboszczak, *Aktywność polityczna wielkopolskich szlachcianek w XVIII wieku*, [w:] *Drogi kobiet do polityki (na przestrzeni XVIII-XXI wieku)*, red. T. Kulak, M. Dajnowicz, Wrocław 2016, s. 51.

³⁰⁸ M. Zwierzykowski, *Samorząd sejmikowy*, s. 92-93 oraz przypis 401 na s. 92; AS 1668-1675, s. 153-161

³⁰⁹ R. Kołodziej, *Uwagi*, s. 36.

³¹⁰ Konfederacja – 20 V 1670 (AS 1668-1675, s. 153-161); Relacja z sejmiku z 20 V 1670 (AS 1668-1675, s. 167).

zostało wspomniane, nie spotykamy się z takim bezpośrednim świadectwem dla czasów późniejszych. Dla lat 1696-1732 funkcjonują jedynie podpisy szlachty pod manifestacjami. Nie było też ustalonej liczby „kworum”; na jednych sejmikach obradowała szlachta tłumnie, na innych frekwencja była bardzo niska. Wydaje się, że za Augusta II najliczniejsze były zgromadzenia podczas wypraw pospolitego ruszenia³¹¹.

Liczbę sejmikujących można spróbować określić na przykładzie sejmiku nadzwyczajnego z 23 sierpnia 1734 r. Obradował on w Środzie za uniwersałem Augusta III. Według relacji biskupa krakowskiego Jana Aleksandra Lipskiego z 27 sierpnia miało uczestniczyć w nim ponad 2000 szlachciców i kilku senatorów. Biskup krakowski wypowiedział się podobnie kilkanaście dni później, chociaż nie podając liczby, pisząc: „województwa wielkopolskie [...] skonfederowawszy się ludno przy dostojenstwie J.K.M.”³¹². Całkowicie inaczej o tej grupie obradującej szlachty wypowiedział się Jan Andrzej Pałędzki chorąży bydgoski, który pisał o trzech osobach z rodziny Szoldrskich i 18 przekupionych szlachcicach³¹³. Do liczby podanej przez biskupa krakowskiego należy podejść z ostrożnością, a większe zaufanie raczej powinna budzić informacja chorążycy bydgoskiego. W interesie biskupa Lipskiego leżało rozpowszechnianie wiadomości o jak największej liczbie obradującej szlachty, zaś marszałkowi Pałędzkiemu – trzeba to przyznać – na rękę było rozpowszechnianie wieści o skromnym poparciu stronników Augusta III. Nie dziwi więc informacja, że na sejmiku deputackim, obradującym pod asystą wojska saskiego, stawić się miało mniej niż 20 osób, w tym ewangelicy augsburscy i reformowani³¹⁴.

Świadectwo wystawione w czerwcu 1736 r. Jakubowi Działyńskiemu kasztelanowi brzesko-kujawskiemu, posłowi na sejm pacyfikacyjny, prostujące pomyłkę w instrukcji poselskiej, w której został on określony jako poseł kaliski (w rzeczywistości był posłem z województwa poznańskiego), podpisało 117 szlachciców. Tekst tego świadectwa zawierał m.in. stwierdzenie:

Iż jak prędko dowiedziawszy się z podanego *praepostere* laudum do grodu poznańskiego [...] jako to zwyż pomienionego w. jm. pana kasztelanica brzeskiego-kujawskiego *stallum* poselstwa z województwa poznańskiego, *publico ore* w. jm. pana marszałka tegoż sejmikowania naznaczone widzimy i widzieliśmy, *nescimo quo casu* odmienione i do województwa kaliskiego [...] ³¹⁵.

Podczas sejmików deputackiego i gospodarskiego w 1747 r. doszło do huczków i tumultów. Wprawdzie zgromadzenie deputackie nie zostało nawet zagajone, ale zagajono i od razu pożegnano gospodarskie. W wiadomościach z Poznania znajduje się informacja o dobytach 70 szablach i porąbanych szlachcicach³¹⁶.

³¹¹ M. Zwierzykowski, *Samorząd sejmikowy*, s. 97-98.

³¹² J.A. Lipski do T. Lubomirskiego – Drezno, 27 VIII 1734 (AS, s. 141); J.A. Lipski do T. Lubomirskiego – Drezno, 10 IX 1734 (AS, s. 144).

³¹³ J.A. Pałędzki do J. Tarty – Września, 29 VIII 1734 (*Listy Wielkopolan*, s. 156).

³¹⁴ Informacja o sejmiku – [b.m.], 20 IX 1734 (AS, s. 146-147); G. Głabisz, *Pacyfikacja województw*, s. 74.

³¹⁵ Świadectwo wystawione przez szlachtę J. Działyńskiemu – Poznań, 10 VI 1736 (AS, s. 230-231).

³¹⁶ Z Poznania z 15 IX 1747 (AS, s. 430).

W materiałach sejmikowych częściej na temat frekwencji można znaleźć zwroty szacunkowe, bez dokładnej próby określenia liczby zgromadzonych. Oto kilka przykładów. Przybyli na sejmik relacyjny w 1733 r. byli witani „*in numerosissima frequentia*”³¹⁷. Na sejmiku przedsejmowym w 1760 r. obradowano „przy licznym zgromadzeniu ichm. obywatelów województw wielkopolskich”³¹⁸; sejmik przedsejmowy w 1762 r. „mocno był ludny”, a według innej relacji był „dosyć ludny”³¹⁹; rok później na obradach deputackich „wszystkie cmentarze zaludnione były bacznością i niedopuszczeniem bezprawnego deputatów obrania”, przy czym pojawiły się wtedy plotki o zamiarze odbycia kradzionego sejmiku³²⁰.

3.6. Procedura

3.6.1. Przygotowanie zgromadzenia

W analizowanym okresie sejmik województw poznańskiego i kaliskiego gromadził się najczęściej na podstawie prawa oraz uniwersału (króla, prymasa, marszałka konfederacji), natomiast zgromadzenia odbywające się na podstawie konstytucji sejmowej lub z limity należały już do prawdziwych rzadkości. Zgodnie z prawem sięgającym XVI w. uniwersały królewskie, prymasa lub innych osób, zwołujące zgromadzenia, powinny być oblatowane i publikowane najpóźniej dwa, trzy tygodnie przed sejmikiem. Późniejsze prawo mówiło o 6-tygodniowym okresie między sejmikiem a sejmem. Prawdopodobnie terminy te dotyczyły wszystkich zgromadzeń obradujących na podstawie uniwersału³²¹. Sposób rozpowszechniania uniwersałów spoza województw Wielkopolski właściwej był dość przejrzysty. Taki dokument otrzymywali starostowie grodowi³²², którzy byli zobowiązani do ich publikacji i oblaty w księgach grodzkich. Dla przykładu, podczas kampanii przedsejmowej w 1750 r. ekspedycja dotarła do Poznania 29 maja. Odesłano ją dalej do Władysława Szołdrskiego wojewody inowrocławskiego, starosty generalnego Wielkopolski. Uniwersał zwołujący sejmik został wtedy wydany przez Augusta III dnia 11 maja, podobnie jak list królewski do senatorów na sejmiki, list do posła królewskiego, kredens dla posła oraz właściwa instrukcja na obrady przedsejmowe³²³. Jeżeli uniwersał wydawał marszałek sejmikowy, wówczas jego roze-

---

³¹⁷ Diariusz sejmiku z 14-18 VII 1733 (AS, s. 60).

³¹⁸ Diariusz sejmiku z 28 VIII 1760 (AS, s. 632).

³¹⁹ K. Rogaliński do J.A. Mniszcha – Poznań, 29 VIII 1762 (AS, s. 754); Z. Grodzicki do J.A. Mniszcha – Poznań, 7 IX 1762 (AS, s. 755).

³²⁰ M. Molski do J.A. Mniszcha – Poznań, 17 IX 1763 (AS, s. 805).

³²¹ M. Zwierzykowski, *Samorząd sejmikowy*, s. 105-106.

³²² Starosta generalny Wielkopolski oraz starostowie wschowski, walecki i nakielski.

³²³ Uniwersał Augusta III – Warszawa, 11 V 1750 (AS, s. 471-472); August III do senatorów – Warszawa, 11 V 1750 (AS, s. 472-473); August III do posła królewskiego – Warszawa, 11 V 1750 (AS, s. 473); Kredens Augusta III – Warszawa, 11 V 1750 (AS, s. 473-474); Instrukcja Augusta III na sejmiki – Warszawa, 11 V 1750 (AS, s. 474); „Kurier Polski”, z Poznania, 29 V 1750 (AS, s. 475).

slaniem do grodów zajmował się sam wystawca dokumentu. Publikacją zajmował się woźny, wykonując ją w dzień targowy³²⁴. Można było również sięgnąć po odczytywanie dokumentów w kościołach czy chociażby po tzw. kursorię. Jan Andrzej Pałędzki chorążyc bydgoski, marszałek konfederacji województw poznańskiego i kaliskiego, wydał 14 grudnia 1733 r. uniwersał, którego drogę możemy dzisiaj dzięki niej szczegółowo poznać:

Nakło, Mroczka, Więcbork, Sępelbork, Kamień, Złotowo, Krajenka, Wysoka, Łobżenica, Miasteczko. Ten uniwersał odebrany z rąk w. jm. pana marszałka w mieście J.K.M. Nakle *anno 1733, die 21 decembris*. Tegoż dnia odsyłamy do miasteczka Mroczy. A.D. 1733, *die 22 decembris* ten uniwersał odebrany w Mroczy, odsyła się *ut supra* do Więcborka. Ten uniwersał przysłany z Mroczy do Więcborka dnia 22 *decembris*, tegoż dnia odesłany do Sempelborka. Ten uniwersał przysłany z Więcborka dnia 22 *decembris* w nocy, dnia 23 odesłany do Kamienia. Ten uniwersał przysłany do Kamienia roku *ut supra*, dnia 23 *decembra*. Ten uniwersał przysłany ze Złotowa do Krajenki dnia 24 grudnia wieczorem, odesłany nazajutrz rano do Wysokiej. Ten uniwersał przysłany z Krajenki do Wysokiej dnia 15 grudnia, tegoż dnia odsyłamy do Łobżenicy. Ten uniwersał przysłany z Wysokiej do Łobżenicy wieczór, dnia 25 grudnia, tegoż dnia odesłaliśmy do Miasteczka. Ten uniwersał przysłany z Łobżenicy do Miasteczka dnia 25 grudnia, odesłany do Nakła³²⁵.

Podobnie znana jest kursoria uniwersału z 5 czerwca 1734 r., wydanego w obozie pod Nowym Miastem, który ostatecznie został oblatowany we Wschowie 5 lipca:

Do Pleszewa, do Jarocina, do Borku, do Gostynia, do Leszna, do Wschowy. Ten *later* aby przywiózł *testimonium* z grodu, jako doszedł ten uniwersał i to *testimonium* do Kalisza tym sposobem dostało się, co zalecam surowo. *Anno 1734, die 6 iunii* ten uniwersał przywieziony do Kalisza o godzinie 8 i tenże uniwersał *instantanee* odsyła się podług kursoryi do Pleszewa. S. Michał Kinalkiewicz. Ten uniwersał przysłany z Kalisza do Pleszewa o godzinie trzeciej po południu *eadem die, hoc est 6ta iunii*, odesłany do Jarocina *anno ut supra et die*. Jan Kapaliński b[urmistrz] P[leszewa]. Uniwersał ten przysłany z Pleszewa do Jarocina dnia 7 czerwca *anno 1734*, tegoż odesłany dnia do Borku. F. Knoliński b[urmistrz] jarociński. Ten uniwersał przyszedł dnia 7 czerwca z Jarocina do Borku o godzinie piątej, który tegoż dnia odesłany do Gostynia. Tomasz Krzeszewski burmistrz m.p. Ten uniwersał o godzinie dziesiątej w nocy z Borku do Gostynia przysłany, zaraz o czwartej godzinie z rana, 8 dnia do Leszna posłaliśmy. Tomasz Radowski b[urmistrz] G[ostynia]. Ten uniwersał po godzinie jedenastej przed południem z Gostynia do Leszna przysłany, zaraz o godzinie dwunastej do Wschowy odesłany. *Die 8 iunii 1734*. Carol Godfried Fritsch b[urmistrz] miasta Leszna³²⁶.

Podobnych świadectw można znaleźć więcej. Na przykład w uniwersale Komisji Skarbowej Poznańskiej z 5 lutego 1763 r. w sprawie aprowizacji wojsk zawarty został sposób dystrybucji dokumentu: „Ten zaś uniwersał, aby był w każdym grodowym po-

³²⁴ M. Zwierzykowski, *Samorząd sejmikowy*, s. 106.

³²⁵ Uniwersał J.A. Pałędzkiego – Środa, 14 XII 1733 (4S, s. 94).

³²⁶ Uniwersał J.A. Pałędzkiego – obóz pod Nowym Miastem, 5 VI 1734 (4S, s. 105).

wiecie obydwóch województw publikowany, ale do ksiąg nie podany, ichm. panom regentom się zaleca. Miasta zaś wszystkie ostrzegają się, ażeby ten uniwersał *via cursoria*, przez parochie przesyłali i rewersa od ichm. księży proboszczów odbierali”³²⁷.

Na podstawie tabeli 26. można zauważyć, że w latach 1733-1736 w sześciu na siedem przypadków między datą wydania uniwersału a terminem rozpoczęcia sejmiku upłynął co najmniej miesiąc. Na szczególne wyróżnienie zasługuje przykład zgromadzenia z 23 sierpnia 1734 r. Uniwersał zwołujący je został wydany przez Augusta III znacznie wcześniej, widnieje na nim data 11 marca, chociaż jest ona dyskusyjna³²⁸. Po 1736 r. każdy uniwersał królewski poprzedzał sejmik o więcej niż miesiąc. Poza dwoma przypadkami mowa jest o sejmikach przedsejmowych, zwoływanych z myślą o sejmie zwyczajnym.

Zebrany materiał pozwala określić również datę oblat, jednak tylko na 15 przykładach (dziesięć razy dokonywana w grodzie poznańskim, cztery we wschowskim, raz w nakielskim). Poniższe obserwacje mają charakter jedynie poglądowy, jako że nie odnoszą się do wszystkich możliwych wpisów w księgach grodzkich. W latach 1733-1736 oblatę i rozpoczęcie sejmiku dzielił zwykle okres około miesiąca lub prawie trzech tygodni. W najkrótszym terminie została dokonana oblata przed sejmikiem z 16 sierpnia 1735 r., gdyż została wniesiona w Poznaniu dopiero 4 sierpnia. Należy podkreślić, że po 1736 r. sejmik województw poznańskiego i kaliskiego gromadził się na podstawie uniwersałów wyłącznie w kampaniach sejmowych. Oblaty uniwersałów w grodach Wielkopolski właściwej miały miejsce zwykle około miesiąca przed rozpoczęciem obrad sejmiku. Również oblata uniwersału w grodzie poznańskim przed zgromadzeniem przedsejmowym w kampanii sejmu nadzwyczajnego roku 1761 nastąpiła prawie miesiąc przed rozpoczęciem obrad. Wyjątkowo tylko w 1762 r. oryginał drukowany został oblatowany we Wschowie na ponad dwa miesiące przed zgromadzeniem.

Przyglądając się instrukcjom Augusta III na sejmiki przedsejmowe, nietrudno dostrzec ich coraz większą sztywność i ogólnikowość³²⁹. Całkowity brak szczegółów charakteryzuje uniwersały i instrukcje dla posłów królewskich na sejmik z czasów Stanisława Augusta, jednak wynikało to z obawy przed reakcją obcych mocarstw i opozycji³³⁰. Wobec fiaska kolejnych sejmów pojawiła się w nich grupa ciągle powtarzających się postulatów. Przed sejmami pacyfikacyjnymi lat 1735 i 1736 instrukcje te liczyły odpowiednio 16 i 17 punktów. Przygotowywane z myślą o kampaniach sejmowych w latach 40. liczyły ok. 10 punktów. Więcej wątków poruszały tylko instrukcje królewskie z 1744 i 1746 r. (ta druga nawet 14). Instrukcje z lat 50. liczyły już ok. 5-7 postulatów. Nie brakowało też i takich instrukcji, w których bardzo trudno doszukać

---

³²⁷ Uniwersał Komisji Skarbowej Poznańskiej – Poznań, 5 II 1763 (AS, s. 780).

³²⁸ Pisz o tym G. Glabisz (*Pacyfikacja województw*, s. 69).

³²⁹ Szeroko przeanalizował zagadnienie instrukcji królewskich na sejmiki przedsejmowe w czasach panowania Michała Korybuta i Jana III Sobieskiego P. Dąbrowski, *Instrukcje królewskie na sejmiki przedsejmowe doby panowania Michała I i Jana III*, „Historia Slavorum Occidentis” 2023, nr 2, s. 35-69.

³³⁰ G. Glabisz, *Sejmiki Wielkopolski*, s. 94.

Tabela 26. Uniwersały zwołujące obrady sejmiku lub informujące o nich w latach 1733-1763

Lp.	Data wydania uniwersału zwołującego sejmik	Data zezbrania sejmiku	Liczba dni od wydania uniwersału po zebranie sejmiku	Wydawca	Miejsce znanej oblaty	Dokument	Data znanej oblaty
1	2	3	4	5	6	7	8
1.	7 II 1733	18 III 1733	39	prymas Teodor Andrzej Potocki	Poznań	oryginał drukowany	28 II 1733
2.	7 XI 1733	nie odbył się	–	Antoni Poniniski	nie dotyczy	nie dotyczy	nie dotyczy
3.	5 VI 1734	21 VI 1734	16	Jan Andrzej Palędzki	Wschowa	oryginał	5 VII 1734 ³³¹
4.	11 III 1734	23 VIII 1734	165 ³³²	August III	Poznań	oryginał drukowany	5 VIII 1734
5.	28 III 1735	6 VI 1735	70	August III	Poznań	oryginał	brak danych
6.	28 VI 1735	16 VIII 1735	49	August III	Poznań	oryginał drukowany	4 VIII 1735
7.	4 IV 1736	14 V 1736	40	August III	Wschowa	oryginał drukowany	16 IV 1736
8.	30 VII 1736	24 IX 1736	56	August III	Wschowa	oryginał drukowany	brak danych
9.	30 V 1738	25 VIII 1738	87	August III	Wschowa	oryginał drukowany	brak danych
10.	12 VI 1740	22 VIII 1740	71	August III	Poznań	oryginał drukowany	4 VII 1740
11.	21 V 1742 ³³³	nie dotyczy	–	August III	Gniezno	oryginał drukowany	6 VIII 1742

³³¹ Taką datę podaje AS. Uniwersał znany był w Kaliszu już 6 czerwca (zob. AS, s. 105).³³² Data wydania uniwersału jest dyskusyjna. Zob. G. Glabisz, *Pacyfikacja województw*, s. 69.³³³ Uniwersał wyjaśniał, dlaczego w tym roku nie został zwołany sejm zwyczajny.

1	2	3	4	5	6	7	8
12.	13 VII 1744	24 VIII 1744	42	August III	Poznań	oryginal drukowany	23 VII 1744
13.	3 VI 1746	22 VIII 1746	80	August III	Poznań	oryginal drukowany	23 VII 1746
14.	10 VI 1748	19 VIII 1748	70	August III	Poznań	oryginal drukowany	15 VII 1748
15.	11 V 1750	23 VI 1750	43	August III	Nakło	oryginal drukowany	2 VI 1750
					Kościan	oryginal drukowany	brak danych
16.	6 VI 1752	21 VIII 1752	76	August III	Nakło	oryginal drukowany	brak danych
17.	5 VII 1754	19 VIII 1754	45	August III	Nakło	oryginal drukowany	brak danych
18.	10 VI 1756	23 VIII 1756	74	August III	Poznań	oryginal drukowany	15 VII 1756
19.	15 VI 1758	21 VIII 1758	67	August III	Wschowa	oryginal drukowany	17 VII 1758
20.	12 VI 1760	25 VIII 1760	74	August III	Poznań	oryginal drukowany	brak danych
21.	31 I 1761	16 III 1761	44	August III	Poznań	oryginal drukowany	17 II 1761
22.	15 V 1762	23 VIII 1762	100	August III	Wschowa	oryginal drukowany	12 VI 1762

Opracowano na podstawie: AS.

się konkretniejszych propozycji reform ze strony dworu (1750, 1754, 1758, 1762)³³⁴. Na ten specyficzny charakter instrukcji królewskich lat 50. XVIII w. zwrócił już uwagę Henryk Olszewski. Wypada również zgodzić się z jego osądem, iż w dokumentach tych najważniejszą częścią były sprawy podatkowo-wojskowe, łączone z pracą sejmów³³⁵.

Okres poprzedzający rozpoczęcie sejmiku był szczególnym momentem. Uczestnicy życia politycznego, mający posłuch współbraci z racji zajmowanej pozycji lub urzędu, prowadzili wzmoczoną aktywność. Był to czas, kiedy można było uzgodnić wspólne stanowisko na obrady sejmikowe i podjąć próbę wpłynięcia na poruszane podczas sejmiku sprawy. Listy docierały do samych sejmików, przesyłali je nawzajem sami zainteresowani³³⁶. Król, ministrowie, senatorowie oraz wyżsi urzędnicy podczas kampanii przedsejmowych zwykle rozsyłali korespondencję do większej grupy sejmików, starając się wpłynąć na problematykę ich obrad i ostateczny wynik zgromadzeń. Nierzadkie były spotkania zainteresowanych osób, nawet tuż przed rozpoczęciem samych sejmików. Przed sejmikiem przedsejmowym w 1750 r., który miał rozpocząć obrady 23 czerwca, uczestnicy rady senatu w Warszawie zdążyli wrócić do województw Wielkopolski właściwej do dnia 12 czerwca³³⁷. Ich pośpiech wynikał z chęci przygotowania się do nadchodzących obrad. Z diariusza Wojciecha Morawskiego wiadomo, że w 1752 r. proponowany skład deputatów znany był już od sejmiku przedsejmowego, który odbył się 21 sierpnia. Wśród składu poselskiego miał znaleźć się m.in. autor tej relacji. Ten nie chciał jednak otrzymać uciążliwej i kosztownej funkcji, ale udało mu się doprowadzić do wyboru na deputata swojego brata – Jana Morawskiego. Porozumienie między braćmi było możliwe właśnie dlatego, że obaj wcześniej spotkali się w Poznaniu i wspólnie podróżowali do Środy na sejmik³³⁸. W 1760 r. przed zgromadzeniem deputackim „do pewnego ziemianina, blisko Środy mieszkającego” zjechali się Wojciech Miaskowski wojewoda kaliski, Piotr Paweł Sapieha wojewoda smoleński oraz Ignacy Twardowski kasztelan poznański, aby uzgodnić skład deputatów³³⁹. Michał Zwierzykowski wskazał na przykładzie lat 1696-1732, że do Środy przybywano przynajmniej dzień wcześniej,

³³⁴ Na podstawie: Instrukcja Augusta III na sejmiki – [b.m.], [b.d.] 1735 (AS, s. 181-185); Instrukcja Augusta III na sejmiki – Warszawa, 15 IV 1736 (AS, s. 210-214); Instrukcja Augusta III na sejmiki – [Wschowa], 30 V 1738 (AS, s. 252-254); Instrukcja Augusta III na sejmiki – Wschowa, 12 VI 1740 (AS, s. 276-279); Instrukcja Augusta III na sejmiki – Warszawa, 13 VII 1744 (AS, s. 343-348); Instrukcja Augusta III na sejmiki – Wschowa, 3 VI 1746 (AS, s. 385-390); Instrukcja Augusta III na sejmiki – Warszawa, 10 VI 1748 (AS, s. 436-437); Instrukcja Augusta III na sejmiki – Warszawa, 11 V 1750 (AS, s. 474); Instrukcja Augusta III na sejmiki – Warszawa, 5 VII 1754 (AS, s. 517); Instrukcja Augusta III na sejmiki – Kargowa, 10 VI 1756 (AS, s. 565-566); Instrukcja Augusta III na sejmiki – Warszawa, 15 VI 1758 (AS, s. 587); Instrukcja Augusta III na sejmiki – Warszawa, 12 VI 1760 (AS, s. 624-625); Instrukcja Augusta III na sejmiki – Warszawa, 15 V 1762 (AS, s. 732).

³³⁵ H. Olszewski, *Sejm Rzeczypospolitej*, s. 51, 53-54.

³³⁶ Np. A.A. Czartoryski do L. Szoldrskiego – [b.m.], [b.d., 1737] (AS, s. 237); A.A. Czartoryski do M. Gurowskiego – [b.m.], [b.d., 1737] (AS, s. 237); A.A. Czartoryski do J. Cywińskiego – [b.m.], [b.d., 1737] (AS, s. 238).

³³⁷ „Kurier Polski”, z Poznania, 29 V 1750 (AS, s. 475-476).

³³⁸ Diariusz W. Morawskiego – 11 IX 1752 (AS, s. 501).

³³⁹ Diariusz sejmiku z 15 IX 1760 (AS, s. 642).

tak aby w miejscu sejmikowania stawić się z samego rana³⁴⁰. Karol Malczewski w liście z 11 sierpnia 1758 r. do Jana Klemensa Branickiego donosił:

Powróciwszy z Poznania zastałem list j.w. w.m.m. pana dobrodzieja złożony z punktami do instrukcyi poselskich, które już przytomnym niektórym tu ichm. wspomniałem [...]. I jeszcze dwiema dniami poprzedzę sejmiki, ażebym mógł zjeżdżających się na obrady wojewódzkie w tym *praevenire* interesie³⁴¹.

3.6.2. Przebieg obrad

Sejmik zwykle rozpoczynał się rano, od mszy świętej. Zapewne po niej wynoszono Najświętszy Sakrament do zakrystii³⁴². Aby uprzedzić stronę przeciwną i postawić ją przed faktem dokonanym, nierzadko obrady rozpoczynały się bardzo wcześnie, jeszcze „przed wschodem słońca”³⁴³. Mogły temu sprzyjać wcześniejsze zjazdy i narady w Środzie, jak i okolicznych dworach³⁴⁴.

Początkowa faza sejmiku mogła odbywać się w kolegiacie, natomiast dalsze jego obrady mogły rozgrywać się na pobliskim cmentarzu i placu. Obrady sejmiku zagajał najwyższy rangą obecny na nim senator. Przedstawiał on kandydata na marszałka, ale nie zawsze jego propozycja musiała uzyskać akceptację współbraci. W 1760 r. podczas obrad deputackich zagajający wojewoda kaliski podał w zagajeniu skład deputatów i asesorów, co było później szeroko komentowane, tym bardziej, że pojawiły się protesty zrywające obrady³⁴⁵. Raczej powinno się w tym widzieć sprawne rozegranie intrygi politycznej aniżeli regularną praktykę. Inaczej działo się na sejmiku przedsejmowym, a to za sprawą tego, że po jego rozpoczęciu zagajenia dokonywał kasztelan międzyrzecki, najwyższy rangą senator drażkowy. Widać to doskonale w diariuszu sejmiku przedsejmowego z 1760 r.:

Przy liczным zgromadzeniu ichm. obywatelów województw wielkopolskich, po przeczytaniu uniwersału przedsejmowego był witany przez j.w. wojewodę kaliskiego jm. pan poseł J.K.M., który po krótkiej przemowie, podziękowaniu, przystąpił do czytania instrukcyi. Po przeczytaniu onej senatorowie starsi zaczęli wotować. [...] Potym kasztelan międzyrzecki

---

³⁴⁰ M. Zwierzykowski, *Samorząd sejmikowy*, s. 109.

³⁴¹ K. Malczewski do J.K. Branickiego – Poznań, 11 VIII 1758 (AS, s. 589-590). Sejmik przedsejmowy zbierał się 21 sierpnia.

³⁴² Diariusz sejmiku z 29 VII – 1 VIII 1670 (AS 1668-1675, s. 227).

³⁴³ I. Twardowski do J.A. Mniszcha – Poznań, 18 IX 1763 (AS, s. 805).

³⁴⁴ Diariusz sejmiku z 15 IX 1760 (AS, s. 642).

³⁴⁵ Tamże: „Nominowanie zaś deputatów stało się *ex improviso*, bo w samym zagajeniu nominacja zaszła deputatów marszałka sejmiku i asesorów, tak że się wszyscy nie postrzegli”; I. Twardowski do J.A. Mniszcha – Poznań, 17 IX 1760 (AS 1733-1763, s. 646): „Nominacja deputatów była sztuczna, bo razem w zagajeniu wszystko się stało i nie postrzegli się, dopiero jak marszałek dziękował, co *fussius* ustnie opowiem”; Z. Grodzicki do J.A. Mniszcha – Poznań, 17 IX 1760 (AS, s. 647); W. Miaskowski do J.K. Branickiego – Gołecin, 26 IX 1760 (AS, s. 653).

z dygnitarzami i rycerstwem poszedł na cmentarz do koła. Po skończonej mowie swojej pytał się, jeśli jest wola ichm. braci przystąpić do nominacji marszałka³⁴⁶.

Zapewne brakowało wówczas na cmentarzu posła królewskiego, gdyż odprowadzano go do gospody, gdzie oczekiwał dalszych etapów obrad. Wiadomo na przykład, że na sejmiku przedsejmowym z 16 marca 1761 r. posłem królewskim był trzynastoletni Jakub Szoldrski starosta budzyński, syn Władysława Szoldrskiego wojewody inowrocławskiego, starosty generalnego Wielkopolski. Wygłosił on wtedy mowę, znaną z wydawnictwa akt sejmikowych³⁴⁷. Posłem królewskim na sejmiku przedsejmowym, który zaczął się 23 sierpnia 1762 r. był piętnastoletni Filip Nereusz Raczyński³⁴⁸. Senatorowie, którzy pozostali w kościele, zapewne byli zapraszani do obradującego na cmentarzu koła rycerskiego.

Sejmik z limity czy też skonfederowany mógł zacząć się w nieco inny sposób, na co może wskazywać diariusz sejmiku relacyjnego z 1733 r., gdzie znajdują się takie słowa:

*Die 14 julii zjechawszy się ichm. panowie senatorowie, urzędnicy et equestris ordo województw poznańskiego i kaliskiego, zasiedli in loco solito consiliorum, gdzie jm. pan [Franciszek] Skaławski chorąży poznański i marszałek koła vigore laudi anterioris zaczął sejmik, witając ichm. in numerosissima frequentia i życząc prosperos obrad successus*³⁴⁹.

Franciszek Skaławski chorąży poznański był marszałkiem konfederacji zawiązanej 18 marca tegoż roku, dlatego też przewodniczył obradom relacyjnym. Nie doszło tutaj do wyboru marszałka.

Jeżeli nie udało się wybrać marszałka i sejmik został zerwany, wówczas zagajający kończył obrady. Wybór tego funkcjonariusza sejmikowego był jednym z bardziej newralgicznych momentów każdego sejmiku, jako że właśnie na tę chwilę przypadały często protestacje zrywające obrady. Chodziło o to, aby nie dopuścić do wyboru dyrektora. Zdradził to Ignacy Twardowski wojewoda kaliski w liście do Jerzego Augusta Mniszcha marszałka nadwornego koronnego, starosty generalnego Wielkopolski, pisząc: „szkoda, że sejmik ten do elekcji marszałka przypuszczony, bo taki sejmik psując, trzeba przed marszałkiem zerwać, a już do nominacji deputata ciężiej przyjąć”³⁵⁰. Sejmik mógł zostać zerwany nawet jeszcze przed zagajeniem (więcej zob. podrozdział 3.6.3.). Osoba po otrzymaniu funkcji marszałkowskiej dziękowała za nią. Jak już wyżej

³⁴⁶ Diariusz sejmiku z 25 VIII 1760 (AS, s. 631-632). Podobny przebieg wyłaniania się z diariusza sejmiku z 18-29 IV 1701 (AS 1676-1695, aneks na s. 637-642).

³⁴⁷ Mowa J. Szoldrskiego – Środa, 16 III 1761 (AS, s. 674). Zob. M. Zwierzykowski, *Szoldrski Jakub Piotr Kiljan h. Łódzia*, [w:] PSB, t. 48, z. 199, s. 515.

³⁴⁸ A. Mariani, *Przygotowanie do życia obywatelskiego w szkołach jezuickich Rzeczypospolitej XVIII w.*, [w:] *Unie między państwowe, parlamentaryzm, samorządność*, s. 422.

³⁴⁹ Diariusz sejmiku z 14-18 VII 1733 (AS, s. 59-60). Przykładowo, relacja z obrad sejmiku z limity z 27 IV 1716 podaje, że zagaił go generał Andrzej Skórzewski, marszałek konfederacji, w obecności kilku wojewodów, w tym poznańskiego (AS 1696-1732, s. 816).

³⁵⁰ J. Działyński do S. Poniatowskiego – Poznań, 16 IX 1746 (AS, s. 429); I. Twardowski do J.A. Mniszcha – Poznań, 18 IX 1763 (AS, s. 807). Por. M. Zwierzykowski, *Liberum veto*, s. 112.

stwierdzono, właściwe obrady sejmiku toczyły się na cmentarzu, z wnętrza kościoła korzystano raczej rzadko³⁵¹. Na obradach deputackich wybierano 10-osobowy skład asesorów. Podczas sejmiku relacyjnego w 1733 r. zaraz po rozpoczęciu obrad czytano nadesłane do koła listy. W tym wypadku były to pisma praktycznie od najważniejszych polityków w kraju: od prymasa Teodora Andrzeja Potockiego, Janusza Antoniego Wiśniowieckiego kasztelana krakowskiego, Józefa Potockiego wojewody kijowskiego, Teodora Lubomirskiego wojewody krakowskiego oraz Stanisława Poniatowskiego wojewody mazowieckiego i regimentarza generalnego wojska koronnego. Dalej posłowie sejmowi czynili relacje, występowali też posłowie skierowani do prymasa³⁵². Wypowiedzieć się mogli też senatorowie. Ich wota, jak i głos niższych urzędników odbywały się według rangi. Był to także czas na odczytanie konstytucji sejmowych, jeśli tylko sejm je uchwalił – w badanym okresie udało się to jedynie w 1736 r.³⁵³ Na sejmiku wystąpić mogli też posłowie skierowani do zgromadzenia województw poznańskiego i kaliskiego przez szlachtę z innych okręgów. I tak oto na przykład na sejmiku z limity w Kaliszu w dniu 21 czerwca 1734 r. przemawiał Jan Wolski pisarz grodzki chęciński, poseł od sejmiku województwa sandomierskiego³⁵⁴.

Podczas obrad opracowywano uchwały sejmikowe. Zakończony pozytywnie sejmik niemal zawsze przynosił uchwalenie laudum, które zawierało m.in. przyjęte postanowienia, skład funkcjonariuszy z zakresem ich obowiązków i ewentualnym wynagrodzeniem dla nich. Sejmik przedsejmowy w 1744 r. nie uchwalił laudum³⁵⁵. Na zgromadzeniu kluczowym momentem był również wybór funkcjonariuszy oraz ewentualne ułożenie treści instrukcji dla nich. Były to kolejne momenty wywołujące szczególnie zainteresowanie wśród zebranych, zatem stanowiły potencjalną przyczynę rwania obrad³⁵⁶. Marszałkowi pomagać mogli w tych czynnościach sekretarze, zazwyczaj będący osobami, którym dyrektor osobiście ufał³⁵⁷. Opracowywano także odpowiedzi na listy z zewnątrz, chociaż marszałek posiadał pewną swobodę, gdyż szlachta na sejmiku tylko ogólnie zgłaszała swoje zalecenia co do treści responsów. Brudnopis laudum i instrukcji był odczytywany na samym końcu sejmiku, a po jego zakończeniu marszałek wraz ze współpracownikami przepisywali te dokumenty i uwierzytelniali. Obowiązki redakcyjne nieraz zmuszały marszałka i jego pomocników do pracy długo jeszcze po zakończeniu obrad³⁵⁸. W przypadku decyzji o ponownym zebraniu się w przyszłości, tzn. o limicie, ustalano termin ponownego sejmikowania. Koniec sejmiku następował wraz z oficjalnym pożegnaniem. Inaczej mogło to wyglądać w sytuacji ostrych sporów, kończących się tumultami i „huczkami”.

---

³⁵¹ Diariusz sejmiku z 25 VIII 1760 (AS, s. 631-632).

³⁵² Diariusz sejmiku z 14-18 VII 1733 (AS, s. 59-61).

³⁵³ M. Zwierzykowski, *Samorząd sejmikowy*, s. 112.

³⁵⁴ Mowa J. Wolskiego – Kalisz, 22 VI 1734 (AS, s. 116-117).

³⁵⁵ Por. R. Kołodziej, *Uwagi*, s. 42-43.

³⁵⁶ Diariusz sejmiku z 15 IX 1760 (AS, s. 642); Diariusz sejmiku z 15-16 IX 1761 (AS, s. 705).

Por. J. Włodarczyk, *Sejmiki łączyskie*, s. 165.

³⁵⁷ M. Zwierzykowski, *Samorząd sejmikowy*, s. 113.

³⁵⁸ Tamże, s. 113-114.

Nie zawsze istniała możliwość rozpatrzenia i załatwienia wszystkich przedstawionych podczas obrad spraw. Niektóre z nich można było odłożyć do kolejnego zgromadzenia. Przykładowo tak postanowiono na sejmiku gospodarskim z 10 września 1737 r.:

Interes rewizji dymowej łanów *inter primas materias* do przyszłego sejmiku odkładamy. *Desideria* ichm., jm. pana Ludwika Chłapowskiego podczaszego poznańskiego, jm. pana Macieja Mierzewskiego, jm. pana Michała Bardskiego, jm. pana Ignacego Kowalskiego podwojewódzkiego sieradzkiego, ichm. panów Tomasza i Wojciecha Chlebowskich, jm. pana Antoniego Jezierskiego, jm. pana Ligowskiego i innych ichm., [...] do przyszłego sejmiku odkładamy³⁵⁹.

To samo zgromadzenie odłożyło do przyszłych obrad suplikę „sławetnego pana Płackiego piwowara i obywatela poznańskiego”³⁶⁰. Można było określić taką decyzję mniej zobowiązująco: „Że zaś dla spóźnionego sejmiku i dla niedostarczającego czasu nie przyszło nam inszych, domowych, do porządku województw naszych *stabilire* interesów, więc wszystkie insze *desideria* do przyszłego sejmiku *boni ordinis*, [...] odkładamy”³⁶¹. Podobnie można było odesłać sprawę z sejmiku na Komisję Skarbową Poznańską: „*Desideria* ichm. panów Skórzewskich, sukcesorów niegdyś śp. pana Andrzeja Skórzewskiego generała wojsk koronnych *et emeritissimi concivi nostri*, do następującej odsyłamy Komisji”³⁶².

Obrady sejmiku mogły się przeciągnąć i trwać kilka dni. Prawdopodobnie zaczynały się każdego dnia od mszy świętej oraz formalnego i krótkiego zagajenia przez marszałka³⁶³. Jako przykład wielodniowego zgromadzenia można wskazać sejmik relacyjny w 1733 r., który obradował pięć dni; prawdopodobnie sześć dni trwał sejmik przedsejmowy w 1746 r., gospodarski w 1761 r. dwa dni, a przedsejmowy w 1762 r. cztery. Prawdopodobnie najdłużej trwały prace sejmiku przedsejmowego w 1744 r., który zebrał się 24 sierpnia i miał obradować aż do 1 września, czyli dziewięć dni. Dla osób posiadających aspiracje polityczne praca podczas obrad sejmikowych często była wyczerpująca. Ignacy Twardowski kasztelan poznański tak pisał w liście do Jerzego Augusta Mniszcha po sejmiku przedsejmowym z 1761 r.: „Tymczasem nic mi więcej nie przychodzi do wyrażenia, bo po trzydniowej pracy i mocnym uciemieniu ledwo tyle wyrazić mi przychodzi”. Ale już następnego dnia przesłał marszałkowi nadwornemu koronnemu bardziej szczegółową relację³⁶⁴. Sejmik ten pierwszy raz od 1746 r. wysłał posłów na sejm, a było to możliwe dzięki osiągniętemu kompromisowi, m.in. w zakresie składu poselskiego.

³⁵⁹ Laudum z 10 IX 1737 (4S, s. 240).

³⁶⁰ Tamże.

³⁶¹ Laudum z 22 VIII 1746 (4S, s. 408).

³⁶² Laudum z 10 IX 1737 (4S, s. 241).

³⁶³ Diariusz sejmiku z 4-8 II 1726 (4S, s. 1025-1033).

³⁶⁴ I. Twardowski do J.A. Mniszcha – Środa, 19 III 1761 (4S, s. 680); I. Twardowski do J.A. Mniszcha – Środa, 20 III 1761 (4S, s. 681-682).

Po obradach sejmiku następowały powroty do domów. Również wówczas mogło dochodzić do dalszych nieporozumień, kłótni i pojedynków wśród szlachty. Po nieudanych sejmikach deputackim i gospodarskim w 1747 r. Jakub Działyński starosta nakielski „w drodze pojedynkować [się – T.K.] musiał z [...] panem Wilczyńskim”³⁶⁵. Na osobliwą atmosferę obrad sejmikowych spoglądał też i sam Jędrzej Kitowicz, wspominając o napitkach i jedzeniu. Wymowne są jego słowa o zwożeniu brykami drobnej szlachty na sejmik, przyciąganie jej wystawnością i przepychem, a później puszczanie jej pieszo, „zamknąwszy garkuchnie i zniknąwszy im z oczu”³⁶⁶.

3.6.3. Zrywanie obrad

Zrywanie obrad sejmikowych województw poznańskiego i kaliskiego to nie tylko zmo-
ra czasów saskich. Obecny stan badań oraz wydane akta sejmikowe dla okresu 1668-
1695³⁶⁷ pozwalają na zaobserwowanie niepowodzeń obrad koła rycerskiego już w latach
wcześniejszych, chociaż nie w takiej skali jak za Sasów. Zrywano sejmiki przedkonwo-
kacyjny³⁶⁸, deputackie³⁶⁹, z limity³⁷⁰, przedsejmowe³⁷¹, powtórny przedsejmowy³⁷² i re-
lacyjny³⁷³.

Michał Zwierzykowski przedstawił przykład 47 potwierdzonych zerwanych zgro-
madzeń sejmiku województw poznańskiego i kaliskiego spośród wszystkich 190, do
których doszło w latach 1696-1732. Badacz ten obliczył też, że w czasie panowania
Augusta III na 82 koła sejmikowe aż 49 zostało zerwanych. Sumując powyższe dane,
otrzymujemy liczbę 96 zerwanych sejmików na 272 odbyte szlacheckie zjazdy. Staty-
styka ta wyglądałaby nieco inaczej, gdyby uwzględnić obrady, na temat których nie
odnaleziono informacji, a które zostałyby uznane za zerwane – spośród 293 zgroma-
dzeń zerwanych byłoby 117³⁷⁴. Sytuacja zgoła inaczej wyglądała po 1764 r., kiedy to
za sprawą zmiany obowiązującego prawa ani jeden sejmik nie został zerwany, chociaż
niejeden odbywał się w dość osobliwych okolicznościach³⁷⁵.

---

³⁶⁵ Wiadomości z Poznania – 15 IX 1747 (AS, s. 430).

³⁶⁶ J. Kitowicz, *Opis obyczajów za panowania Augusta III*, wstęp M. Dernałowicz, Warszawa 1985, s. 246-247.

³⁶⁷ AS 1668-1675; AS 1676-1695.

³⁶⁸ Zgromadzenie z 15 X 1668.

³⁶⁹ Np. z 11 IX 1679, 11 IX 1690.

³⁷⁰ Np. z 12 IX 1679, 24 VI-1 VII 1686.

³⁷¹ Np. z 16 IX 1687, 5 XII 1689.

³⁷² Z 3 II 1688.

³⁷³ Np. z 3-7 II 1669.

³⁷⁴ M. Zwierzykowski, *Liberum veto*, s. 103-104, tabela 1.

³⁷⁵ G. Głabisz, *Sejmiki Wielkopolski*.

Tabela 27. Liczba zerwanych sejmików z podziałem na rodzaj zgromadzenia w czasach saskich

Lp.	Rodzaj zgromadzenia	Lata 1696-1732	Lata 1733-1763
1.	sejmik przedsejmowy	15	10
2.	sejmik relacyjny	3	1
3.	sejmik nadzwyczajny	3	0
4.	sejmik z limity	1	0
5.	sejmik deputacki	9	21
6.	sejmik gospodarski	16	17
7.	zjazdy	0	0

Na podstawie: M. Zwierzykowski, *Liberum veto w praktyce wielkopolskiej działalności sejmikowej w czasach saskich*, „Biblioteka Epoki Nowożytnej” 4 (2006), z. 1, s. 103-104, tabela 1.

Na podstawie tabeli 27. można zauważyć, że w latach 1733-1763 bardzo często zrywane były obrady przedsejmowe. Również w okresie wcześniejszym bezowocne obrady nie należały do rzadkości. Sejmy zwyczajne za Augusta III obradowały lub powinny obradować tylko w latach parzystych, a składanie sejmów nadzwyczajnych należało już do prawdziwej rzadkości. Najczęściej zrywane były jednak zgromadzenia deputackie, co jak w przypadku przedsejmowych można próbować tłumaczyć bezwzględną rywalizacją polityczną, która rozgrywała się w Trybunale Koronnym. Utrzymuje się podobna jak w czasach Augusta II statystyka zrywania obrad gospodarskich, z zastrzeżeniem, że dotyczy ona wyłącznie okresu po 1717 r. Spoglądając na zawarte w powyższej tabeli dane, trzeba mieć też na uwadze, że sejmiki deputackie i gospodarskie obradowały co roku.

Przekazy źródłowe do przełomu lat 40. i 50. XVIII w. niewiele mówią o zrywaniu obrad. Do dyspozycji badaczy pozostaje wiele zróżnicowanych relacji z lat 50. i 60., ukazujących pikantne szczegóły blokowania i zrywania sejmików³⁷⁶. Jak do tego dochodziło? Po zaprotestowaniu dobrze było zachować zimną krew i upewnić się co do rzeczywistego fiaska obrad. Kiedy sejmik deputacki w 1760 r. zamierzał zerwać szlachcic Gliszczyński, powiedział on tylko „Nie masz zgody!”, po czym opuścił sejmik. Wojciech Miaskowski wojewoda kaliski, zagajający, jak gdyby nigdy nic zaproponował marszałka i deputatów. Wtedy pojawiły się głosy protestujące, wskazujące, że przecież wystąpił szlachcic z protestem. Sejmik został jednak uratowany, chociaż przez kilka kolejnych dni nie było to takie pewne³⁷⁷. Jest to jeden z wielu znanych przykładów poświadczających, że nie każdy protest kończył sejmik, lecz zależało to od woli zgromadzonych.

Nie istniała zasada, która wskazywałaby moment, do którego można zgłaszać protesty zrywające sejmik. W rezultacie zrywano go na samym początku, jeszcze przed zagajeniem

³⁷⁶ M. Zwierzykowski, *Liberum veto*, s. 107.

³⁷⁷ W. Suchodolski do J.A. Mniszcha – Poznań, 18 IX 1760 (*AS*, s. 649); M. Zwierzykowski, *Liberum veto*, s. 106.

i nominacją marszałka, jak i na samym końcu, nawet wtedy, kiedy ustalona była treść uchwał sejmikowych. Szczególne emocje wzbudzał moment wyboru funkcjonariuszy sejmikowych, na czele z posłami na sejm, dla których trzeba było też spisać instrukcję³⁷⁸. Z perspektywy potencjalnego niszczyciela sejmiku najdogodniejszym momentem protestu był jednak sam początek zgromadzenia, jeszcze przed zagajeniem i nominacją marszałka. Taki wniosek płynię z listu z 1746 r. Jakuba Działyńskiego chorążego kaliskiego do Stanisława Poniatowskiego wojewody mazowieckiego („kazałem zaraz na marszałku zerwać sejmik”) oraz w 1763 r. Ignacy Twardowski wojewoda kaliski w liście do Jerzego Augusta Mniszcha marszałka nadwornego koronnego, starosty generalnego Wielkopolski („szkoda, że sejmik ten do elekcyi marszałka przypuszczony, bo taki sejmik psując, trzeba przed marszałkiem zerwać, a już do nominacyi deputata ciężej przyjąć”)³⁷⁹. Kiedy na sejmiku przedsejmowym w 1760 r. Stanisław Chłapowski kasztelan międzyrzecki po skończonym przemówieniu zamierzał przystąpić do wyboru marszałka, z protestem wystąpił pan Niniewski, szlachcic z powiatu konińskiego. Protest uzyskał poparcie części szlachty i tym samym doprowadził do zerwania sejmiku³⁸⁰. Również protest w momencie wyboru marszałka zakończył zgromadzenie gospodarskie w tymże roku³⁸¹. Podczas obrad deputackich roku 1737 udało się wybrać marszałka, jednak zaraz potem sejmik upadł³⁸².

Jeżeli destruktor niewłaściwie wyczuł atmosferę sejmiku, swoim działaniem mógł spowodować na siebie niebezpieczeństwo. Na sejmiku deputackim 13 września 1734 r. zabrał głos Franciszek Zybko Mężynski z myślą o zaprotestowaniu przeciwko zgromadzeniu. Sejmik ten obradował w całkowicie nadzwyczajnych okolicznościach, chociażby z tego powodu, że zabezpieczało go wojsko saskie przed atakiem konfederatów. Zakończył się on pozytywnie, rzecz jasna korzystnie dla zwolenników Augusta III, a sam Mężynski został wywleczony z obrad i przekazany asystującemu sejmikowi wojsku. Dalej miał być on sądzony za zdradę kraju³⁸³. Po sejmiku gospodarskim z 13 września 1763 r. Józef Starzeński kasztelan gnieźnieński pisał do Jerzego Augusta Mniszcha: „Po zerwanych przez adherentów przeciwnej partyi sejmikach deputackich, usiłowaniem tychże rozsiekaniem zrywającego grożących, stanął gospodarski”, natomiast w liście do prymasa Władysława Łubieńskiego ujął to tak:

Szlachcie zrywać chcącej rozsiekaniem grożono, na które postrachy nie zważając byłbym kazał zerwać to dzieło, gdyby j.w. wojewoda kaliski [Ignacy Twardowski – T.K.], świeżo z warszawskich konferencyi wrócony, nie był utrzymywał remonstracyjami jm. pana starosty nakielskiego [Kaspra Rogalińskiego – T.K.]³⁸⁴.

---

³⁷⁸ A. Lityński, *Sejmiki ziemskie 1764-1793*, s. 39; M. Zwierzykowski, *Liberum veto*, s. 117-118.

³⁷⁹ J. Działyński do S. Poniatowskiego – Poznań, 16 IX 1746 (AS, s. 429); I. Twardowski do J.A. Mniszcha – Poznań, 18 IX 1763 (AS, s. 807). Por. M. Zwierzykowski, *Liberum veto*, s. 112.

³⁸⁰ Dziariusz sejmiku z 28 VIII 1760 (AS, s. 632).

³⁸¹ W. Suchodolski do J.A. Mniszcha – Poznań, 18 IX 1760 (AS, s. 658-659).

³⁸² „Kurier Polski”, z Poznania, 12 IX 1737 (AS, s. 238).

³⁸³ Z Wielkiej Polski, 20 IX 1734 (AS, s. 146-147).

³⁸⁴ J. Starzeńskiego do J.A. Mniszcha – Iłowiec, 20 IX 1763 (AS, s. 820); J. Starzeński do W. Łubieńskiego – Iłowiec, 21 IX 1763 (AS, s. 821).

W diariuszu sejmiku gospodarskiego z 1761 r. można natomiast przeczytać:

Deputacki sejmik zerwany, i na zagajenie onego nie pozwolili. Nazajutrz zaś gospodarski, gdy szlachcic jm. pan Dzierzgowski chciał zrywać przed nominacją marszałka, większa część szlachty *cum summa animositate* powstawszy przeciwko niemu, odstąpić był przymuszony od przedsięwzięcia swego i *activitatem* przywrócił. Potym wielu głosiło hukiem, iż kto się odważy ten sejmik zerwać, na szablach go rozniosą³⁸⁵.

Znane manifestacje zrywające sejmik są dość nieliczne. Z lat 1696-1732 znana jest tylko jedna manifestacja, która zrywała obrady. Wkrótce przeciwko niej pojawiły się dwie remanifestacje³⁸⁶. Dla okresu 1733-1763 takich manifestacji jest więcej i dotyczą zgromadzeń gospodarskich z lat 1736, 1759, 1762 oraz deputackich 1759 i 1761. Michał Zwierzykowski zauważył, że osobą wnoszącą manifestację zrywającą sejmik był zwykle mało znaczący szlachcic³⁸⁷. Manifestację zrywającą sejmik w 1736 r. złożył Stanisław Jezierski, sejmik deputacki w 1759 r. Antoni Borzęcki, sejmik gospodarski w 1759 r. Franciszek Święcicki starościc korytnowski i Adolf Rokossowski, sejmik w 1762 r. Aleksander Żółtowski i Łukasz Konarski³⁸⁸, a w przypadku sejmiku z 1761 r. taką manifestację złożyli Tomasz Rudnicki, Adam Kalkszteyn i Zygmunt Kurczewski oraz osobno kapitan Jakub Łącki³⁸⁹. Zdarzały się jednak sytuacje, w których tuż przed sejmikiem rezerwowano miejsce w księgach grodzkich z myślą o wpisaniu manifestacji zrywającej zgromadzenie. Józef Będkowski zarezerwował miejsce w księdze grodzkiej poznańskiej i podpisał się pod nim bez wypełnienia pola z myślą o zerwaniu sejmiku deputackiego w 1759 r. Później miejsce to zostało unieważnione³⁹⁰. Przy okazji zgromadzenia deputackiego w kolejnym roku, grupa szlachciców również zarezerwowała miejsce w księgach w grodzie poznańskim, za pomocą którego planowali zerwać sejmik, ale nie wykorzystano go³⁹¹. Wkrótce jednak Piotr Paweł Sapieha wojewoda smoleński, niezadowolony z wyniku wyboru deputatów, wraz z grupą 42 przedstawicieli szlachty manifestował w Kaliszu podtrzymanie manifestacji zrywających sejmik³⁹². Bracia Kowalscy zamierzali wnieść manifest przeciwko sejmikowi przedsejmowemu w 1746 r., uważając, że instrukcja poselska nie została właściwie przygotowana. Ich

³⁸⁵ Diariusz sejmiku z 15-16 IX 1761 (AS, s. 703).

³⁸⁶ M. Zwierzykowski, *Samorząd sejmikowy*, s. 119.

³⁸⁷ Tenże, *Liberum veto*, s. 109.

³⁸⁸ Manifestacja S. Jezierskiego – Poznań, 11 IX 1736 (AS, s. 234); Manifestacja F. Święcickiego – Poznań, 12 IX 1759 (AS, s. 602); Manifestacja A. Borzęckiego – Poznań, 13 IX 1759 (AS, s. 601); Manifestacja A. Żółtowskiego i Ł. Konarskiego – Poznań, 13 IX 1762 (AS, s. 757).

³⁸⁹ Manifestacja T. Rudnickiego, A. Kalkszteyna, Z. Kurczewskiego – Poznań, 15 IX 1761 (AS, s. 688); Manifestacja J. Łąckiego – Poznań, 12 IX 1761 (AS, s. 688-689).

³⁹⁰ Anulowane miejsce na protest – Poznań, 10 IX 1759 (AS, s. 600-601); M. Zwierzykowski, *Liberum veto*, s. 109.

³⁹¹ Miejsce na manifestację – Poznań, 30 IX 1760 (AS, s. 654); były to następujące osoby: Józef Wyganowski, Walenty Buławecki, Wojciech Śliwnicki, Jan Białoskórski, Antoni Mikołajewski (tamże).

³⁹² Manifestacja P.P. Sapiehy i grupy szlachty – Kalisz, 1 X 1760 (AS, s. 654-655).

zdaniem znalazły się w niej punkty, na które nie było zgody, zaś zabrakło w niej innych, zaakceptowanych w kole rycerskim³⁹³.

W tym miejscu należy zadać pytanie, dlaczego zachowało się tak mało manifestacji zrywających sejmik. Michał Zwierzykowski stwierdził, że nie może być to rezultat przeoczenia podczas kwerendy. Badacz ten zauważył dalej, że „w przypadku wielu sejmików, [...] sejmikującym wystarczyło zapewne samo zgłoszenie protestu w kole i rozejście się bez podjęcia decyzji po pożegnaniu przez marszałka”. Dalej, jeśli nie pojawiły się żadne przeciwdziałania, taki protest nie był potrzebny. Tylko jeśli „zrywający chcieli się zabezpieczyć przed takimi okolicznościami – wówczas manifest wpisywano do grodu”. Jako że większość odszukanych manifestów pochodzi z lat 50. i 60., czy oznacza to, że wówczas nastąpiła zmiana praktyki w tym zakresie? A może wynikało to ze szczególnych kłopotów mieszkańców regionu, które uwydatniły się w czasie wojny siedmioletniej? Być może manifesty wnoszono do grodu pyzdrskiego (Środa – miejsce sejmiku – znajdowała się w tamtejszym powiecie), a miejscowa kancelaria spłonęła podczas pożaru miasta w 1768 r.³⁹⁴ W tym aspekcie intrygujące mogą być słowa Maksymiliana Molskiego kasztelana rogozińskiego o sejmiku deputackim z 1763 r., skierowane do Jerzego Augusta Mniszcha: „Oraz przeciwko niedoszłemu sejmikowi tak **w tutejszym, jako i w grodzie pyzdrskim** [podkreślenie T.K.] zanesione są manifesta”³⁹⁵. Po pozytywnie zakończonym sejmiku przedsejmowym w 1761 r. panowie Otuski i Mąkowski wnieśli do grodu pyzdrskiego manifest przeciwko zgromadzeniu. Bliższych informacji o tym dokumencie nie ma, gdyż księgi grodzkie uległy wspomnianej zagładzie. Sytuację uspokajali wtedy Stanisław Chłapowski kasztelan międzyrzecki oraz Ignacy Twardowski kasztelan poznański. Stanisław Chłapowski pisał do Jerzego Augusta Mniszcha: „[...] jużem wysłał szukać tych manifestantów, tylko ciężko *impossessionates* znaleźć, bo takich ludzi szukać po świecie rzecz przetrudna, a czas krótki”³⁹⁶. Znane są nazwiska wielu innych zrywaczy sejmikowych. Na przykład sejmik deputacki i gospodarski w 1759 r. zerwali kolejno pan Trzcziński i Franciszek Święcicki staroście korytnowski³⁹⁷.

Michał Zwierzykowski zwrócił uwagę, że materiał akt sejmikowych pozwala niekiedy uchwycić przypadki wypowiedzi, w których współcześnie wyrażali ubolewanie z powodu zrywanych sejmików i sejmów³⁹⁸. Taki fragment znajduje się chociażby w przemówieniu Kaspra Modlibowskiego kasztelana międzyrzeckiego na sejmiku przedsejmowym w 1744 r.: „Rwać sejmy i sejmiki jest nie chcieć rady, nie chcieć rady jest *infallibilis dispositio ad servitutum*. Chcieć rady, a do niej mieszać prywatne interesa i parcyjalności, jest przeszkodzić pożytkom dobrej rady”³⁹⁹. W mniej bezpośred-

---

³⁹³ F. Młodziejewski do A. Działyńskiego – Poznań, 12 IX 1746 (AS, s. 425).

³⁹⁴ M. Zwierzykowski, *Liberum veto*, s. 108-109.

³⁹⁵ M. Molski do J.A. Mniszcha – Poznań, 17 IX 1763 (AS, s. 804-805).

³⁹⁶ S. Chłapowski do J.A. Mniszcha – [b.m.], 2 IV 1761 (AS, s. 683-684); I. Twardowski do J.A. Mniszcha – Jankowo, 12 IV 1761 (AS, s. 684).

³⁹⁷ T. Jaraczewski do J.A. Mniszcha – Jaraczewo, 12 IX 1759 (AS, s. 601).

³⁹⁸ M. Zwierzykowski, *Liberum veto*, s. 120-122.

³⁹⁹ Treść zagajenia K. Modlibowskiego z dnia 24 VIII 1744 (AS, s. 351); M. Zwierzykowski, *Liberum veto*, s. 121.

ni sposób w początkowej formie laudum sejmiku gospodarskiego z 1763 r. wyrażono smutek z powodu wielu nieudanych zgromadzeń⁴⁰⁰. Franciszek Bieliński marszałek wielki koronny w liście na sejmiki podczas kampanii sejmowej roku 1762 wspomniał w odpowiedniej formie o słynnym pijarze Stanisławie Konarskim i jego wizji naprawy Rzeczypospolitej⁴⁰¹. Oprócz tych trzech szczególnie wyartykułowanych przez Michała Zwierzykowskiego wypowiedzi warto dodać chociażby jeszcze przemówienie Wojciecha Miaskowskiego wojewody kaliskiego na sejmiku gospodarskim roku 1760, kiedy wobec protestu posła Gliszczyńskiego, „[...] żaląc się na niezgodę, wyraził te słowa, że województwa nasze do ostatniej przychodzą postpozycyi, gdy ani posłów na sejm, ani deputatów na Trybunał nie mamy”⁴⁰². Niestety, znana jest treść tej mowy tylko z relacji. Można też zwrócić uwagę na życzenie w liście Andrzeja Stanisława Załuskiego biskupa chełmińskiego, kanclerza wielkiego koronnego, do Piotra Pawła Sapiehy stolnika litewskiego, w którym znajdują się słowa:

Dałby Pan Bóg, żeby sejmiki wielkopolskie *pro norma et regula* inszym województwom *quondam* służące, do dawnego mogły przyść porządku i *tumultuose* odprawiane, ani *frivole* zrywane nie były, [...], ale gdy pożał się Boże na takie, a coraz gorsze przychodzi *in publico* bezprawie, że partykularne niesnaski i nienawiści, jak gdyby na miejsce pojedynkom naznaczone, na sejmik i publiczną o dobru pospolitym obradę wytaczać się już zwykły [...]”⁴⁰³.

Wojciech Miaskowski chorąży kaliski pisał do księdza Wawrzyńca Swinarskiego kustosa i kanonika katedralnego gnieźnieńskiego i poznańskiego po zerwanych obradach deputackich i gospodarskich w 1750 r. tak: „Wiesz mości dobrodzieju, jakie u nas sejmiki z zgorszeniem tych województw, którym przedtym byliśmy przykładem, *invaluerunt*, ale na żadnych to się nie działo, co na terażniejszych [...]”⁴⁰⁴. Kasper Rogaliński starosta nakielski w liście do Jerzego Augusta Mniszcha marszałka nadwornego koronnego, starosty generalnego Wielkopolski, przed sejmikiem przedsejmowym w 1762 r. pisał: „Zepsuć sejmik ostatni ziemianin i gołota potrafi, ale utrzymać to dzieło, trzeba mocnej roztropności i kredytu”⁴⁰⁵.

Ile w tym wszystkim faktycznego zrozumienia problemu, to oddzielna sprawa. Szlachcic każdorazowo postrzegał niepowodzenie sejmiku bądź sejmu jako niewłaściwe i złe. Pomimo tego publiczne głoszenie podobnych twierdzeń jak wyżej przytoczone nie powodowało, że ich autorzy byli skłonni do porzucenia uczestnictwa w życiu politycznym. To ostatnie niejednokrotnie wymagało od nich poświęcenia i wystawiało ich postawę patriotyczną na niemałą próbę.

⁴⁰⁰ Laudum z 13 IX 1763 (AS, s. 809); M. Zwierzykowski, *Liberum veto*, s. 121.

⁴⁰¹ F. Bieliński na sejmiki – Otwock, 3 VIII 1762 (AS, s. 739); M. Zwierzykowski, *Liberum veto*, s. 122.

⁴⁰² W. Suchodolski do J.A. Mniszcha – Poznań, 18 IX 1763 (AS, s. 658).

⁴⁰³ A.S. Załuski do P.P. Sapiehy – Drezno, 19 XI 1741 (AS, s. 305-306).

⁴⁰⁴ W. Miaskowski do W. Swinarskiego – [b.m.], [b. dnia, IX 1750] (AS, s. 480).

⁴⁰⁵ K. Rogaliński do J.A. Mniszcha – Poznań, 14 VIII 1762 (AS, s. 742).

Jednym ze sposobów podjęcia próby utrzymania sejmiku mogła być decyzja o odbyciu zjazdu w postaci ukradzionego sejmiku. Jego istotą było to, że tylko wtajemniczona część szlachty gromadziła się w określonym miejscu i o określonej porze, podejmowała decyzje, po czym uważała takie zebranie za odbycie sejmiku, a stronę przeciwną stawiała przed faktem dokonanym. Ten swoisty sposób „kradzieży” sejmiku był działaniem wymierzonym z reguły przeciwko oponentom politycznym i sięgano po niego w określonych sytuacjach⁴⁰⁶. Sejmikiem ukradzionym można nazwać zgromadzenie gospodarskie z 13 września 1735 r., o którego okolicznościach dowiadujemy się z relacji spisanej kilkanaście lat później:

Jak deputaci stanęli, tak przed obiadem pan Kościelski list napisał do Czempinia i rozsądzonymi ten list ordynowali końmi, prosząc o rezolucyją, jeżeli mogą gospodarski sejmik zrobić etc. Potym, po obiedzie ci wszyscy ichm. co o tym wiedzieli liście, pożegnawszy konfederatów, którym nie konfidowali, pojechali do Kórniku [...]. W tym do Kórniku rezolucyja przyszła godzina po północy, którą przeczytawszy, ichm. posłali przodem, dawszy na śpiewaną wotywę do Środy. Sami zaś kawy się napiwszy na miejscu, pojechali z reputacyją na zakupioną wotywę, po której wysłuchanej poszli na smętarz. Też pana kasztelanica obrali za marszałka i laudum uchwalili [...]⁴⁰⁷.

Przykładem nieudanej próby takiego sejmiku jest przypadek zgromadzenia, które odbyło się 30 lat później. Maksymilian Molski kasztelan rogoziński pisał w liście do Jerzego Augusta Mniszcha z 17 września 1763 r.:

Sejmik deputacki nie doszedł, który strona przeciwna chciała kradzionym utrzymać sposobem, ale na straży przeze mnie postanowionej ze szlachty po wszystkich kościołach, żadną miarą dopiąć swego nie mogła zamysłu. Wszystkie cmentarze zaludnione były bacznością i niedopuszczeniem bezprawnego deputatów obrania⁴⁰⁸.

3.7. Limitowanie obrad

Chociaż nie istniała konstytucja zezwalająca na korzystanie z limity, swoją zgodność z prawem czerpała ona z prawa zwyczajowego⁴⁰⁹. W latach 1696-1717 odbyło się 88 zgromadzeń z limity sejmiku województw poznańskiego i kaliskiego, z czego tylko jedno zostało zerwane. Sejm Niemy limity jednak zakazał. Pomimo tego za Augusta III poznańsko-kaliska szlachta w określonej sytuacji sięgała po nią, chociaż należała już wtedy do prawdziwych rzadkości.

---

⁴⁰⁶ Zob. J. Kitowicz, *Opis obyczajów*, s. 132.

⁴⁰⁷ S. Garczyński do A. Działyńskiego – Jaraczewo, 27 IX 1735 (AS, s. 199).

⁴⁰⁸ M. Molski do J.A. Mniszcha – Poznań, 17 IX 1763 (AS, s. 805).

⁴⁰⁹ H. Olszewski, *Praktyka limitowania sejmików*, [w:] tegoż, *Sejm w dawnej Rzeczypospolitej. Ustrój i idee*, t. 2: *Studia i rozprawy*, Poznań 2002, s. 278-298.

Zaraz po śmierci Augusta II odbyły się tylko cztery sejmiki z limity (1 czerwca 1733 r.; 27 września 1734 r.; 10 stycznia 1735 r. oraz sejmik z limity i za uniwersałem marszałka konfederacji, który zebrał się 21 czerwca 1734 r. w Kaliszu), w okresie bezkrólewia i wojny o sukcesję polską. Podczas pierwszego z nich postanowiono odłożyć obrady do sejmiku relacyjnego, który miał być połączony z nim limitą i obradować pod marszałkiem Franciszkiem Skaławskim chorążym poznańskim⁴¹⁰. I rzeczywiście tak było. W początkowej części laudum zgromadzenia relacyjnego zapisano:

My rady duchowne i świeckie, dygnitarze, urzędnicy i wszystko rycerstwo poznańskiego i kaliskiego województw, na sejmik *ex mente novellae legis*, na konwokacyi blisko przeszłej *sancitae*, a z powszechnej woli naszej z sejmikiem *limitationis* na dzień dzisiejszy, to jest 14 miesiąca lipca w terażniejszym 1733 złączonym, naznaczony, zgromadzeni⁴¹¹.

Jak wskazano, kolejny sejmik z limity i za uniwersałem marszałka konfederacji Jana Andrzeja Pałędzkiego chorążycza bydgoskiego obradował 21 czerwca 1734 r. w Kaliszu. Wówczas laudum rozpoczęło od słów:

Kontynuacja konfederacyi poznańskiego i kaliskiego województw *circa tuitionem* wiary świętej, *libertatis et Maiestatis* najjaśniejszego K.J.M. Stanisława I, wprzód dnia 14 grudnia w roku 1733 postanowiona, a potym dnia 21 czerwca w Kaliszu, roku 1734 *ad mentem* teje konfederacyi ekspedyjowana⁴¹².

Oba pozostałe zgromadzenia z limity toczyły się w ramach skonfederowania przy Augustcie III. Konfederację przy Wettynie zawiązano w Środzie 23 sierpnia 1734 r., a jej marszałkiem został Adam Kołaczkowski podstoli poznański. Obrady zostały wtedy zalimitowane z myślą o ponownym zebraniu się 27 września. Sytuacja ta znalazła swoje odzwierciedlenie w laudum wrześniowego zgromadzenia: „My rady duchowne i świeckie, dygnitarze, urzędnicy i całe rycerstwo poznańskiego i kaliskiego województw, *ex limitatione sub vinculo confoederationis pro die 27 mensis septembris*, w roku 1734 do Środy zgromadzeni⁴¹³. W laudum sejmiku z 10 stycznia 1735 r. zapisano podobnie: „My rady duchowne i świeckie, dygnitarze, urzędnicy i całe rycerstwo poznańskiego i kaliskiego województw, na sejmik *ex limitatione* na pierwszy poniedziałek po Święcie Świętych Trzech Królów najbliższy, w roku 1735 do Środy, *sub vinculo confoederationis* zgromadzeni⁴¹⁴. Na sejmiku nadzwyczajnym za uniwersałem Augusta III z dnia 6 czerwca 1735 r. podjęto decyzję jeszcze raz o zalimitowaniu obrad do 22 sierpnia⁴¹⁵. Jak się wkrótce miało okazać, za Augusta III nie obradował już później żaden sejmik województw poznań-

⁴¹⁰ Laudum z 1 VI 1733 (AS, s. 45).

⁴¹¹ Laudum z 14-18 VII 1733 (AS, s. 56).

⁴¹² Laudum z 21 VI 1734 (AS, s. 106).

⁴¹³ Laudum z 23 VIII 1734 (AS, s. 139); Laudum z 27 IX 1734 (AS, s. 154).

⁴¹⁴ Laudum z 10 I 1735 (AS, s. 163-164).

⁴¹⁵ Laudum z 6 VI 1735 (AS, s. 175).

skiego i kaliskiego z limity. W sierpniu 1735 r. odbywał się sejmik przedsejmowy przed sejmem pacyfikacyjnym. W okresie wojny siedmioletniej odbywały się zjazdy szlachty w Poznaniu i Kaliszu – nie były to więc zgromadzenia z limity.

3.8. Dokumentacja sejmikowa

Dokumentacja sejmikowa znajduje się w sporym rozproszeniu. Jak sejmik nie posiadał swojej siedziby, urzędników zatrudnionych na stałe, tak nie posiadał również swojego archiwum, gdzie gromadzono by wszelakie akta związane z jego działalnością. Władysław Konopczyński zaproponował podział akt sejmikowych na następujące rodzaje dokumentów: uniwersały na sejmiki, odezwy do sejmików, diariusze z sejmików, mowy sejmikowe, projekty laudów oraz instrukcji, lauda, instrukcje, manifesty oraz pozostałe akta, w których jako jedna ze stron występował sejmik⁴¹⁶. Robert Kołodziej, pisząc o funkcjonowaniu sejmiku za Władysława IV, omówił dokumentację tę w podziale na materiały wytworzone przez kancelarię królewską oraz wytworzone przez sejmik lub wokół niego⁴¹⁷. Zbigniew Chodyła w recenzji z wydawnictwa *Akta sejmikowe województw poznańskiego i kaliskiego. Lata 1733-1763* uszeregował zgromadzony w tym tomie materiał źródłowy w sześciu grupach: lauda i instrukcje sejmikowe, uniwersały, korespondencja, diariusze i mowy, manifestacje i remanifestacje wraz z protestacjami i recesami, relacje i inne informacje o obradach sejmiku⁴¹⁸. Michał Zwierzykowski w pracy poświęconej samorządowi województw Wielkopolski właściwej za Augusta II uznał podział zaproponowany przez Władysława Konopczyńskiego za zgodny również z wynikami jego badań, chociaż sam przyjął nieco inny schemat, uznając, że będzie on bardziej użyteczny. Propozycja ta dzieliła akta sejmikowe na materiały i dokumenty, które docierały do sejmiku z zewnątrz, na dokumenty spisywane podczas sejmiku, na materiały powstałe zaraz po sejmiku, często w wyniku decyzji podjętej przez niego oraz na materiały niebędące dokumentacją sejmikową, ale zawierające istotne dla sejmiku informacje⁴¹⁹. Podobny układ przyjął również Grzegorz Głabisz, omawiający życie sejmikowe Wielkopolski właściwej za Stanisława Augusta⁴²⁰. Taki podział został przyjęty również poniżej.

Wśród materiałów i dokumentów docierających do sejmiku z zewnątrz ważną grupę stanowiły uniwersały. Wydawali je przede wszystkim królowie – August III, w imieniu którego przygotowano 23⁴²¹ uniwersały, a także Stanisław I. Oprócz nich uniwersały

---

⁴¹⁶ W. Konopczyński, *Odezwa w sprawie katalogu aktów do dziejów polskiego parlamentaryzmu*, „Kwartalnik Historyczny” 30 (1916), z. 3-4, s. 475-479. Por. M. Zwierzykowski, *Samorząd sejmikowy*, s. 122-123.

⁴¹⁷ R. Kołodziej, *Uwagi*, s. 42-45.

⁴¹⁸ Z. Chodyła, recenzja, s. 269.

⁴¹⁹ M. Zwierzykowski, *Samorząd sejmikowy*, s. 123-128.

⁴²⁰ G. Głabisz, *Sejmiki Wielkopolski*, s. 115-123.

⁴²¹ W tym podrozdziale przedstawione są obliczenia własne na podstawie AS. Liczby odnoszą się do dokumentów, które bezpośrednio dotyczą samego koła rycerskiego.

wydawały inne osoby, m.in. prymas Teodor Andrzej Potocki, biskup poznański Stanisław Hozjusz, Antoni Poniński instygator koronny będący marszałkiem konfederacji generalnej i Jan Andrzej Pałędzki marszałek konfederacji województw poznańskiego i kaliskiego. Do zgromadzenia w Środzie docierała także korespondencja, którą najczęściej i najliczniej przesyłano w czasie kampanii przedsejmowych, a także w sytuacji innej wzmóżonej aktywności politycznej. Swoje listy przesyłali najważniejsi politycy w państwie oraz działacze regionalni. Korespondencję nadsyłać mogły także instytucje, na przykład inne sejmiki. Do sejmiku dotrzeć mogły odpowiedzi na poselstwa i instrukcje. Tutaj też należy przyporządkować materiały wydawane przez kancelarię królewską, pojawiające się w trakcie kampanii przedsejmowych, takie jak instrukcje królewskie na sejmiki, kredensy dla posła królewskiego⁴²². Na sejmiki docierać mogły także pisma polityczne⁴²³ czy też dokumenty w innej formie, których treść związana była z najpilniejszymi problemami, jak np. deklaracja w sprawie wycofania wojsk⁴²⁴.

Najpoważniejszą grupą dokumentów spisywanych na sejmiku lub zaraz po nim są lauda sejmikowe oraz instrukcje. W zebranej grupie znajduje się 26 laudów sejmikowych. W 1744 r. podczas sejmiku przedsejmowego nie uchwalono laudum⁴²⁵. W związku z tym, że bardzo wiele obrad było zrywanych i kończyło się niepowodzeniem, a status wielu sejmików deputackich i gospodarskich nie jest pewny (nie odnaleziono informacji), niewykluczone, że ta liczba jest większa. Instrukcje układano dla posłów wybranych podczas obrad koła sejmikowego, którzy udawali się w określonym tym dokumentem interesie do innych instytucji lub osób. Instrukcję najczęściej posiadali posłowie udający się na sejm, ale otrzymywali ją też posłowie do królów Augusta III i Stanisława I, prymasów Teodora Potockiego, Krzysztofa Antoniego Szembeka i Władysława Łubieńskiego, hetmana Jana Klemensa Branickiego czy biskupa krakowskiego, podkanclerzego koronnego Jana Aleksandra Lipskiego. Zredagowanie laudum i instrukcji sejmikowych niewątpliwie było bardzo ważną i odpowiedzialną czynnością. Prace nad nimi mogły się przedłużać, co przyciągało uwagę i podejrzliwość; nie było też dobrze odbierane. Pojawienie się ewentualnego błędu w uchwale sejmikowej było poważną rzeczą, o czym świadczy przywołany już wcześniej przykład Jakuba Działyńskiego kasztelanica brzesko-kujawskiego, za którym poświadczają 117 szlachciców, oświadczając, że został on wybrany na posła poznańskiego. Błędna informacja określająca go jako posła kaliskiego znalazła się w instrukcji poselskiej⁴²⁶. Treść tych dokumentów mogła być po zakończeniu sejmiku omawiana i analizowana, szczególnie w sytuacji, gdy jego obrady były niespokojne. Ignacy Twardowski kasztelan poznański

⁴²² Zob. W. Krawczuk, *Listy sejmikowe w świetle Instructuarium kancelarii koronnej*, „Czasopismo Prawno-Historyczne” 46 (1994), z. 1-2, s. 63-68; *Kancelaria Koronna a Sejm Walny. Instructuarium*, oprac., tłum., wstęp W. Krawczuk, Warszawa 1995.

⁴²³ Chodzi o pisma polityczne, których treść znajduje się w AS, s. 18-20.

⁴²⁴ Np. Uniwersał Augusta III o wycofaniu wojsk rosyjskich i saskich – Warszawa, 10 IV 1736 (AS, s. 204-205).

⁴²⁵ Por. R. Kołodziej, *Uwagi*, s. 42-43.

⁴²⁶ Świadeństwo wystawione J. Działyńskiemu – Poznań, 10 VI 1736 (AS, s. 230-231).

w liście do Jerzego Augusta Mniszcha marszałka nadwornego koronnego i starosty generalnego Wielkopolski pisał w odniesieniu do zerwanego sejmiku przedsejmowego z roku 1762: „Instrukcja jaka była podana, będzie *ad acta* przy jm. panu [Stefanie] Garczyńskim marszałku, aby każdy sądził, jeżeli była racja psucia sejmiku”. Twardowski zamierzał wysłać też kopię Mniszchowi⁴²⁷. Po sejmiku gospodarskim w 1763 r. usprawiedliwiał się przed starostą generalnym: „Laudum sejmiku średzkiego mam honor odesłać j.w. w.m.m. panu dobrodziejowi spóźnione troszkę, bo się marszałek sejmiku długo z nim bawił”⁴²⁸. Właśnie lauda sejmikowe oraz instrukcje były dotychczas często uważane za „typowe” i „zasadnicze” źródło do poznania życia sejmikowego. Przykłady wydawnictw źródłowych dla województw poznańskiego i kaliskiego doskonale pokazują, jak wiele różnorodnych i cennych informacji byłoby pominiętych, gdyby skupić się tylko na laudach i instrukcjach. W tej grupie dokumentacji znajdować się powinny jeszcze odpowiedzi średzkiego zgromadzenia na przesłane listy od osób i instytucji, a także listy wychodzące z samego sejmiku. Podczas zgromadzeń układano i spisywano manifesty⁴²⁹, uchwalano konfederacje⁴³⁰, przyjmowano atestacje⁴³¹. Bardzo ciekawym źródłem są teksty mów sejmikowych oraz zagajenia. Nie można pominąć także diariuszy sejmikowych, ukazujących procedury i praktykę sejmikowania. Dobre rozeznanie w przebiegu obrad sejmiku mogło być użyteczne w dalszej rozgrywce politycznej. Analizując źródła sejmikowe dla panowania Władysława IV, Robert Kołodziej postawił roboczą hipotezę, że nie zawsze musiał istnieć zwyczaj spisywania diariuszy sejmikowych lub innego relacjonowania sejmiku⁴³². Także podczas obrad sejmiku powstawała treść uniwersałów marszałka sejmiku i konfederacji oraz samego marszałka sejmiku.

W przypadku grupy materiałów źródłowych powstających po sejmiku, ale które swoje źródło brały z postanowień zgromadzenia lub z sytuacji zaistniałej na nim, należy rozpocząć od najliczniejszych manifestacji i remanifestacji. Dysponujemy liczbą kilkudziesięciu manifestacji, w której znajdują się również te zrywające sejmik. Remanifestacji było znacznie mniej. Jak wyżej wskazano, do sejmiku docierały także specjalne dokumenty, będące odpowiedzią osób lub instytucji na poselstwo lub instrukcję od sejmiku województw poznańskiego i kaliskiego. Badając dzieje tego zgromadzenia za Augusta III, można wykorzystać odpowiedzi właśnie od tego króla, od Stanisława I, prymasa, biskupa krakowskiego, hetmana wielkiego koronnego. W grupie pozostałych materiałów powstałych po sejmiku, ale ściśle związanych z jego obradami, jest

---

⁴²⁷ I. Twardowski do J.A. Mniszcha – Poznań, 27 VIII 1762 (AS, s. 751).

⁴²⁸ I. Twardowski do J.A. Mniszcha – Jankowice, 25 IX 1763 (AS, s. 823).

⁴²⁹ Manifest uchwalony podczas zjazdu konfederatów obozu stanisławowskiego w Gnieźnie 25 VIII 1734 (CDIAUK, f. 49, op. 1, rkp. 1521, k. 42-45, Aneks 13) – za udostępnienie dokumentu dziękuję dr. G. Glabiszowi.

⁴³⁰ Konfederacja uchwalona na sejmiku 14 XII 1733 (AS, s. 90-93).

⁴³¹ Atestacja asesorów sejmiku deputackiego z 15 IX 1738 (AS, s. 265-266); Atestacja szlachectwa wystawiona na sejmiku gospodarskim z 13 IX 1746 (AS, s. 428-429).

⁴³² R. Kołodziej, *Uwagi*, s. 45.

na przykład treść mowy sejmikowego posła do Augusta III⁴³³, opinie w sprawie prawomocności powołania chorągwi sejmikowej⁴³⁴, żądanie okazania laudum w grodzie⁴³⁵, jak również informacje o zarezerwowanym miejscu w księgach grodzkich na manifest zrywający sejmik⁴³⁶ lub nawet anulowanie takiego miejsca⁴³⁷ czy wreszcie odtworzenie fragmentu genealogii w toku procesu nagany szlachectwa dokumentowanej zwyczajowo przed kołem sejmikowym⁴³⁸.

Ostatnia wyróżniona grupa dokumentacji sejmikowej jest niezwykle zróżnicowana. Jej specyfika i różnorodność umożliwiają spojrzenie na samorząd sejmikowy z wielu stron i perspektyw. Najliczniejszym jej składnikiem jest korespondencja, w której wypowiadano się bądź to bezpośrednio na temat sejmiku województw poznańskiego i kaliskiego, bądź to nawiązywano do uwarunkowań województw wielkopolskich i spraw z nimi związanych lub też w sposób pośredni odnoszono się do samorządu sejmikowego. Są to m.in. informacje o wzajemnych uzgodnieniach jeszcze przed zebraniem się sejmiku czy informacje pozwalające uchylić rąbka tajemnicy na temat procedury obrad, nie pomijając sposobów destrukcji zgromadzeń. Znajduje się tutaj też materiał, który pośrednio informuje o sytuacji politycznej w Wielkopolsce właściwej oraz o wielu innych sprawach. Nie można pominąć informacji z „Kuriera Polskiego”, „Gazet Polskich”, wiadomości z Warszawy, z Poznania, ze Środy czy z Wielkopolski. W tej kategorii dokumentacji sejmikowej znajduje się jeszcze wiele innych przykładów. Pośrednie informacje o wynikach zgromadzeń deputackich zawierają wykazy deputatów Trybunału Koronnego, cenne źródło w przypadkach nierzadkiego braku informacji o rezultacie obrad zgromadzenia. Informacje związane z regionem pozwalające na uzupełnienie tematu znajdują się również w brudnopisie listu⁴³⁹, kontrakcie między Henrykiem Brühlem a województwami poznańskim i kaliskim⁴⁴⁰ czy nawet w kronice poznańskich jezuitów⁴⁴¹.

Z nieco inną sytuacją spotykamy się w przypadku materiałów wytworzonych podczas zjazdów szlachty w Poznaniu i Kaliszu na przełomie lat 50. i 60. XVIII w. Zjazdy te były nadzwyczajnymi środkami, po które sięgnięto w obliczu katastrofy, jaką były działania walczących ze sobą wojsk rosyjskich i pruskich w dobie wojny siedmioletniej. Nie były to sejniki w tradycyjnym tego słowa znaczeniu, stąd nie ma mowy w ich przypadku o laudach. Zamiast tego np. w dniu 26 czerwca 1760 r. spisane zostały

⁴³³ Mowa M. Molskiego – Lipsk, [b. dnia] XI 1743 (AS, s. 332-333).

⁴³⁴ S. Garczyński do A. Działyńskiego – [b.m.], 27 IX 1753 (AS, s. 505-506); Opracowanie zachowane w archiwum A. Działyńskiego – [b.m.], [b.d.] (AS, s. 506-511).

⁴³⁵ Żądanie M. Jasińskiego – Poznań, 27 IX 1760 (AS, s. 652).

⁴³⁶ Miejsce na manifestację – Poznań, 30 IX 1760 (AS, s. 654).

⁴³⁷ Anulowane miejsce na protest – Poznań, 10 IX 1759 (AS, s. 600-601).

⁴³⁸ Fragment genealogii rodziny Sadowskich – Kalisz, 18 X 1748 (AS, s. 448-449).

⁴³⁹ Brudnopis odpowiedzi A. Działyńskiego do W. Miaskowskiego – [b.m.], [b.d., 1758] (AS, s. 589).

⁴⁴⁰ Kontrakt – Poznań, 27 IX 1756 (AS, s. 571-574).

⁴⁴¹ Chodzi o informację na temat Jakuba Szoldrskiego starosty budzyńskiego, posła królewskiego na sejmiku przedsejmowym 16 III 1761 (AS, s. 666).

w Poznaniu punkty w dwóch częściach. Okoliczności odbywających się zjazdów wyjaśnić można, sięgając po korespondencję, w której poruszano ich temat. Zjazdy odbywały się pod przewodnictwem senatorów i to oni często slali listy do najważniejszych polityków, np. prymasa Władysława Łubieńskiego, Jerzego Augusta Mniszcha marszałka nadwornego koronnego, starosty generalnego Wielkopolski czy Jana Klemensa Branickiego kasztelana krakowskiego, hetmana wielkiego koronnego.

Część II

Dzieje polityczne sejmiku

1. Okres bezkrólewia i wojny o sukcesję polską po śmierci Augusta II (1733-1736)

W końcu panowania Augusta II Mocnego doszło w Rzeczypospolitej do poważnych przemian politycznych. Ich przyczyn należy upatrywać w zmianach uwarunkowań i dotychczasowych układów, które nastąpiły na przełomie lat 20. i 30. XVIII w. W tym okresie zmarło wielu spośród dotychczasowych współpracowników władcy, tworząc pustkę na scenie politycznej. Tę szybko starali się wypełnić nowi gracze⁴⁴².

Ostatni sejmik, który za panowania Augusta II uchwalił laudum, odbył się we wrześniu 1730 r. Następných dziewięć zgromadzeń zostało zerwanych. Wśród nich znalazł się również ostatni sejmik za panowania pierwszego Wettyna na polskim tronie, zerwany 15 grudnia 1732 r. Odbył się on w gorącej atmosferze, co też przesądziło o jego ostatecznym niepowodzeniu:

[...] zjechali się ichm. panowie senatorowie na miejsce obradom publicznym zwyczajne, gdzie po przywitaniu i daniu audiencji jm. panu posłowi od J.K.M., *post vota* ichm. panów senatorów *primi ordinis*, w kościele zagajony sejmik przez jm. pana kasztelana międzyrzeckiego [Adama Żychlińskiego – T.K.] [...]. Po którego obraniu [Kaspra Modlibowskiego cześnika wschowskiego na marszałka sejmiku – T.K.] były *vota* ichm. panów senatorów *secundi ordinis* i urzędników, tudzież innych ichm. i to trwało w kontrowersyjach dni dwa. Jedni życzyli, żeby jeżeli sejm nie dojdzie, J.K.M. rozdał buławy; drudzy *in contrarium*. Więc kiedy się na jedno zgodzić nie mogli, szlachcic pewny całe *opus consiliorum* kontrakcją swoją tamował⁴⁴³.

Jak widać z przytoczonej relacji, na sejmiku zauważalny był podział na zwolenników Familii, jak i stronników Potockich. Nie udało się też zwołać powtórnego sejmiku przedsejmowego⁴⁴⁴.

---

⁴⁴² Zob. m.in.: Z. Zielińska, *Walka „Familii”*, s. 16-17; M. Zwierzykowski, *Samorząd sejmikowy*, s. 316-334; J. Kurek, *U schyłku panowania Augusta II Sasa. Z dziejów wewnętrznych Rzeczypospolitej 1729-1733*, Katowice 2003; R. Niedziela, *Pisma polityczne*, s. 38-41.

⁴⁴³ „Kurier Polski”, z Poznania, 19 XII 1732 (*AS 1696-1732*, s. 1101); M. Zwierzykowski, *Samorząd sejmikowy*, s. 333-334.

⁴⁴⁴ „Kurier Polski”, z Poznania, 26 XII 1732 (*AS 1696-1732*, s. 1101-1102); „Kurier Polski”, z Poznania, 2 I 1733 (*AS 1696-1732*, s. 1102).

1 lutego 1733 r. zmarł król August II, co otworzyło przedostatnie bezkrólewie w dziejach Rzeczypospolitej. I tym razem na wyniku elekcji zaważyła bezpośrednia ingerencja państw ościennych, zrzucając z tronu wybranego przez większą część szlachty elekta i wprowadzając za poparciem mniejszości wygodnego dla siebie kandydata. Śmierć Sasa przyćmiła głęboką polaryzację polityczną, spychając wynikające z niej skutki na jakiś czas na dalszy plan. Familia i Potoccy, dotychczas mocno skonfliktowani, przynajmniej w początku bezkrólewia zgodnie poparli tego samego kandydata⁴⁴⁵.

W dniu 7 lutego 1733 r. prymas Teodor Andrzej Potocki wydał uniwersał, w którym ogłaszał bezkrólewie oraz ustanawiał 18 marca jako termin zebrania się w Środzie sejmiku województw poznańskiego i kaliskiego. Sejm konwokacyjny miał rozpocząć się 27 kwietnia w Warszawie. Prymas zaapelował o odłożenie na dalszy plan osobistych interesów na rzecz wspólnej elekcji. Wezwał też do zachowania porządku w państwie. Starostowie pograniczni mieli wzmocnić kontrolę nad cudzoziemcami wkraczającymi do Rzeczypospolitej, nie wpuszczając osób nieposiadających odpowiednich paszportów, zaś posłowie od innych dworów, którzy zamierzali przekroczyć granicę, mieli być przetrzymani do dalszych instrukcji prymasa⁴⁴⁶. W Poznaniu publikacja informacji o bezkrólewiu nastąpiła 15 lutego, czyli osiem dni po wydaniu uniwersału⁴⁴⁷. W połowie lutego prymas Potocki informował sejmik, że dla zabezpieczenia Wielkopolski właściwej pozostaną w Poznaniu Jerzy Detloff Flemming generał wojsk koronnych, dowódca regimentu królowej, a także Wojciech Miaskowski starosta gębicki, chorąży znaku stolnika koronnego⁴⁴⁸, który na czas bezkrólewia został komendantem garnizonu Poznania. W regionie znajdował się też Piotr Sokolnicki chorąży wschowski, regimentarz wojska koronnego partii wielkopolskiej, który miał zapewnić bezpieczeństwo, na przykład rozstawiając żołnierzy na traktach. To właśnie on wraz z grupą komisarzy

---

⁴⁴⁵ Na temat bezkrólewia po śmierci Augusta II i wojny o tron polski zob.: E. Cieślak, *Dyplomatyczne i militarne zaangażowanie Francji w drugą elekcję Stanisława Leszczyńskiego*, „Rocznik Gdański” 46 (1986), z. 1, s. 83-106; S. Achremczyk, *Obóz stanisławowski w Prusach Królewskich w latach 1733-1736*, „Rocznik Gdański” 46 (1986), z. 1, s. 115-134; J. Dygdała, *Obóz saski w Prusach Królewskich i jego działalność w latach 1733-1735*, „Rocznik Gdański” 46 (1986), z. 1, s. 139-166; E. Szklarska, *Próby pacyfikacji Rzeczypospolitej w latach 1734-1736*, „Rocznik Gdański” 46 (1986), z. 1, s. 169-183; J. Dygdała, *Antystanisławowska i prosaska publicystyka doby bezkrólewia 1733 roku. (Dzieła, autorzy, rozpowszechnienie)*, „Kwartalnik Historyczny” 109 (2002), z. 2, s. 41-59; T. Ciesielski, *Agresja rosyjska na Polskę 1733-1735. Walki na Ukrainie, Podolu i Wołyniu*, [w:] *Trudne sąsiedztwo. Studia z dziejów stosunków polsko-rosyjsko-ukraińskich w XVI-XX wieku*, red. A. Szczepaniak, Toruń 2007, s. 100-130; tenże, *W obronie Gdańska – działania wojsk polskich na Pomorzu i Kujawach 1733-1734*, „Studia Historyczno-Wojskowe” 2007 (wyd. 2008), t. 2, s. 177-195; tenże, *Działania zbrojne w rejonie Krakowa w trakcie polskiej wojny sukcesyjnej 1733-1735*, „Studia Historyczne” 52 (2009), z. 3-4, s. 205-222; A. Macuk, *Polityka rosyjska w Rzeczypospolitej w 1733 roku a kandydatura „Piasta”*, „Klio. Czasopismo poświęcone dziejom Polski i powszechnym” 29 (2014), z. 2, s. 41-110; T. Ciesielski, *Ziemia Prus w trakcie polskiej wojny sukcesyjnej i wojny siedmioletniej*, [w:] *Wielkie wojny w Prusach XIII-XX wiek*, red. W. Gieszczyński, N. Kasparek, J. Maroń, wyd. nowe, Dąbrówno–Olsztyn 2021, s. 161-180.

⁴⁴⁶ Uniwersał T.A. Potockiego – Warszawa, 7 II 1733 (AS, s. 2-5).

⁴⁴⁷ „Kurier Polski”, z Poznania, 17 II 1733 (AS, s. 6).

⁴⁴⁸ Stolnikiem koronnym był w latach 1729-1734 Józef Mycielski (*Urzędnicy centralni i nadworni Polski XIV-XVIII wieku. Spisy*, red. A. Gąsiorowski, oprac. K. Chłapowski [i in.], Kórnik 1992, s. 152).

skarbowych poznańskich i częścią dygnitarzy zabezpieczył tzw. skarb województw poznańskiego i kaliskiego – ponad 800 tys. zł w złocie⁴⁴⁹.

Do średzkiego sejmiku przedkonwokacyjnego nadeszło sporo listów. Prośba Teodora Lubomirskiego wojewody krakowskiego o poparcie jego działań w Małopolsce nie została w Środzie przychylnie odebrana. Wcześniej wojewoda krakowski doprowadził do zawiązania konfederacji w Małopolsce i namawiał teraz adresatów do podobnej inicjatywy. Działania te wynikały – jak sądzono – z królewskich aspiracji wojewody krakowskiego. Jego interes w Wielkopolsce właściwiej promował Melchior Gurowski chorąży kaliski. W obradach sejmiku zamierzał uczestniczyć także Józef Mycielski stolnik koronny, również związany z wojewodą krakowskim. Szlachta na innych sejmikach z reguły uznawała, że konfederacje zawiązane przez Lubomirskiego łamią prawo. Wiadomo też, że na niektórych zgromadzeniach nie pozwolono tego listu nawet czytać⁴⁵⁰. Nadesłany list prymasa również poruszał ten temat, wykazując bezprawność działań wojewody krakowskiego. Teodor Potocki zwrócił w nim uwagę m.in. na to, że działania Lubomirskiego poprzedzały moment wyznaczenia terminu sejmików przedkonwokacyjnych⁴⁵¹. Franciszek Bieliński marszałek nadworny koronny i Stefan Humiecki wojewoda podolski pisali do sejmiku w sprawach prywatnych – o poparcie wypłaty zaległych wynagrodzeń, co też znalazło przychylność średzkiego koła sejmikowego⁴⁵². Listy nadesłali także regimentarze: koronny – Stanisław Poniatowski wojewoda mazowiecki i litewski – Michał Serwacy Wiśniowiecki wojewoda wileński, wskazujący potrzebę jedności w obliczu nadchodzących wyzwań⁴⁵³. Z kolei Wojciech Łącki wypowiadał się w swoim liście w stonowany sposób za elekcją „Piasta”⁴⁵⁴.

Prawdopodobnie wraz z listami prymasa rozesłano jeszcze dwa wykazy zagadnień, którymi zamierzano zająć się na sejmikach. Pierwszy zawierał 17 punktów, drugi pięć. Wiązały się one z zachowaniem bezpieczeństwa w państwie i przyszłą elekcją. Królem miał zostać „Piast”; żeby elekcja przebiegła pomyślnie, należało zatroszczyć się, aby na jej wynik nie wpłynęli cudzoziemcy. Nie ufano też protestantom. W pierwszym tekście pojawiło się kilka delikatnych sugestii w zakresie bieżących problemów politycznych, z czego do ważniejszych należy zaliczyć propozycję zniesienia artykułu V traktatu war-

⁴⁴⁹ T.A. Potocki do sejmiku – Warszawa, 14 II 1733 (AS, s. 5-6); *Listy Wielkopolan*, s. 54-55.

⁴⁵⁰ Z Warszawy 28 Martii [marca] 1733 (*Od Augusta Mocnego do Augusta III*, s. 231-232); A. Lisiek, *Kilka uwag o postawie stronników Stanisława Leszczyńskiego w województwie lubelskim na sejmach i sejmikach okresu bezkrólewia i wojny o tron polski 1733-1734*, „Wieki Stare i Nowe” 16 (2021), s. 107.

⁴⁵¹ T.A. Potocki do sejmiku – Warszawa, 5 III 1733 (AS, s. 8-10); T. Lubomirski na sejmiki – Kraków, 8 III 1733 (AS, s. 11-12); M. Gurowski do T. Lubomirskiego – Goślina, 13 III 1733 (AS, s. 13-14); Odpowiedź sejmiku na list T. Lubomirskiego – Środa, 25 III 1733 (AS, s. 35); J. Mycielski do T. Lubomirskiego – [b.m.], [b.d., 1733] (AS, s. 20); AS, s. 8, przypis 7; G. Glabisz, *Województwa poznańskie i kaliskie*, s. 55-56.

⁴⁵² F. Bieliński na sejmiki – Warszawa, 5 III 1733 (AS, s. 10-11); S. Humiecki do sejmiku – Czermierniki, 10 III 1733 (AS, s. 12-13); G. Glabisz, *Województwa poznańskie i kaliskie*, s. 55.

⁴⁵³ S. Poniatowski na sejmiki – Solec, 3 III 1733 (AS, s. 6-8); M.S. Wiśniowiecki na sejmiki – [b.m.], [b.d., 1733] (AS, s. 16-17).

⁴⁵⁴ W. Łącki do sejmiku – [b.m.], 17 III 1733 (AS, s. 14-16); zob. G. Glabisz, *Województwa poznańskie i kaliskie*, s. 56.

szawskiego z 1717 r.⁴⁵⁵ Warto w tym miejscu zadać pytanie, skąd wzięło się takie przekonanie do kandydatury „Piasta”. Jedną z możliwych odpowiedzi może być chociażby to, co pisał Marcin Matuszewicz; otóż zatarła się nieco pamięć o panowaniu ostatniego króla Polaka – Jana III, natomiast doskonale pamiętano większe i mniejsze grzechy Augusta II⁴⁵⁶.

Sejmik przedkonwokacyjny w Środzie rozpoczął się w zaplanowanym terminie i trwał do 24 marca. Podczas zgromadzenia zawiązano konfederację, której marszałkiem został Franciszek Skaławski chorąży poznański. Wykluczając możliwość wyboru cudzoziemca, szlachta opowiedziała się za królem-Polakiem, wybranym w elekcji *viritem*. Oznaczało to poparcie kandydatury Stanisława Leszczyńskiego. Grzegorz Głabisz zwrócił uwagę, że podobnie postąpiły sejmiki kujawski, chełmski, halicki i sandomierski⁴⁵⁷. Z drugiej natomiast strony można przytoczyć przykład chociażby sejmiku lubelskiego, gdzie uchwalono, by kandydatem był „Piast”, ale nie wykluczono cudzoziemca⁴⁵⁸. Mówiło się niekiedy, że zakusy na koronę królewską miało jeszcze kilku innych Wielkopolan, chociaż trzeba przyznać, że nie mieli oni w rywalizacji z Leszczyńskim większych szans. W nieco złośliwych wierszach satyrycznych Władysław Radomicki wojewoda poznański uznany został za słabego wojskowego, a Michał Kazimierz Raczyński wojewoda kaliski i Ludwik Szoldrski wojewoda inowrocławski mieli być pazerni na pieniądze. Nawet łysina Macieja Koźmińskiego kasztelana poznańskiego miała potwierdzać brak predyspozycji do korony przez jej posiadacza⁴⁵⁹. Można domniemywać, że przewijała się w takich zarzutach zwyczajna zazdrość o majątek i pozycję. Senatorów w ogóle posądzano o postawę prosaską⁴⁶⁰.

Wracając do laudum, Ludwik Szoldrski jako starosta generalny Wielkopolski został zobowiązany do podjęcia działań mających na celu zagwarantowanie bezpieczeństwa. Proszono, aby wstrzymywano się od czynności, które mogą stworzyć dodatkowe niebezpieczeństwo w regionie, przykładowo od werbunków, pod które mogły podszywać się „kupy swawolne”. Wybrano również sędziów kapturowych. W Poznaniu mieli oni zacząć pracę 13 kwietnia, a w pozostałych miejscach tydzień później. Starostowie sądowi mieli otworzyć grody i kancelarie, zaś starostowie pograniczni mieli utrzymywać ścisłą kontrolę nad wkraczającymi do państwa cudzoziemcami. Obrady zalimitowano – po-

---

⁴⁵⁵ Pismo polityczne – [b.m.], [b.d., 1733] (AS, s. 18-19); Pismo polityczne – [b.m.], [b.d., 1733] (AS, s. 19-20). Por. *Puncta* na sejmikach antekonwokacyjnych *promovenda* 1733 (Bibl. Kór., rkp. 992, s. 371-373); Memoryał od Xcia jmp prymasa podany co ma bydz promowano na sejmikach *ante convocationis* 1733 (Bibl. Kór., rkp. 985, k. 78). Ten drugi rękopis potwierdza przypuszczenie wysunięte przez wydawcę AS (s. 18, przypis 14), jakoby wyszło to pismo z prymasowskiej kancelarii. Konstytucja „Traktat Warszawski dnia trzeciego *novembra* 1716 roku zakonkludowany” (*Völ. leg.*, t. 6, s. 125-128).

⁴⁵⁶ M. Matuszewicz, *Diariusz życia mego*, t. 1: 1714-1757, oprac. i wstęp B. Królikowski, komentarz Z. Zielińska, Warszawa 1986, s. 46-47. Zob. E. Rostworowski, *O polską koronę. Polityka Francji w latach 1725-1733*, Wrocław 1958.

⁴⁵⁷ G. Głabisz, *Województwa poznańskie i kaliskie*, s. 57.

⁴⁵⁸ A. Lisek, *Kilka uwag o postawie stronników Stanisława Leszczyńskiego*, s. 108.

⁴⁵⁹ R. Niedziela, *Pisma polityczne*, s. 113.

⁴⁶⁰ G. Głabisz, *Województwa poznańskie i kaliskie*, s. 55.

nowne zebranie się sejmiku pod dyрекcją marszałka Skaławskiego zaplanowane zostało na 1 czerwca, kiedy to relację z sejmu konwokacyjnego zdawać mieli posłowie⁴⁶¹. Warto w tym miejscu przypomnieć, że limita została zakazana w 1717 r. Teraz, w 1733 r., po raz pierwszy od Sejmu Niemego szlachta zalimitowała swoje obrady. Wobec sytuacji nadzwyczajnej, wiążącej się z okresem bezkrólewia i wszelkimi tego konsekwencjami, po raz kolejny sięgnięto po rozwiązanie dobrze znane z przeszłości. Limitowały się też inne sejmiki. Sprawa tej limity nie była przedmiotem polemik politycznych⁴⁶².

Sejmik w liście do Stanisława Hozjusza biskupa poznańskiego wyraził żal z powodu śmierci króla. Władcę oceniał pozytywnie, dostrzegając korzyści, które przyniósł okres kilkunastu lat tak upragnionego pokoju⁴⁶³. Znanе są również odpowiedzi sejmiku na listy regimentarza Poniatowskiego, wojewody podolskiego Humieckiego, marszałka Bielińskiego i wojewody krakowskiego Lubomirskiego – nie będziemy tu przytaczać ich zawartości, można się z nią zapoznać w edycji akt sejmikowych⁴⁶⁴.

Wśród wybranych posłów na sejm znajdowali się doświadczeni działacze sejmikowi, a wielu z nich było stronnikami Stanisława Leszczyńskiego. Wszak już w latach 1704-1709 oba województwa wielkopolskie stanowiły silne zaplecze króla Stanisława I⁴⁶⁵. Każdy z wybranych został scharakteryzowany kąśliwie w krążącej wówczas po kraju satyrze. Jej autor raczej dobrze orientował się, kto został posłem. Na swój sposób potrafił nawiązać zarówno do doświadczeń osobistych posłów, jak i ich dotychczasowej aktywności publicznej⁴⁶⁶. Instrukcja poselska zawierała 34 numerowane punkty. Dużą wagę przywiązano do podjęcia środków ostrożności, aby nie dopuścić do ingerencji w elekcję cudzoziemców. Posłowie zostali zobowiązani do poparcia starań o koronę katolika – „Piasta”. Odwołano się do pospolitego ruszenia i wypraw pod komendą starosty generalnego Wielkopolski. Wśród pozostałych propozycji warto wymienić postulat przeprowadzenia kontroli skarbu koronnego wraz z jego archiwum. Spadkobiercy wybitnych wielkopolskich rodów, których członkowie na mocy właściwych pełnomocnictw zawierali w przeszłości ważne traktaty międzynarodowe, a którzy nie zwrócili tekstów tych umów do archiwum, mieli właśnie teraz te dokumenty przekazać. Kolejnym wartym odnotowania postulatem było żądanie, aby należna szlachcie sól suchedniowa docierała do województw poznańskiego i kaliskiego na czas i w określonej mierze. Z niechęcią wypowiedziano się na temat używania w kraju tytułów nadawa-

⁴⁶¹ Laudum z 18-24 III 1733 (AS, s. 20-25).

⁴⁶² G. Glabisz, *Prawo i bezprawie w praktyce ustrojowej funkcjonowania sejmików dawnej Rzeczypospolitej (XVIII wiek). Uwagi wstępne*, [w:] *Między barokiem a oświeceniem. Prawo i bezprawie*, red. S. Achremczyk, J. Kiełbik, Olsztyn 2018, s. 161.

⁴⁶³ Sejmik do S. Hozjusza – [b.m.], [25 III 1733] (AS, s. 35-36).

⁴⁶⁴ Odpowiedź sejmiku na list S. Poniatowskiego – [b.m.], [25 III 1733] (AS, s. 33-34); Odpowiedź sejmiku na list S. Humieckiego – [b.m.], [25 III 1733] (AS, s. 34); Odpowiedź sejmiku na list F. Bielińskiego – [b.m.], [25 III 1733] (AS, s. 34); Odpowiedź sejmiku na list T. Lubomirskiego – Środa, 25 III 1733 (AS, s. 35); zob. G. Glabisz, *Województwa poznańskie i kaliskie*, s. 56.

⁴⁶⁵ G. Glabisz, *Województwa poznańskie i kaliskie*, s. 57.

⁴⁶⁶ Satyra na posłów województw poznańskiego i kaliskiego na konwokację roku 1733 (AS, s. 871-872); por. Posłowie wielkopolscy na sejm *convocationis a.d.* 1733 (Bibl. Kórń., rkp. 985, k. 6v-7v).

nych przez obce państwa. Posłowie mieli dążyć do reasumpcji konstytucji zakazujących tego. W takim też duchu miano zaprzestać przyznawania Orderu Orła Białego⁴⁶⁷.

Grzegorz Głabisz zwrócił uwagę na zapis w laudum związany ze sporem Mikołaja Niezychowskiego z żoną Marianną z Zajdliców oraz na jego szczególne znaczenie w tej sytuacji. Wywiezienie córki do Brandenburgii przez żonę i wychowywanie jej w wyznaniu protestanckim potraktowane zostało jako przejaw apostazji. Kwestia ta może być kolejnym przykładem rosnącej nieufności szlachty względem cudzoziemców⁴⁶⁸. Nie wszędzie dochodziło do takich zapisów. Na przykład Adam Lisek zauważył, że sejmik lubelski w ogóle nie podjął decyzji w sprawie dysydentów⁴⁶⁹. Sejmik średzki wysłał także posłów do prymasa, którzy uzyskali audiencję 23 kwietnia, ale samą odpowiedź otrzymali dopiero 20 maja. Poruszona została przez nich kwestia Niezychowskich. Prymas radził skoncentrować uwagę na sprawach dysydenckich oraz na działaniach szlachty krakowskiej. Z uznaniem odniósł się też do postanowień sejmiku⁴⁷⁰.

Podsumowując zapisy laudum i instrukcji sejmiku z 18-24 marca 1733 r., Grzegorz Głabisz zauważył również, że

dobrze oddają one mentalność ówczesnej szlachty, która z jednej strony pragnęła króla rodaka, ale z drugiej dla bezpieczeństwa narodu szlacheckiego chciała osłabić jego prerogatywy. Zgromadzenie dostrzegało wady w funkcjonowaniu armii, lecz nie proponowało żadnych poważnych zmian, zgłaszając jedynie propozycje oparte na schematach z przeszłości. Wyczuwalny był także rosnący niepokój wobec zagrożenia zewnętrznego, ale nie przeszkadzało to pokładać szlachcie ufności w mitycznej sile polspolitego ruszenia⁴⁷¹.

W województwach Wielkopolski właściwej raczej większość opowiadała się za elekcją Stanisława Leszczyńskiego. Za zwolennika rozwiązania saskiego uchodził Ludwik Szołdrski, co chyba nie było niespodzianką. Rodzina Szołdrskich powiązana była z rodziną Radomickich, razem wcześniej wspólnie wspierali Augusta II. Ani zwolennikom Leszczyńskiego, ani stronnikom Wettyna nie udało się przechwycić i wykorzystać sumy gromadzonej od lat w skarbcu wojewódzkim na rzecz wykupu Drahimia⁴⁷².

---

⁴⁶⁷ Instrukcja dana posłom na konwokację – Środa, 18-24 III 1733 (AS, s. 25-31); G. Głabisz, *Województwa poznańskie i kaliskie*, s. 58.

⁴⁶⁸ G. Głabisz, *Województwa poznańskie i kaliskie*, s. 59. Tamże niedokładne imię Niezychowskiego; w rzeczywistości był to Mikołaj Niezychowski [por. Laudum z 18-24 III 1733 (AS, s. 25)]; Instrukcja dana posłom do T.A. Potockiego – Środa, 18 III 1733; Odpowiedź T.A. Potockiego na poselstwo – Środa, 20 V 1733 (AS, s. 40-41). O podejściu do wychowania dzieci ze związków katolicko-protestanckich zob. m.in. W. Kriegseisen, *Ewangelicy polscy i litewscy w epoce saskiej (1696-1763). Sytuacja prawna, organizacja i stosunki międzywyznaniowe*, Warszawa 1996, s. 202-205.

⁴⁶⁹ A. Lisek, *Kilka uwag o postawie stronników Stanisława Leszczyńskiego*, s. 108.

⁴⁷⁰ Instrukcja dana posłom na konwokację – Środa, 18 III 1733 (AS, s. 25-31); Instrukcja dana posłom do T.A. Potockiego – Środa, 24 III 1733 (AS, s. 31-33); Wiadomości z Warszawy – 23 IV 1733 (AS, s. 38); Odpowiedź T.A. Potockiego na poselstwo – [b.m.], 20 V 1733 (AS, s. 40-41); A. Cichocki do M.K. Radziwiłła, z Warszawy 4 IV 1733 (*Od Augusta Mocnego do Augusta III*, s. 237-238).

⁴⁷¹ G. Głabisz, *Województwa poznańskie i kaliskie*, s. 59.

⁴⁷² Tamże, s. 54-55.

Sejm konwokacyjny obradował od 27 kwietnia do 23 maja 1733 r. Podczas wyboru marszałka sejmowego poznańsko-kaliscy posłowie popierali Antoniego Kazimierza Sapiechę, którego kandydatura jednak upadła. Po dyskusjach marszałkiem sejmku został Michał Józef Massalski starosta grodzieński. 7 maja przemawiał poseł poznański Franciszek Radzewski, krytykujący marnotrawstwo czasu i zwracający uwagę na działania państw sąsiednich. Jego głos pozwolił też przyspieszyć wybór marszałka⁴⁷³. Głos zabierali także Franciszek Poniński stolnik poznański, Mikołaj Swinarski oraz Łukasz Kwilecki. Zawianą konfederację podpisali wszyscy posłowie, chociaż czwórka z nich złożyła zastrzeżenia⁴⁷⁴. Posłowie poznańscy, jak i dwaj posłowie kaliscy, starostowie mosiński Łukasz Kwilecki i obornicki Jan Gurowski, weszli w skład specjalnej rady przy boku prymasa⁴⁷⁵.

1 czerwca zebrał się w Środzie sejmik z limity. Przyjęto na nim najkrótsze bodaj laudum w całym 30-letnim okresie panowania Augusta III. Obrady postanowiono odłożyć na termin sejmików relacyjnych, wyznaczony przez sejm konwokacyjny⁴⁷⁶.

W tym czasie komisarze sascy nie próżnowali i pozyskiwali dla opcji wettyńskiej nowych stronników. Udało im się zyskać przychyłność m.in. trzech posłów kaliskich na konwokację: Jana Gurowskiego starostę obornickiego, Melchiora Gurowskiego chorążego kaliskiego i Mikołaja Swinarskiego pułkownika⁴⁷⁷. Tuż przed sejmikiem z limity anonimowy autor zwracał się do innowierców, aby większą grupą stawili się na obradach relacyjnych. Jego zdaniem należało dopilnować wyboru współwyznawców na elekcję⁴⁷⁸.

Wśród szlachty wybuchły spory o działanie kaliskiego sądu kapturowego, jednak nie odegrały większej roli w dalszym biegu wydarzeń⁴⁷⁹. 20 czerwca załimitowano sądy kapturowe, z myślą o reasumowaniu ich po zakończeniu obrad nadchodzącego zgromadzenia⁴⁸⁰.

⁴⁷³ Tamże, s. 59-60. F. Radzewski był zaprawionym posłem sejmowym. Wcześniej reprezentował województwa poznańskie i kaliskie na czterech sejmach (wybór 11 VI 1703, 26 VI 1705, 23 II 1712, 27 IV 1716) – zob. M. Zwierzykowski, *Samorząd sejmikowy*, s. 371, 372, 373; P. Głabiszewski, *Franciszek Radzewski wielkopolski działacz szlachecki i pisarz polityczny czasów saskich*, Poznań 1999.

⁴⁷⁴ Byli to: Łukasz Kwilecki starosta mosiński, Józef Mycielski stolnik koronny, Franciszek Poniński stolnik poznański, Piotr Paweł Sapieha stolnik litewski i starosta wschowski, konfederacja generalna „Na Konwokacji Głównej Warszawskiej uchwalona, dnia 27 miesiąca kwietnia; roku Pańskiego 1733” (*Vol. leg.*, t. 6, s. 292-293); G. Głabisz, *Województwa poznańskie i kaliskie*, s. 60.

⁴⁷⁵ Konfederacja generalna „Na Konwokacji Głównej Warszawskiej uchwalona, dnia 27 miesiąca kwietnia”; G. Głabisz, *Województwa poznańskie i kaliskie*, s. 59-61. W skład rady weszło więcej osób (niebędących posłami) z województw poznańskiego i kaliskiego; wymienia ich G. Głabisz za *Vol. leg.* – zob. tamże.

⁴⁷⁶ Laudum z 1 VI 1733 (*AS*, s. 45).

⁴⁷⁷ Szerzej: J. Dygdała, *Saskie próby infiltracji środowiska szlacheckiego podczas bezkrólewia 1733 roku*, „Kwartalnik Historyczny” 110 (2003), z. 4, s. 53-64; G. Głabisz, *Województwa poznańskie i kaliskie*, s. 61.

⁴⁷⁸ Anonimowy list do innowierców – [b.m.], [b.d., 1733] (*AS*, s. 44-45).

⁴⁷⁹ Manifestacja – Kalisz, 20 IV 1733 (*AS*, s. 37-38); Manifestacja L. Koźmińskiego – Kalisz, 18 V 1733 (*AS*, s. 39); Remanifestacja A. Łubieńskiego – Kalisz, 22 V 1733 (*AS*, s. 41-42); G. Głabisz, *Województwa poznańskie i kaliskie*, s. 57.

⁴⁸⁰ Informacja z Poznania – 19 VI 1733 (*AS*, s. 47).

Sejmik relacyjny województw poznańskiego i kaliskiego obradował w dniach 14-18 lipca. Również i tym razem jego marszałkiem był Franciszek Skaławski, jako marszałek konfederacji. Po przeczytaniu nadesłanych do sejmiku listów⁴⁸¹ relację z przebiegu obrad sejmiku przedstawili posłowie. Wysłuchano posłów do prymasa. Obecny w Środzie Ludwik Szołdrski zabiegał o odczytanie przyjętych na sejmie konstytucji. Nie odczytano jednak treści wszystkich praw, gdyż marszałek czytał tylko te, które odnosiły się do pospolitego ruszenia i przysięgi na wykluczenie cudzoziemca. Właśnie ta ostatnia kwestia stała się przyczyną wielkiego zamieszania. Chociaż szlachta w większości ją złożyła, odmówili tego Wojciech Malczewski sędzia ziemski poznański, Aleksander Bieliński podstoli poznański i właśnie Ludwik Szołdrski. Ten ostatni, nazwany „Sasem”, urażony opuścił obrady po drugim dniu sejmikowania. Szlachtę dodatkowo wzburzyła mowa Stefana Szołdrskiego starosty łęczyckiego, syna starosty generalnego Wielkopolski, lecz jej treść nie jest znana. Władysław Radomicki wojewoda poznański złożył przysięgę z pewnymi oporami⁴⁸².

Szlachta podczas sejmiku postanowiła reasumować konfederację partykularną i przystąpić do konfederacji generalnej. Wojewodowie poznański i kaliski w randze pułkowników mieli dowodzić pospolitym ruszeniem, udającym się 25 sierpnia na pole elekcyjne. Sejmik nakazał regimentarzowi partii wielkopolskiej Piotrowi Sokolnickiemu dbanie o bezpieczeństwo regionu, wspominając, że ma on prawo konfiskować magazyny zakładane z myślą o wojskach interwencyjnych. W związku z wypełnianymi zadaniami Sokolnicki otrzymał od sejmiku tzw. ewikcję, czyli przyrzeczenie ochrony prawnej przed oskarżeniami za czyny podjęte przy wykonywaniu poleceń sejmiku. Omówiono sposoby zachowania bezpieczeństwa w Wielkopolsce; w ocenie szlachty niezwykle istotne było też zabezpieczenie elekcji przed ingerencją cudzoziemców w jej wynik, o czym była już mowa na zgromadzeniu przedkonwokacyjnym. Marszałek sejmiku i konfederacji miał przekazać do archiwum Komisji Skarbowej Poznańskiej podpisy szlachty pod konfederacją generalną⁴⁸³.

Grzegorz Glabisz spośród korespondencji nadesłanej do sejmiku zwrócił największą uwagę na list generała Jerzego Detloffa Flemminga i na odpowiedź zgromadzenia, które okazało się mało odpowiedzialne. Sejmik uznał bowiem, że za fortyfikacje

---

⁴⁸¹ S. Poniatowski do sejmiku – Warszawa, 4 VI 1733 (AS, s. 45-47); T. Lubomirski do sejmiku – Kraków, 20 VI 1733 (AS, s. 47-48); T.A. Potocki do sejmiku – Warszawa, 22 VI 1733 (AS, s. 48-51); J.A. Wiśniowiecki do sejmiku – Warszawa, 22 VI 1733 (AS, s. 52-53); J. Krąkowski do sejmiku – [b.m.], 9 VII 1733 (AS, s. 53-54); J. Potocki do sejmiku – Krotoszyn, 12 VII 1733 (AS, s. 54); J.J. Flemming do sejmiku – Poznań, 13 VII 1733 (AS, s. 55). Z diariusza zgromadzenia wiadomo też, że list do sejmiku skierował biskup poznański Stanisław Hozjusz, zob. Diariusz sejmiku z 14-18 VII 1733 (AS, s. 60). Nie udało się odnaleźć tego dokumentu.

⁴⁸² Laudum z 14-18 VII 1733 (AS, s. 56-59); Diariusz sejmiku z 14-18 VII 1733 (AS, s. 59-61); L. Szołdrski do T. Lubomirskiego – Czempin, 20 VII 1733 (AS, s. 66-67); Wiadomości z Warszawy – 23 VII 1733 (AS, s. 67); J.A. Lipski do T. Lubomirskiego – Warszawa, 29 VII 1733 (AS, s. 68). Por. G. Glabisz, *Województwa poznańskie i kaliskie*, s. 62-64.

⁴⁸³ Laudum z 14-18 VII 1733 (AS, s. 56-59); szerzej: G. Glabisz, *Województwa poznańskie i kaliskie*, s. 63-64.

powinni odpowiadać mieszczenie. Szlachta nie wierzyła w groźbę interwencji obcych wojsk. Może to dziwić, tym bardziej, że zaobserwowano manewry za zachodnią granicą. Dnia 20 lipca Ludwik Szoldrski pisał w liście do Teodora Lubomirskiego: „Od granicy województw naszych to *certum*, że wojska cesarskie przez Odrę przeszedłszy, już nad samą polską granicą stoją, także saskie na swojej ze Śląskiem granicy widzieć się dają, a przez to *terrent nos universa* z jednej strony niezgoda, z drugiej *strepitus armorum*”. Wspomniany wyżej historyk ocenił całą sytuację krótko: „Odpowiedź ta pokazuje brak orientacji szlachty w zaistniałej sytuacji”⁴⁸⁴. Podczas zgromadzenia relacyjnego zredagowano odpowiedzi na nadesłane listy⁴⁸⁵. Większość z nich „miała charakter kurtuazyjny”⁴⁸⁶.

Dnia 17 sierpnia grupa 16 szlachciców wniosła do grodu kaliskiego manifest, występując przeciwko jednemu z punktów laudum sejmiku relacyjnego z 14-18 lipca. Protest dotyczył zakazania plebejuszom występowania po dobra królewskie i duchowne, regencje w kancelariach, komory skarbowe oraz odmawiał im prawa do chodzenia z szablą. Manifestujący wykazywali, że punkt ten jest sprzeczny z konstytucjami, które zakazywały plebejuszom posiadania dóbr ziemskich⁴⁸⁷.

Szlachta województw wielkopolskich udała się pospolitym ruszeniem na elekcję w dwóch rzutach, 8 i 16 sierpnia. Dnia 27 sierpnia w wiadomościach z Warszawy informowano o popisie i naradzie w obozie województw poznańskiego i kaliskiego przed elekcją⁴⁸⁸. Marszałka sejmowego wybrano dopiero po tym, jak 27 sierpnia doszło do rozdzielenia elekcji. I tak oto 2 września 1733 r. Franciszek Radzewski podkomorzy poznański został wybrany na marszałka sejmiku. Jak obliczył Grzegorz Głabisz, spośród 11 697 głosów oddanych 12 września na Stanisława Leszczyńskiego 1028 były to głosy z województw Wielkopolski właściwej. Wiadomo, że wśród senatorów głos na Leszczyńskiego oddali Michał Kazimierz Raczyński wojewoda kaliski, Maciej Koźmiński kasztelan poznański, Maciej Mycielski kasztelan kaliski, Stefan Garczyński kasztelan gnieźnieński i Franciszek Mielżyński kasztelan śremski. Władysław Radomicki wojewoda poznański nie stawiał się na elekcji⁴⁸⁹. Manifest przeciwko elekcji Leszczyńskiego

⁴⁸⁴ G. Głabisz, *Województwa poznańskie i kaliskie*, s. 64; J.D. Flemming do sejmiku – Poznań, 13 VII 1733 (AS, s. 55); Odpowiedź sejmiku na list J.D. Flemminga – [Środa, 15 VII 1733] (AS, s. 65-66); L. Szoldrski do T. Lubomirskiego – Czempin, 20 VII 1733 (AS, s. 66-67). Wiadomości z Warszawy – 23 VII 1733 (AS, s. 67), podają: „[...] województwa poznańskie i kaliskie, nie uważając na zbliżenie się wojska cesarskiego pod Głogów, nieustraszoną sercem przysięgły *rotha confoederationis*”.

⁴⁸⁵ Odpowiedź sejmiku na list T.A. Potockiego – Środa, 15 VII 1733 (AS, s. 61-63); Odpowiedź sejmiku na list J.A. Wiśniowieckiego – [Środa, 15 VII 1733] (AS, s. 63); Odpowiedź sejmiku na list T. Lubomirskiego – Środa, 15 VII 1733 (AS, s. 63-64); Odpowiedź sejmiku na list S. Poniatowskiego – [Środa, 15 VII 1733] (AS, s. 64); Odpowiedź sejmiku na list J. Potockiego – [Środa, 15 VII 1733] (AS, s. 65); Odpowiedź sejmiku na list J. Krąkowskiego – [Środa, 15 VII 1733] (AS, s. 66); Sejmik do J.W. Mniszcha – [Środa, 15 VII 1733] (AS, s. 65).

⁴⁸⁶ G. Głabisz, *Województwa poznańskie i kaliskie*, s. 61-64, cytat tamże, s. 64.

⁴⁸⁷ Laudum z 14-18 VII 1733 (AS, s. 56-59); Manifestacja grupy szlachty – Kalisz, 17 VII 1733 (AS, s. 69-70).

⁴⁸⁸ Wiadomości z Warszawy – 27 VIII 1733 (AS, s. 70).

⁴⁸⁹ G. Głabisz, *Województwa poznańskie i kaliskie*, s. 65; P. Głabiszewski, *Franciszek Radzewski*, s. 79.

z 14 września podpisali m.in. biskup poznański Stanisław Hozjusz, starosta generalny Wielkopolski Ludwik Szoldrski i pułkownik Mikołaj Swinarski. Jak przekonuje Glabisz, trzeba jednak do nazwisk widniejących pod tym dokumentem podejść z wielką ostrożnością. Pozostaje pytanie, czy rzeczywiście zostały one złożone dokładnie przez osoby podpisane, czy też mowa tutaj o pewnego rodzaju kompilacji⁴⁹⁰.

Wkrótce Stanisław I i jego stronnicy znaleźli się w odwrocie. Dnia 14 sierpnia 1733 r. granicę Wielkiego Księstwa Litewskiego przekroczyło wojsko rosyjskie, dowodzone przez generała Piotra Lacy'ego. Siły te do granic Korony dotarły 13 września⁴⁹¹. Na początku października król Stanisław znalazł się w Gdańsku, w którym zamierzał schronić się przed interwencją mocarstw sąsiednich, licząc jednocześnie na uzyskanie pomocy z Francji i jej sojuszniczki Szwecji⁴⁹².

W dniu 5 października pod wsią Kamień na króla wybrany został elektor saski przez niezbyt liczną grupę szlachty. Tę już drugą w 1733 r. elekcję osłaniało wojsko rosyjskie, a wybór Sasa ogłosił Stanisław Hozjusz biskup poznański, który 20 października rozesłał uniwersał na sejmiki przed sejmem koronacyjnym. Informował o wyborze na króla Wettyna oraz o zawiązaniu konfederacji pod marszałkostwem Antoniego Ponińskiego instygatora koronnego⁴⁹³.

Uniwersałem z 6 listopada August III ogłosił przejęcie tronu polskiego. Zapadła decyzja o wprowadzeniu do Rzeczypospolitej elektorskich oddziałów, a sam Wettyn deklarował oficjalnie, że wojsko będzie przestrzegać dyscypliny, o ile nie będzie się podważać jego osoby na tronie⁴⁹⁴. Sasi wkraczali w głąb ziem polskich od początku listopada. Najpierw było to zgrupowanie w sile ok. 2,5 tys. ludzi, dowodzone przez księcia Johanna Adolfa II Sachsen-Weißenfels. W obu województwach wielkopolskich siły te nie napotkały większego oporu. W dniu 20 listopada Sasi zajęli Poznań. W drugiej połowie listopada przez Kargową wkroczył również drugi korpus wojsk saskich. Franciszek Maksymilian Ossoliński podskarbi koronny wystąpił wkrótce przeciwko wydanemu przez Sasów manifestowi, który nakazywał podporządkowanie księciu Sachsen-Weißenfels – głównodowodzącemu sił saskich w Wielkopolsce – lokalnej administracji skarbowej i gromadzonych środków⁴⁹⁵.

Zwraca uwagę, że jesienią w Wielkopolsce właściwej nie znajdowało się żadne większe zgrupowanie wojska koronnego. Piotr Sokolnicki wraz z partią wielkopolską rozpoczął 16 września marsz z Poznania pod Warszawę⁴⁹⁶. Do grudnia 1733 r. poznań-

---

⁴⁹⁰ G. Glabisz, *Województwa poznańskie i kaliskie*, s. 65-66.

⁴⁹¹ M. Tomaszewski, *Marsz korpusu inflanckiego wojsk rosyjskich gen. Piotra Lacy'ego w kierunku Warszawy latem 1733 roku*, „Klio. Czasopismo poświęcone dziejom Polski i powszechnym” 63 (2022), nr 2, s. 11, 20.

⁴⁹² E. Cieślak, *W obronie tronu*, s. 52.

⁴⁹³ Uniwersał S. Hozjusza na sejmiki – Warszawa, 20 X 1733 (AS, s. 71-72).

⁴⁹⁴ Uniwersał Augusta III – Drezno, 6 XI 1733 (AS, s. 72-74).

⁴⁹⁵ Uniwersał ks. J.A. Sachsen-Weißenfels – Langfurt, [b. dnia] VIII 1734 (AGAD, Archiwum Radziwiłłów, dz. II, 2518, s. 1-2); G. Glabisz, *Konfederacja partykularna*, s. 62-65; *Listy Wielkopolan*, s. 17-18; Zob. Uniwersał Stanisława I – Gdańsk, 7 X 1733 (AS, s. 80-83).

⁴⁹⁶ *Listy Wielkopolan*, s. 15-16.

sko-kaliska szlachta o orientacji prostanisławowskiej unikała poważniejszej próby przeciwstawienia się siłom saskim, bo nie sprzyjały temu warunki. W regionie wyraźną przewagę posiadali żołnierze i stronnicy Augusta III. Dopiero sytuacja, jaka zaistniała pod koniec roku, przyniosła sposobność do podjęcia bardziej odważnych kroków⁴⁹⁷.

W październiku Stanisław I skierował do delegatów wyznaczonych do rady przybocznej na sejmie elekcyjnym uniwersał, którym starał się przyspieszyć działanie swoich stronników. Uniwersał wydający jedne wici za dwoje na pospolite ruszenie pochodzi z 17 października. Popisami po województwach, ziemiach i powiatach zająć się mieli wojewodowie, kasztelanowie, a w razie ich nieobecności pierwszy obecny urzędnik. Trzecie wici miały określić miejsce i termin stawania w pospolitym ruszeniu⁴⁹⁸.

Z kolei na 10 października datowany jest manifest wydany w Gdańsku, którego autorem był prymas Potocki. Stwierdził on w nim, że uważał Stanisława Leszczyńskiego za najlepszego kandydata do tronu, chociaż był gotów zaakceptować również i inne kandydatury. Zarzucił też Michałowi Serwacemu Wiśniowieckimu kanclerzowi wielkiemu litewskiemu i regimentarzowi litewskiemu nieudolność wobec interwencji wojsk rosyjskich. Szlachta województw poznańskiego i kaliskiego została wymieniona obok szlachty województw krakowskiego, kijowskiego, ruskiego, wołyńskiego oraz bełskiego jako ta, która ofiarnie stanęła za Leszczyńskim⁴⁹⁹.

Sejmik przed sejmem koronacyjnym miał zebrać się w Środzie 14 grudnia 1733 r. Uniwersał na to zgromadzenie wydał marszałek konfederacji warszawskiej Antoni Poniński. Koronację zaplanowano na 17 stycznia 1734 r., natomiast sejm koronacyjny miał zacząć się dwa dni później⁵⁰⁰. Sejmik zwołany w ten sposób jednak nie doszedł do skutku, gdyż w tym terminie w Środzie obradował sejmik zwołany przez Stanisława I.

Leszczyński wydał uniwersał zwołujący sejmiki nadzwyczajne na początku grudnia. Omówił bieżące wydarzenia polityczne, wskazując na pogwałcenie wszystkich reguł elekcji przez obóz przeciwny. Pod koniec uniwersału wspominał jeszcze o rozgorzałych konfliktach nad Renem i we Włoszech, jako że „już nie próżnują różne za nasz honor i za całość wolności polskiej ujmujące się potencje”⁵⁰¹. Chociaż było to naiwne, to propagandowo bardzo użyteczne. Na sejmiku nadzwyczajnym obradującym 14 grudnia w Środzie zawiązano konfederację przy Stanisławie I. Sytuacja sprzyjała temu tym bardziej, że jedyną znaczącą siłą Sasów w regionie był garnizon w Poznaniu, a główne siły elektora saskiego były rozdzielone. Ważnym zadaniem dla części z nich było zabezpieczenie planowanej koronacji w Krakowie. Marszałkiem sejmiku i konfederacji województw poznańskiego i kaliskiego został Jan Andrzej Pałędzki chorążyc bydgoski. Na sekretarza konfederacji powołano Stefana Moszczeńskiego, wybrano też 13 konsyliarzy. Podczas obrad zapadła decyzja o wysłaniu dwóch poselstw. W pierw-

⁴⁹⁷ G. Glabisz, *Konfederacja partykularna*, s. 64-65.

⁴⁹⁸ Uniwersał Stanisława I – Gdańsk, 15 X 1733 (AS, s. 79-80); Uniwersał Stanisława I – Gdańsk, 17 X 1733 (AS, s. 80-83).

⁴⁹⁹ Manifest T.A. Potockiego – Gdańsk, 10 X 1733 (AGAD, Archiwum Radziwiłłów dz. II, 2497, k. 2-10) oraz odpowiedź na ten manifest – tamże, k. 12-24; R. Niedziela, *Pisma polityczne*, s. 133, 145.

⁵⁰⁰ Uniwersał A. Ponińskiego – Warszawa, 7 XI 1733 (AS, s. 74-77).

⁵⁰¹ Uniwersał Stanisława I – Gdańsk, 1 XII 1733 (AS, s. 83-87).

szym pułkownik Stanisław Malczewski oraz Antoni Łaskawski mieli udać się do króla Stanisława I i przekazać wiadomość o skonfederowaniu województw wielkopolskich przy jego majestacie. Celem tego poselstwa była również prośba o wydanie trzecich wici. Zadaniem posłów Franciszka Szeliskiego i Stefana Moszczeńskiego sekretarza konfederacji było udanie się do prymasa Potockiego z podziękowaniem za dotychczasowe działania na rzecz utrzymania zasad i praw wolnej elekcji, które oceniano wysoko. Podjęto również decyzję w sprawie wypraw, które reasumowano z poprzedniego sejmiku. Miały pochodzić z dóbr królewskich, duchownych i świeckich, a także nowych. Wyprawy skierowano do partii wielkopolskiej Sokolnickiego. Kahały żydowskie zobowiązano do zebrania 20 tys. zł. Wyznaczono rotmistrzów do wypraw: Pawła Nechrebeckiego do polskiego i Adama Rosena do cudzoziemskiego autoramentu, którym naznaczono i asygnowano po 2 tys. zł ze wspomnianej sumy 20 tys. zł. Rotmistrzowie mieli dobrać sobie niższych rangą oficerów i dołączyć do komendy Piotra Sokolnickiego⁵⁰². W niektórych miejscach – tam, gdzie pozwalały na to warunki – konfederacje przy Stanisławie Leszczyńskim zaczęto organizować już wcześniej⁵⁰³. W województwie ruskim tworzą ją w podobnym czasie co nad Wartą i Prosną⁵⁰⁴.

Marszałek sejmiku i konfederacji wystawił podczas obrad zgromadzenia dwa uniwersały. W pierwszym ogłaszał wyprawy w obu województwach, przypominając za laudum, iż powinny połączyć się z partią wielkopolską. Drugi uniwersał wydany przez marszałka Pałędzkiego dotyczył przyjętej sumy 20 tys. zł z kahałów żydowskich i pensji po 2 tys. zł z niej dla każdego z dwóch rotmistrzów⁵⁰⁵. Podczas obrad 14 grudnia przyjęto również akt konfederacji, którego treść została następnie powielona drukiem. Nie jest ona znana z oryginału pochodzącego z ksiąg grodzkich w województwach poznańskim lub kaliskim. Niewykluczone, że została usunięta z ksiąg po ostatecznym utrwaleniu władzy przez Augusta III⁵⁰⁶. Jest to tym bardziej zastanawiające, że przedrukowano również akt konfederacji szlachty sandomierskiej, zamierzając wykorzystać go w walce propagandowej. Treść aktu opatowskiego była rozprowadzana także w rękopisach. Do tego dokumentu nawiązywała późniejsza konfederacja województwa krakowskiego, również drukowana⁵⁰⁷.

Wracając do konfederacji wielkopolskiej, wskazano w niej prawomocność sejmiku, skrytykowano stronników Wettyna. Jej przekaz był jednoznaczny:

---

⁵⁰² Laudum z 14 XII 1733 (AS, s. 87-90); Instrukcja dana posłom do Stanisława I – Środa, 14 XII 1733 (AS, s. 93-94); G. Glabisz, *Konfederacja partykularna*, s. 67-68.

⁵⁰³ Zob. Kopia listu w sprawie konfederacji w Zatorze i księstwie oświęcimskim za Stanisławem Leszczyńskim – [b.m.], 10 XI 1733 (Bibl. Nar., rkp. II 6663, k. 11).

⁵⁰⁴ A. Lisek, *Obóz stanisławowski w województwie ruskim*, s. 65.

⁵⁰⁵ Uniwersał J.A. Pałędzkiego – Środa, 14 XII 1733 (AS, s. 94-95); Uniwersał J.A. Pałędzkiego – Środa, 14 XII 1733 (AS, s. 95); G. Glabisz, *Konfederacja partykularna*, s. 68.

⁵⁰⁶ AS, s. 90, przypis 141 – pisze o tym wydawca.

⁵⁰⁷ W. Kriegseisen, *Trzy pisma propagandowe z okresu ostatniego bezkrólewia*, „Kwartalnik Historyczny” 1983, nr 4, s. 810-811.

Skonfederowaliśmy żarliwie i zgodnie, naprzód przy wierze św. katolickiej, której *ab inundatione* wojsk schizmatycznych i heretyckich widocznie *instant periculum*, po tym przy dostojęństwie najjaśniejszego K.J.M. Stanisława I p.n.m., którego za pana naszego, wolnemi głosami, *in campo electorali nemine contradicente* obraliśmy⁵⁰⁸.

Szlachcie obu województw bardzo zależało na otrzymaniu trzecich wici. Król w odpowiedzi na poselstwo sejmiku zapewnił, że „nie omieszką, upatrzawszy *opportunitatem* czasu, do wspólnego ojczyzny ratunku przez ostatnie wici zawołać [...]. Teraz zaś wyprawy usilnie zaleca”⁵⁰⁹. Na wezwanie Jana Andrzeja Pałędzkiego szlachta z powiatów nakielskiego i kcyńskiego miała „wsiadać na koń” jeszcze przed 3 stycznia⁵¹⁰.

Tymczasem w niedługim czasie odbyła się koronacja Fryderyka Augusta II na króla w Krakowie 17 stycznia 1734 r. W tym samym czasie w Wielkopolsce rozwijały się prostanisławowskie wyprawy, mimo obecności nieznacznych sił saskich. 5 lutego zniecierpliwiony Wojciech Miaskowski jako regimentarz partii wojsk koronnych wydał uniwersał w sprawie przyspieszenia organizowania wypraw⁵¹¹. W województwach rozpoczęto też pobieranie czopowego i szelężnego, lecz pojawiły się co do tego poważne wątpliwości⁵¹². Niebawem jednak poważniejsze oddziały saskie powróciły z koronacji i 31 marca zajęły Kalisz, a 20 kwietnia wzmocniły załogę Poznania⁵¹³.

Z początkiem kwietnia wyprawy województw poznańskiego i kaliskiego połączyły się z większymi siłami pod Bydgoszczą⁵¹⁴. Wobec przegranej 20 kwietnia bitwy pod Wyszecinem z wojskiem rosyjskim upadł plan przedarcia się pod Gdańsk, z czym poważnie liczył się marszałek Pałędzki. W wyniku bitwy siły konfederatów zostały podzielone. W maju część wypraw pod jego wodzą powróciła do Wielkopolski. Było to możliwe m.in. przez to, że siły saskie opuściły oba województwa i podeszły pod Gdańsk celem wspomoczenia Rosjan zamykających w oblężeniu miasto. W połowie maja oddziały znajdujące się pod komendą Władysława Skórczewskiego rozlokowane były prawdopodobnie w okolicach Kalisza, natomiast sam Jan Andrzej Pałędzki był pod Słupcą. W Poznaniu Sasi zabezpieczali się przed ewentualnym atakiem konfederatów, sypiąc wały. Z listu Stefana Moszczeńskiego do Jana Tarły wynikało, że w okolicach

⁵⁰⁸ Konfederacja – Środa, 14 XII 1733 (AS, s. 90-93); por. Konfederacja przeświętych wódtw wielkopolskich poznańskiego i kaliskiego – Środa, 14 XII 1733 (Bibl. Kórń., rkp. 985, k. 116v-118). Szerzej omawia ją G. Głabisz (*Konfederacja partykularna*, s. 66-67).

⁵⁰⁹ Odpowiedź Stanisława I na poselstwo – [b.m.], [b.d., 1734] (AS, s. 96).

⁵¹⁰ Gazeta pisana [Andrzeja Cichockiego], z Warszawy, 20 I 1734 (*Od Augusta Mocnego do Augusta III*, s. 374).

⁵¹¹ Uniwersał W. Miaskowskiego – Kalisz, 5 II 1734 (AS, s. 98-99); A. Rogaliński do J. Tarły – Opatówek, 7 II 1734 (*Listy Wielkopolan*, s. 106). Zob. Uniwersał W. Miaskowskiego – Kalisz, 5 II 1734 (Bibl. Kórń., rkp. 966, k. 74-75, zob. Aneks 12).

⁵¹² Uniwersał J.A. Pałędzkiego – [b.m.], 7 III 1734 (AS, s. 100); G. Głabisz, *Konfederacja partykularna*, s. 69, przypis 33.

⁵¹³ G. Głabisz, *Konfederacja partykularna*, s. 69.

⁵¹⁴ Tamże.

22 maja Jan Paweł Sybilski, pułkownik wojsk saskich, dysponował w Kargowej siłą 400 ludzi. Wkrótce do Poznania zamierzał też powrócić ks. Sachsen-Weißenfels⁵¹⁵.

W czerwcu realizacja wypraw napotykała liczne trudności, które wynikały z ociągania się przy wykonywaniu uchwały sejmikowej, ale także były następstwem zniszczeń wojennych. Józef Potocki wojewoda kijowski, już wówczas jako nowy regimentarz generalny wojsk koronnych, planował ściągnąć wojsko wierne Stanisławowi I pod Gorzycę. W tym celu 6 czerwca skierował list do Jana Andrzeja Pałędzkiego, zapraszający wyprawy i szlachtę „w porządku wojennym”⁵¹⁶. Nadal trwało oblężenie Gdańska. Dnia 4 czerwca Antoni Poniński marszałek konfederacji generalnej uniwersałem wezwał miasto i województwa do złożenia broni. Zasadniczym warunkiem pokoju było, rzecz jasna, uznanie za króla Augusta III⁵¹⁷.

W dniu 21 czerwca odbyły się w Kaliszu obrady sejmiku, na którym zebrali się konfederaci. Zgromadzenie zwołał marszałek Pałędzki uniwersałem z 5 czerwca⁵¹⁸. Jan Tarło polecił wcześniej Piotrowi Sokolnickiemu zabieganie w trakcie obrad o zabezpieczenie interesów wojska. Obawiano się o frekwencję i poparcie dla zjazdu. Dowódca partii wielkopolskiej spodziewał się, iż szlachta z województwa poznańskiego będzie czuła się zagrożona i nie będzie chciała specjalnie fatygować się aż pod Kalisz, nie mając gwarancji co do bezpieczeństwa swych majątków. Już od dawna obciążona była licznymi zobowiązaniami finansowymi⁵¹⁹.

Ważnym zagadnieniem podczas obrad w Kaliszu okazało się utworzenie konfederacji generalnej. Na sejmik przybyli posłowie województw sandomierskiego, brzesko-kujawskiego i inowrocławskiego oraz posłowie od wojska. Posłowie z Kolbuszowej – Jan Wolski pisarz grodzki chęciński, sędzia kapturowy województwa sandomierskiego i Andrzej Kożuchowski, mieli poinformować o zawiązaniu konfederacji na tamtejszym sejmiku pod komendą Jana Tarły. Przemawiał Jan Wolski, a treść jego wystąpienia przetrwała do naszych czasów. Nieczęsto zdarza się, że historycy dysponują treścią mowy sejmikowej osoby, która przybyła na sejmik w poselstwie⁵²⁰. Stefan Moszczeński i Franciszek Szeliski

---

⁵¹⁵ J.A. Pałędzki do J. Tarły – Łęborg, 21 IV 1734 (*Listy Wielkopolan*, s. 106-107); P. Sokolnicki do J. Tarły – Bytów, 25 IV 1734 (*Listy Wielkopolan*, s. 107-108); W. Skórzewski do J. Tarły – Żnin, 1 V 1734 (*Listy Wielkopolan*, s. 110-111); W. Skórzewski do J. Tarły – [b.m.], 14 V 1734 (*Listy Wielkopolan*, s. 113-114); J.A. Pałędzki do J. Tarły – pod Słupcą, 15 V 1734 (*Listy Wielkopolan*, s. 114-115); S. Moszczeński do J. Tarły – obóz pod Śremem, 22 V 1734 (*Listy Wielkopolan*, s. 117-118); W. Skórzewski do J. Tarły – [b.m.], 23 V 1734 (*Listy Wielkopolan*, s. 119); W. Skórzewski do J. Tarły – Pyzdry, 25 V 1734 (*Listy Wielkopolan*, s. 120); J.A. Pałędzki do J. Tarły – obóz pod Nowym Miastem, 26 V 1734 (*Listy Wielkopolan*, s. 120-121); G. Głabisz, *Konfederacja partykularna*, s. 69-71; *Listy Wielkopolan*, s. 19-21.

⁵¹⁶ J.A. Pałędzki do J. Tarły – [b.m.], [najpewniej po 1 VI 1734] (*Listy Wielkopolan*, s. 122); J. Potocki do J. Tarły – Jarosław, 6 VI 1734 (*Listy Wielkopolan*, s. 127).

⁵¹⁷ Uniwersał A. Ponińskiego – obóz pod Gdańskiem, 4 VI 1734 (*AS*, s. 101-104).

⁵¹⁸ Uniwersał J.A. Pałędzkiego – obóz pod Nowym Miastem, 5 VI 1734 (*AS*, s. 105-106).

⁵¹⁹ P. Sokolnicki do J. Tarły – Karmin, 10 VI 1734 (*Listy Wielkopolan*, s. 130-132); *Listy Wielkopolan*, s. 57-58.

⁵²⁰ Instrukcja dana posłom z sejmiku sandomierskiego do sejmiku województw poznańskiego i kaliskiego – Kolbuszowa, 7 I 1734 (*AS*, s. 96-98); Mowa J. Wolskiego – Kalisz, 22 VI 1734 (*AS*, s. 116-117).

złożyli informacje o rezultacie poselstwa do prymasa, który szczególnie ubolewał nad bezpardonowymi atakami przypuszczanymi na swoją osobę przez autorów licznych paszkwili. Zgromadzona szlachta zapowiedziała kary dla autorów takich tekstów. Marszałek sejmiku i konfederacji miał wydać asygnację na kwotę 100 tys. zł z miast i miasteczek, która miała zostać wykorzystana przez Jana Tarłę na dalsze działania wojenne⁵²¹. Zdecydowano nawiązać kontakt z innymi sejmikami, na co wpływ zapewne miały poselstwa przybyłe z innych miejsc. W tym celu wysłano posłów do województw sandomierskiego, brzesko-kujawskiego i inowrocławskiego, sieradzkiego, łęczyckiego i ziemi wieluńskiej. Zadaniem tych funkcjonariuszy sejmikowych było zakomunikowanie potrzeby wspólnych działań przeciwko stronnikom Wettyna. Posłowie do króla Stanisława I jeszcze raz prosili o trzecie wici, natomiast ci, którzy mieli udać się do prymasa, zamierzali złożyć podziękowanie „za widoczne i sławne całemu światu około dobra pospolitego starania”. Podczas sejmiku odcięto się od konfederacji warszawskiej, a stronników Augusta III zadeklarowano pozbawić szlachectwa. Wezwano dzierżawców dóbr biskupstwa poznańskiego do niesubordynacji względem biskupa Hozjusza. Przystąpiono do usprawnienia organizacji działającej konfederacji. Marszałek, sekretarz konfederacji i obecni konsyliarze złożyli przysięgi. Ponownie zadeklarowano wystawienie wypraw z dóbr królewskich, duchownych i ziemskich. Dowódcą piechoty cudzoziemskiego autoramentu mianowano pułkownika Stanisława Skórzewskiego, „jako doświadczonego w wojennych akcjach kawalera”, zaś dowódcami milicji konnej rotmistrzów i innych oficerów wyznaczonych przez marszałka. Ułożono też przysięgi dla pułkownika, oficerów regimentu pieszego i rotmistrzów do wypraw konnych. Sejmik dążył do tego, aby scalić w rękach marszałka Pałędzkiego wszystkie wyprawy, dlatego też zobligował go m.in. do poproszenia Tarły wojewody lubelskiego o odesłanie znajdujących się aktualnie pod jego komendą wypraw województw poznańskiego i kaliskiego. Sądy kapturowe miały jak najszybciej zacząć pracować, polecono również otworzyć sądy konfederackie. Nagrodzono marszałka zgromadzenia wystawieniem asygnacji na 40 tys. zł oraz sekretarza konfederacji, wypłacając 10 tys. zł⁵²². Przyjęto za obowiązujące dawne taryfy łanowe, w województwie poznańskim Hektora Koszutskiego, a w kaliskim Piotra Gniewosza. Marszałek Pałędzki wydał w tej sprawie osobny uniwersał, określający szczegóły. Grzegorz Glabisz zwrócił uwagę na praktykę dotychczas niespotykaną – laudum wydrukowano w Kaliszu i w formie wydruku oblatowano w księgach grodzkich, a pozostałe jego egzemplarze wysyłało po województwach⁵²³.

Uchwały konfederacji w Kaliszu zostały oprotestowane 26 czerwca przez grupę szlachciców. Twierdzili oni, że nie są one zgodne z tym, co wcześniej postanowiono. Nie udało się ustalić motywów politycznych tego protestu⁵²⁴.

⁵²¹ Z badań G. Glabisza wiadomo, że konfederacja partykularna województw poznańskiego i kaliskiego sięgała głównie po pieniądze z czopowego i szelężnego. Rozliczenia finansowe trwały jeszcze długo po 1736 r. G. Glabisz, *Finansowanie wojny*, s. 425-451.

⁵²² Laudum z 21 VI 1734 (4S, s. 106-116); Uniwersał J.A. Pałędzkiego – Kalisz, 26 VI 1734 (4S, s. 117-119); G. Glabisz, *Konfederacja partykularna*, s. 72-76; *Listy Wielkopolan*, s. 74.

⁵²³ G. Glabisz, *Konfederacja partykularna*, s. 76, przypis 66.

⁵²⁴ Manifest grupy szlachty – Kalisz, 26 VI 1734 (4S, s. 119-120); G. Glabisz, *Konfederacja partykularna*, s. 77-78.

Sposób wykorzystania wspomnianej sumy 100 tys. zł wzbudzał pewne wątpliwości. Decyzją Jana Tarły wojewody lubelskiego rotmistrz Konstanty Dunin-Borkowski był odpowiedzialny za rozdysponowanie części pieniędzy. Rotmistrz w liście do wojewody lubelskiego zwrócił uwagę na problemy z ich zbieraniem. W jego opinii marszałek Pałędzki przeznaczył dla siebie miasta, z których wybranie czopowego i szelężnego nie nastroczało poważniejszych problemów, w przeciwieństwie do miast wyznaczonych dla wojska komputowego, gdyż temu było trudniej ściągać przyręczone sumy⁵²⁵.

Po ucieczce Stanisława I z Gdańska do Królewca jego stronnicy znaleźli się w trudnym położeniu. W obliczu pogarszającej się sytuacji grono zwolenników „Lasa” dynamicznie kurczyło się. W Wielkopolsce właściwej czas również przestał sprzyjać stronnikom Leszczyńskiego. Jak ocenił Grzegorz Głabisz, przegrana konfederatów pod Pyzdrami na przełomie lipca i sierpnia z wojskiem pułkownika Sybilskiego stała się „wstępem do przejęcia inicjatywy przez wielkopolskich zwolenników Augusta III”⁵²⁶. Wśród nich wyróżnił się Ludwik Szołdrski starosta generalny Wielkopolski. Przekupując i składając obietnice awansów, poszerzał on obóz Wettyna⁵²⁷. Dnia 11 marca⁵²⁸ August III wydał uniwersał zwołujący sejmik w Środzie. Szołdrski prawdopodobnie otrzymał go już wcześniej w formie blankietu, do którego zapewne sam wprowadził dzień 23 sierpnia jako termin sejmiku⁵²⁹. Starosta generalny Wielkopolski zaczął latem ogłaszać treść uniwersału i rozpowszechniać napisany przez siebie list do senatorów, zapraszając ich na zgromadzenie. Inicjatywa starosty generalnego została zdecydowanie odrzucona i otwarcie skrytykowana przez Stefana Garczyńskiego kasztelana gnieźnieńskiego⁵³⁰. Na początku lipca Antoni Poniński apelował o pojednanie i zgodę, które umożliwiłyby odbudowę państwa po okresie konfliktu. Warunkiem jej było jednak uznanie Augusta III⁵³¹.

Przebywając na terenie Prus Książęcych, Stanisław I wydał w połowie lipca uniwersał, który jest zręczną, ale przepełnioną goryczą charakterystyką minionych wydarzeń. W drugim uniwersale, także wydanym w połowie lipca, nakazał marszałkom województw skonfederowanych w Koronie, generalnej konfederacji na Litwie i regimentarzom rozgłaszać wszem i wobec informację o uniknięciu przez niego niewoli pod Gdańskiem, mając nadzieję, że los okaże się łaskawszy i wkrótce siły mu sprzyjające

---

⁵²⁵ K. Dunin-Borkowski do J. Tarły – pod Owieczkami, 14 IX 1734 (*Listy Wielkopolan*, s. 161-162); *Listy Wielkopolan*, s. 82.

⁵²⁶ G. Głabisz, *Konfederacja partykularna*, s. 76-79, cytata na s. 79; tenże, *Pacyfikacja województw*, s. 68.

⁵²⁷ Tenże, *Pacyfikacja województw*, s. 69.

⁵²⁸ Data ta znajduje się na uniwersale, jednak jak wskazał G. Głabisz, jest ona mocno dyskusyjna. Zob. tamże.

⁵²⁹ Uniwersał Augusta III – Kraków, 11 III 1734 (AS, s. 120-121); L. Szołdrski do senatorów – [b.m.], [b.d.] 1734 (AS, s. 131). Zob. G. Głabisz, *Konfederacja partykularna*, s. 69.

⁵³⁰ L. Szołdrski do senatorów – [b.m.], [b.d.] 1734 (AS, s. 131); Odpowiedź S. Garczyńskiego na list L. Szołdrskiego – [b.m.], [b.dnia] VIII 1734 (AS, s. 132-134). List szczegółowo omawia G. Głabisz (*Pacyfikacja województw*, s. 70-71).

⁵³¹ Uniwersał A. Ponińskiego – Langfuhr, 4 VII 1734 (AS, s. 122-124).

będą mogły się połączyć. Ważne było, aby zachować ducha wśród wiernych sobie osób. W tej trudnej sytuacji pozostało mu liczyć na rozstrzygnięcie wojny poza ziemiami polskimi⁵³². Stanisław I wyznaczył plenipotentów do zawarcia konfederacji generalnej w sierpniu⁵³³.

Sejmik obradujący 23 sierpnia 1734 r. w Środzie zawiązał konfederację przy majestacie Augusta III. Jej marszałkiem został Adam Kołaczkowski i połączyła się ona z konfederacją generalną warszawską. Zjazd wielkopolski zagajał Aleksander Bieliński kasztelan łędzki⁵³⁴. Wybrano na nim 13 konsyliarzy, zaś sekretarzem konfederacji został Michał Kościelski regent ziemski poznański. Zdecydowanie odcięto się od działań Jana Andrzeja Pałędzkiego, uznając je za sprzeczne z prawem. Oskarżenia były bardzo poważne, jednak miały charakter polityczny:

A że jm. pan [Jan Andrzej] Pałędzki *tanta temeritate usus* ważył się bez uniwersałów, bez senatorów i urzędników, nawet bez wiadomości *equestris ordinis* w kilkunastu osobach *clandestine*, naprzód w roku przeszłym, dnia 14 *decembris* w Środzie *conventiculum* sobie zrobić i na nim się pseudo marszałkiem konfederacyi obrać, wyprawy dóbr królewskich, duchownych i ziemskich *in enervationem et oppressionem* stanu szlacheckiego uchwalić, a potem w roku terażniejszym, dnia 23 *iunii* w Kaliszu te dwa województwa *a saeculis* złączone rozdwoiwszy, pomienioną konfederacją *sub praesidio militari proprio ausu* ponowić, szlachtę do sromotnej przysięgi *favore* Stanisława Leszczyńskiego przymuszać i tą przysięgą drogę *ad unionem* zagrozić, innych zaś braci szlachtę *optime possessionatos*, tak w domach, jako też w podróżach zabierać, województwa podatkami nieznośnemi obciążać, czopowe, szelężne *temerarie* na largicje dzielić, ludzi godnych, honor kochających, w R.P. dobrze zasłużonych, senatorów, biskupów opisać i insze *inconvenientia libertatem et aequalitatem laedentia* [...] ⁵³⁵.

Jan Andrzej Pałędzki miał być sądzony w sądach konfederackich. Za doprowadzenie go przed sąd odpowiadał Wacław Twardowski, powołany w randze plenipotentą, za co przysługiwało mu 5 tys. zł z czopowego i szelężnego. Pobierający podatki i werbujący w imieniu konfederatów przy majestacie Stanisława I również mieli zostać osądzeni, tyle że przez sądy grodzkie i ziemskie. Wydane przez te osoby dokumenty miały zostać usunięte z ksiąg grodzkich. Wybrano posłów do Augusta III. Mieli oni zapewnić władcę o wierności i prosić go o przyjazd do Rzeczypospolitej, a także o jak najszybsze zwołanie sejmu pacyfikacyjnego. Wiadomo, że audiencję u władcy uzyskali 3 września. Posłowie ci mieli udać się też do Jana Aleksandra Lipskiego biskupa krakowskiego, podkanclerzego koronnego z prośbą, aby ten przekonał władcę do jak najszybszego przyjazdu do Rzeczypospolitej oraz aby wymógł zabezpieczenie województw poznańskiego i kaliskiego przed wkroczeniem wojska rosyjskiego. Biskup krakowski zadekla-

⁵³² Uniwersał Stanisława I – [b.m.], 15 VII 1734 (AS, s. 125-129); Uniwersał Stanisława I – [b.m.], 15 VII 1734 (AS, s. 129-131).

⁵³³ Uniwersał Stanisława I – Kolno, 20 VIII 1734 (AS, s. 135).

⁵³⁴ J.A. Pałędzki do J. Tarły – Ołobok, 9 IX 1734 (*Listy Wielkopolan*, s. 158); J.A. Lipski do T. Lubomirskiego – Drezno, 10 IX 1734 (AS, s. 144); G. Glabisz, *Pacyfikacja województw*, s. 68 i przypis 21.

⁵³⁵ Laudum z 23 VIII 1734 (AS, s. 137); Konfederacja *ex parte* króla Augusta III – Środa, 23 VIII 1734 (Bibl. Nar., rkp. II 6903, k. 125-127).

rował w odpowiedzi spełnienie prośby sejmiku. Polecił, aby marszałek konfederacji nawiązał kontakt z dowódcą wojsk saskich znajdujących się w Wielkopolsce w celu unormowania wzajemnych kontaktów⁵³⁶. Reasumowano Komisję Skarbową Poznańską, polecając jej przeliczyć skarb województw znajdujący się u jezuitów w Poznaniu. Sejmik został zalimitowany, kolejne obrady wyznaczono na 27 września⁵³⁷.

Stronnicy Leszczyńskiego próbowali nie dopuścić do odbycia się tego sierpniowego zgromadzenia. Konfederackie oddziały Jana Bartoszewicza i Jakuba Błędowskiego, które podjęły działania przeciwko niemu, zostały jednak rozbite przez pułkownika Sybilskiego. Bartoszewicz dostał się do niewoli (ostatecznie uwięziony w twierdzy Sonnenstein pod Dreznem), a części sił, na czele z Błędowskim, udało się uciec. Informacja o rezultacie sejmiku w Środzie dotarła 27 sierpnia do Drezna. Szczególne zadowolenie wśród stronników Sasa wzbudziła wieść o potępieniu działań obozu Leszczyńskiego⁵³⁸.

Niejako w opozycji do sejmiku z 23 sierpnia znalazł się zjazd szlachty w Gnieźnie, do którego doszło dwa dni później. Podczas tego zgromadzenia zaprotestowano przeciwko postanowieniom zapadłym w Środzie, uznając je za nieważne. Potępiono uczestników tychże obrad oraz Ludwika Szołdrskiego wojewodę inowrocławskiego, starostę generalnego Wielkopolski, głównego polityka orientacji saskiej w regionie. Oprócz przyjętego manifestu bardziej szczegółowych informacji o tym zgromadzeniu brakuje⁵³⁹.

We wrześniu zbliżały się terminy obrad zgromadzeń deputackiego i gospodarskiego, pierwszych po śmierci Augusta II. W 1734 r. sejmiki te zgromadziły się 13 i 14 września. Marszałkiem sejmiku deputackiego w 1734 r. został Mikołaj Swinarski, pułkownik królewski. Wybrano na nim deputatów na Trybunał Koronny; w składzie tym znalazł się marszałek sejmiku. Dla deputatów wyznaczono asygnacje na 10 tys. zł z czopowego i szelężnego. Jest to jedyny znany przypadek, kiedy wynagrodzenie takie przyznano na sejmiku deputackim, gdyż z reguły czyniono to na zgromadzeniach gospodarskich. Wybrano również 10 asesorów do pomocy, po jednym z każdego

---

⁵³⁶ Laudum z 23 VIII 1734 (AS, s. 135-139); Instrukcja dana posłom do J.A. Lipskiego – Środa, 23 VIII 1734 (AS, s. 140); J.A. Lipski do T. Lubomirskiego – Drezno, 4 IX 1734 (AS, s. 142); J.A. Pałędzki do J. Tarły – Ołobok, 9 IX 1734 (*Listy Wielkopolan*, s. 158-159); Odpowiedź J.A. Lipskiego na instrukcję – [b.m.], [b.d., 1734] (AS, s. 142-143).

⁵³⁷ Laudum z 23 VIII 1734 (AS, s. 135-139). Por. Konfederacja poznańskiego i kaliskiego województw (Bibl. Kór., rkp. 992, s. 491-496); Konfederacja województw wielkopolskich *pro parte* Fryderyka jmcii elektora saskiego (Bibl. Kór., rkp. 985, k. 210-212v).

⁵³⁸ J.A. Lipski do T. Lubomirskiego – Drezno, 27 VIII 1734 (AS, s. 141); J.A. Lipski do T. Lubomirskiego – Drezno, 28 VIII 1734 (AS, s. 141); J.A. Pałędzki do J. Tarły – Wrzesnia, 29 VIII 1734 (*Listy Wielkopolan*, s. 156-157); G. Glabisz, *Konfederacja partykularna*, s. 79, zob. przypis 86; tenże, *Pacyfikacja województw*, s. 72; *Listy Wielkopolan*, s. 75-76. Por. A. Cichocki do A. z Sanguszków Radziwiłłowej – Warszawa, 23 VII 1734 (*Od Augusta Mocnego do Augusta III*, s. 432).

⁵³⁹ Manifest uchwalony podczas zjazdu w Gnieźnie 25 VIII 1734 (CDIAUK, f. 49, op. 1, rkp 1521, k. 42-45, Aneks 13) – za udostępnienie dokumentu dziękuję dr. G. Glabiszowi; L. Hubert, *Adam na Melsztynie i Czekarzewicach Tarło, wojewoda lubelski*, [w:] *Pamiętniki historyczne*, t. 2, wyd. L. Hubert, Warszawa 1861, s. 180; G. Glabisz, *Konfederacja partykularna*, s. 80, przypis 88; G. Glabisz, M. Zwierzykowski, *Autorzy listów*, s. 46.

powiatu⁵⁴⁰. Okoliczności obrad tego sejmiku były jednak niezwykle kontrowersyjne. Osoby popierające Leszczyńskiego miały utrudniony dostęp do Środy, jako że wokół miasta znajdowali się żołnierze sascy. Frekwencja miała być stosunkowo niska. Dowódcą asystującego sejmikowi wojska saskiego był nie kto inny jak znenawidzony pułkownik Sybilski⁵⁴¹. Pomimo tego szlachcic Franciszek Zybko Mężynski dość odważnie wystąpił na sejmiku z protestem, mówiąc m.in.:

Nie na tom głos mój zabrał, abym przy publicznej krzywdzie w nadgodę jednym miał sobie płacić słowem „nie pozwalam”, ale na to, jeżeli *solvere*, słońce swobód naszych prawdziwie *in hoc libertatis* jaśniej *polo*. [...] Więc ja nie z żadnej, Bogiem świadczę, pertynancyj, lecz *ex solo amore boni publici* pozwolić na nic nie mogę [...] ⁵⁴².

Na temat tego wydarzenia pisał Jan Andrzej Palędzki do Jana Tarły:

Jm. pan [Franciszek Zybko] Mężynski odezwał się przez zabranie głosu dosyć *civilissime* [grzecznie], że wszystkie *actus nostri non solita praxi* [dzieła nasze nie zwyczajnym sposobem] odprawujemy *et liberum veto vim patitur* [każde zastosowanie wolnego głosu spotyka się z przemocą], a jeżeli może szlachcic *tute et libere* [bezpiecznie i wolnie] mówić, ja nie mogę pozwolić, aby ten jm. był deputatem⁵⁴³.

Reakcja stronników Wettyna na wystąpienie Franciszka Mężynskiego była natychmiastowa. Wywleczono go z obrad, pobito, skuto i uwięziono w Poznaniu, w którym dalej miał oczekiwać sądu. O sygnał do napaści na niego pomawiany był sam Ludwik Szoldrski; z kolei jego syn, Stefan Szoldrski starosta łączycy, miał wymierzyć Mężynskiemu policzek.

Realizowana przez Sasów polityka opierała się na przekonaniu, że bezkrólewie zostało zakończone, a nowym władcą jest August III. Wybór deputatów na sejmikach był niezwykle istotny. Chodziło o to, aby jak najszybciej uruchomić sądy, by można było legitymizować panowanie Augusta III i wprowadzić pod jego majestatem stabilizację w kraju⁵⁴⁴. Reasumpcja Trybunału Koronnego nastąpiła 11 października 1734 r. Później, 28 grudnia 1734 r., Mikołaj Swinarski został nominowany na kasztelana inflankiego. Wiadomo też, że 14 stycznia 1735 r. deputat Maciej Nowowiejski był posłem Trybunału Koronnego do króla⁵⁴⁵.

⁵⁴⁰ Laudum z 13 IX 1734 (*AS*, s. 144-145).

⁵⁴¹ J.A. Palędzki do J. Tarły – Ołobok, 9 IX 1734 (*Listy Wielkopolan*, s. 158); Informacja o sejmiku – [b.m.], 20 IX 1734 (*AS*, s. 146-147); J.A. Lipski do T. Lubomirskiego – Drezno, 18 X 1734 (*AS*, s. 147); *AS*, s. 145, przypis 181.

⁵⁴² Mowa F.Z. Mężynskiego – Środa, 13 IX 1734 (*AS*, s. 145-146). Źródła Bibl. Kór., rkp. 951, s. 353-354 oraz Bibl. Kór., rkp. 966, s. 34-34v z treścią przemowy Franciszka Zybko Mężynskiego potwierdza poprawność jego identyfikacji (por. *AS*, s. 145, przypis 181). Por. Mowa jmci pana Mężynskiego na sejmiku średzkim deputackim miana w 1734 (Bibl. Kór., rkp. 985, k. 289-289v).

⁵⁴³ J.A. Palędzki do J. Tarły – Koniecpol, 5 X 1734 (*Listy Wielkopolan*, s. 170-171).

⁵⁴⁴ G. Glabisz, *Pacyfikacja województw*, s. 68. Zob. J.A. Palędzki do J. Tarły – Ołobok, 9 IX 1734 (*Listy Wielkopolan*, s. 158).

⁵⁴⁵ *Deputaci Trybunału Koronnego*, cz. IV, s. 243-245.

O sejmiku gospodarskim z 14 września 1734 r. niestety nie posiadamy informacji. Ze względu na sytuację polityczną być może obrady ostatecznie nie odbyły się⁵⁴⁶. 20 września Stanisław I wydał uniwersał do województw i ziem, przez który jeszcze raz próbował zmobilizować szlachtę wokół swojej sprawy. Kilka dni później uniwersał wydał też marszałek konfederacji generalnej Poniński. Autorzy obu uniwersałów zwracali zgodnie uwagę na zniszczenia wojenne, jednak za ich winowajcę uważali stronę przeciwną, w ten sposób wzajemnie się oskarżając. W końcu września Stanisław I poinformował o zawiązaniu konfederacji generalnej⁵⁴⁷.

Przed powyżej omówionymi wrześniowymi obradami stronnicy Leszczyńskiego podjęli próbę przechwycenia i uwięzienia ważniejszych osób sprzyjających Wettynowi. Marszałkowi Palędzkiemu nie udało się jednak schwytać ani Ludwika Szołdrskiego, ani Adama Kołaczkowskiego. Mimo to konfederaci mogli poszczycić się jednak pewnym sukcesem, gdyż udało się im uwięzić kasztelana łędzkiego Bielińskiego, tego samego, który zagajał sejmik z 23 sierpnia⁵⁴⁸. Regimentarz generalny Tarło, zamierzając pochwycić deputatów udających się do Piotrkowa, porożyszał na szlaki 30 ludzi. Akcja ta zakończyła się niepowodzeniem, a ludzi wojewody lubelskiego pojмали i uwięzili Rosjanie⁵⁴⁹.

Kolejny sejmik skonfederowany przy Augustcie III odbył się 27 września 1734 r. Było to zgromadzenie z limity. Powołano chorągiew wojewódzką, przeznaczając dla niej 26 100 zł i określając jej pensje – 87 porcji po 300 zł. Jak się wkrótce miało okazać, w rzeczywistości na utrzymanie chorągwi przeznaczono nieco mniejszą sumę. Chorągiew po skończeniu konfederacji miała znaleźć się pod komendą starosty generalnego Wielkopolski. Na decyzję o jej powołaniu wpływ miało m.in. zrabowanie dóbr marszałka sejmiku i konfederacji Kołaczkowskiego przez stronników Leszczyńskiego. Rekompensata dla niego za zniszczenia wyniosła 20 tys. zł. Zgodnie z postanowieniem zgromadzenia marszałek miał podziękować biskupowi krakowskiemu Lipskiemu za pracę na rzecz pospolitego dobra. Grzegorz Głabisz wskazał, że dotychczas niestosowany zapis nakazujący marszałkowi konsultację z biskupem krakowskim Lipskim „jako ministrem koronnym”, w sprawie wcześniejszego odbycia sejmiku z limity, wynikał prawdopodobnie z chęci poinformowania dworu o nadzwyczajnych działaniach politycznych. Marszałek sejmiku miał też prosić króla o przybycie do Rzeczypospolitej i odbycie sądów konfederackich. Sekretarz konfederacji Michał Kościelski miał otrzymać 10 tys. zł, a Chryzostom Jezierski – asesor z 13 września – 2 tys. zł z czopowego i szelężnego. Wynagrodzenie w wysokości tysiąca talarów bitych z czopowego i szelężnego zostało przewidziane dla pułkownika Sybilskiego, zasłużonego dla sprawy Wettyna.

---

⁵⁴⁶ G. Głabisz, *Pacyfikacja województw*, s. 76.

⁵⁴⁷ Uniwersał Stanisława I – Kolno, 20 IX 1734 (AS, s. 148-150); Uniwersał A. Ponińskiego – Warszawa, 23 IX 1734 (AS, s. 150-154); Uniwersał Stanisława I – [b.m.], 30 IX 1734 (AS, s. 156-157).

⁵⁴⁸ J.A. Lipski do T. Lubomirskiego – Drezno, 10 IX 1734 (AS, s. 144); G. Głabisz, *Konfederacja partykularna*, s. 80.

⁵⁴⁹ J.A. Palędzki do J. Tarły – Ołobok, 9 IX 1734 (*Listy Wielkopolan*, s. 158); Informacja o sejmiku – [b.m.], 20 IX 1734 (AS, s. 146-147); J.A. Lipski do T. Lubomirskiego – Drezno, 18 X 1734 (AS, s. 147); AS, s. 145, przypis 181.

Miasta i miasteczka miały wnosić informacje o szkodach „od którejkolwiek dywizyi” na Komisję Skarbową Poznańską. Sejmik został zalimitowany na 10 stycznia 1735 r., ale z możliwością odbycia zjazdu we wcześniejszym terminie⁵⁵⁰.

Obóz Augusta III, chociaż oparty głównie na potęgze saskiej i rosyjskiej, do jesieni 1734 r. nie zdołał całkowicie opanować województw Wielkopolski właściwej⁵⁵¹. Wśród podjętych działań Sasi aresztowali Melchiora Gurowskiego starostę kolskiego i Franciszka Ponińskiego stolnika poznańskiego⁵⁵². Uniwersał generała piechoty saskiej Adama Heinricha Bose z 24 października nakłaniał konfederatów przy Stanisławie I do jak najszybszego porzucenia obozu stanisławowskiego. Generał Bose zapowiedział zaprowadzenie porządku w regionie oraz zakazał wydawania pogłównego z dóbr królewskich, duchownych i ziemskich regimentom i chorągwiom służącym Leszczyńskiemu⁵⁵³. Miesiąc później od ukazania się uniwersału saskiego dowódcy marszałek konfederacji Kołaczkowski nakazał przesłanie do Poznania kwitów wydanych furazów dla wojska saskiego. Można było przy tym dołączać skargi na postępowanie wojska saskiego; zalecił też poinformowanie w przypadku innych nadużyć, na przykład wywozu surowców za granicę czy sprzedawania furazy⁵⁵⁴. Mniej więcej w tym też czasie Józef Michał Rzewuski krajczy koronny, będący już w obozie Wettyna, zastanawiał się publicznie, czy postępowanie zwolenników Leszczyńskiego jest naprawdę obroną wolności⁵⁵⁵. Takich rozterek – bardziej lub mniej szczyrych – z pewnością było więcej.

W dniu 5 listopada 1734 r. zawieszono w Dzikowie konfederację generalną przy majestacie Stanisława Leszczyńskiego. Na jej czele stanął Adam Tarło starosta jasielski. Akt konfederacji ułożono 9 listopada, podpisała się pod nim 13-osobowa delegacja województw Wielkopolski właściwej⁵⁵⁶. Wielkopolanie pręźnie działali w strukturach tej konfederacji⁵⁵⁷.

W grudniu 1734 r. August III wydał uniwersał, którym zwoływał walną radę i zapraszał na nią do Warszawy na dzień 24 stycznia 1735 r. Jako jej podstawowe zadanie jawiło się omówienie kroków, które umożliwiłyby doprowadzenie do pacyfikacji. W dokumencie król zalecił przy tym otwarcie wszystkich zamkniętych dotąd sądów⁵⁵⁸. Dnia 8 stycznia 1735 r. August III zadeklarował, że wojsko saskie opuści Rzeczpospolitą, „skoro tylko cne stany R.P. *in unione animorum*, przy dostojeństwie naszym do pożądanego przyjdą uspokojenia”. Pobór prowiantów przez wojsko saskie miał zostać

⁵⁵⁰ Laudum z 27 IX 1734 (AS, s. 154-155); G. Głabisz, *Pacyfikacja województw*, s. 76-77. Por. tegoż, *Konfederacja partykularna*, s. 81.

⁵⁵¹ G. Głabisz, *Pacyfikacja województw*, s. 77-78.

⁵⁵² Tamże, s. 77.

⁵⁵³ Uniwersał A.H. Bose – Poznań, 24 X 1734 (AS, s. 157-158).

⁵⁵⁴ Uniwersał A. Kołaczkowskiego – Poznań, 24 XI 1734 (AS, s. 159).

⁵⁵⁵ M. Wyszomirska, *Miedzy obroną wolności*, s. 25.

⁵⁵⁶ G. Głabisz, *Konfederacja partykularna*, s. 81; E. Szklarska, *Od Dzikowa do Kargowej. Pierwszy okres działalności konfederacji generalnej przy majestacie Leszczyńskiego*, [w:] *Miedzy barokiem a oświeceniem. Nowe spojrzenie na czasy saskie*, red. K. Stasiewicz, S. Achremczyk, Olsztyn 1996, s. 143.

⁵⁵⁷ Zob. szerzej: G. Głabisz, *Konfederacja partykularna*, s. 81-82.

⁵⁵⁸ Uniwersał Augusta III – Warszawa, 16 XII 1734 (AS, s. 161).

ograniczony. Wychodząc naprzeciw skargom dowodzącym saskich nadużyć i gwałtów, August III wyznaczył komisarza w osobie generała majora Jana Baptysty Renarda czesznika nurskiego, który miał wraz z komisarzami wybranymi przez województwa, ziemie i powiaty rozpatrzyć skargi wnoszone przez poszkodowane osoby. Swoje szkody trzeba było należycie udokumentować. Wszelkie występki i nadużycia miały być surowo karane⁵⁵⁹.

Obrady sejmiku z limity z 10 stycznia 1735 r. zostały zdominowane przez problem uciążliwości wojska saskiego, nadal przebywającego w granicach państwa. Zdecydowano o potępieniu konfederacji dzikowskiej w poznańskich księgach grodzkich. Akcesy na stronę Augusta III można było teraz składać również u Jana Zakrzewskiego podstarościca kaliskiego. Na radę warszawską mieli udać się wybrani już wcześniej konsyliarze oraz rezydenci – Wojciech Malczewski sędzia ziemski poznański i Andrzej Zakrzewski pisarz grodzki poznański. Rezydenci mieli otrzymać za sprawowanie obowiązków po 4 tys. zł z czopowego i szelężnego. Do składu konsyliarskiego powołano dodatkowo Jana Gruszczyńskiego pisarza grodzkiego pyzdrowskiego i Józefa Bielińskiego. Przyczyną tego był fakt, że nie wszyscy z konsyliarzy mogli stawić się do wyznaczonej pracy. Sejmik zamierzał prosić króla szczególnie o doprowadzenie do uwolnienia Aleksandra Bielińskiego kasztelana łódzkiego i Franciszka Ponińskiego stolnika poznańskiego. Pojawił się pomysł prośby skierowanej do króla o restytucję czopowego i szelężnego pobranych przez pułkownika Pierre’a l’Hermet du Caila, komendanta garnizonu w Poznaniu, oraz pułkownika Sybilskiego. Wybrano też trójkę komisarzy do wojska saskiego. Po zakończeniu sejmiku zadaniem marszałka było wydanie uniwersałów do powiatów, informujących wszystkich dziedziców i posesorów dóbr królewskich, duchownych i świeckich o możliwości samodzielnego lub przez wyznaczonych plenipotentów, ekonomów lub podstarościch przedstawiania kwitów poświadczających wydanie wojsku furażów i prowiantów⁵⁶⁰. Marszałek zadanie wypełnił. Dziesięć dni po zakończonym sejmiku wydał uniwersał w tej sprawie. Aby usprawnić działanie komisji, ustalił jej procedurę oraz kolejność rozpatrywania spraw według powiatów. Działania te miały rozpocząć się 31 stycznia od powiatu poznańskiego, zakończyć zaś na powiecie nakielskim 17 marca (zob. tabela 28)⁵⁶¹.

Co interesujące, a do tej pory bliżej nieznanne, działania zwolenników Wettyna zmierzające do pozyskania szerszego grona znaczących Wielkopolan zaczęły przynosić skutek już w tym okresie. Według wiadomości pozyskanych od dowodzącego w Poznaniu generała Bose z 3 lutego, w dniu 24 stycznia 1735 r. u Łukasza Kwileckiego starosty mosińskiego zebrała się grupa senatorów, urzędników i szlachty, z Michałem Kazimierzem Raczyńskim wojewodą kaliskim na czele i podpisała akt przejścia na stronę Augusta III; jednocześnie oczekiwano rychłego akcesu Władysława Radomickiego wojewody poznańskiego, a także kasztelanów gnieźnieńskiego Stefana Garczyńskiego

---

⁵⁵⁹ Deklaracja Augusta III – Warszawa, 8 I 1735 (AS, s. 162-163).

⁵⁶⁰ Laudum z 10 I 1735 (AS, s. 164-166). Por. G. Glabisz, *Konfederacja partykularna*, s. 78-80.

⁵⁶¹ Uniwersał A. Kołaczковского – Poznań, 20 I 1735 (AS, s. 167).

oraz śremskiego Mielżyńskiego⁵⁶². Wiadomość ta okazała się niemal w pełni prawdziwa – niedawno udało się odnaleźć w zasobach Hauptstaatsarchiv w Dreźnie oryginał tego dokumentu. Został on datowany podczas wspomnianego już spotkania w dniu 24 stycznia, które odbyło się w Trzebawiu. Na dokumencie widnieją podpisy sześciu senatorów wielkopolskich, trzech urzędników ziemskich, dwóch starostów niegrodowych, dwóch synów kasztelanów oraz 33 nieutytułowanych szlachciców, z wojewodami poznańskim i kaliskim na czele – nie udało się, wbrew oczekiwaniom, pozyskać wówczas kasztelanów gnieźnieńskiego Stefana Garczyńskiego i śremskiego Franciszka Mielżyńskiego. Ze sposobu złożenia najważniejszych podpisów, nieco chaotycznie rozrzuconych na karcie, widać, że zbierano je w różnym czasie. Zapewne część podpisała dokument później, w tym wojewoda Radomicki. Ponieważ tekst ten nie był wcześniej znany historykom, publikowany jest jako aneks do niniejszej monografii (Aneks 14)⁵⁶³. Sygnatariusze zobowiązali kasztelana poznańskiego Koźmińskiego, aby w ich imieniu dostarczył dokument Augustowi III.

Tabela 28. Terminy likwidacji prowadzonej przez komisję do spraw szkód poczynionych przez wojska saskie, ustalone uniwersałem Adama Kołaczkowskiego podstolego poznańskiego, marszałka sejmiku i konfederacji województw poznańskiego i kaliskiego z 20 stycznia 1735 r.

Lp.	Powiat	Data (1735 r.)
1.	poznański	31 stycznia
2.	kościński	7 lutego
3.	ziemia wschowska	14 lutego
4.	wałecki	16 lutego
5.	kaliski	18 lutego
6.	pyzdrowski	24 lutego
7.	koniński	3 marca
8.	gnieźnieński	9 marca
9.	kcyński	14 marca
10.	nakielski	17 marca

Źródło: Uniwersał A. Kołaczkowskiego – Poznań, 20 I 1735 (AS, s. 167).

⁵⁶² LMAVB, Fond 148, rkp. 73, t. 2, s. 230v: „On eut avis du general Bose de Posnanie, que le palatin de Kalisch Raczynski, le castelan de Prementz Marczewski [s], le castelan de Biechow Pawłowski, le veneur de Fraustadt Jaraczewski et plusieurs gentilshommes s'etoient assemblees le 24 de Janvier chez le staroste moszynski [s] Kwilecki et y avoient signe leur accession a la confederation generale faite en faveur du Roi, et qu'il y avoit esperence, que le palatin de Posnanie Radomicki, le castelan de Gnesne Garczynski et le castellan de Szrem Mielzynski suivroient dans peu cet exemple”. Za przekazanie tej informacji dziękuję prof. M. Zwierzykowskiemu. G. Głabisz, *Pacyfikacja województw*, s. 78-79.

⁵⁶³ Akt poddania się pod panowanie Augusta III przez grupę senatorów, urzędników i szlachty z województw poznańskiego i kaliskiego, Trzebaw, 24 I 1735 (HStA Dresden, 10026 Geh. Kab., Loc. 3672/3, k. 81-83, zob. Aneks 14) – za wskazanie tego dokumentu dziękuję prof. M. Zwierzykowskiemu.

W lutym i marcu 1735 r. w województwach poznańskim i kaliskim wzmogła się jednak również aktywność stronników Leszczyńskiego. Wiązała się ona z próbą zaatakowania Saksonii od wschodu przez konfederatów dzikowskich. Do Wielkopolski ściągnęli spore siły. Zajęto szereg miast, szczególnie zaciekle miały być walki o Leszno, w których śmierć poniosło łącznie po obu stronach ok. 200 osób. Konfederaci przez Wschowę ruszyli na Kargowę, którą też udało się im zająć. Wkrótce zaatakowanie Saksonii okazało się niemożliwe i zapadła decyzja o powrocie na wschód. Stronnikom Leszczyńskiego udało się wycofać, chociaż działania przeciwko nim podjęli ks. Sachsen-Weißenfels oraz pułkownik Sybilski. Podczas rady wojennej sporządzono wykaz chorągwi wojewódzkich. Siły konfederatów miały wynosić wtedy 10 655 żołnierzy, z których 700 pochodziło z szeregów konfederacji województw poznańskiego i kaliskiego. Zwolennicy Leszczyńskiego utracili wpływ na wydarzenia na terenie województw Wielkopolski właściwej i resztki obozu walczącego za sprawę Stanisława I skierowały się na Ruś⁵⁶⁴.

Obóz saski miał teraz Wielkopolskę właściwą pod swoją kontrolą. Nadal działały „kupy swawolne”, będące poważną uciążliwością dla mieszkańców. Na początku kwietnia marszałek Kołaczkowski zachęcał stronników Leszczyńskiego do powrotu „do domów swoich”. Zapewniał, że osoby takie nie będą nękanie przez siły saskie; warunkiem było jednak porzucenie sprawy Stanisława I. Chcąc jak najszybciej uporać się z niekarnymi oddziałami, zobowiązał on osoby mające informacje o nich do niezwłocznego zgłoszenia tego dowództwu saskiemu w Poznaniu⁵⁶⁵.

Chociaż na walnej radzie warszawskiej August III nie zdecydował się na zwołanie sejmików relacyjnych, wydał on uniwersał na kolejny sejmik – 6 czerwca⁵⁶⁶. Michał Kazimierz Raczyński wojewoda kaliski, już sędziwego wieku, nie zamierzał wziąć w nim udziału, o czym napisał do Adama Pawłowskiego kasztelana biechowskiego. W ogóle wojewoda kaliski negatywnie wypowiedział się o pomyśle sejmiku w ówczesnych okolicznościach:

Sejmik że nadchodzi *die 6 praesentis*, oznajmuje mi pan Kołomyjski, ale pisze że gospodarski. Na co by ta *novitas* była, nie widzę, tylko na podzielenie się kurencją czopowego i szelężnego. Ja że zaś nie mam intencji *contaminare* rąk moich, na nim nie będę⁵⁶⁷.

Czerwcowe zgromadzenie podtrzymało zdanie, że należy jak najszybciej doprowadzić do pacyfikacji. Wobec napotkanych przeciwności i pewnej nieufności szlach-

---

⁵⁶⁴ Opis działań wojennych pod Wartą, Leszmem i Kargową w lutym 1735 r. (*Listy Wielkopolan*, s. 206-212); G. Glabisz, *Konfederacja partykularna*, s. 82-85; *Listy Wielkopolan*, s. 24-29; *Kronika wschowskich bernardynów*, red. A. Pańczak, tłum. P. Turbański, A. Pańczak, Wschowa 2019, s. 133-134; E. Szklarska, *Od Dzikowa do Kargowej*, s. 146.

⁵⁶⁵ Uniwersał A. Kołaczkowskiego – Poznań, 2 VI 1735 (AS, s. 168).

⁵⁶⁶ Uniwersał Augusta III – Warszawa, 28 III 1735 (AS, s. 171-172).

⁵⁶⁷ M.K. Raczyński do A. Pawłowskiego – Wojnowice, 2 VI 1735 (AS, s. 172). Michał Kazimierz Raczyński urodził się w 1650 r., zmarł w grudniu 1737 r. (J. Dygdała, *Raczyński Michał Kazimierz h. Nałęcz*, [w:] PSB, t. 29, Wrocław [i in.] 1986, s. 656-658).

ty komisarze sejmikowi wyznaczeni 10 stycznia do spraw nadużyć wojsk saskich nie zdążyli ukończyć prac terminowo, w związku z czym czynności te zostały częściowo przesunięte. Sejmik zdecydował ponownie o potrzebie działania komisarzy. Przewidziana teraz procedura umożliwiała przesłanie kopii kwitów do regentów powiatów, ci zaś mieli przysyłać je do marszałka. Szlachta nadal czekała na odszkodowanie po działaniach pułkowników l'Hermet du Caila i Sybilskiego. Innym przykładem daleko idącej niechęci sejmiku względem wojsk saskich był postulat uwolnienia dwóch mieszczan z Międzyrzecza, „gwałtem zabranych i do służby przymuszonych”. Opieką otoczono pogorzelców. Sejmik załimitował się, po raz kolejny postanowiono zebrać się 22 sierpnia⁵⁶⁸.

Chociaż w Wielkopolsce nadal znajdowało się wojsko saskie, sejmik nie obawiał się domagać zadośćuczynienia z powodu wyrządzonych krzywd. Liczono, że przywrócenie spokoju i wykazanie się kontrolą nad sytuacją przyciągnie do obozu saskiego więcej szlachty. Uniwersałem z 8 czerwca marszałek Adam Kołaczkowski ponaglał do stawienia się przed komisarzami sejmikowymi do spraw nadużyć wojsk saskich. Zapewniał, że starał się otrzymać przyrzeczenie od wettyńskiego dowódcy, aby wojsko już nie ciążyło mieszkańcom Wielkopolski. Ten miał zaś zobowiązać się do wydania stosownych ordynansów⁵⁶⁹. Wszystkie inne prośby do króla miały zostać przekazane marszałkowi w inny sposób. Wiadomo, że marszałek Kołaczkowski był na audiencji u króla 17 lipca⁵⁷⁰.

Latem 1735 r. udało się zorganizować sejm pacyfikacyjny. August III uniwersałem z 28 czerwca zwołał sejmik przedsejmowy w Środzie na dzień 16 sierpnia. Sejmik generalny w Kole miał odbyć się 30 czerwca, sam sejm zaś zaczynał obrady 27 września. Władca rozesłał także zwyczajowe listy do senatorów i urzędników. Król priorytetowo traktował zachowanie porządku w państwie oraz zabezpieczenie go od niebezpieczeństw zewnętrznych i wewnętrznych. Zapewnił, że zmierza do zachowania pokoju i przyjaznych stosunków z sąsiednimi mocarstwami. Szczególną uwagę kierował jednak w stronę cesarskiej rosyjskiej Anny Iwanowny, która zadeklarowała wyprowadzenie wojsk z Rzeczypospolitej. Zapewnił, że sam wkrótce wyprowadzi „wojska swoje do państw dziedzicznych”. Zalecał niezwłoczną likwidację „kup swawolnych”. Proponował też aukcję i urządzenie wojska zgodnie z konstytucją z 1717 r.⁵⁷¹ oraz poprawę stanu artylerii wraz z arsenałami. W propozycjach natury finansowej znalazła się kwestia żup solnych, otwarcia mennicy i redukcji monety. Zaapelował wreszcie o jedność i porzucenie prywaty, „dobro tylko ojczyzny mając przed oczyma”⁵⁷². Sposobem na zakończenie sejmu po myśli dworu było wybranie jak najmniejszej liczby posłów, przy szcze-

⁵⁶⁸ Laudum z 6 VI 1735 (AS, s. 173-175); Uniwersał komisarzy sejmikowych – Poznań, 11 IV 1735 (AS, s. 169); Uniwersał komisarzy sejmikowych – Poznań, 30 IV 1735 (AS, s. 170).

⁵⁶⁹ Uniwersał A. Kołaczkowskiego – Poznań, 8 VI 1735 (AS, s. 175-176).

⁵⁷⁰ G. Głabisz, *Konfederacja partykularna*, s. 81, przypis 77.

⁵⁷¹ Konstytucja „*Disciplina militaris*” (Vol. leg., t. 6, s. 140-141).

⁵⁷² Uniwersał Augusta III – Warszawa, 28 VI 1735 (AS, s. 176-179); August III do senatorów – Warszawa, 28 VI 1735 (AS, s. 179-180); August III do urzędników – Warszawa, 28 VI 1735 (AS, s. 180-181); Instrukcja Augusta III na sejmiki – [b.m.], [b.d.] 1735 (AS, s. 181-185). Por. M. Zwierzykowski, „*Sine iustitia in libertate żyć nie chcemy*”, s. 277.

gólnym uwzględnieniu elekcji posłów jemu przychylnych⁵⁷³. Na sejmiki przedsejmowe swoje listy skierowali m.in. Antoni Poniński referendarz koronny, marszałek konfederacji generalnej, Michał Serwacy Wiśniowiecki kanclerz wielki litewski i regimentarz wojska litewskiego, prymas Teodor Andrzej Potocki, Józef Potocki wojewoda kijowski, regimentarz wojska koronnego, oraz Józef Wandalin Mniszech marszałek wielki koronny. Autorzy zwracali uwagę na pilną potrzebę uporządkowania wszelkich spraw w państwie, będących pozostałością po okresie bezkrólewia. Był to dogodny moment dla polityków na wykreowanie swojego pozytywnego wizerunku⁵⁷⁴.

Marszałkiem sejmiku przedsejmowego z 16 sierpnia był Adam Kołaczkowski podkomorzy kaliski, dobrze znany marszałek konfederacji województw poznańskiego i kaliskiego. W laudum szlachta dziękowała generałowi wielkopolskiemu Ludwikowi Szołdrskiemu za reasumowanie sądów pod jego jurysdykcją. Wszyscy, którzy ponieśli szkody od wojska koronnego, mieli zgłaszać je teraz do grodów, a uregulowaniem tej sprawy miał zająć się Trybunał Skarbowy Radomski. Podjęto również decyzje w sprawie kilku miast i wypłaty odszkodowań. Sejmik, który na poprzednim zgromadzeniu został zalimitowany na dzień 22 sierpnia, został odłożony do koła relacyjnego⁵⁷⁵. Podczas obrad doszło do sporego konfliktu między katolikami a protestantami. Dysydenci zażądali, aby przynajmniej jeden spośród nich znalazł się w składzie poselskim. Chcieli uzyskać zapewnienie, że ich prawa i przywileje zostaną zachowane. Powoływali się na gwarancje, które uprzednio mieli usłyszeć ze strony stronnictwa saskiego. Jako że postulat dysydentów nie został zrealizowany, postanowili oni później poszukać wsparcia u samego Henryka Brühla. W nowych okolicznościach Brühlowi nie zależało już na wspieraniu interesów niekatolików, stąd nie udało im się uzyskać jakichkolwiek gwarancji. Warto zwrócić też uwagę na to, że kiedy raczej szlachciców protestanckich spotkały się z niezrozumieniem i brakiem akceptacji katolików, ci pierwsi mieli opuścić zgromadzenie. Sejmik obradował jednak dalej⁵⁷⁶. Należy tutaj przypomnieć, że na sejmie konwokacyjnym w 1733 r. podjęto pewne uchwały, które uderzały w prawa niekatolików. Pozbawiono ich wtedy m.in. możliwości aktywnego uczestnictwa w pracach sejmów i trybunałów⁵⁷⁷. Wracając do sejmiku przedsejmowego, szlachta wybrała spośród siebie 12-osobowy skład poselski na sejm. W instrukcji nakazano posłom, „aby do niczego nie

---

⁵⁷³ M. Wyszomirska, *Między obroną wolności*, s. 27.

⁵⁷⁴ A. Poniński na sejmiki – [b.m.], [b.d., 1735] (AS, s. 185-186); M.S. Wiśniowiecki na sejmiki – Grodno, 15 VII 1735 (AS, s. 186-187); J.A. Potocki na sejmiki – Warszawa, 27 VII 1735 (AS, s. 188-189); J. Potocki na sejmiki – [b.m.], [b.d., 1735] (AS, s. 190); J.W. Mniszech na sejmiki – [b.m.], [b.d., 1735] (AS, s. 191).

⁵⁷⁵ Laudum z 16 VIII 1735 (AS, s. 191-192).

⁵⁷⁶ Relacja P.F. Gianniego dla G. Firraro – [b.m.], 31 VIII 1735 (PISK, Archivio Apostolico Vaticano, Nunziatura di Polonia, 249, k. 181-182v, zob. Aneks 15); W. Kriegseisen, *Ewangelicy polscy i litewscy*, s. 237-238, przyp. 37 na s. 238; M. Sawicki, *Nieznane dokumenty dotyczące sejmiku województw poznańskiego i kaliskiego z lat 1701 i 1735 w londyńskich zbiorach archiwalnych*. Edycja źródłowa, „Miscellanea Historico-Iuridica” 21 (2022), z. 1, s. 460-463, 465-467.

⁵⁷⁷ Konfederacja generalna „Na Konwokacji Główny Warszawskiej” (Vol. leg., t. 6, s. 286); W. Kriegseisen, *Ewangelicy polscy i litewscy*, s. 47.

przystępowali”, dopóki król nie wyda ordynansów w sprawie wyjścia wojska saskiego i rosyjskiego z kraju. Wcześniej mogli jedynie udać się do monarchy, podziękować za przychyłność królowej Marii Józefie, stanąć przed prymasem Potockim oraz biskupem krakowskim, podkanclerzym koronnym Lipskim. Porządek sejmowania miał być zachowany zgodnie z konstytucją 1690 r.⁵⁷⁸ Ważne było unormowanie stosunków w kraju po okresie bezkrólewia. Sejmikowi zależało na rozwiązaniu wszystkich problemów, które wiązały się z działalnością w Wielkopolsce pułkowników l’Hermet du Caila oraz Sybilskiego. Posłowie mieli starać się, aby wszelkie gwałty przy wcielaniu do wojska rekruta oraz związane z pobieraniem czopowego i szeleżnego zostały zrekompensowane. Należało reasumować trybunały i sądy. Sejmik poparł starania o buławy hetmańskie dla Józefa Potockiego wojewody kijowskiego, regimentarza generalnego wojska koronnego, oraz Jerzego Aleksandra Lubomirskiego wojewody sandomierskiego. Dopiero po koekwacji podatków posłowie mogli przystąpić do aukcji wojska. Dyscyplinę w wojsku należało zachować, opierając się na konstytucji z 1717 r. Pomysłem na poprawę stanu artylerii i arsenałów miało być przekazanie na ich utrzymanie po jednym starostwie z Korony i Litwy. Posłowie mieli też zabiegać o przestrzeganie prawa w zakresie soli suchedniowej. Sejmik opowiedział się za współpracą sojuszniczą z Rosją pod warunkiem, że cesarzowa Anna Iwanowna zadeklaruje starania „o gruntowny pokój”⁵⁷⁹.

Cztery dni później Adam Kołaczkowski wystąpił przeciwko gwałtom wojskowym we Wschowie. Dopuścili się ich nieznani wojskowi, którzy „ludzi gwałtownie zabierają, do służby wojennej przymuszają i za granice wyprowadzają”. Marszałek niedawnego sejmiku przedsejmowego i konfederacji nakazał podjęcie próby schwytania i przetrzymania „takowych gwałtowników”⁵⁸⁰.

Wrześniowe zgromadzenia sejmiku deputackie i gospodarskie zakończyły się pozytywnie. Należy zwrócić uwagę, że informacja o sejmiku deputackim z 12 września 1735 r. pochodzi z odległego w czasie listu Stefana Garczyńskiego wojewody poznańskiego do Augustyna Działyńskiego wojewody kaliskiego z 1753 r., a brzmi ona tak:

A najprzód *in anno* 1734 12 *septembris*, bo w ten dzień sejmik deputacki przypadał, zjechali się byli konfederacji pod dyрекcją jm. pana [Adama Kołaczkowskiego – T.K.] podkomorzego kaliskiego i obrali deputatami ichm. [Jana] Zakrzewskiego podstarościego kaliskiego, [Pawła] Zbijewskiego miecznika p[oznańskiego], [Michała? – T.K.] Pawłowskiego kasztelanica biechowskiego, który tego deputackiego sejmiku był marszałkiem, [Michała] Kościelskiego regenta [ziemskiego poznańskiego]. Jak deputaci stanęli, tak przed obiadem pan Kościelski list napisał do Czempinia [do Ludwika Szołdrskiego starosty generalnego Wielkopolski – T.K.] i rozsadzonymi ten list ordynowali końmi, prosząc o rezolucyją, jeżeli mogą gospodarski sejmik zrobić etc.⁵⁸¹

⁵⁷⁸ Chodzi o konstytucję „Obiaśnienie konstytucji dawniejszych o porządku sejmowania” (*Vol. leg.*, t. 5, wyd. J. Ohryzko, Petersburg 1860, s. 371).

⁵⁷⁹ Instrukcja dana posłom na sejm – Środa, 16 VIII 1735 (*AS*, s. 193-197). Por. G. Głabisz, *Pacyfikacja województw*, s. 83-84.

⁵⁸⁰ Uniwersał A. Kołaczkowskiego – Poznań, 20 VIII 1735 (*AS*, s. 197).

⁵⁸¹ S. Garczyński do A. Działyńskiego – [b.m.], 27 IX 1753 (*AS*, s. 198).

Relacja ta może wzbudzić jednak pewne wątpliwości. Wynika z niej, że marszałkiem zgromadzenia był Pawłowski kasztelan biechowski, zapewne Michał. Sprawa nie jest jednak jednoznaczna. Po pierwsze, Stefan Garczyński wypowiadał się 18 lat po przedstawianych wydarzeniach, będąc już w zaawansowanym wieku. Nie wszystko musiał dokładnie pamiętać, o czym może świadczyć sama datacja wydarzenia na rok 1734. Nie ma jednak co do tego wątpliwości, że wiadomość ta odnosi się do roku 1735. Po drugie, jak podaje wydawca akt sejmikowych, fragment, który mówi o tym, kto „tego deputackiego sejmiku był marszałkiem”, został dopisany u dołu strony. Wreszcie po trzecie, 13 września 1735 r. obradował sejmik gospodarski i właśnie na nim marszałkiem był Michał Pawłowski kasztelan biechowski, co jest wiadome z uchwalonego i zachowanego laudum. Wobec powyższych uznaję, że we wrześniu 1735 r. „Pawłowski kasztelan biechowski” przewodził obradom tylko sejmiku gospodarskiego, zaś za marszałka sejmiku deputackiego skłonny jestem uznać Adama Kołaczkowskiego. Wobec przyjętego rozwiązania można postawić zarzut, iż marszałek konfederacji nie musiał dyktować na sejmiku deputackim, skoro nie był marszałkiem na sejmiku gospodarskim następnego dnia. W realiach poznańsko-kaliskich nie zdarzało się, aby ta sama osoba marszałkowała na sejmiku deputackim i gospodarskim. Marszałek konfederacji w omawianym czasie też nie przewodził obradom deputackim i gospodarskim. Poza tym Paweł Zbijewski nie był w 1735 r. miecznikiem poznańskim, lecz urząd ten objął dopiero w 1748 r.⁵⁸²

Dnia 13 września 1735 r. na sejmiku gospodarskim ponownie poruszony został problem ciężarów związanych z działaniem wojska saskiego. W tej sprawie do komendy i komisariatu tych sił mieli udać się przedstawiciele zgromadzenia w osobach marszałka sejmiku Michała Pawłowskiego i Andrzeja Niegolewskiego chorążycy wschowskiego, którzy mieli zabiegać o zaprzestanie pobierania furazów i prowiantów. Zgromadzenie postanowiło przyznać wynagrodzenia dla ostatnich funkcjonariuszy sejmikowych. Posłowie na sejm pacyfikacyjny otrzymali po 4 tys. zł ze skarbu województw, deputaci na Trybunał Koronny po 10 tys. zł z czopowego i szelężnego, marszałek konfederacji Adam Kołaczkowski 20 tys. zł z tego samego źródła, sekretarz konfederacji Michał Kościelski miał otrzymać 5 tys. zł, rezydenci przy Augustcie III po 4 tys. zł, rezydentom powtórnie uproszonym 10 stycznia 1735 r. zapowiedziano po 2 tys. zł z czopowego i szelężnego, zaś trzem komisarzom sejmikowym do wojska saskiego po 3 tys. zł. Skąd taka rozrzutność? W obliczu zbliżającego się sejmu pacyfikacyjnego była to jedna z ostatnich okazji dla nagrodzenia zasług przedstawicieli obozu saskiego, zasłużonych dla sprawy Wettyna. Oprócz tego doceniono działania Ludwika Szołdrskiego i postanowiono je hojnie wynagrodzić, przeznaczając dla niego czopowe i szelężne z Poznania i Kalisza przez cztery lata. Dodatkowo marszałek miał wydać asygnacje w wysokości 2 tys. zł dla Kazimierza Miedźwiedzkiego regenta grodzkiego poznańskiego, 1,5 tys. zł

---

⁵⁸² AS, s. 199, przypis 239; *Urzędnicy wielkopolscy*, s. 123. Por. G. Glabisz, *Pacyfikacja województw*, s. 85. Michał Kościelski zmarł w Lublinie, pogrzeb odbył się 28 IV 1736 (*Deputaci Trybunału Koronnego*, cz. IV, s. 252).

dla dominikanów poznańskich i 500 zł dla dominikanów średzkich. Czopowe i szelężne na cztery lata ze Środy miało poprawić stan średzkiego kościoła farnego⁵⁸³. Obrady toczyły się całkowicie pod kontrolą Ludwika Szoldrskiego. Chociaż on sam nie był na sejmiku, w nocy z 12 na 13 września nakazał zaufanej grupie szlachty oczekującej w Kórniku powrót do Środy i rozpoczęcie obrad gospodarskich. Jak zauważył już Grzegorz Głabisz, zgromadzenie to może służyć za przykład ukradzionego sejmu⁵⁸⁴. Wydaje się, że także i wówczas nie planowano obrad gospodarskich.

Odnosząc się do sytuacji w innych regionach, można zauważyć, że chociaż w Środzie stronnicy Wettyna trzymali kontrolę nad obradami deputackimi i gospodarskimi w 1735 r., to nie wszędzie tak było. Na przykład w województwie ruskim sejniki deputackie zdominowali stronnicy Leszczyńskiego; znaleźli się oni również wśród deputatów⁵⁸⁵.

Sejm pacyfikacyjny obradował od 27 września do 8 listopada, został jednak zerwany przez obóz Leszczyńskiego, protestujący przeciwko obecności obcych wojsk. Nie udało się nawet wybrać marszałka – obrady toczyły się pod przewodnictwem Antoniego Ponińskiego jako marszałka konfederacji warszawskiej⁵⁸⁶. Może się wydawać, że zerwanie sejmu było korzystne dla Augusta III, gdyż można było wtedy dokonać reasumpcji konfederacji warszawskiej i być niezwiązanym przez decyzje sejmu⁵⁸⁷. Wybrani w Środzie posłowie okazali się zwolennikami przeprowadzenia pacyfikacji. Grzegorz Głabisz do grupy aktywniejszych posłów zaliczył posłów poznańskich: Wojciecha Malczewskiego sędziego ziemskiego poznańskiego i Andrzeja Zakrzewskiego pisarza grodzkiego poznańskiego. Posłowie kaliscy nie byli aż tak aktywni, tylko raz głos zabrał Ludwik Chłapowski⁵⁸⁸.

W dniach 21-24 marca 1736 r. obradowała w Warszawie rada senatu. Rozmawiano o zwołaniu sejmu. Jednym z jego celów miała być ewakuacja wojsk państw sąsiednich⁵⁸⁹. Dnia 4 kwietnia ukazał się uniwersał zwołujący sejm nadzwyczajny pacyfikacyjny na dzień 25 czerwca. Jego oryginał drukowany oblatowano w grodzie wschowskim 12 dni później. Sejmik w Środzie został zwołany na 14 maja, generał w Kole na 11 czerwca. Władca próbował przedstawić swoje działania w korzystnym świetle, na przykład wykazując, że z własnych środków starał się utrzymywać wojsko saskie, które prowadziło operacje w Rzeczypospolitej. Po doświadczeniu nieudanej pacyfikacji 1735 r. zalecił, aby w instrukcjach poselskich znalazł się nakaz obradowania na sejmie w porządku zgod-

⁵⁸³ Laudum z 13 IX 1735 (AS, s. 200-202).

⁵⁸⁴ S. Garczyński do A. Działyńskiego – [b.m.], 27 IX 1753 (AS, s. 199-200). Por. G. Głabisz, *Pacyfikacja województw*, s. 85-86.

⁵⁸⁵ A. Lisek, *Obóz stanisławowski w województwie ruskim*, s. 143.

⁵⁸⁶ W. Konopczyński, *Chronologia sejmów polskich 1493-1793*, Kraków 1948, s. 37; H. Palkij, *Chronologia sejmów z lat 1734-1762*, [w:] *Chronologia sejmów Rzeczypospolitej Obojga Narodów (1569-1793)*, red. L.A. Wierzbicki, D. Kupisz, Warszawa 2021, s. 255-256.

⁵⁸⁷ A. Perłakowski, *Kariera i upadek królewskiego faworyta*, s. 132.

⁵⁸⁸ G. Głabisz, *Pacyfikacja województw*, s. 86-87.

⁵⁸⁹ H. Palkij, *Sejmy 1736 i 1738 roku*, s. 28-29.

nie z konstytucją 1699 r.⁵⁹⁰ Niecały tydzień później August III wydał kolejny uniwersał, w którym zapewniał, że wojsko saskie „zaraz po sejmie” zostanie wyprowadzone z Rzeczypospolitej. Podobnie wypowiedział się o wojsku rosyjskim, które dzięki jego staraniom u Anny Iwanowny miało wyjść „zaraz jako najprędzej”. Od tej chwili miały być wydawane stosowne ordynanse. Ogłosił też przebaczenie win swoim przeciwnikom⁵⁹¹.

Z datą 15 kwietnia wyszły listy do senatorów, kasztelanów mniejszych, urzędników i szlachty oraz do posła królewskiego na sejmiki. Senatorowie mieli starać się, aby sejm zakończył się przyjęciem konstytucji, natomiast pozostali adresaci byli proszeni o zaangażowanie w elekcję dobrych dla tego celu posłów⁵⁹². W instrukcji Augusta III na sejmiki przedsejmowe pojawia się kolejny apel o pojednanie i współpracę na nadchodzącej pacyfikacji. W przypadku przeprowadzenia aukcji miała obowiązywać konstytucja „*Disciplina militaris*” z 1717 r. Król wystąpił też przeciwko „kupom swawolnym”. Proponowano uregulowanie stosunków z Rosją. Była też mowa m.in. o reparacji artylerii, arsenałów i twierdz, a także wspomniano „otworzenie Gór Olkuskich, mennicy i redukcja monety”⁵⁹³. Jak pisze Henryk Palkij:

w instrukcji mało jest jednak punktów zawierających zobowiązania wobec dzikowian, od których w dużym stopniu zależało pojednanie. [...] Odnosi się wrażenie, że głównym zadaniem sejmu nie była sama pacyfikacja, ale uporządkowanie problemów kraju, które spotęgowały się w okresie bezkrólewia, jakby nie było drugiej, walczącej z królem strony⁵⁹⁴.

Dwór do nadchodzącego sejmu przygotowywał się starannie. Mimo to nie życzył sobie, by udział w sejmie wzięła większa liczba posłów, szczególnie pochodzących z niepewnych politycznie zgromadzeń⁵⁹⁵.

Listy do sejmików przedsejmowych napisali m.in. prymas Teodor Andrzej Potocki oraz Andrzej Stanisław Załuski biskup łucki, kanclerz wielki koronny⁵⁹⁶. Dla pierwszego z nich bardzo ważnym zadaniem sejmu było rozwiązanie wszystkich konfederacji. Umożliwiłoby to zamknięcie wojny o tron polski, co stworzyłoby możliwość zajęcia się innymi ważnymi zagadnieniami, w szczególności aukcją wojska. Prymas zalecał szczególnie dokładne zapoznanie się z ekspedycją sejmową. Ta sytuacja była doskonałym momentem dla Andrzeja Stanisława Załuskiego, który mógł zakomunikować, że

---

⁵⁹⁰ Uniwersał Augusta III – Warszawa, 4 IV 1736 (AS, s. 202-204). Chodziło dokładnie o konstytucję „Alternata łaski” (Vól. leg., t. 6, s. 33), w której przywoływano konstytucję „Objaśnienie konstytucji dawniejszych o porządku sejmowania” (Vól. leg., t. 5, s. 371).

⁵⁹¹ Uniwersał Augusta III – Warszawa, 15 IV 1736 (AS, s. 204-205).

⁵⁹² August III do senatorów – [Warszawa, 15 IV 1736] (AS, s. 208); August III do kasztelanów mniejszych – [Warszawa, 15 IV 1736] (AS, s. 208); August III do urzędników i szlachty – [Warszawa, 15 IV 1736] (AS, s. 208-209); August III do posła na sejmik – [Warszawa, 15 IV 1736] (AS, s. 209).

⁵⁹³ Instrukcja Augusta III na sejmik – Warszawa, 15 IV 1736 (AS, s. 210-214), por. Instrukcja króla na sejmik przedsejmowy (Bibl. Kór., rkp. 992, s. 594-600).

⁵⁹⁴ H. Palkij, *Sejmy 1736 i 1738 roku*, s. 31.

⁵⁹⁵ Tamże, s. 32.

⁵⁹⁶ T.A. Potocki na sejmiki – Warszawa, 12 IV 1736 (AS, s. 205-207); A.S. Załuski na sejmiki – Warszawa, 18 IV 1736 (AS, s. 214).

objął urząd kanclerza wielkiego koronnego oraz zapewnić odbiorców o swoich kompetencjach⁵⁹⁷. Bezpośrednio do sejmiku w Środzie swoje listy skierowali Antoni Poniński referendarz koronny, Jan Klemens Branicki chorąży koronny i hetman polny koronny, Stanisław Hozjusz biskup poznański, Józef Wandalin Mniszech marszałek wielki koronny. Po niepowodzeniu sejmu w roku poprzednim starali się oni teraz wskazać, jak potrzebne jest osiągnięcie porozumienia⁵⁹⁸. Na szczególną uwagę zasługuje jednak list napisany przez Mikołaja Naramowskiego rektora kolegium jezuickiego w Poznaniu. Rektor wystąpił przeciwko oskarżeniom, jakoby jezuici zagarnęli skarb województw przez nich przechowany. Proponował, aby wyznaczyć deputatów, przeliczyć skarb i wyznaczyć miejsce jego dalszego depozytu⁵⁹⁹.

Marszałkiem sejmiku przedsejmowego, rozpoczętego 14 maja, został Augustyn Działyński starosta nakielski. W przeciwieństwie do ostatniego sejmu przedsejmowego obrady nie toczyły się pod węzłem konfederacji partykularnej⁶⁰⁰. Wydaje się, że byli na nim obecni również dotychczasowi zwolennicy Stanisława Leszczyńskiego, zaś podczas samych obrad nie raz dochodziło do sporów⁶⁰¹. Szlachta na sejmiku skupiła się przede wszystkim na najpilniejszych problemach. Sejmik uznał, że na kolejnym zgromadzeniu przystąpi do wyboru komisarzy, którzy dokonają generalnej rewizji łańów i dymów, co umożliwi ułożenie sprawiedliwej taryfy. Poleciał również marszałkowi – w odpowiedzi na nadesłany list – podziękować poznańskim jezuitom za utrzymanie skarbu wojewódzkiego, z prośbą o możliwość jego depozytu jeszcze do sejmu relacyjnego. Posłowie na sejm musieli złożyć przysięgę. Warunkiem umożliwiającym przystąpienie do czynności przez posłów było wyprowadzenie wojsk cudzoziemskich. Był to bardzo popularny wówczas postulat⁶⁰². Dopiero mając tę sprawę rozwiązaną, można było zająć się traktatami i sojuszami oraz aukcją wojska. Nie wszystkie problemy pojawiające się przed sejmikiem zostały przez szlachtę uznane za najważniejsze, przykładowo kwestię artylerii odłożono do przyszłego sejmu. Wciąż nierozwiązany pozostawał problem czopowego pobranego przez pułkowników Sybilskiego i l'Hermet du Caila. Instrukcja poselska polecała łasce królewskiej szereg osób; co ważne, znajdowali się w tej grupie zarówno zadeklarowani wcześniej stronnicy Wettyna, jak i osoby sprzyjające Stanisławowi Leszczyńskiemu. Dla przykładu, August III miał przywrócić do służby wojskowej Jana Bartoszewicza. Nakazano posłom trzymać się postulatów zawartych w instrukcji⁶⁰³. Instrukcja poselska różniła się od tej z 1735 r., zabrakło m.in. postulatów odnoszących się do naprawy państwa. Grzegorz Glabisz ocenił instrukcję poselską, jak i w ogóle całe obrady sejmu surowo:

⁵⁹⁷ A.S. Załuski na sejmiki – Warszawa, 18 IV 1736 (AS, s. 214).

⁵⁹⁸ A. Poniński do sejmu – Warszawa, 25 IV 1736 (AS, s. 215-216); J.K. Branicki do sejmu – Bielsk, 1 V 1736 (AS, s. 218-219); S. Hozjusz do sejmu – Warszawa, 2 V 1736 (AS, s. 219-220); J.W. Mniszech do sejmu – Warszawa, 5 V 1736 (AS, s. 220-221).

⁵⁹⁹ M. Naramowski do sejmu – Poznań, 13 V 1736 (AS, s. 221-222).

⁶⁰⁰ Zob. G. Glabisz, *Pacyfikacja województw*, s. 88, przypis 110.

⁶⁰¹ H. Palkij, *Sejmy 1736 i 1738 roku*, s. 36-37; G. Glabisz, *Pacyfikacja województw*, s. 90.

⁶⁰² H. Palkij, *Sejmy 1736 i 1738 roku*, s. 37-38.

⁶⁰³ Laudum z 14 V 1736 (AS, s. 222-224); Instrukcja dana posłom na sejm – Poznań, 14 V 1736 (AS, s. 224-230).

[...] podczas obrad sejmiku województw poznańskiego i kaliskiego musiało dojść do swego kompromisu w duchu sarmackiej idei konsensusu między zwolennikami obu walczących do niedawna stron. W sprawach pacyfikacji zasadniczo zwyciężała koncepcja zawężenia działań sejmu tylko do pojednania, likwidacji nadużyć i poprawy kwestii najbardziej, zdaniem szlachty, palących, co przechyliło stanowisko zgromadzenia bardziej w stronę zwolenników Leszczyńskiego. [...] Instrukcja pozbawiona była głębszej refleksji nad stanem państwa i jego problemami. Powstała jedynie na potrzeby chwili, nie dając sejmowi możliwości poprawy funkcjonowania ustroju Rzeczypospolitej⁶⁰⁴.

W zaistniałych okolicznościach omówiona instrukcja poselska miała umożliwić jeden cel – osiągnięcie pacyfikacji. Nie było w niej specjalnie miejsca na refleksję na temat kondycji państwa.

W instrukcji poselskiej w miejscu wypisanych posłów Jakub Działyński kasztelan brzesko-kujawski został przedstawiony przez pomyłkę jako poseł kaliski. W rzeczywistości był posłem poznańskim. Stosowne świadectwo potwierdzające wybór kasztelanica brzesko-kujawskiego z województwa poznańskiego podpisało 117 szlachciców, jednak nie informuje ono, za kogo nastąpiła ta zmiana⁶⁰⁵. Dwór z zadowoleniem przyjął informacje o postanowieniach sejmiku w Środzie⁶⁰⁶, natomiast nie byli z nich zadowoleni protestanci, którzy wysłali delegacje do wielkopolskich senatorów z wyrazem ubolewania z powodu wpisania do instrukcji niekorzystnych dla nich punktów⁶⁰⁷. Na początku czerwca posłowie poznańsko-kaliscy oraz senatorowie Stanisław Hozjusz biskup poznański, Maciej Koźmiński kasztelan poznański i Maciej Mycielski kasztelan kaliski wyjechali do Warszawy⁶⁰⁸.

Sejm pacyfikacyjny rozpoczął się 25 czerwca. Posłowie związani z konfederacją warszawską stanowili raczej większość⁶⁰⁹. Melchior Gurowski chorąży kaliski znajdował się w gronie posłów informujących króla o wyborze marszałka sejmowego. Dnia 27 czerwca Jan Gurowski był w grupie posłów dążących do czytania paktów konwentów. Inni uważali wtedy, że najważniejsze jest wyjście obcych wojsk z kraju. Czwartego dnia obrad posłowie Jakub Działyński i Wojciech Miaskowski zabierali głos w sprawie ich ewakuacji. Kasztelan brzesko-kujawski proponował przekazanie czasowo paktów w ręce prymasa, do momentu kiedy stanąłby projekt ewakuacji. Właśnie ten postulat często był podnoszony przez posłów ze Środy. Kasper Modlibowski kierował uwagę na potrzebę ustalenia rozsądnego terminu w kwestii ewakuacji wojsk. Dał się on poznać na tym sejmie jako sprawnie współpracujący z marszałkiem Wacławem Rzewuskim. Na przedostatniej sesji posłowie poznańsko-kaliscy, obok posłów z województw mazowieckiego, podolskiego, podlaskiego, inflanckiego utrzymywali, że jest już zbyt mało

---

⁶⁰⁴ G. Głabisz, *Pacyfikacja województw*, s. 93.

⁶⁰⁵ Świadectwo wystawione J. Działyńskiemu – Poznań, 10 VI 1736 (AS, s. 230-231).

⁶⁰⁶ A.S. Załuski do L. Szołdrskiego – [b.m.], [po 20 V 1736] (AS, s. 233).

⁶⁰⁷ Informacja o sejmiku w aktach synodu ewangelicko-reformowanego – Leszno, 6-7 VI 1736 (BUW, Synod Ewangelicko-Reformowany, rkp. 696, k. 37, Aneks 16); W. Kriegseisen, *Ewangelicy polscy i litewscy*, s. 166, przyp. 41 na s. 238.

⁶⁰⁸ „Gazety Polskie” – Poznań, 3 VI 1736 (AS, s. 233).

⁶⁰⁹ H. Palkij, *Sejmy 1736 i 1738 roku*, s. 40-41.

czasu, aby rozmawiać o przebudowie wojska, stąd też postulowali powołanie komisarzy, z których opinią można by zapoznać się na przyszłym sejmie⁶¹⁰.

O sejmiku deputackim z 10 września 1736 r. nie posiadamy informacji, natomiast zgromadzenie gospodarskie z 11 września zostało zerwane. Manifestację zrywającą ten sejmik złożył w grodzie poznańskim Stanisław Jezierski. Tak naprawdę jej przyczyną był nadchodzący sejmik relacyjny, który miał zebrać się niecałe dwa tygodnie później. Wystąpienie Jezierskiego wynikało z przeświadczenia, że sejmik gospodarski zwyczajnie nie jest potrzebny, jako że na zaplanowanym zgromadzeniu relacyjnym będzie można rozpatrzyć wszystkie potrzebne sprawy. Motyw działania Jezierskiego nie był czymś dotychczas nieznanym, bo zdarzały się podobne przypadki już wcześniej⁶¹¹.

Konstytucje sejmu pacyfikacyjnego 1736 r. zobowiązywały króla do zwołania sejmików relacyjnych. Podczas tych zgromadzeń należało wybrać komisarzy do komisji aukcji wojska. Sejmiki miały wybierać komisarzy w takiej liczbie, w jakiej wybierano komisarzy Trybunału Skarbowego Radomskiego. Pierwotnie zamierzano zająć się aukcją na samym sejmie, jednak okazało się to zbyt trudne do wykonania ze względu na złożoność problemu, który wymagał przygotowań. Rozwiązaniem miało być właśnie powołanie odpowiedniej komisji do aukcji wojska⁶¹². August III uniwersał zwołujący sejmik relacyjny wydał z datą 30 lipca. Król przypominał tematy, na których koncentrowała się najgorętsza dyskusja na ostatnim sejmie. Była mowa m.in. o wyprowadzeniu wojska saskiego z Rzeczypospolitej czy też o pojednaniu oraz amnestii. Jak wyżej zasygnalizowano, sejmik miał wybrać komisarzy, których zadaniem byłyby prace nad podstawami finansowymi aukcji wojska⁶¹³. Średzki sejmik relacyjny obradował 24 września 1736 r. Wiadomo, że został zerwany, jednak bliższych informacji o nim nie udało się ustalić. Inne sejmiki ustosunkowane były pozytywnie do przedsięwzięcia aukcji, najczęściej wypowiadały się na temat podatków, które miałyby posłużyć do realizacji tej reformy, ale rzadziej kierowały swoją uwagę na strukturę armii⁶¹⁴.

Wydarzenia okresu bezkrólewia po śmierci Augusta II i wojny o tron polski były trudnym doświadczeniem dla szlachty województw poznańskiego i kaliskiego. Pogwałcona została wolna elekcja. Szlachcie nie udało się obronić wyboru Stanisława Leszczyńskiego, którego w większości zgodnie poparła. W starciu z potęgą Rosji nie było szans na sukces. W okresie tym problematyczna była też obecność wojsk saskich w Wielkopolsce, co stanowiło źródło wielu tragedii życiowych mieszkańców regionu. Sejm pacyfikacyjny 1736 r. pozwolił zakończyć bezkrólewie i będącą jego konsekwencją wojnę. Jego sukces w dużej mierze wynikał z tego, że po obu politycznych stronach było czuć pewne zmęczenie i gotowość do pogodzenia się z faktami dokonanymi⁶¹⁵.

⁶¹⁰ Tamże, s. 44-55. 15 lipca Kasper Modlibowski otrzymał wakuującą kasztelaninę międzyrzecką. Jakub Działyński tamże błędnie określony jako poseł kaliski.

⁶¹¹ Manifestacja S. Jezierskiego – Poznań, 11 IX 1736 (AS, s. 234); M. Zwierzykowski, *Samorząd sejmikowy*, s. 86.

⁶¹² H. Palkij, *Praca komisji aukcji wojska*, s. 20-21; tenże, *Sejmy 1736 i 1738 roku*, s. 123-124.

⁶¹³ Uniwersał Augusta III – Warszawa, 30 VII 1736 (AS, s. 235-236).

⁶¹⁴ H. Palkij, *Sejmy 1736 i 1738 roku*, s. 126.

⁶¹⁵ Zob. tamże, s. 57-60.

2. Średzki sejmik w cieniu rywalizacji faksji politycznych (1737-1755)

Sejmik deputacki z dnia 9 września 1737 r. został zerwany tuż po nominacji marszałka. „Kurier Polski” informował, że funkcję tę otrzymał Mikołaj Chlebowski starosta liwski⁶¹⁶. Dokładniejsze okoliczności obrad mogą zdradzić trzy listy Augusta Aleksandra Czartoryskiego wojewody ruskiego, które adresował kolejno do Ludwika Szoldrskiego wojewody inowrocławskiego i starosty generalnego Wielkopolski, do Melchiora Gurowskiego chorążego kaliskiego oraz do Józefa Cywińskiego⁶¹⁷. Wojewoda ruski spodziewał się, że na Trybunale Koronnym może „mieć sprawę” z Maciejem Mycielskim kasztelanem poznańskim⁶¹⁸, stąd prosił adresatów o odpowiednie zakończenie sejmiku. Sam Szoldrski postawił sprawę jasno, tzn. założył, że sejmik musi zakończyć się korzystnie dla niego i jego przyjaciół, a jeśli nie – po prostu zostanie zerwany. W zamian za to otrzymał on od wojewody ruskiego zapewnienie, że jego przyjaciele małopolscy będą „do wszelkich [...] insynuacji dysponowani”⁶¹⁹.

Sejmik gospodarski obradujący w dniu następnym nie poszedł w ślady obrad deputackich. Jego marszałkiem był Antoni Objezierski. Zgromadzenie zdecydowało się zapłacić część raty pogłównego ze skarbu województw, który nadal był zdeponowany w Poznaniu. Nie było sposobności na wyszukanie innych środków, a termin zapłaty przypadał na dzień 15 września. Pieniądze te zbierano w celu wykupu starostwa drahimskiego. Wcześniej województwa poznańskie i kaliskie opłacały pogłowne za to starostwo, znajdujące się w rękach Prus. Decyzja o zebraniu funduszy na wykup tej

---

⁶¹⁶ „Kurier Polski”, z Poznania, 12 IX 1737 (AS, s. 238).

⁶¹⁷ A.A. Czartoryski do L. Szoldrskiego – [b.m.], [b.d., 1737] (AS, s. 237); A.A. Czartoryski do M. Gurowskiego – [b.m.], [b.d., 1737] (AS, s. 237); A.A. Czartoryski do J. Cywińskiego – [b.m.], [b.d., 1737] (AS, s. 238). W literaturze można spotkać się z pewną nieścisłością – listy dotyczą sytuacji z 1737 r., a nie z 1741 r. Por. K. Kuras, *Współpracownicy i klienci*, s. 213 i AS, s. 237, przypis 298.

⁶¹⁸ Wydawca AS zidentyfikował kasztelana poznańskiego wspomnianego w listach Augusta Aleksandra Czartoryskiego jako Macieja Koźmińskiego. Biogram PSB poświęcony osobie Ludwika Szoldrskiego informuje, że zapis ten dotyczy jednak Macieja Mycielskiego (por. AS, s. 237; M. Zwierzykowski, *Szoldrski Ludwik Bartłomiej h. Łódzia*, s. 518). Maciej Mycielski został nominowany na kasztelana poznańskiego 14 lipca, zaś Maciej Koźmiński awansował wtedy na wojewodę kaliskiego (*Urzędnicy wielkopolscy*, s. 119).

⁶¹⁹ A.A. Czartoryski do L. Szoldrskiego – [b.m.], [b.d., 1737] (AS, s. 237).

ziemi zapadła na sejmie w 1726 r.⁶²⁰ Zainteresowanie sumą wojewódzką mogło być tym większe, że w okresie ostatniego bezkrólewia i wojny o sukcesję polską ta szczęśliwie pozostała nietknięta, chociaż niektórzy mieli zakusy na wykorzystanie jej do celów politycznych. Poglówne pobierane było w dwóch terminach, tj. do 15 marca i do 15 września. Pieniądze odbierane były przez wojsko z grodów, do których wcześniej zobowiązani dostarczali określone środki. Jeśli płatnicy nie wnieśli w odpowiednim czasie określonych sum, przedstawiciele wojska mogli ściągać je na podstawie delat otrzymanych od urzędników grodzkich⁶²¹.

Wracając do postanowień sejmiku gospodarskiego, wypłata sum ze skarbu województw miała teraz wiązać dobra królewskie i szlacheckie, z pominięciem dóbr duchownych. Oficjalnym pretekstem dla wykluczenia dóbr duchowieństwa było to, że jego przedstawiciele nie pojawili się na sejmiku. Wybrani zostali również komisarze Komisji Skarbowej Poznańskiej oraz komisarze na Trybunał Skarbowy Radomski. Do Radomia miał udać się także plenipotent w osobie Jana Swinarskiego, z zastrzeżeniem, że funkcja jego będzie obowiązywała przez rok, tzn. do kolejnego zgromadzenia gospodarskiego. Doceniono zasługi Piotra Sokolnickiego chorążego wschowskiego, walczącego po stronie Stanisława Leszczyńskiego, dla interesu województw wielkopolskich, jakimi się wykazał w okresie poprzedniej wojny. „Za niewyliczone prace i fatygi” miał on otrzymać 3 tys. czerwonych zł⁶²². Postanowiono wynagrodzić oraz wypłacić zaległe pieniądze spadkobiercom zmarłego rotmistrza Stanisława Opalińskiego. Wśród pozostałych decyzji sejmiku znajdowały się kwestie dotyczące spraw miejskich oraz innych form wsparcia dla szlachty⁶²³.

Spśród wszystkich uchwał sejmiku gospodarskiego szczególną uwagę przyciągała decyzja w sprawie skarbu województw. Pojawiły się głosy krytykujące ją, również wśród szlachty. Z datą obrad sejmiku marszałek Objeziński wydał uniwersał, w którym wzywał osoby zainteresowane do stawienia się ze stosownymi kwitami z pogłównego na rozpoczynającą się 23 września Komisję Skarbową Poznańską. Przybyć też mieli wojskowi ze swoimi repartycjami dla ich weryfikacji⁶²⁴. Michał Kazimierz Raczyński, już wówczas jako wojewoda poznański, prosił Adama Pawłowskiego kasztelana biechowskiego, doświadczonego w pracach Komisji Skarbowej Poznańskiej, o przyjazd na zbliżającą się komisję i utrzymanie skarbu. W liście otwarcie przyznał: „Ja, [...] z żalością to przyjmuję, że ten depozyt, któremu przez wszystkie niebezpieczeństwa publicznie strzegł, marnie rozszarpany być ma”⁶²⁵. Przeciwno decyzji sejmiku stanowczo wystą-

---

⁶²⁰ Chodzi o konstytucję „Wykupno starostwa drahimskiego” (*Vol. leg.*, t. 6, s. 215).

⁶²¹ T. Ciesielski, *Armia koronna*, s. 27.

⁶²² W biogramie Piotra Sokolnickiego w publikacji *Listy Wielkopolan* (s. 59) omyłkowo podano wynagrodzenie przyznane mu przez sejmik w wysokości 3 tys. zł.

⁶²³ Laudum z 10 IX 1737 (*AS*, s. 238-241).

⁶²⁴ Uniwersał A.I. Objezińskiego – Środa, 10 IX 1737 (*AS*, s. 241-242).

⁶²⁵ M.K. Raczyński do A. Pawłowskiego – Poznań, 14 IX 1737 (*AS*, s. 242). Do wydawnictwa *AS* wkładła się nieścisłość – tytuł listu informuje, że został napisany 14 VI 1737, podczas gdy powstał on we wrześniu. List został oblatowany w grodzie poznańskim przez Jana Skrzebowskiego dworzanina Michała Kazimierza Raczyńskiego wojewody poznańskiego w dniu 14 VII 1738. Adam Pawłowski

pił też prymas Teodor Andrzej Potocki. W liście do Komisji Skarbowej Poznańskiej wyraził podziękowanie tym osobom, które utrzymały skarb w ukryciu przez okres niepokojów. Teraz jednak nie potrafił zrozumieć decyzji koła sejmikowego. Przypominał, w jakim celu był skarb gromadzony. Tłumaczył, że wykonanie postanowienia sejmiku sprawi, iż cel ten stanie się nieosiągalny. Będzie to oznaczać, że – jak wykazywał – „prawo o wykupnie starostwa drahimskiego zagrzybione i zarzucone, [...] poszło na partykularne ekspensa i largicje”. Obruszył się również z powodu nierównego potraktowania dóbr duchownych. Przypominał, że dobra te płacą podatki już w tej chwili za szlachtę, płacą pogłówne i hibernę, a miasta płacą czopowe⁶²⁶.

W ogóle trzeba przyznać, że wokół pogłównego toczyły się w tym czasie dyskusje, np. na sejmikach przedsejmowych w 1738 r. mowa była o zniesieniu pogłównego bądź zmianie sposobów jego pobierania. Szlachta zgromadzona na sejmiku kujawskim nawet groziła zerwaniem sejmu, byle tylko nie płacić tego podatku⁶²⁷. Jednak jak pokazały kolejne tygodnie, nie udało się wykonać uchwały sejmikowej w zakresie wykorzystania skarbu województw wielkopolskich. Komisja Skarbowa Poznańska w odpowiedzi na powyższy list prymasa skarżyła się na działanie biskupa poznańskiego Hozjusza, który właśnie uniemożliwiał wykonanie decyzji. Szlachta czuła się też urażona formą pisma prymasa, która była według niej zbyt bezpośrednia⁶²⁸. Wobec zaistniałych okoliczności Komisja Skarbowa Poznańska zwróciła się do Józefa Wandalina Mniszcha marszałka wielkiego koronnego z prośbą o interwencję⁶²⁹. Nie wiadomo, czy ostatecznie do niej doszło. Niemniej jednak skarb pozostał nietknięty. W liście do Augusta III z 17 marca 1738 r. prymas Potocki sugerował, że to zasługa duchownych, proponował również, aby sprawę skarbu województw poruszyć na sejmie i uchwalić dla niej właściwą rezolucję⁶³⁰.

W dniu 22 lutego 1738 r. August III podpisał deliberatoria w Dreźnie z myślą o nadchodzącym sejmie zwyczajnym. Zgodnie z przyjętą formą prosił w nich o wskazanie najpilniejszych tematów, którymi należało się niezwłocznie zająć. Odpowiedzi napływały w ciągu dwóch następnych miesięcy. Senatorowie wskazywali przede wszystkim potrzebę aukcji wojska oraz reformy skarbowej⁶³¹. Uniwersał królewski zwołujący sejmik przedsejmowy w Środzie na dzień 25 sierpnia został wydany we Wschowie

---

miał spore doświadczenie w Komisji Skarbowej Poznańskiej, gdyż uczestniczył w jej pracach czterokrotnie, chociaż dawno – w latach 1712, 1718 (dwukrotnie) i 1720 (M. Zwierzykowski, *Komisja Skarbowa Poznańska*, s. 399).

⁶²⁶ T.A. Potocki do Komisji Skarbowej Poznańskiej – [b.m.], 17 IX 1737 (AS, s. 243-244).

⁶²⁷ H. Palkij, *Sejmy 1736 i 1738 roku*, s. 118.

⁶²⁸ Odpowiedź Komisji Skarbowej Poznańskiej na list T.A. Potockiego – Poznań, 28 IX 1737 (AS, s. 246-247). „Jako zaś zupełną do w. ks. mości zaszczytamy się konfederacją, tak poufale *deprominus preces*, ażebyś *iniungere* raczył kancelaryi swojej, niech w korespondencji z nami tak dotkliwych, ile *ad sinistram delationem*, terminów nie zażywa. Co wszystko *ad as et libram* nieporównanego w. ks. mości zważywszy rozsądu, sami siebie *perennandae* rekomendujemy protekcji”.

⁶²⁹ Komisja Skarbowa Poznańska do J.W. Mniszcha – Poznań, 23 IX 1737 (AS, s. 244-245); Informacja „Kuriera Polskiego” o kłopotach przy realizacji uchwały – z Poznania, 27 IX 1737 (AS, s. 245).

⁶³⁰ Protest zgłoszony Augustowi III przez T.A. Potockiego – Skierniewice, 17 III 1738 (AS, s. 247).

⁶³¹ H. Palkij, *Sejmy 1736 i 1738 roku*, s. 83-85.

30 maja; generał natomiast miał odbyć się według tego dokumentu 15 września. Początek nadchodzącego sejmu zwyczajnego w Warszawie zaplanowano na 6 października. Był to pierwszy sejm zwyczajny przygotowywany przez zaplecze Augusta III. Treść uniwersału jest nieco odmienna od tych, które wychodziły z kancelarii królewskiej w okresie wojny o sukcesję polską. Nie powinno to specjalnie dziwić. Dotychczas władcy zależało głównie na unormowaniu stosunków wewnętrznych w państwie, na uprawnocnieniu i uzyskaniu uznania swojego panowania, teraz zaś mógł skupić się na realizacji programu reformy państwowej. Obok zachęcenia do wyboru odpowiednich posłów i określenia dla nich rozsądnych postulatów w instrukcjach poselskich, jako ważne należy uznać przywołanie w uniwersale aukcji wojska⁶³².

Król wysłał do senatorów i ministrów oraz do urzędników niemal identyczne listy, w których prosił o działanie na rzecz powodzenia nadchodzącego sejmu oraz o życzliwość dla swojego programu w nadchodzącej kampanii przedsejmowej⁶³³. Omawiana korespondencja spełniała niezwykle istotną rolę, jako że za jej pośrednictwem król mógł informować o swoich pomysłach i próbować przekonać do swojego programu osoby niezdecydowane. Nie wszystkie listy adresowane do senatorów, ministrów i urzędników posiadały taką samą treść. To w tej kampanii sejmowej pouczono kopistów:

W tych jednak listach pierwszym senatorom, marszałkom *utriusque gentis* i pieczętarzom osobiście Xciu prymasowi potrzeba *majorem plausum* uczynić i więcej królewskiej łaski oświadczyć. Listy do senatorów drażkowych, do urzędników koronnych i do starostów grodowych w tenże sens, ale krótsze piszą się i dacie się tym wszystkim tytuł: Urodzony uprzejmie nam miły. Listy *ad equestrem ordinem* piszą się w takiż sens *in titulo*: Urodzony Wiernie nam Miły *etiam* podkomorzym⁶³⁴.

August III zalecił obradowanie na sejmie według konstytucji z lat 1690⁶³⁵, 1699⁶³⁶ i 1736⁶³⁷, które określały porządek obrad⁶³⁸. Punkt ten już na stałe wszedł do treści instrukcji Augusta III na sejmiki przedsejmowe i powtarzano go regularnie, co wynikało w pewien sposób z fatalnej serii sejmów kończących się niepowodzeniem w kolejnych latach. Władca zaproponował też powrót do konferencji z ministrami państw sąsied-

---

⁶³² Uniwersał Augusta III – Wschowa, 30 V 1738 (AS, s. 248-250); H. Palkij, *Sejmy 1736 i 1738 roku*, s. 89.

⁶³³ August III do senatorów i ministrów – Wschowa, 30 V 1738 (AS, s. 250-251); August III do urzędników – Wschowa, 30 V 1738 (AS, s. 251).

⁶³⁴ AGAD, Metryka Koronna, Księgi Spraw Publicznych (Księgi Kanclerskie) 1, s. 320. Por. H. Olszewski, *Sejm Rzeczypospolitej*, s. 54-55.

⁶³⁵ Chodzi o konstytucję „Objaśnienie konstytucji dawniejszych o porządku sejmowania” (*Vol. leg.*, t. 5, s. 371).

⁶³⁶ Chodzi o konstytucję „Alternata łaski” (*Vol. leg.*, t. 6, s. 33).

⁶³⁷ Chodzi o konstytucję „O porządku sejmowania” (*Vol. leg.*, t. 6, s. 323).

⁶³⁸ Już za Augusta II przywoływano niekiedy w instrukcjach królewskich na sejmiki konstytucje sejmowe dotyczące porządku obrad, np. Instrukcja Augusta II na sejmiki – Warszawa, 28 VI 1732 (AS 1696-1732, s. 1085-1086).

nich. Wzór miała stanowić konstytucja sejmu 1726 r.⁶³⁹ Szlachta zaś powinna zastanowić się nad sposobem sfinansowania reformy wojskowej, łącznie z opracowaniem środków przeznaczonych na utrzymanie armii. Wśród dalszych propozycji królewskich pojawiły się reformy ekonomiczne w postaci chociażby powstania manufaktur, podniesienia miast i miasteczek, otwarcia mennic, otwarcia kopalń w Górach Olkuskich czy uzyskania sum neapolitańskich. Król wspomniał też o potrzebie pełnego sformalizowania kontaktów ze Stolicą Apostolską⁶⁴⁰. To ostatnie miało tym większe znaczenie, iż 10 lipca 1737 r. został podpisany we Wschowie konkordat i jeszcze w tym samym roku biskup krakowski Lipski został kardynałem. Postulaty przedstawione w instrukcji i uniwersałach czerpały z doświadczeń poprzednich kampanii przedsejmowych, a sprawa aukcji nie zajmowała priorytetowej pozycji⁶⁴¹.

List do sejmiku przedsejmowego w Środzie skierował Jan Ansgary Czapski podskarbi wielki koronny, w którym wymienił możliwe sposoby wzmocnienia gospodarczego kraju⁶⁴². Prymas Teodor Andrzej Potocki pisał o potrzebie przeprowadzenia szeregu niezbędnych zmian na polu gospodarczym. Do ważniejszych poruszonych przez niego kwestii można zaliczyć otwarcie mennicy oraz koekwację podatków; zwrócił też uwagę na niepokoje za południowo-wschodnią granicą państwa. Chodziło o trwającą od trzech lat wojnę Rosji oraz Austrii z Turcją i związane z nią konsekwencje. Na koniec poinformował o wspomnianym już otrzymaniu przez biskupa krakowskiego Lipskiego godności kardynalskiej i prosił w związku z tym o stosowanie właściwych form⁶⁴³. Miało się to wkrótce okazać bardzo istotne. Józef Potocki wojewoda kijowski, hetman wielki koronny w listach do sejmików opisał niezadowolający stan armii, a przede wszystkim sugerował szczegółowe rozważenie sposobu aukcji, wskazując zwrócenie się po radę do komisarzy powołanych do aukcji oraz sięgnięcie po wcześniejsze projekty swojego autorstwa⁶⁴⁴.

Kraj zrujnowany był niedawną wojną, a zdawano sobie sprawę, że aukcja wojska do najłatwiejszych przedsięwzięć też nie będzie należeć. Z kolei bardzo wpływowy w regionie Ludwik Szoldrski wojewoda inowrocławski, starosta generalny Wielkopolski, wyrażał w prywatnej korespondencji zdanie, że Rzeczpospolita nie powinna wchodzić w żadne ligi międzynarodowe. Doprowadzenie do aukcji stworzyłoby sytuację, w której pozycja Rzeczypospolitej urosłaby w oczach sąsiadów, a i kraj postrzegany byłby jako potencjalne ogniwo międzynarodowych sojuszy. Tym samym Polska mogłaby się znaleźć przypadkiem w jakiejś koalicji niesłużącej jej interesom. Szoldrski uznał taką perspektywę za niebezpieczną. Pomimo zastrzeżeń co do aukcji popierał jednak na sejmiku postulaty dworu⁶⁴⁵.

⁶³⁹ Chodzi o konstytucje „Komisyja z cesarzem jm.”, „Komisyja z carową jejm.”, „Komisyja z Koroną Szwedzką”, „Komisyja z Dworem Berlińskim” (*Vol. leg.*, t. 6, s. 213-215).

⁶⁴⁰ Instrukcja Augusta III na sejmiki – [Wschowa], 30 V 1738 (*AS*, s. 252-254).

⁶⁴¹ H. Palkij, *Sejmy 1736 i 1738 roku*, s. 86-87.

⁶⁴² J.A. Czapski do sejmiku – Leszno, 24 VII 1738 (*AS*, s. 255-256).

⁶⁴³ T.A. Potocki do sejmiku – Łowicz, 30 VII 1738 (*AS*, s. 259-262).

⁶⁴⁴ J. Potocki do sejmiku – Pików, 26 VII 1738 (*AS*, s. 257-258).

⁶⁴⁵ L. Szoldrski do A. Działyńskiego – Czempin, 8 VIII 1738 (*AS*, s. 262-263); M. Zwierzykowski, *Szoldrski Ludwik Bartłomiej h. Łódzia*, s. 518.

Sejmik przedsejmowy, który rozpoczął się 25 sierpnia, nie należał do najspokojniejszych i po kilku dniach obrad został zerwany. Jego marszałkiem był Antoni Rogaliński podsedek wschowski. O poselstwo zabiegali Piotr Paweł Sapieha stolnik litewski, Jerzy Felicjan Sapieha starosta wilkowski, Antoni Michał Sapieha starosta gulbiński oraz kuchmistrz litewski, prawdopodobnie Jan Prosper Załuski⁶⁴⁶. Andrzej Cichocki metrykant koronny w liście do Michała Kazimierza Radziwiłła wojewody trockiego, hetmana polnego litewskiego, relacjonował, że partia prymasowska nie chciała zgodzić się na zawarcie w instrukcji podziękowania za godność kardynalską dla Jana Aleksandra Lipskiego. Było to pokłosie konfliktu między prymasem Potockim a kardynałem Lipskim, który pojawił się w momencie pominięcia w liście tytułatury przysługującej prymasowi. Sprowadzał się on głównie do precedencji, a jego rozmach nie najlepiej wróżył nadchodzącemu sejmowi. Echo tego sporu pojawiło się również na innych sejmikach w tym czasie⁶⁴⁷. Jako jedną z osób odpowiedzialnych za zerwanie sejmiku pomawiano Jana Tworzyńskiego kasztelana przemęckiego. Ten manifestował w grodzie poznańskim w lipcu rok później przeciwko takim pogłoskom⁶⁴⁸. Rozwój dalszych wydarzeń doprowadził jednak do sytuacji, w której sejm rozszedł się bez przyjęcia konstytucji⁶⁴⁹.

Mimo niepowodzenia sejmiku przedsejmowego utrzymał się sejmik deputacki obradujący 15 września 1738 r. Jego laudum jest bardzo lakoniczne. Informuje właściwie tylko o wybranych deputatach na Trybunał Koronny oraz o fakcie wybrania pełnego składu asesorów wspomagających działanie marszałka, którym był Mikołaj Koszutski⁶⁵⁰. Asesorowie sejmikowi przedstawili osobną atestację, która stwierdzała prawomocność dokonania wyboru poznańsko-kaliskiego składu na Trybunał Koronny⁶⁵¹. Wiadomo, że jeden z deputatów – Maciej Borzęcki podwojewodzi poznański – został wicemarszałkiem Trybunału Koronnego, jednak zmarł w Lublinie 11 września 1739 r.⁶⁵²

Nieco obszerniejsze jest laudum sejmiku gospodarskiego z 16 września. Obok wybrania komisarzy do Trybunału Skarbowego Radomskiego udało się także wysłać do Radomia plenipotentą, którym został Gabriel Skórzewski. Miał on otrzymać za to 500 zł. Zdecydowano, że deputaci trybunałscy wybrani dzień wcześniej otrzymają po 6 tys. zł. Do kolejnego sejmiku została odłożona sprawa podziękowania jezuitom poznańskim oraz inne kwestie dotyczące klasztorów, miast i miasteczek⁶⁵³.

---

⁶⁴⁶ Jan Prosper Załuski starosta zawichojski został nominowany na kuchmistrza litewskiego 8 V 1735, został zamordowany w Sanoku 5 VII 1745 (zob. *Urzędnicy centralni i dygnitarze Wielkiego Księstwa Litewskiego XIV-XVIII wieku. Spisy*, oprac. H. Lulewicz, A. Rachuba, Kórnik 1994, s. 64).

⁶⁴⁷ A. Cichocki do M.K. Radziwiłła – Warszawa, 6 IX 1738 (AGAD, Archiwum Radziwiłłów, dz. V, 2250/III, s. 105, zob. Aneks 17); H. Palkij, *Sejmy 1736 i 1738 roku*, s. 94-95, 101, 105, 121.

⁶⁴⁸ Manifest J. Tworzyńskiego – Poznań, 4 VII 1739 (AS, s. 263-264).

⁶⁴⁹ Z. Zielińska, *Walka „Familii”*, s. 20; też, *Rosja wobec polskich planów aukcji wojska w 1738 r.*, „Kwartalnik Historyczny” 107 (2000), z. 3, s. 4-12, 14, 17; H. Palkij, *Sejmy 1736 i 1738 roku*, s. 143-212; tenże, *Chronologia sejmów z lat 1734-1762*, s. 258-259.

⁶⁵⁰ Laudum z 15 IX 1738 (AS, s. 264-265).

⁶⁵¹ Atestacja asesorów sejmiku deputackiego z 15 IX 1738 (AS, s. 265-266).

⁶⁵² AS, s. 265, przypis 329; *Deputaci Trybunału Koronnego*, cz. IV, s. 271.

⁶⁵³ Laudum z 16 IX 1738 (AS, s. 266-268).

Podczas zgromadzenia gospodarskiego wybrano komisarzy sejmikowych na komisie aukcji wojska oraz spisano dla nich właściwą instrukcję. Komisarzami tymi zostali Piotr Sokolnicki chorąży kaliski i Franciszek Poniński stolnik poznański⁶⁵⁴. Komisja, o której tu mowa, powołana została specjalnie do opracowania projektu aukcji. Jej przewodniczącym był prymas. Rozpoczęła ona pracę 5 listopada 1736 r., ale po kilku dniach została zalimitowana. Miała wznowić działalność jeszcze przed sejmem 1738 r. Jako że prymas zamierzał jak najszybciej doprowadzić do aukcji, proponował wtedy nawet odbycie jeszcze w 1737 r. sejmiku nadzwyczajnego, który zająłby się tylko tym tematem. Dwór wówczas był przeciwny jakimkolwiek projektom sejmowym⁶⁵⁵. Sejmiki, które jeszcze nie wybrały komisarzy do jej składu, mogły zrobić to właśnie w tej chwili. Jak powinna przebiegać aukcja wojska według województw poznańskiego i kaliskiego? Instrukcja dana komisarzom zakładała:

[...] żeby aukcja była pod chorągwiami polskimi, towarzystwa z pachółkami, nie nowych zaciągnięcia chorągwi, żeby liczbą chorągiew 80 koni w sobie zawierała. W dragoniach i piechotach aby aukcja taka obserwowana była, aby generałów, pułkowników i inszych oficerów nie augmentować, którzy wiele porcy potrzebują, ale tylko tym, którzy teraz są *in actuali servitio* przydać gemejnu, *maiori* jednak *in parte* żeby te regimenty w piechotach augmentowane były, a to dla większej liczby ludzi, a mniejszego expensu⁶⁵⁶.

Aukcja miała nastąpić dopiero po okresie dwóch lat, tak aby można było dokładnie przyrzeć się jej projektowi oraz szczegółowo rozważyć przewidziane na jej realizację środki finansowe. Hetman Potocki proponował wtedy generalne szelężne. Sejmik upoważnił komisarzy, by mogli przystać na to, jednak pod warunkiem likwidacji pogłównego. Zakładano, że województwa małopolskie zezwolą na koekwację. Województwa poznańskie i kaliskie wskazywały też inne źródła finansowania w postaci monopolu papierowego, tabacznego, hiberny oraz z wypłaty 200 tys. zł ze skarbu koronnego⁶⁵⁷.

Pierwsze obrady koronnej komisji do aukcji wojska miały miejsce 15 września 1738 r. Przybyło wtedy niewielu komisarzy i została ona zalimitowana do 19 września. Przedstawiciele sejmików przybywali ciągle, już podczas trwania prac komisji, wśród nich również ci ze Środy. Komisja zakończyła prace 4 października, po ósmej sesji. Jej bilans był już oceniany przez historyków. Henryk Palkij merytoryczność pracy ocenił raczej pozytywnie⁶⁵⁸, zaś Henryk Olszewski widział jej aktywność bardziej krytycznie⁶⁵⁹. Obok komisji koronnej działała również komisja litewska, jednak procedowała w nieco innym kształcie⁶⁶⁰.

⁶⁵⁴ Tamże; Por. H. Palkij, *Praca komisji aukcji wojska*, s. 24; tenże, *Sejmy 1736 i 1738 roku*, s. 128.

⁶⁵⁵ H. Palkij, *Sejmy 1736 i 1738 roku*, s. 123-135; tenże, *Praca komisji aukcji wojska*, s. 22-24.

⁶⁵⁶ Laudum z 16 IX 1738 (*AS*, s. 266-268).

⁶⁵⁷ Tamże. Skład komisarzy na komisję aukcji wojska zob. H. Palkij, *Praca komisji aukcji wojska*, s. 40-44.

⁶⁵⁸ H. Palkij, *Praca komisji aukcji wojska*, s. 25-40.

⁶⁵⁹ H. Olszewski, *Doktryny*, s. 286-287.

⁶⁶⁰ H. Palkij, *Praca komisji aukcji wojska*, s. 29-39.

W 1739 r. koła sejmikowe deputackie i gospodarskie w Środzie zostały zerwane. Podobnie zakończyły się sejmiki chociażby w Opatowie i Radziejowie⁶⁶¹. Niewiele wiadomo o wymienionych zgromadzeniach średzkiego sejmiku poza tym, że na obrady „*boni ordinis*” list skierował Franciszek Bieliński marszałek nadworny koronny z propozycją ulokowania sumy wojewódzkiej w dobrach przygodzkich, których był właścicielem⁶⁶². Ta fatalna passa trwała w województwach Wielkopolski właściwej w kolejnych latach.

Zgodnie z obowiązującym prawem w 1740 r. nastąpiła kolejna kampania sejmowa. Sejmiki przedsejmowe wyznaczono na dzień 22 sierpnia, zaś sam sejm rozpoczynał się 3 października. Uniwersał królewski polecał znalezienie środków na aukcję wojska, szczególnie miejsce zajmowały w nim czopowe i szelężne. Podatki te określono jako „najsprawiedliwsze i najmniej uciążliwe *populum*”⁶⁶³. Do tego programu przekonywać miały rozesłane listy⁶⁶⁴. Ponownie zagadnienie aukcji wojska było jednym z ważniejszych tematów tej kampanii sejmowej. I tym razem kluczowe okazało się stanowisko Rosji⁶⁶⁵. August III proponował w instrukcji wznowienie konferencji z ministrami i rezydentami sąsiednich państw, według konstytucji 1726 i 1736 r.⁶⁶⁶ Należało poważnie zastanowić się nad opracowaniem pewnego i niezawodnego sposobu finansowania reformy armii. Król wypomniął, że na poprzednim sejmie jedni posłowie *de facto* nie chcieli aukcji wojska, inni znajdowali takie formy finansowania, „które nigdy nie praktykowane i niepewne były”. Mowa była też o wzmocnieniu gospodarczym państwa, szczególnie poprzez wprowadzenie manufaktur czy otwarcie mennicy. Wśród pozostałych postulatów z pewnością uwagę zwraca prośba o opracowanie sposobów wykupienia terytorium elbląskiego i klejnotów koronnych będących w zastawie⁶⁶⁷. Jak widać więc, wiele punktów wprowadzonych do instrukcji królewskiej w 1740 r. przywoływano już we wcześniejszych kampaniach sejmowych.

Józef Wandalin Mniszech marszałek wielki koronny w rozpowszechnionym liście na sejmiki przedsejmowe również kierował swoje zainteresowanie na aukcję i reformę gospodarczą państwa. Można powiedzieć, że niejako uzupełnił instrukcję królewską, wskazując na jeszcze inne sposoby umożliwiające – zdaniem Mniszcha – zebranie pieniędzy na utrzymanie żołnierzy⁶⁶⁸.

---

⁶⁶¹ Wiadomości z Warszawy – 24 IX 1739 (AS, s. 269).

⁶⁶² F. Bieliński do sejmiku – [b.m.], [b.d., 1739] (AS, s. 269-270).

⁶⁶³ Uniwersał Augusta III – Wschowa, 12 VI 1740 (AS, s. 271-273).

⁶⁶⁴ August III do senatorów – Wschowa, 12 VI 1740 (AS, s. 274); August III do urzędników – Wschowa, 12 VI 1740 (AS, s. 274-275).

⁶⁶⁵ Z. Zielińska, *Rosja wobec polskich planów aukcji wojska w 1740 roku*, „Ikonotheka” (13) 1998, s. 241-258.

⁶⁶⁶ Chodzi o konstytucję „Oświadczenie dobrej przyjaźni sąsiedzkim potencyjom i *reassumptio* konferencyi” (Vol. leg., t. 6, s. 319).

⁶⁶⁷ August III na sejmiki – Wschowa, 12 VI 1740 (AS, s. 276-279).

⁶⁶⁸ J.W. Mniszech do województw – Dęblin, 6 VIII 1740 (AS, s. 280-281).

Równolegle do realizowanej kampanii sejmowej hetman Józef Potocki zwołał koło generalne wojska koronnego. Odbywało się ono 8 sierpnia pod Lwowem, czyli jeszcze przed sejmem. W uniwersale hetman podał jako oficjalny cel tego zgromadzenia, „aby też rycerstwo na tym przyszłym sejmie *desideria* swoje przez ichm. panów posłów promować mogło”⁶⁶⁹. Zebranie żołnierzy w ówczesnych uwarunkowaniach politycznych stwarzało podejrzenia o realizację planu konfederacyjnego.

W 1740 r. marszałkiem sejmiku przedsejmowego w Środzie został Leon Koźmiński podczaszy kaliski. Obrady zgromadzenia toczyły się w napiętej atmosferze. Sejmik został zerwany, chociaż był już ustalony skład poselski. Wiadomo, że do funkcji poselskiej aspirował Antoni Michał Sapieha. Newralgicznym momentem okazała się finalizacja instrukcji poselskiej. Poruszono w niej sprawę Kurlandii, krytykowano duchowieństwo za stroje i nietrzymanie postów. Nie zabrakło najważniejszego projektu w tym czasie, tj. aukcji wojska. W tej ostatniej kwestii miano proponować, aby m.in. każdy posiadacz Orderu Orła Białego wystawiał po 200 ludzi. Wysłunięto także pomysł powołania landmilicji, siły niezależnej od hetmana, lecz dowodzonej przez osobę wysuniętą przez województwa. Mowa była też o spisaniu *pacta conventa* oraz ograniczeniu kompetencji urzędu hetmańskiego⁶⁷⁰. Wygląda więc na to, że na sejmiku przeważali przeciwnicy hetmana Potockiego⁶⁷¹.

O wrześnieowych obradach deputackich i gospodarskich z 12 i 13 września 1740 r. nie odnaleziono informacji, najprawdopodobniej zostały one zerwane⁶⁷². Fiaskiem zakończyły się też zgromadzenia w 1741 r. Ich niepowodzenie miało zawile podłoże. Od pewnego już czasu pas przygraniczny znajdował się w stałym zagrożeniu ze strony pruskiej agresji. Kwestie gwałtów i werbunków na granicy z zachodnim sąsiadem były przedmiotem dyskusji na radzie senatu w kwietniu 1739 r.⁶⁷³ W marcu 1740 r. doszło do jednego z najbardziej znanych przykładów agresji Prusaków na pogranicze, tj. napadu na klasztor paradyski, który został splądrowany i zniszczony⁶⁷⁴. Od końca 1740 r. nasiliły się werbunki i gwałty prowadzone przez Prusy, co należy wiązać z wybuchem I wojny śląskiej. Hetman Józef Potocki wydał uniwersał, w którym zobowiązał regimentarzy do występowania przeciwko zapuszczającym się Prusakom prowadzącym

⁶⁶⁹ Uniwersał J. Potockiego – Stanisławów, 4 VII 1740 (AS, s. 279).

⁶⁷⁰ List z Wielkopolski – 2 IX 1740 (AS, s. 284-285); S. Konarski do J. Tarło – Warszawa, 8 IX 1740 [*Korespondencya Stanisławza Konarskiego z wujem Janem Tarło, wojewodą sandomierskim (1738-1746)*, wyd. H. Biegeleisen, „Przewodnik Naukowy i Literacki” 11 (1883), z. 12, s. 1124]; M. Zwierzykowski, *Sapiehowie w Wielkopolsce*, s. 145.

⁶⁷¹ Zob. T. Ciesielski, *Sejmiki wobec kwestii bezpieczeństwa*, s. 322-330. Szerzej o działaniach hetmana Józefa Potockiego w kwestii zarządzania armią i walce o wpływy: tenże, *Działalność wojskowa hetmana wielkiego koronnego Józefa Potockiego i jego kręgu klientalno-rodzinnego*, [w:] *Władza i prestiż. Magnateria Rzeczypospolitej w XVI-XVIII wieku*, red. J. Urwanowicz, E. Dubas-Urwanowicz, P. Guzowski, Białystok 2003, s. 267-273.

⁶⁷² AS, s. 285.

⁶⁷³ M. Markiewicz, *Rady senatu za Augusta III*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. Prace Historyczne” 77 (1985), s. 78.

⁶⁷⁴ K. Jarochowski, *Napad Brandenburczyków na klasztor paradyski w roku 1740*, [w:] tegoż, *Opo wiadania i studia historyczne*, Warszawa 1877, s. 119-140.

werbunki i zaciągi, a Ludwik Szoldrski, jako starosta generalny Wielkopolski, nakazał informować siebie o wszelkich podobnych incydentach⁶⁷⁵.

Nie były to niestety jedyne kłopoty. Przełom lat 30. i 40. wypełniały wzmożone pogłoski o konfederacjach, które tak naprawdę miały być wykorzystane jako instrument służący do realizacji celów politycznych. Pod przykrywką reformy państwa za pomocą konfederacji zamierzano przeprowadzić aukcję wojska i jednocześnie uzyskać większą władzę. Taki manewr pozwoliłby aktywnej faksji znacząco rozszerzyć dotychczasowe wpływy. O konfederacji rozwodziła się głównie opozycja, lecz i dwór niekiedy przejawiał zainteresowanie wykorzystaniem jej do swoich celów. Pojawily się one już przed sejmem 1738 r. Czynnikiem, który pierwotnie nadawał szczególnego znaczenia tym wieściom, była wojna austriacko-rosyjsko-turecka, ale po jej zakończeniu w 1739 r. doniesienia o konfederacji i ewentualnej rekonfederacji nie zanikły. Uwaga kierowała się głównie na Potockich, szczególnie hetmana wielkiego koronnego⁶⁷⁶. W marcu 1741 r. kardynał Lipski w liście do Melchiora Gurowskiego kasztelana gnieźnieńskiego pisał z niepokojem o pogłoskach dotyczących konfederacji, prosząc, aby ten starał się tego pomysłu nie wspierać⁶⁷⁷. Józef Wandalin Mniszech marszałek wielki koronny w liście na sejmiku deputackim w 1741 r. przestrzegał przed zgubnymi skutkami konfederacji. Obawiał się, że mogłaby stworzyć pretekst do ingerencji państw sąsiednich w Rzeczpospolitą. W celu niedopuszczenia do takiej sytuacji polecał zerwanie sejmików⁶⁷⁸. Dnia 7 września Antoni Poniński wojewoda poznański pisał do marszałka Mniszcha o tym, że planowane jest zawiązanie konfederacji na sejmikach gospodarskich⁶⁷⁹. Andrzej Stanisław Załuski biskup chełmiński, kanclerz wielki koronny nie wątpił, że województwa poznańskie i kaliskie nie przystąpią do konfederacji. Także on wyraził opinię, że niepokój wewnętrzny państwa może sprowokować sąsiadów do niepożądaną interwencji⁶⁸⁰. Oprócz sejmiku gospodarskiego województw wielkopolskich z 1741 r. zerwanych zostało wiele innych zgromadzeń. Ten w Środzie zerwał dwór, obawiając się konfederacji⁶⁸¹.

We wrześniu August III wezwał hetmana Potockiego do porzucenia zamiaru zorganizowania antykrólewskiej konfederacji w Wielkopolsce. Skrytykował go za przeniesienie partii wielkopolskiej wojska koronnego pod Sulejów, tym samym odsłaniając zagrożoną granicę zachodnią⁶⁸². Władca ostrzegął, że wobec realizacji planów konfe-

---

⁶⁷⁵ Uniwersał J. Potockiego – Warszawa, 28 XII 1740 (AS, s. 290-291); Uniwersał L. Szoldrskiego – Czemiń, 27 I 1741 (AS, s. 291-292); W. Dworaczek, *Wobec wojen śląskich*, s. 859; A. Link-Lenczowski, *Potocki Józef h. Pilawa*, s. 68. Zob. T. Ciesielski, *Polskie echa bitew drugiej wojny śląskiej*, [w:] *Między barokiem a oświeceniem. Wielkie bitwy*, red. S. Achremczyk, Olsztyn 2010, s. 117-136.

⁶⁷⁶ H. Palkij, *Sejmy 1736 i 1738 roku*, s. 77-81; M. Wyszomirska, *Między obroną wolności*, s. 84-89.

⁶⁷⁷ J.A. Lipski do M. Gurowskiego – [b.m.], 12 III 1741 (AS, s. 292-293).

⁶⁷⁸ J.W. Mniszech na sejmiku – Dęblin, 5 IX 1741 (AS, s. 287-288).

⁶⁷⁹ A. Poniński do J.W. Mniszcha – Danków, 7 IX 1741 (AS, s. 294).

⁶⁸⁰ A. Załuski do L. Szoldrskiego – [Hubertsburg], 12 IX 1741 (AS, s. 289).

⁶⁸¹ M. Mycielski do M.K. Radziwiłła – 12 IX 1741 (AS, s. 289); Wiadomości z Warszawy – 13 IX 1741 (AS, s. 290); Z. Zielińska, *Walka „Familii”*, s. 25-26.

⁶⁸² August III do J. Potockiego – Drezno, 14 IX 1741 (AS, s. 296).

deracyjnych wprowadzi do Rzeczypospolitej saskie wojsko. Wiadomo jednak, iż w niektórych regionach konfederacje bywały zawiązywane. Szlachta kijowska, braclawska i chełmska tworzyły takie związki, natomiast szlachta bełska załimitowała sejmik gospodarski z 12 września i wysłała jedno poselstwo do Augusta III z propozycją zwołania sejmu nadzwyczajnego poświęconego aukcji wojska oraz drugie do hetmana Potockiego. Konfederacje kijowska, braclawska i chełmska wkrótce jednak upadły⁶⁸³. Być może był to więc pewien rodzaj sondażu albo swego rodzaju przestroga⁶⁸⁴. 26 września 1741 r. hetman Potocki zwrócił się do kardynała Lipskiego z prośbą o spotkanie. Doszło do niego 6 października w Borzęcinie. Osiągnięto pewne porozumienie. Hetman zadeklarował odstąpienie od konfederacji i cofnięcie wojsk do Wielkopolski, natomiast kardynał zapewnił, że dwór będzie zwalczał projekt związku wojskowego przeciwko hetmanowi, o którym miała rozmyślać Familia⁶⁸⁵. Wtedy też rozprzestrzeniała się wieść, jakoby hetman Potocki zamierzał przekazać dowództwo nad partią wielkopolską z rąk Piotra Sokolnickiego Prokopowi Lipskiemu staroście śremskiemu. Przeciwny takiemu rozwiązaniu był kardynał Lipski, dla którego starosta śremski był bratem stryjczym. Komenda wracała więc w ręce chorążego kaliskiego⁶⁸⁶. Być może był to rezultat tego, iż kardynał nie popierał opozycyjnych planów Potockich i nie chciał, by jego krewniak został wplątany w jakąś antykrólewską intrygę⁶⁸⁷. Kanclerz Załuski w liście napisanym 20 października do Stefana Garczyńskiego kasztelana kaliskiego wspominał już o wygaśnięciu groźby pojawienia się konfederacji. Proponował przy tym wykorzystanie sumy wojewódzkiej na przykład na „fundusz jaki na młodzież szlachecką”⁶⁸⁸. Szybko okazało się, że ocena kanclerza w sprawie konfederacji była przedwczesna.

W międzyczasie Familia zastanawiała się, w jaki sposób pokrzyżować plany Potockich. Jej liderzy nie mieli zgodnego pomysłu na to, w jaki sposób należy rozprawić się z ewentualną konfederacją republikantów. Dla części z nich należało odwołać się do rekonfederacji, którą mógłby zakończyć sejm nadzwyczajny w czerwcu bądź lipcu 1742 r. Inni natomiast zwracali uwagę, że jej realizacja w aktualnej sytuacji politycznej jest zbyt niebezpieczna⁶⁸⁹. Warto dodatkowo wskazać, że związany z Familią Kasper Modlibowski kasztelan międzyrzecki nie miał najlepszej opinii o konfederacjach, które zawiązywano w przeszłości. Nie popierał też teraz planów rekonfederacyjnych.

⁶⁸³ Z. Zielińska, *Walka „Familii”*, s. 25-26; M. Wyszomirska, *Między obroną wolności*, s. 99-100; Laudum sejmiku w Bełzie z 12 IX 1741 (*Akta sejmikowe województwa bełskiego*, s. 498-499); Instrukcja dana posłom do Augusta III – Bełz, 12 IX 1741 (*Akta sejmikowe województwa bełskiego*, s. 499-500). Chociaż tę limitę planowano unieważnić, sejmik województwa bełskiego z limity zebrał się w Bełzie 11 XII 1741 (*Akta sejmikowe województwa bełskiego*, s. 502-503).

⁶⁸⁴ M. Wyszomirska, *Między obroną wolności*, s. 100.

⁶⁸⁵ Z. Zielińska, *Walka „Familii”*, s. 28.

⁶⁸⁶ A.S. Załuski do L. Szołdrskiego – [Hubertsburg], 20 X 1741 (*AS*, s. 300); *Listy Wielkopolan*, s. 68-70.

⁶⁸⁷ Zob. J. Gierowski, *Lipski Jan Aleksander h. Grabie*, [w:] PSB, t. 17, Wrocław [i in.] 1972, s. 429.

⁶⁸⁸ A.S. Załuski do S. Garczyńskiego – [b.m.], 20 X 1741 (*AS*, s. 301).

⁶⁸⁹ M. Wyszomirska, *Między obroną wolności*, s. 101-102.

W opinii kasztelana międzyrzeckiego można było skorzystać z rady senatu, po którą sięgano już w przeszłości, znajdując się w podobnych okolicznościach⁶⁹⁰.

Jak na to wszystko zapatrywano się w Wielkopolsce? W końcu września lub w pierwszej połowie października 1741 r. grupa senatorów i urzędników zjechała do Poznania i uformowała „manifest bardzo dyskretny i nikogo nie rażący”⁶⁹¹. Został on wniesiony do grodu poznańskiego dopiero 22 grudnia, podpis pod nim złożyło 26 osób, a wśród nich znalazło się kilku ważniejszych szlachciców. Była to odpowiedź na pogłoski o planach konfederacyjnych. Maciej Mycielski kasztelan poznański był jednym z tych, którego działania doprowadziły do odbycia wspomnianego wyżej zjazdu w Poznaniu i potępienia planów konfederacyjnych hetmana Potockiego. Mycielski realizował tutaj politykę zgodną z interesem dworu. Był jednym z manifestantów, podkreślał, że potrzebna jest aukcja, ale nie poprzez tak niebezpieczną drogę, jaką była w ówczesnych warunkach konfederacja. Sądził, iż nie ma sensu „niepokoju szukać i sąsiedzkie irytować potencyje”⁶⁹². Zjazd szlachty w Poznaniu zakończył się też wysłaniem posłów do króla; byli to Jakub Działyński chorąży wschowski oraz Kasper Miaskowski podstoli poznański. Obaj podpisali manifestację z 22 grudnia. Nie byli to posłowie wybrani przez sejmik, lecz przez grupę szlachty manifestującej przeciwko konfederacjom, szybko więc pojawiły się wątpliwości co do legalności tego poselstwa⁶⁹³. Działyński i Miaskowski dotarli na dwór i powiadomili o powyższym manifestacie grupy senatorów i urzędników. Formalnie nie zostali oni uznani za posłów, lecz za kurierów przywożących manifest i nie otrzymali audiencji u władcy. Podstoli wschowski próbował zresztą przy okazji protegować swego brata do służby królewskiej. O tym, że posłowie województw poznańskiego i kaliskiego nie mogli wykazać się legitymacją sejmikową, informował Piotr Pawła Sapiechę kanclerz Załuski. Posłowie „kurierzy” odjechali bez odpowiedzi⁶⁹⁴.

W Wielkopolsce właściwej nastąpiła też wtedy eskalacja sporu między Komisją Skarbową Poznańską a Piotrem Pawłem Sapiehą. Komisja działała od 23 września 1737 r., zgromadzenia gospodarskie stale kończyły się niepowodzeniem, zaś w sierpniu 1740 r. oraz we wrześniu 1741 r. manifestowano przeciwko niej⁶⁹⁵. Stolnik litewski uważał, że w instytucji tej komisarze pracują dłużej, niż zezwalało na to prawo (przedłużano kadencje bez wiedzy sejmiku – ten był przecież zrywany). Sam był na jej sesji 10 marca

---

⁶⁹⁰ Tamże, s. 103.

⁶⁹¹ M. Mycielski do M.K. Radziwiłła – Szamotuły, 1 X 1741 (AS, s. 296-297).

⁶⁹² Tamże, s. 297 – stąd cytaty; Manifest – Poznań, koniec IX 1741 [obłata 22 XII 1741] (AS, s. 297-298); W. Szczygielski, *Mycielski Maciej h. Dołęga*, [w:] PSB, t. 22, Wrocław [i in] 1977, s. 341.

⁶⁹³ Wiadomości z Warszawy – 12 X 1741 (AS, s. 298); A.S. Załuski do J. Działyńskiego – [Hubertsburg], 17 X 1741 (AS, s. 298-299); A.S. Załuski do L. Szoldrskiego – [Hubertsburg], 18 X 1741 (AS, s. 299).

⁶⁹⁴ A.S. Załuski do P.P. Sapiehy – Drezno, 19 XI 1741 (AS, s. 305-306); A.S. Załuski do T.K. Czartoryskiego – Drezno, 15 XII 1741 (AS, s. 306-307).

⁶⁹⁵ Manifestacja przeciwko Komisji Skarbowej Poznańskiej – Poznań, 29 VIII 1740 (AS, s. 281-283); Manifestacja P.P. Sapiehy – Pyzdry, 2 IX 1741 (AS, s. 286-287); M. Zwierzykowski, *Geneza i funkcjonowanie chorągwi*, s. 122.

1740 r., lecz została ona wtedy zalimitowana do 23 października 1741 r. Teraz zaś komisja miała wznowić obrady, ale stan zdrowia nie pozwalał mu na przyjazd i obronę swojego stanowiska. Żądał więc powstrzymania się komisji od dalszej pracy, w przeciwnym razie zapowiadał złożenie kolejnych manifestacji⁶⁹⁶. Michał Zwierzykowski uważa, że Sapieha tym i innymi zachowaniami zrażał do siebie wiele osób. Odpowiedź poznańskiej instytucji była krótka i prowokacyjna⁶⁹⁷. Sprawa nabrała szerszego rozgłosu. Prymas Krzysztof Antoni Szembek nie potrafił zrozumieć powodów niezadowolenia stolnika litewskiego. Znał uwarunkowania województw poznańskiego i kaliskiego, jako że wcześniej sam był chociażby biskupem poznańskim i trzykrotnie przewodniczył sesjom Komisji Skarbowej Poznańskiej⁶⁹⁸. Andrzej Stanisław Załuski biskup chełmiński, kanclerz wielki koronny z kolei napisał list w tej sprawie do wybranych poznańsko-kaliskich senatorów – Ludwika Szoldrskiego, Macieja Mycielskiego, Stefana Garczyńskiego i Kaspra Modlibowskiego. Była to reakcja na list Sapiehy, w którym ten skarżył się, że został obrażony oraz że Komisja Skarbowa Poznańska działa niezgodnie z prawem. Kanclerz przyznał otwarcie, że nie zna wszystkich szczegółów, prosił więc o próbę załagodzenia sporu i wiadomości o dalszym rozwoju sprawy⁶⁹⁹. W liście do samego Sapiehy stwierdził, że nie był ostatnio na bieżąco ze wszystkimi wydarzeniami w Poznaniu i Kaliszu. Słusznie też napisał, że to zrywanie obrad sejmikowych jest źródłem problemów, gdyż nie podejmuje się decyzji skarbowych⁷⁰⁰.

W 1742 r. powinien zebrać się sejm zwyczajny w Grodnie. W związku z tym, że August III jako elektor saski uwikłany był w walki I wojny śląskiej, sejm i sejmików ostatecznie nie zwołano. Król wydał tylko uniwersał we Wschowie, ostatniego dnia rady senatu, w którym informował o przyczynach braku kampanii sejmowej. Zapewnił, że konsekwentnie dąży do pokoju. Upadł pomysł złożenia sejmu nadzwyczajnego w Poznaniu „lub w innym mieście poblizszym państw naszych dziedzicznych”. Zwołanie sejmu nadzwyczajnego w terminie sejmu zwyczajnego też mogło prowadzić do dalszych nieporozumień. Uniwersał mimo to zwracał szczególną uwagę na aukcję wojska⁷⁰¹. W grę wchodziły interesy polityczne. Na sejm nie godziła się prowincja litewska, obawiająca się o swoją alternatę i sprawę Kurlandii. Przeciwno sejmowi w Wielkopolsce wypowiedzieli się na odbywającej się w kwietniu konferencji w Krakowie kardynał Jan Aleksander Lipski, hetman Józef Potocki oraz marszałek Józef Wandalin Mniszech. Potocki i Mniszech obawiali się, że ich zwolennicy mogliby znaleźć się

⁶⁹⁶ P.P. Sapieha do Komisji Skarbowej Poznańskiej – zamek w Koźminie, 22 X 1741 (AS, s. 301-302).

⁶⁹⁷ M. Zwierzykowski, *Sapiehowie w Wielkopolsce*, s. 147; „Ekspedyjując według praw, zwyczajów i przysięgi Komisją naszą, gdzie z odebranego listu w.m. pana miarkujemy słabość na zdrowiu jego, więc i my przez spólną kompasyją nie chcemy długim responsem fatygować pana, tylko tym kończemy iż jesteśmy”, Komisja Skarbowa Poznańska do P.P. Sapiehy – Poznań, 23 X 1741 (AS, s. 302).

⁶⁹⁸ K.A. Szembek do P.P. Sapiehy – Łowicz, 11 XI 1741 (AS, s. 303-304).

⁶⁹⁹ A.S. Załuski do L. Szoldrskiego, M. Mycielskiego, S. Garczyńskiego i K. Modlibowskiego – [b.m.], 15 XI 1741 (AS, s. 304-305).

⁷⁰⁰ A.S. Załuski do P.P. Sapiehy – Drezno, 19 XI 1741 (AS, s. 305-306).

⁷⁰¹ Uniwersał Augusta III – Wschowa, 21 V 1742 (AS, s. 310-312).

w mniejszości⁷⁰². Objasnieniem przyczyn przesunięcia terminu sejmku zajął się Jan Małachowski podkanclerzy koronny⁷⁰³.

I tym razem nie obyło się nad Wartą i Prosną bez niepokojów. W Wielkopolsce szeroko rozbrzmiały pogłoski o konfederacji, którą wszczynać miał stolnik litewski Sapieha. Jednym z pierwszych, który informował króla o planowanej konfederacji w Wielkopolsce, był Stanisław Skórzewski pułkownik wojsk koronnych. Pisał on o tym w czerwcu 1742 r.⁷⁰⁴ W lipcu prymas Szembek przekonywał Augusta III o nieprawdziwości informacji na ten temat. Zwracał uwagę, że stolnik litewski ma w Wielkopolsce wielu nieprzyjaciół. Informował króla, że będąc zaniepokojonym dochodzącymi do niego wieściami, zapytał wprost Sapiehę o konfederację, a ten do niczego się nie przyznawał. Prymas napisał, że w takich nadzwyczajnych okolicznościach łatwo poznać, na kim można polegać. Sam przecież był wcześniej oskarżany o sprowadzanie do Rzeczypospolitej wojska rosyjskiego. Pozwolił sobie zasugerować, aby dwór starał się sprawdzać prawdziwość plotek i pogłosek tylko przez zaufanych ludzi⁷⁰⁵. Stolnik litewski Sapieha prosił Małachowskiego podkanclerzego koronnego o wstawiennictwo u Augusta III, zaklinając się, że nie zamierzał dokonywać konfederacji i knować „ze Szwedami”. Nie krył, że widział się z pułkownikiem szwedzkim Wespazjanem Boną, lecz pod żadnym pozorem nie układał się z nim⁷⁰⁶. Wiele wskazuje jednak na coś innego. Sapieha kontaktował się z Karlem Rudenschöldem, szwedzkim posłem w Berlinie. Planowano desant Szwedów w okolicy Gdańska, dostarczenie broni dla konfederatów oraz zajęcie portów w Prusach Królewskich. W tym czasie Rosja prowadziła przecież wojnę właśnie ze Szwecją⁷⁰⁷. Jednak prawdopodobnie w pierwszej połowie sierpnia 1742 r. sprawa konfederacji stała się mniej priorytetowa⁷⁰⁸. Trudno jednoznacznie dociec, jak szeroki był krąg działania pułkownika Bony. Nie pomagały w tym dokumenty

---

⁷⁰² Z. Zielińska, *Walka „Familii”*, s. 36-37. „Można przypuszczać, że do przeciwstawienia się pomysłowi sejmku nadzwyczajnego zagrzewał Potockich Fryderyk II w obawie przed aukcją wojska. Ostrzeżony przez Augusta III o austriackich próbach zjednania Polaków dla antypruskiej dywersji, Fryderyk II głosił przez Hoffmanna [chodzi o Karla Gottfrieda Hoffmanna, rezydenta pruskiego w Warszawie – T.K.], że oznaczałoby to wojnę Rzeczypospolitej z Prusami”; tamże, s. 37. Jako o miejscu zebrania się sejmku obok Poznania mówiono w Wschowie (M. Wyszomirska, *Między obroną wolności*, s. 110).

⁷⁰³ M. Wyszomirska, *Między obroną wolności*, s. 110.

⁷⁰⁴ J. Dygdała, *Skórzewski Stanisław h. Drogosław*, [w:] PSB, t. 38, Warszawa–Kraków 1997-1998, s. 378-379.

⁷⁰⁵ K.A. Szembek do P.P. Sapiehy – Gniezno, 18 VII 1742 (AGAD, Archiwum Radziwiłłów, dz. II, 2615, s. 1, zob. Aneks 18); P.P. Sapieha do K.A. Szembeka – Koźmin, 19 VII 1742 (AGAD, Archiwum Radziwiłłów, dz. II, 2615, s. 2, zob. Aneks 19); K.A. Szembek do Augusta III – Gniezno, 20 VII 1742 (AS, s. 312-313).

⁷⁰⁶ P.P. Sapieha do J. Małachowskiego – [b.m.], 25 VII 1742 (AS, s. 313).

⁷⁰⁷ W. Konopczyński, J. Dygdała, *Sapieha Piotr Paweł h. Lis*, s. 151. Konflikt rosyjsko-szwedzki zakończył się zwycięstwem cesarzowej Elżbiety Piotrowny, traktat pokojowy podpisano w Åbo w sierpniu 1743 r.

⁷⁰⁸ A.S. Załuski do L. Szoldrskiego – Dobrowoda, 1 X 1742 (AS, s. 318-319); M. Zwierzykowski, *Geneza i funkcjonowanie chorągwi*, s. 123.

odnalezione przy Włochu, gdyż „wszystkie *scripta* są anonima”, co tworzyło dodatkowe podejrzenia⁷⁰⁹.

Prymas Szembek w liście na sejmiki gospodarskie z 1742 r. napisał, że Rzeczpospolita pozostała w pokoju, podczas gdy tuż przy jej granicach rozgorzała pożoga wojenna. Miała być to zasługa królewska. Pisał o aukcji, sugerując opracowanie realnych jej projektów. Zapewnił wreszcie, że król zwoła sejm, kiedy tylko elektorat znajdzie się w stanie pokoju⁷¹⁰. Antoni Michał Potocki wojewoda bełski, jeden z głównych polityków ówczesnej opozycji, w liście rozesłanym również na sejmiki gospodarskie pisał o aukcji wojska w takim kontekście, iż należało skłonić Augusta III do powrotu do kraju, by jak najszybciej można było podjąć się reformy. Chciał, by posłowie, którzy udaliby się na sejm, byli już zaopatrzeni w wykazy odpowiednich pomiarów miast i miasteczek, wsi ziemskich, duchownych i królewskich⁷¹¹. W uspokajanie oburzonej na Sapiechę szlachty na średzkich sejmikach deputackim i gospodarskim w 1742 r. włączył się Ludwik Szoldrski, ale zostały one zerwane⁷¹².

Po wybuchu I wojny śląskiej dwór chciał, by wzmocniona została partia wielkopolska wojska koronnego oraz obsadzony załogą został Poznań. W latach 1741-1742 tę pierwszą uzupełniano dodatkowymi chorągwiami jazdy, natomiast kłopotliwe było dodatkowe zabezpieczenie tego miasta z powodu niewystarczającej liczby pododdziałów piechoty. Wydaje się, że pomimo tej przeciwności udało się jednak wzmocnić Poznań, ale dopiero później niż połowa sierpnia 1742 r.⁷¹³ Rada senatu nakazała hetmanom rozmieścić na granicy wojsko, co miało być odpowiedzią na przeszkody w handlu związane z przebiegiem wojny śląskiej⁷¹⁴.

W listopadzie 1742 r. Trybunał Koronny wydał kondemnatę na Ludwiku Szoldrskim staroście generalnym Wielkopolski, co spowodowało zastopowanie podległego mu sądownictwa grodzkiego. Pozywającą była jego synowa, Teofila z Działyńskich Szoldrdska (w 1737 r. zmarł jej mąż Stefan), a przyczyną niewywiązanie się z zapisów dotyczących dożywocia. Sprawę udało się rozwiązać dopiero za pomocą ugody zawartej 12 lipca 1743 r. w Międzyrzeczu, przy mediacji m.in. kanclerza Załuskiego i biskupa poznańskiego Teodora Kazimierza Czartoryskiego. Sądy w Poznaniu otwarto 29 lipca⁷¹⁵.

W 1743 r. zgromadzenia deputackie i gospodarskie zakończyły się przyjęciem uchwał. Wiadomo, że uczestniczył w nich Ludwik Szoldrski, co zapewne miało wpływ

⁷⁰⁹ K.A. Szembek do K. Modlibowskiego – Gniezno, 9 VIII 1742 (AS, s. 314-315); K.A. Szembek do L. Szoldrskiego – Gniezno, 11 VIII 1742 (AS, s. 315); A.S. Załuski do L. Szoldrskiego – Dobrowoda, 1 X 1742 (AS, s. 318-319) – stąd cyt. Zob. W. Konopczyński, *Polska a Szwecja od pokoju oliwskiego do upadku Rzeczypospolitej 1660-1795*, Kraków-Warszawa 2016, s. 210-229.

⁷¹⁰ K.A. Szembek na sejmiki – Gniezno, 24 VIII 1742 (AS, s. 316-318).

⁷¹¹ List ten miał wysłać z Gdańska 20 VIII 1742. B. Grosfeld, *Potocki Antoni Michał h. Pilawa*, [w:] PSB, t. 27, s. 59-72.

⁷¹² M. Zwierzykowski, *Szoldrski Ludwik Bartłomiej h. Łódzia*, s. 518.

⁷¹³ T. Ciesielski, *Armia koronna*, s. 502-503; tenże, *Polskie echa bitew*, s. 118.

⁷¹⁴ M. Markiewicz, *Rady senatu*, s. 81.

⁷¹⁵ M. Kosman, *Szoldrdska z Działyńskich 2. v. Potulicka Teofila*, [w:] PSB, t. 48, s. 505; M. Zwierzykowski, *Szoldrski Ludwik Bartłomiej h. Łódzia*, s. 518.

na taki właśnie rezultat⁷¹⁶. Sejmik deputacki obradował 9 września i wybrał deputatów. Jednym z nich był marszałek Rafał Gajewski starosta gnieźnieński⁷¹⁷. Pod laudum – obok marszałka – podpisali się również asesorowie.

Sejmik gospodarski z 10 września obok komisarzy na Trybunał Skarbowy Radomski wybrał dwa składy poselskie, do króla i prymasa. Wspomniani komisarze mieli zostać wynagrodzeni pensją, po 6 tys. zł każdy. Powołano plenipotentą do Radomia, którym został Ludwik Hersztowski z pensją 1 tys. zł. Wybrano też nowy skład Komisji Skarbowej Poznańskiej. Sejmik przyjął „cesyje solne pieniędzy za sól ze skarbu koronnego na sejmie *pacificationis*” od Kaspra Modlibowskiego kasztelana międzyrzeckiego i Mikołaja Korybuta Woronieckiego kasztelana czernihowskiego. Marszałek zgromadzenia miał napisać dwa listy: jeden do żupnika województw wielkopolskich Adama Ostrowskiego, drugi do podskarbiego nadwornego koronnego Macieja Grabowskiego. Szlachta domagała się, aby sól przybywała do województw terminowo i była dystrybuowana po określonej cenie. Podjęto i inne decyzje związane z działalnością Komisji Skarbowej Poznańskiej oraz z miejscowymi miastami i miasteczkami. To, że doszło do tego sejmiku oraz wybór Piotra Pawła Sapiehy stolnika litewskiego na komisarza do Radomia właściwie kończyło jego długoletni spór z Komisją⁷¹⁸.

W tym czasie rozesłał po kraju swoje listy również Adam Tarło wojewoda lubelski, mający porachunki z Familiją. Pisał on m.in., by sejmiki wybrały posłów do króla i prosiły go o powrót do kraju. Należało bowiem przeprowadzić aukcję wojska. Posłowie ci mieli też zwrócić uwagę dworu na zachowanie żołnierzy regimentu gwardii pieszej w Warszawie⁷¹⁹. List napisany był pod datą 9 września, więc czytany w Środzie raczej być nie mógł. W każdym razie posłowie wysłani przez sejmik gospodarski z 10 września do Augusta III mieli prosić władcę o jak najszybszy przyjazd do Rzeczypospolitej i złożenie sejmu nadzwyczajnego, który zająłby się aukcją wojska. Proszono, by król za

---

⁷¹⁶ M. Zwierzykowski, *Szoldrski Ludwik Bartłomiej h. Łódzia*, s. 518.

⁷¹⁷ Laudum z 9 IX 1743 (AS, s. 320-321); Wiadomości ze Środy – 10 IX 1742 (AS, s. 332). Jeden z przekazów informuje, że ten ostatni nosił tytuł miecznika rawskiego, chociaż zapewne była to pomyłka (zob. *Deputaci Trybunału Koronnego*, cz. IV, s. 307). Inny deputat Wojciech Daleszyński wraz z Piotrem Rokossowskim kanonikiem kapituły poznańskiej udali się w poselstwie od Trybunału Koronnego do kardynała Lipskiego. Przygotowana dla nich instrukcja datowana jest na 14 października. Posłowie prosili, aby kardynał wspomagał działanie Trybunału oraz aby wsparł aspiracje Władysława Tomickiego, deputata z województwa kaliskiego na obecną kadencję, na urząd miecznika poznańskiego po Macieju Mierzewskim. Odpowiedź kardynała przygotowana została 29 października. Stwierdzono w niej, że właściwa praca Trybunału zawsze jest bardzo potrzebna i przynosi dobre skutki. Kardynał niespecjalnie był gotowy do wspierania kandydatury Tomickiego. Instrukcja dana posłom Trybunału Koronnego do J.A. Lipskiego – [b.m.], 14 X 1743 (AGAD, Archiwum Radziwiłłów, dz. II, księga 50, s. 125). W wykorzystanym źródle kanonik poznański występuje jako Wawrzyniec Rokoszewski (por. *Deputaci Trybunału Koronnego*, cz. IV, s. 313). Władysław Tomicki otrzymał nominację na urząd 28 VIII 1744. *Urzędnicy wielkopolscy*, s. 123.

⁷¹⁸ Laudum z 10 IX 1743 (AS, s. 324-327); Wiadomości ze Środy – 10 IX 1742 (AS, s. 332); M. Zwierzykowski, *Sapiehowie w Wielkopolsce*, s. 148.

⁷¹⁹ A. Tarło do województw, ziem i powiatów – [b.m.], 9 IX 1743 (AS, s. 321-323). Zob. T. Ciesielski, *Armia koronna*, s. 42-43.

pomocą uniwersałów zwołujących sejm skłonił sejmiiki do refleksji nad opracowaniem funduszu dla reformy wojska. Skarżono się też na duchowieństwo⁷²⁰. Posłowie znaleźli się na audiencji u Augusta III w listopadzie. Król w odpowiedzi na poselstwo wyznał, że ubolewa nad tym, iż sytuacja wojenna uniemożliwiła mu przyjazd do Rzeczypospolitej. Spodziewał się, że wkrótce koniunktura ulegnie poprawie i będzie mógł przybyć do Warszawy. Mimo tego król polecił ministrowi pertraktowanie z Fabrizio Serbellonim arcybiskupem patrasieńskim, nuncjuszem apostolskim w Rzeczypospolitej, w partykularnej sprawie skarbu województw wielkopolskich⁷²¹.

Jeśli chodzi o posłów do prymasa, to wiadomo, że stanęli oni na audiencji w Gnieźnie 15 września, w obchody 33. rocznicy sakry biskupiej Krzysztofa Antoniego Szembeka. Sejmik zalecił temu poselstwu przede wszystkim przedstawienie lokalnych interesów, np. mieli oni wspomnieć o roku 1737 i niezrealizowanej uchwale sejmikowej w sprawie zapłaty pogłównego, na co nie zezwoliło wówczas duchowieństwo⁷²².

Jednym z postanowień sejmiku gospodarskiego z 1743 r. było też przeliczenie i uporządkowanie skarbu województw poznańskiego i kaliskiego, które wykonać mieli komisarze skarbowi. Prace w tym zakresie wykazały, że wynosił on 834 790 „*currentem monetam*”. Podczas przeliczania spostrzeżono brak kart, które powinny być przechowywane przy pieniądzach, a zawierały informacje o osobach zobowiązanych względem skarbu. Nie było też rejestru pieniędzy⁷²³. Poznanie aktualnej wartości sumy wojewódzkiej pozwoliło uciszyć pomówienia jezuitów o zakup miedzi z tych pieniędzy czy też że część z nich przywłaszczyli dawni komisarze⁷²⁴.

Najprawdopodobniej w 1743 r. podkanclerzy Małachowski sporządził anonimowy memoriał, który był zestawieniem zawierającym spis wpływowych polityków w określonych regionach Rzeczypospolitej. Jego zdaniem na terenie województw poznańskiego i kaliskiego największe wpływy mieli Maciej Koźmiński wojewoda kaliski, Ludwik Szoldrski starosta generalny Wielkopolski oraz Maciej Mycielski kasztelan poznański⁷²⁵. Warto zauważyć, że ta ostatnia dwójka znajduje się w pierwszej dziesiątce właścicieli ziemskich, którzy otrzymali największą liczbę beczek soli według tabeli przydziału soli suchedniowej z 1743 r., opracowanej przez żupnika Adama Ostrowskiego działającego na polecenie Komisji Skarbowej Poznańskiej⁷²⁶. Wśród pozostałych osób

⁷²⁰ Instrukcja dana posłom do Augusta III – Środa, 10 IX 1743 (AS, s. 328-329); „Kurier Polski”, z Gniezna, 20 IX 1743 (AS, s. 332).

⁷²¹ Mowa M. Molskiego – Lipsk, [b. dnia] XI 1743 (AS, s. 332-333); Odpowiedź Augusta III na instrukcję – Lipsk, 16 XI 1743 (AS, s. 334); zob. Z. Chodyła, recenzja, s. 271.

⁷²² Instrukcja dana posłom do K.A. Szembeka – Środa, 10 IX 1743 (AS, s. 330-331).

⁷²³ Informacja o przeliczeniu skarbu – Poznań, 19 I 1744 (AS, s. 335).

⁷²⁴ Brudnopis listu A. Działyńskiego do L. Szoldrskiego – [b.m.], [b.d., 1743] (AS, s. 336); L. Szoldrski do A. Działyńskiego – Czemiń, 25 I 1744 (AS, s. 337).

⁷²⁵ M. Wyszomirska, *Miedzy obroną wolności*, s. 52-53. Wykaz może być wykorzystany do poznania wpływów politycznych również w innych regionach, zob. A. Perlakowski, *Sejmik województwa bełskiego wobec polityki wewnętrznej i zagranicznej dworu w pierwszym dziesięcioleciu panowania Augusta III Wettyna*, [w:] *Patrimonium*, t. 1, s. 361.

⁷²⁶ M. Zwierzykowski, *Sapiehowie w Wielkopolsce*, s. 141.

z pierwszej dziesiątki (wykaz zawierał blisko 1000 majątków szlacheckich) znajdowali się Aleksander Józef Sułkowski, Franciszek Radzewski, Augustyn Działyński, Piotr Paweł Sapieha, Józef Potocki, Teofila Szoldrska, Ignacy Koźmiński, stolnikowa koronna Mycielska⁷²⁷. Wydaje się, że dotychczasowe kampanie sejmikowe pozwalają stwierdzić, że ocena sytuacji przez Małachowskiego była całkiem słuszna.

Uniwersał zwołujący sejm zwyczajny w 1744 r. został wydany 13 lipca. August III odniósł się w nim do wydarzeń sprzed dwóch lat i wyłożył przyczyny, które sprawiły, że sejm się wtedy nie odbył. Najpilniejszą potrzebą – według króla – była reforma wojskowa⁷²⁸. Wysłano listy królewskie do senatorów, urzędników i posła na sejmiki przedsejmowe z odpowiednim przekazem⁷²⁹. Instrukcja królewska na sejmiki przypominała bieżące wydarzenia międzynarodowe, tzn. wojnę w Rzeszy. Podobne okoliczności dwa lata wcześniej uniemożliwiły zwołanie sejmu. Instrukcja zwracała też uwagę na wielkie nieszczęście, którym były zrywane sejmy. Obszarem szczególnie ważnej reformy państwa powinna być aukcja wojska, przeprowadzona dzięki odpowiednio zabezpieczonym środkom finansowym. Zauważono, że potrzeby nie kończą się tylko na tym, gdyż taką armię należało właściwie wyposażać. Zwrócono też uwagę na kondycję gospodarczą państwa, wykazując potrzebę niezwłocznej i gruntownej reformy handlu i gospodarki. Reasumowanie konferencji z ministrami ugruntowałoby silniejszą pozycję państwa w stosunkach międzynarodowych⁷³⁰. Na sejmiki przedsejmowe listy skierowali prymas Krzysztof Antoni Szembek oraz kasztelan krakowski Józef Wandalin Mniszech. W obu dokumentach aukcja wojska pojawiła się jako jedno z ważniejszych bardzo potrzebnych przedsięwzięć⁷³¹. Reformę wojska opisywały liczne projekty i publicystyka⁷³².

Sejmik przedsejmowy w Środzie obradował od 24 sierpnia do 1 września⁷³³. Zagaił go Kasper Modlibowski kasztelan międzyrzecki, który w przemówieniu wygłoszonym przy inauguracji sejmiku przypominał szlachcie, że dwa poprzednie sejmy zostały zerwane, a posłowie województw wielkopolskich na skutek zrywanych sejmików nie byli na nich obecni. Mówił, że każdorazowe rozejście się sejmiku czy sejmu bez uchwał jest nieszczęściem osłabiającym państwo⁷³⁴. Instrukcja poselska na sejm z 1744 r. jest najdłuższym tego typu dokumentem spisany w Środzie za Augusta III. Zawierała

---

⁷²⁷ Tamże.

⁷²⁸ Uniwersał Augusta III – Warszawa, 13 VII 1744 (AS, s. 338-341).

⁷²⁹ August III do senatorów – [Warszawa, 13 VII 1744] (AS, s. 341-342); August III do urzędników – Warszawa, 13 VII 1744 (AS, s. 342); August III do posła – [Warszawa, 13 VII 1744] (AS, s. 343).

⁷³⁰ Instrukcja Augusta III na sejmiki – Warszawa, 13 VII 1744 (AS, s. 343-348).

⁷³¹ K.A. Szembek na sejmiki – Łowicz, 31 VII 1744 (AS, s. 348); J.W. Mniszech na sejmiki – Warszawa, 13 VII 1744 (AS, s. 349-350).

⁷³² H. Krawczak, *Sprawa aukcji wojska na sejmach za panowania Augusta III*, „Studia i Materiały do Historii Wojskowości” 7 (1961), z. 2, s. 24-29; Z. Zielińska, *Walka „Familii”*, s. 98-104.

⁷³³ W. Szczygielski, *Mycielski Maciej h. Dołęga*, s. 341.

⁷³⁴ Treść zagajenia przez K. Modlibowskiego z dnia 24 VIII 1744 (AS, s. 350-351). Zob. M. Zwierzykowski, *„Sine iustitia in libertate żyć nie chcemy”*, s. 276.

ponad 90 postulatów⁷³⁵. Dla porównania posłowie krakowscy zostali zaopatrzeni w instrukcję zawierającą 53 punkty⁷³⁶, bełscy – 47 punktów⁷³⁷, z Sądowej Wiszni – 71 punktów⁷³⁸, a ziemi halickiej – 42 punkty⁷³⁹. Na początku sejmu posłowie poznańsko-kaliszcy mieli złożyć podziękowanie prymasowi Szembekowi i kardynałowi Lipskiemu za działania na rzecz dobra publicznego. Przystępując do obrad sejmowych, najpierw mieli dążyć do wyboru marszałka i dalej procedować zgodnie z konstytucjami 1690, 1699 i 1736. Mieli nie godzić się na żadne indygenaty i nobilitacje. Jednym z ważniejszych postulatów w instrukcji była aukcja wojska, której zakres został szczegółowo opisany wraz z utrzymaniem konstytucji „*Disciplina militaris*” z 1717 r. Sporo uwagi poświęcono także sprawie reformy skarbowej. Niezbędne było przeprowadzenie koekwacji⁷⁴⁰. Potrzebne środki można było pozyskać na przykład dzięki podwójnemu pogłównemu żydowskiemu, wprowadzając monopole, dzięki czopowemu czy też sięgając po sumę przeznaczoną na wybudowanie mostu w Warszawie, zbieraną jeszcze za Augusta II. Nie zabrakło przypomnienia o konieczności odzyskania sum z rozliczenia spadkobierców zmarłych podskarbich. Kwartą należało też obłożyć te królewszczyny, które dotąd były z niej zwolnione (województwa kijowskie, podolskie, braclawskie). Posłowie mieli starać się, aby szczegóły podatków na aukcję opracowała specjalna komisja oraz o to, aby któryś z nich znalazł się w gronie deputowanych do skarbu. Warto tutaj zauważyć, że poczynając właśnie od sejmu w 1744 r. podjęto próby powołania komisji skarbowych, które były później kontynuowane na sejmach w latach 1746, 1748 i 1752⁷⁴¹.

Instrukcja poselska poruszała również szereg innych problemów, m.in. omówiono usprawnienie pracy Trybunału Koronnego, zamierzano sprzeciwić się praktyce senatorów, którzy posiadali dobra za granicą, otrzymali stopnie oficerskie w zagranicznych armiach i obnosili się z cudzoziemskimi tytułami. W kwestii regionalnej posłowie mieli zwracać uwagę na przykład na wznowienie jarmarków w Poznaniu, Kaliszu, Gnieźnie, Wschowie, Lesznie i innych miastach, usprawnienie nawigacji na Noteci, Warcie i Odrze, przy odpowiednich cłach, czy też na konieczność ustalenia aktualności

⁷³⁵ Obliczenia własne – postulaty w instrukcji nie są numerowane.

⁷³⁶ M. Wyszomirska, *Miedzy obroną wolności*, s. 129.

⁷³⁷ Laudum sejmiku w Bełzie z 24 VIII 1744 (*Akta sejmikowe województwa bełskiego*, s. 509-517).

⁷³⁸ Instrukcja dana posłom z sejmiku w Sądowej Wiszni (*Akta grodzkie i ziemskie z archiwum t.z. bernardyńskiego we Lwowie*, t. 23: *Lauda sejmikowe wiszeńskie, lwowskie, przemyskie i sanockie 1731-1772*, wyd. A. Prochaska, Lwów 1928, s. 226-239).

⁷³⁹ Instrukcja dana posłom z sejmiku w Haliczu (*Akta grodzkie i ziemskie z Archiwum Państwowego we Lwowie*, t. 25: *Lauda sejmikowe halickie 1696-1772*, wyd. W. Hejnosz, Lwów 1935, s. 452-457).

⁷⁴⁰ Na ziemiach ruskich koekwacja nie była popularna. Sejmik przedsejmowy w Haliczu z 18 VIII 1738 nakazał swoim posłom, aby na sejmie występowali w obronie interesu ziemi halickiej i w dyskusji nad koekwacją zwracali uwagę na występujące na tych ziemiach powodzie, nieurodzaje, zarazy wśród zwierząt hodowlanych oraz wyludnienie (*Akta grodzkie i ziemskie z Archiwum Państwowego we Lwowie*, s. 239).

⁷⁴¹ M. Drozdowski, *Podstawy finansowe działalności państwowej w Polsce 1764-1793. Działalność budżetowa Sejmu Rzeczypospolitej w czasach panowania Stanisława Augusta Poniatowskiego*, wyd. 2, Poznań–Warszawa 2017, s. 23.

realizacji planu wykupu Drahimia⁷⁴². Ignacy Kowalski pisarz grodzki wschowski próbował zerwać sejmik, lecz jego akcja nie udała się⁷⁴³. W utrzymanie sejmiku włączył się Maciej Mycielski kasztelan poznański⁷⁴⁴.

Sejm rozpoczął się 5 października w Grodnie. Jego marszałkiem został Tadeusz Ogiński oboźny litewski. Dwór uzyskał większość w izbie poselskiej, a wynik wyboru posłów na sejmikach pozwalał Familii patrzeć na niego z nadzieją. Wśród najpilniejszych zagadnień stały przed nim aukcja, sojusz polsko-rosyjski oraz reformy administracyjno-sądownicze⁷⁴⁵. Podczas obrad ścierały się stanowiska zwolenników i przeciwników reform. Sejm zakończył się jednak niepowodzeniem. W trakcie obrad Józef Wilczewski podkomorzy wiski przedstawił, że wraz z kilkoma innymi posłami został przekupiony przez dwór berliński. Jak mówił, do wyznania prawdy miało skłonić go sumienie, choć dzisiaj wiadomo, że była to intryga polityczna. W gronie osób, które zdaniem podkomorzego wiskiego również zostały przekupione, znaleźli się poseł poznański Antoni Rogaliński sędzia ziemski wschowski oraz poseł kaliski Zygmunt Grodzicki⁷⁴⁶. Dalsze obrady sejmu zostały zdominowane właśnie przez ten temat. Wiele wskazuje jednak na to, że poseł Rogaliński był niewinny i stał się ofiarą tej sytuacji. Poruszony sędzia ziemski wschowski w liście do kardynała Lipskiego przedstawił swoją rolę jako posła na sejmie i odrzucał oskarżenia pod swoim adresem⁷⁴⁷. Jakub Działyński utrzymywał, że Rogaliński był niewinny⁷⁴⁸. Posłowie z województw poznańskiego i kaliskiego zgodnie stanęli w obronie sędziego ziemskiego wschowskiego, próbując wykazać nieprawdziwość zarzutów. Inaczej należy podejść do Zygmunta Grodzickiego, który współpracował z dyplomacją pruską⁷⁴⁹.

Mimo zerwania sejmu warto odnotować, że na sesji wielkopolskiej w dniu 17 października posłowie ze Środy przedstawili projekt aukcji wraz z proponowaną pod-

---

⁷⁴² Instrukcja dana posłom na sejm – Środa, 24 VIII 1744 (AS s. 352-366).

⁷⁴³ Informacja o protestacji (AS, s. 366); L. Szoldrski do A. Działyńskiego – Czempin, 28 VI 1746 (AS, s. 391).

⁷⁴⁴ W. Szczygielski, *Mycielski Maciej h. Dołęga*, s. 341-342.

⁷⁴⁵ Z. Zielińska, *Walka „Familii”*, s. 105, 111.

⁷⁴⁶ *Dyaryusz sejmu ordynaryjnego, sześćcioniedzielnego grodzieńskiego in anno 1744*, [w:] M. Skibiński, *Europa a Polska w dobie wojny o sukcesję austriacką 1740-1745*, t. 2, s. 336-337. Wydarzenie to odbiło się szerokim echem, prowadząc jednak niekiedy do niejasności. Niektóre opisy mogą wprowadzać w błąd, np. w relacji J. Kitowicza to nie J. Wilczewski podkomorzy wiski demaskował zdrajców, lecz było to dziełem właśnie A. Rogalińskiego. J. Kitowicz, *Opis obyczajów*, s. 307; zob. przypis 76 tamże, s. 360. Do podobnych przypadków dochodziło wcześniej. Podczas sejmu pacyfikacyjnego w 1736 r. marszałek na ostatniej sesji informował, że Prusy zamierzały zerwać sejm, wykorzystując 50 tys. zł (H. Palkij, *Sejmy 1736 i 1738 roku*, s. 55, 57).

⁷⁴⁷ A. Rogaliński do J.A. Lipskiego – z podróży do Poznania, 30 XI 1744 (AS, s. 366-369).

⁷⁴⁸ J. Dygdała, *Rogaliński Antoni h. Łódzia*, [w:] PSB, t. 31, Wrocław [i in.] 1988, s. 400.

⁷⁴⁹ *Dyaryusz sejmu ordynaryjnego, sześćcioniedzielnego grodzieńskiego in anno 1744*, s. 341; M. Matuszewicz, *Diaryusz życia mego*, s. 235-236; M. Skibiński, *Europa a Polska w dobie wojny o sukcesję austriacką w latach 1740-1745*, t. 1, Kraków 1913, s. 712-718; Z. Zielińska, *Walka „Familii”*, s. 80, 129-130; J. Staszewski, *Co się wydarzyło na sejmie w Grodnie*, s. 273-278; M. Wyszomirska, *Miedzy obroną wolności*, s. 55-57, zob. przypis 139 na s. 56.

stawą finansową. Głos ten spotkał się później z poparciem m.in. posłów z ziemi wieluńskiej oraz województw łęczyckiego, płockiego i mazowieckiego. Podczas 15. sesji z izby poselskiej do sądu sejmowego delegowani zostali posłowie poznańscy Prokop Lipski, Andrzej Zakrzewski oraz kaliski Władysław Szoldrski. Na sesji 17. wybrano skład poselski do formowania projektu aukcji wojska. Także tutaj znaleźli się posłowie wybrani w Środzie, a byli to Jakub Działyński, Antoni Rogaliński oraz Andrzej Zakrzewski⁷⁵⁰.

W 1744 r. zerwany został sejmik deputacki z 14 września, natomiast o gospodarskim z 15 września nie odnaleziono informacji (zapewne zakończył się takim samym rezultatem)⁷⁵¹.

August III uniwersałem z 9 stycznia 1745 r. zawiadamiał o wyjeździe do Saksonii. Z żalem odniósł się do ostatniego sejmu, z którym wiązano duże nadzieje. Wyjazd z kraju tłumaczył pilnymi i niecierpiącymi zwłoki wydarzeniami w Rzeszy⁷⁵². Również w styczniu obradowała w Poznaniu komisja, której zadaniem było rozpatrzenie oskarżeń skierowanych na sejmie wobec Antoniego Rogalińskiego i Zygmunta Grodzickiego. Uczestniczył w niej m.in. Ludwik Szoldrski, jego też staraniem zalimitowano ją do marca. Sprawa później już tak dużego poruszenia nie wywoływała, na co wpływ miał dwór⁷⁵³.

Z początkiem maja Fryderyk II protestował u hetmana Potockiego przeciwko saskim werbunkom w Polsce oraz będącym w jej granicach saskim pułkom. Potocki zarządził gotowość bojową wojska oraz rozpoczął akcję propagandową wśród szlachty przeciwko tym werbunkom. Być może i wtedy hetman brał pod uwagę możliwość zawiązania konfederacji, wykorzystując nastroje wśród szlachty poznańskiej⁷⁵⁴. W czerwcu hetman Potocki skierował dodatkowych żołnierzy do partii roztawionych na zachodzie kraju. Z jednej strony była to reakcja na zwycięstwa pruskie w wojnie śląskiej, z drugiej zaś, biorąc pod uwagę ostrą odpowiedź dworu, Józef Potocki zapewne występował przeciwko zaciągom saskim przy zachodniej granicy⁷⁵⁵. Pod koniec sierpnia hetman Potocki zarządził też pod Środą koncentrację wojsk. Manewr ten od samego początku wzbudził uzasadnione zainteresowanie ze strony dworu. Przemieszczenie żołnierzy zostało również dostrzeżone przez Fryderyka II. Zapewne były to kolejne działania hetmana, których celem byłoby potencjalne uruchomienie konfederacji lub

⁷⁵⁰ *Dyaryusz sejmu ordynaryjnego, sześciomiesięcznego grodzkiego in anno 1744*, s. 313, 318, 323-325.

⁷⁵¹ Wiadomości z Warszawy – 21 IX 1744 (AS, s. 370); AS, s. 370, nr 39; M. Mycielski do M.K. Radziwiłła – Poznań, 16 IX 1744 (AGAD, Archiwum Radziwiłłów, dz. V, 10164/1, s. 70, zob. Aneks 20).

⁷⁵² Uniwersał Augusta III – Warszawa, 9 I 1745 (AS, s. 370-373).

⁷⁵³ J. Dygdała, *Rogaliński Antoni h. Łodzia*, s. 401; M. Zwierzykowski, *Szoldrski Ludwik Bartłomiej h. Łodzia*, s. 518; L. Szoldrski do A. Działyńskiego – Czemiń, 9 IX 1745 (AS, s. 378-379); J. Gruszczyński do S. Poniatowskiego – Poznań, 28 I 1746 (AS, s. 380); AS, s. 380, nr 41; Z. Zielińska, *Walka „Familii”*, s. 176-177.

⁷⁵⁴ A. Link-Lenczowski, *Potocki Józef h. Pilarwa*, s. 69; Z. Zielińska, *Walka „Familii”*, s. 164-165.

⁷⁵⁵ T. Ciesielski, *„Armia konfederackie” w pierwszej połowie panowania Augusta III*, [w:] *Król a praca stanów do oporu*, red. M. Markiewicz, E. Opaliński, R. Skowron, Kraków 2010, s. 348-349.

posłużenie się samą groźbą jej zawiązania. Akurat w tym momencie niechęć szlachty do dworu rozgrzewał temat m.in. sprawy Szamockich⁷⁵⁶.

Latem 1745 r. głośna też stała się sprawa dostaw soli suchedniowej⁷⁵⁷. Już posłowie na sejm grodzieński 1744 r. mieli zwrócić uwagę, aby sól była dystrybuowana bez opóźnień i po starej cenie. Pojawiła się wtedy kwestia odpowiedniego przechowywania soli w Toruniu i Bydgoszczy⁷⁵⁸. Prymas Szembek nie był zadowolony z aktywności posłów wielkopolskich podczas sejmu roku 1744, a mianowicie uważał, że wstawiali się za dysydentami. Długo o tym pamiętał. W sierpniu 1745 r. prosił Stefana Garczyńskiego kasztelana kaliskiego, aby starał się wybrać odpowiednich kandydatów do funkcji deputackiej, takich, którzy „by umieli prawo *et pro religione* chcieli stawać”. Nie chciał, by powtórzyła się sytuacja z sejmu⁷⁵⁹. W 1745 r. oba wrześniowe zgromadzenia zostały zerwane⁷⁶⁰.

Na przełomie lat 1745-1746 starosta generalny Wielkopolski Ludwik Szołdrski prowadził korespondencję z pruskimi ministrami, związaną z pogłoskami dowodzącymi zamiaru wkroczenia do obu województw kilku regimentów pruskich. Siły te kierowałyby się ze Śląska do Prus. Na mocy traktatu welawskiego istniała możliwość przemaszerowania żołnierzy z Prus do Brandenburgii, z oczywistych względów nie było tam jednak mowy o Śląsku. Szołdrski tłumaczył, że byłoby to bardzo niepożądane, gdyż mogłoby zostać potraktowane jako agresja przez znajdujące się w Wielkopolsce wojsko koronne⁷⁶¹. Wśród najważniejszych wydarzeń tego czasu należy umieścić scedowanie w marcu 1746 r. przez Ludwika Szołdrskiego starostwa generalnego Wielkopolski na swojego syna Władysława. Urząd ten dawał realną władzę, a także możliwości, które można było spożytkować do realizacji własnych celów politycznych. Ludwik Szołdrski miał już ponad 70 lat i był schorowany. Scedowanie starostwa umożliwiało utrzymanie tego ważnego urzędu w rękach rodziny na kolejne lata. Oficjalny wjazd nowego generała miał miejsce 9 maja. Władysław Szołdrski złożył przysięgę obecnemu Stefanowi Garczyńskiemu kasztelanowi kaliskiemu. Doszło tutaj do sporu, gdyż o przywilej ten upomniał się również Teodor Kazimierz Czartoryski biskup poznański, podkreślając, że to on był najwyższy rangą w hierarchii spośród obecnych⁷⁶².

---

⁷⁵⁶ A. Link-Lenczowski, *Potocki Józef h. Pilarwa*, s. 69; Z. Zielińska, *Walka „Familii”*, s. 178. Nieprzyjazna Czartoryskim postawa Adama Szamockiego pisarza ziemskiego i grodzkiego warszawskiego i jego brata Wojciecha skarbnika warszawskiego zaobserwowana została na początku lat 40. Jedną z większych spraw związanych z Szamockimi był sąd marszałkowski nad skarbnikiem warszawskim, a postawiony zarzut dotyczył obrazy majestatu Augusta III. Opozycja wykorzystywała ten temat do walki politycznej przeciwko Familii (Z. Zielińska, *Walka „Familii”*, s. 94-97).

⁷⁵⁷ Zob. Manifestacja szlachty – Nakło, 16 VII 1745 (AS, s. 373-374); Deklaracja Komisji Skarbowej Poznańskiej – Poznań, 27 VII 1745 (AS, s. 375-378).

⁷⁵⁸ Instrukcja dana posłom na sejm – Środa, 24 VIII 1744 (AS, s. 352-366).

⁷⁵⁹ K.A. Szembek do M. Mycielskiego – Warszawa, 13 I 1745 (AS, s. 369); K.A. Szembek do S. Garczyńskiego – [b.m.], 25 VIII 1745 (AS, s. 378).

⁷⁶⁰ AS, s. 370.

⁷⁶¹ Z. Zielińska, *Walka „Familii”*, s. 188-189; M. Zwierzykowski, *Szołdrski Ludwik Bartłomiej h. Łódzia*, s. 518-519. Ostatecznie nie doszło do przemarszu.

⁷⁶² M. Zwierzykowski, *Szołdrski Władysław Józef h. Łódzia*, s. 526.

Kolejny sejmik przedsejmowy w Środzie rozpoczął się 22 sierpnia 1746 r. Cel ówczesnego sejmu był jasny: „ażeby przez wynalezienie dostatecznych sposobów do jak najlepszego domowego rozporządzenia, do zubożenia kraju, przyczynienia sił R.P., a tym samym ubezpieczenia od niepomysłnych zewsząd przypadków, ogłoszona z ozdób swoich ojczyzna, do dawnej przyjąć mogła sławy i szczęśliwości”⁷⁶³. Sejm ten najczęściej stawiany jest jako przeciwieństwo poprzedniego, na którego tle dorobek tego rzeczywiście nie prezentuje się najlepiej. Listy króla do senatorów zwracały szczególną uwagę na aukcję wojska i zaprowadzenie „niezawodnej mu płacy”⁷⁶⁴. Zofia Zielińska oceniła: „Choć tekst ekspedycji sejmowej powtarzał program sprzed dwóch lat, brakowało mu zapału reformatorskiego, jakim tchnęły materiały z 1744 r. Podobnego braku wiary i troski dowodzi odmowa uniwersałów na powtórne sejmiki poselskie [...]”⁷⁶⁵. Instrukcja królewska podkreślała, że szczególnie ważnym tematem była aukcja wojska wraz z opracowaniem dla niej podstaw finansowych. Odpowiedzi na deliberatoria uświadomiły królowi, że aukcja jest popularna i pożądana. Należało zastanowić się również nad stanem artylerii i twierdz oraz sposobem poprawy gospodarczej państwa. Instrukcja zwracała uwagę również na sprawę Księstwa Kurlandii i konferencji z państwami sąsiednimi. Dopuszczała, jeśli byłaby taka potrzeba, wykorzystanie projektów z zerwanych poprzednich sejmów⁷⁶⁶.

Spodziewano się, że brak zatargów wśród liderów stronnictw doprowadzi do uspokojenia nastrojów wśród szlachty. W końcu czerwca Ludwik Szołdrski przewidywał, że nadchodzący sejmik w Środzie prawdopodobnie zakończy się pozytywnie. Kiedy jednak dotarła do niego informacja, że „pewne *subiectum* młode chcą promować na poselstwo, którego by sobie podobno dwór nie życzył”, u starosty generalnego Wielkopolski zrodziły się pewne wątpliwości co do powodzenia nadchodzącego zgromadzenia⁷⁶⁷.

Do sejmiku dotarła liczna korespondencja. Antoni Michał Potocki wojewoda bełski, marszałek nadworny królowej, zwracał głównie uwagę na potrzebę naprawy trybunałów, sprawę Kurlandii oraz reformę gospodarczą państwa⁷⁶⁸. Teodor Kazimierz Czartoryski biskup poznański pisał o aukcji i potrzebnej dla niej kwestii finansowej⁷⁶⁹. Do Środy dotarło także poselstwo z sejmiku ziemi warszawskiej w osobie Wojciecha Szamockiego skarbnika warszawskiego. Wskazywał on na nadużycia, których dopuszczało się tamtejsze duchowieństwo, nabywając ziemię z krzywdą dla szlachty oraz ingerując

⁷⁶³ Uniwersał Augusta III – Wschowa, 3 VI 1746 (AS, s. 381-384).

⁷⁶⁴ August III do senatorów – Wschowa, 3 VI 1746 (AS, s. 384-385).

⁷⁶⁵ Z. Zielińska, *Walka „Familii”*, s. 204.

⁷⁶⁶ Instrukcja Augusta III na sejmiki – Wschowa, 3 VI 1746 (AS, s. 385-390).

⁷⁶⁷ L. Szołdrski do A. Działyńskiego – Czemiń, 28 VI 1746 (AS, s. 391); L. Szołdrski do A. Działyńskiego – Czemiń, 30 VI 1746 (AS, s. 391-392); L. Szołdrski do A. Działyńskiego – Czemiń, 22 VII 1746 (AS, s. 392) – stąd cyt.

⁷⁶⁸ A.M. Potocki do sejmiku – [b.m.], 3 VIII 1746 (AS, s. 395-397).

⁷⁶⁹ K.A. Szembek do sejmiku – Opole, 10 VIII 1746 (AS, s. 398-399); T.K. Czartoryski do sejmiku – [b.m.], 21 VIII 1746 (AS, s. 403-404).

w sprawy podatkowe. Działalność Szamockiego wymierzona była w Familię⁷⁷⁰. Listy na sejmiki rozesłali także Michał Prażmowski starosta mszczonowski oraz Franciszek Bieliński marszałek wielki koronny. Ten pierwszy wystąpił w sprawie prywatnej, natomiast marszałek Bieliński podkreślił potrzebę przeprowadzenia aukcji wojska, oporządzenia artylerii, wymienił możliwe źródła sfinansowania takiej reformy. Napisał, że sąsiednie potęgi nie śpią i mogą wykorzystać nadarżającą się okazję do ingerencji wewnątrz państwa⁷⁷¹.

Przechodząc do laudum sejmiku przedsejmowego z 1746 r., informowało ono o wybranych posłach na sejm oraz obmyśleniu sposobów aukcji wojska i jego utrzymania⁷⁷². Wzorem poprzednich instrukcji poselskich nakazano posłom podziękować prymasowi Szembekowi. Mieli oni zadbać, aby alternata laski marszałkowskiej przypadła prowincji wielkopolskiej. Pierwszego dnia miał zostać wybrany marszałek. Instrukcja nakazywała posłom głównie przeprowadzenie aukcji, działanie na rzecz reformy podatkowej i reformy sądownictwa. Reforma armii miała polegać przede wszystkim na zwiększeniu liczby gemajnow, a nie oficerów. Poszczególne oddziały miały zostać rozlokowane na obszarach, z których będą pobierać żołd. Instrukcja przewidywała nawet nazwę dla konstytucji przedstawiającej reformę wojska: *Obrona Rzeczypospolitej*. Pojawiła się kwestia koekwacji podatków, wykorzystania potencjału starostw i królewszczyzn, lustracji dóbr królewskich. Duchowieństwo też powinno partycypować w kosztach ponoszonych z tytułu bezpieczeństwa państwa. Nie powinno przy tym nabywać dóbr ziemskich. Sposobem na naprawę krajowego handlu i przemysłu było np. wprowadzenie zakazu zakupu sukien, mundurów i amunicji u zagranicznych kupców.

Ważne dla zebranej w Środzie szlachty było też usprawnienie sądownictwa. Lekarstwem na uzdrowienie Trybunału Koronnego było niepowierzanie funkcji deputackich osobom niekompetentnym. Zwrócono uwagę na potrzebę wyjaśnienia problemów związanych z dostarczeniem do Wielkopolski soli ruskiej. Posłowie mogli posiłkować się instrukcją przygotowaną na poprzedni sejm. Instrukcję kończyły *petitia*. Antoniego Rogalińskiego, posła poznańskiego na poprzedni sejm w Grodnie, który poniósł krzywdę po niesłusznym oskarżeniu go o pruską agenturę, proponowano rehabilitować⁷⁷³. Przygotowana obecnie instrukcja dla posłów na sejm liczyła około 60 punktów⁷⁷⁴. Na przykład ta z sejmiku przedsejmowego województwa bełskiego w Bełzie liczyła 52 punkty⁷⁷⁵.

Do propozycji województw mówiącej o uzyskaniu funduszu ze starostw na wojsko powrócił Antoni Rogaliński. Pisał on do Augustyna Działyńskiego podkomorze-

---

⁷⁷⁰ L. Szołdrski do A. Działyńskiego – Czemiń, 11 IX 1746 (AS, s. 424); A. Zakrzewski do A. Działyńskiego – Poznań, 17 IX 1746 (AS, s. 427); Instrukcja dana posłom do sejmiku – Warszawa, 16 VIII 1746 (AS, s. 400-402); Z. Zielińska, *Walka „Familii”*, s. 207.

⁷⁷¹ M. Prażmowski na sejmiki – Poromowo, 27 VII 1746 (AS, s. 393-395); F. Bieliński na sejmiki – [b.m.], [b.d.] 1746 (AS, s. 404-407).

⁷⁷² Laudum z 22 VIII 1746 (AS, s. 407-408).

⁷⁷³ Instrukcja dana posłom na sejm – Środa, 22 VIII 1746 (AS, s. 408-420).

⁷⁷⁴ Obliczenia własne – postulaty w instrukcji nie są numerowane.

⁷⁷⁵ Instrukcja dana posłom na sejm – Bełz, 22 VIII 1746 (*Akta sejmikowe województwa bełskiego*, s. 528-537).

go wschowskiego, marszałka omawianego tutaj sejmiku przedsejmowego, w liście z 26 sierpnia, że sprawa może stać się problematyczna w tym względzie, że szlachta z innych województw raczej stanie przeciwko temu postulatowi. Obawiał się, że może ona doprowadzić do niekorzystnego dla Wielkopolski – a przede wszystkim dla posiadaczy starostw – opodatkowania⁷⁷⁶. Nie udało się też utrzymać na funkcji poselskiej Rafała Gurowskiego kasztelanica gnieźnieńskiego. Obrady szlachty trwały sześć dni. Niewiele brakowało, by i ten sejmik podzielił los wielu innych zgromadzeń i został zerwany. Doszło bowiem na nim do nieudanej manifestacji. Tomasz Kowalski pisarz ziemski wschowski wraz z bratem⁷⁷⁷ zamierzali wnieść manifest. Powodem było niezadowolenie z brzmienia instrukcji poselskiej – ich zdaniem posiadała sprzeczności, a ponadto zabrakło w niej kilku uzgodnionych podczas sejmiku kwestii. Co interesujące, Fabian Młodziejewski regent grodzki poznański w liście do Augustyna Działyńskiego zadeklarował, że nie przyjmie manifestantów. Zamierzał też usunąć zarezerwowane na protest miejsce w księdze grodzkiej⁷⁷⁸. Ludwik Szołdrski, nieobecny na sejmiku, instrukcję poselską oceniał pozytywnie⁷⁷⁹.

Jednym z kandydatów do marszałkostwa sejmu był powiązany z Familią Jakub Działyński, ale Henryk Brühl uniemożliwił jego wybór⁷⁸⁰. Posłowie poznańscy i kaliscy od samego początku sejmu spierali się z posłami małopolskimi o alternatę laski marszałkowskiej. Kiedy przeciągający się spór został rozstrzygnięty na korzyść prowincji wielkopolskiej, pojawiły się kolejne kłótnie. Dziariusz wydany przez Władysława Konopczyńskiego pozwala stwierdzić, że najbardziej aktywnym posłem województw poznańskiego i kaliskiego był Augustyn Działyński. Źródło to pozwala również zauważyć, że w dyskusjach uczestniczyło jeszcze co najmniej sześciu innych posłów⁷⁸¹. Pracowali oni też w komisjach sejmowych, np. Leon Koźmiński chorąży wschowski oraz Mikołaj Chlebowski starosta liwski zostali delegatami sądów sejmowych, a komisarzem do skarbu koronnego Rafał Gajewski starosta gnieźnieński⁷⁸².

Obrady zgromadzeń deputackich i gospodarskich na przestrzeni lat 1746-1747 były zrywane. Ludwik Szołdrski w liście z 11 września 1746 r. do Augustyna Działyńskiego zastanawiał się, w jakich relacjach pozostają Szamoccy z Czartoryskimi. Taka wiadomość ułatwiłaby dobranie odpowiedniej taktyki przed obradami wrześniowych

⁷⁷⁶ A. Rogaliński do A. Działyńskiego – Poznań, 26 VIII 1746 (AS, s. 421).

⁷⁷⁷ T. Kowalski pisarz ziemski wschowski miał trzech braci: Józefa, Eustachego i Macieja (AS, s. 425, przypis 512).

⁷⁷⁸ F. Młodziejewski do A. Działyńskiego – Poznań, 12 IX 1746 (AS, s. 425); M. Zwierzykowski, *Liberum veto*, s. 112.

⁷⁷⁹ L. Szołdrski do A. Działyńskiego – Czempin, 31 VIII 1746 (AS, s. 421-422); L. Szołdrski do A. Działyńskiego – [b.m.], 2 IX 1746 (AS, s. 422-423).

⁷⁸⁰ Z. Zielińska, *Walka „Familii”*, s. 212.

⁷⁸¹ Dziariusz wydany przez W. Konopczyńskiego wspomina jeszcze o trzech posłach zabierających głos w izbie, lecz nie podaje ich nazwisk. *Dyaryusze sejmowe z wieku XVIII*, t. 2: *Dyaryusz sejmu z r. 1746*.

⁷⁸² *Dyaryusze sejmowe z wieku XVIII*, t. 2: *Dyaryusz sejmu z r. 1746*; W. Dworzaczek, *Gajewski Rafał Tadeusz z Błociszewa h. Ostoja*, [w:] PSB, t. 7, Kraków 1948-1958, s. 216.

sejmików. Zalecał, aby zjazdy gospodarskie zostały zagajone i rozpoczęto na nich czytanie listu Stanisława Poniatowskiego wojewody mazowieckiego przeciwko Adamowi i Wojciechowi Szamockim. W treści tego listu wytykano bezprawne – zdaniem autora – działania Szamockich, którzy przecież znajdowali się w konflikcie z Familią i zostali pozwani za zbrodnię obrazy majestatu. Szamoccy przeciwstawiali się, umiejętnie pozyskując opinię braci szlacheckiej oraz znajdując przychylną opozycję⁷⁸³. Sejmik deputacki z 12 września został zerwany, czego dowodzi specyfikacja deputatów na Trybunał Koronny w 1746 r., gdzie brakuje ich ze Środy. Jednak bliższych informacji o tym zgromadzeniu nie udało się odnaleźć. Gospodarski, który obradował następnego dnia, został zerwany na polecenie Jakuba Działyńskiego chorążego kaliskiego, „zaraz na marszałku”⁷⁸⁴. Podczas tego ostatniego sejmiku doszło zresztą do interesującego zjawiska. Augustyn Działyński podkomorzy wschowski, będąc podczas obrad pierwszym rangą urzędnikiem, wystawił braciom Józefowi i Rochowi Awrelewskim atestację szlachectwa⁷⁸⁵. W 1747 r. sejmik deputacki nie został nawet zagajony, z kolei sejmik gospodarski co prawda udało się zagać, ale zaraz potem został zerwany. Do szabel porwało się ok. 70 osób i doszło do licznych pojedynków. Jednym z nich była utarczka Jakuba Działyńskiego starosty nakielskiego, który „dał kilka ciosów” panu Wilczyńskiemu. Do tego starcia doszło „w drodze”, poza Środą. Po zakończonych sejmikach sytuacja nie uległa uspokojeniu i dalej walczone grupami⁷⁸⁶.

Dorobek kampanii sejmowej z roku 1748 prezentuje się niezwykle skromnie w porównaniu do dwóch poprzednich sejmów. August III w uniwersale po raz kolejny już na czoło reform wysuwał aukcję wojska oraz wzmocnienie gospodarcze państwa⁷⁸⁷. W listach do senatorów oraz urzędników zwyczajowo już prosił ich, aby podczas sejmików starali się promować punkty zawarte w instrukcji królewskiej. W korespondencji tej zabrakło jednak konkretów. Pisma jedynie ogólnie przypominały o potrzebnej aukcji, wzmocnieniu gospodarczym państwa, poprawie sądownictwa i zorganizowaniu konferencji z posłami cudzoziemskimi. Franciszek Bieliński w liście na sejmiki przedsejmowe skoncentrował się na aukcji oraz na potrzebie nawiązania rozmów z „potencjami niedawno wojującymi”, aby doszło do przynajmniej częściowego zachowania „paktów oliwskich i pruskich”⁷⁸⁸. Rozpoczęty 19 sierpnia sejmik przedsejmowy województw poznańskiego i kaliskiego został zerwany. Nazajutrz po jego fatalnym zakończeniu Kasper Modlibowski kasztelan międzyrzecki prosił Stanisława Poniatowskiego o wy-

---

⁷⁸³ M. Matuszewicz, *Diariusz życia mego*, s. 239-240, 895-897; Z. Zielińska, *Walka „Familii”*, s. 94-97, 174-176, 195-196.

⁷⁸⁴ J. Działyński do S. Poniatowskiego – Czemiń, 11 IX 1746 (*AS*, s. 424); J. Działyński do S. Poniatowskiego – Poznań, 16 IX 1746 (*AS*, s. 429) – stąd cytat.

⁷⁸⁵ Atestacja szlachectwa wystawiona przez A. Działyńskiego na sejmiku gospodarskim 13 IX 1746 (*AS*, s. 428-429).

⁷⁸⁶ *Wiadomości z Poznania* – 15 IX 1747 (*AS*, s. 430).

⁷⁸⁷ *Uniwersał Augusta III* – Warszawa, 10 VI 1748 (*AS*, s. 431-433). Zob. też August III do senatorów – Warszawa, 10 VI 1748 (*AS*, s. 433); August III do urzędników – Warszawa, 10 VI 1748 (*AS*, s. 434).

⁷⁸⁸ F. Bieliński na sejmiki – [b.m.], 29 VII 1748 (*AS*, s. 437-438).

jednanie u króla powtórnego uniwersału. Przyczyną zerwania zgromadzenia była nieobecność posła królewskiego. Kasztelan przestrzegał, że nie jest pewien, czy w wypadku powtórnego sejmiku ten ponownie nie zostanie zerwany. Niestety, za Augusta III dwór ani razu nie zdecydował się na zwołanie powtórnego sejmiku przedsejmowego, co miało miejsce jeszcze za panowania Augusta II⁷⁸⁹.

Sejmik deputacki z 10 września 1748 r. też został zerwany⁷⁹⁰, natomiast gospodar-ski z 11 września zakończył się pozytywnie. Zgromadzenie „*boni ordinis*” podjęło wiele różnorodnych decyzji, na co niewątpliwie pewien wpływ miał fakt, iż po raz ostatni sejmik tego rodzaju zakończył się pozytywnie pięć lat wcześniej. Wybrano komisarzy do Radomia, Komisji Skarbowej Poznańskiej i plenipotentą na Trybunał Skarbowy Radomski. Marszałek sejmiku został zobowiązany do wydania uniwersałów do miast i miasteczek, wzywając je do stawienia się na Komisji Skarbowej Poznańskiej, która miała zacząć się 9 grudnia. Miał też zwrócić się do hetmana Potockiego z prośbą, aby wojsko powróciło na swoje lokacje. Dostrzeżony został podupadły stan kancelarii w województwach. Dla poznańskiej i kaliskiejznaczono po 12 tys. zł, natomiast dla kościańskiej, pyzdrowskiej, gnieźnieńskiej, kcyńskiej, konińskiej oraz wschowskiej po 1,5 tys. zł. Wyrażono dyspozycję, aby naprawić miejsce przechowywania akt ziemskich kaliskich. W ogóle wiele sejmikowych decyzji odnosiło się do regionalnych miast. Na przykład miedź znajdującą się w Kaliszu zaproponowano przeznaczyć na reperację ratusza, wojewodowie poznański i kaliski mieli ujednolicić system miar, a miasto Koźmin, zniszczone przez burze i wichry, libertowano na osiem lat od podatków. Ważna okazała się też sprawa soli. Żupnik Ostrowski miał rozesłać odpowiednie uniwersały po grodach, zaraz po odebraniu soli. Należy bowiem wspomnieć, że województwa wielkopolskie od dwóch lat jej nie otrzymały. Osoby, które „*ex imparitate* urodzenia pochodzą”, musiały pod groźbą utraty *activitatis* wnieść w ciągu sześciu tygodni do grodu wyciąg genealogii⁷⁹¹.

Województwa poznańskie i kaliskie wysłały także posłów do króla, którzy mieli zabiegać o przywrócenie stanu Kurlandii według konstytucji z 1726 r.⁷⁹² oraz prosić o podjęcie działań mających na celu odbudowanie gospodarcze miast. August III miał rozwiązać problem niedostarczonej od dwóch lat soli suchedniowej, przeciwdziałać nadużyciom gwardii królewskiej przemieszczającej się z Saksonii do Rzeczypospolitej oraz wysłać list do papieża w sprawie dziesięciny. Ważne było przy tym, aby duchowieństwo nie przypisywało sobie praw przysługujących szlachcie. Proszono też, aby wielkopolskie starostwa i królewszczyny rozdawane były w odpowiedni sposób⁷⁹³. W udzielonym response – co było do przewidzenia – władca najpierw ubolewał, że po

⁷⁸⁹ K. Modlibowski do S. Poniatowskiego – Środa, 20 VIII 1748 (AS, s. 439); L. Szoldrski do A. Działyńskiego – Czempin, 2 IX 1748 (AS, s. 439-440).

⁷⁹⁰ Informacja w rejestrze posłów wybranych na sejm – [b.m.], [b.d.] 1748 (AGAD, Archiwum Radziwiłłów, dz. II, 2712, s. 1, zob. Aneks 21), gdzie przy składzie z województwa poznańskiego i kaliskiego widnieje „*vacat*”; „Kurier Polski”, z Warszawy, 25 IX 1748 (AS, s. 440).

⁷⁹¹ Laudum z 11 IX 1748 (AS, s. 441-446).

⁷⁹² Chodzi o konstytucję „Księstwo Kurlandzkie” (*Vol. leg.*, t. 6, s. 209-210).

⁷⁹³ Instrukcja dana posłom do Augusta III – Środa, 11 IX 1748 (AS, s. 447-448).

raz kolejny sejmik przedsejmowy w Środzie został zerwany, przez co „siła na tym traciła izba poselska, która z godnych z tamtych województw posłów miała wielką zawsze podporę”. Król zapewnił, że wkrótce sprawa soli zostanie rozwiązana pomyślnie dla obu województw. Dostrzegł też narastający od lat konflikt szlachty i duchowieństwa w województwach poznańskim i kaliskim⁷⁹⁴.

W latach 1748-1749 pojawiło się w grodach kilka szlacheckich manifestacji związanych ze spłatą podatków, chorągwią wojewódzką oraz zatargiem z duchowieństwem⁷⁹⁵. W 1748 r. hetman Potocki zdecydował o przeniesieniu z województwa poznańskiego na Ukrainę regimentu dragońskiego. Sztab ulokowany został na Wołyniu. Decyzja ta nie została dobrze przyjęta w Poznańskim i Kaliskiem. Wzbudziła spore kontrowersje, umiejętnie podsycane przez Familię. Żołnierze ci byli postrzegani w czasie pokoju m.in. jako ważne ogniwo gospodarki regionu, które nabywało określoną liczbę produktów rolniczych i rzemieślniczych. Zwiększali też poczucie bezpieczeństwa⁷⁹⁶. Decyzje hetmana miały podłoże polityczne. Kierował on na Ukrainę oddziały, których dowódcy mogli być związani z Familią. Czartoryscy pozwali nawet hetmana do Trybunału Skarbowego Radomskiego, ale Potocki został uniewinniony⁷⁹⁷. W akcję obrony hetmana zaangażował się Antoni Potocki. Obiecywał nawet, że do Wielkopolski wyśle swoich emisariuszy, którzy właściwie poinstruowani, opracowaliby odpowiedni manifest⁷⁹⁸. W pierwszej dekadzie czerwca regent grodzki poznański i plenipotent województw Młodziejowski wystąpił, składając manifest przeciwko wycofaniu z regionu regimentu, jaki wcześniej stacjonował w Poznaniu⁷⁹⁹. Niepokoje w województwach poznańskim i kaliskim wzbudzały też grupy rozbójników. Władysław Szoldrski jako starosta generalny Wielkopolski wydał uniwersał 11 maja 1749 r., którego celem było zlikwidowanie zagrożenia ze strony „swawolnych ludzi”⁸⁰⁰.

Sejmiki deputacki i gospodarski z 1749 r. zostały zerwane, co oznacza, że województwa poznańskie i kaliskie nie mogły zająć oficjalnego stanowiska względem przedstawionych wyżej wydarzeń. Kampania trybunalska w Koronie przebiegła niekorzystnie dla Familii. Wśród zerwanych sejmików znalazły się takie, które były dotychczas pod

⁷⁹⁴ Odpowiedź Augusta III na poselstwo – Warszawa, 19 X 1748 (AS, s. 452).

⁷⁹⁵ Fragment genealogii rodziny Sadowskich – Kalisz, 18 X 1748 (AS, s. 448-449); Manifestacja grupy szlachty – Poznań, 24 IX 1748 (AS, s. 450-451); Manifestacja grupy szlachty – Poznań, 25 IV 1749 (AS, s. 454-455); Remanifestacja W. Szoldrskiego – Poznań, 5 V 1749 (AS, s. 455-456); Remanifestacja grupy senatorów, urzędników i szlachty – Poznań, 5 V 1749 (AS, s. 456-457); Remanifestacja grupy senatorów, urzędników i szlachty – Poznań, 9 V 1749 (AS, s. 457-458); Manifestacja grupy szlachty – Poznań, 12 XII 1748 (AS, s. 452-454); Manifestacja grupy szlachty – Gniezno, 16 V 1749 (AS, s. 459-454); A. Gorzeński do J. Małachowskiego – Gniezno, 20 VI 1749 (AS, s. 464-466); Odpowiedź J. Małachowskiego na list A. Gorzeńskiego – Warszawa, 4 VII 1749 (AS, s. 466-467); Oblata pozwu przez kapitułę przeciwko województwom – Radom, 10 IX 1749 (AS, s. 467-468); Manifestacja F. Młodziejowskiego – Poznań, 7 VI 1748 (AS, s. 463-464).

⁷⁹⁶ T. Ciesielski, *Walka o utrzymanie Trybunałów*, s. 158; tenże, *Armia koronna*, s. 500.

⁷⁹⁷ A. Link-Lenczowski, *Potocki Józef h. Piława*, s. 69.

⁷⁹⁸ B. Grosfeld, *Potocki Antoni Michał h. Piława*, s. 786.

⁷⁹⁹ Manifestacja F. Młodziejowskiego – Poznań, 7 VI 1748 (AS, s. 462-463).

⁸⁰⁰ Uniwersał W. Szoldrskiego – Czempiń, 11 V 1749 (AS, s. 459).

jej kontrolą. Familii natomiast nie udało się zerwać wielu zgromadzeń kontrolowanych przez republikantów. Zła passa zaczęła się już wcześniej. Nie przebiegł po myśli Czarotoryskich poprzedni Trybunał Skarbowy Radomski, a jeszcze wcześniej nie udało się pozytywnie zakończyć sejmu. Familia nie wyjednała też u króla zwołania sejmu nadzwyczajnego. Podczas Trybunału w Piotrkowie nie udało się nawet dokonać jego reasumpcji. Wydarzenie to było szokiem dla wielu polityków⁸⁰¹.

Uniwersał zwołujący kolejny sejmik przedsejmowy w Środzie ukazał się 11 maja 1750 r. Król ubolewał, że zrywane sejmy nie pozwalają na przeprowadzenie reform. Na szczególną uwagę zasługiwał – według dworu – Trybunał Koronny. Było to zapewne echo nieudanego Trybunału z poprzedniego roku. Nadchodzący sejm miał rozpocząć się w Warszawie 4 sierpnia. Był to sejm nadzwyczajny, „dla samej tylko poprawy Trybunałów i zniesienia różnych w sądach inkonweniencji”. Wszelkie inne problemy i tematy miały zostać przesunięte do kolejnej kampanii sejmowej, której finałem byłby sejm zwyczajny w Grodnie. Uniwersał królewski wskazywał termin obrad sejmiku w Środzie na 23 czerwca⁸⁰². Instrukcja na sejmiki przedsejmowe właściwie nie wychodziła poza ten problem. Wskazywała jedynie, że wewnętrzna niemoc struktur państwa powodowała, iż nie można było wykorzystać jego potencjału⁸⁰³.

Do 12 czerwca powrócili z Warszawy do Wielkopolski wszyscy, którzy uczestniczyli w radzie senatu⁸⁰⁴. Atmosfera była tak napięta, że średzki sejmik przedsejmowy nawet nie został zagajony. Wiadomo, że nie uczestniczył w nim Piotr Paweł Sapieha wojewoda smoleński⁸⁰⁵. Sejm w 1750 r. zerwali Potoccy. Za pretekst posłużył im zamiar wyboru na marszałka sejmu Wacława Rzewuskiego, który był dotychczas wojewodą podolskim⁸⁰⁶.

W 1750 r. na sejmiki deputackie skierował listy Józef Potocki kasztelan krakowski, hetman wielki koronny. Skrytykował on przebieg ostatniego sejmu, dowodząc, że to nie jego stronnictwo jest odpowiedzialne za porażkę obrad. Jego zdaniem przyczyną głośnego upadku zeszłorocznego Trybunału Koronnego byli ludzie, „którzy przez gwałtowne usiłowania przyuczyli się i zwyczaili wprowadzać do niego po części większej *subiecta* nie od województw obrane, ale sobie podobane”. Co oczywiste, pisał w tym liście o Familii. Zachęcał, aby na nadchodzących sejmikach staranniej wybierano sędziów. Listy hetmana Potockiego spotkały się z ogólnym niezadowoleniem dworu, jak i szlachty⁸⁰⁷.

⁸⁰¹ Wiadomości z Warszawy – 16 IX 1749 (AS, s. 469); T. Ciesielski, *Walka o utrzymanie Trybunałów*, s. 163-169.

⁸⁰² Uniwersał Augusta III – Warszawa, 11 V 1750 (AS, s. 471-472). Zob. August III do senatorów – Warszawa, 11 V 1750 (AS, s. 472-473).

⁸⁰³ Instrukcja Augusta III na sejmiki – Warszawa, 11 V 1750 (AS, s. 474).

⁸⁰⁴ „Kurier Polski”, z Poznania, 12 VI 1750 (AS, s. 475-476).

⁸⁰⁵ Wiadomości z Poznania – 26 VI 1750 (AS, s. 476). Piotr Paweł Sapieha 24 czerwca zenił się z Joanną Sułkowską, córką Aleksandra Józefa Sułkowskiego. Mariaż miał miejsce w Rydzynie.

⁸⁰⁶ Z. Zielińska, *Walka „Familii”*, s. 309-311.

⁸⁰⁷ J. Potocki na sejmiki – Józefów, 30 VIII 1750 (AS, s. 476-478); Starzeński do J.K. Branickiego – [b.m.], 1 X 1750 (AS, s. 478); A. Link-Lenczowski, *Potocki Józef h. Pilawa*, s. 70.

Zgromadzenia deputackie i gospodarskie z 14 i 15 września 1750 r. w Środzie zostały zerwane. Wiadomo, że takim samym rezultatem zakończyły się sejmiki m.in. kujawski, rawski, płocki, ziem dobrzyńskiej oraz chełmskiej⁸⁰⁸. Obrady w Środzie rozgrywały się w bardzo napiętej atmosferze. W czasie przemowy jednego ze szlachciców „[...] wpadło kilkadziesiąt z niesłychanym wrzaskiem i impetem, stolik sprzed senatorów wyrzucili, senatorów wypchnęli, krzesła połamali”. Jak pisał później oburzony Wojciech Miaskowski chorąży kaliski, był to skandal, jawne nieposzanowanie prawa, senatorów, a przede wszystkim miejsca i okoliczności⁸⁰⁹.

Latem 1751 r. zniszczono bandę „hultajów” tułających się w Kaliskiem. Udział w tej operacji miała chorągiew pancerna królewicza Karola⁸¹⁰. We wrześniu 1751 r. obrady sejmiku ponownie były zrywane⁸¹¹.

Sejmik przedsejmowy w 1752 r. odbył się 21 sierpnia. W uniwersale królewskim zwracano uwagę na reformy wojska oraz wzmocnienie ekonomii państwa. List Augusta III do senatorów na sejmiki upraszał adresatów o poparcie starań królewskich⁸¹². W instrukcji August III kierował uwagę ku wzmocnieniu sił państwa, jednak będąc doświadczonym kolejnymi niepowodzeniami zastrzegł: „Zaczym [...] tę materiją z wszelką ostrożnością podaje do konsyderacyi, aby zamiast zbawienego ojczyźnie przyniesienia skutku, nie tamowała insze potrzeby publiczne”. Zwrócił uwagę na niezbędność wzmocnienia gospodarczego państwa, za pomocą m.in. otwarcia mennicy, rozwoju kupiectwa czy ośrodków miejskich⁸¹³. Listy na sejmiki przedsejmowe skierowali m.in. Franciszek Bieliński marszałek wielki koronny oraz Jan Klemens Branicki wojewoda krakowski, hetman wielki koronny. Pierwszy z nich zwracał uwagę na niewystarczające zabezpieczenie państwa, jego sytuację ekonomiczną, problemy w działalności Trybunału Koronnego, a także na relacje między stanem świeckim a duchownym. Hetman Branicki również wskazał na stan bezpieczeństwa kraju, a także na poruszone w liście marszałka wielkiego koronnego relacje z duchowieństwem⁸¹⁴. Niestety, także i tym razem sejmik przedsejmowy został zerwany, w konsekwencji zabrakło podczas sejmu głosu posłów z województw wielkopolskich. W czasie sejmiku doszło do walki i zranienia jednego ze szlachciców. Poszkodowany złożył później protestację w księgach grodzkich kościańskich⁸¹⁵. Wzmianka,

---

⁸⁰⁸ Wiadomości z Warszawy – 24 IX 1750 (AS, s. 478).

⁸⁰⁹ W. Miaskowski do W. Swinarskiego – [b.m.], [b. dnia, IX 1750] (AS, s. 480-481).

⁸¹⁰ T. Ciesielski, *Pogranicze polsko-pruskie w dobie wojny siedmioletniej*, „Komunikaty Mazursko-Warmińskie” 1 (2008), s. 3.

⁸¹¹ Manifestacja grupy szlachty – Wschowa, 27 IX 1751 (AS, s. 482-483); Remanifestacja grupy szlachty – Kalisz, 25 X 1751 (AS, s. 487-488). Zob. M. Zwierzykowski, *Geneza i funkcjonowanie chorągwi*, s. 125-126.

⁸¹² Uniwersał Augusta III – Wschowa, 6 VI 1752 (AS, s. 489-491); August III na sejmiki – Wschowa, 6 VI 1752 (AS, s. 491).

⁸¹³ Instrukcja Augusta III na sejmiki – Wschowa, 6 VI 1752 (AS, s. 492-493).

⁸¹⁴ F. Bieliński na sejmiki – Otwock, 3 VIII 1752 (AS, s. 494-498); J.K. Branicki na sejmiki – spod Drohiczyzna, 7 VIII 1752 (AS, s. 498-499). Zob. M. Zwierzykowski, „*Sine iustitia in libertate żyć nie chcemy*”, s. 285-286.

⁸¹⁵ Protestacja P. Zbijewskiego przeciwko G. Skórzewskiemu – 14 X 1752 (AP Poznań, Kościan Gr. 177, k. 723, zob. Aneks 22); Z. Chodyła, recenzja, s. 270.

którą umieszczono w jednym z dokumentów opracowywanych z myślą o sejmiku przedsejmowym w 1754 r., pozwala wysunąć przypuszczenie, że marszałkiem obrad w 1752 r. był Józef Skoraszewski kasztelan przemęcki⁸¹⁶.

Sejmik deputacki 11 września 1752 r. zakończył się pozytywnie, po raz pierwszy od czterech lat. W laudum znajdują się nawiązujące do tego słowa: „[...] na sejmik deputacki do Środy, *in locum consiliis debitum*, die 11 septembris w roku 1751 zgromadzeni, po **kilku irrito eventu rozeszłych sejmikach** [podkreślenie T.K.]”. Marszałkiem zgromadzenia został Jan Morawski. Wybrano deputatów na Trybunał Koronny⁸¹⁷. Według uzgodnień ustalanych po sejmiku przedsejmowym w składzie deputatów miał znajdować się Wojciech Morawski, który jednak nie chciał przyjąć funkcji. Postanowiono, aby deputatem został jego brat – Jan⁸¹⁸. Do pomocy marszałkowi wybrano też 10 asesorów⁸¹⁹. Warto dodać, że deputat poznański Józef Starzeński pisarz ziemski poznański został delegatem trybunalskim do króla, natomiast w składzie delegatów do prymasa znalazł się Adam Zakrzewski⁸²⁰.

O sejmiku gospodarskim z 12 września 1752 r. nie odnaleziono informacji. Podobnie rzecz się ma co do zgromadzenia deputackiego z roku 1753, które najprawdopodobniej odbyło się 10 września. Z myślą o nim limitowano sądy grodzkie⁸²¹.

Zrywane sejмки uniemożliwiały ustosunkowanie się do wyroku Trybunału Skarbowego Radomskiego w sprawie chorągwi wojewódzkiej. 17 maja 1753 r. starosta generalny Wielkopolski otrzymał pozew na Trybunał Skarbowy, który był wynikiem działań Wojciecha Miaskowskiego chorążego kaliskiego, pułkownika wojsk koronnych. Sprawę tę można postrzegać jako efekt próby ataku na pozycję polityczną Szoldrsich, od lat cieszących się przewagą w Wielkopolsce. Wtedy właśnie opinię w sprawie chorągwi wojewódzkiej wyraził wiekowy już Stefan Garczyński wojewoda poznański, która – jak ocenił Michał Zwierzykowski – była pełna pomyłek, przeinaczeń i zafałszowań⁸²². Bardziej rzetelną analizę prawnych stosunków wyłożył natomiast Augustyn Działyński wojewoda kaliski, co zapewne ułatwiło złożenie na początku października w grodzie poznańskim remanifestacji, podpisanej przez 59 osób⁸²³. Spór o funkcjonowanie chorągwi wojewódzkiej trwał jednak nadal. W październiku 1753 r. w Poznaniu ma-

⁸¹⁶ Propozycje do instrukcji na sejmik przedsejmowy województw poznańskiego i kaliskiego w 1754 r. (Bibl. Kór., rkp. 7260, k. 27-28, zob. Aneks 23).

⁸¹⁷ Laudum z 11 IX 1752 (AS, s. 499-501).

⁸¹⁸ Diariusz W. Morawskiego – 11 IX 1752 (AS, s. 501).

⁸¹⁹ Laudum z 11 IX 1752 (AS, s. 499-501).

⁸²⁰ Instrukcja od Trybunału Koronnego do króla – [b.m.], 20 X 1752 [AGAD, Metryka Koronna, Księgi Spraw Publicznych (Księgi Kanclerskie) 9, s. k. 418-422]; *Deputaci Trybunału Koronnego 1578-1794. Spis*, cz. V: 1751-1794, oprac. J. Ternes, Warszawa-Lublin 2017, s. 62-63.

⁸²¹ AS, s. 502, nr 59; „Kurier Polski”, z Poznania, 31 VIII 1753 (AS, s. 502).

⁸²² Relacja o położeniu pozwu – Poznań, 17 V 1753 (AS, s. 502-503); S. Garczyński do A. Działyńskiego – [b.m.], 27 IX 1753 (AS, s. 505-506); M. Zwierzykowski, *Geneza i funkcjonowanie chorągwi*, s. 125-127.

⁸²³ Manifestacja senatorów, urzędników i szlachty – Poznań, 3 X 1753 (AS, s. 503-504); Opracowanie zachowane w archiwum A. Działyńskiego – [b.m.], [b.d.] (AS, s. 506-511); M. Zwierzykowski, *Geneza i funkcjonowanie chorągwi*, s. 127-128.

nifestowano przeciwko wyrokowi Trybunału Koronnego kasującego uchwałę z 1734 r. dotyczącą jej powołania⁸²⁴. W 1752 r. szlachta poznańsko-kaliska ponownie prosiła hetmana wielkiego koronnego, aby zarządził powrót regimentu dragońskiego do Wielkopolski. Sprawa ta również trafiła do Trybunału Skarbowego, który jednak w 1753 r. nie przychylił się do skargi szlachty⁸²⁵.

W 1754 r. uniwersał królewski zwoływał sejmik przedsejmowy w Środzie na 19 sierpnia. Obawiając się o rezultat nadchodzącego sejmu, król odwołał się do już spotykanego we wcześniejszych uniwersałach rozwiązania, polegającego na złożeniu propozycji, by posłowie na sejmie skupili się wyłącznie na sprawach, co do których nie istnieją większe kontrowersje, natomiast te „materyje, na które generalna nie zajdzie zgoda, do przyszłego sejmu odłożone być mogły”⁸²⁶. Podobny wyraz miały listy Augusta III do senatorów i ministrów oraz do urzędników na sejmiki. Motywacja była wielka, nie zostały w nich jednakże wymienione żadne konkretne obszary reform⁸²⁷. W porównaniu z dotychczasowymi instrukcjami Augusta III na sejmiki przedsejmowe ta z 1754 r. była niezwykle krótka. Kolejno zrywane sejmy nie pozwalały na przeprowadzenie reform, stąd instrukcja zawierała takie wyjaśnienie: „Nie ma teraz J.K.M. p.n.m. żadnej nowej materyi, nad te, co już dawnymi zalecił uniwersałami, ale cokolwiek miłość ojczyzny dla dobra polskiego wprowadza sposobów, do tego wszystkiego chce się składać [...]”⁸²⁸.

Kampanię sejmową w 1754 r. zdominowała kwestia rozdziału ordynacji ostrogskiej. Sprawa ta ogniskowała uwagę przez wiele kolejnych lat. W Kolbuszowej w końcu 1753 r., przy porozumieniu z jej ordynatem Januszem Sanguszką, rozległe dobra zostały podzielone. W gronie uczestników podziału znajdowali się zarówno przedstawiciele Familii, jak i republikanci. Wydarzenie to obok wymiaru majątkowego miało również znaczenie polityczne⁸²⁹. Najprawdopodobniej dwór wiedział już wcześniej o zamiarze podziału ordynacji⁸³⁰. Na początku listopada 1754 r. król wydał reskrypt wprowadzający administrację państwową w ordynacji. Te oraz inne działania dworu zostały przyjęte przez uczestników podziału jako zamach na wolności i prawa. Opozycja, a więc również i Familia, znajdowała się w głębokiej defensywie⁸³¹.

Powracając do przygotowań przed sejmikiem przedsejmowym, Stefan Garczyński wojewoda poznański prosił Augustyna Działyńskiego wojewodę kaliskiego o wsparcie na sejmiku dla swojego syna – Franciszka Garczyńskiego stolnika kaliskiego. Obawiał

⁸²⁴ Zob. Remanifestacja A. Miaskowskiego – Kalisz, 7 XII 1753 (AS, s. 511-512).

⁸²⁵ T. Ciesielski, *Armia koronna*, s. 500-501.

⁸²⁶ Uniwersał Augusta III – Warszawa, 5 VII 1754 (AS, s. 513-514).

⁸²⁷ August III do senatorów i ministrów – Warszawa, 5 VII 1754 (AS, s. 515); August III do urzędników – Warszawa, 5 VII 1754 (AS, s. 515).

⁸²⁸ Instrukcja Augusta III na sejmiki – Warszawa, 5 VII 1754 (AS, s. 517).

⁸²⁹ W. Konopczyński, *Polska w dobie wojny siedmioletniej*, cz. 1, s. 7-11; M. Czeppe, *Kamaryla Pana z Dukli*, s. 44-45; M. Wyszomirska, *Miedzy obroną wolności*, s. 177.

⁸³⁰ M. Wyszomirska, *Miedzy obroną wolności*, s. 177-178.

⁸³¹ T. Szwaciński, *Starania Czarotoryskich o wciągnięcie Rosji w sprawy polskie w 1754 roku (sprawa rzekomej gwarancji)*, „Kwartalnik Historyczny” 127 (2020), z. 3, s. 516-517, 527; zob. tenże, *Final sejmu 1754 r. w relacjach rosyjskich i brytyjskich*, „Biblioteka Epoki Nowożytnej” 4 (2016), z. 1, s. 163-195.

się, że mogą wynikać dyskusje nad prawomocnością nadania mu stolnikostwa⁸³². Karol Malczewski, pisząc z Warszawy pod koniec lipca 1754 r. do Jana Klemensa Branickiego wskazywał, że mobilizuje się stronników po województwach przed nadchodzącymi sejmikami⁸³³. Hetman Branicki w liście do sejmiku średzkiego wskazywał na bezprawny podział dóbr ordynacji ostrogskiej. Nawiązując do popularnego wtedy postulatu aukcji wojska, zwrócił uwagę, że ordynacja może pozwolić na wystawienie 5-6-tysięcznego oddziału. Optymistycznie rachując, uważał, że umożliwiłoby to zabezpieczenie Ukrainy i województw pogranicznych. Wiadomo, że list ten czytano z wielką uwagą. Również Antoni Michał Potocki wojewoda bełski uważał, że podział ordynacji był bezprawny. Wojewoda bełski wskazywał na niepokojące sprzeczki między „świeckim i duchownym stanem” oraz upadek miast stołecznych. List do Środy wpłynął też od prymasa Adama Ignacego Komorowskiego, który apelował o jedność⁸³⁴. Rozwiązaniem mógł stać się pomysł Jerzego Augusta Mniszcha ze stycznia 1754 r., aby zwołany sejm ograniczyć wyłącznie do sprawy ordynacji i oddać ją w ręce administratorów. Nie sięgnięto jednak po takie rozwiązanie⁸³⁵. Były też i inne pomysły rozstrzygnięcia tej sytuacji, na przykład Wacław Rzewuski wojewoda podolski sugerował, aby sukcesorem ordynacji został Zakon Kawalerów Maltańskich, co mogło umożliwić przekazanie części dóbr pod władzę Rzeczypospolitej⁸³⁶. Podział ordynacji to jedno z ważniejszych wydarzeń politycznych czasów Augusta III.

Sejmik przedsejmowy w Środzie został zerwany. Przygotowywany projekt instrukcji poselskiej, znajdujący się w papierach po Augustynie Działyńskim, pokazuje, że szlachta dyskutowała o już dobrze znanych tematach. Posłowie mieli tradycyjnie podziękować ministrom za ich wkład w działalność państwa. Dość dużo uwagi przyciągnęły sprawy ekonomiczne. Powróciły stare, wcześniej wysuwane pomysły. Należało otworzyć mennicę, uruchomić potencjał Gór Olkuskich, wykorzystać sumy pozostałe po wcześniejszych podskarbach oraz sięgnąć po sumy neapolitańskie. Podczas sejmiku można było też wyznaczyć prezydenta do trybunału w Radomiu. Obrady z początku odbywały się bez większych trudności; czytano m.in. list hetmana Branickiego, o ich fiasku przesądził jednak spór o ordynację⁸³⁷. Instrukcja poselska stała się nierozdzielnością ordynacji i dlatego też z intencji Piotra Pawła Sapiehy sejmik został zerwany, nawet pomimo tego, że marszałkiem zgromadzenia był Józef Szczaniecki podko-

⁸³² S. Garczyński do A. Działyńskiego – [b.m.], 9 VIII 1754 (AS, s. 520).

⁸³³ K. Malczewski do J.K. Branickiego – Warszawa, 28 VII 1754 (AS, s. 519-520).

⁸³⁴ J.K. Branicki do sejmiku – Białystok, 25 VII 1754 (AS, s. 518-519); A.M. Potocki do sejmiku – Lublin, 10 VIII 1754 (AS, s. 520-523) – stąd cyt.; I. Twardowski do J.K. Branickiego – Modrze, 29 VIII 1754 (AGAD, Archiwum Roskie, XXIV/43, s. 1-3, zob. Aneks 24); A.I. Komorowski do sejmiku – [b.m.], [b.d., 1754] (AS, s. 523-524).

⁸³⁵ M. Czeppe, *Kamaryla Pana z Dukli*, s. 47; M. Wyszomirska, *Między obroną wolności*, s. 180.

⁸³⁶ M. Wyszomirska, *Między obroną wolności*, s. 182.

⁸³⁷ Propozycje do instrukcji dla posłów na sejmik przedsejmowy – [b.m.], [b.d.] 1754 (Bibl. Kór., rkp. 7260, k. 27-28, zob. Aneks 23); I. Twardowski do J.K. Branickiego – Modrze, 29 VIII 1754 (AGAD, Archiwum Roskie, XXIV/43, s. 1-3, zob. Aneks 24); „Kurier Polski”, z Warszawy, 28 VIII 1754 (AS, s. 524); J. Działyński do J.K. Branickiego – Działyń, 6 IX 1754 (AS, s. 528).

niuszy koronny, przyjaciel wojewody smoleńskiego⁸³⁸. Wojewoda smoleński był w kole sejmikowym, jednak ze względu na wzburzenie szlachty musiał z niego uchodzić w pośpiechu i obawie o swoje zdrowie. Wiadomo, że kilku jego ludzi odniosło rany w utarczkach⁸³⁹. O poselstwo starał się Józef Starzeński pisarz ziemski poznański, częsty korespondent i klient hetmana Branickiego. Starzeński od początku roku próbował przekonać szlachtę do działań hetmana w sprawie ordynacji⁸⁴⁰.

Po zerwanym sejmiku przedsejmowym, 3 września został wniesiony do ksiąg ziemskich poznańskich manifest senatorów, urzędników i szlachty województw poznańskiego i kaliskiego, w którym występowali przeciwko transakcji kolbuszowskiej. Pod dokumentem podpisało 218 osób, na czele z Karolem Grudzińskim kasztelanem gnieźnieńskim, Ignacym Twardowskim kasztelanem międzyrzeckim, Maksymilianem Molskim kasztelanem rogozińskim, Rochem Zbijewskim kasztelanem nakielskim oraz Prokopem Lipskim oboźnym wielkim koronnym i Józefem Sczanieckim podkoniuszym koronnym⁸⁴¹. Karol Malczewski, pisząc list do Jana Klemensa Branickiego, popierał słuszość tej manifestacji; wskazywał, że starał się przekonać do niej jak najszerszą grupę senatorów. Nie wszyscy byli takiego samego zdania, nie wszyscy też do niej przystąpić mogli, na przykład Stefan Garczyński wytłumaczył się złym stanem zdrowia⁸⁴². Manifestację poparła 10 października w Kaliszu grupa szlachty, której przewodził Antoni Miaskowski kasztelan łędzki⁸⁴³. Wkrótce przeciwko manifestacji z 3 września wystąpiła inna grupa senatorów, urzędników i szlachciców, wnosząc do grodu w Poznaniu swój manifest. Tej grupie przewodzili Teodor Kazimierz Czartoryski biskup poznański, Augustyn Działyński wojewoda kaliski, Piotr Paweł Sapieha wojewoda smoleński, marszałek Trybunału Koronnego, i Franciszek Wilkoński kasztelan krzywiński⁸⁴⁴.

Sejmik deputacki, który odbył się w Środzie 9 września 1754 r., został zerwany. W jego utrzymanie włączyli się Karol Malczewski i Jakub Działyński podkomorzy poznański. O sejmiku gospodarskim, który miał odbyć się kolejnego dnia, nie odnaleziono informacji, zapewne również zakończył się bezowocnie⁸⁴⁵. O funkcję deputata zabiegał Antoni Barnaba Jabłonowski. Chciał w ten sposób wypełnić polecenie

---

⁸³⁸ [A.B. Jabłonowski], *Pamiętnik księcia Antoniego Jabłonowskiego kasztelana krakowskiego*, Lwów 1875, s. 13-14.

⁸³⁹ T. Szwański, *Rosja a Piotr i Jan Sapiehowie w dobie kryzysu ostrogskiego (1754-1758)*, „Kwartalnik Historyczny” 119 (2012), z. 1, s. 38.

⁸⁴⁰ Z. Zielińska, *Starzeński Józef Nikodem h. Lis*, [w:] PSB, t. 42, Warszawa-Kraków 2003-2004, s. 401.

⁸⁴¹ Manifestacja senatorów, urzędników i szlachty – Poznań, 3 IX 1754 (AS, s. 524-527); [A.B. Jabłonowski], *Pamiętnik księcia*, s. 14.

⁸⁴² K. Malczewski do J.K. Branickiego – Poznań, 4 IX 1754 (AS, s. 533-534); Stefan Garczyński wojewoda poznański zmarł we wrześniu 1755 (Zob. Teki Dworzaczka, *Metrykalnia – Katolickie – Część 3*, poz. 23205; tamże, *Metrykalnia – Katolickie – Część 3*, poz. 23237; tamże, *Metrykalnia – Katolickie – Część 6*, poz. 23205).

⁸⁴³ Manifestacja A. Miaskowskiego, urzędników i szlachty – Kalisz, 10 X 1754 (AS, s. 531-533).

⁸⁴⁴ Manifestacja senatorów, urzędników i szlachty – Poznań, 23 IX 1754 (AS, s. 528-530).

⁸⁴⁵ „Kurier Polski”, 1754 (AS, s. 535); AS, s. 535, nr 64; K. Malczewski do J.K. Branickiego – Poznań, 4 IX 1754 (AS, s. 533-534); J. Działyński do J.K. Branickiego – Działyń, 6 IX 1754 (AS, s. 528).

swojego ojca, który ze względu na problemy prawne potrzebował głosu syna w Trybunale⁸⁴⁶.

W 1755 r. August III zamierzał zwołać sejm nadzwyczajny w celu rozwiązania sporu o ordynację ostrogską. Wśród polityków popierających organizację takiego sejmu znajdował się między innymi Jerzy August Mniszech marszałek nadworny koronny⁸⁴⁷. Prace nad kampanią przedsejmową zostały jednak wstrzymane (choć sporządzono już drukowane uniwersały wraz z ekspedycją) i ostatecznie nie zwołano sejmików oraz sejmu. W przygotowywanym uniwersale August III odwołał się do przebiegu sejmu 1754 r., który to m.in. przez cztery tygodnie obradował *in passivitate*. Znalazła się tam też kwestia prawomocności podziału ordynacji ostrogskiej. Król przypomniał obowiązującą konstytucję o wyborze marszałka sejmowego pierwszego dnia. Uniwersał ten został wydrukowany i przygotowany do zwołania sejmików, lecz nie został rozesłany⁸⁴⁸. Władca w przygotowanych listach do senatorów i urzędników podkreślał cel nadchodzącego sejmu. Sejm rozpocząć się miał w Warszawie 4 września⁸⁴⁹. W opracowanej instrukcji przygotowanej na sejmiki przedsejmowe zapisano, aby specjalnie nie obciążać posłów niepotrzebnymi materiałami, lecz tylko wspomnieć o najpilniejszych tematach. Z wielką ostrożnością zwrócił uwagę na aukcję, która „[...] na tylu sejmach proponowana stanom R.P., powinna by już sprzykrzyć się każdemu dawać ją za cel rad publicznych, bo lubo każdy życzy sobie widzieć liczniejszego w kraju żołnierza, jednakże w wynalezieniu płacy punktualnej zawsze przykrość znajduje”. Dalej wspomniał m.in. potrzebę poprawy ekonomii kraju, rozwiązania sprawy ordynacji ostrogskiej oraz wznowienia konferencji z posłami cudzoziemskimi⁸⁵⁰.

Na obrady koła deputackiego i gospodarskiego w 1755 r. przybyło wielu poważnych polityków, m.in. wojewodowie Stefan Garczyński poznański, Augustyn Działyński kaliski, Władysław Szoldrski inowrocławski oraz Piotr Paweł Sapieha smoleński, a także „wielu kasztelanów, urzędników”⁸⁵¹. Sejmik deputacki, odbywający się 15 września, został jednak zerwany. Był to efekt tego, że w czasie obrad pojawiło się wielu kandydatów do funkcji, a żadna ze stron nie chciała ustąpić⁸⁵².

Marszałkiem sejmiku gospodarskiego 16 września został Wojciech Morawski. Wybrano asesorów zgromadzenia, składy komisarzy do Radomia na najbliższe dwa lata oraz komisarzy Komisji Skarbowej Poznańskiej. Sejmik nakazał, aby komisarze poznańskiej komisji poczynili starania o ulokowanie na dobrach prywatnych sumy wojewódzkiej. Sejmik unormował kwestię chorągwi województw wielkopolskich, niejako powołując ją w nowy sposób i reorganizując. Oznaczało to m.in. zmniejszenie jej

⁸⁴⁶ [A. Jabłonowski], *Pamiętnik księcia*, s. 13-14

⁸⁴⁷ M. Czeppe, *Kamaryla Pana z Dukli*, s. 53.

⁸⁴⁸ Uniwersał Augusta III – Warszawa, 1755 (AS, s. 535-537).

⁸⁴⁹ August III do senatorów i urzędników – Wschowa, 1755 (AS, s. 537-538).

⁸⁵⁰ Instrukcja Augusta III – Warszawa, 4 IX 1755 (AS, s. 539-540).

⁸⁵¹ „Kurier Polski”, z Poznania, 12 IX 1755 (AS, s. 543); „Kurier Polski”, z Poznania, 20 IX 1755 (AS, s. 544) – stąd cytat.

⁸⁵² F. Sokolnicki do J.K. Branickiego – Środa, 16 IX 1755 (AS, s. 544); I. Twardowski do J.K. Branickiego – Poznań, 19 IX 1755 (AGAD, Archiwum Roskie, XXIV/43, s. 6-7, zob. Aneks 25).

stanu osobowego. Szlachta postanowiła wspomóc kancelarie grodzkie, nakazała też komisji zabezpieczenie akt ziemskich kaliskich. Zadaniem Fabiana Młodziejowskiego cześnika i surogatora kaliskiego było usprawnienie poczty na trasie Piotrków – Kalisz – Poznań oraz między powiatami województw poznańskiego i kaliskiego⁸⁵³. Treść laudum nie mogła zadowolić wszystkich. Podjęta została nieudana próba unieważnienia uchwał tego zgromadzenia⁸⁵⁴. Pozytywne zakończenie obrad gospodarskich z 16 września było zasługą przede wszystkim Władysława Szoldrskiego⁸⁵⁵.

W 1739 r. do sejmiku województw poznańskiego i kaliskiego list napisał Franciszek Bieliński marszałek nadworny koronny w sprawie ewentualnego ulokowania sum z czopowego i szelężnego w dobrach przygodzkich, którymi dysponował, o czym już zresztą wcześniej wspomniano⁸⁵⁶.

W listopadzie 1755 r. Piotr Paweł Sapieha zaoferował na sprzedaż swoje klucze Radlin i Borek za sumę wojewódzką w częściach lub całości. Chcąc przekonać szlachtę dla swojej oferty informował: „[...] we wszystkie regalia obfite tak, że mocna w nich może *augeri* intrata, są bowiem lasy i bory w swoich bardzo obszerne granicach, i błota na łąki, na których mnóstwo fundować by się mogło Holendrów, skąd znaczna i łatwa bez ciężkiego w gospodarowaniu sposobu być może intrata”. Jednocześnie prosił o wzgląd na problemy miasteczek Wieleń i Koźmin, zniszczonych przez ostatnie kataklizmy⁸⁵⁷. O sumę wojewódzką zabiegali też Stanisław Poniatowski kasztelan krakowski oraz kasztelanowa poznańska, prawdopodobnie była to Katarzyna z Przerembskich, wdowa po Melchiorze Gurowskim kasztelanie poznańskim⁸⁵⁸.

Augustyn Działyński był zdania, że lepiej zaczekać z lokowaniem sumy, by upewnić się, jakie stanowisko wobec zastawu starostwa drahimskiego przyjmie dwór berliński. Zamierzał opracować drogę, która pozwoliłaby przynajmniej w zastaw wziąć dobra Międzychód⁸⁵⁹. W styczniu 1756 r. Komisja Skarbowa Poznańska odłożyła tę sprawę do załatwienia na maj, kiedy to miała wznowić limitowaną sesję⁸⁶⁰. Nieco wykraczając w przyszłość, należy ten wątek uzupełnić informacją, że we wrześniu 1756 r. udało się ostatecznie zawrzeć kontrakt między województwami poznańskim i kaliskim a Henrykiem Brühlem, który pozwolił ulokować na należących doń (a odkupionych wcześniej od Leszczyńskiego) dobrach sierakowskich sumę wojewódzką. W kontrakcie jako plenipotent ministra występował pułkownik Józef Jerowski. Umowa mogła

---

⁸⁵³ Laudum z 16 IX 1755 (AS, s. 545-548); „Kurier Polski”, z Poznania, 20 IX 1755 (AS, s. 550-551); I. Twardowski do J.K. Branickiego – Poznań, 19 IX 1755 (AGAD, Archiwum Roskie, XXIV/43, s. 6-7, zob. Aneks 25); Poosen, 3 X 1755, „Opregte Groninger Courant”, nr 84 z 1755.

⁸⁵⁴ Informacja o sejmiku w liście A. Gorzeńskiego – Dobrzyca, 30 IX 1755 (AS, s. 551); Manifestacja I. Wyrzyńskiego – Wschowa, 5 I 1756 (AS, s. 554-555).

⁸⁵⁵ M. Zwierzykowski, *Szoldrski Władysław Józef h. Łódzia*, s. 526.

⁸⁵⁶ F. Bieliński do województw – [b.m.], [b.d., 1739] (AS, s. 269-270).

⁸⁵⁷ P.P. Sapieha do Komisji Skarbowej Poznańskiej – Koźmin, 16 XI 1755 (AS, s. 551-552).

⁸⁵⁸ A. Działyński do S. Poniatowskiego – Poznań, 28 I 1756 (AS, s. 557).

⁸⁵⁹ W. Łubieński do A. Działyńskiego – Drezno, 17 XII 1755 (AS, s. 552-554); W. Łubieński do A. Działyńskiego – Drezno, 19 I 1756 (AS, s. 556).

⁸⁶⁰ A. Działyński do S. Poniatowskiego – Poznań, 28 I 1756 (AS, s. 557).

być poddawana rewizji co trzy lata, suma kontraktowa wynosiła zaś 800 tys. zł. Brühl miał wnosić do skarbu województw coroczną prowizję w kwocie 28 tys. zł⁸⁶¹. W dniu 11 października 1756 r. odbyła się intromisja do wspomnianego majątku na rzecz województw wielkopolskich⁸⁶².

Dyskusje wokół problemów regionalnych nie przysłoniły obserwacji zmieniających się uwarunkowań w polityce europejskiej. Z pewnym niepokojem spoglądano na aktywność Fryderyka II, chociaż zapewne mało kto oczekiwał nadchodzących zmian w stosunkach międzynarodowych w takim zakresie, do jakich wkrótce doszło⁸⁶³.

Lata 1737-1755 stanowią niewątpliwie okres zaciętej rywalizacji politycznej. Familia rywalizowała z Potockimi i innymi republikantami, jednak Czartoryscy w tym okresie nie pełnili wyłącznie funkcji partii dworskiej. W latach 50. ukształtowała się „kamaryla” Jerzego Augusta Mniszcha. Na tle tej walki politycznej funkcjonował samorząd sejmikowy województw poznańskiego i kaliskiego. Sejmik średzki często padał ofiarą politycznej rozgrywki, zgromadzenia najczęściej kończyły się niepowodzeniem, z wszelkimi fatalnymi tego konsekwencjami. Pośród znacznej rzeszy średniej szlachty trudniej było poszczególnym ugrupowaniom nielegalnie zdominować zgromadzenie sejmikowe. Konsekwencją była sytuacja patowa, w której nikt nie osiągał zakładanych celów politycznych. Na osiem kampanii parlamentarnych sejmik wysyłał posłów na sejm ledwie dwukrotnie. Zrywane obrady wrześniowe – szczególnie gospodarskie – poważnie przyczyniały się do zastoju ekonomicznego regionu i pewnych perturbacji w prowadzeniu finansów sejmikowych.

---

⁸⁶¹ Kontrakt między województwami a H. Brühlem – Poznań, 27 IX 1756 (4S, s. 571-574); M. Zwierzykowski, *Komisja Skarbowa Poznańska*, s. 90-91.

⁸⁶² 4S, s. 572, przypis 684.

⁸⁶³ P.P. Sapieha do A. Działyńskiego – Wieleń, 4 IX 1755 (4S, s. 541); A. Działyński do P.P. Sapiehy – [b.m.], [b.d., 1755] (4S, s. 542-543).

3. W obliczu wojny siedmioletniej (1756-1763)

W końcu sierpnia 1756 r. rozpoczęła się wojna siedmioletnia. Formalnie w konflikcie tym Rzeczpospolita nie brała udziału, jednak przyniósł on jej szereg upokorzeń i nadzwyczajnych problemów. Dla województw poznańskiego i kaliskiego oznaczała przede wszystkim nieustanne i brutalne doświadczenia z wojskami obu walczących stron. Od wielkiej wojny północnej upłynęło sporo lat, a region zaczął się odbudowywać. Co prawda, w okresie bezkrólewia i wojny o tron polski mieszkańcy mieli problemy z konfederatami i Sasami, obserwowali pruską agresję względem pogranicza, lecz to, co przyniosła wojna siedmioletnia, przerosło wszelkie wyobrażenia. Kraj zalany został monetą niskiej jakości, a winowajcą były Prusy, które po zajęciu Saksonii przejęły stemple mennicze i biły monetę z drastycznie zaniżoną zawartością srebra.

Pierwotnie, z myślą o kampanii sejmowej w 1756 r., zamierzano wykorzystać uniwersały opracowane na potrzeby sejmu nadzwyczajnego z 1755 r., wprowadzając jedynie niezbędne zmiany formalne. Finalnie pomysł ten nie został zrealizowany, gdyż postanowiono, że napisany zostanie całkiem nowy uniwersał zwołujący sejmiki⁸⁶⁴. Sejm w 1756 r. miał rozpocząć się 4 października, natomiast sejmik w Środzie odbywał się 23 sierpnia. W uniwersale król z goryczą przypominał, że poprzedni sejm, obradujący w atmosferze sporu o ordynację ostrogską, został zerwany w bardzo dyskusyjnych okolicznościach. Również teraz za ważną wymieniał potrzebę uregulowania nadgranicznych sporów z Rosją, czym zająć się miała odpowiednio do tego przygotowana i wyposażona w instrukcje komisja. Starym zwyczajem sugerował też wybór posłów o właściwym nastawieniu, zaopatrzonych w rozsądne instrukcje⁸⁶⁵. List króla do senatorów zachęcał do utrzymywania sejmików i wybierania odpowiednio wyselekcjonowanego składu poselskiego, uwagę kierował na sprawę ordynacji ostrogskiej⁸⁶⁶. Mimo nieznacznych zmian instrukcja Augusta III na sejmiki była niemal identyczna z tą ułożoną przed planowanym sejmem nadzwyczajnym w 1755 r.⁸⁶⁷ List na sejmiki rozesłał

---

⁸⁶⁴ AS, s. 535, przepis 611.

⁸⁶⁵ Uniwersał Augusta III – Kargowa, 10 VI 1756 (AS, s. 560-563).

⁸⁶⁶ August III do senatorów – Kargowa, 10 VI 1756 (AS, s. 563).

⁸⁶⁷ Instrukcja Augusta III na sejmiki – Kargowa, 10 VI 1756 (AS, s. 565-566).

prymas Adam Ignacy Komorowski, który sporo miejsca poświęcił sprawie wspomnianej ordynacji, wskazując, aby sejmiki odpowiednio poinstruowały posłów⁸⁶⁸.

Przed sejmikiem przedsejmowym Franciszek Sokolnicki polecał się Janowi Klemensowi Branickiemu wojewodzie krakowskiemu, hetmanowi wielkiemu koronnemu z myślą o otrzymaniu mandatu poselskiego lub później we wrześniu funkcji deputackiej⁸⁶⁹. Posłem królewskim na sejmiku województw poznańskiego i kaliskiego był Leon Moszczeński⁸⁷⁰. Byli na nim obecni m.in. senatorowie Władysław Szoldrski wojewoda inowrocławski i starosta generalny Wielkopolski, Augustyn Działyński wojewoda kaliski, Piotr Paweł Sapieha wojewoda smoleński oraz Ignacy Twardowski kasztelan międzyrzecki. Podczas obrad doszło do pewnych utarczek, ale „do ciężkiego rozlania krwi w takim zamieszaniu nie przyszło”. Duży spór wynikał z użycia chorągwi wojewódzkiej do zajazdu do Pabianowa celem odebrania dóbr Kowalskim, „gdzie ocięto szlachcica kańczugami i chcieli go zahukać panowie Broniszowie”⁸⁷¹. Prawdopodobnie o poselstwo zabiegał Antoni Barnaba Jabłonowski⁸⁷². Ostatecznie sejmik w Środzie został zerwany.

W drugiej połowie lat 50. wiele zgromadzeń deputackich i gospodarskich kończyło się niepowodzeniem. Przed zgromadzeniem deputackim z 13 września 1756 r. Augustyn Działyński w liście do Jakuba Działyńskiego wojewody malborskiego rekomendował do funkcji deputackiej Wojciecha Rydzyńskiego starostę dębskiego, Jana Gruszczyńskiego sędziego grodzkiego wałeckiego oraz Józefa Starzeńskiego pisarza poznańskiego. Zachęcał swojego kuzyna, by działał na rzecz powodzenia tego sejmiku. Z tej korespondencji wiadomo również, że i wojewoda smoleński życzył sobie jego powodzenia⁸⁷³. Zerwanie tego zgromadzenia potwierdza fakt, że deputatów województw poznańskiego i kaliskiego nie ma w rejestrach z tego roku⁸⁷⁴. O obradach gospodarskich z 1756 r. również nie odnaleziono dokładniejszych informacji⁸⁷⁵. Odszukano natomiast manifest zrywający sejmik deputacki z 12 września 1757 r., który wniósł do ziemstwa w Poznaniu Jakub Józef Ubysz⁸⁷⁶. W grudniu 1757 r. Wojciech Miaskowski kasztelan kaliski w liście do hetmana wielkiego koronnego pisał, że „na ostatnich sejmikach, które zagajalem” podniesiono dezyderat powrotu dragonii komputowej do obu województw wielkopolskich. Była to kolejna tego typu prośba. Jak już wcześniej

---

⁸⁶⁸ A.I. Komorowski na sejmiki – Skierniewice, 5 VIII 1756 (AS, s. 567-569).

⁸⁶⁹ F. Sokolnicki do J.K. Branickiego – Poznań, 15 VI 1756 (AS, s. 567).

⁸⁷⁰ Kredens Augusta III dla posła – Kargowa, 10 VI 1756 (AS, s. 564-565); zob. August III do posła – Kargowa, 10 VI 1756 (AS, s. 564 oraz tamże przypis 675).

⁸⁷¹ K. Sokolnicki do J.K. Branickiego – Karmin, 27 VIII 1756 (AS, s. 569-570) – stąd cytaty; „Kurier Polski”, z Poznania, 27 VIII 1756 (AS, s. 570).

⁸⁷² [A.B. Jabłonowski], *Pamiętnik księcia*, s. 35.

⁸⁷³ A. Działyński do J. Działyńskiego – Działyń, 12 IX 1756 (Bibl. Kór., rkp. 7245, k. 112-112v, zob. Aneks 26).

⁸⁷⁴ AS, s. 570, nr 69; Regestr deputatów (Bibl. Nar., rkp. III 6653, k. 134).

⁸⁷⁵ AS, s. 570, nr 69; AS, s. 571, nr 70.

⁸⁷⁶ Manifestacja J.J. Ubysza – Poznań, 12 IX 1757 (AS, s. 577). Zob. też „Kurier Polski”, z Poznania, 16 IX 1757 (AS, s. 578).

o tym pisano, przeniesienie żołnierzy wraz ze sztabem na wschód było źle widziane przez Wielkopolan⁸⁷⁷. Nie udało się odnaleźć relacji wyjaśniającej okoliczności niepowodzenia sejmiku deputackiego w 1758 r. Rejestr deputatów na Trybunał Koronny nie zawiera przedstawicieli województw poznańskiego i kaliskiego⁸⁷⁸.

15 sierpnia 1757 r. zmarł starosta generalny Wielkopolski Władysław Szołdrski. W kilka dni później, 21 sierpnia, nominację na generała wielkopolskiego otrzymał Jerzy August Mniszech. Uroczysty wjazd nowego generała na urząd miał miejsce 24 października 1757 r.⁸⁷⁹ Mniszech, trzymając od teraz najpotężniejszy w Wielkopolsce urząd, mógł pozwolić sobie na prowadzenie niezależnej polityki. Wkrótce oparciem dla niego w realizacji celów politycznych stała się grupa współpracowników, o różnym stopniu i charakterze współpracy, w której znajdowali się m.in. Wojciech Miaskowski wojewoda kaliski, Ignacy Twardowski kasztelan poznański, Józef Mielżyński, Kasper Rogaliński starosta nakielski, Stanisław Rogaliński szambelan oraz rodziny Skórzewskich i Turnów⁸⁸⁰.

W tym czasie doszło też do złożenia kilku ważnych manifestów. Związane były one ze sprawami politycznymi i samorządowymi. Protestowano przeciwko niewłaściwej nominacji na urząd starosty wschowskiego generała Teodora Wessla⁸⁸¹, a także przeciwko działaniom Komisji Skarbowej Poznańskiej⁸⁸².

Latem 1756 r., jak już wspomniano, wybuchł jeden z największych konfliktów międzynarodowych w XVIII w. – wojna siedmioletnia. Zaangażowały się w nią sąsiednie mocarstwa – Rosja i Austria walczyły z Prusami. Wojna zaczęła się od ataku Prus na Saksonię, co nastąpiło w sierpniu. Rzeczpospolita pozostała neutralna, ale jej terytorium było nagminnie naruszane przez sprzymierzonych z Augustem III Rosjan i Austriaków. Swoje operacje realizowali też tutaj Prusacy. Doświadczenia szlachty wielkopolskiej z żołnierzami walczących stron sprawiały, że w kolejnych latach sytuacja polityczna w obu województwach ogniskowała się wokół tej kwestii. Dowodzący partią wielkopolską Józef Mogilnicki starosta nieszawski jeszcze przed 27 stycznia 1758 r. wystawił posterunki przy granicy z Prusami; jeden z nich znajdował się we Wschowie. Wcześniej hetman Branicki zakazał wywozu zboża i koni z Rzeczypospolitej⁸⁸³. Wojsko rosyjskie dowodzone przez generała Wilhelma Fermora wkroczyło do Wielkopolski latem 1758 r. Rosjanie utworzyli magazyny żywnościowe, m.in. w Poznaniu, Lesznie

⁸⁷⁷ W. Miaskowski do J.K. Branickiego – Poznań, 16 XII 1757 (AS, s. 578-579).

⁸⁷⁸ Rejestr deputatów, zob. AS, s. 591, nr 74.

⁸⁷⁹ *Urzednicy wielkopolscy*, s. 166-167.

⁸⁸⁰ M. Czeppe, *Kamaryla Pana z Dukli*, s. 72-74, 81-83, 97-98; W. Dworzaczek, *Mielżyński Józef Klemens Krzysztof h. Nowina*, s. 782; H. Dymnicka-Wołoszyńska, *Miaskowski Wojciech Maksymilian h. Bończa*, [w:] PSB, t. 20, s. 549.

⁸⁸¹ Manifestacja senatorów, urzędników i szlachty – Poznań, 29 VII 1757 (AS, s. 574-576).

⁸⁸² Manifestacja grupy szlachty – Poznań, 29 VII 1757 (AS, s. 576-577); Manifestacja senatorów, urzędników i szlachty – Poznań, 11 IV 1758 (AS, s. 579-581); Manifestacja szlachty – Nakło, 22 V 1758 (AS, s. 581-583); Manifestacja senatorów, urzędników i szlachty – Poznań, 16 IX 1758 (AS, s. 591-595); Manifestacja K. Miaskowskiego – Wschowa, 14 V 1759 (AS, s. 596-598).

⁸⁸³ Trzy inne znajdowały się przy granicy ze Śląskiem. T. Ciesielski, *Pogranicze polsko-pruskie*, s. 6.

i Nakle. Po bitwie pod Sarbinowem (Zorndorf), do której doszło 25 sierpnia, wycofali się jednak na linię Elbląga i Torunia, pozostawiając w Wielkopolsce niewielkie oddziały⁸⁸⁴. Tym samym nie zrealizowano saskiego pomysłu, by siły te przezimowały między Wartą a Notecią. Mogłyby one wówczas należycie zabezpieczać swoje magazyny w Wielkopolsce⁸⁸⁵. Na szkody poczynione przez żołnierzy rosyjskich żaliło się wielu szlachciców, zarówno tych bogatszych, jak i tych biedniejszych. Wojciech Miaskowski kasztelan kaliski w liście do Augustyna Działyńskiego wojewody kaliskiego proponował poinformować ministrów o zachodzących gwałtach i zdzierstwach⁸⁸⁶. Na podstawie brudnopisu odpowiedzi wojewody kaliskiego na list kasztelana kaliskiego można stwierdzić, że Augustyn Działyński w takiej sytuacji zalecił przeczekanie do sejmiku. Sytuację w województwach poznańskim i kaliskim mogli przedstawić na sejmie posłowie. Miałoby to całkowicie inny oddźwięk niż próby zgłoszenia tego problemu za pomocą innych środków. Działyński zwrócił też uwagę, że nie wszyscy ucierpieli, lecz głównie „ci [...], u których stał obóz i którzy mają blisko Poznania wioski swoje”⁸⁸⁷. Nieuwzględnienie tej sytuacji mogło mieć niekorzystne konsekwencje dla uzyskania rekompensat. Zarówno Działyński, jak i Miaskowski bardzo mocno zaangażowali się wówczas w próbę uzyskania satysfakcji za gwałty, których dopuszczali się Rosjanie⁸⁸⁸. Wiadomo, że w 1758 r. rada senatu zakładała, iż w związku z przemieszczającymi się siłami rosyjskimi ministrowie przeprowadzą odpowiednie rozmowy z posłem rosyjskim⁸⁸⁹. Sytuację komplikowało również to, że doszło do pewnych przesunięć w dyslokacji wojska. Od czerwca w Poznaniu nie było sztabu i batalionu regimentu pieszego królewicza⁸⁹⁰. Latem też zakończyła się wspomniana służba graniczna partii wielkopolskiej, część sił ewakuowano do Małopolski i na Mazowsze⁸⁹¹.

Tymczasem zbliżała się kolejna kampania sejmowa. Uniwersał królewski na sejmiki przedsejmowe z 15 czerwca 1758 r. niezbyt wyraźnie określał kierunki reform na

---

⁸⁸⁴ J. Kitowicz, *Pamiętniki, czyli Historia polska*, oprac. i wstęp P. Matuszewska, komentarz Z. Lewinówna, wyd. 2 popr., Warszawa 2005, s. 79-80; W. Dworzaczek, *Wobec wojen śląskich*, s. 860; T. Ciesielski, *Pogranicze polsko-pruskie*, s. 10.

⁸⁸⁵ W. Konopczyński, *Polska w dobie wojny siedmioletniej*, cz. 2: 1759-1763, Kraków-Warszawa 1911, s. 23.

⁸⁸⁶ W. Miaskowski do A. Działyńskiego – Golęcin, 17 VII 1758 (AS, s. 588).

⁸⁸⁷ Brudnopis odpowiedzi A. Działyńskiego do W. Miaskowskiego – [b.m.], [b.d., 1758] (AS, s. 589).

⁸⁸⁸ H. Dymnicka-Wołoszyńska, *Miaskowski Wojciech Maksymilian h. Bończa*, s. 549-550; G. Glabisz, „How can we free ourselves from this despotic Moscow oppression?”. *The attitude of Poznan and Kalisz voivodeships noblemen towards the Russian army actions in the years 1758-1759. Contribution to the history of the Seven Years' War*, „Open Military Studies” 1 (2020), s. 141-150. Podobne próby zgłoszeń skarg na gwałty i nadużycia podejmowali mieszkańcy Warmii, zob. J. Obłąk, *Warmia w dobie wojny siedmioletniej*, „Komunikaty Mazursko-Warmińskie” 1 (1963), s. 36-38, 41-45.

⁸⁸⁹ M. Markiewicz, *Rady senatu*, s. 78.

⁸⁹⁰ T. Ciesielski, *Armia koronna*, s. 505. Regiment pieszy kwaterował w Tyczynie.

⁸⁹¹ Chorągwie partii wielkopolskiej rozłożone były zwykle w województwach poznańskim, kaliskim, sieradzkim, inowrocławskim, mazowieckim, podlaskim, lubelskim i ziemi chełmskiej. T. Ciesielski, *Podział wojska na partie a struktura administracyjna ziem koronnych*, [w:] *Między barokiem a oświeceniem. Staropolski regionalizm*, s. 111.

nadchodzącym sejmie, który rozpocząć się miał 2 października. Zwracano uwagę, że duże kłopoty sprawiało opracowanie regularnej płacy dla wojska⁸⁹². Jeszcze 5 sierpnia z rana do Poznania przyjechał królewicz Karol. Chociaż nie zatrzymał się na długo, niektórzy urzędnicy i senatorowie uzyskali audiencję u niego. Po obiedzie wyjechał do obozu wojsk moskiewskich, w okolice Międzyrzecza⁸⁹³.

Mimo wszystko pozostawano pod wpływem wydarzeń rozgrywającej się wojny. Karol Malczewski napisał w liście do Jana Klemensa Branickiego z 11 sierpnia 1758 r. m.in.:

I jeszcze przed dwiema dniami poprzedzę sejmiki, ażebym mógł zjeżdżających się na obrady wojewódzkie w tym *praevenire* interesie. I spodziewać się potrzeba, że byle sejmik doszedł, mało kto się od nich odpisze. Z tych tu województw nie masz nic ciekawego, prawdy się dowiedzieć trudno. O ustawicznych donoszą potyczkach między moskiewskimi usarami i kozakami, i pruskim ledkim żołnierzem, z ostatniego awantazem. Wojsko rosyjskie jeszcze podobno nie wtargnęło w granice brandenburskie, oprócz niektórych partyi znacznych⁸⁹⁴.

Średzki sejmik przedsejmowy zebrał się 21 sierpnia. Oprócz tego, że Józefowi Szańickiemu podkoniuszemu koronnemu nie chciano przyznać pierwszeństwa przed innymi urzędnikami ziemskimi, niewiele wiadomo na temat tego zgromadzenia. Spór ten stał się oficjalną przyczyną zerwania sejmiku. Próbowano jeszcze uzyskać powtórny uniwersał, lecz bez powodzenia⁸⁹⁵.

W 1759 r. po raz kolejny w województwach poznańskim i kaliskim przeprowadzano wielkie operacje wojskowe. W lutym i marcu region najeżeli Prusacy. Oddział generała Moritza Franza von Wobersnowa zniszczył magazyny rosyjskie m.in. w Poznaniu, Międzychodzie, Międzyrzeczu, Obrzycku i Skwierzynie. Wydzielony oddział generała Brauna najeżeli Rydzyń i pochwycił Aleksandra Józefa Sułkowskiego⁸⁹⁶. Książę Sułkowski wcześniej dostarczał znaczne ilości towarów Rosjanom, a jego synowie walczyli z Prusakami w szeregach austriackich i rosyjskich. Znacznie silniejszy był korpus pruski, który wkroczył do regionu w końcu czerwca. Siłami tymi dowodził generał Christoph II von Dohna, a liczyły one blisko 29 tys. żołnierzy i 116 armat⁸⁹⁷. Jego za-

⁸⁹² Uniwersał Augusta III – Warszawa, 15 VI 1758 (AS, s. 583-585). Zob. Instrukcja Augusta III na sejmiki – Warszawa, 21 VIII 1758 (AS, s. 587); August III do urzędników – Warszawa, 15 VI 1758 (AS, s. 585-586).

⁸⁹³ K. Malczewski do J.K. Branickiego – Poznań, 11 VIII 1758 (AS, s. 589-590).

⁸⁹⁴ Tamże, s. 590.

⁸⁹⁵ T. Jaraczewski do J.K. Mniszcha – Poznań, 29 VIII 1758 (AS, s. 590); W. Miaskowski do J.K. Branickiego – Lubasz, 29 VIII 1758 (AS, s. 591). Brak posłów województw poznańskiego i kaliskiego w specyfikacji posłów na sejm w 1758 r. (*Dzienniki sejmowe z wieku XVIII*, t. 3: *Dzienniki sejmów z lat 1750, 1752, 1754 i 1758*, s. 283-284).

⁸⁹⁶ W. Konopczyński, *Polska w dobie wojny siedmioletniej*, cz. 2, s. 27-29; T. Ciesielski, *Pogranicze polsko-pruskie*, s. 12.

⁸⁹⁷ T. Ciesielski, *Pogranicze polsko-pruskie*, s. 13; zob. W. Miaskowski do Ch. II von Dohna-Schloiden – [b.m.], [b. dnia, VI?] 1759 (AS, s. 599).

daniem było rozbięcie korpusu rosyjskiego znajdującego się w Poznaniu, liczącego ok. 10 tys. żołnierzy oraz dalsze zniszczenie rosyjskiej infrastruktury⁸⁹⁸. Dowództwo pruskie ogłosiło 15 i 22 czerwca dwa manifesty, w których tłumaczyło się z podjętej interwencji w Polsce, żądało prowiantu oraz zachęcało do zaciągu w szeregi⁸⁹⁹. Prawdopodobnie jeszcze pod koniec czerwca Wojciech Miaskowski skierował list do generała von Dohny, w którym prosił o wyjaśnienie, dlaczego wkroczył z wojskiem do neutralnej przecież Rzeczypospolitej. Potępił też pisma, które zapewne rozprowadzali sami Prusacy⁹⁰⁰. Siły pruskie, pomimo protestów, przeprowadziły zaawansowane działania manewrowe, stoczyły kilka potyczek, ale nie udało się im rozbić rosyjskiego korpusu i zostały zmuszone do odwrotu⁹⁰¹. Jesienią dalsze wypadły w rejon Kalisza i Częstochowy urządziła jazda pruska⁹⁰². Przez południowe ziemie obu województw przeszło również wojsko austriackie, w sile ok. 25 tys. żołnierzy i 70 dział. Był to korpus feldmarszałka Gedeona Laudona, który wcześniej wspomagał Rosjan. Na przełomie października i listopada wyruszył on z okolic Głogowa na Morawy. Marszruta prowadziła przez okolice Wschowy, Leszna, Kalisza, Częstochowy i Krakowa⁹⁰³. Dnia 9 grudnia 1759 r. Wojciech Miaskowski wydał uniwersał informujący szlachtę województw poznańskiego i kaliskiego o wkroczeniu tych wojsk. Dokument ten podawał również, w jaki sposób będą wypłacane pieniądze za wręczane przez nie bilety⁹⁰⁴. Spora część Wielkopolan obwiniała Augusta III – jako sojusznika Austrii i Rosji – o pojawienie się nad Wartą i Prosną żołnierzy rosyjskich⁹⁰⁵.

13 maja 1759 r. zmarł Augustyn Działyński wojewoda kaliski, w ostatnim czasie występujący w imieniu szlachty przeciwko brutalności przemieszczających się wojsk, mający też duży posłuch wśród współbraci⁹⁰⁶. Anna z Radomickich Działyńska po śmierci męża radziła się Wojciecha Miaskowskiego, co należy uczynić z pieniędzmi wojewódzkimi, „których jest 50 000 zapieczętowanych”. Kasztelan poznański doradził, aby manifestem zapowiedzieć, że kwota zostanie przekazana osobie, którą wyznaczy sejmik⁹⁰⁷.

Już w sierpniu 1759 r. do Jerzego Augusta Mniszcha napływały informacje o przygotowaniach do sejmiku deputackiego, pochodzące z różnych źródeł. Spodziewano się, że Mniszech zjedzie osobiście na jego obrady, co było o tyle prawdopodobne, że przyjechał wcześniej na wysłuchanie przysięgi surogatora kaliskiego⁹⁰⁸. Do niego też

---

⁸⁹⁸ T. Ciesielski, *Pogranicze polsko-pruskie*, s. 12.

⁸⁹⁹ W. Konopczyński, *Polska w dobie wojny siedmioletniej*, cz. 2, s. 44.

⁹⁰⁰ W. Miaskowski do Ch. II von Dohna-Schlodien – [b.m.], [b. dnia, VI?] 1759 (*AS*, s. 599).

⁹⁰¹ T. Ciesielski, *Pogranicze polsko-pruskie*, s. 13.

⁹⁰² Tamże, s. 14.

⁹⁰³ Tamże, s. 14-15.

⁹⁰⁴ Uniwersał W. Miaskowskiego – Lubasz, 9 XII 1759 (*AS*, s. 611-612).

⁹⁰⁵ Z. Zielińska, *Starzeński Józef Nikodem h. Lis*, s. 401.

⁹⁰⁶ W. Konopczyński, *Działyński Augustyn h. Ogończyk*, s. 78-79.

⁹⁰⁷ W. Miaskowski do J.A. Mniszcha – Poznań, 15 VI 1759 (*AS*, s. 598).

⁹⁰⁸ W. Miaskowski do J.A. Mniszcha – Wschowa, 1 VIII 1759 (*AS*, s. 600); A. Gostomski do J.A. Mniszcha – Poznań, 17 VIII 1759 (*AS*, s. 600); W. Koszutski do J.A. Mniszcha – Poznań, 23 VIII 1759 (*AS*,

pokrzywdzeni przez wojska rosyjskie nadsyłali listy, skarżąc się i szukając sprawiedliwości. Podobna korespondencja trafiała zapewne również do innych ministrów⁹⁰⁹. Sejmik deputacki zakończony został niepowodzeniem, zerwał go pan Trzcński⁹¹⁰. W grodzie poznańskim było już wcześniej przygotowane miejsce na wpisanie zrywającego manifestu. Miał tego dokonać Józef Będkowski, ale pole te zostało jednak anulowane 10 września, a manifestacja rzeczywiście zrywająca sejmik została wniesiona trzy dni później przez Antoniego Borzęckiego⁹¹¹. Informację ukazującą nieco atmosferę obrad znaleźć można w pamiętniku Antoniego Barnaby Jabłonowskiego: „Deputatem zostać nie mogłem, albowiem w województwach było niedowierzanie z sprawy Koźmińskiej starościny wschowskiej o zabicie męża od sukcesorów jego, to jest Sokolnickiego i Górzynskich”⁹¹². Podczas sejmiku zamierzano wybrać posłów do króla z prośbą o protekcję, jednak na skutek rady Wojciecha Miaskowskiego kasztelana poznańskiego zaczęto na komisję deklarowaną od dworu rosyjskiego. Nie był to szczęśliwy wybór, gdyż jeszcze w grudniu nikt o takiej komisji nie słyszał⁹¹³.

Sejmik gospodarski z 11 września został zerwany przez Franciszka Święcickiego starościca korytnowskiego, który działał w imieniu Zygmunta Grodzickiego. Dzień później manifestację zrywającą wniesli do grodu poznańskiego Franciszek Święcicki i Adolf Rokossowski⁹¹⁴. Jak pisał Tadeusz Jaraczewski do marszałka nadwornego koronnego: „wszyscy zaś dojścia jego bardzo *zelose* pragnęli, tak dalece, że wszyscy się do szabli porwali i w drzwiach stanawszy, nikogo z smętacza wypuścić nie chcieli, tylko koniecznie legacyi do Króla się dopominali, użalając się na krzywdy i opresje wojska”⁹¹⁵.

Dzięki zaangażowaniu Piotra Pawła Sapięhy wojewody smoleńskiego i Wojciecha Miaskowskiego kasztelana poznańskiego udało się podczas obrad spisać listę krzywd wyrządzonych przez żołnierzy rosyjskich. O odszkodowanie za poniesione szkody miał ubiegać się u dowództwa rosyjskiego w Wielkopolsce specjalny pełnomocnik Jan Łochocki starosta osiecki⁹¹⁶. Prymas Władysław Łubieński dokument ten zaakceptował⁹¹⁷. Starosta osiecki przedstawił problemy mieszkańców Wielkopolski feldmarszał-

s. 600); W. Miaskowski do J.A. Mniszcha – Wschowa, 16 VIII 1759 (Bibl. Czart. 3836, s. 143-145).

⁹⁰⁹ G. Glabisz, „*How can we free...*”, s. 145.

⁹¹⁰ T. Jaraczewski do J.A. Mniszcha – Jaraczewo, 12 IX 1759 (AS, s. 601).

⁹¹¹ Anulowanie miejsca J. Będkowskiego – Poznań, 10 IX 1759 (AS, s. 600); Manifestacja A. Borzęckiego – Poznań, 13 IX 1759 (AS, s. 601).

⁹¹² [A.B. Jabłonowski], *Pamiętnik księcia*, s. 45. Ignacy Koźmiński starosta wschowski zmarł 24 VII 1757, po dwóch miesiącach od ciężkiego zranienia „z wrogiej ręki we wsi Sławin koło Ołoboku”. Jego żoną była Marianna/Maria Sapięha (Teki Dworzaczka – Metrykalnia – Katolickie – Część 2 – 10914; Teki Dworzaczka – Metrykalnia – Katolickie – Część 2 – 9025; Teki Dworzaczka – Metrykalnia – Katolickie – Część 4 – 25533).

⁹¹³ R. Zbijewski do J.A. Mniszcha – [b.m.], 12 XII 1759 (AS, s. 602).

⁹¹⁴ Manifestacja F. Święcickiego i A. Rokossowskiego – Poznań, 12 IX 1759 (AS, s. 602-603).

⁹¹⁵ T. Jaraczewski do J.A. Mniszcha – Jaraczewo, 12 IX 1759 (AS, s. 601).

⁹¹⁶ W. Konopczyński, *Polska w dobie wojny siedmioletniej*, cz. 2, s. 81; W. Konopczyński, J. Dygdała, *Sapięha Piotr Paweł h. Lis*, s. 152; G. Glabisz, „*How can we free...*”, s. 146.

⁹¹⁷ Punkta zawierające spis krzywd przedstawione przez J. Łochockiego P.S. Sałtykowi – [b.m.], [b.d., 1759] (AS, s. 604).

kowi Piotrowi Siemionowiczowi Sałtykowowi w Kórniku 17 listopada 1759 r. Przedstawiony przez Łochockiego wypis liczył 21 punktów. Wymieniał przykłady najazdów, rabunków, morderstw i innych aktów przemocy. Ważne było też uregulowanie warunków zaopatrzenia wojska rosyjskiego; na przykład chodziło o to, by płacono ono pieniędzmi, a nie kwitami. Łochocki zdawał sobie sprawę, że dowództwo rosyjskie nie chce rozmawiać na ten temat. Nie został on też najzyczliwiej przyjęty. Chociaż rosyjski feldmarszałek odpowiedział na wszystkie 21 punktów, udzielone zapewnienia nie mogły jednak zadowolić szlachty. Dla przykładu, szlachta poruszona była najazdem na Cerekwicę, gdzie pobito Ludwikę z Korytowskich Godlewską łowczyną inowrocławską i jej syna Marcelina lub Ludwika Nieżychowskich. Syn „powtórnie w dyby wzięty, poty więziony był, póki się nie okupił”. Feldmarszałek Sałtykow odpowiedział, że za to zajście odpowiadają Prusacy, którzy przebrali się za Kozaków. Na pozostałe podniesione przez dostarczone pismo kwestie Rosjanie udzielili odpowiedzi w podobnym, lekceważącym stylu⁹¹⁸. Jan Małachowski kanclerz wielki koronny sugerował w liście do starosty osieckiego, aby spisać wszystkie problematyczne punkty i przesłać je Kasprowi Rogalińskiemu staroście obornickiemu celem przedstawienia krzywd na dworze petersburskim⁹¹⁹. Rogaliński wyjechał w grudniu 1758 r. do Petersburga, gdzie miał uzyskać kontrakty na zaopatrzenie wojsk rosyjskich w żywność i furaz. Późną wiosną 1759 r. powrócił co prawda do kraju, lecz ponownie wyjechał nad Nową, by dalej reprezentować interes szlachty⁹²⁰. I rzeczywiście, otrzymawszy listy uwierzytelniające od prymasa Łubieńskiego – który przyjął rolę mediatora z Rosją – i senatu, w styczniu 1760 r. Rogaliński był prezentowany na dworze rosyjskim, gdzie przedstawił problemy szlachty województw poznańskiego i kaliskiego. Po wsparciu ze strony dyplomacji saskiej otrzymał zgodę na powołanie komisji do uregulowania sporów⁹²¹. Strona rosyjska proponowała początkowo Królewiec jako miejsce jej pracy, natomiast starosta obornicki sugerował, że lepszym miejscem byłby Poznań lub Toruń. W tym samym

⁹¹⁸ J. Łochocki do J. Małachowskiego – [b.m.], 21 XI 1759 (AS, s. 603-604); J. Łochocki do J.A. Mniszcha – Poznań, 22 XI 1759 (Bibl. Czart. 3835, s. 149-164); Punkta zawierające spis krzywd przedstawione przez J. Łochockiego P.S. Sałtykowi – [b.m.], [b.d., 1759] (AS, s. 604-609) – stąd cytaty; I. Twardowski do J.A. Mniszcha – Poznań, 7 XII 1759 (Bibl. Czart. 3835, s. 259); Odpowiedź P.S. Sałtykowa do województw – Kwidzyn, 8 XII 1759 (AS, s. 609-611); W. Konopczyński, *Polska w dobie wojny siedmioletniej*, cz. 2, s. 81-82; G. Glabisz, „How can we free...”, s. 146-148.

⁹¹⁹ J. Małachowski do J. Łochockiego – [b.m.], 28 XI 1759 (AS, s. 609).

⁹²⁰ J. Dygdała, *Rogaliński Kasper h. Łódzia*, [w:] PSB, t. 31, s. 404-408. Zob. K. Rogaliński do J.A. Mniszcha – Petersburg, 7 II 1759 (Bibl. Czart. 3836, s. 465-468); K. Rogaliński do J.A. Mniszcha – Petersburg, 4 VII 1760 (Bibl. Czart. 3840, s. 288); K. Rogaliński do J.A. Mniszcha – Petersburg, 8 VII 1760 (Bibl. Czart. 3840, s. 309); K. Rogaliński do J.A. Mniszcha – Petersburg, 18 VII 1760 (Bibl. Czart. 3840, s. 327).

⁹²¹ J. Dygdała, *Rogaliński Kasper h. Łódzia*, s. 404-408; W. Konopczyński, *Polska w dobie wojny siedmioletniej*, cz. 2, s. 83; E. Rostworowski, *Łubieński Władysław Aleksander h. Pomian*, [w:] PSB, t. 18, Wrocław [i in.] 1973, s. 508. Kasper Rogaliński miał wystąpić w sprawie odszkodowań również dla Warmii, J. Obląk, *Warmia w dobie wojny siedmioletniej*, s. 38-39. Ze strony polskiej komisarzem był Kazimierz Wykowski stolnik czerwonołódzki, zaś w pracach uczestniczyła jeszcze jedna osoba, pracująca w charakterze regenta, J. Kitowicz, *Pamiętniki*, s. 92-94.

czasie ks. Antoni Sułkowski interweniował na dworze petersburskim, licząc na pomoc w sprawie uwolnienia swojego ojca Aleksandra Józefa łowczego litewskiego, więzionego przez Prusaków w Głogowie. Sułkowski żalił się, że szlachta podnosi swoje bolączki, a pomija wielką krzywdę „w wzięciu nam gwałtem ziemianina naszego z własnego jego domu”⁹²².

W 1760 r. Rosjanie i Prusacy przeprowadzili kolejne operacje wojskowe. Żołnierze carycy Elżbiety Piotrowny rozmieścili w wielu miejscach Wielkopolski magazyny, m.in. w Poznaniu przekształcono w nie kancelarię oraz izbę sądową, a dziedziniec zamku został zastawiony prochem i amunicją. Podobnie na zamku kaliskim złożono amunicję, proch, bomby i granaty. To wszystko stwarzało niebezpieczeństwo nie tylko dla mieszkańców tych miast, ale przede wszystkim dla przechowywanych tam archiwów grodzkich i ziemskich. Prusacy w maju pokonali siły moskiewskie pod Krotoszynem, przejęli kontrolę nad rejonem Kalisza oraz Wschowy i Grodziska⁹²³. Wydane zostały też nowe żądania określające dostawę surowców dla wojsk znajdujących się w granicach województw poznańskiego i kaliskiego. Ordynansem z 1 czerwca 1760 r. komendant poznański generał Wasilij Iwanowicz Suworow informował o zasadach wystawiania prowiantów i furaży dla sił rosyjskich⁹²⁴.

W takich właśnie okolicznościach doszło do pierwszego z pięciu zjazdów senatorów, urzędników i szlachty województw poznańskiego i kaliskiego w czasie wojny siedmioletniej, który nosił znamiona sejmiku. Odbył się on 26 czerwca 1760 r. w Poznaniu. Wybrano podczas niego deputatów do wojska rosyjskiego w osobach podkomorzych J.K.M. Władysława Gurowskiego i Antoniego Miaskowskiego. Do osób tych należało zgłaszać wszelkie skargi wynikające z łamania prawa przez Rosjan. Mogli je przedstawiać nie tylko szlachcice, ale też duchowieństwo, mieszczenie i poddani. Wynagrodzenie dla deputatów wynosiło po 25 czerwonych zł⁹²⁵. Wojciech Miaskowski, „będąc tu pierwszym senatorem w tych województwach poznańskim i kaliskim z przytomnych, do którego też pierwsza należy czułość około nich”, napisał list z datą zjazdu do dowodzącego feldmarszałka Sałtykowa, prosząc o „proceder dyskretne go z wolnym i neutralnym narodem obchodzenia się”. Obowiązujący nakaz zaopatrywania wojska rosyj-

⁹²² K. Rogaliński do J. Małachowskiego – Petersburg, 28 I 1760 (AS, s. 612-613) – stąd cytaty; W. Konopczyński, *Polska w dobie wojny siedmioletniej*, cz. 2, s. 83-85. Antoni Sułkowski jako ochotnik znalazł się podczas wojny siedmioletniej w szeregach rosyjskich. Wziął udział w bitwie pod Sarbinowem, gdzie został lekko ranny i wzięty do niewoli pruskiej. Po zwolnieniu w 1759 r. interweniował w Berlinie w sprawie uwięzionego ojca. Później znalazł się w Petersburgu, gdzie otrzymał Order Aleksandra Newskiego (D. Dukwicz, M. Zwierzykowski, *Sułkowski Antoni h. Sulima*, [w:] PSB, t. 45, Warszawa-Kraków 2007-2008, s. 531).

⁹²³ A. Niegolewski do J.A. Mniszcha – Poznań, 27 VI 1760 (AS, s. 625-626); A. Skrzypiński do J.A. Mniszcha – Kalisz, 18 VIII 1760 (AS, s. 629). Zob. też: I. Twardowski do J.A. Mniszcha – Poznań, 28 VIII 1760 (AS, s. 631); W. Miaskowski do J.A. Mniszcha – Poznań, 29 VIII 1760 (AS, s. 633); W. Gurowski do J.A. Mniszcha – Kalisz, 6 IX 1760 (AS, s. 634); T. Ciesielski, *Pogranicze polsko-pruskie*, s. 15.

⁹²⁴ Ordynans W.I. Suworowa – Poznań, 1 VI 1760 (AS, s. 613-614).

⁹²⁵ Instrukcja dana deputatom – Poznań, 26 VI 1760 (AS, s. 614-615); W. Konopczyński, *Polska w dobie wojny siedmioletniej*, cz. 2, s. 134-135.

skiego oceniał jako bardzo uciążliwy⁹²⁶. Ułożono punkty, które przedłożono generałowi Suworowowi, komendantowi poznańskiemu⁹²⁷. Podczas zjazdu postanowiono również, by Kasper Rogaliński komisarz generalny wydał uniwersały do województw poznańskiego i kaliskiego oraz województw i ziem pobliskich, które usprawnić miały sposoby wydawania prowiantów i furazów dla wojska pod dowództwem ks. Michaiła Wołkońskiego, według dymów w taryfach wyrażonych. Dalej próbowano uregulować zasady kwaterunków i wyboru furazów⁹²⁸. W konsekwencji zapadłych decyzji, 28 czerwca wojewoda kaliski Miaskowski informował województwa poznańskie i kaliskie za pomocą uniwersału o przekazaniu punktów generałom rosyjskim zarządzającym magazynem wojskowym oraz o działających komisarzach Władysławie Gurowskim i Antonim Miaskowskim. Była w nich mowa o zadośćuczynieniu za krzywdy wyrządzone przez wojsko rosyjskie, a także o sprawniejszym przemieszczaniu się tychże sił⁹²⁹.

Podstawy prawne zjazdu w Poznaniu nie dla wszystkich były zrozumiałe, tak jak zasadność wypłaty wynagrodzenia dla wybranych deputatów. Zygmunt Grodzicki miecznik kaliski w liście do Jerzego Augusta Mniszcha wskazywał miesiąc później, że odbycie takiego zjazdu było bezprawne. W jego opinii nic nie wskazywało na polepszenie się sytuacji, „[...] bo pod dwiema młotami z ukazów moskiewskich, jako uniwersałów j.w. jm. pana wojewody kaliskiego jęczeć musimy szlachta i jak owi, co arkę budowali, a w nią nie weszli, narzekali, tak my na tych panów komisarzy wyrzekać musimy [...]”⁹³⁰. Grodzicki był krytyczny wobec działań wojewody kaliskiego związanych z aktualną sytuacją w Wielkopolsce.

W tym też roku zbierał się sejm. Uniwersał królewski z 12 czerwca zwoływał sejmik przedsejmowy w Środzie na 25 sierpnia. Wspomniano w nim ogólnie potrzebę reform ekonomicznych, trybunałów i sił państwowych⁹³¹. Przygotowana na tę kampanię sejmową instrukcja Augusta III była bardzo krótka. Właściwie to zostały wymienione tylko najbardziej potrzebne zdaniem dworu kierunki działań: aukcja, reforma ekonomii, poprawa trybunałów oraz pomoc przy składaniu skarg na nadużycia wojsk⁹³². List na sejmiki przedsejmowe rozesłał Jan Klemens Branicki wojewoda krakowski, hetman wielki koronny. Przekonywał, że na nadchodzącym sejmie należy przede wszystkim wyznaczyć posłów na kongres, którzy dopominaliby się o zadośćuczynienie dla Rzeczypospolitej za szkody poniesione podczas trwającej wojny oraz należy doprowadzić do reformy monetarnej⁹³³. Wiadomo jednak, że list ten nie był w Środzie czytany⁹³⁴.

---

⁹²⁶ W. Miaskowski do P.S. Sałykowa – Poznań, 26 VI 1760 (4S, s. 616); W. Konopczyński, *Polska w dobie wojny siedmioletniej*, cz. 2, s. 134.

⁹²⁷ Punkta – Poznań, 26 VI 1760 (4S, s. 617-619).

⁹²⁸ Tamże (4S, s. 619-620).

⁹²⁹ Uniwersał W. Miaskowskiego – Poznań, 28 VI 1760 (4S, s. 620-621); A. Miaskowski do J.A. Mniszcha – Poznań, 24 VII 1760 (Bibl. Czart. 3840, s. 341-342).

⁹³⁰ Z. Grodzicki do J.A. Mniszcha – Poznań, 25 VII 1760 (4S, s. 621-622).

⁹³¹ Uniwersał Augusta III – Warszawa, 12 VI 1760 (4S, s. 622-624).

⁹³² Instrukcja Augusta III na sejmiki – Warszawa, 12 VI 1760 (4S, s. 624-625).

⁹³³ J.K. Branicki na sejmiki – Białystok, 2 VIII 1760 (4S, s. 626-628).

⁹³⁴ Z. Zielińska, *Starzeński Józef Nikodem h. Lis*, s. 401.

Sejmik przedsejmowy województw poznańskiego i kaliskiego z 1760 r. został niemal już tradycyjnie zerwany. Okoliczności tego zgromadzenia były szczególne. Jeszcze w nocy przed nim doszło w Środzie do poważnego incydentu. Żołnierze z chorągwi wojewódzkiej, podlegający rotmistrzowi Gabrielowi Skórzewskiemu, pojmali Kaspra Zakrzewskiego w jego gospodzie, czym pogwałcony został immunitet osoby przybywającej na sejmik⁹³⁵. Przechodząc do obrad sejmiku, podczas wotów senatorskich pierwszy głos zabrał Wojciech Miaskowski wojewoda kaliski. Aukcję wojska uznał za niezwykle ważną. Wśród pozostałych wymienionych przez niego kierunków reform znalazły się także: otwarcie mennicy, wspomoczenie handlu, poprawa trybunałów, koekwacja podatków, płacenie sprawiedliwej kwarty. Zwrócił też uwagę na *liberum veto*, które kiedyś stanowiło cenny fundament ustroju, teraz jednak „do ostatniego upadku i hańby przyprowadza naród polski”. Podobnie wypowiedzieli się kasztelanowie: Ignacy Twardowski poznański, Józef Klemens Mielżyński kaliski i Roch Zbijewski gnieźnieński. Sejmik został zerwany protestacją wyrażoną przez pana Niniewskiego, szlachcica z powiatu konińskiego. Dokonał tego w momencie, gdy miano przystąpić do wyboru marszałka. Dobyto szabel, pana Niniewskiego osłaniała „znaczna liczba” szlachty konińskiej, „ten tumult jednak był bez najmniejszego krwi rozlania”. Do niepowodzenia sejmiku miał przyczynić się Władysław Gurowski szambelan⁹³⁶. Ten wraz z panem Cumanem, liwerantem rosyjskim, nie mogąc wywiązać się z umowy zawartej z Rosjanami, nałożył na miasta kontrybucje⁹³⁷. Dyskusja toczyła się wokół rosyjskich gwałtów i zdzierstw. Zarzucono szambelanowi, że prowadzi interesy z Moskwą i spekuluje na prowiantach dla sił rosyjskich. Atak na szambelana przeprowadzili Skórzewscy – Michał podkomorzy poznański i Franciszek generał wojsk koronnych. Ten drugi przekonywał, że komisarze do wojska moskiewskiego nie są potrzebni, bo nie widać pozytywnych wyników ich działania, lecz tylko zbędny wydatek⁹³⁸.

Chociaż w niniejszym opracowaniu pominięto sejmiki elekcyjne, oddzielne w Wielkopolsce dla województw poznańskiego oraz kaliskiego i dla ziemi wschowskiej, warto jednak przyrzeć się bliżej jednej elekcji, gdyż jej przebieg i wynik stał się źródłem poważnego sporu. Sejmiki elekcyjne były w tym czasie często zrywane, a długie wakaty na urzędach negatywnie wpływały na sądownictwo ziemskie. Takie zgromadzenia

⁹³⁵ Manifest – Kalisz, 24 IX 1760 (AS, s. 635); M. Zwierzykowski, *Geneza i funkcjonowanie chorągwi*, s. 132.

⁹³⁶ I. Twardowski do J.A. Mniszcha – Poznań, 28 VIII 1760 (AS, s. 631); Z. Turno do J.A. Mniszcha – Poznań, 28 VIII 1760 (AS, s. 631); Diariusz sejmiku z 25 VIII 1760 (AS, s. 631-632) – stąd cytaty; W. Miaskowski do J.K. Branickiego – Poznań, 29 VIII 1760 (AS, s. 633). W kampanii sejmowej 1760 r. wiele zgromadzeń zerwała kamaryla Mniszcha (W. Konopczyński, *Polska w dobie wojny siedmioletniej*, cz. 2, s. 140).

⁹³⁷ Kwilecki do J.A. Mniszcha – Poznań, 18 IX 1760 (AS, s. 647); I. Twardowski do J.A. Mniszcha – Poznań, 17 IX 1760 (AS, s. 658).

⁹³⁸ I. Twardowski do J.A. Mniszcha – Poznań, 28 VIII 1760 (AS, s. 631); Z. Turno do J.A. Mniszcha – Poznań, 28 VIII 1760 (AS, s. 631); Diariusz sejmiku z 25 VIII 1760 (AS, s. 631-632); W. Miaskowski do J.K. Branickiego – Poznań, 29 VIII 1760 (AS, s. 633).

niekiedy próbowano „utrzymać”, organizując kradzież sejmiku⁹³⁹. W wyniku rozgrywki politycznej w dniu 17 sierpnia 1760 r. odbyły się w Kaliszu właściwie dwie elekcje na sędziego ziemskiego kaliskiego. Jedna grupa szlachty miała zgromadzić się na obradach już o godzinie trzeciej nad ranem, natomiast druga dwie godziny później⁹⁴⁰. Elekcje te wzbudzały szczególne zainteresowanie⁹⁴¹ i doprowadziły do dużego sporu między dwoma szczególnie aktywnymi kandydatami: Franciszkiem Walknowskim i Tadeuszem Zakrzewskim podsędkiem ziemskim kaliskim. Echo tego wydarzenia powracało w kolejnych miesiącach, a Franciszek Walknowski złożył przysięgę dopiero we wrześniu 1761 r.⁹⁴²

Ignacy Twardowski kasztelan poznański zaangażował się w utrzymanie sejmiku deputackiego, który miał miejsce 15 września 1760 r. W liście do Jerzego Augusta Mniszcha prosił, aby marszałek nadworny koronny wpłynął na Ksawerego Sokolnickiego chorążego poznańskiego i Gorzeńskiego, którzy prawdopodobnie wystąpiliby przeciwko Sapieżowi wojewodzie smoleńskiemu. Spodziewano się, że ten ostatni będzie dążył do zniszczenia sejmiku⁹⁴³, chociaż sam Sapieha deklarował coś przeciwnego⁹⁴⁴. Trzeba było również liczyć się ze zdaniem Wojciecha Miaskowskiego wojewody kaliskiego⁹⁴⁵. Przed obradami wysunięto wiele nazwisk kandydatów do funkcji deputackiej. W dyskusjach pojawiali się m.in. Maciej Kołaczkowski sędzia ziemski poznański, Jan Lipski sędzia surogator grodzki kaliski, pan Bogusławski, Jan Korytowski podstoli kaliski, pan Bojanowski, Stefan Zielonacki komornik graniczny poznański, Franciszek Walknowski, Andrzej Gostomski pisarz grodzki poznański, Antoni Krzycki kasztelan nakielski, Zygmunt Grodzicki miecznik kaliski, Ludwik Hersztopski⁹⁴⁶. Wymienieni wyżej Krzycki, Grodzicki i Hersztopski to najpilniejsze kandydaty Piotra Pawła Sapiehy, a za Korytowskim optował Wojciech Miaskowski⁹⁴⁷. Przed sejmikiem wojewodowie kaliski i smoleński oraz kasztelan poznański naradzali się wspólnie nieopodal Środy. Chociaż Piotr Paweł Sapieha szczególnie promował do funkcji deputackiej Ludwika Hersztopskiego, to funkcję tę objął marszałek sejmiku Józef Łącki.

---

⁹³⁹ M. Zwierzykowski, *Liberum veto*, s. 113-114.

⁹⁴⁰ A. Skrzypiński do J.A. Mniszcha – Kalisz, 18 VIII 1760 (AS, s. 629); P.P. Sapieha do J.A. Mniszcha – Kalisz, 18 VIII 1760 (AS, s. 630). Przytoczone w tekście godziny pochodzą z listu Aleksego Skrzypińskiego.

⁹⁴¹ I. Twardowski do J.A. Mniszcha – Poznań, 17 IX 1760 (AS, s. 645); Z. Grodzicki do J.A. Mniszcha – Poznań, 17 IX 1760 (AS, s. 647); AS, s. 647, przypis 778. List T. Zakrzewskiego do J.A. Mniszcha obszernie cytuje M. Zwierzykowski (*Liberum veto*, s. 113).

⁹⁴² Manifestacja R. Zbijewskiego i grupy szlachty – Kalisz, 1 X 1760 (AS, s. 656-657); F. Walknowski do J.A. Mniszcha – Kalisz, 22 IX 1761 (AS, s. 709).

⁹⁴³ I. Twardowski do J.A. Mniszcha – Poznań, 28 VIII 1760 (AS, s. 637); Z. Turno do J.A. Mniszcha – Poznań, 28 VIII 1760 (AS, s. 638); W. Miaskowski do J.A. Mniszcha – Poznań, 29 VIII 1760 (AS, s. 638).

⁹⁴⁴ I. Twardowski do J.A. Mniszcha – Poznań, 14 IX 1760 (AS, s. 641).

⁹⁴⁵ Tamże.

⁹⁴⁶ W. Miaskowski do J.A. Mniszcha – Poznań, 29 VIII 1760 (AS, s. 638); S. Chłapowski do J.A. Mniszcha – [b.m.], 11 IX 1760 (AS, s. 639); [A.B. Jabłonowski], *Pamiętnik księcia*, s. 49-50.

⁹⁴⁷ M. Czeppe, *Kamaryla Pana z Dukli*, s. 148-149.

Mimo obaw sejmik deputacki w 1760 r. udało się utrzymać. Przyjęte laudum było bardzo krótkie i właściwie informowało tylko o wyborze deputatów⁹⁴⁸. Wybór marszałka sejmiku i jednocześnie deputatów nastąpił zaraz na samym początku zgromadzenia: „Nominacja deputatów była sztuczna, bo razem w zagajeniu wszystko się stało i nie postrzegli się, dopiero jak marszałek dziękował [...]”⁹⁴⁹. Wojciech Miaskowski wojewoda kaliski celowo zaraz przy zagajeniu nominował marszałka, asesorów i deputatów. Dzięki temu fortelowi sejmik nie został zerwany. Wydaje się, że należy tutaj widzieć sprawnie rozegraną intrygę polityczną; taka rekomendacja osoby marszałka zwykle się nie zdarzała. Sytuacja ta była żywo omawiana i komentowana, co też może świadczyć o jej nadzwyczajności. W kole sejmikowym nie uznano protestu pana Gliszczyńskiego, który wystąpił w momencie, gdy wojewoda kaliski zamierzał nominować marszałka⁹⁵⁰. W dniu sejmiku złożono w grodach trzy manifestacje przeciwko niemu – dwie w Poznaniu oraz jedną w Pyzdrach⁹⁵¹. Wiadomo też, że pod koniec września woźny Michał Jasiński, z polecenia Andrzeja Ostaszewskiego, żądał okazania laudum sejmiku deputackiego z 15 września w grodzie poznańskim⁹⁵². Piotr Paweł Sapieha był niezadowolony z wyboru deputatów. W dniu 1 października manifestację do grodu kaliskiego wniosła grupa szlachciców, na czele której stał właśnie wojewoda smoleński; podtrzymywała ona manifestację zrywającą sejmik deputacki⁹⁵³. Również w Piotrkowie Sapieha działał przeciwko deputatom wielkopolskim⁹⁵⁴.

Sejmik gospodarski z 16 września został zerwany. Podział wśród szlachty był wyraźny, a wpływ na obrady miał nadzwyczajny przebieg sejmiku deputackiego i wątpliwości co do jego legalnego zakończenia. Kiedy wojewoda kaliski zamierzał przystąpić do zagajenia, odezwał się Michał Skórzewski podkomorzy poznański, prosząc o wyjaśnienie rezultatu sejmiku deputackiego, na którym nie był obecny. Pomimo kontrowersji udało się wybrać marszałka – został nim Wojciech Rydzyński podstoli poznański. Chociaż nominowano też komisarzy do Radomia, sejmik został zablokowany przy wyborze komisarzy na Komisję Skarbową Poznańską i w efekcie rozszedł się bez podjęcia uchwał⁹⁵⁵.

⁹⁴⁸ Laudum z 15 IX 1760 (AS, s. 641-642).

⁹⁴⁹ I. Twardowski do J.A. Mniszcha – Poznań, 17 IX 1760 (AS, s. 646).

⁹⁵⁰ W. Miaskowski do J.K. Branickiego – Gołęcin, 18 IX 1760 (AS, s. 648); W. Miaskowski do J.K. Branickiego – Gołęcin, 26 IX 1760 (AS, s. 653); Diariusz sejmiku z 15 IX 1760 (AS, s. 642-643); W. Suchodolski do J.A. Mniszcha – Poznań, 18 IX 1760 (AS, s. 649); S. Chłapowski do J.A. Mniszcha – [b.m.], 18 IX 1760 (AS, s. 650); M. Czeppe, *Kamaryla Pana z Dukli*, s. 149.

⁹⁵¹ Manifestacja J. Gliszczyńskiego – Poznań, 15 IX 1760 (AS, s. 644); Manifestacja A. Zakrzewskiego, H. Koszutskiego, F. Łuby Oziemkowskiego – Poznań, 15 IX 1760 (AS, s. 644); Manifestacja W. Budziszewskiego, J. Bądkowskiego, J. Radolińskiego – Pyzdry, 15 IX 1760 (AS, s. 645).

⁹⁵² Żądanie M. Jasińskiego – Poznań, 27 IX 1760 (AS, s. 652).

⁹⁵³ Manifestacja P.P. Sapiehy i grupy szlachty – Kalisz, 1 X 1760 (AS, s. 654-655).

⁹⁵⁴ [A.B. Jabłonowski], *Pamiętnik księcia*, s. 49-52.

⁹⁵⁵ W. Miaskowski do J.K. Branickiego – Gołęcin, 18 IX 1760 (AS, s. 648); S. Chłapowski do J.A. Mniszcha – [b.m.], 18 IX 1760 (AS, s. 650-651); M. Skórzewski do J.A. Mniszcha – [b.m.], 19 IX 1760 (AS, s. 652); W. Suchodolski do J.A. Mniszcha – Poznań, 18 IX 1760 (AS, s. 659).

Zniszczenia na terenie województw wielkopolskich spowodowane przez siły rosyjskie były ogromne. W końcu listopada 1760 r. Jan Łochocki starosta osiecki opisywał sytuację prymasowi Władysławowi Łubieńskiemu:

[...] jako to od Poznania aż do Ślńska, na kilka mil wszcz zboża stradowane, zżęte, spasiono, furami pasze ze wszystkiej tej okolicy pozabierane, wsie i przedmieścia z poszycia poodzierane, poopalane, zabierane w snopach jarzynnego zboża, a po tak zdezelowanych wsiach liczne koło Poznania inkwaterunki, nie tylko pozostałego zgubę inwentarza obiecują, ale poddanych ludzi, których posesorowie dotąd groszem i nadzieją pomyślniejszej chwili utrzymują, nieochybnie do rozsypki przyprowadzą, i wielką, a nigdy nie nadgrodzoną tak pięknego kraju już przyniosły ruinę⁹⁵⁶.

Niezwykle trudno było uzyskać ze strony wojskowych jakąkolwiek rekompensatę za nadużycia. W interesie pokrzywdzonej szlachty z województw poznańskiego i kaliskiego starosta osiecki wprawdzie rozmawiał z feldmarszałkiem Sałtykowem, jednak kontakt ten nie dawał szans na uzyskanie zadośćuczynienia we wszystkich poruszonych kwestiach⁹⁵⁷.

W 1761 r. August III zwołał sejm nadzwyczajny, który rozpoczął się 27 kwietnia w Warszawie. Sejmik w Środzie odbył się 16 marca. Uniwersał królewski zalecał poświęcenie dwóch tygodni obrad na zwalczenie kryzysu monetarnego⁹⁵⁸. Problem narażał przez lata, a kraj zalany był monetą niskiej jakości. Głównym winowajcą były Prusy, które po zajęciu Saksonii weszły w posiadanie oryginalnych stempli mennicznych i biły monetę ze zmniejszoną zawartością srebra. List Augusta III do senatorów oraz oszczędna w treści instrukcja na sejmiki przedsejmowe zwracały uwagę właśnie na problem monety⁹⁵⁹. Prymas Władysław Łubieński przed sejmikami uzasadniał słuszność inicjatywy królewskiej. Jego zdaniem reforma monety powinna być połączona również z ufundowaniem mennicy. Pozostawienie problemów monetarnych samym sobie uniemożliwiałoby przeprowadzenie aukcji⁹⁶⁰. Obawiano się, że skargi na działalność wojsk rosyjskich zdominują dyskusję przedsejmową i w efekcie naprawa monety przesunięta zostanie na dalszy plan. Podnoszono, że przysłano do Warszawy komisarza reprezentującego dwór petersburski⁹⁶¹. Komisarz królewski Kazimierz Wykowski stolnik czerwonogrodzki 14 marca wydał w Warszawie uniwersał w sprawie nadużyć wojsk rosyjskich. W Poznaniu i Kaliszu uniwersał oblatowano 1 i 15 kwietnia, a więc już po sejmiku przedsejmowym. Dokument zachęcał, by poszkodowani dochodzili swoich praw za poniesione straty. Szkody należało udokumentować, a miejscem pracy komi-

---

⁹⁵⁶ J. Łochocki do W. Łubieńskiego – Poznań, 27 XI 1760 (AS, s. 660).

⁹⁵⁷ Tamże, s. 659-661.

⁹⁵⁸ Uniwersał Augusta III – Warszawa, 16 III 1761 (AS, s. 662-664).

⁹⁵⁹ August III do senatorów – Warszawa, 31 I 1761 (AS, s. 664); Instrukcja Augusta III na sejmiki – Warszawa, 31 I 1761 (AS, s. 666-667).

⁹⁶⁰ W. Łubieński na sejmiki – [b.m.], [b.d., 1761] (AS, s. 667-668).

⁹⁶¹ W. Łubieński do nieznaney osoby – Skierniewice, 9 III 1761 (AS, s. 669).

sji zajmującej się tą sprawą był Toruń⁹⁶². W tym czasie w Wielkopolsce rozkładały się nowe siły rosyjskie przybyłe z Pomorza, pod dowództwem Gottloba Curta von Tottlebena. Stanowiło to utrudnienie dla szlachty w dotarciu na sejmik. Przeszkodą mogła też być powódź⁹⁶³.

Ze względu na chorobę na sejmik nie mógł przybyć Wojciech Miaskowski. Przekonywał on jednak swoich przyjaciół, aby działali na rzecz powodzenia obrad⁹⁶⁴. Wojewoda kaliski uważał, że jeśli mennica miałaby zostać zorganizowana jako prywatne przedsiębiorstwo, powinna być poddana dozorowi komisji sejmowej i gwarancji skarbu. Za bardziej odpowiednie uważał jednak głównie pozyskanie sum z rewindykacji zaległości po byłych podskarbach⁹⁶⁵.

Posłem królewskim na sejmik przedsejmowy został uczeń konwiktu jezuickiego w Poznaniu Jakub Szoldrski starosta budzyński. Miał on wtedy 13 lat, był synem zmarłego przed kilkoma laty wojewody inowrocławskiego i starosty generalnego Wielkopolski Władysława Szoldrskiego. Występował on w asyście swoich jezuickich nauczycieli. Odczytał instrukcję poselską, którą zachęcał do wyboru „godnych i rozsądnych posłów”. Jego brat stryjeczny – Feliks Szoldrski – został marszałkiem sejmiku⁹⁶⁶. Skład poselski był zadowalający dla stronnictwa Mniszcha, a jedynie Antoni Poniński starosta kopanicki był stronnikiem Familii. Ocenia się, że włączenie go do składu poselskiego umożliwiło zakończenie sejmiku sukcesem⁹⁶⁷. Ignacy Twardowski referował Jerzemu Augustowi Mniszchowi: „Instrukcja napisana taka, jaka się tylko rzecz dała ciągnąć [...]. Musiał się pomiędzy posłów pomieścić jm. pan starosta kopanicki, bo inaczej to by się mogła cała praca nasza zepsuć. Ale mniejsza jest, kiedy jedenastu dobrych, to dwunasty musi *sequi pluralitatem*”⁹⁶⁸. Nie udało się ks. Augustowi Sułkowskiemu uzyskać funkcji, chociaż miał on na sejmiku swoich przyjaciół. Szczególnie mocno przeciwko niemu mieli wystąpić Adam Zakrzewski rotmistrz, Ludwik Zakrzewski podczaszyc łęczycki oraz Kasper Rogaliński starosta obornicki. Jest to jeden z przykładów, jak trudno było synom Aleksandra Józefa Sułkowskiego wejść do wielkiej polityki (po śmierci Augusta III i Sułkowskiego wiele w tej kwestii się zmieni)⁹⁶⁹.

Instrukcja na sejm zalecała złożenie podziękowań prymasowi, ministrom, a przede wszystkim marszałkowi nadwornemu koronnemu i generałowi województw wielkopolskich. Zgodnie z oczekiwaniami dużą wagę przywiązywano do reformy monetarnej. Po-

⁹⁶² Uniwersał K. Wykowskiego – Warszawa, 14 III 1761 (AS, s. 673); T. Kościański, *Sejmik przedsejmowy*, s. 176. Do komisji docierali delegaci również z innych regionów, których mieszkańcy byli poszkodowani przez żołnierzy rosyjskich, zob. J. Obłąk, *Warmia w dobie wojny siedmioletniej*, s. 44.

⁹⁶³ M. Swinarski do J.A. Mniszcha – Poznań, 15 III 1761 (AS, s. 674).

⁹⁶⁴ W. Miaskowski do J.A. Mniszcha – Lubasz, 12 V 1761 (AS, s. 670).

⁹⁶⁵ H. Dymnicka-Wołoszyńska, *Miaskowski Wojciech Maksymilian h. Bończa*, s. 550.

⁹⁶⁶ AS, s. 665, przypis 814. Zob. Mowa J. Szoldrskiego – Środa, 16 III 1761 (AS, s. 675) – stąd cytaty; M. Zwierzykowski, *Szoldrski Jakub Piotr Kiljan h. Łódzia*, s. 515; A. Mariani, *Przygotowanie do życia obywatelskiego*, s. 403-428.

⁹⁶⁷ M. Czeppe, *Kamaryla Pana z Dukli*, s. 150.

⁹⁶⁸ I. Twardowski do J.A. Mniszcha – Środa, 19 III 1761 (AS, s. 680).

⁹⁶⁹ Tamże; I. Twardowski do J.A. Mniszcha – Środa, 20 III 1761 (AS, s. 681-682).

jawił się postulat otwarcia mennicy, która biłaby dobrą monetę. Proces jej produkcji miał znaleźć się pod kontrolą podskarbiego wielkiego koronnego, bez wydzierżawiania. Hetmani mieli poczynić starania, aby fałszywa moneta nie napływała do kraju, dobra zaś nie uchodziła za granicę. Instrukcja jest kolejnym świadectwem poszukiwania przez szlachtę pomocy wśród senatorów wobec uciążliwej obecności wojska rosyjskiego. Trzeba było bowiem zadbać również o to, by to ono nie rozprowadzało złej monety⁹⁷⁰. Józef Starzeński pisarz ziemski poznański doniósł hetmanowi Branickiemu, że w instrukcji poselskiej nie zawarto aukcji wojska i korektury trybunału. Sejm zwołano w celu rozpatrzenia naglącego kryzysu monetarnego, a dodanie wspomnianych spraw groziłoby zerwaniem sejmiku⁹⁷¹.

Do pozytywnego zakończenia sejmiku przyczynili się m.in. Ignacy Twardowski kasztelan poznański, Andrzej Gostomski pisarz grodzki poznański, Andrzej Niegolewski chorąży kaliski, surogator grodzki poznański. Wiadomo, że w grodzie pyzdrskim manifest przeciw sejmikowi złożyli trzej obywatele gnieźnieńscy. Niestety, nie jest znana jego treść, gdyż księgi grodzkie z tego okresu spłonęły⁹⁷². Przeciwko manifestacji udanie wystąpili Tadeusz Zakrzewski podsedek kaliski oraz Piotr Drwęski. Uważano, że to Michał Miaskowski kasztelan łędzki stał za próbami zniszczenia sejmiku⁹⁷³.

Podobnie jak w dotychczas wspomnianych kampaniach sejmowych sejm poprzeciwników była bezwzględna walka polityczna, sejmiki były zrywane zarówno przez opozycję, jak i dwór. Doszło też do powtórnych sejmików przedsejmowych „prawie bez wiedzy opozycji”⁹⁷⁴. Przed sejmem nie odbyła się rada senatu. Zostało to wkrótce wykorzystane przez przeciwników sejmu. Obrady rozpoczęły się 27 kwietnia, jednak trwały one do 2 maja i zakończyły się niepowodzeniem. Przewodził im marszałek starej laski – Adam Małachowski. Już od samego początku obrad toczyła się batalia o alternatę. Posłowie krakowscy byli nieobecni, dlatego też dyskusję na temat alternaty prowadzili głównie posłowie poznańscy z litewskimi. Sejm bardzo długo obradował pasywnie. Podczas sesji trzeciej (29 kwietnia) poseł poznański Michał Skórzewski podkomorzy poznański „[...] prosił jmc i pana marszałka, aby ichmość panowie bielscy deklarowali się rzetelnie czyli chcą czyli niechcą sejmu? Ponieważ nadaremnie czas trawić za rzecz sądził nieprzyzwoitą, ile kiedy *ad praesens* województwa poznańskie i kaliskie od wojsk pogranicznych napelnione, i uciemiężone, ledwo posłom swoim na ten sejm zjechać pozwolił”⁹⁷⁵. Słowa te mają nieco szerszy kontekst. Wojska rosyjskie operowały głów-

⁹⁷⁰ Instrukcja dana posłom na sejm – Środa, 16 III 1761 (AS, s. 677).

⁹⁷¹ Z. Zielińska, *Starzeński Józef Nikodem h. Lis*, s. 401.

⁹⁷² A. Gostomski do J.A. Mniszcha – Środa, 18 III 1761 (AS, s. 679); I. Twardowski do J.A. Mniszcha – Środa, 19 III 1761 (AS, s. 680); I. Twardowski do J.A. Mniszcha – Środa, 20 III 1761 (AS, s. 681-682); W. Miaskowski do J.K. Branickiego – Środa, 22 III 1761 (AS, s. 683); S. Chłapowski do J.A. Mniszcha – [b.m.], 2 IV 1761 (AS, s. 683); AS, s. 683, przypis 852; I. Twardowski do J.A. Mniszcha – Jankowo, 12 IV 1761 (AS, s. 684); T. Kościański, *Sejmik przedsejmowy*, s. 180.

⁹⁷³ M. Czeppe, *Kamaryla Pana z Dukli*, s. 150.

⁹⁷⁴ W. Konopczyński, *Polska w dobie wojny siedmioletniej*, cz. 2, s. 207 – stąd cytaty; M. Czeppe, *Kamaryla Pana z Dukli*, s. 236-240, tab. 3-8. Zob. np. *Akta sejmikowe województwa bełskiego*, s. 685-690.

⁹⁷⁵ W jednej wersji rękopisów diariusza sejmowego czytamy nieco inaczej: „Jmc pan Skórzewski poseł poznański, widząc *in motu* zostającą izbę, domagał się od jmc i pana marszałka rezolucji, czy

nie na obszarze Wielkopolski, na Pomorzu i Żmudzi. W pozostałych regionach państwa polsko-litewskiego życie toczyło się w innym rytmie. Tam nie czuło się prochu, nie obserwowano wzmożonych przemarszów żołnierzy, nie trzeba było przekazywać im żywności i innych surowców⁹⁷⁶.

Był to też kolejny rok wojny siedmioletniej. Wobec powtarzających się problemów z aprowizacją w marcu dowództwo rosyjskie zamierzało wprowadzić komisarza generalnego dla całej prowincji, natomiast w powiatach działać miało czterech lub sześciu komisarzy⁹⁷⁷. Jednak w czerwcu August III upoważnił Kaspra Rogalińskiego i Władysława Gurowskiego do dochodzenia krzywd i szkód⁹⁷⁸. Pojawiły się kolejne gwałty. Żołnierze rosyjscy najechali w domach m.in. Wojciecha Rydzyńskiego stolnika poznańskiego oraz brata Rocha Zbijewskiego kasztelana gnieźnieńskiego, natomiast pan Ubysz, jak „innych wielu”, znajdował się w areszcie. Troskę wzbudzało także zabezpieczenie ksiąg i możliwość pracy kancelarii oraz sądu w Poznaniu, a wynikało to z tego, że Rosjanie zajmowali zamek. Przynajmniej część ksiąg udało się przenieść doraźnie do klasztoru oo. franciszkanów⁹⁷⁹. Po raz kolejny też Prusacy wykonywali operacje wojskowe w regionie, licząc na skuteczne niszczenie rosyjskiej infrastruktury wojskowej⁹⁸⁰.

Chociaż sejmik przedsejmowy w 1761 r. nie został zerwany i zakończył się pozytywnie, wrześniowe zgromadzenie deputackie nie miało takiego szczęścia. Familia zamierzała na sejmiku popierać na deputata kandydaturę Macieja Gliszczyńskiego pisarza ziemskiego kaliskiego, który uchodził za człowieka Stanisława Poniatowskiego kasztelana krakowskiego. Ignacy Twardowski był gotów dopuścić do funkcji deputackiej pisarza ziemskiego kaliskiego, przy czym pozostałe trzy miejsca powinny zostać – jak to napisał – w rękach „przyjaciół pewnych i dobrych”. Był gotów powierzyć funkcję

---

ichm. koledzy seymować będą lub nie? Bo inaczej, **mając gości moskiewskich** [podkreślenie T.K.] w domu swoim (co tu konsyderacyi nie ma, jak to niecznośnież membra Rzpltej boli) allegował, że mu się spieszyć do domu potrzeba, i oraz prosił o pożegnanie izby”. Dyariusz seymu extraordinarynego dwuniedzielnego w Warszawie *die 27ma Aprilis* w roku 1761 agitującego się (Bibl. Kór., rkp. 439, k. 77v). J. Kitowicz, *Pamiętniki*, s. 86; W. Konopczyński, *Polska w dobie wojny siedmioletniej*, cz. 2, s. 212-216; T. Kościański, *Sejmik przedsejmowy*, s. 182-185.

⁹⁷⁶ M. Czeppe, *Wojna i pokój w „karczmie zajezdnej”*. *Z dziejów wojny siedmioletniej*, [w:] *Między barokiem a oświeceniem. Wojny i niepokoje czasów saskich*, red. K. Stasiewicz, S. Achremczyk, Olsztyn 2004, s. 30.

⁹⁷⁷ W. Konopczyński, *Polska w dobie wojny siedmioletniej*, cz. 2, s. 236-238.

⁹⁷⁸ Reskrypt Augusta III – Warszawa, 4 VI 1761 (AS, s. 684-685); W. Konopczyński, *Polska w dobie wojny siedmioletniej*, cz. 2, s. 238.

⁹⁷⁹ I. Twardowski do J.A. Mniszcha – Poznań, 12 IX 1761 (AS, s. 687) – stąd cytat; A. Niegolewski do J.A. Mniszcha – Poznań, 22 VIII 1761 (AS, s. 690); W. Szczygilewski, *Rydzyński Wojciech h. Wierzbna*, [w:] PSB, t. 33, Wrocław [i in] 1991, s. 457. Dowództwo rosyjskie w czasie tej wojny wykorzystywało zamek również do innych celów, np. przetrzymywania więźniów pruskich oraz chorych żołnierzy rosyjskich, co ujemnie wpływało chociażby na działalność sądownictwa grodzkiego (A. Niegolewski do J.A. Mniszcha – [b.m], [b.d.] (Bibl. Czart. 3836, s. 201-202)).

⁹⁸⁰ W. Konopczyński, *Polska w dobie wojny siedmioletniej*, cz. 2, s. 240-241; T. Ciesielski, *Pogranicze polsko-pruskie*, s. 15. Zob. fragment dziennika wyprawy generała Platena: *Dziennik wyprawy Dubistawa Fryderyka von Platena dowodzącego wojskami pruskimi w bitwie pod Gostyniem 15 września 1761 roku*, wyd. D. Płowy, „Rocznik Gostyński” 2020, s. 229-250.

Józefowi Sczanieckiemu podkoniuszemu koronnemu, za którego ręczył w liście do Jerzego Augusta Mniszcha. Obawiał się też, aby Jan Korytowski podstoli kaliski, mający prywatny zatarg z Koszutskimi, nie unicestwił sejmiku⁹⁸¹. Wojciech Miaskowski, pomimo nie najlepszego stanu zdrowia, pojawił się na obradach deputackich, ale sejmik nie został nawet zagajony. W grodzie poznańskim 15 września wniesiono dwie manifestacje przeciwko niemu. Nie udało się znaleźć porozumienia w kwestii czwórki deputatów. Rywalizujące stronnictwa interesowały się przebiegiem tego zgromadzenia. Według Ignacego Twardowskiego szczególne zainteresowanie nim przejawiała partia hetmańska i to ją Twardowski obwiniał za porażkę sejmiku⁹⁸².

Latem i jesienią 1761 r. przeprowadzano redukcję monety. Nie polepszyła ona pozycji dworu, gdyż realizacja tej reformy nie rozwiązała problemów monetarnych. Wielu szlacheiców czuło się pominiętych, wzrosło oburzenie na dwór⁹⁸³. Józef Starzeński informował hetmana Branickiego, że szlachta będzie próbowała zawiązać konfederację na sejmiku gospodarskim⁹⁸⁴. Marszałkiem tego sejmiku został Antoni Gorzeński stolnik kaliski, któremu pomagali asesory. Jeszcze przed nominacją marszałka pan Dzierzgowski chciał zerwać obrady. Później przeciwko osobie marszałka Gorzeńskiego protestował jeszcze Ludwik Hersztopski, ale odstąpił od protestu po mediacji wojewody smoleńskiego. Obrady sejmiku trwały w dniach 15-16 września. Przyjęte laudum szczególną uwagę kierowało na uciążliwości spowodowane obecnością wojsk rosyjskich oraz na fatalny stan polskiej monety. Wojewoda smoleński proponował zorganizowanie popisów, sugerował, aby kasztelanowie wydali odpowiednie uniwersały. Część szlachty była zdezorientowana, inna twierdziła, że popisy organizowano podczas konfederacji. Wybrano skład na Trybunał Skarbowy Radomski na rok 1762 i 1763. Wiele dalszych podniesionych na sejmiku kwestii dotyczyło spraw regionu, m.in. zastanawiano się, jak rozwiązać kwestię niedocierającej soli, wznowiono też Komisję Skarbową Poznańską i ustalono jej skład⁹⁸⁵.

Laudum zaleciło napisanie listu do Teodora Wessla podskarbiego wielkiego koronnego w sprawie monety. Nie wszyscy chcieli jednak powracać do redukcji monety,

---

⁹⁸¹ I. Twardowski do J.A. Mniszcha – Poznań, 22 VIII 1761 (AS, s. 686).

⁹⁸² W. Miaskowski do J.A. Mniszcha – Lubasz, 9 IX 1761 (AS, s. 687); I. Twardowski do J.A. Mniszcha – Poznań, 12 IX 1761 (AS, s. 687); Informacja o sejmiku – [b.m.], [b.d.] (AS, s. 688); Manifestacja T. Rudnickiego, A. Kalkszteyna, Z. Kurczewskiego – Poznań, 15 IX 1761 (AS, s. 688); Manifestacja J. Łackiego – Poznań, 15 IX 1761 (AS, s. 689); A. Niegolewski do J.A. Mniszcha – Środa, 16 IX 1761 (AS, s. 689); S. Chłapowski do J.A. Mniszcha – Środa, 16 IX 1761 (AS, s. 689); I. Twardowski do J.A. Mniszcha – Środa, 17 IX 1761 (AS, s. 690); W. Miaskowski do J.K. Branickiego – Poznań, 18 IX 1761 (AS, s. 690); M. Czeppe, *Kamaryla Pana z Dukli*, s. 151.

⁹⁸³ J. Kitowicz, *Pamiętniki*, s. 87-91; M. Wyszomirska, *Między obroną wolności*, s. 206-207. Zob. W. Konopczyński, *Polska w dobie wojny siedmioletniej*, cz. 2, s. 212-228.

⁹⁸⁴ Z. Zielińska, *Starzeński Józef Nikodem h. Lis*, s. 401. Zob. M. Wyszomirska, *Polemiki wokół konfederacji projektowanych za panowania Augusta III – próba rekonesansu*, „Klio. Czasopismo poświęcone dziejom Polski i powszechnym” 6 (2005), s. 69.

⁹⁸⁵ Laudum z 15-16 IX 1761 (AS, s. 691-695); Diariusz sejmiku z 15-16 IX 1761 (AS, s. 703-705); W. Konopczyński, *Polska w dobie wojny siedmioletniej*, cz. 2, s. 224-225; W. Dworzaczek, *Wobec wojen śląskich*, s. 861; W. Szczygielski, *Gorzeński Antoni h. Nałęcz*, [w:] PSB, t. 8, s. 325-326.

nie wszystkim też podobały się skargi na Moskwę. Na domiar złego właśnie podczas obrad sejmikowych dotarła do Środy wiadomość o ponownym wkroczeniu Prusaków do województwa poznańskiego. Rosjanie wycofali się z niektórych pozycji, obawiając się przewagi pruskiej. Szlachta krytycznie przyjęła zachowanie wojsk carcy, słusznie uważając, że region został pozostawiony sam sobie⁹⁸⁶.

Podczas obrad tego sejmiku wybrano posłów do króla, prymasa i hetmana wielkiego koronnego. Podstawowym zadaniem tej pierwszej grupy funkcjonariuszy było wyrażenie prośby o wstawiennictwo w kontakcie z dowództwem wojsk rosyjskich, tak aby obecność tych żołnierzy w województwach poznańskim i kaliskim stała się mniej uciążliwa. Posłowie mieli zwrócić uwagę również na zamek w Poznaniu, który został obsadzony przez Rosjan i wypełniony prochem, co stwarzało niebezpieczeństwo dla znajdujących się tam ksiąg i akt. Zadaniem posłów było też skierowanie uwagi ku próbie rozwiązania problemu złej monety. Proszono, aby wojsko zakupywało prowianty według cen rynkowych, a nie według własnych taryf oraz by mogła działać komisja dla pokrzywdzonych przez Rosjan⁹⁸⁷. Posłowie do prymasa mieli prosić go o wstawiennictwo u króla, zaś posłowie do hetmana mieli go przekonać, aby zarządził powrót partii wielkopolskiej do województw poznańskiego i kaliskiego. Liczono, że powrót wojska przede wszystkim polepszy sytuację ekonomiczną województw i nieco poprawi stan bezpieczeństwa. Skoro województwa utrzymywały jednostkę, żądano, aby jej żołnierze przebywali w ich granicach⁹⁸⁸. Przykłady wymienione w instrukcji dla posłów do Augusta III ukazywały bezwzględne postępowanie żołnierzy rosyjskich względem mieszkańców. Była to wtedy pilna i złożona sprawa. Wśród wypisanych gwałtów wymieniano konkretnie incydenty, o których była mowa podczas sejmiku, nie pomijano nazwisk ofiar i agresorów. Wspomniano o nich również w instrukcjach dla posłów do prymasa i hetmana. Andrzej Niegolewski w liście do Jerzego Augusta Mniszcha oceniał instrukcje jako „dosyć przezornie i ostrożnie pisane”⁹⁸⁹.

Prymas Władysław Łubieński w odpowiedzi udzielonej posłom sejmiku oraz w liście do senatorów wielkopolskich zapewnił, że poczynił szeroko zakrojoną akcję, której celem było wstawienie się za uciskaną szlachtą wielkopolską. Na problemy Wielkopolan miał również wyczulić inne osoby, głównie ministrów. Król wysyłał kurierów na dwór petersburski oraz do feldmarszałka Aleksandra Buturlina z zamiarem interwencji w sprawie postępowania wojsk rosyjskich. Zapewniał o rozwiązaniu problemów z dostarczaniem należytnej szlachcie soli, wykazywał potrzebę redukcji monety. Hetman na pozór przychylnie ustosunkował się do prośby sejmiku o powrót partii wielkopol-

⁹⁸⁶ Laudum z 15-16 IX 1761 (AS, s. 691-695); S. Chłapowski do J.A. Mniszcha – Środa, 16 IX 1761 (AS, s. 706); I. Twardowski do J.A. Mniszcha – Środa, 17 IX 1761 (AS, s. 706-707); W. Miaskowski do J.K. Branickiego – Środa, 18 IX 1761 (AS, s. 707-708); I. Twardowski do J.A. Mniszcha – Murzynowo, 19 IX 1761 (AS, s. 709).

⁹⁸⁷ Instrukcja dana posłom do Augusta III – Środa, 15 IX 1761 (AS, s. 696-699).

⁹⁸⁸ Instrukcja dana posłom do W. Łubieńskiego – Środa, 15 IX 1761 (AS, s. 700-701); Instrukcja dana posłom do J.K. Branickiego – Środa, 15 IX 1761 (AS, s. 701-702).

⁹⁸⁹ A. Niegolewski do J.A. Mniszcha – Poznań, 22 VIII 1761 (AS, s. 705).

skiej do województw, jednak ogólnikowo i bez szczegółów zaznaczył, że dokona tego we właściwym momencie⁹⁹⁰.

W październiku 1761 r. hetman Jan Klemens Branicki ostrzegał polityków rosyjskich, że nastroje wśród szlachty wielkopolskiej nie są najlepsze, że może ona podjąć agresywne działania względem wojsk rosyjskich. Kanclerz Michał Iłłarionowicz Woroncow uspokajał, że feldmarszałek Buturlin otrzymał odpowiednie polecenie, zalecające utrzymanie lepszej niż dotychczas dyscypliny wśród żołnierzy⁹⁹¹.

W kolejnym miesiącu w Lubaszu naradę odbyli senatorowie Wojciech Miaskowski wojewoda kaliski, Ignacy Twardowski kasztelan poznański, Józef Klemens Mielżyński kasztelan kaliski, Roch Zbijewski kasztelan gnieźnieński i Michał Miaskowski kasztelan łędzki. Napisali oni list do Jerzego Augusta Mniszcha, prosząc go, aby pomógł im w kontakcie z królem i umożliwieniu przedstawienia mu trudnej sytuacji w Wielkopolsce. Rozumieli, że trwa trudna dla króla wojna, że położenie monarchy jako elektora saskiego nie było do pozazdroszczenia. Chcieli jedynie, by wojna w jak najmniejszym stopniu była odczuwalna w obu województwach neutralnego przecież kraju. Zapłata uiszczana przez przybyłe wojsko nie była adekwatna do realnej wartości towarów, gdyż wypłacano ją najgorszą monetą⁹⁹². Oprócz starosty generalnego Wielkopolski po pomoc zwrócono się także do prymasa Łubieńskiego. Kasztelan kaliski Mielżyński wskazywał, że województwa zostały już mocno zniszczone i nie były w stanie dalej zaopatrywać wojsk ks. Michała Wołkońskiego. W podobnym tonie list do prymasa skierował Wojciech Miaskowski wojewoda kaliski⁹⁹³. Miaskowski doradził też Kasprowi Rogalińskiemu staroście obornickiemu, komisarzowi generalnemu, aby udał się do samego ks. Wołkońskiego z prośbą o wyrozumiałość wobec położenia mieszkańców regionu. Tę wizytę u Wołkońskiego miał wzmocnić stosowny list wojewody kaliskiego, w który został zaopatrzone Rogaliński⁹⁹⁴.

W grudniu zaś odbył się w Poznaniu kolejny zjazd senatorów. Oceniano, że przy obecnym stanie Wielkopolski wystarczy furazu i prowiantu dla sił rosyjskich tylko na jeden miesiąc. Rogaliński starosta obornicki miał przedstawić dowódcy rosyjskiemu taką propozycję, która zakładałaby, że po upływie miesiąca Rosjanie będą szukać żywności w innych miejscach. Aby ten proces przebiegał sprawnie, Rogaliński miał rozłożyć wymiar świadczeń w oparciu o taryfy łanowe. Podczas zjazdu ustalono zasady wybierania zaopatrzenia dla sił cesarskiej Elżbiety Piotrowny. Wyznaczono też miejsca na magazyny dla poszczególnych pułków⁹⁹⁵.

---

⁹⁹⁰ Odpowiedź W. Łubieńskiego na poselstwo – [b.m.], 11 X 1761 (AS, s. 711-713); W. Łubieński do senatorów – [b.m.], 24 X 1761 (AS, s. 715-716); Odpowiedź J.K. Branickiego na poselstwo – Łada, 15 X 1761 (AS, s. 713-715); Odpowiedź Augusta III na poselstwo – Warszawa, 25 (lub 27) XI 1761 (AS, s. 717).

⁹⁹¹ T. Ciesielski, *Pogranicze polsko-pruskie*, s. 11.

⁹⁹² Senatorowie do J.A. Mniszcha – [Lubasz], 17 XI 1761 (AS, s. 718-719); Uniwersał K. Rogalińskiego – Poznań, [b. dnia] XII 1761 (AS, s. 722).

⁹⁹³ J.K. Mielżyński do W. Łubieńskiego – [Lubasz], 19 XI 1761 (AS, s. 719-720); W. Miaskowski do W. Łubieńskiego – Lubasz, 19 XI 1761 (AS, s. 720-722).

⁹⁹⁴ W. Miaskowski do W. Łubieńskiego – Lubasz, 19 XI 1761 (AS, s. 721).

⁹⁹⁵ Tamże (AS, s. 720-722); Uniwersał K. Rogalińskiego – Poznań, [b. dnia] XII 1761 (AS, s. 722-724).

Interes szlachty województw poznańskiego i kaliskiego reprezentował w Warszawie Franciszek Walknowski sędzia ziemski kaliski. Był na audiencji u króla polskiego, gdzie prezentował odpowiedni memoriał podpisany przez pięciu senatorów, w którym skarżono się na postępowanie oddziałów rosyjskich. Walknowski stanął również wraz z Jerzym Augustem Mniszchem marszałkiem nadwornym koronnym przed Fiodorem Matwiejewiczem Wojejkowem, rosyjskim posłem nadzwyczajnym i przedstawił zażalenia Wielkopolan. Skierowane do feldmarszałka Aleksandra Borysowicza Buturlina i ks. Michaiła Wołkońskiego „mocne listy, daj Boże pomocne w przykrościach uciążonych”, dawały nadzieję na przynajmniej częściowe wysłuchanie skarg poznańsko-kaliskiej szlachty⁹⁹⁶.

Tymczasem w styczniu 1762 r. zmarła cesarzowa Elżbieta Piotrowna. Jej następca Piotr III zdecydował o wycofaniu się z wojny z Prusami. Do sierpnia większa część wojsk rosyjskich opuściła granice województw poznańskiego i kaliskiego. Ważniejszą grupę tych sił stanowił jeszcze garnizon w Poznaniu w sile ok. 100 ludzi, pod komendą podpułkownika Neimitza⁹⁹⁷.

Kasper Rogaliński uniwersałem wydanym 14 marca 1762 r. zawiadamiał, że Rosjanie zamierzają zaopatrywać się w furazę i żywność, za które płacić chcą w samach rublach⁹⁹⁸. W tym samym miesiącu Komisja Skarbowa Poznańska postanowiła ustanowić nową takse wojewodzińską. Nad jej kształtem mieli pracować Ksawery Sokolnicki chorąży poznański, Franciszek Walknowski, Mikołaj Swinarski podczaszy kaliski, Józef Starzeński pisarz ziemski poznański wraz z Józefem Skórzewskim podwojewodzim poznańskim⁹⁹⁹. Sytuację komplikowały dodatkowo stale powracające trudności z dostarczeniem soli do województw¹⁰⁰⁰.

Wielkopolską szlachtę obciążały nie tylko przemieszczające się oddziały sąsiednich mocarstw, ale swoje piętno wycisnęła na niej również rywalizacja polityczna. Dnia 19 lipca 1762 r. miała miejsce elekcja na urząd podkomorzego kaliskiego, która została zerwana. Część szlachty niegodząca się z tym rozgłaszała wieści jej rzekomo jej pozytywnym zakończeniu. Antoni Gorzeński w liście do Jerzego Augusta Mniszcha przedstawiał kulisy tej elekcji. Prosił, aby Mniszch poinformował o wszystkim króla i podkanclerzego koronnego, tak aby nie doszło do podpisania i pieczętowania przywileju¹⁰⁰¹.

W dniu 15 maja 1762 r. ukazał się uniwersał Augusta III zwołujący sejmik przedsejmowy w Środzie na dzień 23 sierpnia; sejm zaczynał obrady w Warszawie 4 października¹⁰⁰². Król w liście do senatorów duchownych i świeckich wspominał niepowodzenie poprzedniego sejmu, który miał zmierzyć się z kryzysem monetarnym. Instrukcja królewska na sejmiki przedsejmowe utrzymana była w podobnej konwencji, tylko ogólnie

⁹⁹⁶ K. Sokolnicki do J.K. Branickiego – Warszawa, 3 XII 1761 (AS, s. 725).

⁹⁹⁷ K. Rogaliński do J.A. Mniszcha – Poznań, 14 VIII 1762 (AS, s. 742).

⁹⁹⁸ Uniwersał K. Rogalińskiego – Poznań, 14 III 1762 (AS, s. 726).

⁹⁹⁹ Deklaracja Komisji Skarbowej Poznańskiej – Poznań, 22 III 1762 (AS, s. 726-727).

¹⁰⁰⁰ Manifestacja grupy senatorów, urzędników i szlachty – Poznań, 22 III 1762 (AS, s. 727-728).

¹⁰⁰¹ A. Gorzeński do J.A. Mniszcha – Kalisz, 19 VII 1762 (AS, s. 735-736); T. Zakrzewski do J.A. Mniszcha – Kalisz, 19 VII 1762 (AS, s. 736).

¹⁰⁰² Uniwersał Augusta III – Warszawa, 15 V 1762 (AS, s. 728-730).

wspominała o sprawach gospodarczych¹⁰⁰³. Prymas Władysław Łubieński w listach na sejmiki wśród przyczyn fatalnej pozycji i kondycji państwa wskazał niedochodzenie sejmów. W ten sposób pozbawiano się szansy na zrealizowanie ważnych i potrzebnych reform. Apelował o wyzbycie się fakcyjnych animozji, otworzenie mennicy, wysłanie poselstw „do bliskich sąsiadów” i ogólne poszanowanie prawa¹⁰⁰⁴. Życzeniem Franciszka Bielińskiego, marszałka wielkiego koronnego, również było dochodzenie sejmów. Sięgając po przykłady z przeszłości wykazał, jak potężna była kiedyś Rzeczpospolita, która stawała się coraz słabsza przez nieumiejętne korzystanie z wolności. Przywołał nazwisko księdza Stanisława Konarskiego, będąc pod wrażeniem jego myśli w „trzech książkach [...] o skutecznym rad sposobie”¹⁰⁰⁵. Na pilną potrzebę utrzymania sejmu zwracał też uwagę Jan Klemens Branicki. Hetman pisał, że wśród wielu problemów trawiących państwo były również doświadczenia ucisku z rąk wojsk rosyjskich w województwach wielkopolskich, a teraz powstało dodatkowe zagrożenie tatarskie¹⁰⁰⁶. List do sejmiku średzkiego skierował też Jerzy August Mniszech, piszący o skupieniu uwagi na najważniejszych aktualnych problemach¹⁰⁰⁷.

Sejmik przedsejmowy w Środzie zebrał się 23 sierpnia 1762 r. i obradował przez cztery dni. Marszałkiem zgromadzenia został Stefan Garczyński wojewódzic poznański. Frekwencja była spora, dobrze przyjęto skierowane do Środy listy Augusta III i Jerzego Augusta Mniszcha. Udało się nawet ułożyć instrukcję poselską. Sejmik przed nominacją posłów zerwał szlachcic Antoni Grodzicki. Sam wyznał wieczorem, że inicjatorem całej akcji był Wojciech Rydzynski stolnik poznański, działający z inspiracji Kajetana Sołtyka, a poszło o rywalizację w sprawie rekomendacji do kanclerstwa koronnego po śmierci Jana Małachowskiego. Mniszech w listach na sejmiki przedsejmowe rekomendował do pieczęci Ignacego Twardowskiego, zaś Kajetan Sołtyk zabiegał o to, by otrzymał ją jego brat Tomasz Sołtyk wojewoda łęczycki. Mając wzgląd na wcześniejsze relacje, stronnicy Mniszcha byli zaskoczeni, że to stolnik poznański stał za zerwaniem sejmiku. Podejrzenia kierowali oni raczej w stronę Piotra Pawła Sapięhy wojewody smoleńskiego. Po sejmiku zgodnie donosili marszałkowi Mniszchowi, że Sapięha współpracował z nimi. Z krytyką księdza Konarskiego wystąpił Władysław Gurowski szambelan, „[...] najmłodszy, żwawo mówił przeciwko książce [...] na proponowaną *pluralitatem*, ale mu procesami nie dali dokończyć głosu”. W czasie obrad zgromadzenia powróciły dyskusje o potencjalnej konfederacji. Doszło też do sprzeczki między dawnymi rywalami Franciszkiem Walknowskim a Tadeuszem Zakrzewskim, którą opanowali senatorowie. Spodziewano się, że senatorowie postarają się o uzyskanie powtórnego uniwersału na sejmik. Familia raczej korzystnie oceniała niedojście

---

¹⁰⁰³ August III do senatorów – Warszawa, 15 V 1762 (AS, s. 730); August III do kasztelanów drażkowskich i urzędników – Warszawa, 15 V 1762 (AS, 730-731); Instrukcja Augusta III na sejmiki – Warszawa, 15 V 1762 (AS, s. 732).

¹⁰⁰⁴ W. Łubieński na sejmiki – Łowicz, 8 VII 1762 (AS, s. 733-735).

¹⁰⁰⁵ F. Bieliński na sejmiki – Otwock, 3 VIII 1762 (AS, s. 737-740).

¹⁰⁰⁶ J.K. Branicki na sejmiki – [b.m.], 2 VIII 1762 (AS, s. 740-741).

¹⁰⁰⁷ J.A. Mniszech do sejmiku – Warszawa, 15 VIII 1762 (AS, s. 743).

tego sejmiku¹⁰⁰⁸. Pośłem królewskim podobnie jak rok wcześniej był jezuicki uczeń, tym razem piętnastoletni Filip Nereusz Raczyński¹⁰⁰⁹. W wykorzystywanym tomie akt sejmikowych dostępne są treści dwóch mów wygłoszonych na tym sejmiku. Wojciech Morawski dziękował za otrzymanie urzędu sędziego ziemskiego wschowskiego po śmierci Antoniego Rogalińskiego¹⁰¹⁰. Głos zabrał także Andrzej Gostomski, który wskazał najważniejsze jego zdaniem kierunki reform państwa, m.in. upominał się o koekwację¹⁰¹¹.

Z omówionym powyżej zgromadzeniem przedsejmowym wiąże się jeszcze jedna istotna kwestia. Po śmierci Floriana Łubieńskiego, 25 października 1760 r. nominację na urząd wojewody poznańskiego otrzymał Antoni Barnaba Jabłonowski. Nominacja ta odbiła się szerokim echem, jako że Jabłonowski dotychczas nie posiadał takiej pozycji w Wielkopolsce, by spotkać miało go aż tak duże wyróżnienie¹⁰¹². Mówiło się wcześniej, że urząd ten może trafić w ręce tak wpływowych polityków jak Wojciech Miaskowski wojewoda kaliski lub Piotr Paweł Sapieha wojewoda smoleński¹⁰¹³. Ten pierwszy nie uważał, by podczas sejmiku przedsejmowego w 1762 r. wjazd nowego wojewody poznańskiego do Środy miał być szczególnie celebrowany tak, „aby kraj cały widział, iż kredyt ziemiański do zjednania nie jest tak łatwy”. Z tego też powodu nie zależało mu na pozytywnym zakończeniu koła sejmikowego. Kasper Rogaliński starosta nakielski ujął to tak: „Trzeba w województwach posiedzieć i niejedną beczkę soli z obywatelami zjeść, a dopiero w nich się rozrządzać można”¹⁰¹⁴. Te kontrowersje spowodowały, że niektórzy obecni konfrontowali się z wojewodą poznańskim¹⁰¹⁵.

---

¹⁰⁰⁸ S. Garczyński do J.A. Mniszcha – Środa, 26 VIII 1762 (AS, s. 750-751); I. Twardowski do J.A. Mniszcha – Poznań, 27 VIII 1762 (AS, s. 751); A. Niegolewski do J.A. Mniszcha – Pobiedziska, 27 VIII 1762 (AS, s. 752); S. Chłapowski do J.A. Mniszcha – [b.m.], 28 VIII 1762 (AS, s. 753) – stąd cyt.; K. Rogaliński do J.A. Mniszcha – Poznań, 29 VIII 1762 (AS, s. 754); A.B. Jabłonowski do J.A. Mniszcha – Poznań, 29 VIII 1762 (AS, s. 754-755); Z. Grodzicki do J.A. Mniszcha – Poznań, 7 IX 1762 (AS, s. 755-756); M. Czepe, *Kamaryla Pana z Dukli*, s. 151, 154; też, *Współpraca biskupa Kajetana Sołtyka z kamaryłą Jerzego Mniszcha. Próba charakterystyki*, [w:] *Między barokiem a oświecenie. Nowe spojrzenie na czasy saskie*, red. K. Stasiewicz, S. Achremczyk, Olsztyn 1996, s. 172-173; M. Wyszomirska, *Polemiki wokół konfederacji*, s. 70. Obrady tego sejmiku opisał także w swoich pamiętnikach A.B. Jabłonowski: „Garczyński marszałkiem obrany dosyć spokojnie; sejmik agitował się; Rydzyński za siedemnaście baków z poduszczenia wojewody kaliskiego Miaskowskiego zerwał już w kościele sejmik, a najbardziej, że mało było konkurentów tylko takich, którzy by byli nie mili dworowi [...]” – [A.B. Jabłonowski], *Pamiętnik księcia*, s. 62.

¹⁰⁰⁹ A. Mariani, *Przygotowanie do życia obywatelskiego*, s. 422. Zob. August III do posła na sejmik – Warszawa, 15 V 1762 (AS, s. 731); Kredens Augusta III dla posła na sejmiki – Warszawa, 15 V 1762 (AS, s. 731-732).

¹⁰¹⁰ Mowa W. Miaskowskiego – Środa, 25 VIII 1762 (AS, s. 744-745).

¹⁰¹¹ Mowa A. Gostomskiego – Środa, 25 VIII 1762 (AS, s. 745-750).

¹⁰¹² *Urzędnicy wielkopolscy*, s. 147-148; H. Wereszycka, *Jabłonowski Antoni Barnaba h. Prus III*, s. 216.

¹⁰¹³ [A.B. Jabłonowski], *Pamiętnik księcia*, s. 46-47, 50-53.

¹⁰¹⁴ K. Rogaliński do J.A. Mniszcha – Poznań, 14 VIII 1762 (AS, s. 742); I. Twardowski do J.A. Mniszcha – Warszawa, 21 VIII 1762 (AS, s. 744).

¹⁰¹⁵ I. Twardowski do J.A. Mniszcha – Poznań, 27 VIII 1762 (AS, s. 751).

Nieco wyprzedzając nadchodzące wydarzenia, można powiedzieć, że ta szczególna niechęć Miaskowskiego względem Jabłonowskiego miała wpływ na ich wzajemne relacje również w późniejszych miesiącach. Odcisnęła ona swoje piętno na funkcjonowaniu Komisji Skarbowej Poznańskiej. August Aleksander Czartoryski wojewoda ruski oczekiwał, że na Komisję Skarbową przybędzie biskup poznański Teodor Kazimierz Czartoryski i zażegna ten spór. Biskup poznański jednak starał się odciąć od tego. Wspomniany wyżej starosta nakielski oceniał postępowanie Wojciecha Miaskowskiego tak:

Wojewoda kaliski tym chce oddalić wojewodę poznańskiego od rządzenia skarbem, bo jest ubogi, a okrucy od tych rządów zawsze się z pomocą tak mądrej głowy okrawają. Więc ciężkością mu przychodzi oddać wyższemu od siebie gospodarstwo. Dlatego tę himeryczną bajkę z boku porozsiewać zalecił, jakoby dworska partyja jakiś wywód albo manifest, który wcale jest niepotrzebny, na tej Komisji budować myśliła, ażeby sobie do aspentowania na przyjaciół Familią przybrał i pod pozorem tem interesem swojej dogodził rządzy¹⁰¹⁶.

Sejmiki deputacki i gospodarski, obradujące 13 i 14 września 1762 r., zostały zerwane. Manifestację zrywającą pierwszy z nich wnieśli do grodu poznańskiego Aleksander Żółtowski i Łukasz Konarski¹⁰¹⁷. Manifestację zrywającą sejmik gospodarski złożył do akt grodzkich poznańskich Andrzej Otuski¹⁰¹⁸.

26 października Wojciech Miaskowski wojewoda kaliski wydał uniwersał, którym wzywał miasta i miasteczka królewskie, duchowne i ziemskie w województwach poznańskim i kaliskim do stawania do likwidacji czopowego i szelężnego. Przyszły termin Komisji Skarbowej Poznańskiej wypadł na dzień 11 stycznia 1763 r. Podczas poprzednich obrad tej instytucji nie stawili się delegaci wielu miast, tłumacząc się brakiem właściwej informacji. Ale również w styczniu niektóre miasta ociągały się z zapłatą czopowego i szelężnego. Wojsko nie zebrało określonej sumy podatku, przez co brakującą kwotę miano uzupełnić ze skarbu województw, lokowanego na dobrach sierakowskich¹⁰¹⁹.

Po opuszczeniu przez Rosjan Wielkopolski wkroczyły do niej siły pruskie. Wynikało to z zawartego porozumienia, mówiącego o tym, że Rosjanie odступują im swoje magazyny. Na początku 1763 r. żołnierze dowodzeni przez pułkownika Daniela Friedricha von Lossow obsadzili Poznań, Gniezno, Kcynię i Toruń¹⁰²⁰. Region był straszliwie wyniszczony, panowała drożyzna. Jeszcze w końcu roku 1762 pułkownik von Los-

---

¹⁰¹⁶ K. Rogaliński do J.A. Mniszcha – Poznań, 27 XII 1762 (AS, s. 762). Por. K. Kuras, *Partie i fakcje w schyłkowym okresie rządów Augusta III Sasa*, „Przegląd Nauk Historycznych” 12 (2013), nr 1, s. 66.

¹⁰¹⁷ Manifestacja A. Żółtowskiego i Ł. Konarskiego – Poznań, 13 IX 1762 (AS, s. 757); A. Gostomski do J.A. Mniszcha – Poznań, 14 IX 1762 (AS, s. 758); S. Chłapowski do J.A. Mniszcha – Poznań, 16 IX 1762 (AS, s. 758).

¹⁰¹⁸ Manifestacja A. Otuskiego – Poznań, 15 XII 1762 (AS, s. 759).

¹⁰¹⁹ Uniwersał W. Miaskowskiego – zamek w Lubasz, 26 X 1762 (AS, s. 760); W. Miaskowski do J.A. Mniszcha – Lubasz, 31 I 1763 (AS, s. 775).

¹⁰²⁰ T. Ciesielski, *Pogranicze polsko-pruskie*, s. 16.

sow domagał się dyspartymentu w imieniu Fryderyka II od województw poznańskiego i kaliskiego. Zażądał wyznaczenia komisarzy, którzy współpracowaliby z dowodzonym przez niego wojskiem w dostarczaniu armii prowiantów. Powołał się on na okres wcześniejszy, kiedy to z Rosjanami współpracowali odpowiednio delegowani komisarze¹⁰²¹. Ze względu na złą kondycję ekonomiczną oba województwa nie były w stanie wypełnić przydziału. Józef Mielżyński kasztelan kaliski i Ignacy Twardowski napisali listy z prośbą o wstawiennictwo i radę do prymasa Władysława Łubieńskiego¹⁰²². Prymas zaś odpowiedział, że przyczyną wszelkich nieszczęść państwa i jego mieszkańców jest brak jednności. Rozmyślał o doprowadzeniu do rady senatu, po której mógłby zostać zwołany sejm. Spodziewano się, że może to nastąpić dopiero w marcu. Prymas przypuszczał też, że w momencie zawarcia pokoju król wyjedzie niezwłocznie do Saksonii¹⁰²³.

W dniu 10 stycznia 1763 r. Komisja Skarbowa Poznańska wybrała Franciszka Kwileckiego starostę wschowskiego i Mikołaja Swinarskiego podczaszego kaliskiego do pertraktacji z pułkownikiem pruskim po to, by ustalić wysokość dostaw dla wojska. Mieli oni tłumaczyć, że województwa nie mogą dostarczyć tak dużej ilości towarów, jaka jest żądana, ze względu na wyniszczenie spowodowane przez wojska rosyjskie i nieurodzaj¹⁰²⁴.

Również w styczniu Komisja Skarbowa Poznańska zwróciła się do prymasa Władysława Łubieńskiego w imieniu województw wielkopolskich z prośbą o radę, jaką postawę przyjąć względem żądań pruskich. Prymas odpowiedział, że dwór konferował z posłem pruskim Gedeonem Benoît na temat problemów województw. Berlin twierdził, że jego postępowanie wynika z fatalnego położenia ekonomicznego Śląska¹⁰²⁵.

Mimo że skutki działań komisarzy Kwileckiego i Swinarskiego nie były imponujące, to udało się nieco ograniczyć wysokość ściąganych rekwizycji. Komisarze proponowali, by zamiast dostarczania zapasów do magazynów głogowskich i wrocławskich lepiej część z nich transportować do Drezdenka lub Landsbergu czy też innych pogranicznych miast, a następnie do ich transportu wykorzystać rzeki Wartę, Notec i Drawę¹⁰²⁶. Mowa była też o Wschowie jako miejscu transportu zboża dla mieszkańców województwa poznańskiego i Rawiczu dla mieszkańców województwa kalis-

¹⁰²¹ D.F. von Lossow do Komisji Skarbowej Poznańskiej – Rawicz, 4 I 1763 (AS, s. 764); D.F. von Lossow do A.B. Jabłonowskiego – [b.m.], [po 12 I?] 1763 (AS, s. 768); J.K. Mielżyński do W. Łubieńskiego – [b.m.], 14 I 1763 (AS, s. 768).

¹⁰²² J.K. Mielżyński do W. Łubieńskiego – [b.m.], 24 XII 1762 (AS, s. 761); I. Twardowski do W. Łubieńskiego – Jankowice, 2 I 1763 (AS, s. 763); [A.B. Jabłonowski], *Pamiętnik księcia*, s. 64; W. Konopczyński, *Polska w dobie wojny siedmioletniej*, cz. 2, s. 257, 306-307.

¹⁰²³ W. Łubieński do I. Twardowskiego – Skierniewice, [po 2 I 1763] (AS, s. 764).

¹⁰²⁴ Instrument elekcji – Poznań, 10 I 1763 (AS, s. 765); Komisja Skarbowa Poznańska do D.F. von Lossow – Poznań, 12 I 1763 (AS, s. 766-767); [A.B. Jabłonowski], *Pamiętnik księcia*, s. 64-65.

¹⁰²⁵ Komisja Skarbowa Poznańska do W. Łubieńskiego – Poznań, 11 I 1763 (AS, s. 766); W. Łubieński do Komisji Skarbowej Poznańskiej – [b.m.], [b. dnia] I 1763 (AS, s. 767).

¹⁰²⁶ List komisarzy – Rawicz, 18 I 1763 (AS, s. 769); Komisja Skarbowa Poznańska do D.F. von Lossow – [Poznań?], 22 I 1763 (AS, s. 772); F.A. Kwilecki do P.P. Sapięhy – Rawicz, 27 I 1763 (AS, s. 773); A. Miaskowski do W. Łubieńskiego – Poznań, 28 I 1763 (AS, s. 773-774); W. Konopczyński, *Polska w dobie wojny siedmioletniej*, cz. 2, s. 308.

kiego¹⁰²⁷. Komisarze skierowali się do Fryderyka II, później mieli udać się do Wrocławia, do ministra Ernsta Wilhelma Schlabrendorfa¹⁰²⁸. Sieradzanie, Łęczycanie i Kujawianie postępowali podobnie jak Wielkopolanie¹⁰²⁹. 4 lutego komisarze województw poznańskiego i kaliskiego podczas obrad komisji w Poznaniu zdawali relację ze swoich działań. Dyspartament obejmował 24 tys. ćwiertni żyta i 12 tys. ćwiertni owsa miary wrocławskiej, które dostarczane miały być jednak do Wrocławia i Głogowa. Powołano dwóch specjalnych intendentów w osobach Kaspra Twardowskiego szambelana króla pruskiego i Gabriela Skrzetuskiego komisarza komisji poznańskiej, którzy mieli w tych miejscach właściwie zabezpieczać interesy dowożących zboże. Zgodnie z tymi postanowieniami Antoni Barnaba Jabłonowski wojewoda poznański dzień później wydał uniwersał w sprawie aprowizacji wojsk. Z każdego łanu dóbr królewskich, duchownych i szlacheckich miało zostać zebranych po dwie ćwiertnie wrocławskie żyta i po ćwiertni owsa¹⁰³⁰. Pismem z 7 lutego von Lossow zawiadamiał Kaspra Rogalińskiego, że korpus wojska pruskiego pojawi się w Poznaniu i Gnieźnie 4 marca, zaś cztery dni później zawita do Nakła. Zalecał, aby w związku z tym przygotować odpowiednią ilość mąki żytniej, owsa, siana i słomy¹⁰³¹.

Podczas operacji wojsk pruskich lat 1762-1763 pojawiły się niestety kolejne gwałty i rabunki, porwania szlachciców dla okupu, wymuszenia sprzedaży zboża i ruchomości za bezcen. Jak podał Tomasz Ciesielski, Wojciech Rydzyński w jednym z listów ocenił Prusaków jako gorszych od Tatarów¹⁰³². Wśród szlachty nie było zgodnego poglądu co do tego, jak należy postępować z żołnierzami Fryderyka II. Pertraktacje z Lossowem w sprawie obniżenia kontyngentów krytykował Józef Mogilnicki¹⁰³³.

Pojawiły się też niedorzeczne plotki, iż celem wkroczenia wojsk Fryderyka II było poparcie księcia Adama Kazimierza Czartoryskiego na króla, zaś sama koronacja miała mieć miejsce w Poznaniu, w pałacu biskupim. Celem rozpowszechniania tej wizji było niewątpliwie osłabienie Familii, jednak część szlachty uznawała ją za prawdę i przesyłała nawet gratulacje¹⁰³⁴.

---

¹⁰²⁷ A. Miaskowski do W. Łubieńskiego – Poznań, 21 I 1763 (AS, s. 770).

¹⁰²⁸ Odpowiedź Fryderyka II na poselstwo – Lipsk, 21 I 1763 (AS, s. 772); W. Szczygielski, *Kwilecki Franciszek Antoni h. Sreniawa*, [w:] PSB, t. 16, Wrocław [i in.] 1971, s. 381.

¹⁰²⁹ W. Konopczyński, *Polska w dobie wojny siedmioletniej*, cz. 2, s. 308.

¹⁰³⁰ A. Miaskowski do W. Łubieńskiego – Poznań, 4 II 1763 (AS, s. 777-778); Uniwersał A.B. Jabłonowskiego – Poznań 5 II 1763 (AS, s. 778-780).

¹⁰³¹ D.F. von Lossow do K. Rogalińskiego – Rawicz, 7 II 1763 (AS, s. 781).

¹⁰³² T. Ciesielski, *Pogranicze polsko-pruskie*, s. 218. Zob. W. Szczygielski, *Rydzyński Wojciech h. Wierzbna*, s. 457.

¹⁰³³ Z. Zielińska, *Mogilnicki Józef Teodor h. Korczak*, [w:] PSB, t. 21, s. 563.

¹⁰³⁴ K. Rogaliński do J.A. Mniszcha – Poznań, 27 XII 1762 (AS, s. 762-763). Por. K. Kuras, *Partie i faksje*, s. 66. W biogramie Teodora Czartoryskiego zamieszczonym w PSB można znaleźć taką opinię: „[...] ten brak politycznej ambicji mieli mu za złe szefowie Familii, którzy go uważali za letkiewicza, zdolnego tylko do gadania o wolnościach i o dobru publicznym, lecz niezdolnego do wytężonej pracy, przy tym niezbyt rzadnego w życiu prywatnym i dość zadłużonego” (W. Konopczyński, *Czartoryski Teodor Kazimierz*, s. 298).

W kwietniu ministrowie koronni przygotowali instrukcję dla Kaspra Rogalińskiego starosty nakielskiego, który miał udać się z nią do Fryderyka II. Chodziło przede wszystkim o to, by zwrócić uwagę stronie pruskiej, iż nie otrzymano zapłaty za dostarczone zgodnie z porozumieniem towary, mało tego, że dalej są wysuwane żądania. Wspomniano o gwałtach, rabunkach i uprowadzaniu ludności¹⁰³⁵.

Zjazd szlachty województw poznańskiego i kaliskiego w Poznaniu, do którego doszło 29 kwietnia 1763 r., zaowocował powstaniem listów senatorów do prymasa Władysława Łubieńskiego i Jana Klemensa Branickiego kasztelana krakowskiego, hetmana wielkiego koronnego. Oba listy podpisali kasztelanowie: Józef Klemens Mielżyński poznański, Roch Zbijewski kaliski, Józef Starzeński gnieźnieński, Stanisław Chłapowski międzyrzecki i Józef Potocki kamieński. W liście do prymasa podniesiono, iż tylko on może rozwiązać problem obu województw wielkopolskich. Żalili się na postępowanie pruskich wojsk, które czyniły szkody materialne, jak i dopuszczały się gwałtów na szlachcie. Skargi kierowane do króla pruskiego nie przyniosły dotychczas efektu. Podobnie przedstawiono sytuację w Wielkopolsce w drugim liście. Hetmana proszono o przywrócenie do regionu regimentów i chorągwi z repartycji wielkopolskiej. Oprócz obecności wojsk sąsiednich państw uciążliwe stały się bandy nachodzące wsie i miasteczka. Wydaje się, że głównym celem obu listów mogło być jednak poinformowanie o zamiarze poczynienia pewnych kroków, np. w postaci opracowania odpowiedniego manifestu. Znana jest tylko odpowiedź prymasa, który sygnalizował, że doskonale rozumie problem, bo jego majątki również doświadczają krzywd w równiej mierze co szlacheckie. Pisał, że przedstawiał ten temat podczas rady senatu oraz że proponował wcześniej odpowiednie poselstwo do Prus¹⁰³⁶. List do hetmana w przedmiocie ochrony mieszkańców regionu przed Prusakami napisał wiosną 1763 r. Michał Skórzewski podkomorzy poznański, prosząc także o interwencję w Berlinie¹⁰³⁷.

Wykorzystując termin sądów ziemskich kaliskich, zorganizowany został również zjazd w Kaliszu w dniu 16 maja 1763 r. Także i on zakończył się próbą zwrócenia uwagi prymasa Władysława Łubieńskiego na dramatyczną sytuację Wielkopolan. Sprawę tę miał przedstawić poseł Ksawery Sokolnicki podkomorzy kaliski. Gwałty pruskie dosięgały mieszkańców regionu niezależnie od stanu i majątku. Poseł informację o problemach w Poznańskim i Kaliskim miał również rozgłaszać po województwach i ziemiach¹⁰³⁸. Zdawano sobie sprawę z okoliczności tego zjazdu. Działania usprawiedliwiano nadzwyczajnością i pilnością sytuacji¹⁰³⁹. Prymas odpowiedział, że problemy Wielkopolski zna i stara się im zaradzić¹⁰⁴⁰. Szlachta kaliska wysłała także list do

¹⁰³⁵ Instrukcja dla K. Rogalińskiego – Warszawa, 23 IV 1763 (4S, s. 781-782).

¹⁰³⁶ Senatorowie do W. Łubieńskiego – Poznań, 29 IV 1763 (4S, s. 783); Senatorowie do J.K. Branickiego – Poznań, 29 IV 1763 (4S, s. 784); W. Łubieński do senatorów – Skierniewice, 6 V 1763 (4S, s. 785).

¹⁰³⁷ J. Dygdała, *Skórzewski Michał h. Drogosław*, [w:] PSB, t. 38, s. 371.

¹⁰³⁸ Instrukcja i dezyderaty spisane dla K. Sokolnickiego – Kalisz, 16 V 1763 (4S, s. 786-787).

¹⁰³⁹ Tamże, s. 786.

¹⁰⁴⁰ W. Łubieński do senatorów – Łowicz, 7 VI 1763 (4S, s. 787-788).

hetmana Branickiego. Skarżyła się na poczynania armii pruskiej i prosiła o skierowanie do regionu wojska koronnego¹⁰⁴¹.

Do kolejnego – już piątego – nadzwyczajnego zjazdu senatorów i szlachty doszło w Poznaniu 28 maja 1763 r. Zgromadzeni spisali instrukcję i dezyderaty województwa poznańskiego dla posła Józefa Mycielskiego starosty konińskiego celem przedstawienia ich jeszcze raz prymasowi. Podobnie jak instrukcja spisana niecałe dwa tygodnie wcześniej w Kaliszu, także i teraz instrukcje i dezyderaty otwarto zwrotem usprawiedliwiającym zgromadzenie się w nadzwyczajnym trybie i wybranie posła poza tradycyjnym sejmikiem. Instrukcja wyliczała przypadki szczególnie bulwersujących gwałtów pruskich, które dosięgły również senatora – Józefa Mielżyńskiego kasztelana poznańskiego. Skarżono się też na wszechobecne przekupstwo. Liczono, że prymas skłoni hetmana wielkiego koronnego do ułokowania w Wielkopolsce właściwej pewnej liczby żołnierzy. Instrukcje podpisało dziesięć osób, na czele z Ignacym Twardowskim wojewodą kaliskim i kasztelanami: Józefem Mielżyńskim poznańskim i Józefem Potockim kamieńskim¹⁰⁴². Józef Mycielski został przyjęty „jak gdyby formalne odprawował poselstwo”. Prymas odebrał przedstawione informacje, ale też próbował uspokoić wzburzoną szlachtę¹⁰⁴³.

Wkrótce rozbłysnął promień nadziei, iż wojsko pruskie w końcu opuści Rzeczpospolitą. W dniu 31 maja 1763 r. minister pruski Franz von Brenkenhoff ogłosił w liście do Józefa Mielżyńskiego, że władca pruski dopilnuje, by osoby odpowiedzialne za zajścia i incydenty zostały ukarane¹⁰⁴⁴. Na początku czerwca odnotowywano przypadki przygotowywania się żołnierzy Fryderyka II do powrotu do swojego kraju¹⁰⁴⁵. Szlachta województw poznańskiego i kaliskiego spisała w Poznaniu projekt manifestu, którym występowano przeciwko gwałtom pruskim. Dokument został skorygowany w Warszawie na początku czerwca. Wstrzymano się jednak z jego publikacją, oczekując powrotu Józefa Mycielskiego starosty konińskiego. Wielu ówczesnych uzależniało swoje działania właśnie od rezultatu misji Mycielskiego. Ważną kwestię stanowiło ułożenie wzajemnych stosunków w nowych okolicznościach między Rzeczpospolitą a Królestwem Prus, poważnie nadszarpniętych w ostatnich miesiącach. Negocjacje nie mogły pominąć stanowiska województw poznańskiego i kaliskiego¹⁰⁴⁶.

---

¹⁰⁴¹ Senatorowie do J.K. Branickiego – Poznań, 29 IV 1763 (AS, s. 784); Województwo kaliskie do J.K. Branickiego – [Kalisz], 16 V 1763 (Bibl. Kórń., rkp. 459, k. 75v-76, zob. Aneks 27).

¹⁰⁴² Instrukcja i dezyderaty spisane dla J. Mycielskiego – Poznań, 28 V 1763 (AS, s. 788-790).

¹⁰⁴³ Odpowiedź W. Łubieńskiego na instrukcję – Łowicz, 7 VI 1763 (AS, s. 793-794). Zob. W. Szczygilewski, *Mycielski Józef h. Dołęga*, [w:] PSB, t. 22, s. 336.

¹⁰⁴⁴ F. von Brenkenhoff do J. Mielżyńskiego – Drezdenko, 31 V 1763 (AS, s. 790-791).

¹⁰⁴⁵ I. Twardowski do W. Łubieńskiego – Poznań, 4 VI 1763 (AS, s. 793).

¹⁰⁴⁶ Memoriał F. Skórzewskiego – Poznań, 3 VI 1763 (AS, s. 791-792); Odpowiedź Paszkowskiego na memoriał – Poznań, 3 VI 1763 (AS, s. 792); I. Twardowski do W. Łubieńskiego – Poznań, 4 VI 1763 (AS, s. 793); Projekt manifestu przeciwko gwałtom pruskim – Warszawa, [b. dnia] VI 1763 (AS, s. 796-798); Odpowiedź W. Łubieńskiego na list I. Twardowskiego – Łowicz, 10 VI 1763 (AS, s. 795); I. Twardowski do W. Łubieńskiego – Jankowice, 16 VI 1763 (AS, s. 800); W. Konopczyński, *Polska w dobie wojny siedmioletniej*, cz. 2, s. 329-330.

Kasper Rogaliński 14 czerwca ogłosił w Poznaniu uniwersał, który dotyczył tego, by osoby, które doznały krzywd z rąk żołnierzy Fryderyka II, wypisały je „na arkuszu papieru porządnie i rzetelnie”. Aby usprawnić weryfikację, polecono podać kilka szczegółów umożliwiających identyfikację szkody, np. w postaci podania daty zajścia i nazwiska dowódcy grupy żołnierzy, na którą składano skargę. Chociaż wprowadzie część żołnierzy pruskich opuściła region, to pojawiały się głosy o wkraczaniu nowych oddziałów i o przejazdach oficerów pruskich. Oczekując na rezultat podjętych działań, starano się nie wdawać w żadne pograniczne pertraktacje¹⁰⁴⁷. Latem hetman Branicki wydał rozkazy dotyczące walki z bandami łupiącymi mieszkańców Wielkopolski. Stosowny ordynans otrzymał Józef Mogilnicki oboźny koronny¹⁰⁴⁸.

Prymas Władysław Łubieński w listach rozesłanych na sejmiki deputackie w roku 1763 argumentował przede wszystkim potrzebę sprawnego funkcjonowania Trybunału Koronnego¹⁰⁴⁹. Sejmik deputacki w Środzie z 12 września został zerwany – jak pisał Ignacy Twardowski do Jerzego Augusta Mniszcha, „żadną miarą utrzymać się nie mógł”. Stronnicy Mniszcha dopuszczali osiągnięcie pewnego kompromisu, który polegałby na tym, że w składzie deputatów mógłby się znaleźć ktoś „z tamtej strony”. Grupa szlachty podjęła nawet próbę odbycia obrad poprzez kradzież sejmiku. Józef Mielżyński kasztelan poznański oraz Kazimierz Raczyński starosta czerwono- grodzki wraz z grupą szlachty udali się „rano przed wschodem słońca” do kościoła w celu uprzedzenia przeciwników i odbycia ukradzionego sejmiku. Wiedzieli, że Ignacy Twardowski przyjedzie ok. godziny 10. Ich akcja nie udała się, gdyż nie pozwolili na to przyjaciele wojewody kaliskiego. Zgromadzenie nie wyłoniło nawet marszałka¹⁰⁵⁰. Zaraz po zakończeniu sejmiku pojawiły się plotki, jakoby ten zakończył się jednak pozytywnie. Podawano, że rzekomo deputatami zostali Raczyński wojewodzie kaliski, Maksymilian Mielżyński staroście kcyński, Józef Gliszczyński pisarzowie kaliski oraz Stanisław Grodzicki, co nie było prawdą¹⁰⁵¹.

Dnia 13 września miał miejsce ostatni za panowania Augusta III – jak się wkrótce miało okazać – sejmik w Środzie. Do tego sejmiku gospodarskiego przesłał list prymas Łubieński, datowany na 6 września. Informował on, że strona pruska zadeklarowała nieprovokowanie przygranicznych napięć oraz była gotowa podjąć rozmowy z komisją graniczną. Prymas prosił szlachtę o zachowanie porządku i poszanowanie prawa wobec

¹⁰⁴⁷ Uniwersał K. Rogalińskiego – Poznań, 14 VI 1763 (AS, s. 798-800) – stąd cytaty; I. Twardowski do W. Łubieńskiego – Jankowice, 16 VI 1763 (AS, s. 800); G. Skórzewski do W. Łubieńskiego – Poznań, 15 VII 1763 (AS, s. 801). Wykonywanie czynności komisarskich przez K. Rogalińskiego było trudne. Spotykał się on z niewdzięcznością współbraci, ponosił też koszty z prywatnej szkatuły. Zob. K. Rogaliński do J.A. Mniszcha – Poznań, 28 VIII 1762 (AS, s. 752-753).

¹⁰⁴⁸ W. Kęder, *Skórzewski Franciszek h. Drogostaw*, [w:] PSB, t. 38, s. 365.

¹⁰⁴⁹ W. Łubieński na sejmiki – Warszawa, 25 VIII 1763 (AS, s. 802-803).

¹⁰⁵⁰ I. Twardowski do J.A. Mniszcha – Środa, 13 IX 1763 (AS, s. 803-804) – stąd dwa pierwsze cytaty; A. Gajewski do J.A. Mniszcha – Środa, 14 IX 1763 (AS, s. 804); M. Molski do J.A. Mniszcha – Poznań, 17 IX 1763 (AS, s. 805); I. Twardowski do J.A. Mniszcha – Poznań, 18 IX 1763 (AS, s. 805-807) – trzeci cytaty; J. Starzeński do W. Łubieńskiego – Poznań, 21 IX 1763 (AS, s. 807).

¹⁰⁵¹ M. Czepe, *Kamaryla Pana z Dukli*, s. 151-152.

pojawiających się projektów, które mogą przynieść negatywne konsekwencje¹⁰⁵². List do województw poznańskiego i kaliskiego przesłał także Jerzy August Mniszech marszałek nadworny koronny, starosta generalny Wielkopolski. Wiadomo, że „z wszelką dystynkcyją i przyjemną konsyderacją był w kole czytany”. Niestety, nie udało się go odszukać¹⁰⁵³.

Marszałkiem sejmiku był Franciszek Sczaniecki, a do pomocy wybrano asesorów. Sejmik ogłosił popisy generalne. Chciano w ten sposób uzyskać bezpieczeństwo i osłone przeciwko działaniu „kup swawolnych”. Sejmik wybrał 20 deputatów, których zadaniem było przeprowadzenie nowego i dokładnego opisu dóbr znajdujących się na terenie województw. Wyniki tych prac mieli przedstawić na Komisji Skarbowej Poznańskiej, która następnie – jak planowano – zajęłaby się opracowaniem dalszych szczegółów popisów, np. wyznaczyła ryszunek czy kolor mundurów. Jeżeli do czasu realizacji popisów (pierwsze popisy zaplanowano na październik) województwa nadal niepokojone byłyby działaniem band, zalecono, by starosta generalny Wielkopolski użył przeciwko nim chorągwi wojewódzkiej. Marszałek miał napisać do Teodora Kazimierza Czartoryskiego biskupa poznańskiego list, w którym znalazłby się zapis proszący duchowieństwo o przychylny stosunek do uchwał sejmiku. Przewidziano też wynagrodzenie m.in. dla Kaspra Rogalińskiego starosty nakielskiego w wysokości 54 tys. zł za wcześniejszą służbę w interesie województw. Wybrano komisarzy Komisji Skarbowej Poznańskiej, a także składy na dwa lata komisarzy do Trybunału Skarbowego Radomskiego¹⁰⁵⁴.

Podczas tego sejmiku województwa poznańskie i kaliskie wybrały też posłów do prymasa i hetmana oraz spisały dla swoich funkcjonariuszy instrukcje. Ci pierwsi mieli przekazać informacje o postanowieniach sejmiku w zakresie popisów. Liczono też na to, że ewentualny apel prymasa przekona duchowieństwo do sumiennego uczestniczenia w nich. Podobnie posłowie do hetmana mieli za zadanie poinformować go o postanowieniach sejmiku. Jednak tutaj ważne było skłonienie hetmana, aby pozostała część wojska otrzymującego żołd z województw poznańskiego i kaliskiego ostatecznie została skierowana właśnie do nich¹⁰⁵⁵. Marszałek sejmiku zawiadomił starostę generalnego Wielkopolski o decyzjach podjętych przez zgromadzenie. Do przesłanego listu dołączył treść uchwalonego laudum¹⁰⁵⁶.

Ustanowienie popisów nie zostało przyjęte bezkrytycznie. Józef Starzeński kasztelan gnieźnieński napisał w liście z dnia 20 września do Mniszcha starosty generalnego Wielkopolski: „Ta wszytka robota moim zdaniem jest na wzruszenie pokoju i ohyde

---

¹⁰⁵² W. Łubieński na sejmik – Warszawa, 6 IX 1763 (AS, s. 808).

¹⁰⁵³ A. Niegolewski do J.A. Mniszcha – [b.m.], [b.d.] 1763 (AS, s. 825).

¹⁰⁵⁴ Laudum z 13 IX 1763 (AS, s. 809-816); A. Gajewski do J.A. Mniszcha – Środa, 14 IX 1763 (AS, s. 804); M. Molski do J.A. Mniszcha – Poznań, 17 IX 1763 (AS, s. 805); M. Czeppe, *Kamaryla Pana z Dukli*, s. 152.

¹⁰⁵⁵ Laudum z 13 IX 1763 (AS, s. 809-816); Instrukcja dana posłom do W. Łubieńskiego – Środa, 13 IX 1763 (AS, s. 816-817); Instrukcja dana posłom do J.K. Branickiego – Środa, 13 IX 1763 (AS, s. 817-818).

¹⁰⁵⁶ F. Sczaniecki do J.A. Mniszcha – Środa, 13 IX 1763 (AS, s. 819).

narodu naszego bezprawnie zrobiona, bo zaciągi są zakazane, postronnym potencjom być nie mogą straszne, chyba rozśmieszą”. Działalby na rzecz zerwania takiego sejmiku, jednak ze względu na adresata listu nie wystąpił przeciwko sejmikowi¹⁰⁵⁷. Następnego dnia kasztelan gnieźnieński napisał list do prymasa Łubieńskiego, w którym również krytycznie wypowiedział się o uchwałach sejmiku, pisząc m.in.:

Zgola czego Moskwa i Prusacy nie dokonali, to my sami resztę sobie zrujnujemy bez względu na prawa nowych zaciągów zakazujące i konsekwencje wszczynającej się zwyczajnie od popisów konfederacyi. Stan duchowny i świecki uciemiężony będzie z pośmiewiskiem postronnych potencyi, bo z tej przez dwa województwa obrony aprehensya narodu naszego być nie może¹⁰⁵⁸.

Wiadomo, że i prymas Łubieński nie był zadowolony z zarządzonych popisów, gdyż jego zdaniem dokonanie ich nie gwarantowało bezpieczeństwa, a forma i koszty ich realizacji mogły być uciążliwe dla regionu, i tak już poważnie doświadczonego. Uznał je też za niezgodne z prawem i niebezpieczne w bieżącej sytuacji politycznej. Sugerował, że pewne fundusze na wzmocnienie sił Rzeczypospolitej może zapewnić tylko sejm¹⁰⁵⁹.

W kolejnych tygodniach pojawiły się i inne wątpliwości co do treści laudum sejmiku gospodarskiego z 13 września. W dniu 14 października grupa 25 szlachciców na czele z Wojciechem Rydzyńskim stolnikiem poznańskim manifestowała w grodzie kaliskim przeciwko zapisanemu w nim wynagrodzeniu, dowodząc, że nie było o tym mowy podczas obrad. Skądinąd wiadomo, że marszałek Szczaniecki długo pracował nad treścią laudum po zakończonym sejmiku, chociaż nie jest wiadome, co było tego powodem¹⁰⁶⁰.

Senatorowie oraz szlachta województw poznańskiego i kaliskiego zamierzali w większej liczbie pojawić się na reasumpcji Trybunału Koronnego. Jak największą liczbę ludzi, co do których postawy nie było wątpliwości, zbierał Ignacy Twardowski wojewoda kaliski¹⁰⁶¹. Andrzej Niegolewski chorąży poznański raczej z przesadą szacował, „iż tam będzie z tysiąc szlachty z województw naszych”. Spodziewano się też, że na reasumpcji nie będzie wojewody smoleńskiego. W celu zrealizowania wspólnej akcji nawiązano kontakt z województwem sieradzkim i szlachtą na Kujawach¹⁰⁶².

Podsumowując działalność polityczną sejmiku w latach 1756-1763, należy zauważyć, że otrzymanie przez Jerzego Augusta Mniszcha starostwa generalnego wielkopolskiego wiązało go dość blisko z województwami poznańskim i kaliskim. Jego pozycja tutaj była bardzo silna, a swoje cele polityczne realizował za pomocą grupy oddanych

¹⁰⁵⁷ J. Starzeński do J.A. Mniszcha – Iłowiec, 20 IX 1763 (AS, s. 820).

¹⁰⁵⁸ J. Starzeński do W. Łubieńskiego – Iłowiec, 21 IX 1763 (AS, s. 821); Z. Zielińska, *Starzeński Józef Nikodem h. Lis*, s. 402.

¹⁰⁵⁹ Odpowiedź W. Łubieńskiego na list J. Starzeńskiego – Skierniewice, 1763 (AS, s. 822-823).

¹⁰⁶⁰ Manifestacja – Kalisz, 14 IX 1763 (AS, s. 825-826); I. Twardowski do J.A. Mniszcha – Jankowice, 25 IX 1763 (AS, s. 823).

¹⁰⁶¹ I. Twardowski do J.A. Mniszcha – Jankowice, 25 IX 1763 (AS, s. 823-824).

¹⁰⁶² Tamże; A. Niegolewski do J.A. Mniszcha – [b.m.], [b.d.] 1763 (AS, s. 825).

współpracowników. Jednocześnie istotne jest to, że Mniszech był przywódcą jednej z głównych facji politycznych, ówczesnie odgrywającej wiodącą rolę na dworze królewskim, co dawało mu znaczne możliwości uzyskiwania nadań urzędów i lukratywnych starostw. Na postawę szlachty województw wielkopolskich miały w tym czasie ogromny wpływ traumatyczne doświadczenia wojny siedmioletniej, oznaczające dla niej brak bezpieczeństwa, strach, przemoc, straty materialne. Wszystko to komplikował jeszcze zamęt wynikający z kryzysu monetarnego w państwie, a także szwankujący wymiar sprawiedliwości. Kiedy nie można było liczyć na pomoc ze strony sejmu, króla czy innej wpływowej osoby, szlachta sięgnęła po zjazdy – środki znane i dawniej w podobnych okolicznościach wypróbowane. Aż trzy takie zjazdy odbyły się w 1763 r., kiedy Wielkopolskę opuszczało wojsko rosyjskie, a wkroczyło do niej pruskie. Szlachta i przewodzący jej senatorowie dramatyczną sytuację regionu referowali prymasowi Władysławowi Łubieńskiemu i Janowi Klemensowi Branickiemu kasztelanowi krakowskiemu, hetmanowi wielkiemu koronnemu. Jak przekonuje Michał Zwierzykowski, to właśnie w wojnie siedmioletniej należy doszukiwać się przyczyn solidnego ugruntowania poparcia dla konfederacji barskiej w województwach poznańskim i kaliskim w nieodległej przyszłości¹⁰⁶³.

---

¹⁰⁶³ M. Zwierzykowski, *Między sejmem a samorządem terytorialnym*, s. 462, przypis 30.

Zakończenie

Celem pracy było ukazanie funkcjonowania samorządu sejmikowego województw poznańskiego i kaliskiego za Augusta III. Jej założeniem było też świadome odwołanie się przede wszystkim do wspomnianego wielokrotnie opracowania Michała Zwierzykowskiego zatytułowanego *Samorząd sejmikowy województw poznańskiego i kaliskiego w latach 1696-1732* (Poznań 2010). Zamiar ten polegał na przyjęciu takiego samego podejścia względem sejmiku, tzn. na zadaniu podobnych pytań badawczych. Z szeregu przyczyn uprawniających zastosowanie powyższego rozwiązania na czoło wybija się to, że sejmik za Augusta III funkcjonował w ramach określonych przez konstytucje Sejmu Niemego 1717 r. Dzięki temu, posiłkując się materiałem źródłowym ukazującym funkcjonowanie sejmiku w latach 1733-1763, można było bezpośrednio odwoływać się do wyników i spostrzeżeń zawartych we wspomnianej książce. Zamiarem piszącego te słowa było również to, by niniejsze opracowanie w sposób kontynuacyjny – na tyle, na ile było to możliwe – przedstawiało funkcjonowanie samorządu sejmikowego po 1732 r., stanowiąc przewodnik dla korzystających z obszernego tomu akt sejmikowych przyszłych badaczy. Niniejsza książka nie ma zatem na celu zamknięcia pola badawczego nad dziejami wielkopolskiej polityki i sejmikowej aktywności. Ma ona stać się pomocą w realizacji kolejnych tematów badawczych, prowadzonych przez badaczy w różnych kierunkach, na czele z historykami, genealogami i regionalistami.

Zebrany materiał akt sejmikowych pozwala stwierdzić, że w latach 1733-1763 odbyły się lub miały się odbyć 94 zgromadzenia sejmiku województw poznańskiego i kaliskiego. Gromadzono się lub miano zgromadzić się na 30 obradach gospodarskich, 30 deputackich, 19 przedsejmowych, 3 z limity, 3 zwołanych uniwersałem oraz 2 relacyjnych. Do tego dochodzi jeszcze siedem zjazdów szlacheckich o charakterze sejmikowym. Kwestia ustalenia ostatecznej i „pewnej” liczby zgromadzeń nastrocza poważne trudności, jako że o wielu obradach po prostu nie udało się odnaleźć informacji, a wiadomo skądinąd, że obrady sejmiku województw Wielkopolski właściwie często były zrywane. Tylko siedem razy szlachta obradowała na sejmiku lub zjeździe poza Środą, swoim zwyczajowym miejscem.

Na początku okresu bezkrólewia po śmierci Augusta II i wojny o tron polski inicjatywa polityczna i faktyczna przewaga znajdowała się w rękach stronników Stanisława Leszczyńskiego. Opcja saska stopniowo przejmowała kontrolę nad państwem dzięki interwencji wojsk z elektoratu, a przede wszystkim dzięki pomocy Rosjan, w tym również w granicach obu województw wielkopolskich. W okresie tym szlachta zawiązała dwie zwalczające się konfederacje: jedną za Stanisławem I, drugą za Augustem III.

Lata panowania Augusta III w Rzeczypospolitej na ogół nie cieszą się najlepszą opinią wśród badaczy przeszłości, głównie za sprawą *liberum rumpo*. Za drugiego z Wettynów na tronie polskim skuteczność obrad sejmikowych średzkiego zgromadzenia nie była imponująca, wszak mowa jest o liczbie 49 zerwanych obrad. Komisja Skarbowa Poznańska też nie zawsze była w stanie wspomóc funkcjonowanie samorządu sejmikowego, jako że sama rykoszetem odczuwała ten kryzys. Aby go przezwyciężyć, w sytuacjach szczególnie problematycznych sięgano po inne środki. Zrobiono to jednak dość późno, w nieco wymuszonych okolicznościach. Trwała wojna siedmioletnia, wojska rosyjskie i pruskie za nic sobie miały granice i niezaangażowanie w wojnę Rzeczypospolitej. W takich warunkach na przełomie lat 50. i 60. doszło do zjazdów szlachty w Poznaniu i Kaliszu pod przewodnictwem senatorów. Nie były to koła sejmikowe w klasycznym ujęciu, lecz zgromadzenia o charakterze sejmikowym, wykorzystujące czasami jako pretekst okoliczność zjazdu na roki sądowe.

Chcąc przezwyciężyć bieżące problemy, sejmiaki sięgały po rozwiązania sprawdzone w przeszłości. Za Augusta III funkcjonowały w ramach prawnych określonych przez konstytucje Sejmu Niemego. Zakazywały one limitowania obrad sejmikowych. Mimo to sejmik województw poznańskiego i kaliskiego odwołał się do limity w okresie bezkrólewia po śmierci Augusta II i wojny o tron polski.

Kryzys polityczny w Rzeczypospolitej nie nastąpił automatycznie wraz z objęciem tronu przez Augusta III. Sięgał on XVII w., lecz jego wieloaspektowe objawy unaoczniały się w czasach saskich, szczególnie w latach 1733-1763. Pewnym paradoksem jest, że przez wielu mieszkańców państwa panowanie drugiego z Wettynów mogło być przychylnie oceniane jako czas względnego pokoju. Tę wizję nadszarpnąć mogły doświadczenia wojny o tron polski oraz wielkie wojny u zachodnich granic – śląskie i siedmioletnia.

Przyglądając się kolejnym kampaniom sejmowym, nietrudno odnotować pogłębiającą się niechęć zaplecza królewskiego do bardziej wytężonej pracy w zakresie reformy państwa. Uniwersały oraz instrukcje królewskie stawały się coraz krótsze i bardziej ogólnikowe. W sporej części wynikać to mogło z niewiary w powodzenie i sens szerzej zakrojonych projektów reformatorskich. Instrukcje sejmikowe przekazywane posłom na sejm bardzo często zawierały powtarzające się postulaty i rozwiązania. Był to wynik upadku kolejnych sejmów, co nie pozwalało na realizację zawartych w nich punktów, a te zwyczajnie przechodziły na kolejne kampanie sejmowe. Wpływ na tę sytuację miała też rywalizacja stronnictw politycznych, które dla walki o wpływy i inne korzyści były gotowe sięgnąć po najdalej idące środki.

Podjęte u progu panowania Stanisława Augusta reformy sprawiły, że samorząd sejmikowy w kształcie analizowanym w niniejszej pracy przestał istnieć. Zmieniały się granice województw Wielkopolski właściwej, zmieniała się organizacja struktury okręgów sejmikowych, zmieniał się sposób prowadzenia obrad sejmikowych. Ostatecznie udało się zakazać zrywania sejmików, próbowano inaczej podejść do sposobu konkluzji czy też inaczej rozumiano uprawnienie do aktywnego uczestnictwa w sejmiku. Rok 1764 bez wątpienia stanowi jedną z bardziej przełomowych chwil w dziejach Polski, choć wyraźnie widać, że korzenie wielu reform mocno tkwią w minionych dziesięcioleciach czasów saskich.

Bibliografia

Źródła rękopiśmienne

Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie (AGAD)

- Archiwum Radziwiłłów, dz. II, 2497, 2518, 2615, 2712; dz. V, 2250/III, 10164/1; księga 50
- Archiwum Roskie, XXIV/43
- Metryka Koronna, Księgi Spraw Publicznych (Księgi Kanclerskie) 1, 9

Archiwum Państwowe w Poznaniu (AP w Poznaniu)

- Gr. Kościan 177
- Gr. Poznań 1221

Biblioteka Kórnicka PAN w Kórniku (Bibl. Kórn.)

- rękopisy 439, 459, 951, 966, 985, 992, 7245, 7260

Biblioteka Książąt Czartoryskich (Bibl. Czart.)

- rękopisy 3835, 3836, 3840

Biblioteka Litewskiej Akademii Nauk w Wilnie (LMAVB)

- Fond 148, rkp. 73, t. 2

Biblioteka Narodowa w Warszawie (Bibl. Nar.)

- rękopisy II 6663, II 6903, III 6653

Biblioteka Uniwersytetu Warszawskiego (BUW)

- Synod Ewangelicko-Reformowany, rękopis 696

Centralne Państwowe Historyczne Archiwum Ukrainy w Kijowie (CDIAUK)

- Fond 49, op. 1, rękopis 1521

Hauptstaatsarchiv Dresden (HStA Dresden)

- 10026 Geheimes Kabinett, Loc. 3672/3

Papieski Instytut Studiów Kościelnych – Punkt Konsultacyjny w Warszawie (PISK)

- Archivio Segreto Vaticano, Nunziatura di Polonia, rękopis 249

Źródła drukowane

Akta grodzkie i ziemskie z Archiwum Państwowego we Lwowie, t. 25: *Lauda sejmikowe halickie 1696-1772*, wyd. W. Hejnosz, Lwów 1935.

Akta grodzkie i ziemskie z archiwum t.z. bernardyńskiego we Lwowie, t. 23: *Lauda sejmikowe wiszeńskie, lwowskie, przemyskie i sanockie 1731-1772*, wyd. A. Prochaska, Lwów 1928.

- Akta sejmikowe województw poznańskiego i kaliskiego*, t. 1: 1572-1632, cz. 1: 1572-1616, wyd. W. Dworzaczek, Poznań 1957.
- Akta sejmikowe województw poznańskiego i kaliskiego*, t. 1: 1572-1632, cz. 2: 1616-1632, wyd. W. Dworzaczek, Poznań 1962.
- Akta sejmikowe województw poznańskiego i kaliskiego. Lata 1632-1655*, wyd. I. Kraszewski, M. Zwierzykowski, R. Kołodziej, przy współpracy A. Kamieńskiego, Poznań 2022.
- Akta sejmikowe województw poznańskiego i kaliskiego. Lata 1668-1675*, wyd. M. Zwierzykowski, R. Kołodziej, A. Kamieński, Poznań 2018.
- Akta sejmikowe województw poznańskiego i kaliskiego. Lata 1676-1695*, wyd. M. Zwierzykowski, R. Kołodziej, A. Kamieński, Poznań 2018.
- Akta sejmikowe województw poznańskiego i kaliskiego. Lata 1696-1732*, wyd. M. Zwierzykowski, Poznań 2008.
- Akta sejmikowe województw poznańskiego i kaliskiego. Lata 1733-1763*, wyd. M. Zwierzykowski, Warszawa 2015.
- Akta sejmikowe województwa bełskiego. Lata 1696-1772 (1792)*, wyd. M. Zwierzykowski, R. Kołodziej, Kraków 2021.
- Diarjusze sejmowe z wieku XVIII*, t. 3: *Diarjusze sejmów z lat 1750, 1752, 1754 i 1758*, wyd. W. Konopczyński, Warszawa 1937.
- Dyaryusze sejmowe z wieku XVIII*, t. 1: *Dyaryusz sejmu z r. 1748*, wyd. W. Konopczyński, Warszawa 1911.
- Dyaryusze sejmowe z wieku XVIII*, t. 2: *Dyaryusz sejmu z r. 1746*, wyd. W. Konopczyński, Warszawa 1912.
- Dziennik wyprawy Dubisława Fryderyka von Platena dowodzącego wojskami pruskimi w bitwie pod Gostyniem 15 września 1761 roku*, wyd. D. Płowy, „Rocznik Gostyński” 2020, s. 229-250.
- [Jabłonowski A.B.], *Pamiętnik księcia Antoniego Jabłonowskiego kasztelana krakowskiego*, Lwów 1875.
- Kitowicz J., *Opis obyczajów za panowania Augusta III*, wstęp M. Dernałowicz, Warszawa 1985.
- Kitowicz J., *Pamiętniki, czyli Historia polska*, oprac. i wstęp P. Matuszewska, komentarz Z. Lewinówna, wyd. 2 popr., Warszawa 2005.
- Korespondencya Stanisława Konarskiego z wujem Janem Tarło, wojewodą sandomierskim (1738-1746)*, wyd. H. Biegeleisen, „Przewodnik Naukowy i Literacki” 11 (1883), z. 12, s. 1124-1171.
- Kronika wschowskich bernardynów*, red. A. Pańczak, tłum. P. Turbański, A. Pańczak, Wschowa 2019.
- Matuszewicz M., *Diariusz życia mego*, t. 1: 1714-1757, oprac. i wstęp B. Królikowski, komentarz Z. Zielińska, Warszawa 1986.
- Od Augusta Mocnego do Augusta III. Doniesienia z Warszawy Andrzeja Cichockiego z lat 1732-1734*, wyd. J. Dygdała, Warszawa 2016.
- „Opregte Groninger Courant” nr 84 z 1755.
- „Przyjaciół Ludu” nr 26 z 26 XII 1835.
- Reasumpcja Trybunału Koronnego. Wspomnienia Jakuba Sobieszczańskiego z wydarzeń 1752 roku*, wyd. W. Bednaruk, Lublin 2010.
- Skibiński M., *Europa a Polska w dobie wojny o sukcesję austriacką 1740-1745*, t. 2: *Dokumenty*, Kraków 1912.
- Teki Dworaczka. Materiały historyczno-genealogiczne do dziejów szlachty wielkopolskiej XV-XX wieku*, Kórnik-Poznań 2004, online: http://teki.bkpan.poznan.pl/index_glowna.html [dostęp: 19.09.2023].

- Volumina legum*, t. 5, 6, wyd. J. Ohryzko, Petersburg 1860.
- Wjazd Władysława Szoldrskiego*, wyd. W. Karkucińska, „Kronika Miasta Poznania” 2004, nr 4, s. 268-278.
- Z dziejów wojny o sukcesję polską. Listy Wielkopolan do Jana Tarty wojewody lubelskiego z lat 1734-1735*, wyd. G. Głabisz, M. Zwierzykowski, Poznań 2018.

Opracowania

- Abramski A., Huras A., *Sądy kapturowe (1572-1764). Studium z dziejów sądownictwa i prawa sądowego podczas bezkrólewia w Rzeczypospolitej szlacheckiej*, Sosnowiec 2010.
- Abt S., *Ludność*, [w:] *Dzieje Poznania*, t. 1: *Do roku 1793*, red. J. Topolski, Warszawa–Poznań 1988, s. 660-671.
- Achremczyk S., *Obóz stanisławowski w Prusach Królewskich w latach 1733-1736*, „Rocznik Gdański” 46 (1986), z. 1, s. 115-134.
- Achremczyk S., *Reprezentacja stanowa Prus Królewskich w latach 1696-1772. Skład społeczny i działalność*, Olsztyn 1981.
- Achremczyk S., *Życie sejmikowe Prus Królewskich w latach 1647-1772*, Olsztyn 1999.
- Bardach J., *Sejm dawnej Rzeczypospolitej jako najwyższy organ reprezentacyjny*, „Czasopismo Prawno-Historyczne” 35 (1983), z. 1, s. 135-147.
- Bardach J., *Sejm szlachecki doby oligarchii*, „Kwartalnik Historyczny” 74 (1967), z. 2, s. 365-372.
- Bednaruk W., *Sejmiki lubelskie w okresie stanisławowskim (1764-1794)*, Lublin 2011.
- Bednaruk W., *Trybunał Koronny. Szlachecki sąd najwyższy w latach 1578-1794*, Lublin 2008.
- Bernatowicz T., *Mitra i buława. Królewskie ambicje książąt w sztuce Rzeczypospolitej szlacheckiej (1697-1763)*, Warszawa 2011.
- Bondyra W., *Reprezentacja sejmowa Rusi Czerwonej w czasach saskich*, Lublin 2005.
- Borucki M., *Sejmy i sejmiki szlacheckie*, Warszawa 1972.
- Bulińska K., *Akta sejmikowe jako źródło do dziejów miast i mieszczaństwa*, „Śląski Kwartalnik Historyczny Sobótka” 2022, nr 2, s. 85-116.
- Burkietowicz A., *Sejmik sieradzki w latach 1669-1717*, Sieradz 2009.
- Chodyła Z., *Nowy szacunek zaludnienia Wielkopolski i wskaźników jego struktury u schyłku XVIII wieku*, [w:] *Przemiany demograficzne Europy Środkowej w czasach nowożytnych*, red. H. Kurowska, Zielona Góra 2010 (Zielonogórskie Spotkania z Demografią, 1), s. 87-129.
- Chodyła Z., recenzja, „Roczniki Historyczne” 82 (2016), s. 268-272.
- Chodyła Z., *Utworzenie i początki funkcjonowania województwa gnieźnieńskiego (1768-1774-1776)*, [w:] *Gniezno. Studia i materiały historyczne*, t. 2, Warszawa–Poznań 1987, s. 5-68.
- Choińska-Mika J., *Sejmiki mazowieckie w dobie Wazów*, Warszawa 1998.
- Ciesielski T., *Agresja rosyjska na Polskę 1733-1735. Walki na Ukrainie, Podolu i Wołyniu*, [w:] *Trudne sąsiedztwo. Studia z dziejów stosunków polsko-rosyjsko-ukraińskich w XVI-XX wieku*, red. A. Szczepaniak, Toruń 2007, s. 100-130.
- Ciesielski T., „*Alarmy konfederackie*” w pierwszej połowie panowania Augusta III, [w:] *Król a prawo stanów do oporu*, red. M. Markiewicz, E. Opaliński, R. Skowron, Kraków 2010, s. 341-352.
- Ciesielski T., *Armia koronna w czasach Augusta III*, Warszawa 2009.
- Ciesielski T., *Działalność wojskowa hetmana wielkiego koronnego Józefa Potockiego i jego kręgu klientalno-rodzinnego*, [w:] *Władza i prestiż. Magnateria Rzeczypospolitej w XVI-XVIII wieku*, red. J. Urwanowicz, E. Dubas-Urwanowicz, P. Guzowski, Białystok 2003, s. 259-282.

- Ciesielski T., *Działania zbrojne w rejonie Krakowa w trakcie polskiej wojny sukcesyjnej 1733-1735*, „Studia Historyczne” 52 (2009), z. 3-4, s. 205-222.
- Ciesielski T., *Podział wojska na partie a struktura administracyjna ziem koronnych*, [w:] *Między barokiem a oświeceniem. Staropolski regionalizm*, red. S. Achremczyk, Olsztyn 2008, s. 108-116.
- Ciesielski T., *Pogranicze polsko-pruskie w dobie wojny siedmioletniej*, „Komunikaty Mazursko-Warmińskie” 1 (2008), s. 2-17.
- Ciesielski T., *Polskie echa bitew drugiej wojny śląskiej*, [w:] *Między barokiem a oświeceniem. Wielkie bitwy*, red. S. Achremczyk, Olsztyn 2010, s. 117-136.
- Ciesielski T., *Sejmiki wobec kwestii bezpieczeństwa publicznego w czasach Augusta III – milicje wojewódzkie*, [w:] *Po unii – sejmiki szlacheckie w Rzeczypospolitej XVI-XVIII wieku*, red. H. Lulewicz, M. Wagner, Siedlce 2013, s. 319-330.
- Ciesielski T., *W obronie Gdańska – działania wojsk polskich na Pomorzu i Kujawach 1733-1734*, „Studia Historyczno-Wojskowe” 2007 (wyd. 2008), t. 2, s. 177-195.
- Ciesielski T., *Walka o utrzymanie Trybunałów Wielkich i Trybunałów Skarbowych w 1749 roku*, [w:] *Praktyka życia publicznego w Rzeczypospolitej Obojga Narodów w XVI-XVIII wieku. Materiały XVIII konferencji Komisji Lituanistycznej przy Komitecie Nauk Historycznych PAN w dniach 22-23 września 2009 roku*, red. U. Augustyniak, A.B. Zakrzewski, Warszawa 2010, s. 143-172.
- Ciesielski T., *Ziemie Prus w trakcie polskiej wojny sukcesyjnej i wojny siedmioletniej*, [w:] *Wielkie wojny w Prusach XIII-XX wiek*, red. W. Gieszczyński, N. Kasperek, J. Maroń, wyd. nowe, Dąbrówno-Olsztyn 2021, s. 161-241.
- Cieślak E., *Dyplomatyczne i militarne zaangażowanie Francji w drugą elekcję Stanisława Leszczyńskiego*, „Rocznik Gdański” 46 (1986), z. 1, s. 83-106.
- Cieślak E., *W obronie tronu króla Stanisława Leszczyńskiego*, Gdańsk 1986.
- Czaplińska M., *Mniszech Jerzy August Wandalin h. własnego*, [w:] PSB, t. 21, Wrocław [i in.] 1976, s. 470-474.
- Czemeryński K., *O dobrach koronnych bylej Rzeczypospolitej polskiej. W II działach*, dział 2, Lwów 1870.
- Czeppe M., *Kamaryla Pana z Dukli. Kształtowanie się obozu politycznego Jerzego Augusta Mniszcha 1750-1763*, Warszawa 1998.
- Czeppe M., *Wojna i pokój w „karczmie zajezdnej”. Z dziejów wojny siedmioletniej*, [w:] *Między barokiem a oświeceniem. Wojny i niepokoje czasów saskich*, red. K. Stasiewicz, S. Achremczyk, Olsztyn 2004, s. 29-31.
- Czeppe M., *Współpraca biskupa Kajetana Sotyka z kamarylą Jerzego Mniszcha. Próba charakterystyki*, [w:] *Między barokiem a oświecenie. Nowe spojrzenie na czasy saskie*, red. K. Stasiewicz, S. Achremczyk, Olsztyn 1996, s. 167-173.
- Dąbrowski P., *Instrukcje królewskie na sejmiki przedsejmowe doby panowania Michała I i Jana III*, „Historia Slavorum Occidentis” 2023, nr 2, s. 35-69.
- Deputaci Trybunału Koronnego 1578-1794. Spis, cz. IV: 1701-1750*, oprac. W. Bondyra, Warszawa-Lublin 2017.
- Deputaci Trybunału Koronnego 1578-1794. Spis, cz. V: 1751-1794*, oprac. J. Ternes, Warszawa-Lublin 2017.
- Drozdowski M., *Podstawy finansowe działalności państwowej w Polsce 1764-1793. Działalność budżetowa Sejmu Rzeczypospolitej w czasach panowania Stanisława Augusta Poniatowskiego*, wyd. 2, Poznań-Warszawa 2017.
- Dukwicz D., Zwierzykowski M., Sułkowski Antoni h. Sulima, [w:] PSB, t. 45, Warszawa-Kraków 2007-2008, s. 531-537.

- Dworzaczek W., *Gajewski Rafał Tadeusz z Błociszewa h. Ostoja*, [w:] PSB, t. 7, Kraków 1948-1958, s. 216.
- Dworzaczek W., *Gorzeński Aleksander h. Nałęcz*, [w:] PSB, t. 8, Wrocław [i in.] 1959-1960, s. 325.
- Dworzaczek W., *Mielżyński Józef Klemens Krzysztof h. Nowina*, [w:] PSB, t. 20, Wrocław [i in.] 1975, s. 782-784.
- Dworzaczek W., *Skład społeczny wielkopolskiej reprezentacji sejmowej w latach 1572-1655*, „Roczniki Historyczne” 23 (1957), s. 281-309.
- Dworzaczek W., *Wobec wojen śląskich i wojny siedmioletniej. Walki stronnictw*, [w:] *Dzieje Wielkopolski*, t. 1: *Do roku 1793*, red. J. Topolski, Poznań 1969, s. 859-862.
- Dydała J., *Antystanisławowska i prosaska publicystyka doby bezkrólewia 1733 roku. (Dzieła, autorzy, rozpowszechnianie)*, „Kwartalnik Historyczny” 109 (2002), z. 2, s. 41-59.
- Dydała J., *Obóz saski w Prusach Królewskich i jego działalność w latach 1733-1735*, „Rocznik Gdański” 46 (1986), z. 1, s. 139-166.
- Dydała J., *Raczyński Michał Kazimierz h. Nałęcz*, [w:] PSB, t. 29, Wrocław [i in.] 1986, s. 656-658.
- Dydała J., *Rogaliński Antoni h. Łódzia*, [w:] PSB, t. 31, Wrocław [i in.] 1988, s. 400-401.
- Dydała J., *Rogaliński Kasper h. Łódzia*, [w:] PSB, t. 31, Wrocław [i in.] 1988, s. 404-408.
- Dydała J., *Saskie próby infiltracji środowiska szlacheckiego podczas bezkrólewia 1733 roku*, „Kwartalnik Historyczny” 110 (2003), z. 4, s. 47-70.
- Dydała J., *Skórzewski Michał h. Drogosław*, [w:] PSB, t. 38, Warszawa-Kraków 1997-1998, s. 371-373.
- Dydała J., *Skórzewski Stanisław h. Drogosław*, [w:] PSB, t. 38, Warszawa-Kraków 1997-1998, s. 378-379.
- Dydała J., *U początków „czarnej legendy” czasów saskich*, „Czasy Nowożytne” 23 (2010), s. 63-84.
- Dydała J., *Życie polityczne Prus Królewskich u schyłku ich związku z Rzeczpospolitą w XVIII wieku. Tendencje unifikacyjne a partykularyzm*, Warszawa 1984.
- Dymnicka-Wołoszyńska H., *Miaskowski Wojciech Maksymilian h. Bończa*, [w:] PSB, t. 20, Wrocław [i in.] 1975, s. 549-550.
- Dymnicka-Wołoszyńska H., *Potocki Stanisław h. Pilawa*, [w:] PSB, t. 28, Wrocław [i in.] 1983, s. 156-158.
- Dzieje Wielkopolski*, t. 1: *Do roku 1793*, red. J. Topolski, Poznań 1969.
- Filipczak W., *Życie sejmikowe prowincji wielkopolskiej w latach 1780-1786*, Łódź 2012.
- Filipczak-Kocur A., *Sejmik sieradzki za Wazów (1587-1668)*, Opole 1989.
- Gierowski J., *Lipski Jan Aleksander h. Grabie*, [w:] PSB, t. 17, Wrocław [i in.] 1972, s. 425-431.
- Gierowski J.A., *Sejmik generalny Księstwa Mazowieckiego na tle ustroju sejmikowego Mazowsza*, Wrocław 1948.
- Glabisz G., *Finansowanie wojny o tron polski w latach 1733-1735 z perspektywy konfederacji partykularnej województw poznańskiego i kaliskiego*, „Roczniki Dziejów Społecznych i Gospodarczych” 83 (2022), s. 425-451.
- Glabisz G., „How can we free ourselves from this despotic Moscow oppression?”. *The attitude of Poznan and Kalisz voivodeships noblemen towards the Russian army actions in the years 1758-1759. Contribution to the history of the Seven Years' War*, „Open Military Studies” 1 (2020), s. 141-150.
- Glabisz G., *Konfederacja partykularna województw poznańskiego i kaliskiego przy majestacie Stanisława Leszczyńskiego w latach 1733-1735*, „Klio. Czasopismo poświęcone dziejom Polski i powszechnym” 37 (2016), z. 2, s. 61-85.
- Glabisz G., „Na zapłatę ludziom wojewódzkim”. *Finansowanie chorągwi policyjnej województw poznańskiego i kaliskiego w latach 1734-1767*, „Kwartalnik Historyczny” 129 (2022), z. 2, s. 319-371.

- Glabisz G., *Opieka społeczna w działalności samorządu sejmikowego województw poznańskiego i kaliskiego w XVIII wieku*, [w:] *Spółeczeństwo a dobroczynność i opieka społeczna*, red. I.M. Dacka-Górzyńska, A. Karpiński, Warszawa 2020 (Spółeczeństwo Staropolskie. Seria Nowa, t. 6), s. 95-113.
- Glabisz G., *Pacyfikacja województw poznańskiego i kaliskiego w latach 1734-1736*, „*Wiek Stary i Nowy*” 11 (2016), s. 67-95.
- Glabisz G., *Prawo i bezprawie w praktyce ustrojowej funkcjonowania sejmików dawnej Rzeczypospolitej (XVIII wiek). Uwagi wstępne*, [w:] *Mędzy barokiem a oświeceniem. Prawo i bezprawie*, red. S. Achremczyk, J. Kielbik, Olsztyn 2018, s. 159-169.
- Glabisz G., *Sejmiki Wielkopolski w latach 1764-1793*, Poznań 2022.
- Glabisz G., *Województwa poznańskie i kaliskie w bezkrólewiu 1733 r.*, [w:] *W podróży przez wiek osiemnasty... Studia i szkice z epoki nowożytnej. Dedykowane profesorowi Jerzemu Dygdale*, red. A. Perlakowski, M. Wyszomirska, M. Zwierzykowski, Kraków 2015, s. 51-71.
- Glabiszewski P., *Franciszek Radzewski wielkopolski działacz szlachecki i pisarz polityczny czasów saskich*, Poznań 1999.
- Grosfeld B., *Potocki Antoni Michał h. Pilawa*, [w:] PSB, t. 27, Wrocław [i in.] 1983, s. 782-790.
- Hubert L., *Adam na Melsztynie i Czekarzewicach Tarło wojewoda lubelski*, [w:] *Pamiętniki historyczne*, t. 2, wyd. L. Hubert, Warszawa 1861, s. 155-261.
- Jakuboszczak A., *Aktywność polityczna wielkopolskich szlachcianek w XVIII wieku*, [w:] *Drogi kobiet do polityki (na przestrzeni XVIII-XXI wieku)*, red. T. Kulak, M. Dajnowicz, Wrocław 2016, s. 45-57.
- Jakuboszczak A., *Rodzina i rodzinność szlachcianek wielkopolskich w XVIII wieku. Perspektywa kobieca*, Poznań 2016.
- Jarochoński K., *Lauda połączonych województw poznańskiego i kaliskiego za panowania Augusta II*, „*Ateneum*” 34 (1884), z. 8: s. 259-282, z. 9: s. 416-435.
- Jarochoński K., *Napad Brandenburczyków na klasztor paradyski w roku 1740*, [w:] tegoż, *Opowiadania i studia historyczne*, Warszawa 1877, s. 119-140.
- Jurgaitis R., *Nuo bajoriškios savivaldos iki parlamentarizmo. Vilniaus seimelio veikla 1717-1795 m.*, Vilnius 2016.
- Kancelaria Koronna a Sejm Walny. *Instructuarium*, oprac., tłum., wstęp W. Krawczuk, Warszawa 1995.
- Kanecki O., *Sądy kapturowe Wielkiego Księstwa Litewskiego (1572-1764)*, Sopot 2020.
- Kaniewski J., *Sejmiki koronne wobec problemów wewnętrznych Rzeczypospolitej za panowania Michała Korybuta Wiśniowieckiego (1669-1673)*, Katowice 2014.
- Karpiński T., *Rola Leszna w zaopatrzeniu piechoty koronnej w umundurowanie i ekwipunek za czasów Augusta III – wybór źródeł*, „*Rocznik Leszczyński*” 19 (2019), s. 225-269.
- Kądziółka J., *Od „potopu” szwedzkiego do drugiego rozbioru Polski*, [w:] *Dzieje Środy Wielkopolskiej i jej regionu*, [t. 1], red. S. Nawrocki, Środa 1990, s. 69-96.
- Kęder W., *Skórzewski Franciszek h. Drogosław*, [w:] PSB, t. 38, Warszawa–Kraków 1997-1998, s. 365-367.
- Kołodziej R., *Uwagi na temat funkcjonowania sejmiku województw poznańskiego i kaliskiego w Środzie w czasach panowania Władysława IV*, „*Śląski Kwartalnik Historyczny Sobótka*” 73 (2018), z. 2, s. 31-48.
- Kołodziej R., *Z najnowszych badań nad parlamentaryzmem szlacheckim Rzeczypospolitej w XVI-XVII wieku*, „*Historia Slavorum Occidentis*” 5 (2013), s. 43-57.

- Kołodziej R., Zwierzykowski M., *Bibliografia parlamentaryzmu Rzeczypospolitej szlacheckiej / Bibliography of the parliamentary system of the Noble's Republic*, Poznań 2012.
- Konieczna D., *Ustrój i funkcjonowanie sejmiku brzeskoliteńskiego w latach 1565-1763*, Warszawa 2013.
- Konopczyński W., *Chronologia sejmów polskich 1493-1793*, Kraków 1948.
- Konopczyński W., *Czartoryski Teodor Kazimierz*, [w:] PSB, t. 4, Kraków 1938, s. 297-299.
- Konopczyński W., *Działyński Augustyn h. Ogończyk*, [w:] PSB, t. 6, Kraków 1948, s. 78-79.
- Konopczyński W., *Fatalny sejm 1744 r.*, [w:] tegoż, *Od Sobieskiego do Kościuszki. Szkice – drobiazgi, fraszki historyczne*, Warszawa 1921, s. 109-126.
- Konopczyński W., *Odezwa w sprawie katalogu aktów do dziejów polskiego parlamentaryzmu*, „Kwartalnik Historyczny” 30 (1916), z. 3-4, s. 475-479.
- Konopczyński W., *Polska a Szwecja od pokoju oliwskiego do upadku Rzeczypospolitej 1660-1795*, Kraków–Warszawa 2016.
- Konopczyński W., *Polska w dobie wojny siedmioletniej*, cz. 1: 1755-1758, Kraków–Warszawa 1909.
- Konopczyński W., *Polska w dobie wojny siedmioletniej*, cz. 2: 1759-1763, Kraków–Warszawa 1911.
- Konopczyński W., *Sejm grodzieński 1752*, „Kwartalnik Historyczny” 20 (1907), z. 1: s. 59-104, z. 3: s. 321-378.
- Konopczyński W., Dygdała J., *Sapieha Piotr Paweł h. Lis*, [w:] PSB, t. 35, Warszawa–Kraków 1994, s. 149-155.
- Korytkowski J., *Pralaci i kanonicy katedry metropolitalnej gnieźnieńskiej od roku 1000 aż do dni naszych*, t. 2, Gniezno 1883.
- Kosman M., *Szoldrka z Działyńskich 2. v. Potulicka Teofila*, [w:] PSB, t. 48, Warszawa–Kraków 2013, s. 504-506.
- Kościński T., *Leszno w aktach sejmikowych województw poznańskiego i kaliskiego w czasach saskich (1696-1763)*, „Rocznik Leszczyński” 18 (2018), s. 55-64.
- Kościński T., *Marszałkowie sejmiku województw poznańskiego i kaliskiego w latach 1733-1763. Próba charakterystyki*, „Wieki Stare i Nowe” 12 (2017), s. 41-69.
- Kościński T., *Sejmik przedsejmowy województw poznańskiego i kaliskiego z 1761 roku*, „Rocznik Leszczyński” 20 (2020), s. 173-185.
- Kozyński R., *Duchowieństwo, kościoły i religia w dokumentach sejmików województwa ruskiego w epoce konfesjonalizacji Rzeczypospolitej Obojga Narodów 1648-1768*, Lublin 2013.
- Kozyński R., *Sejmik szlachecki ziemi chełmskiej 1648-1717*, Lublin 2006.
- Krakowski S., *Wojewoda Augustyn Działyński (1715-1759). Wielkopolski magnat z czasów saskich*, [w:] *Między barokiem a oświeceniem. Staropolski regionalizm*, red. S. Achremczyk, Olsztyn 2008, s. 245-251.
- Krawczak H., *Sprawa aukcji wojska na sejmach za panowania Augusta III*, „Studia i Materiały do Historii Wojskowości” 7 (1961), z. 2, s. 3-44.
- Krawczuk W., *Listy sejmikowe w świetle Instructarium kancelarii koronnej*, „Czasopismo Prawno-Historyczne” 46 (1994), z. 1-2, s. 63-68.
- Kriegseisen W., *Ewangelicy polscy i litewscy w epoce saskiej (1696-1763). Sytuacja prawna, organizacja i stosunki międzywyznaniowe*, Warszawa 1996.
- Kriegseisen W., *Samorząd szlachecki w Małopolsce w latach 1669-1717*, Warszawa 1989.
- Kriegseisen W., *Sejmiki Rzeczypospolitej szlacheckiej w XVII i XVIII wieku*, Warszawa 1991.
- Kriegseisen W., *Trzy pisma propagandowe z okresu ostatniego bezkrólestwa*, „Kwartalnik Historyczny” 1983 nr 4, s. 809-822.

- Król A., *Sejmik ziem lwowskiej, przemyskiej i sanockiej w Sądowej Wiszni za panowania Wazów (1587-1668)*, Przemyśl 2018.
- Krzymkowski M., recenzja, „Czasopismo Prawno-Historyczne” 64 (2012), z. 2, s. 518-520.
- Kulejewska-Topolska Z., *Nowe lokacje miejskie w Wielkopolsce od XVI do końca XVIII wieku. Studium historyczno-prawne*, Poznań 1964.
- Kupisz D., *Wojska powiatowe samorządów Małopolski i Rusi Czerwonej w latach 1572-1717*, Lublin 2008.
- Kuras K., *Partie i faksje w schyłkowym okresie rządów Augusta III Sasa*, „Przegląd Nauk Historycznych” 12 (2013), nr 1, s. 61-90.
- Kuras K., *Współpracownicy i klienci Augusta A. Czartoryskiego w czasach saskich*, Kraków 2010.
- Kurek J., *U schyłku panowania Augusta II Sasa. Z dziejów wewnętrznych Rzeczypospolitej 1729-1733*, Katowice 2003.
- Link-Lenczowski A., *Potocki Józef h. Piława*, [w:] PSB, t. 28, Wrocław [i in.] 1983, s. 59-72.
- Lisek A., *Kilka uwag o postawie stronników Stanisława Leszczyńskiego w województwie lubelskim na sejmach i sejmikach okresu bezkrólestwa i wojny o tron polski 1733-1734*, „Wieki Stare i Nowe” 16 (2021), s. 106-123.
- Lisek A., *Obóz stanisławowski w województwie ruskim w okresie bezkrólestwa i wojny o tron Polski w latach 1733-1736*, Kraków 2014.
- Litak S., *Atlas Kościoła łacińskiego w Rzeczypospolitej Obojga Narodów w XVIII wieku*, Lublin 2006.
- Lityński A., *O modelu monografii sejmiku*, „Czasopismo Prawno-Historyczne” 37 (1985), z. 1, s. 145-161.
- Lityński A., *Sejmiki ziemskie 1764-1793. Dzieje reformy*, Katowice 1988.
- Lityński A., *Szlachecki samorząd gospodarczy w Małopolsce (1606-1717)*, Katowice 1974.
- Lityński A., *Z problematyki klasyfikacji sejmików ziemskich*, „Prace Naukowe Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach” 5 (1969), Prace Prawnicze I, s. 89-105.
- Łopatecki K., *Edycje źródłowe akt sejmikowych. Przeszłość – teraźniejszość – przyszłość*, „Miscellanea Historico-Iuridica” 14 (2015), z. 2, s. 9-43.
- Macuk A., *Polityka rosyjska w Rzeczypospolitej w 1733 roku a kandydatura „Piasta”*, „Klio. Czasopismo poświęcone dziejom Polski i powszechnym” 29 (2014), z. 2, s. 41-110.
- Maisel W., *Trybunał Koronny w świetle laudów sejmikowych i konstytucji sejmowych*, „Czasopismo Prawno-Historyczne” 34 (1982), z. 2, s. 73-109.
- Mariani A., *Przygotowanie do życia obywatelskiego w szkołach jezuickich Rzeczypospolitej XVIII w.*, [w:] *Unie między państwowe, parlamentaryzm, samorządność. Studia z dziejów ustroju Rzeczypospolitej Obojga Narodów*, red. W. Uruszczak, Z. Noga, M. Zwierzykowski, K. Fokt, Warszawa 2020, s. 403-428.
- Markiewicz M., *Rady senatu za Augusta III*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. Prace Historyczne” (77) 1985, s. 69-89.
- Michalski J., *Sejm w czasach saskich*, [w:] *Historia sejmu polskiego*, t. 1: *Do schyłku szlacheckiej Rzeczypospolitej*, red. J. Michalski, Warszawa 1984, s. 350-419.
- Mika M.J., *Udział Poznania w sejmach Rzeczypospolitej od końca XV w. do 1791 r.*, „Studia i Materiały do dziejów Wielkopolski i Pomorza” 6 (1960), z. 2, s. 257-302.
- Mikołajczyk M., recenzja, „Czasopismo Prawno-Historyczne” 68 (2016), z. 1, s. 310-313.
- Mikulski K., *Kryzys sądownictwa ziemskiego i podkomorskiego w Koronie w XVII-XVIII wieku – analiza topograficzna i chronologiczna*, [w:] *Sic erat in votis. Studia i szkice ofiarowane Profesora*

- rowi Zbigniewowi Anusikowi w sześćdziesiątą rocznicę urodzin. *Rzeczpospolita w czasach nowożytnych*, red. M. Karkocha, P. Robak, Łódź 2017, s. 255-282.
- Minakowski M.J., *Wielka Genealogia Minakowskiego*, online: <https://www.wielcy.pl/wgm/> [dostęp: 4.10.2023].
- Naworski Z., *Sejmik generalny Prus Królewskich 1569-1772. Organizacja i funkcjonowanie na tle systemu zgromadzeń stanowych prowincji*, Toruń 1992.
- Neumann P.F., *Kościół Środy Wielkopolskiej według akt wizytacji Franciszka Ksawerego Rydzynskiego z 1777 roku*, „*Ecclesia. Studia z dziejów Wielkopolski*” 12 (2017), s. 27-99.
- Niedziela R., *Pisma polityczne w okresie bezkrólestwa i wojny o tron polski po śmierci Augusta II Mocnego (1733-1736)*, Kraków 2005.
- Nowak A., *Okres od połowy XVII w.*, [w:] *Dzieje Kalisza*, red. W. Rusiński, Poznań 1977, s. 168-184.
- Nycz M., *Działyński Jakub h. Ogończyk*, [w:] *PSB*, t. 6, Kraków 1948, s. 80-81.
- Obląg J., *Warmia w dobie wojny siedmioletniej*, „*Komunikaty Mazursko-Warmińskie*” 1 (1963), s. 27-48.
- Olszewski H., *Doktryny prawno-ustrojowe czasów saskich 1697-1740*, Warszawa 1961.
- Olszewski H., *Funkcjonowanie sejmiku w dawnej Rzeczypospolitej*, „*Czasopismo Prawno-Historyczne*” 35 (1983), z. 1, s. 149-162.
- Olszewski H., *Praktyka limitowania sejmików*, [w:] tegoż, *Sejm w dawnej Rzeczypospolitej. Ustrój i idee*, t. 2: *Studia i rozprawy*, Poznań 2002, s. 278-298.
- Olszewski H., recenzja, „*Czasopismo Prawno-Historyczne*” 65 (2013), z. 1, s. 513-516.
- Olszewski H., *Sejm Rzeczypospolitej epoki oligarchii 1652-1763. Prawo – praktyka – teoria – programy*, Poznań 1966.
- Palkij H., *Chronologia sejmów z lat 1734-1762*, [w:] *Chronologia sejmów Rzeczypospolitej Obojga Narodów (1569-1793)*, red. L.A. Wierzbicki, D. Kupisz, Warszawa 2021, s. 251-280.
- Palkij H., *Praca komisji aukcji wojska w latach 1736-1738*, „*Kwartalnik Historyczny*” 106 (1999), z. 1, s. 19-44.
- Palkij H., *Sejmy 1736 i 1738 roku. U początków nowej sytuacji politycznej w Rzeczypospolitej*, Kraków 2000.
- Panek A., *Sejmik lubelski za Sasów (1696-1763)*, Opole 2000 [rozprawa doktorska; informacja za: R. Kołodziej, M. Zwierzykowski, *Bibliografia parlamentaryzmu Rzeczypospolitej szlacheckiej / Bibliography of the parliamentary system of the Noble's Republic*, Poznań 2012, s. 118, poz. 1272].
- Pawiński A., *Rządy sejmikowe w Polsce 1572-1795 na tle stosunków województw kujawskich*, wyd. 2 oparte na wyd. 1 (1888), oprac. i wstęp H. Olszewski, Warszawa 1978.
- Perlakowski A., *Aleksander Józef Sułkowski – u źródeł potęgi rodu*, [w:] *Zapomniani książęta? Sułkowscy w XVIII-XX wieku*, red. D. Nawrot, G. Madej, Katowice 2016, s. 13-27.
- Perlakowski A., *Kariera i upadek królewskiego faworyta. Aleksander Józef Sułkowski w latach 1695-1738*, Kraków 2013.
- Perlakowski A., *Sejmik województwa białskiego wobec polityki wewnętrznej i zagranicznej dworu w pierwszym dziesięcioleciu panowania Augusta III Wettyna*, [w:] *Patrimonium. Studia z historii nowożytnej w Europie Środkowo-Wschodniej*, t. 1: *Wczesnonowożytny człowiek. Przestrzeń – władza – prawo w XVI-XVIII wieku*, red. W. Mychałowski, J. Stoliczka, Kijów-Kraków 2015, s. 359-375.
- Pieńkowska A., Pieńkowski M.A., *Sejmiki mazowieckie wobec problemów wewnętrznych Rzeczypospolitej w latach 1661-1665*, Oświęcim 2015.

- Płaza S., *Sejmiki i zjazdy szlacheckie województw poznańskiego i kaliskiego. Ustrój i funkcjonowanie (1572-1632)*, Warszawa–Kraków 1984.
- Płaza S., *Sejmiki i zjazdy szlacheckie województwa sieradzkiego. Ustrój i funkcjonowanie (1572-1632)*, cz. 1, Kraków–Warszawa 1987.
- Pomykaj S., *Sejmiki wielkopolskie w Środzie w latach 1733-1763*, Kalisz 1932.
- Przyboś K., *Sejmik województwa krakowskiego w czasach saskich (1697-1763)*, Kraków 1981.
- Pukianiec M., *Organizacja i funkcjonowanie poznańskiej kapituły katedralnej w XVII wieku*, Poznań 2013, s. 108-111 [rozprawa doktorska; repozytorium AMUR, <https://repozytorium.amu.edu.pl/>, dostęp: 11.03.2019].
- Rachuba A., *Wielkie Księstwo Litewskie w systemie parlamentarnym Rzeczypospolitej w latach 1569-1763*, Warszawa 2002.
- Rafacz J., *Trybunał Skarbowy Koronny*, Lwów 1924.
- Rostworowski E., *Łubiński Władysław Aleksander h. Pomian*, [w:] PSB, t. 18, Wrocław [i in.] 1973, s. 505-511.
- Rostworowski E., *O polską koronę. Polityka Francji w latach 1725-1733*, Wrocław 1958.
- Rusiński W., *Uwagi o rozwarstwieniu wsi w Polsce XVIII wieku*, „Kwartalnik Historyczny” 60 (1953), z. 2, s. 161-182.
- Rusiński W., *W dobie upadku gospodarczego (1655-1793)*, [w:] *Dzieje wsi wielkopolskiej*, red. W. Rusiński, Poznań 1959, s. 67-113.
- Sawicki M., *Nieznane dokumenty dotyczące sejmiku województw poznańskiego i kaliskiego z lat 1701 i 1735 w londyńskich zbiorach archiwalnych. Edycja źródłowa*, „Miscellanea Historico-Iuridica” 21 (2022), z. 1, s. 455-469.
- Sejm Niemy. Między mitem a reformą państwa*, red. M. Zwierzykowski, Warszawa 2019.
- Skibiński M., *Europa a Polska w dobie wojny o sukcesję austriacką w latach 1740-1745*, t. 1, Kraków 1913.
- Ślódowa M., *Zarys dziejów województwa kaliskiego*, [w:] *Województwo kaliskie*, red. S. Zajchowska, Poznań 1979, s. 9-40.
- Sobol B., *Sejm i sejmiki ziemskie na Mazowszu Książęcym*, Warszawa 1968.
- Staszewski J., *August III Sas*, Wrocław 2010.
- Staszewski J., *Co się wydarzyło na sejmie w Grodnie w 1744 roku?*, [w:] *Parlament, prawo, ludzie. Studia ofiarowane profesorowi Juliuszowi Bardachowi w sześćdziesięciolecie pracy twórczej*, red. S. Grodziski [i in.], Warszawa 1996, s. 273-278.
- Stolicki J., *O modelu monografii sejmiku w drugiej połowie XVII wieku*, [w:] *Po unii – sejmiki szlacheckie w Rzeczypospolitej XVI-XVIII wieku*, red. H. Lulewicz, M. Wagner, Siedlce 2013, s. 177-198.
- Stolicki J., *Sejmiki ukraińne w latach 1648-1702, Problemy badawcze*, [w:] *Patrimonium. Studia z historii nowożytnej w Europie Środkowo-Wschodniej*, t. 1: *Wczesnonowożytny człowiek. Przejście – władza – prawo w XVI-XVIII wieku*, red. W. Mychałowski, J. Stolicki, Kijów–Kraków 2015, s. 225-240.
- Stronczyński W., *Sejmiki wielkopolskie w pierwszej połowie XV w.*, Poznań 1966 [rozprawa doktorska, Biblioteka UAM].
- Szczygielski W., *Gorzeński Antoni h. Nałęcz*, [w:] PSB, t. 8, Wrocław [i in.] 1959-1960, s. 325-326.
- Szczygielski W., *Konfederacja barska w Wielkopolsce 1768-1770*, Warszawa 1970.
- Szczygielski W., *Kwilecki Franciszek Antoni h. Śreniawa*, [w:] PSB, t. 16, Wrocław [i in.] 1971, s. 381-383.
- Szczygielski W., *Mycielski Józef h. Dołęga*, [w:] PSB, t. 22, Wrocław [i in.] 1977, s. 336-337.

- Szczygielski W., *Mycielski Maciej h. Dołęga*, [w:] PSB, t. 22, Wrocław [i in.] 1977, s. 341-342.
- Szczygielski W., *Rydzynski Wojciech h. Wierzbna*, [w:] PSB, t. 33, Wrocław [i in.] 1991, s. 457-459.
- Szklarska E., *Od Dzikowa do Kargowej. Pierwszy okres działalności konfederacji generalnej przy majestacie Leszczyńskiego*, [w:] *Między barokiem a oświeceniem. Nowe spojrzenie na czasy saskie*, red. K. Stasiewicz, S. Achremczyk, Olsztyn 1996, s. 141-148.
- Szklarska E., *Próby pacyfikacji Rzeczypospolitej w latach 1734-1736*, „Rocznik Gdański” 46 (1986), z. 1, s. 169-183.
- Szwaciński T., *Finat sejmu 1754 r. w relacjach rosyjskich i brytyjskich*, „Biblioteka Epoki Nowożytnej” 4 (2016), z. 1, s. 163-195.
- Szwaciński T., *Rosja a Piotr i Jan Sapiehowie w dobie kryzysu ostrogskiego (1754-1758)*, „Kwartalnik Historyczny” 119 (2012), z. 1, s. 31-65.
- Szwaciński T., *Starania Czartoryskich o wciągnięcie Rosji w sprawy polskie w 1754 roku (sprawa rzekomej gwarancji)*, „Kwartalnik Historyczny” 127 (2020), z. 3, s. 507-540.
- Szymański A., *Rzemiosło i przemysł miejski w Wielkopolsce w drugiej połowie XVIII wieku*, Poznań 2015.
- Ternes J., *Sejmik chełmski za Wazów (1587-1668)*, Lublin 2004.
- Tomaszewski M., *Marsz korpusu inflanckiego wojsk rosyjskich gen. Piotra Lacy'ego w kierunku Warszawy latem 1733 roku*, „Klio. Czasopismo poświęcone dziejom Polski i powszechnym” 63 (2022), nr 2, s. 3-30.
- Topolski J., *Kontakty handlowe. Drogi, komunikacja, poczta*, [w:] *Dzieje Wielkopolski*, t. 1: *Do roku 1793*, red. J. Topolski, Poznań 1969, s. 838-844.
- Topolski J., *Odbudowa miast i rozwój procesów urbanizacyjnych*, [w:] *Dzieje Wielkopolski*, t. 1: *Do roku 1793*, red. J. Topolski, Poznań 1969, s. 803-811.
- Topolski J., *Postępy osadnictwa i wzrost przestrzeni uprawnej*, [w:] *Dzieje Wielkopolski*, t. 1: *Do roku 1793*, red. J. Topolski, Poznań 1969, s. 796-803.
- Topolski J., *Produkcja gospodarstwa wiejskiego*, [w:] *Dzieje Wielkopolski*, t. 1: *Do roku 1793*, red. J. Topolski, Poznań 1969, s. 816-824.
- Topolski J., *Struktura przemysłowa i postępy industrializacji*, [w:] *Dzieje Wielkopolski*, t. 1: *Do roku 1793*, red. J. Topolski, Poznań 1969, s. 824-838.
- Topolski J., *Szlachta*, [w:] *Dzieje Wielkopolski*, t. 1: *Do roku 1793*, red. J. Topolski, Poznań 1969, s. 846-848.
- Topolski J., *Uzasadnienie wydzielenia okresu*, [w:] *Dzieje Wielkopolski*, t. 1: *Do roku 1793*, red. J. Topolski, Poznań 1969, s. 795-796.
- Topolski J., *Wielkopolska poprzez wieki*, Poznań 1999.
- Trawicka Z., *Sejmik województwa sandomierskiego w latach 1572-1696*, Kielce 1985.
- Trybunał Koronny w kulturze prawnej Rzeczypospolitej szlacheckiej*, red. A. Dębiński, W. Bednarek, M. Lipska, Lublin 2008.
- Ujma M., *Sejmik lubelski 1572-1696*, Warszawa 2003.
- Urbańska B., *Kolegiata w Środzie Wielkopolskiej*, Środa 2008.
- Uruszczak W., *Poselstwo sejmowe w dawnej Polsce. Poślaniec, mandatariusz, poseł narodu*, „Czasopismo Prawno-Historyczne” 61 (2009), z. 1, s. 47-63.
- Urzednicy centralni i dygnitarze Wielkiego Księstwa Litewskiego XIV-XVIII wieku. Spisy*, oprac. H. Lulewicz, A. Rachuba, Kórnik 1994.
- Urzednicy centralni i nadworni Polski XIV-XVIII wieku. Spisy*, red. A. Gąsiorowski, oprac. K. Chłapowski [i in.], Kórnik 1992.

- Urzednicy wielkopolscy XVI-XVIII wieku. Spisy, oprac. A. Bieniaszewski, Wrocław [i in.] 1987.
- Waliszewski K., *Potoccy i Czartoryscy. Walka stronnictw i programów politycznych przed upadkiem Rzeczypospolitej 1734-1763*, t. 1: 1734-1754, Kraków 1887.
- Wereszycka H., *Jabłonowski Antoni Barnaba h. Prus III*, [w:] PSB, t. 10, Wrocław [i in.] 1962-1964, s. 216-218.
- Wiśniewski K., *Urząd marszałkowski koronny w bezkrólestwach XVII-XVIII wieku (1632-1736)*, Warszawa 2015.
- Włodarczyk J., *Sejmiki łęczyckie*, Łódź 1973.
- Wyszomirska M., *Anonimowe projekty reformy Rzeczypospolitej przed sejmem „boni ordinis” z 1748 roku*, „Studia Historyczne” 48 (2005), z. 2, s. 151-165.
- Wyszomirska M., *Między Francją, Prusami a Rosją. Orientacje głównych stronnictw politycznych czasów Augusta III*, [w:] *Staropolski ogląd świata. Rzeczpospolita między okcydentalizmem a orientalizacją*, t. 1, red. F. Wolański, R. Kołodziej, Toruń 2009, s. 262-277.
- Wyszomirska M., *Między obroną wolności a naprawą państwa. Rzeczpospolita jako przedmiot polemik politycznych w dobie panowania Augusta III (1734-1763)*, Warszawa 2010.
- Wyszomirska M., *Polemiki wokół konfederacji projektowanych za panowania Augusta III – próba rekonstrukcji*, „Klio. Czasopismo poświęcone dziejom Polski i powszechnym” 6 (2005), s. 47-74.
- Zakrzewski A.B., *Sejmiki Wielkiego Księstwa Litewskiego XVI-XVIII w. – ustrój i funkcjonowanie. Sejmik trocki*, Warszawa 2000.
- Zielińska T., *Magnateria polska epoki saskiej. Funkcje urzędów i królewskich w procesie przeobrażeń warstwy społecznej*, Wrocław 1977.
- Zielińska Z., *Mogilnicki Józef Teodor h. Korczak*, [w:] PSB, t. 21, Wrocław [i in.] 1976, s. 562-563.
- Zielińska Z., *Rosja wobec polskich planów aukcji wojska w 1738 r.*, „Kwartalnik Historyczny” 107 (2000), z. 3, s. 3-25.
- Zielińska Z., *Rosja wobec polskich planów aukcji wojska w 1740 roku*, „Ikonothea” 13 (1998), s. 241-258.
- Zielińska Z., *Starzeński Józef Nikodem h. Lis*, [w:] PSB, t. 42, Warszawa–Kraków 2003-2004, s. 400-404.
- Zielińska Z., *Walka „Familii” o reformę Rzeczypospolitej 1743-1752*, Warszawa 1983.
- Zwierzynowski M., *August Sułkowski i strategia budowy pozycji rodu. Od księząt na Bielsku do senatorów Rzeczypospolitej*, [w:] *Zapomniani księżęta? Sułkowscy w XVIII-XX wieku*, red. D. Nawrot, G. Madej, Katowice 2016, s. 51-67.
- Zwierzynowski M., *Edycje akt sejmikowych z terenu prowincji wielkopolskiej*, „Miscellanea Historico-Iuridica” 21 (2022), z. 1, s. 379-403.
- Zwierzynowski M., *Funkcjonowanie samorządu sejmikowego województw poznańskiego i kaliskiego od XVI do XVIII wieku*, [w:] *Sejmik Wielkopolski. Przeszłość i teraźniejszość*, red. A. Kamiński, Szczecin–Jarocin 2008, s. 19-33.
- Zwierzynowski M., *Geneza i funkcjonowanie chorągwi policyjnej województw poznańskiego i kaliskiego w latach 1734-1767*, [w:] *W podróży przez wiek osiemnasty... Studia i szkice z epoki nowożytnej. Dedykowane profesorowi Jerzemu Dygdałowi*, red. A. Perłakowski, M. Wyszomirska, M. Zwierzynowski, Kraków 2015, s. 117-134.
- Zwierzynowski M., *Geneza i konsekwencje reform sejmików w konstytucjach Sejmu Niemieckiego*, [w:] *Sejm Niemy. Między mitem a reformą państwa*, red. M. Zwierzynowski, Warszawa 2019, s. 241-265.
- Zwierzynowski M., *Gniezno w Rzeczypospolitej szlacheckiej*, [w:] *Dzieje Gniezna pierwszej stolicy Polski*, red. J. Dobosz, Gniezno 2016, s. 208-234.

- Zwierzykowski M., *Klasyfikacja sejmików na przykładzie funkcjonowania sejmiku województw poznańskiego i kaliskiego w latach 1696-1732*, [w:] *O prawie i jego dziejach księgi dwie. Studia ofiarowane Profesorowi Adamowi Lityńskiemu w czterdziestopięciolecie pracy naukowej i siedemdziesięciolecie urodzin*, ks. I, red. M. Mikołajczyk [i in.], Białystok–Katowice 2010, s. 589-594.
- Zwierzykowski M., *Komisja Skarbowa Poznańska. Organ samorządu sejmikowego oraz element administracji skarbowej Rzeczypospolitej szlacheckiej (1686-1766)*, „Roczniki Dziejów Społecznych i Gospodarczych” 62 (2002), s. 207-230.
- Zwierzykowski M., *Komisja Skarbowa Poznańska. Z dziejów sejmikowej administracji i sądownictwa skarbowego w Wielkopolsce w XVII i XVIII wieku*, Poznań 2003.
- Zwierzykowski M., *Komisja Skarbowa Poznańska. Z dziejów twórcy archiwum skarbowego samorządu sejmikowego w XVII i XVIII w.*, „Miscellanea Historico-Archivistica” 12 (2000), s. 35-52.
- Zwierzykowski M., *Kwestie religijne w polityce sejmiku województw poznańskiego i kaliskiego w latach 1696-1732*, [w:] *Religia i polityka. Kwestie wyznaniowe i konflikty polityczne w Europie w XVIII wieku*, red. L. Harc, G. Wąs, Wrocław 2009, s. 403-413.
- Zwierzykowski M., *Liberum veto w praktyce wielkopolskiej działalności sejmikowej w czasach saskich*, „Biblioteka Epoki Nowożytnej” 4 (2016), z. 1, s. 97-125.
- Zwierzykowski M., *Mieszkańcy*, [w:] *Dzieje Gniezna pierwszej stolicy Polski*, red. J. Dobosz, Gniezno 2016, s. 244-255.
- Zwierzykowski M., *Miedzy sejmem a samorządem terytorialnym. Konsekwencje ustrojowe funkcjonowania sejmików dawnej Rzeczypospolitej*, [w:] *Unie między państwowe, parlamentaryzm, samorządność. Studia z dziejów ustroju Rzeczypospolitej Obojga Narodów*, red. W. Uruszczak, Z. Noga, M. Zwierzykowski, K. Fokt, Warszawa 2020, s. 453-468.
- Zwierzykowski M., *Odrębności ustrojowe Wielkopolski w dobie nowożytnej*, [w:] *Miedzy barokiem a oświeceniem. Staropolski regionalizm*, red. S. Achremczyk, Olsztyn 2008, s. 54-62.
- Zwierzykowski M., *Problematyka archiwalna w uchwałach sejmiku województw poznańskiego i kaliskiego w czasach saskich (1696-1763)*, [w:] *Pamiętnik II Ogólnopolskiego Zjazdu Studentów Archiwistyki*, Poznań, 16-17 kwietnia 1998, red. I. Mamczak-Gadkowska, Poznań 1998, s. 39-46.
- Zwierzykowski M., *Reprezentacja sejmowa województw poznańskiego i kaliskiego w latach 1696-1763. Uwagi wstępne*, [w:] *Miedzy barokiem a oświeceniem. Parlamentaryzm*, red. B. Krysztopa-Czupryńska, J. Kielbik, Olsztyn 2016, s. 35-46.
- Zwierzykowski M., *Samorząd sejmikowy województw poznańskiego i kaliskiego w latach 1696-1732*, Poznań 2010.
- Zwierzykowski M., *Sapiehowie w Wielkopolsce w dobie panowania Wettynów i ich rola w życiu politycznym prowincji*, [w:] *Wielkie rody dawnej Rzeczypospolitej XVI-XIX wieku*, t. 1: *Sapiehowie*, red. T. Ciesielski, M. Sawicki, Opole 2018, s. 137-156.
- Zwierzykowski M., *Sejm i sejmiki Rzeczypospolitej w XVIII wieku w dorobku historiografii*, „Historia Slavorum Occidentis” 5 (2013), s. 58-75.
- Zwierzykowski M., *Sejmik województw poznańskiego i kaliskiego w latach 1696-1702*, „Scripta Minora” 4 (2006), s. 403-492.
- Zwierzykowski M., *Sejmikowe próby remontu zamku poznańskiego w XVIII w.*, „Kronika Miasta Poznania” 2004, nr 4, s. 279-302.
- Zwierzykowski M., *„Sine iustitia in libertate żyć nie chcemy”. Prawo i sprawiedliwość w dyskursie politycznym kampanii sejmowych lat 1696-1762*, [w:] *Wartości polityczne Rzeczypospolitej Obojga Narodów. Struktury aksjologiczne i granice cywilizacyjne*, red. A. Grześkowiak-Krwawicz, współpraca J. Axer, Warszawa 2017, s. 264-288.

- Zwierzykowski M., *Szoldrski Feliks Antoni Ignacy h. Łódzia*, [w:] PSB, t. 48, Warszawa–Kraków 2013, s. 513-515.
- Zwierzykowski M., *Szoldrski Jakub Piotr Kiljan h. Łódzia*, [w:] PSB, t. 48, Warszawa–Kraków 2013, s. 515-516.
- Zwierzykowski M., *Szoldrski Ludwik Bartłomiej h. Łódzia*, [w:] PSB, t. 48, Warszawa–Kraków 2013, s. 516-520.
- Zwierzykowski M., *Szoldrski Władysław Józef h. Łódzia*, [w:] PSB, t. 48, Warszawa–Kraków, s. 526-528.
- Zwierzykowski M., *Ustrój*, [w:] *Dzieje Gniezna pierwszej stolicy Polski*, red. J. Dobosz, Gniezno 2016, s. 255-272.
- Zwierzykowski M., *Wstęp*, [w:] *Akta sejmikowe województw poznańskiego i kaliskiego. Lata 1733-1763*, wyd. M. Zwierzykowski, Warszawa 2015, s. VII-XV.
- Zwierzykowski M., *Z badań nad gospodarczymi podstawami mecenatu Aleksandra Józefa Sułkowskiego*, [w:] *Sułkowscy – życie i dzieło*, red. Z. Moliński, Rydzyna–Leszno 1999, s. 43-58.
- Zwierzykowski M., Tacka E., *Miejsca obrad sejmików województw Wielkopolski właściwej od XVI do XVIII wieku*, „Res Historica” 42 (2016), s. 75-100.

Aneksy

Aneks 1.
Wykaz zgromadzeń sejmiku województw poznańskiego i kaliskiego w latach 1733-1763

Lp.	Rok	Data (dzień rozpoczęcia)	Podstawa	Rodzaj zgromadzenia	Marszałek
1	2	3	4	5	6
1.	1733	18-24 III (środa)	uniwersał prymasa Teodora Andrzeja Potockiego	przedkonwokacyjne	Franciszek Skoławski chorąży poznański
2.	1733	1 VI (poniedziałek)	limitacja	z limity	Franciszek Skoławski chorąży poznański
3.	1733	14-18 VII (wtorek)	konstytucja	relacyjne	Franciszek Skoławski chorąży poznański
4.	1733	14 XII (poniedziałek)	uniwersał Stanisława I	nadzwyczajne	Jan Andrzej Palędzki chorążyc bydgoski
5.	1733	14 XII (poniedziałek)	uniwersał Antoniego Poninskiego instygatora koronnego	przedkoronacyjne	sejmik nie odbył się
6.	1734	21 VI (poniedziałek)	uniwersał marszałka konfederacji	z limity	Jan Andrzej Palędzki chorążyc bydgoski
7.	1734	23 VIII (poniedziałek)	uniwersał Augusta III	nadzwyczajne	Adam Kołaczkowski podstoli poznański
8.	1734	25 VIII (środa)	brak informacji	brak informacji	brak informacji
9.	1734	13 IX (poniedziałek)	prawo	deputackie	Mikołaj Swinarski pułkownik J.K.M.
10.	1734	14 IX (wtorek)	prawo	gospodarskie	brak informacji o sejmiku
11.	1734	27 IX (poniedziałek)	skonfederowany przy Augustacie III	z limity	Adam Kołaczkowski podstoli poznański

1	2	3	4	5	6
12.	1735	10 I (poniedziałek)	skonfederowany przy Augustacie III	z limity	Adam Kołaczkowski podstoli poznański
13.	1735	6 VI (poniedziałek)	uniwersał Augusta III	nadzwyczajne	Adam Kołaczkowski podstoli poznański
14.	1735	16 VIII (wtorek)	uniwersał Augusta III	przedsejmowe	Adam Kołaczkowski podkomorzy kaliski
15.	1735	12 IX (poniedziałek)	prawo	deputackie	Adam Kołaczkowski podkomorzy kaliski
16.	1735	13 IX (wtorek)	prawo	gospodarskie	Michał Pawłowski kasztelan bielecki
17.	1736	14 V (poniedziałek)	uniwersał Augusta III	przedsejmowe	Augustyn Działyński starosta nakielski
18.	1736	10 IX (poniedziałek)	prawo	deputackie	brak informacji o sejmiku
19.	1736	11 IX (wtorek)	prawo	gospodarskie	sejmik zerwany
20.	1736	24 IX (poniedziałek)	uniwersał Augusta III	relacyjne	sejmik zerwany
21.	1737	9 IX (poniedziałek)	prawo	deputackie	Mikołaj Chlebowski starosta liwski (sejmik zerwany)
22.	1737	10 IX (wtorek)	prawo	gospodarskie	Antoni Objezierski
23.	1738	25 VIII (poniedziałek)	uniwersał Augusta III	przedsejmowe	Antoni Rogaliński podsedek wschowski (sejmik zerwany)
24.	1738	15 IX (poniedziałek)	prawo	deputackie	Mikołaj Koszowski miecznik kaliski

1	2	3	4	5	6
25.	1738	16 IX (wtorek)	prawo	gospodarskie	Wojciech Miaskowski stolnik wschowski, starosta gębicki
26.	1739	14 IX (poniedziałek)	prawo	deputackie	sejmik zerwany
27.	1739	15 IX (wtorek)	prawo	gospodarskie	sejmik zerwany
28.	1740	22 VIII (poniedziałek)	uniwersał Augusta III	przedsejmowe	Leon Koźmiński podczaszy kaliski (sejmik zerwany)
29.	1740	12 IX (poniedziałek)	prawo	deputackie	brak informacji o sejmiku
30.	1740	13 IX (wtorek)	prawo	gospodarskie	brak informacji o sejmiku
31.	1741	11 IX (poniedziałek)	prawo	deputackie	sejmik zerwany
32.	1741	12 IX (wtorek)	prawo	gospodarskie	sejmik zerwany
33.	1742 ¹⁰⁶⁴	nie dotyczy	nie dotyczy	przedsejmowe	sejmik nie odbył się
34.	1742	10 IX (poniedziałek)	prawo	deputackie	sejmik zerwany
35.	1742	11 IX (wtorek)	prawo	gospodarskie	sejmik zerwany
36.	1743	9 IX (poniedziałek)	prawo	deputackie	Rafał Gajewski starosta gnieźnieński
37.	1743	10 IX (wtorek)	prawo	gospodarskie	Roch Zbijewski podsekretarz poznański

¹⁰⁶⁴ Sejmiki i sejm nie zostały zwołane, zob. AS, s. 310.

1	2	3	4	5	6
38.	1744	24 VIII-1 IX (poniedziałek)	uniwersał Augusta III	przedsejmowe	Franciszek Garczyński kasztelanic kaliski
39.	1744	14 IX (poniedziałek)	prawo	deputackie	sejmik zerwany
40.	1744	15 IX (wtorek)	prawo	gospodarskie	brak informacji o sejmiku
41.	1745	13 IX (poniedziałek)	prawo	deputackie	sejmik zerwany
42.	1745	14 IX (wtorek)	prawo	gospodarskie	sejmik zerwany
43.	1746	22-27 VIII (poniedziałek)	uniwersał Augusta III	przedsejmowe	Augustyn Działyński podkomorzy wschowski
44.	1746	12 IX (poniedziałek)	prawo	deputackie	sejmik zerwany
45.	1746	13 IX (wtorek)	prawo	gospodarskie	sejmik zerwany
46.	1747	11 IX (poniedziałek)	prawo	deputackie	sejmik zerwany
47.	1747	12 IX (wtorek)	prawo	gospodarskie	sejmik zerwany
48.	1748	19 VIII (poniedziałek)	uniwersał Augusta III	przedsejmowe	sejmik zerwany
49.	1748	10 IX (wtorek)	prawo	deputackie	sejmik zerwany
50.	1748	11 IX (środa)	prawo	gospodarskie	Stanisław Chłapowski obersztlejtant wojsk J.K.M.
51.	1749	15 IX (poniedziałek)	prawo	deputackie	sejmik zerwany

1	2	3	4	5	6
52.	1749	16 IX (wtorek)	prawo	gospodarskie	sejmik zerwany
53.	1750	23 VI (wtorek)	uniwersał Augusta III	przedsejmowe	sejmik zerwany
54.	1750	14 IX (poniedziałek)	prawo	deputackie	sejmik zerwany
55.	1750	15 IX (wtorek)	prawo	gospodarskie	sejmik zerwany
56.	1751	13 IX (poniedziałek)	prawo	deputackie	sejmik zerwany
57.	1751	14 IX (wtorek)	prawo	gospodarskie	sejmik zerwany
58.	1752	21 VIII (poniedziałek)	uniwersał Augusta III	przedsejmowe	Józef Skoraszewski kasztelanic przemęcki (sejmik zerwany)
59.	1752	11 IX (poniedziałek)	prawo	deputackie	Jan Morawski
60.	1752	12 IX (wtorek)	prawo	gospodarskie	brak informacji o sejmiku
61.	1753	10 IX (poniedziałek)	prawo	deputackie	brak informacji o sejmiku
62.	1753	11 IX (wtorek)	prawo	gospodarskie	sejmik zerwany
63.	1754	19 VIII (poniedziałek)	uniwersał Augusta III	przedsejmowe	Józef Szczaniecki podkoniuszy koronny (sejmik zerwany)
64.	1754	9 IX (poniedziałek)	prawo	deputackie	sejmik zerwany
65.	1754	10 IX (wtorek)	prawo	gospodarskie	brak informacji o sejmiku

1	2	3	4	5	6
66.	1755 ¹⁰⁶⁵	nie dotyczy	nie dotyczy	nie dotyczy	sejmik nie odbył się
67.	1755	15 IX (poniedziałek)	prawo	deputackie	sejmik zerwany
68.	1755	16 IX (wtorek)	prawo	gospodarskie	Wojciech Morawski podsekretarz ziemski wschowski
69.	1756	23 VIII (poniedziałek)	uniwersał Augusta III	przedsejmowe	sejmik zerwany
70.	1756	13 IX (poniedziałek)	prawo	deputackie	sejmik zerwany
71.	1756	14 IX (wtorek)	prawo	gospodarskie	brak informacji o sejmiku
72.	1757	12 IX (poniedziałek)	prawo	deputackie	sejmik zerwany
73.	1757	13 IX (wtorek)	prawo	gospodarskie	sejmik zerwany
74.	1758	21 VIII (poniedziałek)	uniwersał Augusta III	przedsejmowe	sejmik zerwany
75.	1758	11 IX (poniedziałek)	prawo	deputackie	sejmik zerwany
76.	1758	12 IX (wtorek)	prawo	gospodarskie	sejmik zerwany
77.	1759	10 IX (poniedziałek)	prawo	deputackie	sejmik zerwany
78.	1759	11 IX (wtorek)	prawo	gospodarskie	sejmik zerwany
79.	1760	26 VI (czwartek)	zjazd w Poznaniu	nie dotyczy	nie dotyczy

¹⁰⁶⁵ Sejmiki i sejm nie zostały zwołane, zob. *AS*, s. 535.

1	2	3	4	5	6
80.	1760	25 VIII (poniedziałek)	uniwersał Augusta III	przedsejmowe	sejmik zerwany
81.	1760	15 IX (poniedziałek)	prawo	deputackie	Józef Łacki kasztelan kruszwicki
82.	1760	16 IX (wtorek)	prawo	gospodarskie	Wojciech Rydzynski podstoli poznański, starosta dębski (sejmik zerwany)
83.	1761	16 III (poniedziałek)	uniwersał Augusta III	przedsejmowe	Feliks Szoldrski szambelan J.K.M.
84.	1761	14 IX (poniedziałek)	prawo	deputackie	sejmik zerwany
85.	1761	15-16 IX (wtorek)	prawo	gospodarskie	Antoni Gorzeński stolnik kaliski
86.	1761	grudzień	zjazd w Poznaniu	nie dotyczy	nie dotyczy
87.	1762	23-26 VIII (poniedziałek)	uniwersał Augusta III	przedsejmowe	Stefan Garczyński wojewódzic poznański (sejmik zerwany)
88.	1762	13 IX (poniedziałek)	prawo	deputackie	sejmik zerwany
89.	1762	14 IX (wtorek)	prawo	gospodarskie	sejmik zerwany
90.	1763	29 IV (piątek)	zjazd w Poznaniu	nie dotyczy	nie dotyczy
91.	1763	16 V (poniedziałek)	zjazd w Kaliszu	nie dotyczy	nie dotyczy
92.	1763	28 V (sobota)	zjazd w Poznaniu	nie dotyczy	nie dotyczy
93.	1763	12 IX (poniedziałek)	prawo	deputackie	sejmik zerwany
94.	1763	13 IX (wtorek)	prawo	gospodarskie	Franciszek Szczaniecki

Aneks 2.
Marszałkowie sejmiku województw poznańskiego i kaliskiego w latach 1733-1763

Lp.	Nazwisko i imię	Urząd/tytuł	Data sejmiku	Rodzaj zgromadzenia	Obrady z limity lub w ramach związanej konfederacji
1	2	3	4	5	6
1.	Chłebowski Mikołaj	starosta liwski	9 IX 1737	deputackie	–
2.	Chłapowski Stanisław	oberszteljmant wojsk J.K.M.	11 IX 1748	gospodarskie	–
3.	Działyński Augustyn	starosta nakielski	14 V 1736	przedsejmowe	–
		podkomorzy wschowski	22-27 VIII 1746	przedsejmowe	–
4.	Gajewski Rafał	starosta gnieźnieński	9 IX 1743	deputackie	–
5.	Garczyński Franciszek	kasztelan kaliski	24 VIII-1 IX 1744	przedsejmowe	–
6.	Garczyński Stefan	wojewódzic poznański	23-26 VIII 1762	przedsejmowe	–
7.	Gorzeński Antoni	stolnik kaliski	15-16 IX 1761	gospodarskie	–
8.	Kolaczkowski Adam	podstoli poznański	23 VIII 1734	nadzwyczajne	27 IX 1734 z limity
					10 I 1735 z limity
					6 VI 1735 nadzwyczajne
		podkomorzy kaliski			16 VIII 1735 przedsejmowe
					12 IX 1735 deputackie
9.	Koszutski Mikołaj	miecznik kaliski	15 IX 1738	deputackie	–
10.	Koźmiński Leon	podczaszy kaliski	22 VIII 1740	przedsejmowe	–
11.	Łącki Józef	kasztelan kruszwicki	15 IX 1760	deputackie	–

1	2	3	4	5	6
12.	Miaskowski Wojciech	stolnik wschowski, starosta gębicki	16 IX 1738	gospodarskie	–
13.	Morawski Jan	brak	11 IX 1752	deputackie	–
14.	Morawski Wojciech	podsedek ziemski wschowski	16 IX 1755	gospodarskie	–
15.	Objezierski Antoni	brak	10 IX 1737	gospodarskie	–
16.	Pałędzi Jan Andrzej	chorążyc bydgoski	14 XII 1733	nadzwyczajne	21 VI 1734 z limity
17.	Pawłowski Michał	kasztelanic biechowski	13 IX 1735	gospodarskie	–
18.	Rogaliński Antoni	podsedek wschowski	25 VIII 1738	przedsejmowe	–
19.	Rydzynski Wojciech	podstoli poznański starosta dębski	16 IX 1760	gospodarskie	–
20.	Szczaniecki Franciszek	brak	13 IX 1763	gospodarskie	–
21.	Szczaniecki Józef	podkoniuszy koronny	19 VIII 1754	przedsejmowe	–
22.	Skalawski Franciszek	chorąży poznański	18-24 III 1733	przedkonwokacyjne	1 VI 1733 z limity 14-18 VII 1733 relacyjne
23.	Skoraszewski Józef	kasztelanic przemęcki	12 VIII 1752	przedsejmowe	–
24.	Swinarski Mikołaj	pulkownik J.K.M.	13 IX 1734	deputackie	–
25.	Szoldrski Feliks	szambelan J.K.M.	16 III 1761	przedsejmowe	–
26.	Zbijewski Roch	podsedekowic poznański	10 IX 1743	gospodarskie	–

Aneks 3.

Posłowie na sejm wybrani przez sejmik województw poznańskiego i kaliskiego w latach 1733-1763

Lp.	Sejm	Posłowie	Reprezentowane województwo	Data wyboru
1	2	3	4	5
1.	przedkonwokacyjny 1733	Gurowski Jan starosta obornicki	kaliskie	18-24 III 1733
		Gurowski Melchior chorąży kaliski	kaliskie	
		Kwilecki Łukasz starosta mosiński	kaliskie	
		Modlibowski Kasper cześnik wschowski	poznańskie	
		Mycielski Józef stolnik koronny	poznańskie	
		Poniński Franciszek stolnik poznański	poznańskie	
		Radzewski Franciszek podkomorzy poznański	poznańskie	
		Rogaliński Antoni podśędek ziemski wschowski	poznańskie	
		Sapieha Piotr stolnik litewski, starosta wschowski	kaliskie	
		Skławski Franciszek chorąży poznański	poznańskie	
		Swinarski Mikołaj pułkownik	kaliskie	
		Szołdrski Władysław starosta rogoziński	kaliskie	
2.	pacyfikacyjny 1735	Chłapowski Ludwik podczaszy poznański	kaliskie	16 VIII 1735
		Chłapowski Stanisław podczaszy poznański	poznańskie	
		Goliński Ludwik	kaliskie	
		Goliński Wojciech pisarz ziemski poznański	poznańskie	
		Gruszczyński Jan pisarz grodzki pyzdrowski	kaliskie	
		Kołaczkowski Adam podkomorzy kaliski	poznańskie	

1	2	3	4	5
		Lipski Prokop miecznik poznański, starosta śremski	kaliskie	
		Malczewski Wojciech sędzia ziemski poznański	poznańskie	
		Małachowski Ignacy pisarz grodzki kościański	kaliskie	
		Węgorzewski Piotr	poznańskie	
		Zakrzewski Andrzej	kaliskie	
		Zakrzewski Andrzej pisarz grodzki poznański	poznańskie	
3.	pacyfikacyjny 1736	Działyński Augustyn starosta nakielski	poznańskie	14 V 1736
		Działyński Jakub kasztelan brzeski-kujawski	kaliskie/ poznańskie ¹⁰⁶⁶	
		Gurowski Jan starosta obornicki	poznańskie	
		Gurowski Melchior chorąży kaliski, starosta kolski	poznańskie	
		Koźmiński Ignacy kasztelan rogoziński	poznańskie	
		Kwilecki Łukasz starosta mosiński	kaliskie	
		Miaskowski Wojciech starosta gębicki	kaliskie	
		Modlibowski Kasper cześnik wschowski	poznańskie	
		Radojewski Chryzostom chorąży bydgoski, surogator grodzki poznański	kaliskie	
		Radoński Marcejan	kaliskie	
		Szołdrski Stefan starosta łączycycki	kaliskie	
		Woroniecki Mikołaj chorąży wołyński, starosta średzki	poznańskie	

¹⁰⁶⁶ Jakub Działyński został wybrany na posła z województwa poznańskiego, przez pomyłkę wpisano go jako posła kaliskiego.

1	2	3	4	5
4.	zwyczajny 1744	Działyński Jakub chorąży kaliski	poznańskie	24 VIII-1 IX 1744
		Gajewski Antoni starosta kościański	kaliskie	
		Garczyński Franciszek kasztelan kaliski	poznańskie	
		Grodzicki Zygmunt	kaliskie	
		Korytowski Jan	kaliskie	
		Lipski Prokop obożny koronny	poznańskie	
		Mierosławski Aleksander starosta klecki	kaliskie	
		Rogaliński Antoni sędzia ziemski wschowski	poznańskie	
		Skórzewski Michał	poznańskie	
		Swinarski Mikołaj	kaliskie	
		Szołdrski Władysław starosta łączyci	kaliskie	
		Zakrzewski Andrzej podczaszy poznański	poznańskie	
5.	zwyczajny 1746	Chlebowski Mikołaj starosta liwski	kaliskie	22-27 VIII 1746
		Cywiński Józef wojski poznański	poznańskie	
		Działyński Augustyn podkomorzy wschowski	poznańskie	
		Gajewski Rafał starosta gnieźnieński	kaliskie	
		Grodzicki Tomasz	poznańskie	
		Koźmiński Leon chorąży wschowski	poznańskie	
		Krzycki Władysław starosta zelgniewski	poznańskie	
		Miaskowski Wojciech stolnik poznański, pułkownik panc. król. Fryderyka	kaliskie	
		Niegolewski Andrzej chorążyc wschowski	kaliskie	
		Rydyński Wojciech	kaliskie	
		Skórzewski Stanisław starosta kiszewski, polaszkowski, generał adiutant J.K.M.	poznańskie	
		Twardowski Ignacy	kaliskie	

1	2	3	4	5
6.	nadzwyczajny 1761	Gostomski Andrzej pisarz grodzki poznański	poznańskie	16 III 1761
		Koźmiński Teodor wojewodziec kaliski	poznańskie	
		Krzycki Antoni kasztelanie nakielski	kaliskie	
		Kwilecki Franciszek starosta wschowski	poznańskie	
		Mielżyński Maciej starosta radziejowski	kaliskie	
		Mycielski Józef starosta koniński	kaliskie	
		Poniński Antoni starosta kopanicki	kaliskie	
		Rogaliński Kasper starosta obornicki	kaliskie	
		Rydzyński Wojciech podstoli poznański	poznańskie	
		Skórzewski Michał podkomorzy poznański	poznańskie	
		Swinarski Jan wojski kaliski	kaliskie	
		Szołdrski Feliks szambelan J.K.M.	poznańskie	

Aneks 4.

Posłowie do różnych osób i instytucji wybrani przez sejmik województw poznańskiego i kaliskiego w latach 1733-1763

Lp.	Cel poselstwa	Posłowie	Wynagrodzenie	Data wyboru (rodzaj zgromadzenia)
1	2	3	4	5
1.	prymas	Koźmiński Leon podczaszy kaliski	–	18-24 III 1733 (przedkonwo- kacyjne)
		Zakrzewski Andrzej pisarz grodzki poznański		
2.	król	Łaskawski Antoni	–	14 XII 1733 (nadzwyczajne)
		Malczewski Stanisław pułkownik		
3.	prymas	Moszczeński Stefan sekretarz konfederacji	–	14 XII 1733 (nadzwyczajne)
		Szeliski Franciszek		
4.	król	Gurowski Melchior chorąży kaliski, starosta kolski	–	21 VI 1734 (z limity)
		Strzelecki Franciszek surogator kaliski		
5.	prymas	Przespolewski Jakub	–	21 VI 1734 (z limity)
		Umiński Antoni kasztelan krzywiński		
6.	województwo sandomierskie	Grudzielski	–	21 VI 1734 (z limity)
		Koźuchowski Bogusław cześnikowiec wieluński		
7.	województwo sieradzkie	Dobrzycki Franciszek	–	21 VI 1734 (z limity)
		Linowski Stanisław		
8.	województwo łęczyckie	Chrzanowski Jerzy Józef cześnik bełski ¹⁰⁶⁷	–	21 VI 1734 (z limity)
		Koszutski Piotr		
9.	województwa brzesko-kujawskie i inowrocławskie	Działyński Jakub starosta powidzki	–	21 VI 1734 (z limity)
		Tomicki Jan		
10.	ziemia wieluńska	Borzęcki	–	21 VI 1734 (z limity)
		Grudziecki		

¹⁰⁶⁷ Tak naprawdę cześnikiem bełskim w latach 1732-1736 był Antoni Olszyński (zob. AS, s. 110, przypis 150).

1	2	3	4	5
11.	król	Zakrzewski Andrzej pisarz grodzki poznański	4 tys. zł ¹⁰⁶⁸	23 VIII 1734 (nadzwyczajne)
		Załuski Jan Prosper starosta zawichojski	4 tys. zł	
12.	biskup krakowski, podkanclerzy koronny	Zakrzewski Andrzej pisarz grodzki poznański	–	23 VIII 1734 (nadzwyczajne)
		Załuski Jan Prosper starosta zawichojski		
13.	król	Działyński Jakub chorąży wschowski	–	wrzesień 1741 ¹⁰⁶⁹
		Miaskowski Kasper podstoli poznański		
14.	król	Molski Maksymilian stolnik kaliski	–	10 IX 1743 (gospodarskie)
		Zbijewski Roch podśędkowic poznański		
15.	prymas	Miaskowski Antoni cześnik kaliski	–	10 IX 1743 (gospodarskie)
		Turno Zygmunt pułkownik wojsk J.K.M.		
16.	król	Bieliński Stanisław kasztelan łódzki		11 IX 1748 (gospodarskie)
		Skoraszewski Józef kasztelan przemęcki		
17.	król	Szaniecki Józef podkoniuszy koronny, starosta średzki	–	15-16 IX 1761 (gospodarskie)
		Zbijewski Roch łowczy poznański		
18.	prymas	Miaskowski Jan burgrabia grodzki kaliski	–	15-16 IX 1761 (gospodarskie)
		Mielżyński Florian starościc kcyński		
19.	wojewoda krakowski, hetman wielki koronny	Radoński Kazimierz starosta dębski	–	15-16 IX 1761 (gospodarskie)
		Sokolnicki Ksawery chorąży poznański		
20.	król	Walknowski Franciszek sędzia ziemski kaliski	–	grudzień 1761 (zjazd w Poznaniu)

¹⁰⁶⁸ Prawdopodobnie to ich dotyczy informacja o przyznaniu wynagrodzenia posłom, zapisana w laudum sejmiku z 27 IX 1734 (AS, s. 155).

¹⁰⁶⁹ Posłowie nie zostali wysłani przez sejmik, lecz przez zjazd szlachty w Poznaniu. Oficjalnie nie zostali potraktowani na dworze jako posłowie (zob. AS, s. 298-299, 306-307).

1	2	3	4	5
21.	prymas	Sokolnicki Ksawery podkomorzy kaliski	–	16 V 1763 (zjazd w Kaliszu)
22.	prymas	Mycielski Józef starosta koniński	–	28 V 1763 (zjazd w Poznaniu)
23.	prymas	Gurowski Aleksander kasztelan poznański	–	13 IX 1763 (gospodarskie)
		Sokolnicki Franciszek starosta boguszyński		
24.	kasztelan krakowski, hetman wielki koronny	Bogucki Witalis	–	13 IX 1763 (gospodarskie)
		Lutomski Marcin		

Aneks 5.

Deputaci trybunalscy wybrani przez sejmik województw poznańskiego i kaliskiego w latach 1733-1763

Lp.	Deputaci	Województwo	Wynagrodzenie	Data wyboru
1	2	3	4	5
1.	Poniński Teodor podkoniuszyc koronny	poznańskie	10 tys. zł	13 IX 1734
	Swinarski Mikołaj pułkownik	poznańskie	10 tys. zł	
	Nowowiejski Maciej	kaliskie	10 tys. zł	
	Zakrzewski Antoni podczaszy łączycy	kaliskie	10 tys. zł	
2.	Kościelski Michał regent ziemski poznański ¹⁰⁷⁰	?	10 tys. zł ¹⁰⁷¹	12 IX 1735
	Pawłowski kasztelan biechowski ¹⁰⁷²	?	10 tys. zł	
	Zakrzewski Jan podstarości kaliski	?	10 tys. zł	
	Zbijewski Paweł [miecznik poznański] ¹⁰⁷³	?	10 tys. zł	
3.	brak informacji o sejmiku			10 IX 1736
4.	sejmik zerwany			9 IX 1737
5.	Bratkowski Michał	poznańskie	6 tys. zł ¹⁰⁷⁴	15 IX 1738
	Koszutski Mikołaj miecznik kaliski	poznańskie	6 tys. zł	
	Borzęcki Maciej ¹⁰⁷⁵ podwojewodzi kaliski	kaliskie	6 tys. zł	
	Trąmpczyński Otto Aleksander	kaliskie	6 tys. zł	
6.	sejmik zerwany			14 IX 1739

¹⁰⁷⁰ Zmarł w Lublinie, pogrzeb odbył się 28 IV 1736 (*Deputaci Trybunału Koronnego*, cz. IV, s. 252).

¹⁰⁷¹ Decyzja o wynagrodzeniu zapadła na sejmiku gospodarskim 13 IX 1735 (*AS*, s. 200).

¹⁰⁷² Prawdopodobnie chodzi o Michała Pawłowskiego kasztelanica biechowskiego.

¹⁰⁷³ Informacja o składzie deputatów pochodzi z listu Stefana Garczyńskiego wojewody poznańskiego do Augustyna Działyńskiego wojewody kaliskiego z 27 IX 1753. Mówi ona, że Paweł Zbijewski był miecznikiem poznańskim już w 1735 r. W rzeczywistości otrzymał on ten urząd dopiero w 1748 r. (*AS*, s. 198, przypis 235).

¹⁰⁷⁴ Decyzja o wynagrodzeniu zapadła na sejmiku gospodarskim 16 IX 1738 (*AS*, s. 267).

¹⁰⁷⁵ Został wicemarszałkiem Trybunału, jednak zmarł w Lublinie 11 IX 1739 (*AS*, s. 265, przypis 329; *Deputaci Trybunału Koronnego*, cz. IV, s. 271).

1	2	3	4	5
7.	brak informacji o sejmiku			12 IX 1740
8.	sejmik zerwany			11 IX 1741
9.	sejmik zerwany			10 IX 1742
10.	Daleszyński Wojciech pisarz grodzki poznański	poznańskie	6 tys. zł ¹⁰⁷⁶	9 IX 1743
	Gajewski Rafał starosta gnieźnieński	poznańskie	6 tys. zł	
	Grodzicki Tomasz	kaliskie	6 tys. zł	
	Tomicki Władysław ¹⁰⁷⁷	kaliskie	6 tys. zł	
11.	sejmik zerwany			14 IX 1744
12.	sejmik zerwany			13 IX 1745
13.	sejmik zerwany			12 IX 1746
14.	sejmik zerwany			11 IX 1747
15.	sejmik zerwany			10 IX 1748
16.	sejmik zerwany			15 IX 1749
17.	sejmik zerwany			14 IX 1750
18.	sejmik zerwany			13 IX 1751
19.	Morawski Jan	poznańskie		11 IX 1752
	Starzeński Józef pisarz ziemski poznański	poznańskie		
	Zabłocki Kazimierz burgrabia kościański	kaliskie		
	Zakrzewski Adam podczaszyk łęczycki	kaliskie		
20.	brak informacji o sejmiku			10 IX 1753
21.	sejmik zerwany			9 IX 1754
22.	sejmik zerwany			15 IX 1755
23.	sejmik zerwany			13 IX 1756
24.	sejmik zerwany			12 IX 1757
25.	sejmik zerwany			11 IX 1758
26.	sejmik zerwany			10 IX 1759
27.	Grodzicki Zygmunt miecznik kaliski	poznańskie	10 tys. zł ¹⁰⁷⁸	15 IX 1760
	Łącki Józef kasztelan kruszwicki	poznańskie	10 tys. zł	

¹⁰⁷⁶ Decyzja o wynagrodzeniu zapadła na sejmiku gospodarskim 10 IX 1743 (AS, s. 327).

¹⁰⁷⁷ Nominowany na miecznika poznańskiego 28 VIII 1744, informacja w wykazie deputatów Trybunału Koronnego może sugerować, że był miecznikiem rawskim (*Deputaci Trybunału Koronnego*, cz. IV, s. 307).

¹⁰⁷⁸ Decyzja o wynagrodzeniu Grodzickiego i Łąckiego zapadła na sejmiku gospodarskim 13 IX 1763 (AS, s. 813-814).

	Lipski Jan surogator grodzki kaliski	kaliskie		
	Potocki Józef kasztelan rогоziński	kaliskie		
28.	sejmik zerwany			14 IX 1761
29.	sejmik zerwany			13 IX 1762
30.	sejmik zerwany			12 IX 1763

Aneks 6.

Komisarze skarbowi wybrani przez sejmik województw poznańskiego i kaliskiego w latach 1733-1763

Lp.	Komisarze	Województwo	Wynagrodzenie	Data wyboru
1	2	3	4	5
1.	brak informacji o sejmiku			14 IX 1734
2.	nie wybrano			13 IX 1735
3.	sejmik zerwany			11 IX 1736
4.	Chlebowski Mikołaj starosta liwski	?	–	10 IX 1737
	Gurowski Melchior chorąży kaliski	?	–	
5.	Miaskowski Wojciech stolnik wschowski, starosta gębicki	poznańskie	6 tys. zł	16 IX 1738
	Rokossowski Maciej	kaliskie	6 tys. zł	
6.	sejmik zerwany			15 IX 1739
7.	brak informacji o sejmiku			13 IX 1740
8.	sejmik zerwany			12 IX 1741
9.	sejmik zerwany			11 IX 1742
10.	Miaskowski Kasper podstoli poznański	?	6 tys. zł	10 IX 1743
	Sapieha Piotr Paweł stolnik litewski	?	6 tys. zł	
11.	brak informacji o sejmiku			15 IX 1744
12.	sejmik zerwany			14 IX 1745
13.	sejmik zerwany			13 IX 1746
14.	sejmik zerwany			12 IX 1747
15.	Dobrzycki Franciszek surogator kaliski	?	–	11 IX 1748
	Kożuchowski Bogusław	?	–	
16.	sejmik zerwany			16 IX 1749
17.	sejmik zerwany			15 IX 1750
18.	sejmik zerwany			14 IX 1751
19.	brak informacji o sejmiku			12 IX 1752
20.	sejmik zerwany			11 IX 1753
21.	brak informacji o sejmiku			10 IX 1754

1	2	3	4	5
22.	Grodzicki Zygmunt generał wojsk J.K.M i R.P.	?	3 tys. zł	16 IX 1755 (na rok 1756)
	Zygmunt Turno stolnik kaliski	?	3 tys. zł	
23.	Gurowski Władysław kasztelan poznański	?	3 tys. zł	16 IX 1755 (na rok 1757)
	Poniński Antoni starosta kopanicki	?	3 tys. zł	
24.	brak informacji o sejmiku			14 IX 1756
25.	sejmik zerwany			13 IX 1757
26.	sejmik zerwany			12 IX 1758
27.	sejmik zerwany			11 IX 1759
28.	sejmik zerwany			16 IX 1760
29.	Starzeński Józef pisarz ziemski poznański	poznańskie	–	15-16 IX 1761 (na rok 1762)
	Raczyński Kazimierz	kaliskie	–	
30.	Kwilecki Konstanty starosta mosiński	poznańskie	–	15-16 IX 1761 (na rok 1763)
	Zielonacki Stefan komornik poznański	kaliskie	–	
31.	sejmik zerwany			14 IX 1762
32.	Chrzanowski Hermenegild pisarz grodzki nakielski	poznańskie	–	13 IX 1763 (na rok 1764)
	Mielżyński Maksymilian starościc kcyński	kaliskie	–	
33.	Skórzewski Gabriel pułkownik wojsk koronnych	poznańskie	–	13 IX 1763 (na rok 1765)
	Lipski Jan oboźnic koronny	kaliskie	–	

Aneks 7.

Asesorzy wybrani przez sejmik województw poznańskiego i kaliskiego w latach 1733-1763

Lp.	Nazwisko i imię	Powiat	Data elekcji (rodzaj zgromadzenia)
1	2	3	4
1.	Bardski Kazimierz	kaliski	13 IX 1734 (deputackie)
	Gruszczyński Jan	koniński	
	Jeziernski Chryzostom	ziemia wschowska	
	Korytowski Wojciech	pyzdrowski	
	Malczewski Józef	poznański	
	Swinarski Ignacy	nakielski	
	Szołdrski Bartłomiej	kościński	
	Ulatowski Józef	walecki	
	Zakrzewski Andrzej	kcyński	
	Zbijewski Paweł	gnieźnieński	
2.	Chrzastowski Władysław	kcyński	15 IX 1738 (deputackie)
	Gliszczyński Jan pisarz grodzki koniński	koniński	
	Grzymisławski Piotr Antoni	kaliski	
	Koszutski Stanisław	pyzdrowski	
	Miaskowski Wojciech stolnik wschowski, starosta gębicki	poznański	
	Objezierski Antoni	gnieźnieński	
	Radziszewski Antoni	kościński	
	Skórzewski Ignacy	ziemia wschowska	
	Woroniecki Franciszek starosta średzki	nakielski	
	Zakrzewski Józef podczaszy wschowski	walecki	
3.	Chłapowski Józef	poznański	9 IX 1743 (deputackie)
	Dunin Romuald	gnieźnieński	
	Grodzicki Zygmunt	nakielski	
	Koszutski Jan surogator grodzki wschowski	ziemia wschowska	
	Miaskowski Jan	kaliski	
	Miaskowski Michał	koniński	
	Radoliński Wojciech	pyzdrowski	

1	2	3	4
	Rydzyński Wojciech	kcyński	
	Ulatowski Józef	walecki	
	Zakrzewski Hermenegild Franciszek	kościański	
4.	Arcemberski Wojciech	gnieźnieński	11 IX 1752 (deputackie)
	Bojanowski Florian podstolic kaliski	koniński	
	Radziwiński Antoni	kcyński	
	Rokossowski Maciej podstoli wschowski	poznański	
	Skórzewski Franciszek komendant poznański	kaliski	
	Trąmpczyński Józef Otto	pyzdrowski	
	Turno Antoni wojski kaliski	walecki	
	Turno Zygmunt generał koronny	ziemia wschowska	
	Ulatowski Józef	nakielski	
	Złotnicki Melchior podczaszy gostyniński	kościański	
5.	Grodzicki Stanisław	–	16 IX 1755 (gospodarskie)
	Radziwiński Antoni podstoli nurski	–	
6.	Dobrogojski Maciej	nakielski	15 IX 1760 (deputackie) ¹⁰⁷⁹
	Kaliszkowski Piotr	nakielski	
	Krzycki Antoni	kościański	
	Krzyżanowski Marcin obersztajtendant wojsk koronnych	ziemia wschowska	
	Laskowski Maciej	walecki	
	Łukomski Adam	koniński	
	Malczewski Ignacy starosta płowski	poznański	
	Ulatowski Józef	gnieźnieński	
	Wilczyński Stanisław	kcyński	
	Zabłocki Kazimierz starosta trzebiesławski	kaliski	
7.	Dobrogojski Maciej	–	15-16 IX 1761 (gospodarskie)
	Trąmpczyński Stanisław Otto	–	
8.	Łukomski Adam	–	13 IX 1763 (gospodarskie)
	Trąmpczyński Stanisław Otto	–	

¹⁰⁷⁹ W laudum Maciej Dobrogojski oraz Piotr Kaliszkowski zostali wymienieni jako asesorzy z powiatu nakielskiego. Brakuje asesora z powiatu pyzdrowskiego; por. Laudum z 15 IX 1760 (4S, s. 642), AP Poznań, Gr. Poznań 1221, k. 57v.

Aneks 8.

Inni deputaci, komisarze do zadań specjalnych, delegaci, plenipotenci i rezydenci wybrani przez sejmik województw poznańskiego i kaliskiego w latach 1733-1763

Lp.	Nazwisko i imię	Funkcja	Data elekcji (rodzaj zgromadzenia)
1	2	3	4
1.	Bieliński Kazimierz	delegat do ziemi wschowskiej	13 IX 1763 (gospodarskie)
2.	Bronisz Franciszek pisarz grodzki koniński	delegat do powiatu konińskiego	13 IX 1763 (gospodarskie)
3.	Brzechfa Józef	delegat do powiatu pyzdrowskiego	13 IX 1763 (gospodarskie)
4.	Chwaliszewski Józef	delegat do powiatu gnieźnieńskiego	13 IX 1763 (gospodarskie)
5.	Gurowski Władysław podkomorzy J.K.M.	deputat do wojska	26 VI 1760 (zjazd w Poznaniu)
6.	Hersztowski Ludwik 1. brak; 2. pisarz ziemski wschowski	1. plenipotent na Trybunał Skarbowy Radomski	10 IX 1743 (gospodarskie)
		2. delegat do ziemi wschowskiej	13 IX 1763 (gospodarskie)
7.	Kołaczkowski Hieronim sędzia ziemski wschowski	komisarz do wojska saskiego	10 I 1735 (z limity)
8.	Korytowski Aleksander	delegat do powiatu nakielskiego	13 IX 1763 (gospodarskie)
9.	Łakiński Piotr	delegat do powiatu kcyńskiego	13 IX 1763 (gospodarskie)
10.	Łukomski Adam	delegat do powiatu kcyńskiego	13 IX 1763 (gospodarskie)
11.	Malczewski Józef komornik graniczny poznański ¹⁰⁸⁰	komisarz do wojska saskiego	10 I 1735 (z limity)
12.	Malczewski Wojciech sędzia ziemski poznański	rezydent na radę warszawską	10 I 1735 (z limity)
13.	Miaskowski Antoni podkomorzy J.K.M.	deputat do wojska	26 VI 1760 (zjazd w Poznaniu)
14.	Miaskowski Jan burgrabia kaliski	delegat do powiatu kaliskiego	13 IX 1763 (gospodarskie)

¹⁰⁸⁰ Laudum sejmiku z 10 I 1735 wymienia go jako komisarza, jednak w uniwersałach wydawanych 11 i 30 IV 1735 przez komisarzy sejmikowych nie jest on wymieniany, lecz za niego widnieje tam Maciej Wierusz Kowalski. Marszałek sejmiku i konfederacji województw poznańskiego i kaliskiego otrzymał upoważnienie do uproszenia innej osoby, w przypadku gdyby ktoś nie mógł pełnić powierzanych obowiązków (zob. AS, s. 165, 169, 170).

1	2	3	4
15.	Miaskowski Marcjan	delegat do powiatu waleckiego	13 IX 1763 (gospodarskie)
16.	Mikorski Józef cześnik gostyniński	plenipotent do skarbu	15-16 IX 1761 (gospodarskie)
17.	Młodziejewski Fabian 1. regent grodzki poznański 2. cześnik kaliski, surogator grodzki kaliski	1. plenipotent na Trybunał Skarbowy Radomski 2. uregulowanie poczty z powiatów i na trasie Piotrków – Poznań	11 IX 1748 (gospodarskie) 16 IX 1755 (gospodarskie)
18.	Moraczewski Franciszek	delegat do powiatu poznańskiego	13 IX 1763 (gospodarskie)
19.	Morawski Paweł	delegat do powiatu nakielskiego	13 IX 1763 (gospodarskie)
20.	Niegolewski Andrzej chorążyc wschowski	do komisariatu saskiego	13 IX 1735 (gospodarskie)
21.	Pawłowski Michał kasztelan bieczowski	do komisariatu saskiego	13 IX 1735 (gospodarskie)
22.	Polewski Ludwik	delegat do powiatu kościańskiego	13 IX 1763 (gospodarskie)
23.	Poniński Franciszek stolnik poznański	komisarz do komisji aukcji wojska	16 IX 1738 (gospodarskie)
24.	Sadowski Wojciech komornik graniczny poznański	delegat do powiatu pyzdrskiego	13 IX 1763 (gospodarskie)
25.	Skórzewski Gabriel	plenipotent na Trybunał Skarbowy Radomski	16 IX 1738 (gospodarskie)
26.	Sokolnicki Piotr chorąży kaliski	komisarz do komisji aukcji wojska	16 IX 1738 (gospodarskie)
27.	Swinarski Jan	plenipotent na Trybunał Skarbowy Radomski	10 IX 1737 (gospodarskie)
28.	Szczytnicki Wojciech	delegat do powiatu poznańskiego	13 IX 1763 (gospodarskie)
29.	Trąmpczyński Józef	delegat do powiatu waleckiego	13 IX 1763 (gospodarskie)
30.	Trąmpczyński Stanisław burgrabia nakielski	delegat do powiatu gnieźnieńskiego	13 IX 1763 (gospodarskie)
31.	Twardowski Wacław	plenipotent	23 VIII 1734 (nadzwyczajne)
32.	Wilczyński Stanisław	delegat do powiatu konińskiego	13 IX 1763 (gospodarskie)
33.	Zakrzewski Andrzej pisarz grodzki poznański	rezydent na radę warszawską	10 I 1735 (z limity)
34.	Zbijewski Paweł miecznik poznański	delegat do powiatu kościańskiego	13 IX 1763 (gospodarskie)
35.	Zielonacki Stefan komornik graniczny poznański	delegat do powiatu kaliskiego	13 IX 1763 (gospodarskie)
36.	Żychliński Andrzej wojski kaliski	komisarz do wojska saskiego	10 I 1735 (z limity)

Aneks 9.

Dowódcy, oficerowie oraz rotmistrzowie wybrani przez sejmik województw poznańskiego i kaliskiego w latach 1733-1763

Data sejmiku	Dowódca jednostek	Stopień	Rodzaj jednostki
14 XII 1733	Nechrebecki Paweł	rotmistrz	polski autorament
14 XII 1733	Rosen Adam	rotmistrz	cudzoziemski autorament
21 VI 1734	Skórzewski Stanisław	pułkownik	piechota cudzoziemska
27 IX 1734	Łaskawski Antoni	rotmistrz	chorągiew wojewódzka

Aneks 10.

Sędziowie kapturowi wybrani przez sejmik województw poznańskiego i kaliskiego w latach 1733-1763

Data elekcji	Siedziba, właściwość sądu	Skład sądu
1	2	3
18-24 III 1733	Poznań , powiaty poznański i kościański	54 sędziów Bardski Kazimierz, Bojanowski Franciszek, Bojanowski Jan Antoni podstoli kaliski, Bolesz Antoni burgrabia ziemski poznański, Bronikowski Jan, Bystram Władysław, Dobrzycki Józef, Derpowski Ludwik, Garczyński Jakub, Gliszczyński Jan, Goliński Wojciech, Gozimierski Antoni, Grabski Stanisław, Grodzicki Tomasz, Grudzielski, Jezierski Chryzostom, Koczorowski Antoni, Kołaczkowski Adam pułkownik, Koszutski Antoni burgrabia pyzdrowski, Kowalski Eustachy, Krzyżanowski Łukasz, Łęski Józef, Malczewski Józef komornik poznański, Malczewski Wojciech sędzia ziemski poznański, Małachowski Józef, Marszewski Franciszek, Miaskowski Franciszek łowczy poznański, Miaskowski Kasper, Mielaczewski Marcin, Morawski Wojciech, Nieżyrowski, Pawłowski Michał [?] kasztelan bielecki, Pokłatecki Franciszek, Przespolewski Franciszek, Radzikowski Stefan burgrabia koniński, Rogaliński Józef, Rogaliński Józef, Rokossowski Karol, Rozdrażewski Maciej, Skrzetuski Antoni pisarz grodzki gnieźnieński, Sokolnicki Maciej, Starzeński Krzysztof, Szoldrski Bartłomiej, Szoldrski Ludwik wojewoda inowrocławski, starosta generalny Wielkopolski, Tomicki Jan, Ulatowski Antoni Modest pułkownik, Wilkoński Franciszek starosta gnieźnieński, Zakrzewski Andrzej pisarz grodzki poznański, Zakrzewski Antoni podczaszyczyński, Zakrzewski Józef, Zakrzewski Wacław, Zaremba Władysław, Zbijewski Józef podsedek ziemski poznański, Zbijewski Mikołaj
18-24 III 1733	Wałcz , powiat wałecki	12 sędziów Chlebowski, Derpowski Paweł, Gronowski Jan, Gulcz Henryk, Kąsinowski, Kleyn Ludwik, Krassowski, Kraszewski Wojciech, Popielewski Chrystian, Rozbicki Zbigniew pisarz grodzki wałecki, burgrabia wałecki, Szczaniecki Jerzy, Turobojski Michał sędzia grodzki wałecki
18-24 III 1733	Wschowa , ziemia wschowska	20 sędziów Chłapowski, Goczałkowski, Jaraczewski Hieronim łowczy wschowski, Kołaczkowski Hieronim sędzia ziemski wschowski, Korytowski, Koszutski Jan surogator grodzki wschowski, Koszutski Maciej pisarz grodzki wschowski, Kowalski, Kraszewski Antoni, Krzyżanowski Franciszek, Kurnatowski Aleksander, Lipski Jan, Malczewski, Mieszkowski, Pawłowski Bogumił, Rogaliński Antoni podsedek ziemski wschowski, Tworzyński Jan starosta mieścicki, Zakrzewski, Zbijewski, Żychliński Andrzej wojski kaliski

1	2	3
18-24 III 1733	Kalisz , powiaty kaliski, pyzdrowski, koniński, gnieźnieński i kcyński	46 sędziów Bardski Wojciech, Biskupski Wojciech, Borzęcki Maciej, Chrzanowski Jerzy Józef cześnik bełski, Chybiński Antoni, Dobrzycki Franciszek, Gembart Stanisław, Glinicki Jakub, Gliszczyński Maciej, Grodzicki Józef, Grodzicki Stefan, Grudzielski Sebastian, Gruszczyński Antoni, Kałowski Andrzej, Koldowski Jan Tomasz cześnik wieluński, Kowalski Franciszek, Koźmiński Leon podczaszy kaliski, Kurnatowski Maciej, Linowski Stanisław, Łubieński Aleksander podsedek ziemski kaliski, Marchocki Aleksander, Miaskowski, Mierzewski, Mieszkowski Jakub pisarz grodzki kaliski, Mieszkowski Stanisław, Molski Maksymilian stolnik kaliski, Nowowiejski Józef, Pretwicz Zygmunt, Radoński Aleksander, Rogaliński Konstanty, Rokossowski Jan, Skrzetuski Jan, Stępczyński, Strzelecki Franciszek surogator grodzki kaliski, Swinarski Piotr rotmistrz, Szoldrski Ludwik wojewoda inowrocławski, starosta generalny Wielkopolski, Trąmpczyński, Trąmpczyński Walenty, Umiński Marcin, Węgierski Marcjan miecznik wschowski, Zajaczek Władysław, Zakrzewski Franciszek, Zakrzewski Maciej, Złotnicki Melchior podwojewodzi kaliski, Żychliński Stanisław, Żychliński Serafin starosta stawiszyński
18-24 III 1733	Nakło , powiat nakielski	35 sędziów Bniński Rachwał, Chrzastowski Władysław, Działyński Józef, Gorecki Tomasz surogator grodzki nakielski, Grabowski Józef, Grabski Maciej, Grudziński Karol, Komierowski Andrzej pisarz grodzki nakielski, Korytowski Antoni, Krzycki Maciej kasztelan nakielski, Łakiński Mściśław, Łaskawski Stefan, Mańkowski Maciej, Mańkowski Wojciech, Płonczyński Aleksander, Płonczyński Piotr, Przyłuski Stefan, Psarski Aleksander Teodor burgrabia kaliski, Radoliński Jan, Radzimiński Antoni, Rydzyński Jan, Rydzyński Mikołaj, Sczaniecki Paweł, Stanisławski Antoni, Tomicki Piotr wojski wschowski, Tomicki, Trąmpczyński Aleksander, Trąmpczyński Józef, Ulatowski Antoni, Umiński Antoni, Unrug Karol stolnik wschowski, Wejher Jerzy [?] starosta białoborski, Wałdowski Stanisław, Zawisza Antoni, Złotnicki Tomasz

Aneks 11.

Konsyliarze konfederacji wybrani przez sejmik województw poznańskiego i kaliskiego w latach 1733-1763

Lp.	Nazwisko i imię	Data elekcji
1	2	3
1.	Bojanowski Jan Antoni podstoli kaliski	14 XII 1733
	Działyński Józef	
	Grabowski Jan kasztelan chelmiński	
	Grabski Maciej chorąży braclawski	
	Gurowski kasztelan poznański	
	Gurowski Melchior chorąży kaliski	
	Krzycki Władysław kasztelan nakielski	
	Łakiński Mścisław	
	Ostrowski Ludwik stolnik kruszwicki	
	Poniński Franciszek stolnik poznański, starosta kopanicki	
	Rydziński Jan	
	Trąpczyński Józef	
	Wałdowski Stanisław skarbnikowic wschowski	
2.	Bobrowski Kazimierz	21 VI 1734
	Borzęcki Maciej	
	Brodzicki Stefan	
	Chełmski Józef	
	Chrzanowski Jerzy cześnik bełski	
	Cywiński Bartłomiej	
	Dobrzycki Franciszek sędzia kapturowy kaliski	
	Działyński Jakub starosta powidzki	
	Gembart Stanisław	
	Gliszczyński Jan	
	Gliszczyński Maciej komornik ziemi wschowskiej	
	Goczkowski Krzysztof	
	Gostyński Franciszek	
	Gronowski Jan	
	Grudziecki Józef	
	Grudzielski Józef	
	Gurowski Jan starosta obornicki	
	Gurowski Melchior chorąży kaliski, starosta kolski	

1	2	3
	Kaczkowski Stanisław	21 VI 1734
	Kaliszkowski Franciszek	
	Kałowski Andrzej	
	Kobierzycki Antoni	
	Korzenicki Antoni regent ziemski kaliski	
	Koszutski Antoni burgrabia pyzdrowski	
	Koszutski Piotr pisarzowiec ziemski kaliski	
	Koszutski Stanisław pisarzowiec ziemski poznański	
	Koźmiński Leon podczaszy kaliski	
	Koźuchowski Aleksander cześnikowiec wieluński	
	Koźuchowski Bogusław cześnikowiec wieluński	
	Koźuchowski Stanisław cześnik ziemi wieluńskiej	
	Krzycki Maciej kasztelan nakielski	
	Krzycki Władysław kasztelan nakielski	
	Kurczewski Franciszek	
	Kurczewski Łukasz regent grodzki kaliski	
	Kurczewski Maciej	
	Kurczewski Wawrzyniec	
	Linowski Stanisław	
	Lisiecki Mikołaj	
	Łaskawski Stefan	
	Łęski Józef	
	Marchocki Aleksander podsędkowiec ziemski kaliski	
	Mierzewski Maciej	
	Mieszkowski Jakub pisarz grodzki kaliski	
	Molski Maksymilian stolnik kaliski	
	Moszczeński Bolesław	
	Poniński Franciszek stolnik poznański, starosta kopanicki	
	Prusimski Jan	
	Przespolewski Franciszek	
	Psarski Aleksander burgrabia kaliski	
	Radoliński Wojciech	
	Radoński Aleksander	
	Radziwiński Antoni podstolic nurski	
	Rydzyski Jan	
	Skoraszewski Jan	
	Sokolnicki Piotr chorąży ziemi wschowskiej	
	Strzelecki Franciszek surogator grodzki kaliski	

1	2	3
	Tomicki Jan	21 VI 1734
	Trąmpczyński Aleksander	
	Umiński Antoni kasztelanic krzywiński	
	Umiński Marcin kasztelanic krzywiński	
	Umiński Władysław skarbnikowic brzeski-kujawski	
	Węgierski Marcjan miecznik wschowski	
	Wodecki Jan	
	Zajączek Władysław	
	Zakrzewski Franciszek	
	Złotnicki Tomasz	
3.	Bojanowski Ernest	23 VIII 1734
	Bronikowski Andrzej	
	Derpowski Ludwik pułkownik	
	Goliński Wojciech	
	Haza Jerzy burgrabia koniński	
	Korytowski Walenty	
	Krzyżanowski Łukasz	
	Malczewski Józef komornik poznański	
	Objezierski Antoni	
	Poniński Teodor podkoniuszyc koronny	
	Rogowski Tomasz	
	Unrug Karol stolnik wschowski	
	Żychliński Andrzej wojski kaliski	
	Bieliński Józef	10 I 1735
	Gruszczyński Jan pisarz grodzki pyzdrowski	

Aneks 12.

Uniw[er]sał Wojciecha Miaskowskiego starosty gębickiego, regimentarza partii
wojska koronnego – Kalisz, 5 lutego 1734 r.

Rp. Bibl. Kór[on]., rkp. 966, k. 74-75 – kopia – tekst powinien znaleźć się w edycji AS w ramach sejmiku
6., po tekście nr 2.

Wojciech Miaskowski starosta gębicki, regimentarz partii w[ojska] koron[nego]

Kiedy nam nie tylko *ipsa potestas tenebrarum* gwałtowną siłą otwiera oczy, że jawnie *velut in speculo imminencia facta indicante* widzimy do ostatniego upadku nachyloną ojczyznę, *nullo amplius deficiente ad restaurandum saeculo*, jeżeli w początkach opuścimy ręce te, bez których *iura cardinalia* i na nich wszystkie publiczne szczęśliwości wsparte nadzieje *armis violentis ex cardinibus suis* rozruszone, żadną miarą *ad suam orbitam* przyprowadzone być nie mogą. I miasto pomyślniejszej alternatywy *plusquam labyrintho confusa gero, omnia in preceps auguntur*, ale *publica exclamat calamitas omnia violenta et extrema* w narodzie tym, który jako najmniejszej przywłaszczony nad prawa potencji cień nieznacznie alterować powinien, tak tylko Boga samego zwierzchności podlegać zwykł. Wołają na nas nienadgodzone wiekami krzywdy, opresyje, *facto exemplo* przez wojska moskiewskie i saskie *in viscera ojczyzny assevientibus*, na wolności nasze *hostiliter* sprowadzone, wołają świątnice Pańskie *plusquam vesano* zgwałcone *furore*, na które nie tylko bezbożne nieprzyjacieli ściągnął ręce, a że w nich już nie *Sacrum, quod non tangat sacrilega manus*, woła już nie tylko *voce interclusa*, ledwo *respirante* zatłomiona wolność w elekcyi wolnej obranego Najjaśniejszego K.J.M. Stanisława, któremu sam Bóg *Rex Regum imponere diadema fronti* usiłuje. Jęczą *intra tacitos quaestus deposita ut armorum* przyciśnieni *concives*, jedni w ruinach ostatniej zguby fortun swoich, drudzy *ex diluvio* własnej krwi *elevant voces* do serc j.w. w.m.m. panów, w którym jeszcze *velle securum ad vindictam* protestują się grody. *Non sine quaerimonia gravi* na zgwałcone *in ipsis officinis legum* prawa i zwyczaje, że gdzie *vox clara st sonorosa* i *ministerialis Regni* [74v] głosiła *actus publicos*, tam teraz *scripta armorum exercenda*. *Omnia conficit furor*, kiedy po tysiącu ludzi *ignem et ferrum vomentes* głoszą, ktokolwiek by *detestandos* nie akceptował *actus*, albo *in hac extremitate* pokazał *sensum doloris per subsidium charitativum* do ratowania wspólnej matki ojczyzny, która przy niewinności swojej *tot stimulis confessa* postępuje, nowym okrucieństwa sposobem chcąc wykonać zawziętości swojej dzikość jako było, być kryminał i zasłużonej śmierci przyczyna, więc sposób do powstania i zabierać się do naturalnej obrony, i jedno tylko *in his tempestatibus superest naufragantibus anchora* w dzielności serc j.w. w.m.m. panów. R.P. z wojskiem *armis* abyście sprzyśniali się,

sacro vinculo confoederationis przy wierze świętej katolickiej, przy prawach i swobodach *religiosissime* przez antecesorów naszych dotrzymanych, przy dostojęństwie J.K.M. p.n.m. *votis et piis suis piriis* na tron zgodnie wyniesionego, przykładem inszych w Koronie i W.Ks.L. województw *luctanti cum fatis* chcieliście *succurrere patriae*, bo ja, ażeby była większa do wykonania tak chwalebne go dzieła j.w. w.m.m. panów sposobność i bezpieczeństwo, z dyspozycji *desuper* sobie danej zbliżyłem się tu z partyją swoją, spodziewając się, że *provida et prompta ex his motivis* weźmiecie *consilia*. Że zaś tylko j.w. w.m.m. panowie *hunc actum*, do którego *pedibus et manibus velut ad campanam incendiariam concurrere* należy *protraitis*, a ja z wojskiem komendy mojej zatrzymując się, zatym inszych operacji wojennych przez oddalenie się od nieprzyjaciela czynić nie mogę, zaczym *annexe expectationis sufferendo merar*, śmiem upraszać j.w. w.m. panów przy doniesieniu uniżoności mojej, abyście mi naznaczyć raczyli miejsce i czas, gdzie bym mógł *de ulteriori utinam votivissime convenire* z j.w. w.m. panami *eventu*, jako sobie dalej postąpić mam, a nie widzę inszego, tylko na dzień 22 *praesentis* w Szadku, gdzie *quis numerosior coetus* j.w. w.m. panów będzie.

Tym [75] doskonalszej spodziewam się rezolucyi, co przy oświadczeniu każdemu z osobna jw. w.m. panom uniżoności mojej doniósłszy, proszę i obliguję, komu o tym wiedzieć należy, aby ten uniwersał *via cursoria* po grodach i parafiach był niezwłocznie publikowany, *ad valas* przybijany, aby każdemu do wiadomości był doniesiony i on przy przyciśnieniu pieczęci, podpisem ręki mojej stwierdzam. W Kaliszu, *die 5 februarii* 1734.

Aneks 13.

Manifest uchwalony podczas zjazdu konfederatów obozu stanisławowskiego pod łaską marszałkowską Jana Andrzeja Pałędzkiego chorążycy bydgoskiego – Gniezno, 25 sierpnia 1734 r.

Rp. CDIAUK, f. 49, op. 1, rkp. 1521, k. 42-45 – tekst powinien znaleźć się w edycji AS jako osobne zgromadzenie, między sejmikiem nr 7 a 8; za udostępnienie treści dokumentu dziękuję dr. Grzegorzowi Glabiszowi.

Manifest *contra saeditiosum actum cum oppressione civium* przez przymuszenie *exotica potentia bene sentientes* do wyznania wyprzysiężonej fakcyi w Środzie *usurpatum et promulgatum*.

My rady, marszałek, konsyliarze poznańskiego i kaliskiego województw, stosując się do konfederacyi w Kaliszu na generalnym kongresie kontynuowanej i w niej ostatniego artykułu wyrażonego, w którym *commissa* j.w. jm. panu marszałkowi *cum consiliariis pro commodo et emolumento publico providendi et concludendi potestas*, wszystkie bezbożne i niegodziwe nieprzyjacielskiej partyi spiski *et omnes illicitos actus* kasować i *ex actis* eliminować, gdy widzimy coraz nowe i wymyślne niepohamowanej nieprzyjaciół złości i odrodnych w zapamiętałej zawziętości ojczyzny synów wynalazki na zgubę wolności, opresyją całego narodu uformowane, poniżenie do ostatniej ruiny pocziwie broniących *libertatis iura* odbierające, prywatnego zysku chciwością wypracowane, *sudore vultus* od samego Boga pozwolone substancje, odmieniają zaprzędanym w nieprzyjacielską niewolę sercem wolnej R.P. wiekami nienaruszone dotąd prawa, chcąc przyprowadzić do skutku w niesprawiedliwych zamysłach, *moribus corruptis*, intencyje swoje i utrzymać niepraktykowaną nigdy *a condita Republica* fakcją *cum coniuratis potentiis*, tak cesarza jm. chrześcijańskiego¹⁰⁸¹, najjaśniejszej imperatorki rosyjskiej¹⁰⁸², jako elektora jm. saskiego¹⁰⁸³ widocznie pokazują światu całemu *cum abominabili perfidiae suae admiratione*. Ci odrodni wiarołomnej ojczyzny synowie, przez złączoną z nieprzyjacielem kointeligencyją, oddzieliwszy się z zdradą ojczyzny występkiem, źle zażywszy wolności, nie tylko Bogu, ale postronnym narodom obmierzłym, uwiedzeni *mamona iniquitatis*, udali się na zgwałcenie praw i wolnej elekcyi najjaśniejszego K.J.M. Stanisława I p.n.m., subjugacyją wolnego narodu, sprowadzili nieprzyjacielskie wojska, *mensuram* nieprawości swoich dopełniając kryminałami, świątnice Boskie na różnych miejscach sprofanowawszy, więcej nad pogańską licencyją ozdoby miejscom świętym ofiarowane poodzie-

¹⁰⁸¹ Karol VI cesarz.

¹⁰⁸² Anna Iwanowna cesarzowa Rosji.

¹⁰⁸³ Fryderyk August II elektor saski, król Polski jako August III.

rawszy, domy szlacheckie, substancje nie tylko do ostatniej przyprowadzili ruiny, ale też do samego Boga wiecznej woła zemsty, *innocens sanguis crudelissime* zamordowanych w własnych domach braci naszych, i nie masz już podobno żadnego sposobu, którego by nieprzyjacieli na opresyjną wolność tak w Koronie, jako i w W.Ks.L. nie zażył.

I lubo Pan Zastępów Bóg *conterit* ich potencje i miesza z wszechmocności swojej *pestifera consilia*, nie dopuszcza sprawiedliwością żadnego im triumfu, [44] gdzie *innumerae secutae iniuriae*, kiedy *regna* ich *et distractiones* najjaśniejszej koligacji oddaje i niepojętym sposobem w tak niepomyślnej ojczyzny naszej sytuacji konserwuje stateczne serca w nierozzerwanej nieprzyjacielskim ciężarem jedności i na największe pogroźki *non desperare iubet*. Owszem, utwierdza życzliwych i kochających miłością ojczyzny prawa i swobód *cives*. Widzą zawzięci na wolność *aca malitia* płonne skutki w obiecanej nadziei, jednak że *suis periculis laetantur*, nie mając wstrzeźliwości prawem obostrzonej, pozwalają *conventiculum*, albo raczej spisku i rebelii *contra Rempublicam* w Środzie, *in assistentia exotici militis* spraktykowanego za dyspozycją *acsi pseudo regnantis*, księcia jm. saskiego naznaczonego przy uniwersale, a raczej falsyfikalnym rozkazaniu, z pogroźkami nieprzyjacielskimi i egzekucją, kto by *non compareat*. Zjechawszy na pomienione miejsce jm. pan generał Wielkopolski¹⁰⁸⁴, lubo widział *veram* stąd *sedem servitutis*, przecież *futuri improvidus et spe vana* obietnic *ductus*, zapominając *zelum pristinum libertatis et amorem* ojczyzny swojej, z dwiema synami¹⁰⁸⁵ i szlachtą kilkunastą od Sasów kupionemi *proditoriis artibus imbutus* ekspediował *hunc illicitum actum*.

O czym wzięwszy pierwszą wiadomość, zagrządzając inszej *facinoris iter*, żeby w zamilczeniu nie gruntował inwazor *Regni et eius asscili* w swojej imprezie *stabilimentum* nie przyznawał sobie *imperiosi Regni* gwałtownie pole i przez zakazane prawem spiski nie utwierdzała się bezbożna praktyka, wspominająca się *saeditiosa legique prohibito gradu* do zamierzonej *maiori casu suo* mety, żeby nie powstawała przeciwko temu wszystkiemu postanowieniu jakiegokolwiek być mogło i jakie *inutiliter* wymyślić i skoncypować ślepa desperacja autorów mogła, kasując to *infame opus* spisku tego i anihilując, ale przy wierze świętej katolickiej, dostojenństwie najjaśniejszego K.J.M. Stanisława I przy utrzymaniu wolności praw i swobód ojczystych stawając skonfederowani, solennie się przed całym światem i R.P. manifestujemy, jako ten akt wspomniony mamy nie tylko za nieprawdzywy, ale szkodliwy i gubiący wolność, gwałcący prawa ojczyste, podający *absoluto dominio* nasze prerogatywy szlacheckie, *ultimum vivens et movens liberum veto*, *unicam pupillam libertatis*, ślepo składający *in manibus oppressive imperantis*, przeciwko któremu, lubo *vi hostis onerati* oponując się *ducti solo amore partiae*, prawdziwą żarliwością utrzymania praw i swobód ojczystych, *iterum atque millies* protestujemy, [45] *salva* tegoż manifestu *in subsequenti necessitate melioratione et oppositione*, nie tylko *contra authores*, ale wszystkim implikującym się *directe sive indirecte* do tego bezbożnego i niegodziwego aktu.

Który to manifest do grodów ingrosować i publikować *sub poenis de perduellibus* ichm. oficyjalistom *incurrendis* rozkazujemy i po parafiach *ad notitiam* wszystkich ichm. promulgować zlecamy. *Datum* w Gnieźnie, *die 25 augusti a. 1734*.

¹⁰⁸⁴ Ludwik Szolński wojewoda inowrocławski, starosta generalny Wielkopolski.

¹⁰⁸⁵ Stefan i Władysław Szolńscy.

|| *Akt poddania się pod panowanie Augusta III przez grupę senatorów, urzędników i szlachty z województw poznańskiego i kaliskiego – Trzebow, 24 stycznia 1735 r.*

Rp. HStA Dresden, 10026 Geh. Kab., Loc. 3672/3, k. 81-83 – oryginał; tekst powinien znaleźć się w edycji AS w ramach sejmiku 11., po tekście nr 4; za jego wskazanie dziękuję prof. Michałowi Zwierzykowskiemu.

My senatorowie, urzędnicy, dygnitarze i rycerstwo na podpisach wyrażeni, województw poznańskiego i kaliskiego obywatele, widząc tak wielkie dowody, którymi Wszechmocność Boska wołę swoją R.P. naszej przedwiecznym skazuje palcem i panowania Najjaśniejszego K.J.M. Augusta III p.n.m., wolnymi braci naszych głosami obranego i koronowanego, coraz bardziej utwierdza, nie chcąc się przedwiecznym Boskim przeciwzić wyrokom, za Króla i Pana naszego Najjaśniejszego Augusta III, nie zakupieni, nie przymuszeni, ani żadnym nie przywniewoleni sposobem, lecz taką, jaka by *in campo electorali* być miała swobodą, wolnymi zdaniami naszymi, *sponte et deliberate* przyznajemy. Do generalnej konfederacji krakowskiej przystępujemy. W żadne przeciwnej strony praktyki nie wchodzić, *fide, honore et conscientia* obligujemy się. Mając nadzieję, że K.J.M. p.n.m. wiarę świętą katolicką rzymską *sacrosancte* utrzymywać będzie i onej herezjarchom jakiegokolwiek stanu będącym wątlić i naruszać nie pozwoli. Praw i swobód naszych, od przodków naszych krwią wyrobionych i od najjaśniejszych predecesorów Królów Polskich nadanych i *per pacta conventa* potwierdzonych, szczerze, prawdziwie *et infolabiliter, sine minima fundi Reipublicae avulsione* dotrzymywać będzie. Co wszystko nierozdzielnie promowować i utrzymować *in tuitionem Maiestatis et libertatis* obowiązujemy się. I aby ten tym bezpieczniej rąk J.K.M. p.n.m. doszedł, jm. pana kasztelana poznańskiego, n.w.m. pana by go K.J.M. oddał, upraszamy. Który dla [82v] lepszego waloru rękami własnymi podpisujemy się. Działo się w Trzebawiu, dnia 24 stycznia roku 1735.

[1] Władysław Radomicki wojewoda poznański m.p., [2] Michał Kazimierz Raczyński wojewoda kaliski m.p., [3] Maciej Koźmiński kasztelan poznański, [4] Adam Żychliński kasztelan międzyrzecki, [5] Konstanty Marszewski kasztelan przemęcki m.p., [6] Adam z Werbna Pawłowski kasztelan biechowski m.p., [7] Leon Stanisław Koźmiński podczaszy kaliski, [8] Ignacy Koźmiński kasztelan rogoziński, [9] Hieronim na Jaraczewie Jaraczewski łowczy ziemi wschowskiej m.p., [10] Łukasz na Kwilczu Kwilecki starosta mosiński m.p., [11] Serafin Żychliński starosta stawiszyński m.p., [12] Jerzy Chrzanowski c[ześnik] b[ełski] m.p., [13] Mikołaj Rola Zbijewski m.p., [14] Teofil Rola Zbijewski m.p., [83] [15] Michał z Werbna Pawłowski kasztela-

nic biechowski, [16] Michał Miaskowski m.p., [17] Maciej Mańkowski, [18] Samuel Ponikiewski m.p., [19] Aleksander Płonczyński m.p., [20] Tomasz Grodzicki m.p., [21] Konstanty z Dzwonowa Rogaliński m.p., [22] Józef Kierski m.p., [23] Kazimierz Sokolnicki m.p., [24] Wojciech z Dzierżykrajów Morawski m.p., [25] Jan z Dzierżykrajów Morawski m.p., [26] Józef Śrzemski m.p., [27] Wojciech Bardski m.p., [28] Adam Wyszogota Zakrzewski, [29] Aleksander Otto Trąmpczyński m.p., [30] Mikołaj Grodzicki m.p., [31] Józef Lisowski m.p., [32] Kazimierz Gumowski, [33] Kazimierz Kraśnicki, [34] Antoni Browiński, [35] Jakub Marszewski, [36] Franciszek Karsewski m.p., [37] Andrzej z Bukowca Slichtynk m.p., [83v] [38] Antoni Żychliński, [39] Wojciech Rapacki, [40] Jakub Zbyszewski, [41] Kazimierz Zbyszewski, [42] Marcin Tarnowski, [43] Adam Żychliński, [44] Ludwik Kierski, [45] Franciszek z Pierzchna Koszutski m.p., [46] Sebastian Koszutski m.p., [47] Stanisław Kotarbski m.p.

Aneks 15.

Informacja o sytuacji na sejmiku w relacji Pietro Francesco Gianniego audytora nuncjatury papieskiej dla kardynała sekretarza stanu Giuseppe Firrao – [b.m.], 31 sierpnia 1735 r.

Rp. PISK – Punkt Konsultacyjny w Warszawie, Archivio Apostolico Vaticano, Nunziatura di Polonia, rkp. 249, k. 181-182v; tekst powinien znaleźć się w edycji AS w ramach sejmiku 13., po tekście nr 12.

Di Varsavia dal. Sig. Ab. Giannini

31 agosto 1735

In ulterior verificazione di quanto mi stimai in debito di far rapporto a Vostra Eccellenza colla mia cifra de 17. del cadente riguardo alle pretensioni dei dissidenti ho' scoperto in segvito che questo residente di Brandembourg si è portato di persona dai ministri di Russia, Inghilterra et Olanda, e gli ha' presentato un foglio di memoria, accio prendano impegno in favore de dissidenti, et in dilorò sostegno. Gli e' stato risposto sinora dai sud. ministri di non esser muniti d'ordini particolari dalle loro corti respectivamte riguardo ad un tal punto. Vi è pero notizia, che la Corte d'Inghilterra abbia sevito al suo ministro che risiede alla corte di Moscovia, accio l'impegni [181v] in favore de sud. dissidenti.

Nella dietina della G[rande] Polonia vi è stato un strepitoso contrasto con i dissidenti di quel palatinato pretendendo questi che alcuno di loco restasse eletto nunzio pro la futura dieta sul che oppostasi fortem. la nobilita cattolica di quel palatinato con cacciarli medesimam. dal luogo, ove tenevasi la dietina l'anno i dissidenti protestato, e mandati in segvito certi punti a questa corte con indirizzarsi al conte Bruchell come luterano, qualle sebbene ho' notizia, che non solo non prenda impegno in dilorò favore ma' altresì che agisca con vigore per farla desistere da tali loro pretensioni, avendoli anele spedito un certo monsieur Unrug¹⁰⁸⁶ affin di calmarli. [...]

---

¹⁰⁸⁶ Prawdopodobnie chodzi o pułkownika Krzysztofa Unruga, który wcześniej zapewniał szlachtę ewangelicką o gwarancjach dworu saskiego oraz zachęcał do wsparcia Wettyna. W. Kriegseisen, *Ewangelicy polscy i litewscy*, s. 238, przypis 37.

Aneks 16.

Informacja o sejmiku w aktach synodu ewangelicko-reformowanego –
Leszno, 6-7 czerwca 1736 r.

Rp. BUW, Synod Ewangelicko-Reformowany, rkp. 696, k. 37 – kopia; tekst powinien znaleźć się w edycji AS w ramach sejmiku 16., po tekście nr 23.

[...] Die ^{a7}. iunii^a, koło godziny ^{a8} z rana, zeszli się znówu ichm. synodujący do kościoła na sesyją, na którą przybyli od ichm. panów luteranów w. ks. Hedelhoffer i jm. pan Jan Zaydlic¹⁰⁸⁷ z relacją dostateczną *de nocivis*, które weszły w sejmikową instrukcją na sejm, stąd *communiter deliberatum*, co z tym czynić. I upodobało się zlecić niektórym ichm., aby dojechali do jw. ichm. panów senatorów *cum expositione* żalu, że taki punkt wszedł w instrukcją, na który zgody nie było. I żeby jm. pan Karol Kurnatowski¹⁰⁸⁸ doniósł o tym panu Gregorie¹⁰⁸⁹ w Warszawie, aby tym dał znać, komu będzie potrzeba, a to przez umyślną sztafetę, na którą ichm. panowie luterani dali 6 fl., a z naszej generalnej kasy dołożono 3 fl. *vide* ^a*concl[usiones]* 15^a.

Pomienionemu jm. panu Karolowi Kurnatowskiemu dziękowano *publice* za dotąd czynione interesowi Kościoła Bożego przysługi i podjęte fatygi, a oraz upraszano jm., aby funkcją delegata na przeszłym sejmie *pacificationis* kontynuować raczył. Co gdy jm. na się przyjął, znówu deklarowano pewne *quantum* na też jego ekspedycją. O czym *vid. concl[usiones]* ^a14.^a [...]

^{a-a} fragmenty podkreślone

¹⁰⁸⁷ Prawdopodobnie chodzi o Jana (Johanna, Hansa) Zaydlitza (Zeidlitz, Zajdlic) ewangelika, administratora Leszna. Zob. W. Kriegseisen, *Ewangelicy polscy i litewscy*.

¹⁰⁸⁸ Jan Karol Kurnatowski to pełnomocnik ewangelików.

¹⁰⁸⁹ Daniel Gregorie pełnomocnik ewangelików, działający w Warszawie i Lublinie.

Aneks 17.

Informacja o przebiegu sejmiku przedsejmowego w Środzie 25 sierpnia 1738 r. w liście Andrzeja Cichockiego metrykanta koronnego do Michała Kazimierza Radziwiłła wojewody trockiego, hetmana polnego litewskiego – Warszawa, 6 września 1738 r.

Rp. AGAD, Archiwum Radziwiłłów, dz. V, 2250/III, s. 105 – tekst powinien znaleźć się w edycji AS w ramach sejmiku 22., po tekście nr 12.

[...] stanęli także posłowie sejmiku województwa sandomierskiego, tudzież wielkopolskiego pod dyktando jm. pana Rogalińskiego podsędku wschowskiego¹⁰⁹⁰ *agitabantur* przez kilka dni. Na ostatnim wielka *lucta* była. Bo jedni prerogatywy prymacyjalnej utrzymanie *urgebant*, nie chcąc nic wspominać *dignitatis cardinalitiae*, a drudzy *utrumque promovebant*. Na którym sejmiku *ambientes* poselstwa znajdowali się ichm. panowie Sapiehowie, to jest stolnik lit[ewski]¹⁰⁹¹, wilkowski¹⁰⁹² i gulbiński¹⁰⁹³ starostowie, tudzież jm. pan kuchmistrz lit[ewski]¹⁰⁹⁴ [...]

---

¹⁰⁹⁰ Antoni Rogaliński podsędek wschowski.

¹⁰⁹¹ Piotr Paweł Sapieha stolnik litewski.

¹⁰⁹² Jerzy Felicjan Sapieha starosta wilkowski.

¹⁰⁹³ Michał Antoni Sapieha starosta gulbiński.

¹⁰⁹⁴ Jan Prosper Załuski kuchmistrz litewski.

Aneks 18.

List prymasa Krzysztofa Antoniego Szembeka do Piotra Pawła Sapiehy stolnika litewskiego w sprawie podejrzeń o plany organizacji konfederacji – Gniezno, 18 lipca 1742 r.

Rp. AGAD, Archiwum Radziwiłłów, dz. II, 2615, s. 1 – kopia: Kopia listu j.o. ks. jm. prymasa do jw. jm. pana stolnika W.Ks.L. die 18 iulii 1742 z Gniezna – tekst powinien znaleźć się w edycji AS w ramach sejmiku 34., przed tekstem nr 1.

Bardzo mię poturbowała gazeta warszawska z uszczerbkiem w.m. pana napisana, jakoby u w.m. pana miał się znajdować jm. pan pułkownik Bona¹⁰⁹⁵, w służbie szwedzkiej zostający, na wzniecenie jakiejś konfederacji do w.m. pana przysłany. Jako temu nie wierzę, tak tym pilniej rad bym się dowiedział, skąd mają te bajki *originem*. Jestem w.m. pana szczerze życzliwym. Gniewam się na te zmysły, jako mogę tak bronić honoru w.m. pana. Proszę uniżenie w.m. pana, abyś mię przestrzec raczył, skądby takie zmysły wychodzić miały. Czekam *per emisarium* jak najpodufalszego od w.m. pana responsu, zostając z pełnym afektem i z szczerą podufałością. W.m. pana uprzejmie życzliwym bratem i uniżonym sługą

Krzysztof Antoni Szembek a[rcybiskup] g[nieźnieński] i p[rymas]

¹⁰⁹⁵ Wespazjan Bona pułkownik, Włoch pozostający w służbie szwedzkiej.

|| Odpowiedź Piotra Pawła Sapiehy stolnika litewskiego na list prymasa
|| Krzysztofa Antoniego Szembeka w sprawie podejrzeń o plany organizacji
|| konfederacji – Koźmin, 19 lipca 1742 r.

Rp. AGAD, Archiwum Radziwiłłów, dz. II, 2615, s. 2 – kopia: Kopia listu j.w. jm. pana Sapiehy stolnika W.Ks.L. do j.o. ks. jm. prymasa z Koźmina, die 19 iulii pisanego 42; tekst powinien znaleźć się w edycji AS w ramach sejmiku 34., między treścią aneksu 18. powyżej, a przed tekstem nr 1 w edycji.

J.o. mości książę dobrodzieju mój.

Z najniższym przed konspektem j.o. w ks. mości dobrodzieja stawam podziękowaniem za łaskawą *ultra merita* protekcją, że *intaminatum* od zawziętych, nie wiem *quo demerito*, zostawując, najwyższemu *ultionem* sędziemu raczysz *emudare honorem*. Wszakem się już po kilkakroć razy żalił przed j.o. w ks. mością dobrodziejem na niegodziwe wieści, honorowi memu szkodzące. Cała Wielkopolska udaniem napełniona, żem w Kienigszteinie¹⁰⁹⁶, co *admirationem*, *compassionem* i *zelum* wznieciło, dopiero *persvasi* gdy mię widzieli. W Szwecyi abym miał zasługi albo jaki kredyt, nie wiem, ani też aby pan Bona¹⁰⁹⁷ z jakiej miary miał do mnie konfidencyją. A zatym jako j.o. w ks. mość dobrodziej wiesz, tu *distinctissimus* w tej ojczyźnie *consul*, kto od kogo dependuje i kto z kim przebywa. Osądzisz *innocentiam mei* tak jakoś pan sprawiedliwy, więc *in candore cordis submissimo cultu*, *viverentissimo respectu* upadam do nóg.

Z Koźmina, die 19 iulii 1742

J.o. w ks. mości dobrodzieja mego
najniższy sługa

P[iotr Paweł] Sapieha st[olnik] W.Ks.L.

---

¹⁰⁹⁶ Chodzi o twierdzę Koenigstein w Saksonii, ciężkie więzienie.

¹⁰⁹⁷ Wespazjan Bona pułkownik, Włoch pozostający w służbie szwedzkiej.

Aneks 20.

Informacja o sejmiku deputackim w Środzie 14 września 1744 r., w liście
 Macieja Mycielskiego kasztelana poznańskiego do Michała Kazimierza
 Radziwiłła kasztelana wileńskiego – Poznań, 16 września 1744 r.

Rp. AGAD, Archiwum Radziwiłłów, dz. V, 10164/1, s. 70 – tekst powinien znaleźć się w edycji AS w ramach sejmiku 38, po tekście nr 2.

Monseigneur

Rozumiem, że już z pierwszego listu mego poznałeś wasza ks. mość *sollicitudinem meam* około sejmiku deputackiego, zawsze się konformując *ad communem usum* waszej ks. mości, spodziewając się za to nie tylko dla siebie dystyngwowanej dobroci, ale też i dla ks. jm. krajczyca w insynuowanym interesie przez jm. pana chorążego kaliskiego, brata mego pomyślnej łatwości. Którego *favoribus et respectibus* insynuuję sam *plenissima veneratione* pisząc się waszej ks. mości kochanego dobrodzieja najniższym sługą.

M. Mycielski k[asztelan] p[oznański]

Księżnej jejm. dobrodziejce jako najuniżeniej nogi ściskam. Jm. ks. prezydent będzie *noster* i jm. ks. poznański. Z wiceprezydentem nie mogłem się widzieć, ale i tego do siebie pociągniemy.

Aneks 21.

|| *Informacja o zerwaniu sejmiku przedsejmowego w Środzie, w dniu 19 sierpnia*
|| *1748 r. w rejestrze posłów wybranych na sejm – [b.m.], [b.d.] 1748 r.*

Rp. AGAD, Archiwum Radziwiłłów, dz. II, 2712, s. 1 – kopia; tekst powinien znaleźć się w edycji AS w ramach sejmiku 47., po tekście nr 9.

Rejestr posłów na sejm r. 1748 [...] wojew[ództwo] poznańskie *vacat*, [...] wojewó[dztwo] kaliskie *vacat* [...].

Aneks 22.

Protestacja Pawła Zbijewskiego miecznika poznańskiego przeciwko pułkownikowi Gabrielowi Skórzewskiemu w sprawie poranienia go podczas trwania sejmiku przedsejmowego w Środzie 21 sierpnia 1752 r., wniesiona do ksiąg grodzkich kościańskich w dniu 14 października 1752 r.

Rp. AP Poznań, Kościan Gr. 177, k. 423 – oryginał; tekst powinien znaleźć się w edycji AS w ramach sejmiku 57., po tekście nr 7; w tej samej księdze, na kolejnych kartach kilka kolejnych manifestów i pozwów w tej samej sprawie.

Mag. Zbijewski contra Mag. Skórzewski manifestatur.

Ad officium et acta praesentia castrensia Costensia personaliter veniens Mag. Paulus Rola Zbijewski ensifer palatinatus Posnaniensis, quam primum ex laethali, et enormi convulseratione, modo infrascripto, et per intranominandas personas, loco et tempore infrascriptis sibi violenter illata per Dei gratiam convaluerit, illico et ad statum securitati vitae suae et honoris laesi indemnitati subveniundo, hanc suam solennem coram officio praesens et actis eius, in et contra Mag. Gabrielem Skórzewski colonellum exercitus Regni intulit et infert protestationem estque manifestatus et protestatus. Idque in eo.

Quia idem Mag. Skórzewski colonellus, tempore non pridem praeterito sub tractu conventus particularis Sredensis antecomitialis in oppido Środa proxime anno praesenti celebrati, veniendo ad hospitium sui protestantis, ex confidentia et familiaritate ad protestantem habita, manu sua eandem se protestantem in tergum percussit. Protestante vero ex simili confidentia reciproce ipsum pariter intergum manu percutiente. Idem Mag. Skórzewski hanc reiprocationem seu reciprocam percussione aegre ferens, ac a protestante eiusque hospitio recedens, et suum hospitium repetens misso ad protestantem famulo suo, ipsum in duellum lege vetitum provocabat. Protestante die sequentis, videlicet Sancti Bartholomaei Apostoli misso famulo suo ad differente. Idem Mag. Skórzewski misso famulo protestantis se nolle duellare respondit, sed antiquam amicitiam conservare declaravit. Interea nocte iam profunda Mag. Ignatium Twardowski capitaneum Modrensem, impetratum amicum suum acsi reconciliationis gratia, ad se protestantem iam cubitum sese in hospitio suo conferentem misit, ac per ipsum eundem protestantem prorsus in vitum, et sese excusantem ad se invitavit. Quo invitato, et ante hospitium praedicti Mag. Twardowski cum ipso, et cum eodem Mag. Twardowski, ac aliis assectis eius existente, loco reconciliationis Gen. Dąmbrowski, in obsequis protestantis existenti, in postpositionem eiusdem sui protestantis, et ad dandam iurgiorum ansam, sine ulla ratione iniuriam intulit, ac exinde motis cum protestante collisionibus ipsum ad duellandum coegit, et necessitavit, ibidemque

per subordinatos assecclas suos, signanter Gen. Borzęcki, Krajewski et Będorski, alios ipsi melius notos, inse protestantem strictis frameis a tergo irruentis, per varias corporis partes eundem protestantem, omni auxilio destitutum, enormissime consecari, convulnerari, obsangvinolari, ad hanc violentiam ipsos animando, praemeditate fecit et procuravit, eidemque sibi protestanti in terram prolapso plura et maiora vulnera infligi, mutilationes partium corporis causari, et inflictis laethalibus et enormibus vulneribus vix e vivis non sufferre, studio suo et animo praeconcepto effectuavit. Prout obductio enormium sui protenstantis vulnerum coram actis Regni facta hanc violentiam et praesentissimum vitae periculum luculenter testatur. Quo circa idem Mag. Zbijewski ensifer Posnaniensis tantam suam iniuriam sufferre non valens, ad acta Regni publica, uti iniuriatorum asyllum confugiendo, contra eundem Mag. Skórzewski exercitus Regni colonellum, ratione modo praemisso illatae sibi violentiae, honorisque sui laesionis quam solennissime iterum atque iterum protestatur. Offerendo se cum saepedicto Mag. Skórzewski eandem violentiam sibi modo suprascripto illatam, honorisque sui laesionem iure vindicaturum et pro poenis legibus descriptis super eodem Mag. colonello extendendum acturum fore et velle, salvis de iure salvandis.

Paulus Rola Zbijewski e[nsifer] P[osnaniensis] m.p.

Aneks 23.

Propozycje do instrukcji na sejmik przedsejmowy województw poznańskiego i kaliskiego w 1754 r.

Rp. Bibl. Kórn., rkp. 7260, k. 27-28 – tekst powinien znaleźć się w edycji AS w ramach sejmiku 62., po tekście nr 12.

Propozycje do instrukcji na sejmik przedsejmowy 1754.

Widziemy *in evidenti*, że *difformitas sensuum* jest *contraria votis publicis*, skąd *factorum* tedy *malevolentia non factorum* trudni *effectum* ojczyźnie *salutarem*, zachęcać nas powinien *amor proprius* w publicznych interesach *pro insigni boni publici studio*. W tej naszej R.P. *duo servanda*: sprawiedliwość i wolność. Przez pierwsze *ne opprimamur*, przez drugie *ne ruinis reddamur*. W czym ichm. panowie posłowie o to się dopominać będą, ażeby tak wszelkie publiczne, jak prywatne sprawy mając *suum privilegiatum forum*,^a prawa egzekucyi^b podlegały, ażeby sprawiedliwość nie upadła etc^{b c} w swoich fundamentach z przezornych złożona reguł.

Ekonomia domowa wiele w sobie zawiera potrzebnych okoliczności. Należy dochody postanowione regulować, ażeby miały *cursum designantis fortunae et ad hunc nervum Regni* Olkuskich Gór otwarcie arcypożyteczne. Otwarcie także mennic potrzebne dla szczupłości i wielkiego niedostatku domowego bicia osobliwie srebrnej monety, ile takowa wariacyja monety, która się zagęściła w kraju naszym, już *sensim non sine sensu publicam invehit paupertatem*.^b Czego ichm. panów podskarbach przezorności R.P. nie jednym prawem zleciła. Należy *ut lex adimpleatur*, i żeby ciż ichm. panowie podskarbiowie przykazali na cłach ichm. rewizorom, żeby pieniędzy innych nie brali, tylko czerwone złote, albo polską monetę. Przez co *cursus* tej monety po części utrzymywałby się w kraju naszym^b. Na otwarcie *huius thesauri absconditi* potrzeba wielkiego sumpu. Nie widzę innego na to sposobu, ile w teraźniejszym nierządnym naszym gospodarstwie [27v] jako *manum omnipotentis* J.K.M. do otworzenia Gór Olkuskich, ażeby R.P. powierzywszy tak sprawiedliwemu i świętobliwemu Panu, prędzej by mogła przyjść do swoich własnych awantażów.

Mam to z publicznego odgłosu, że się tak^d rujną żupy solne, o których reparacyi że jm. pan podskarbi *ex defectu* skarbu nie myśli. Jako też i reparacyją Szpicy Montawskiej nie ma tyle sposobów, więc łożyć na to pozostało sumy po ichm. panach przeszłych podskarbach. Bo uważacie w.m. panowie z nagłych zawalin żup, nie zabiegając temu wcześniej, co by za sumy wychodziły na zagraniczną sól, bez której obejść się niepodobna.

Sumy neapolitańskie ‘przez tak dawny czas zaniedbane, będąc od królowej Bony¹⁰⁹⁸ domowi jagiellońskiemu darowane, czyli po niej na ten dom spadłe, do których że sobie R.P. *per pacta conventa* i *per diploma* od Królów ichm. *ex eadem Jagiellonicae domo* summ pretensyją ściele. Już to *negotium* było traktowane za K.J.M. Michała¹⁰⁹⁹ pod bytność śp. Załuskiego biskupa warmińskiego¹¹⁰⁰ w Rzymie przez pewnego monsieur Lamberti nazwanego, a dotąd że się nie skończyło, racyna ta! Iz Hiszpania *praetextu* wielu pretendentów, którzy się do tych sum interesują, nikomu wydać ich nie chce, aż wprzód *partes inter se*, albo przez ugodę, albo przez jaki sąd, który sobie *ex arbitrio* obiorą, uspokojeni będą. O czym ichm. panowie posłowie *convenient cum tota Respublica*.^e

Na radomską komisyją ażeby był nominowany prezydent podczas sejmu, po przysiedze zaraz ichm. panów *ex senatorio ordine* deputatów do konstytucyi delegowanych, ażeby *abusus tollatur* reskryptów.

Mamy już innych punktów rezolucyją, w tak dwuletniej instrukcyi, za laski jm. pana Skoraszewskiego kasztelanica przemęckiego¹¹⁰¹, w której w.m. panowie *quod non firmum solidabitur*, albo przydacie co będzie pożytecznego dla potrzeb ojczyzny.

Ks. jm. prymasowi¹¹⁰², jako też ichm. panom ministrom *tam belli, quam pacis* ichm. panowie posłowie od województwa *grata* wdzięczności zanoszą *iura*.

[28] Przy tym obligować będą *nomine* województw jm. pana hetmana wielkiego koronnego¹¹⁰³, ażeby na konsystencyją swoją powrócił regiment ks. jm. Lubomirskiego¹¹⁰⁴, ponieważ ten żołd, który biorą z pogłównego do województw, nie wychodziłby w inne województwa, co się dzieje *cum summo praeiudicio* kraju naszego.

^a w tym miejscu przekreślone słowo: ażeby

^{b-b} fragment dopisany tą samą ręką na prawym marginesie

^c w tym miejscu przekreślone słowa: nie wypadła z swoich złożona reguła, nie upadała z swoich złożonych przezornych złożona reguła

^d w tym miejscu przekreślone słowa: o żupach solnych R. są zrujnowane

^e fragment dopisany tą samą ręką na lewym marginesie

---

¹⁰⁹⁸ Bona Sforza, żona króla Zygmunta I Starego.

¹⁰⁹⁹ Król Michał Korybut Wiśniowiecki.

¹¹⁰⁰ Andrzej Chryzostom Załuski biskup warmiński, kanclerz wielki koronny.

¹¹⁰¹ Zapewne mowa o projekcie instrukcji dla posłów na sejm przygotowanej podczas poprzedniego sejmiku przedsejmowego w Środzie, 21 VIII 1752, który jednak został zerwany. Pośrednio informuje o fakcie, że marszałkiem tego zerwanego sejmiku mógł być [Józef] Skoraszewski kasztelanica przemęcki.

¹¹⁰² Adam Ignacy Komorowski arcybiskup gnieźnieński, prymas.

¹¹⁰³ Jan Klemens Branicki wojewoda krakowski, hetman wielki koronny.

¹¹⁰⁴ Prawdopodobnie chodzi o Józefa Lubomirskiego generała wojska koronnego, szefa regimentu dragońskiego, podstolego litewskiego.

Aneks 24.

List Ignacego Twardowskiego kasztelana międzyrzeckiego do Jana Klemensa Branickiego wojewody krakowskiego, hetmana wielkiego koronnego z informacją o zerwaniu sejmiku przedsejmowego w Środzie – Modrze, 29 sierpnia 1754 r.

Rp. AGAD, Archiwum Roskie, XXIV/43, s. 1-3 – oryginał; tekst powinien znaleźć się w edycji AS w ramach sejmiku 62., po tekście nr 13.

J.w., mości dobrodzieju.

Poważne zdania i głębokie rady j.w. m.w. pana dobrodzieja w liście do zgromadzonego obrad naszych koła z niewymowną wdzięcznością wyczytane, im bardziej do ubezpieczenia powszechnej szczęśliwości zmierzały, tym większy w województwach naszych sprawiły żal, że swego w pożądanym obrad dopełnieniu wziąć nie mogły skutku.

Albowiem (co z nieukojonym żalem donieść mi przychodzi j.w. m.w. panu dobrodziejowi) przez rozdwojone umysłów zdania, dość pomyślnie zaczęty sejmik nad mniemania nagle rozerwany. Kochającym dobro pospolite synom nieznośną zadał ranę i mego urzędu pierwszemu sprawowaniu niepomyślny uczynił początek¹¹⁰⁵. A co mnie najwięcej dotyka, że obradom województw naszych pożytkować nie pozwolił z tak skutecznych i nieustających o całość ojczyzny zabiegów j.w. m.w. pana dobrodzieja, które jako w każdej dobra pospolitego tyczącej się okoliczności, tak osobiłwiej w terażniejszym staraniu utrzymania ordynacji ostrogskiej, każdemu są widoczne i przykładowe. [2]

Dlaczego rośnie za nie w sercach wszystkich powinna wdzięczność, którą obszerniejszymi dowodami uznałbyś był j.w. m.w. pan dobrodziej od województw naszych w dalszym obrad trakcie oświadczoną sobie. Lecz gdy tego przedsięwzięcia wykonać przy niedoszłym sejmiku nie mogliśmy, co nam tylko zostaje sposobu, chętnie łożąc będziem na zupełne z chwalebnej rady jego pożytków do R.P. opatrzenie.

Obszerniejszej rezolucyi na list mnie oddany przez w. jm. pana Malczewskiego¹¹⁰⁶ m.m. pana przyszlą pocztą j.w. m.w. panu dobrodziejowi uczynić nie zaniecham, teraz tylko co mi powinność urzędu mego każe, najgłębsze dziękczynienie imieniem województw naszych zasylam j.w. m.w. panu dobrodziejowi za pracowitą koło dobra R.P. przychyłność. Pokładając wszelką uszczęśliwienia naszego i lepszą przyszłych pomyślności nadzieję w nieprzerwanym na dalszy [3] czas wielkiej jego pomocy i głębokiej

¹¹⁰⁵ W tym miejscu mowa o fakcie, że Twardowski jako kasztelan międzyrzecki miał z mocy zwyczaju obowiązek zagać sejmik przedsejmowy – była to jego inauguracja, ponieważ urząd otrzymał niedawno, 1 VIII 1754.

¹¹⁰⁶ Prawdopodobnie chodzi o Macieja Malczewskiego miecznika kaliskiego.

radę nam udzieleniu. O którą usilnie upraszając, zostaję na całe życie moje z winnym szacunkiem j.w. w.m. pana dobrodzieja uniżonym sługą.

Ignacy z S[krzypna] Twardowski ka[sztelan] mię[dzyrzecki]

Z Modrza, 29 *augusti* 1754.

Aneks 25.

List Ignacego Twardowskiego kasztelana międzyrzeckiego do Jana Klemensa Branickiego wojewody krakowskiego, hetmana wielkiego koronnego z informacją o zerwaniu sejmiku deputackiego i pozytywnym zakończeniu gospodarskiego w Środzie, w dniach 15-16 września – Poznań, 19 września 1755 r.

Rp. AGAD, Archiwum Roskie, XXIV/43, s. 6-7 – oryginał; tekst powinien znaleźć się w edycji AS w ramach sejmiku 66. i 67.

J.w. mości dobrodzieju.

Mam honor j.w. w.m.m. panu dobrodziejowi donieść o sejmikach województw naszych wiadomość. Deputacki zerwany z racyi niektórych mocnych konkurentów cisnących się do funkcji, których przypuszczać szacunek respektu j.w. w.m.m. pana dobrodzieja mi nie pozwolił i rozerwać się musiał. Gospodarski doszedł bez kontradykcji. Na nim komisarzami do Radomia na rok przyszły w. jm. pan [Zygmunt] Turno stolnik kaliski i w. jm. pan [Zygmunt] Grodzicki generał major. Na rok zaś przypadający po przyszłym jm. pan [Antoni] Poniński starosta kopanicki i jm. pan [Władysław] Gurowski podkomorzy J.K.M.

Suma wojewódzka leżąca u ichm. jezuitów jest w mocy [7] przyszłej Komisji wojewódzkiej w pierwszy poniedziałek po Trzech Królach w Poznaniu się zaczynającej. Kazały województwa tejsze Komisji kupić dobra, ażeby z nich prowent na potrzeby województw mógł się obracać. Chorągiew wojewódzka przez dekret Komisji Radomskiej już dawniej nadwerężona, jest uchwalona tymże sejmikiem i w moc j.w. jm. pana wojewody inowrocławskiego, generała wielkopolskiego oddana.

Na przyszłą pocztę kontenta *laudi* będę miał honor przysłać j.w. w.m.m. panu dobrodziejowi. Bo zawsze myśl moja najpierwsza szukać sposobności do oświadczenia żem jest na zawsze z najprawdziwszym szacunkiem j.w. w.m.m. pana dobrodzieja najniższym sługą.

Twardowski k[asztelan] m[iędzyrzecki]

Z Poznania, 19 *septembris* 1755.

Uzgodnienia przed sejmikiem deputackim w liście Augustyna Działyńskiego wojewody kaliskiego do Jakuba Działyńskiego wojewody malborskiego – Działyń, 12 września 1756 r.

Rp. Bibl. Kór., rkp. 7245, k. 112-112v – oryginał; tekst powinien znaleźć się w edycji AS w ramach sejmiku 69.

Jaśnie wielmożny, z serca kochany dobrodzieju.

Com przez umyślnego przedwczorem odebrał z Drezna, komunikuję nie tylko diariuszu, ale i listu oryginalnego j.w. marszałka¹¹⁰⁷ i kopię tegoż listu dla łatwiejszego przeczytania *adiungo*, gdzie i do interesu j.w. w.m. pana dobrodzieja pisze ten list, solo przeczytać proszę, co za nieszczęśliwa Króla naszego sytuacja, że i żony, dzieci i własnej musiał odstąpić rezydencji. Sejmik deputacki dla reputacy i mnie też dla pomocy sprawy z jm. panem starostą piotrkowskim¹¹⁰⁸ życzę i proszę *per omnia* utrzymywać. Niech pod jego prymaturą dochodzą sejmiki, do której to funkcji rekomenduję jm. pana starostę dąbskiego¹¹⁰⁹ i jm. pana sędziego nakielskiego¹¹¹⁰. Rozumiem, że i jm. pan pisarz poznański¹¹¹¹ nie wymówiłby się. Mój kochany kuzynku, pracuj szczerze, aby ten sejmik doszedł, [112v] gdyż jak mi piszą, życzy sobie i jm. pan wojewoda smoleński¹¹¹². Co po gospodarskim, nic, bo by tylko krocie rozszafował, ile gdy mamy komisarzów do Radomia i do skarbu. Ściskam serdecznie, oddaję mię łasce j.w. w.m. pana dobrodzieja z serca kochający i najniższy sługa.

Działyński w[ojewoda] k[aliski]

W Działyniu, 12 *septembris* 1756

---

¹¹⁰⁷ Zapewne chodzi o list Jerzego Augusta Mniszcha marszałka nadwornego koronnego.

¹¹⁰⁸ Paweł Michał Mostowski starosta piotrkowski.

¹¹⁰⁹ Wojciech Rydzyński starosta dąbski.

¹¹¹⁰ Jan Gruszczyński sędzia grodzki walecki.

¹¹¹¹ Józef Starzeński pisarz poznański.

¹¹¹² Piotr Paweł Sapieha wojewoda smoleński.

Aneks 27.

List województwa kaliskiego do Jana Klemensa Branickiego kasztelana krakowskiego, hetmana wielkiego koronnego, pisany podczas zjazdu senatorów i szlachty na sąd ziemski – [Kalisz], 16 maja 1763 r.

Rp. Bibl. Kórń., rkp. 459, k. 75v-76 – kopia: Kopia listu województwa kaliskiego do j.o. jm. pana kasztelana krakowskiego die 16 mai 1763 a. pisanego; tekst powinien znaleźć się w edycji AS w ramach zjazdu 90., za tekstem nr 2.

Kiedy uprzykrzone i od wieków niesłychane wojska pruskiego coraz większe a większe uciemiężenia przymuszają, a całość ojczyzny, ubezpieczenie ustaw, sława Polski od obrony i pomocy [76] j.o. w.m. pana zawisła, więc w tym nieszczęśliwym i oplakany województw naszych stanie, będąc tu na kadencyją sądów ziemskich kaliskich w nie-małej zgromadzeni liczbie *cives*, szukamy rady, pomocy i zasłony j.w. w.m. pana po skończonym uczynionym transmarsie wojsk pruskich i niezliczonych uciemiężeniach od partykularnych pozostałych dwóch komend i nieznośnych jurysdykcji, jednej w Poznaniu, drugiej w Drezdenku lokowanych, w rezolucyją nawet spraw zastarzałych i dekretami trybunalskimi zakończonych udających się, takie ponoszą województw obywatele naszych uciemiężenia, że niektórzy dóbr własnych, nie mogąc wystarczyć opłaceniu onych, odstępować muszą. Już te dwie komendy na kilkadziesiąt tys. ludzi, już na kilka milionów pieniędzy z nieznośną kraju ruiną wybrali. W jednym u nich porównaniu biskup, senator, urzędnik, szlachcic, mieszczanin, chłop i Żyd zostają. Zanie urodzonych ludzi, tak duchownych, jako i świeckich za łada oskarżeniem, chociażby własnego poddanego i za łada uroszczeniem pretensyi gwałtem biorą i więżą bez żadnego względu, o wodzie i chlebie trzymają suchym, a co boleśniejsza jeszcze nad te przykrości, większe i nierównie cięższe czynić odgrają się. Już miasta i miasteczka, wsie i folwarki w jedyną pustynią, w jedynę nie obracają się. Już cnota zbytnej cierpliwości, że tak rzeczymy, uprzykrzyła się nam, bo nie raz lży wycisnęła krwawe, ostatnia nas desperacja bierze.

Więc jakośmy przez uproszonych z sejmiku województw naszych ichm. panów posłów niedawno żądali pomocy i obrony, tak gdy w tym nieszczęśliwym czasie najwięcej onej potrzebujemy, domagamy się, ażebyś mając wzgląd na miłość najprzód ojczyzny, na całość potym kraju tego, a bolejąc nad tak wielką ruiną, zgwałceniem tak praw, jako też i paktów, raczył wojska w województwa nasze, na jakąkolwiek zasłonę onych, j.o. pan sprowadzić zebrane, co z większego krzywdy i dotkliwości świadkiem oczywistym będą, co cierpiemy i jak nieznośnie bolejemy. Czekając zatym pomyślnej rezolucyi i rady j.o. w.m. pana oddajemy nas wsparciu i osobliwej łasce jego, zostając na zawsze z powinnym uszanowaniem j.o. w.m. pana i dobrodzieja życzliwi bracia i uniżeni słudzy.

Wykaz tabel

Tabela 1. Miejsca obrad sejmiku, zjazdów szlachty województw poznańskiego i kaliskiego o znamionach sejmiku oraz w czasie rozbicia politycznego w latach 1733-1763	31
Tabela 2. Zestawienie urzędów i tytułów posiadanych przez marszałków w chwili wyboru na funkcję w latach 1733-1763	39
Tabela 3. Zestawienie wielokrotności wyboru na funkcję marszałka w stosunku do pełnienia funkcji marszałka sejmiku w latach 1733-1763	39
Tabela 4. Szacunkowy wiek marszałków sejmiku z lat 1733-1763 w chwili pełnienia funkcji	40
Tabela 5. Zestawienie wielokrotności wyboru na posła sejmowego w Wielkopolsce właściwej w XVIII w.	43
Tabela 6. Szacunkowy wiek posłów na sejm z lat 1733-1763 w chwili wyboru	45
Tabela 7. Wykaz poznańsko-kaliskich posłów na sejm z lat 1733-1763, którzy byli wybrani na posła sejmowego już wcześniej	46
Tabela 8. Rodziny, z których przynajmniej dwóch członków zostało posłami na sejm z województw poznańskiego i kaliskiego w latach 1733-1763	48
Tabela 9. Lata, w których województwa poznańskie i kaliskie wysyłały inne poselstwa w okresie 1733-1763	51
Tabela 10. Wykaz rodzin, których przedstawiciele więcej niż raz wybierani byli na inną funkcję poselską w latach 1733-1763	51
Tabela 11. Wykaz rodzin, których przedstawiciele więcej niż raz wybierani byli na funkcję deputata w latach 1733-1763	54
Tabela 12. Wykaz rodzin, których przedstawiciele więcej niż raz wybierani byli na funkcję komisarza skarbowego radomskiego w latach 1733-1763	55
Tabela 13. Urzędy i tytuły asesorów sejmiku województw poznańskiego i kaliskiego lat 1733-1763	57
Tabela 14. Wykaz zgromadzeń, na których wybrano deputatów, komisarzy do zadań specjalnych, delegatów, plenipotentów i rezydentów w latach 1733-1763	59
Tabela 15. Urzędy i tytuły sędziów kapturowych z wyboru (bez funkcjonujących urzędników grodzkich i ziemskich) sejmiku województw poznańskiego i kaliskiego lat 1733-1763	62
Tabela 16. Urzędy i tytuły konsyliarzy konfederacji województw poznańskiego i kaliskiego lat 1733-1763	64

Tabela 17. Senatorowie i urzędnicy obecni na posiedzeniach Komisji Skarbowej Poznańskiej w latach 1733-1763.....	66
Tabela 18. Wielokrotność wyboru komisarzy XII-XIX kadencji do wcześniejszych prac Komisji Skarbowej Poznańskiej w latach 1731-1763.....	69
Tabela 19. Organizacja chorągwi sejmikowej województw poznańskiego i kaliskiego według laudów sejmikowych z 27 września 1734 r. i 16 września 1755 r.	73
Tabela 20. Struktura sejmików województw poznańskiego i kaliskiego (lata 1733-1763).....	77
Tabela 21. Struktura zjazdów elekcyjnych w województwach poznańskim i kaliskim (lata 1733-1763)	77
Tabela 22. Zgromadzenia sejmiku województw poznańskiego i kaliskiego w latach 1733-1763	78
Tabela 23. Zjazdy szlacheckie województw poznańskiego i kaliskiego wykazujące cechy sejmiku, do których doszło w latach 1733-1763	79
Tabela 24. Zgromadzenia sejmiku województw poznańskiego i kaliskiego w czasach saskich według miesięcy	82
Tabela 25. Zgromadzenia sejmiku województw poznańskiego i kaliskiego w czasach saskich według dni tygodnia.....	82
Tabela 26. Uniwersały zwołujące obrady sejmiku lub informujące o nich w latach 1733–1763.....	93
Tabela 27. Liczba zerwanych sejmików z podziałem na rodzaj zgromadzenia w czasach saskich.....	101
Tabela 28. Terminy likwidacji prowadzonej przez komisję do spraw szkód poczynionych przez wojska saskie, ustalone uniwersałem Adama Kołaczkowskiego podstolego poznańskiego, marszałka sejmiku i konfederacji województw poznańskiego i kaliskiego z 20 stycznia 1735 r.	137

Wykaz ważniejszych skrótów

AGAD	Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie
AP Poznań	Archiwum Państwowe w Poznaniu
AS	<i>Akta sejmikowe województw poznańskiego i kaliskiego. Lata 1733-1763</i>
AS 1572-1632	<i>Akta sejmikowe województw poznańskiego i kaliskiego, t. 1: 1572-1632</i>
AS 1668-1675	<i>Akta sejmikowe województw poznańskiego i kaliskiego. Lata 1668-1675</i>
AS 1676-1695	<i>Akta sejmikowe województw poznańskiego i kaliskiego. Lata 1676-1695</i>
AS 1696-1732	<i>Akta sejmikowe województw poznańskiego i kaliskiego. Lata 1696-1732</i>
b.d.	brak daty
b.m.	brak miejsca
Bibl. Czart.	Biblioteka Książąt Czartoryskich w Krakowie
Bibl. Kórń.	Biblioteka Kórnicka PAN w Kórniku
Bibl. Nar.	Biblioteka Narodowa w Warszawie
CDIAUK	Centralne Państwowe Archiwum Historyczne Ukrainy w Kijowie
HStA Dresden	Hauptstaatsarchiv Dresden
ichm.	ichmość
J.K.M.	Jego Królewska Mość
j.o.	jaśnie oświecony
j.w.	jaśnie wielmożny
jm.	jegomość
LMAVB	Biblioteka Litewskiej Akademii Nauk w Wilnie
m.m.	mój miłościwy
w.m.m.	wielce mój miłościwy
PISK	Papieski Instytut Studiów Kościelnych – Punkt Konsultacyjny w Warszawie
PSB	<i>Polski słownik biograficzny</i>
<i>Vol. leg.</i>	<i>Volumina legum</i>
w.m.	wasza miłość
w.m.m.	wielce mój miłościwy

Indeksy

Do niniejszej książki dołączono indeksy wzorowane na tych zamieszczonych w tomach akt sejmikowych województw poznańskiego i kaliskiego. Obejmują one wstęp, treść właściwą, przypisy oraz aneksy.

Hasło indeksu osobowego składa się z nazwiska i imienia (w wyjątkowych sytuacjach z drugim imieniem), posiadanych w tytułowym czasie urzędów, godności i tytułów, a kolejno stron, na których pojawia się postać. Jego istotą jest możliwie dokładna identyfikacja postaci, nie jest nią natomiast odtwarzanie kariery urzędowej czy wykorzystywanych przez bohaterów tytułów. Pominęto hasło „August III”. Kobiety identyfikowane są przez nazwisko po mężu. W sytuacjach wątpliwych odmienne warianty nazwisk i imion podano w nawiasie. Nazwiska badaczy, autorów i redaktorów wydawnictw ujęto kursywą.

W indeksie nazw geograficznych i topograficznych pominęto hasła „Rzeczpospolita”, „Korona”, „Wielkie Księstwo Litewskie”, „województwo poznańskie i kaliskie”, „województwa Wielkopolski właściwej” i „sejmik średzki”.

W indeksach zastosowano niezbędne skróty:

abp – arcybiskup	kon. – koniński
biech. – biechowski	kor. – koronny
bp – biskup	kośc. – kościański
burg. – burgrabia	kpt. – kapitan
chor. – chorąży	krak. – krakowski
cześn. – cześnik	krzyw. – krzywiński
feldm. – feldmarszałek	lit. – litewski
gen. – generał	lub. – lubelski
gn. – gnieźnieński	łącz. – łączycki
gr. – grodzki	łow. – łowczy
inowr. – inowrocławski	m. – miasto
J.K.M. – Jego Królewskiej Mości	miecz. – miecznik
kal. – kaliski	międz. – międzyrzecki
kard. – kardynał	mjr – major
kcyń. – kcyński	nak. – nakielski
kłan – kasztelan	pis. – pisarz
kłanic – kasztelanic	płk – pułkownik
kłanowa – kasztelanowa	podcz. – podczaszy
kom. – komornik	podk. – podkomorzy

podś. – podśedek
podst. – podstoli
por. – porucznik
pow. – powiat
pozn. – poznański
ppłk – podpułkownik
pyz. – pyzdrski
reg. – regent
rog. – rogoziński
ros. – rosyjski
rotm. – rotmistrz
rz. – rzeka
sand. – sandomierski
skarb. – skarbnik
sta – starosta

stoln. – stolnik
stwo – starostwo
surog. – surogator
ścic – starościc
śrem. – śremski
w. – wielki lub wieś
wał. – wałecki
wda – wojewoda
wdzic – wojewodzie
wdztwo – województwo
woj. – wojski
W.Ks.L. – Wielkiego Księstwa Litewskiego
wsch. – wschowski
z. – ziemski
zob. – zobacz

Indeks osobowy

- Abramski Andrzej* 61
Abt Stefan 23, 24
Achremczyk Stanisław 10, 22, 116, 119, 135, 158, 203, 209
Anna Iwanowna cesarzowa Rosji 139, 141, 144, 270
Arcemberski Wojciech 259
August II król Polski 10, 13, 14, 22, 25, 26, 34, 50, 52, 55, 56, 59, 62, 77, 80, 84, 89, 101, 107, 108, 115, 116, 118, 120, 132, 167, 175, 220
Augustyniak Urszula 53
Awrelewski Józef 174
Awrelewski Roch 174
Axer Jerzy 12

Bardach Juliusz 15
Bardski Kazimierz 258, 263
Bardski Michał 99
Bardski Wojciech 264, 273
Bartoszewicz Jan 132, 145
Bądkowski Jan 199
Bednaruk Waldemar 9, 15-16, 54
Benoît Gédéon sekretarz poselstwa pruskiego 211
Bernatowicz Tadeusz 26
Będorski 282
Będkowski Józef 103, 193
Białoskórski Jan 103
Biegeleisen Henryk 157
Bielanowski Piotr 40
Bieliński Aleksander podst. pozn., klan lędzki 36, 122, 131, 134, 136
Bieliński Franciszek marszałek nadworny kor., marszałek w. kor. 105, 117, 119, 156, 172, 174, 178, 184, 208
Bieliński Józef 136, 267
Bieliński Kazimierz 60, 260
Bieliński Stanisław klanic lędzki 251
Bieniaszewski Adam 26
Biskupski Wojciech 264
Błędowski Jakub 132
Bniński Rachwał 264
Bniński Wojciech klan kowalski 62

Bobrowski Kazimierz 265
Bogucki Witalis 252
Bogusławski 198
Bogusławski Franciszek dworzanin klanica kal. 40-41
Bojanowski 198
Bojanowski Ernest 267
Bojanowski Florian podstolic kal. 259
Bojanowski Franciszek 263
Bojanowski Jan Antoni podst. kal. 263, 265
Bolesta Adam 40
Bolesław Antoni burg. z. pozn. 263
Bona Sforza królowa Polski 284
Bona Wespazjan płk szwedzki 162, 277, 278
Bondyra Waldemar 10, 42, 53
Borucki Marek 10
Borzęcki 250
Borzęcki 282
Borzęcki Antoni podwojewodzie kal. 103, 154, 193
Borzęcki Maciej podwojewodzi kal. 253, 264, 265
Bose Adam Heinrich gen. piechoty saskiej 135-137
Branicki Jan Klemens chor. kor., hetman polny kor., wda krak., hetman w. kor., klan krak. 36, 96, 109, 112, 145, 177, 178, 181-184, 188, 189, 191, 196, 197, 199, 202, 204-208, 213-216, 218, 284, 285, 287, 289
Bratkowski Michał 253
Braun mjr pruski 191
Brenkenhoff Franz minister pruski 214
Brodzicki Stefan 265
Bronikowski Andrzej 267
Bronikowski Jan 263
Bronisz Franciszek pis. gr. kon. 60, 260
Broniszowie rodzina 188
Browiński Antoni 273
Brühl Heinrich minister saski 84, 85, 111, 140, 173, 184, 185
Brzechfa Józef 60, 260
Budziszewski Wojciech 199
Bulińska Kamila 31
Buławecki Walenty 103

- Burkietowicz Anna* 9
Buturlin Aleksandr Borysowicz feldm. ros. 205-207
Bystram Władysław 263
- Caila zob. l'Hermet du Caila
 Chełmski Józef 265
 Chlebowski 263
 Chlebowski Mikołaj sta liwski, klan kal. 66, 149, 173, 238, 244, 248, 256
 Chlebowski Tomasz 99
 Chlebowski Wojciech 99
 Chłapowscy rodzina 48
 Chłapowski 263
 Chłapowski Jan pods. z. poz. 66
 Chłapowski Józef 258
Chłapowski Krzysztof 116
 Chłapowski Ludwik podcz. poz., sędzia z. poz. 45, 46, 99, 143, 246,
 Chłapowski Stanisław podczaszyc poz., ppłk, pods. z. poz., klan międz. 30, 31, 36, 45, 66, 102, 104, 198, 199, 202, 204, 205, 209, 210, 213, 240, 244, 246
Chodyła Zbigniew 11, 22-24, 108, 165, 178
Choińska-Mika Joanna 10
 Chrzanowski Hermenegild pis. gr. nak. 257
 Chrzanowski Jerzy Józef cześn. bełski 250, 264, 265, 272
 Chrzastowski Władysław 258, 264
 Chwaliszewski Józef 60, 260
 Chybiński Antoni Puchała 264
 Cichocki Andrzej metrykant kor. 120, 127, 132, 154, 276
Ciesielski Tomasz 26, 29, 53, 55, 71, 72, 116, 150, 157, 158, 163, 164, 169, 176-178, 180, 189-192, 195, 203, 206, 210, 212
Cieślak Edmund 14, 116, 124
 Cuman (Cyman) liwrant ros. 197
 Cywiński Bartłomiej 265
 Cywiński Józef woj. poz., podcz. poz. 95, 149, 248
Czaplińska Maria 27
 Czapski Jan Ansgary wda chełmiński, podskarbi w. kor. 153
 Czarnecki rodzina 25
 Czartoryscy stronnictwo 170, 173, 176, 177, 185
 Czartoryski Adam Kazimierz książę 212
 Czartoryski August Aleksander wda ruski 27, 95, 149, 210
 Czartoryski Fryderyk Michał podkanclerzy W.Ks.L., kanclerz w. W.Ks.L. 27
 Czartoryski Teodor Kazimierz bp poz. 27, 35, 52, 160, 163, 170, 171, 182, 210, 212, 216
Czemeryński Kornel 25
Czeppe Maria 14-15, 27, 180, 181, 183, 189, 198, 199, 201-204, 209, 215, 216
- Dacka-Górzyńska Iwona M.* 13
Dajnowicz Małgorzata 88
 Daleszyński Wojciech pis. gr. kon., pis. gr. poz., sędzia gr. poz. 66, 164, 254
Dąbrowski Paweł 92
 Dąbski Antoni 27
 Dąbski Kazimierz 27
 Dąmbrowski 281
Dernałowicz Maria 100
 Derpowski Ludwik płk 263, 267
 Derpowski Paweł 263
Dębiński Antoni 15
Dobosz Józef 17, 32
 Dobrogojski Maciej podcz. braclawski 259
 Dobrzycki Franciszek surog. kal. 250, 256, 264, 265
 Dobrzycki Józef 263
 Dohna-Schlodien Christoph II von gen. pruski 191, 192
Drozdowski Marian 17, 167
 Drwęski Piotr pis. z. poz. 202
Dubas-Urwanowicz Ewa 157
Dukwicz Dorota 195
 Dunin-Borkowski Konstanty stol. braclawski 130
 Dunin Romuald sędzic z. radomski 258
Dworaczek Włodzimierz 10, 11, 22, 23, 27, 42, 43, 88, 158, 173, 189, 190, 204
Dydała Jerzy 10, 14, 27, 116, 121, 138, 162, 168, 169, 193, 194, 213
Dymnicka-Wołoszynska Hanna 27, 189, 190, 201
 Działyńscy ród 25, 26, 48, 51
 Działyńska Anna z Radomickich 26, 192
 Działyński Augustyn sta nak., podk. wsch., wda kal. 26, 27, 30, 35-36, 38, 43, 48, 66, 71, 73, 104, 106, 111, 141, 143, 145, 153, 165, 166, 168, 169, 171-175, 179-185, 188, 190, 192, 238, 240, 244, 247, 248, 253, 288
 Działyński Jakub sta powidzki, klanic brzeski-ku-jawski, chor. wsch., chor. kal., sta nak., podk. poz., wda malborski 26, 42, 43, 52, 89, 97, 100, 102, 109, 146, 147, 160, 168, 169, 173, 174, 181, 182, 188, 247, 248, 250, 251, 265, 288
 Działyński Józef 264, 265
 Dzierzgowski 103, 204
- Elżbieta Piotrowna cesarzowa Rosji 162, 195, 206, 207
- Fermor Wilhelm gen. ros. 189
Filipczak Witold 10, 11
Filipczak-Kocur Anna 9
 Firrao Giuseppe kard., sekretarz stanu 140, 274
 Flemming Jan Jerzy zob. Flemming Jerzy Detloff
 Flemming Jerzy Detloff gen. por. 116, 122, 123
 Fokt Krzysztof 12
 Fritsch Carl Gotfried burmistrz Leszna 91

- Fryderyk II król Prus 21, 162, 169, 185, 211-215
 Fryderyk królewicz polski 44, 46, 248
- Gajewscy ród 48
 Gajewski Antoni sta kośc., sta łącz., klan nak. 66, 215, 216, 248
 Gajewski Rafał sta gn., chor. wsch. 164, 173, 239, 248, 254
 Garczyński Franciszek klanic kal., stoln. kal., podk. wsch. 41, 66, 180, 240, 244, 248
 Garczyński Jakub 263
 Garczyński Stefan klan gn., klan kal., wda kal., wda pozn. 30, 66, 71, 106, 111, 123, 130, 136, 137, 141, 143, 159, 161, 170, 179, 180, 182, 183, 253
 Garczyński Stefan wdzic pozn. 110, 208, 209, 243, 244
Gąsiorowski Antoni 116
 Gembart Stanisław 264, 265
 Gianni Pietro Francesco audytor nuncjatury papieskiej 140, 274
Gierowski Józef Andrzej 10, 159
Gieszczyński Witold 116
Glabisz Grzegorz 11-14, 16, 17, 28, 35, 36, 41, 43, 62, 65, 68-70, 72, 73, 76, 83, 85, 86, 89, 92, 93, 100, 108, 110, 117-139, 141-143, 145, 146, 190, 193, 194, 270
Glabiszewski Przemysław 121, 123
 Glinicki Jakub 264
 Gliszczyński 101, 105, 199
 Gliszczyński Jan pis. gr. kon. 258, 263, 265
 Gliszczyński Józef pisarzowic kal. 215
 Gliszczyński Maciej kom. wsch., pis. z. kal. 66, 203, 264, 265
 Gniewosz Piotr 129
 Goczalkowski 263
 Goczkowski Krzysztof 265
 Godlewska Ludwika z Korytowskich łowczyna inowr. 194
 Golińscy rodzina 48
 Goliński Ludwik 246
 Goliński Wojciech pis. z. pozn. 246, 263, 267
 Gorecki Tomasz surog. gr. nak. 264
 Gorzeński 198
 Gorzeński Aleksander miecz. kal., podcz. kal., kan-tor gn., oficjał gn. 23, 176
 Gorzeński Antoni podczaszyc kal., cześnikowic kal., łow. kal., stoln. kal. 36, 184, 204, 207, 243, 244
 Gostomski Andrzej pis. gr. pozn. 66, 192, 198, 202, 209, 210, 249
 Gostyński Franciszek 265
 Goślicki Wawrzyniec bp pozn. 35
 Gozimierski Antoni 263
 Górzyńscy rodzina 193
 Grabowski Jan klanic chełmiński 265
 Grabowski Józef 264
 Grabowski Maciej podskarbi nadworny kor., podskarbi w. kor. 25, 164
 Grabski Maciej 264, 265
 Grabski Stanisław 263
 Gregorie Daniel 275
 Grodziczcy rodzina 48, 54
 Grodzicki Antoni 208
 Grodzicki Józef 264
 Grodzicki Mikołaj 273
 Grodzicki Stanisław 215, 259
 Grodzicki Stefan 264
 Grodzicki Tomasz 248, 254, 263, 273
 Grodzicki Zygmunt gen., miecz. kal., podst. wsch. 78, 90, 96, 168, 169, 193, 196, 198, 209, 248, 254, 257, 258, 287
Grodziski Stanisław 15
 Gronowski Jan 263, 265
Grosfeld Barbara 163, 176
 Grudziecki 250
 Grudziecki Józef 265
 Grudzielski 250
 Grudzielski 263
 Grudzielski Józef podst. podlaski 265
 Grudzielski Sebastian 264
 Grudzińscy rodzina 25
 Grudziński Karol klan gn., klan gn., klan pozn. 66, 182, 264
 Gruszczyński Antoni 264
 Gruszczyński Jan pis. gr. pyz., sędzia gr. wał. 66, 136, 169, 188, 246, 258, 267, 288
 Gruszczyński Maksymilian surog. wał. 66
Grzeszkowiak-Krwawicz Anna 12
 Grzymisławski Piotr Antoni 258
 Gulcz Henryk 263
 Gumowski Kazimierz 273
 Gurowscy rodzina 25, 48, 51, 55
 Gurowska Katarzyna z Przerembskich kasztelano-wa pozn. 184
 Gurowski klanic pozn. 265
 Gurowski Aleksander podk. J.K.M., klanic pozn. 252
 Gurowski Jan sta obornicki 43, 50, 121, 146, 246, 247, 265
 Gurowski Melchior chor. kal., sta kolski, klan gn., klan kal., klan pozn. 43, 46, 50, 95, 117, 121, 135, 146, 149, 158, 184, 246, 247, 250, 256, 265
 Gurowski Rafał klanic gn. 173
 Gurowski Władysław klanic kal., klanic pozn., podk. J.K.M., szambelan 59, 195-197, 203, 208, 257, 260, 287
Guzowski Piotr 157
- Harc Lucyna 12*
 Haza Jerzy burg. kon. 267

- Hedelhoffer 275
Hejnosz Wojciech 167
 Hersztowski Ludwik surog. gr. wsch., pis. z. wsch. 59, 60, 164, 198, 204, 260
 Hoffman Karl Gottfried rezydent pruski 162
 Hozjusz Stanisław Józef bp poznań. 109, 119, 122, 124, 129, 145, 146, 151
Hubert Leopold 132
 Humiecki Stefan wda podolski 117, 119
Huras Andrzej 61
- Iłowiecki Franciszek dworzanin marszałka sejmi-ku 40
- Jabłonowscy rodzina 26
 Jabłowska primo voto Radomska Dorota z Broniszów 26, 27
 Jabłonowski Antoni Barnaba wda poznań. 27, 35, 66, 182, 183, 188, 193, 198, 199, 209-212
Jakuboszczak Agnieszka 24, 88
 Jan Adolf II książę Weissenfels-Querfurt 124, 128, 138
 Jan III Sobieski król Polski 92, 118
 Jaraczewski Hieronim łow. wsch. 137, 263, 272
 Jaraczewski Tadeusz sta solecki, kpt., 29, 104, 191, 193
Jarochowski Kazimierz 10, 157
 Jasiński Michał woźny 111, 199
 Jerowski Józef płk 184
 Jezierski Antoni 99
 Jezierski Chryzostom 134, 258, 263
 Jezierski Stanisław 103, 147
Jurgaitis Robertas 10
- Kaczkowski Stanisław 266
Kaczmarczyk Zdzisław 11
 Kaliszkowski Franciszek 266
 Kaliszkowski Piotr 259
 Kalkstejn Adam 103, 204
 Kałowski Andrzej 264, 266
Kamiński Andrzej 11, 12
Kanecki Oskar 61
Kaniewski Jacek 10
 Kapaliński Jan burmistrz Pleszewa 91
Karkocha Małgorzata 76
Karkucińska Wanda 72
 Karol VI cesarz 270
 Karol królewicz polski 178, 191
Karpiński Andrzej 13
Karpiński Tomasz 24
 Karszewski Franciszek 273
Kasperek Norbert 116
 Kazimierz IV Jagiellończyk król Polski 28
Kądziołka Jerzy 28, 29
 Kąsinowski 263
- Kęder Wojciech* 215
Kielbik Jerzy 12, 119
 Kierski Jan kom. wsch. 37
 Kierski Józef 273
 Kierski Ludwik 273
 Kinalkiewicz Michał 91
Kitowicz Jędrzej 100, 106, 168, 190, 194, 203, 204
 Kleyń Ludwik 263
 Knoliński F. burmistrz Jarocina 91
 Kobierzycki Antoni 266
 Koczorowski Antoni 263
 Kołaczkowski Adam płk, podst. poznań., podk. kal. 37, 38, 41, 107, 131, 134-142, 237, 238, 244, 246, 263
 Kołaczkowski Hieronim sędzia gr. wsch., sędzia z. wsch., klan śrem. 58, 67, 260, 263
 Kołaczkowski Maciej pisarzowiec kal., sędzia z. poznań. 67, 198
 Koldowski Jan Tomasz cześn. wieluniński 264
Kołodziej Robert 9, 11, 17, 27, 37, 53, 80, 88, 98, 108-110
 Kołomyjski 138
 Komierowski Andrzej reg. gr. nak., pis. gr. nak. 264
 Komorowski Adam Ignacy abp gn., prymas 181, 188, 284
 Konarski Łukasz 103, 210
 Konarski Stanisław pijar, reformator 105, 157, 208
Konieczna Diana 10
Konopczyński Władysław 15, 26, 27, 72, 108, 143, 162, 163, 173, 180, 190-197, 202-204, 211, 212, 214
Korytkowski Jan 23
 Korytkowski 263
 Korytkowski Aleksander 60, 260
 Korytkowski Antoni 264
 Korytkowski Jan podst. kal. 198, 204, 248
 Korytkowski Walenty 267
 Korytkowski Wojciech 258
 Korzenicki Antoni reg. z. kal. 266
Kosman Marceli 163
 Koszutscy rodzina 204
 Koszutski Antoni burg. pyz. 263, 266
 Koszutski Franciszek 273
 Koszutski Hektor 129, 199
 Koszutski Jan surog. gr. wsch., pods. z. wsch. 40, 67, 258, 263
 Koszutski Maciej pis. gr. wsch. 263
 Koszutski Mikołaj miecz. kal. 40, 154, 238, 244, 253
 Koszutski Piotr pisarzowiec z. kal. 250, 266
 Koszutski Sebastian 273
 Koszutski Stanisław pisarzowiec z. poznań. 258, 266
 Koszutski Władysław szambelan J.K.M. 192-193
Kościński Tomasz 13, 31, 201-203
 Kościelski Michał reg. z. poznań. 64, 65, 106, 131, 134, 141, 142, 253

- Kotarbski Stanisław 273
 Kowalscy rodzina 103, 188
 Kowalski 263
 Kowalski Eustachy 173, 263
 Kowalski Franciszek 264
 Kowalski Ignacy podwojewodzi sieradzki, pis. gr. wsch., surog. gr. wsch. 67, 99, 168
 Kowalski Józef 173
 Kowalski Maciej 58, 173, 260
 Kowalski Tomasz pis. z. wsch. 67, 173
Koziński Robert 10
 Koźmińscy rodzina 25, 48
 Koźmińska Marianna (Maria) z Sapiechów 193
 Koźmiński Ignacy klanic rog., sta wsch. 27, 166, 193, 247, 272
 Koźmiński Leon Stanisław podcz. kal., chor. wsch. 62, 121, 140, 157, 173, 239, 244, 248, 250, 264, 266, 272
 Koźmiński Maciej klan pozn., wda kal. 67, 118, 123, 137, 146, 149, 165, 272
 Koźmiński Teodor wdzie kal. 249
 Kożuchowski Aleksander cześnikowic wieluński 266
 Kożuchowski Andrzej 128
 Kożuchowski Bogusław cześnikowic wieluński 250, 256, 266
 Kożuchowski Stanisław cześn. wieluński 266
 Krajewski 282
Krakowski Stanisław 26
 Krassowski 263
 Kraszewski Antoni 263
Kraszewski Igor 11
 Kraszewski Wojciech 263
 Kraśnicki Kazimierz 273
Krawczak Hieronim 166
Krawczuk Wojciech 109
 Krąkowski Jan klan kamieński 122, 123
Kriegseisen Wojciech 9, 10, 120, 126, 140, 146, 274, 275
Król Andrzej 10
Królikowski Bohdan 118
Krysztapa-Czupryńska Barbara 12
 Krzeszewski Tomasz burmistrz Borku 91
 Krzyccy rodzina 48
 Krzycki Antoni klanic nak. 198, 249, 259
 Krzycki Maciej klanic nak. 264, 266
 Krzycki Władysław klanic nak., sta zelniewski 248, 265, 266
Krzywkowski Marek 12
 Krzyżanowski Franciszek 263
 Krzyżanowski Łukasz subdelegat gr. pozn., pis. z. pozn. 263, 267
 Krzyżanowski Marcin ppłk, płk 259
Kulak Teresa 88
Kulejewska-Topolska Zofia 23, 24, 87
Kupisz Dariusz 9, 70, 143
Kuras Katarzyna 15, 149, 210, 212
 Kurczewski Franciszek 266
 Kurczewski Franciszek Łukasz reg. gr. kal. 266
 Kurczewski Maciej 266
 Kurczewski Wawrzyniec 266
 Kurczewski Zygmunt 103, 204
Kurek Jacek 115
 Kurnatowski Aleksander 263
 Kurnatowski Jan Karol 275
 Kurnatowski Maciej 264
Kurowska Hanna 24
 Kwileccy rodzina 48
 Kwilecki 197
 Kwilecki Franciszek Antoni sta wsch. 67, 211, 249
 Kwilecki Konstanty sta mosiński 257
 Kwilecki Łukasz sta mosiński, klan lędzki 43, 121, 136, 137, 246, 247, 272
 Lacy Piotr gen. ros. 124
 Laskowski Maciej 259
 Laudon Ernest Gedeon von gen. austriacki 192
 Leszczyńscy rodzina 25
 Leszczyński Stanisław zob. Stanisław I król Polski
Lewinówna Zofia 190
 l'Hermet du Caila Pierre de płk saski 136, 139, 141, 145
 Ligowski 99
Link-Lenczowski Andrzej 26, 158, 169, 170, 176, 177
 Linowski Stanisław 250, 264, 266
Lipska Marzena 16
 Lipski Jan łow. wsch. 263
 Lipski Jan oboźnic kor. 257
 Lipski Jan surog. gr. nak., surog. gr. kal. 67, 198, 255
 Lipski Jan Aleksander bp krak., podkanclerzy kor., kard. 89, 109, 122, 131, 132, 133, 134, 141, 153, 154, 158, 159, 161, 164, 167, 168
 Lipski Prokop miecz. pozn., sta śrem., oboźny kor. 43, 46, 159, 169, 182, 247, 248
Lis Wojciech 29
Lisek Adam 14, 117, 118, 120, 126, 143
 Lisiecki Mikołaj 266
 Lisowski Franciszek 273
Litak Stanisław 23
Lityński Adam 9, 10, 14, 75, 102
 Lossow Daniel Friedrich von płk pruski 210-212
 Lubomirski Jerzy Aleksander wda sand. 141
 Lubomirski Józef podst. W.Ks.L., gen. mjr 29, 284
 Lubomirski Teodor wda krak. 89, 98, 117, 119, 122, 123, 131-134
Lulewicz Henryk 14, 154
 Lutomski Marcin 252
 Łakiński Antoni 60
 Łakiński Mściśław 264, 265

- Łakiński Piotr 260
 Łaskawski Antoni rotm. 60, 71, 126, 250, 262
 Łaskawski Stefan 264, 266
 Łącki Jakub 103, 204
 Łącki Józef klanic kruszwicki, podk. brzeski-ku-
 jawski 31, 198, 243, 244, 254
 Łącki Wojciech 117
 Łęski Józef 263, 266
 Łochocki Jan sta osiecki 193, 194, 200
Lopatecki Karol 11
 Łubieński Aleksander pods. z. kal., podst. kal.,
 klan gn. 62, 121, 264
 Łubieński Florian wda pozn. 209
 Łubieński Władysław kustosz krak., pis. w. kor.,
 abp gn., prymas 42, 79, 80, 102, 109, 112, 184,
 193, 194, 200, 205, 206, 208, 211-218
 Łukomski Adam 60, 259, 260
- Macuk Andrej 116*
Madej Grzegorz 25
Maisel Witold 16
 Malczewski 263
 Malczewski Ignacy sta płowski 259
 Malczewski Józef kom. pozn., pods. z. pozn. 58,
 258, 260, 263, 267
 Malczewski Karol 96, 181, 182, 191
 Malczewski Maciej miecz. kal., klan santocki 67, 285
 Malczewski Stanisław plk 125-126, 250
 Malczewski Wojciech sędzia z. pozn. 46, 59, 60, 67,
 122, 136, 143, 247, 260, 263
 Malechowski Andrzej sta nak. 67
 Małachowski Adam krajczy kor. 202
 Małachowski Ignacy pis. gr. kość. 247
 Małachowski Jan podkancelrzy kor., kanclerz w. kor.
 162, 165-166, 176, 194, 195, 208
 Małachowski Józef 263
Mamczak-Gadkowska Irena 12
 Mańkowski Maciej 264, 273
 Mańkowski Wojciech 264
 Marchocki Aleksander Ścibor podsędkowic kal.
 264, 266
 Marczewski (Marszewski) Konstanty klan prze-
 męcki 137, 272
 Maria Józefa Habsburg królowa Polski 141
Mariani Andrea 97, 201, 209
Markiewicz Mariusz 157, 163, 169, 190
Maroń Jerzy 116
 Marszewski Franciszek 263
 Marszewski Jakub 273
 Massalski Michał Józef sta grodzieński 121
Matuszewicz Marcin 118, 168, 174
Matuszewska Przemysława 190
 Mąkowski 104
 Mężyński Franciszek Zybko łow. podlaski, pis. gr.
 wał. 67, 102, 133
- Miaskowscy rodzina 51, 55
 Miaskowski 264
 Miaskowski Antoni cześn. kal., klan łędzki 180,
 182, 251
 Miaskowski Antoni kpt., podk. J.K.M. 59, 195, 196,
 260
 Miaskowski Antoni scholastyk pozn. 211, 212
 Miaskowski Franciszek łow. pozn. 263
 Miaskowski Jan burg. gr. kal. 60, 251, 258, 260
 Miaskowski Kasper łow. wsch., podst. pozn., chor.
 wsch. 52, 160, 251, 256, 263
 Miaskowski Marcján klanic łędzki 60, 261
 Miaskowski Michał sta gębicki, klan łędzki 67,
 202, 206, 258, 273
 Miaskowski Wojciech sta gębicki, stoln. wsch.,
 stoln. pozn., plk, chor. kal., klan kal., klan
 pozn., wda kal. 27, 30-31, 36, 43, 46, 67, 71-73,
 95, 96, 101, 105, 111, 116, 127, 146, 178, 179,
 188-193, 195-199, 201, 204-206, 209, 210, 239,
 245, 247, 248, 256, 258, 268
- Michalski Jerzy 15*
 Michał I król Polski 92, 284
 Miedźwiecki Michał Kazimierz reg. gr. pozn., burg.
 z. pozn. 142
 Mielżyńscy rodzina 25
 Mielżyński Florian ścic kcyń. 251
 Mielżyński Franciszek klan śrem. 123, 136-137
 Mielżyński Józef Klemens klan kal., klan pozn. 27,
 189, 197, 206, 211, 213-215
 Mielżyński Maciej klanic śrem., sta radziejowski
 249
 Mielżyński Maksymilian ścic kcyń. 215, 257
 Mielaczewski Marcin 263
 Mierosławski Aleksander sta kłęcki 248
 Mierzewski 264
 Mierzewski Maciej miecz. pozn. 99, 164, 266
 Mieszkowski 263
 Mieszkowski Jakub pis. gr. kal. 264, 266
 Mieszkowski Stanisław 264
Mika Marian 87
Mikołajczyk Marian 11, 12
 Mikorski Józef cześn. gostyniński 59, 261
Mikulski Krzysztof 76
 Młodziejowski Fabian reg. gr. pozn., cześn. kal., su-
 rog. gr. kal. 59, 60, 67, 86, 104, 173, 176, 184, 261
 Mniszchowa Konstancja z Tarłów 50
 Mniszchowie rodzina 26
 Mniszech Jerzy August marszałek nadworny kor.,
 sta generalny Wielkopolski 26, 27, 29-31, 36,
 41, 49, 72, 73, 78, 90, 96, 97, 99, 101, 102, 104-
 106, 110, 112, 181, 183, 185, 189, 191-199, 201-
 210, 212, 215-218, 288
 Mniszech Józef Wandalin marszałek w. kor., klan
 krak. 49-50, 123, 140, 145, 151, 156, 158, 161,
 166

- Modlibowski Kasper cześn. wsch., klan międz. 35-36, 43, 70, 104, 115, 146, 147, 159, 161, 163, 164, 166, 174-175, 246, 247
- Mogilnicki Józef miecz. chełmski, sta. nieszawski, oboźny kor. 189, 212, 215
- Moliński Zdzisław* 25
- Molski Maksymilian stoln. kal., klan rog. 67, 90, 104, 106, 111, 165, 182, 215, 216, 251, 264, 266
- Moraczewski Franciszek 60, 261
- Morawski Jan pis. gr. pozn. 67, 95, 179, 241, 245, 254, 273
- Morawski Paweł 60, 261
- Morawski Wojciech pis. gr. gn., pods. z. wsch., sędzia z. wsch. 68, 95, 179, 183, 209, 242, 245, 263, 273
- Mostowski Aleksander archidiakon gn. 23
- Mostowski Paweł Michał sta. piotrkowski 288
- Moszczeński Bolesław 266
- Moszczeński Leon 188
- Moszczeński Stefan 64, 65, 125-129, 250
- Mruk Kaczkowski Stanisław archidiakon pozn. 30
- Mychałowski Witalij* 14
- Mycielscy rodzina 25, 48
- Mycielska Katarzyna Karolina z Małachowskich stolnikowa kor. 166
- Mycielski Józef sta. kon. 79-80, 214, 249, 252
- Mycielski Józef stoln. kor. 116, 117, 121, 246
- Mycielski Maciej klan kal., klan pozn. 123, 146, 149, 158, 160, 161, 165, 168-170, 279
- Naramowski Mikołaj rektor pozn. kolegium jezuickiego 145
- Naworski Zbigniew* 10
- Nawrocki Stanisław* 28
- Nawrot Dariusz* 25
- Nechrebecki Paweł rotm. 60, 126, 262
- Neimitz ppłk ros. 207
- Neumann Piotr Franciszek* 29-30
- Niedziela Rafał* 15, 115, 118, 125
- Niegolewski Andrzej chorążyc wsch., stoln. pozn., chor. kal., surog. pozn., chor. pozn. 58, 68, 142, 195, 202-205, 209, 216, 217, 248, 261
- Niezychowscy rodzina 120
- Niezychowska Marianna z Zajdlców 120
- Niezychowski 263
- Niezychowski Ludwik 194
- Niezychowski Marcelin 194
- Niezychowski Mikołaj 120
- Niniewski 102, 197
- Noga Zdzisław* 12
- Noskowski 49
- Nowak Andrzej* 32
- Nowowiejski Józef 264
- Nowowiejski Maciej 133, 253
- Nycz Michał* 26
- Objeziński Antoni kom. kal. 149, 150, 238, 245, 258, 267
- Objeziński Zygmunt 41
- Oblak Jan* 190, 194, 201
- Ogiński Tadeusz oboźny W.Ks.L. 168
- Ohryzko Jozafat* 53, 141
- Olender Elżbieta* 17
- Olszewski Henryk* 9, 15, 42, 47, 95, 106, 152, 155
- Olszyński Antoni cześn. bełski 250
- Opalińscy rodzina 25
- Opaliński Edward* 169
- Opaliński Piotr wda łącz., sta. generalny Wielkopolski 49
- Opaliński Stanisław rotm. 150
- Ossoliński Franciszek Maksymilian sta. chmielnicki, pis. pokojowy J.K.M., podskarbi w. kor. 124
- Ostaszewski Andrzej 199
- Ostrowski Adam żupnik wielkopolski 164, 165, 175
- Ostrowski Ludwik stoln. kruszewicki 265
- Otuski 104
- Otuski Andrzej 210
- Oziemkowski Franciszek 199
- Pałędzki Jan Andrzej chorążyc bydgoski 38, 41, 63, 81, 89, 91, 93, 107, 109, 125-134, 237, 245, 270
- Palkij Henryk* 15, 143-147, 151-155, 158, 168
- Panek Anna* 9
- Pańczak Alojzy* 138
- Paszkowski rotm. pruski 214
- Parwiński Adolf* 9
- Pawłowski Adam klan biech. 137, 138, 150, 272
- Pawłowski Bogumił 263
- Pawłowski Michał klanic biech. 58, 141, 142, 238, 245, 253, 261, 263, 272
- Perlakowski Adam* 12, 14, 25, 143, 165
- Pieńkowska Anna* 10
- Pieńkowski Maciej A.* 10
- Piotr III car ros. 207
- Plachecki piwowar pozn. 99
- Plaza Stanisław* 9, 11, 12, 14, 33, 36
- Plonczyński Aleksander 264, 273
- Plonczyński Piotr 264
- Płowy Damian* 203
- Poklatecki Franciszek 263
- Poleski (Polewski) Ludwik 60, 261
- Pomykaj Stanisław* 10, 14
- Poniatowski Stanisław wda mazowiecki, klan krak. 97, 98, 102, 117, 119, 122, 123, 169, 174-175, 184, 203
- Ponikiewski Samuel 273
- Ponińscy rodzina 25, 48
- Poniński Antoni instygator kor., referendarz kor., wda pozn. 77, 81, 93, 109, 124, 125, 128, 130, 134, 140, 143, 145, 158, 237

- Poniński Antoni sta kopanicki 201, 249, 257, 287
Poniński Franciszek sta kopanicki, stoln. pozn. 46, 47, 49, 121, 135, 136, 155, 246, 261, 265, 266
Poniński Teodor podkoniuszyc kor. 253, 267
Popielewski Chrystian 263
Potoccy rodzina 26
Potoccy stronnictwo 115, 116, 159, 162, 177, 185
Potocki Antoni Michał wda bełski, marszałek nadworny królowej 163, 171, 176, 181
Potocki Józef klanic rog., klan kamieński 213, 214, 255
Potocki Józef wda kijowski, hetman w. kor., klan krak. 26, 27, 88, 98, 128, 140, 141, 153, 155, 157-161, 166, 169, 175-177
Potocki Stanisław wda smoleński, wda pozn. 27
Potocki Teodor abp gn., prymas 77, 81, 88, 93, 98, 109, 116, 117, 120, 122, 123, 125, 126, 140, 141, 144, 151, 153, 154, 237
Potulicy rodzina 25
Potulicka primo voto Szoldrska Teofila z Działynskich 163, 166
Potulicki Piotr wda kal. 35
Prażmowski Michał sta mszczonowski 172
Pretwicz (Pretwic) Jan 264
Prochaska Antoni 167
Prusimski Jan 266
Przespolewski Franciszek 263, 266
Przespolewski Jakub 250
Przyboś Kazimierz 9, 80
Przyjemscy rodzina 25
Przyłuski Stefan 264
Psarski Aleksander Teodor burg. kal. 264, 266
Pukianiec Mikołaj 87
- Rachuba Andrzej* 10, 154
Raczyńscy rodzina 25
Raczyński Filip Nereusz 97, 209
Raczyński Kazimierz sta czerwonogrodzki 215, 257
Raczyński Leon wdzie kal., klan santocki 215
Raczyński Michał Kazimierz wda kal., wda pozn. 118, 123, 136-138, 150, 272
Radojewski Jan Chryzostom chor. bydgoski, surog. gr. pozn. 46, 247
Radoliński Jan 199, 264
Radoliński Wojciech 258, 266
Radomiccy rodzina 25, 26, 120
Radomiczki Jan Antoni wda inowr., sta generalny Wielkopolski 26
Radomicki Władysław wda pozn. 118, 122, 123, 136, 137, 272
Radoński Aleksander 264, 266
Radoński Kazimierz sta dębski 251
Radoński Marcin sta powidzki 247
Radowski Tomasz burmistrz Gostynia 91
- Radzewski Franciszek sta wsch., podk. pozn. 46, 121, 123, 166, 246
Radziejowski Michał Stefan abp gn., prymas 81
Radzikowski Stefan burg. kon. 263
Radziwiński Antoni podstolic nurski, podst. nurski 58, 62, 259, 264, 266
Radziszewski Antoni 258
Radziwiłł Michał Kazimierz wda trocki, hetman polny W.Ks.L., klan wileński 120, 154, 158, 160, 169, 276, 279
Radziwiłłowa Anna z Sanguszków 132
Radziwiłłowie rodzina 26
Rafacz Józef 55
Rapacki Wojciech 273
Renard Jan Baptysta cześn. nurski, gen. saski 136
Robak Piotr 76
Robertson Wilhelm archidiakon pozn. 30
Rogalińscy rodzina 48
Rogaliński Antoni pods. z. wsch., sędzia z. wsch. 38, 43, 46, 49, 50, 68, 127, 154, 168, 169, 172, 173, 209, 238, 245, 246, 248, 263, 276
Rogaliński Józef 263
Rogaliński Kasper sta obornicki, sta nak. 68, 90, 102, 105, 189, 194-196, 201, 203, 206, 207, 209, 210, 212, 213, 215, 216, 249
Rogaliński Konstanty 264, 273
Rogaliński Stanisław szambelan 189
Rogowski Tomasz 267
Rokossowski Adolf 103, 193
Rokossowski Jan 264
Rokossowski Karol 263
Rokossowski Maciej podst. wsch., stoln. wsch. 256, 259
Rokossowski Piotr kanonik pozn. 164
Rokoszewski Wawrzyniec 164
Rolnik Dariusz 11
Rosen Adam rotm. 60, 126, 262
Rostworowski Emanuel 118, 194
Rozbicki Zbigniew pis. gr. wał., burg. wał. 263
Rozdrażewski Maciej 263
Rudenschöld Karl szwedzki poseł 162
Rudnicki Tomasz 103, 204
Rusiecki Jan 36
Rusiński Władysław 24, 32
Ruszkowski Tadeusz surog. pozn., podst. brzeski-kujawski 68
Rydyziński Franciszek Ksawery koadiutor archidiacona pozn., proboszcz w Chodzieży 29
Rydyziński Jan 264-266
Rydyziński Mikołaj 264
Rydyziński Wojciech sta dębski, podst. pozn., stoln. pozn. 43, 188, 199, 203, 208, 209, 212, 217, 243, 245, 248, 249, 259, 288
Rzewuski Michał Józef krajczy kor. 135
Rzewuski Wacław wda podolski 146, 177, 181

- Sachsen-Weißenfels zob. Jan Adolf II książę Weissenfels-Querfurt
- Sadowscy rodzina 111, 176
- Sadowski Wojciech kom. pozn. 60, 261
- Sałykow Piotr Siemianowicz feldm. ros. 193-196, 200
- Sanguszko Janusz Aleksander marszałek nadworny W.Ks.L. 180
- Sapieha Antoni Kazimierz 121
- Sapieha Antoni Michał sta gulbiński 154, 157, 276
- Sapieha Jerzy Felicjan sta wilkowski 154, 276
- Sapieha Joanna z Sułkowskich 177
- Sapieha Ludwika z Opalińskich 27
- Sapieha Piotr Paweł stoln. W.Ks.L., sta wsch., wda smoleński 27, 95, 103, 105, 121, 154, 160-164, 166, 177, 181-185, 188, 193, 198, 199, 208, 209, 211, 246, 256, 276-278, 288
- Sapiehowie rodzina 26, 27
- Sawicki Mariusz* 26, 140
- Schlabrendorf Ernst Wilhelm von minister pruski 212
- Sczaniecki Franciszek 41, 216, 217, 243, 245
- Sczaniecki Jerzy 263
- Sczaniecki Józef sta średzki, podkoniuszy kor. 181-182, 191, 204, 241, 245, 251
- Sczaniecki Paweł 264
- Serbelloni Fabrizio abp patraceński, nuncjusz w R.P. 165
- Skaławski Franciszek chor. pozn. 38, 47, 49, 50, 97, 107, 118-119, 122, 237, 245, 246
- Skibiński Mieczysław* 15, 168
- Skoraszewski Jan 266
- Skoraszewski Józef klanic przemęcki 179, 241, 245, 251, 284
- Skowron Ryszard* 169
- Skórzewscy rodzina 25, 48, 99, 189
- Skórzewski Andrzej płk, gen. mjr 97, 99
- Skórzewski Franciszek gen. 197, 214, 259
- Skórzewski Gabriel rotm., płk, podstarości kal. 59, 60, 72, 154, 178, 197, 215, 257, 261, 262, 281
- Skórzewski Ignacy 258
- Skórzewski Józef podwojewodzi pozn. 207
- Skórzewski Michał sta pyz., podk. pozn. 43, 197, 199, 202, 213, 248, 249
- Skórzewski Stanisław płk, sta kiszewski, gen. adiutant, klan chełmiński 60, 129, 162, 248, 262
- Skórzewski Władysław płk 127, 128
- Skrzetuski Antoni pis. gr. gn. 263
- Skrzetuski Gabriel 212
- Skrzetuski Jan pis. gr. kal. 264
- Skrzypiński Aleksy pis. gr. kal. 68, 195, 198
- Słodowa Małgorzata* 24
- Sobol Bogdan* 10
- Sokolnicy rodzina 51
- Sokolnicki 193
- Sokolnicki Franciszek sta boguszyński 183, 188, 252
- Sokolnicki Kazimierz 273
- Sokolnicki Ksawery chor. pozn., podk. kal. 52, 79, 198, 207, 213, 251, 252
- Sokolnicki Maciej 263
- Sokolnicki Piotr chor. wsch., chor. kal., chor. pozn. 60, 79, 116, 122, 124, 126, 128, 150, 155, 159, 261, 266
- Sołtyk Kajetan bp krak. 208
- Sołtyk Tomasz wda łącz. 208
- Stanisław I król Polski 38, 41, 50, 53, 61, 64, 76, 80, 81, 84, 107-110, 117, 119, 120, 123-131, 133-135, 138, 145, 147, 150, 152, 184, 219, 268, 270, 271
- Stanisław August król Polski 12, 92, 108, 220
- Stanisławski Antoni 264
- Starzeński 177
- Starzeński Józef pis. z. pozn., klan gn. 68, 102, 179, 182, 188, 202, 204, 207, 213, 215-217, 254, 257, 288
- Starzeński Krzysztof 263
- Stasiewicz Krystyna* 135, 203, 209
- Staszewski Jacek* 14, 15, 168
- Stępczyński 264
- Stolicki Jarosław* 14, 37, 75
- Stronczyński Witold* 11, 28
- Strzelecki Franciszek surrog. gr. kal. 250, 264, 266
- Suchodolski Walenty 36, 101, 102, 105, 199
- Sułkowscy rodzina 26
- Sułkowski Aleksander Józef łow. W.Ks.L. 25-26, 166, 177, 191, 195, 201
- Sułkowski Antoni książę 195
- Sułkowski August książę, wda gn. 22, 26, 201
- Suworow Wasilij Iwanowicz gen. por. ros. 195, 196
- Swinarscy rodzina 48
- Swinarski Ignacy 258
- Swinarski Jan rotm., woj. kal. 59, 150, 249, 261
- Swinarski Mikołaj płk, klan inflancki 47, 121, 124, 132, 133, 237, 245, 246, 253
- Swinarski Mikołaj podcz. kal. 201, 207, 211, 248
- Swinarski Piotr rotm. 264
- Swinarski Wawrzyniec kanonik pozn., kustosz pozn. 30, 105, 178
- Sybilski Jan Paweł płk 127-128, 130, 132-134, 136, 138, 139, 141, 145
- Szamoccy rodzina 170, 173, 174
- Szamocki Adam pis. z. warszawski 170, 174
- Szamocki Jan Wojciech skarb. warszawski 170, 171-172, 174
- Szczepaniak Andrzej* 116
- Szczygielski Wacław* 21, 23, 160, 166, 168, 203, 204, 212, 214
- Szczytnicki Wojciech 60, 261
- Szeliski Franciszek 126, 128-129, 250

- Szembek Krzysztof Antoni bp pozn., bp kujawski, abp gn., prymas 35, 109, 161-163, 165-167, 170-172, 277, 278
- Szklarska Ewa* 116, 135, 138
- Szlichtyng (Szlichtynk) 273
- Szołdrscy rodzina 25-27, 48, 71, 89, 120, 179
- Szołdrska Franciszka z Radomickich 26
- Szołdrski Bartłomiej klan santocki, klan biech. 258, 263
- Szołdrski Feliks ścic łącz., podk. J.K.M., szambelan J.K.M. 70, 201, 243, 245, 249
- Szołdrski Jakub sta budzyński 97, 111, 201
- Szołdrski Ludwik stoln. wsch., wda inowr., sta generalny Wielkopolski, wda pozn. 35-36, 44, 52, 68, 71, 95, 118, 120, 122-124, 130, 132-134, 140-143, 146, 149, 153, 158-163, 165, 168-173, 175, 263, 264, 271
- Szołdrski Stefan sta łącz. 47, 122, 133, 247, 271
- Szołdrski Władysław sta rog., sta łącz., sta generalny Wielkopolski, wda inowr. 26, 27, 43, 47, 68, 71-73, 90, 97, 169, 170, 176, 183, 184, 188, 189, 201, 246, 248, 271
- Szwaciński Tomasz* 180, 182
- Szymański Andrzej* 24
- Śnieśniewicz Jakub dyrektor szkoły 29
- Śrzemski Józef 273
- Święcicki Franciszek ścic korytnowski 103, 104, 193
- Tacka Ewa* 13, 28, 29, 31, 32
- Tarlo Adam sta jasielski, wda lub. 135, 164
- Tarlo Jan wda lub., wda sand. 12-13, 89, 127-134, 157
- Tarnowski Marcin 273
- Ternes Jerzy* 10, 179
- Tomaszewski Michał* 124
- Tomicki 264
- Tomicki Jan 250, 263, 267
- Tomicki Piotr woj. wsch. 264
- Tomicki Władysław 164, 254
- Topolski Jerzy* 21-24
- Totleben Gottlob Curt von gen. wojsk ros. 201
- Trawicka Zofia* 9
- Trąpczyński 264
- Trąpczyński Aleksander 253, 264, 267, 273
- Trąpczyński Józef stolnikowic sochaczewski 60, 259, 261, 264, 265
- Trąpczyński Stanisław burg. gr. nak. 58, 60, 259, 261
- Trąpczyński Walenty stoln. sochaczewski 264
- Trzciniński 104, 193
- Turbański Pius* 138
- Turno rodzina 189
- Turno Antoni woj. kal. 259
- Turno Zygmunt płk, gen., stoln. kal., stoln. pozn. 197, 198, 251, 257, 259, 287
- Turobojski Michał sędzia gr. wał. 263
- Twardowski Ignacy klan międz., klan pozn. 26, 27, 36, 41, 49, 68, 95-97, 99, 102, 104, 109-110, 181-184, 188, 189, 194, 195, 197-199, 201-206, 208, 209, 211, 214, 215, 217, 248, 281, 285-287
- Twardowski Kasper szambelan pruski 212
- Twardowski Wacław 59, 60, 131, 261
- Tworzyński Jan sta mieścicki, klan przemęcki 154, 263
- Ubysz 203
- Ubysz Jakub Józef 188
- Ujma Magdalena* 9
- Ulatowski Antoni Modest płk 263, 264
- Ulatowski Józef 258, 259
- Umiński Antoni klanic krzyw. 250, 264, 267
- Umiński Marcin klanic krzyw. 264, 267
- Umiński Władysław skarbnikowic brzeski-kujawski 267
- Unrug Karol stoln. wsch. 264, 267
- Unrug Krzysztof gen. mjr wojsk saskich 274
- Urbanowski Ignacy towarzysz 72
- Urbańska Bożena* 29
- Uruszczak Wacław* 12, 42
- Urwanowicz Jerzy* 157
- Wagner Marek* 14
- Waliszewski Kazimierz* 15
- Walknowski Franciszek sędzia z. kal. 68, 198, 207, 208, 251
- Waldowski Stanisław skarbnikowic wsch. 264, 265
- Wąs Gabriela* 12
- Wejher Jerzy sta białoborski 264
- Wereszycka Helena* 27, 209
- Wessel Teodor sta wsch., gen. por., podskarbi w. kor. 189, 204
- Węgiński Marcján miecz. wsch. 264, 267
- Węgorzewski Piotr łow. pozn. 247
- Wierzbicki Leszek A.* 143
- Wilczewski Józef podk. wiski 168
- Wilczyński 100, 174
- Wilczyński Stanisław 60, 259, 261
- Wilkoński Franciszek sta gn., klan krzyw. 182, 263
- Wiśniewski Krzysztof* 50
- Wiśniowieccy rodzina 26
- Wiśniowiecki Janusz Antoni wda krak., klan krak. 98, 122, 123
- Wiśniowiecki Michał Serwacy kanclerz w. W.Ks.L., wda wileński 117, 125, 140
- Władysław IV król Polski 53, 108, 110
- Włodarczyk Jerzy* 9, 98
- Wobersnow Moritz Franz von gen. pruski 191
- Wodecki Jan 267
- Wodzicki Piotr gen. wojska kor., klan biecki 29
- Wojejkow Fiodor Matwiejewicz poseł i minister pełnomocny Rosji w R.P. 207

Wolański Filip 27

Wolski Jan Stanisław pis. gr. chęciński, podst. chęciński, stoln. chęciński 98, 128

Wołkoński Michaił książę gen. ros. 196, 206, 207

Woroncow Michaił Ilarionowicz wicekanclerz ros. 206

Woroniecki Mikołaj książę, sta średzki, chor. wołyński, klan czernihowski 47, 164, 247, 258

Woszczyński Jan 40

Wyganowski Józef 103

Wykowski Kazimierz płk., stoln. czerwonołódzki 194, 200, 201

Wyżyski Ignacy podczaszyc brzeski-kujawski 184

Wysomińska Monika 12, 15, 27, 135, 140, 158, 159, 162, 165, 167, 168, 180, 181, 204, 209

Zabłocki Kazimierz burg. kośc., sta trzebiesławski 254, 259

Zajęcek Władysław 264, 267

Zajchowska Stanisława 24

Zajdlie (Zaydlitz, Zeidlitz, Zaydlie) Jan administrator Leszna 275

Zakrzewscy rodzina 48, 51, 54

Zakrzewski 263

Zakrzewski Adam 273

Zakrzewski Adam podczaszyc łącz., rotn. 179, 201, 254

Zakrzewski Andrzej 247, 258

Zakrzewski Andrzej pis. gr. pozn., podcz. pozn., surog. gr. pozn., klan gn., klan kal. 43, 52, 60, 68, 136, 143, 169, 172, 247, 248, 250, 251, 261, 263

Zakrzewski Andrzej B. 10, 53, 83

Zakrzewski Antoni klan biech. 68

Zakrzewski Antoni płk 199

Zakrzewski Antoni podcz. łącz. 253, 263

Zakrzewski Celestyn sędzia z. kal. 68

Zakrzewski Franciszek 264, 267

Zakrzewski Hermenegild Franciszek pis. gr. kośc. 259

Zakrzewski Jan podstarości kal. 136, 141, 253

Zakrzewski Józef cześn. wsch. 263

Zakrzewski Józef podcz. wsch. 258

Zakrzewski Kasper 197

Zakrzewski Ludwik podczaszyc łącz. 201

Zakrzewski Maciej 264

Zakrzewski Tadeusz pods. z. kal. 68, 198, 202, 207, 208

Zakrzewski Wacław 263

Załuscy rodzina 51

Załuski Andrzej Chryzostom bp warmiński, kanclerz w. kor. 284

Załuski Andrzej Stanisław bp płocki, bp łucki, kanclerz w. kor., bp chełmiński, bp krak. 52, 70, 105, 144-146, 158-163

Załuski Jan Prosper sta zawichojski, kuchmistrz W.Ks.L. 52, 154, 251, 276

Zaremba Władysław 263

Zawisza Antoni 264

Zbijewscy rodzina 51

Zbijewski 263

Zbijewski Józef pods. z. pozn. 263

Zbijewski Mikołaj 263, 272

Zbijewski Paweł miecz. pozn. 60, 141, 142, 178, 253, 258, 261, 281, 282

Zbijewski Roch łow. pozn. 193, 251

Zbijewski Roch podsekowic pozn., cześn. kal., klan nak., klan gn., klan kal. 68, 182, 197, 198, 203, 206, 213, 239, 245, 251

Zbijewski Teofil 272

Zbijewski Wojciech por. 72

Zbyszewski Jakub 273

Zbyszewski Kazimierz 273

Zielińska Teresa 15, 25, 42

Zielińska Zofia 14, 115, 118, 154, 156, 158, 159, 162, 166, 168-174, 177, 182, 192, 196, 202, 204, 212, 217

Zielonacki Stefan kom. pozn. 60, 198, 257, 261

Złotnicki Melchior podwojewódzi kal., podcz. gostyniński 259, 264

Złotnicki Tomasz 264, 267

Zwierzykowski Michał 9, 11-14, 16, 17, 21-34, 36, 42-44, 47, 49, 50, 53-56, 58, 59, 61-65, 68-73, 75-77, 80-88, 90, 91, 95-98, 100-105, 108, 115, 121, 132, 137, 139, 147, 149, 151, 153, 157, 160-166, 169, 170, 173, 178, 179, 184, 185, 195, 197, 198, 201, 218, 219, 272

Zygmunt I Stary król Polski 62

Zygmunt II August król Polski 61

Żółtowski Aleksander 103, 210

Żychliński Adam 273

Żychliński Adam klan międz. 115, 272

Żychliński Andrzej woj. kal. 58, 261, 263, 267

Żychliński Antoni 273

Żychliński Serafin sta stawiszyński 264, 272

Żychliński Stanisław podkomorzyc kal. 264

Indeks geograficzny

Åbo zob. Turku
Austria 153, 189, 192
austriackie (cesarskie) wojska 123, 191, 192

Bełz m. 159, 167, 172
bełscy posłowie 167
bełska konfederacja 159
bełska szlachta 159
bełski cześn. 250, 264, 265, 272
bełski wda 163, 171, 181
bełskie wdztwo 80, 125, 172
Berlin m. 195, 211, 213
berliński dwór 184
białoborski sta 264
Białystok m. 181, 196
biechowski klan 22, 68, 137, 138, 150, 274
biechowski klanic 54, 58, 141, 142, 238, 245, 253, 261, 263, 272
Bielsk m. 145
bielscy posłowie 202
boguszyński sta 252
Bojanowo m. 86
Borek m. 91
boreckie dobra 184
Borzęcin w. 159
braclawska konfederacja 159
braclawska milicja 72
braclawska szlachta 159
braclawski chor. 265
braclawskie wdztwo 167
Brandenburgia 120, 170, 191, 274
brzeski-kujawski klanic 42, 44, 109, 146, 247
brzeski-kujawski skarbnikowic 267
brzeskie-kujawskie wdztwo 9, 21, 51, 89, 128, 129, 250
budzyński sta 97, 111, 201
Buszewo w. 31
Bydgoszcz m. 127
bydgoski chor. 247
bydgoski chorążyc 38, 44, 46, 81, 89, 91, 107, 125, 237, 245, 270

bydgoski skład solny 170
Bytów m. 128
Cerekwica w. 194
chełmiński bp 52, 70, 105, 158, 161
chełmiński klanic 265
chełmiński sejmik 118
chełmska szlachta 159
chełmska ziemia 190
chełmski sejmik 178
chęciński pis. gr. 98, 128
chodzieski proboszcz 29
Cieśle w. 31
Czempiń m. 36, 71, 106, 122, 123, 141, 153, 158, 165, 168, 169, 171-176
czempińskie dobra 26
czernihowski klan 164
czerwonogrodzki sta 215
czerwonogrodzki stoln. 194, 200
Częstochowa m. 192

Danków w. 158
Dąbrowa Tarnowska m. 29
Dęblin w. 156, 158
dębski (dębbski) sta 188, 243, 245, 251, 288
Dobrowoda w. 162, 163
Dobrzyca w. 184
dobrzyński sejmik 178
Drahim m. 120, 168
drahimskie stwo 84, 149, 151, 184
Drawa rz. 211
Drezdenko m. 211, 214, 289
Drezno m. 52, 89, 105, 124, 131-134, 137, 151, 158, 160, 161, 184, 208, 288
Drohiczyn m. 178
Działyn w. 181, 182, 188, 288
Dzików w. 135
dzikowska konfederacja 135, 136, 138, 144
Elbląg m. 190
elbląskie terytorium 156

Francja 124

Gdańsk m. 24, 124, 125, 127, 128, 130, 162, 163
gębicki sta 43, 46, 56, 116, 239, 245, 247, 256, 258, 268
Głogów m. 123, 192, 195, 212
głogowski magazyn 211
Gniezno m. 22, 31, 32, 35, 76, 79, 81, 93, 110, 132, 162, 163, 165, 167, 176, 210, 212, 270, 271, 277
gn. abp (prymas) 22, 35, 50, 51, 77, 79-81, 83, 86-88, 90, 93, 98, 102, 109, 110, 112, 116, 117, 120-122, 125, 126, 129, 140, 141, 144, 151-155, 161-167, 170, 172, 179, 181, 188, 194, 200, 205, 206, 208, 211, 213-218, 237, 250, 277-278, 284
gn. archidiakoniat 23
gn. archidiecezja 23
gn. gród 32
gn. kancelaria gr. 86, 175
gn. kanonik 105
gn. klan 22, 66, 102, 123, 130, 136, 137, 158, 182, 197, 203, 206, 213, 216, 217
gn. klanic 173
gn. księgi gr. 131
gn. pis. gr. 263
gn. pow. 22, 60, 61, 137, 258-261, 264
gn. sta 32, 43, 54, 164, 173, 239, 244, 248, 254, 263
gn. szlachta 202
gn. wda 22
gn. wdztwo 22
Gołęczin w. 36, 96, 190, 199
Gorzów m. 211
Gorzycy m. 128
gostyniński cześn. 59, 261
gostyniński podcz. 259
Gostyń m. 91
Goślina m. 50, 117
Grodno m. 25, 49, 56, 140, 161, 168, 172, 177
grodzieński sejm 170
grodzieński sta 121
Grodzisk m. 195
gulbiński sta 154, 276

Halicz m. 167
halicka ziemia 167
halicki sejmik 118
Hiszpania 284
Hubertsburg m. 52, 158-160

Iłowiec w. 102, 217
inflancki klan 133
inflanckie wdztwo 146
inowr. łowczyzna 194
inowr. wda 26, 68, 90, 97, 117, 118, 132, 149, 153, 183, 188, 201, 263, 264, 271, 287
inowr. wdzic 47

inowr. wdztwo 9, 21, 51, 128, 129, 190, 250

Jankowice w. 41, 110, 211, 214, 215, 217
Jankowo w. 104, 202
Jaraczewo w. 29, 104, 106, 137, 193, 272
Jarocin m. 31, 91
Jarosław m. 128
jasielski sta 135
Jastrowie m. 85
Józefów w. 177

Kalisz m. 22, 23, 31, 32, 50, 51, 60, 62, 75-79, 81, 82, 85, 86, 91, 93, 98, 103, 107, 108, 111, 121, 123, 127-129, 131, 142, 167, 175, 176, 178, 180, 182, 184, 192, 195, 197-200, 207, 213, 214, 217, 220, 243, 252, 264, 265, 268-270, 289
kal. archiwum z. 175, 184, 195
kal. burg. 60, 251, 260, 264, 266
kal. chor. 22, 43, 44, 46, 50, 56, 71, 102, 105, 117, 121, 146, 149, 155, 159, 174, 178, 179, 202, 246-248, 250, 256, 261, 265, 279
kal. cześn. 22, 86, 251, 261
kal. gród 40, 62, 123, 199, 217
kal. kancelaria gr. 86, 175
kal. klan 22, 36, 42, 66, 68, 123, 146, 159, 170, 188-190, 197, 206, 211, 213
kal. klanic 41, 44, 240, 244, 248
kal. księgi gr. 40, 129
kal. łow. 22
kal. miecz. 22, 54, 78, 196, 198, 238, 244, 253, 254, 285
kal. pis. gr. 68, 264, 266
kal. pis. z. 22, 66, 76, 85, 203
kal. pisarzowic z. 215, 266
kal. podcz. 22, 62, 157, 207, 211, 239, 244, 250, 264, 266, 272
kal. podk. 22, 38, 41, 44, 52, 76, 79, 140, 141, 207, 213, 238, 244, 246, 252
kal. podkomorstwo 207
kal. pods. z. 22, 62, 68, 76, 198, 202, 264
kal. podsędkowic 266
kal. podst. 22, 198, 204, 253, 263, 265
kal. podstarości 54, 141
kal. podstarości 136
kal. podstolic 259
kal. podwojewodzi 54, 253, 264
kal. posłowie 89, 109, 121, 143, 146, 147, 168, 169, 173, 247
kal. pow. 22, 32, 60, 61, 137, 258-261, 264
kal. reg. gr. 266
kal. reg. z. 266
kal. sąd gr. 22, 32, 131, 163
kal. sąd kapturowy 61, 62, 121, 265
kal. sąd z. 76, 79, 131, 213, 289
kal. sędzia gr. 198

- kal. sędzia z. 22, 68, 76, 198, 207, 251
 kal. skarb. 22
 kal. sta 22
 kal. stoln. 22, 36, 56, 180, 204, 243, 244, 251, 257, 264, 266, 287
 kal. surog. 54, 56, 67, 86, 184, 192, 198, 250, 255, 256, 261, 264, 266
 kal. szlachta 75, 213
 kal. wda 22, 26, 30, 35-37, 41, 42, 66-68, 71, 72, 75, 95-97, 101, 102, 105, 118, 122, 123, 126, 129, 136-138, 141, 149, 165, 175, 179, 180, 182, 183, 188-190, 192, 196-199, 201, 206, 209, 210, 214, 215, 217, 253, 272, 288
 kal. wdziec 44, 47, 215, 249
 kal. wdztwo (Kaliskie) 22, 25, 26, 28, 42, 62, 75, 77, 79, 86, 89, 129, 161, 164, 176, 178, 190, 197, 211, 213, 246-249, 253-257, 280
 kal. woj. 22, 43, 58, 249, 259, 261, 263, 267
 Kamień m. 91
 Kamień w. 124
 kamieński klan 22, 213, 214
 Kargowa m. 78, 95, 124, 128, 138, 187, 188
 Karmin w. 128, 188
 Kcynia m. 22, 62, 210
 kcyń. kancelaria gr. 86, 175
 kcyń. księgi gr. 131
 kcyń. pow. 22, 60, 61, 75, 127, 137, 258-260, 264
 kcyń. ście 56, 215, 251, 257
 kijowska konfederacja 159
 kijowska milicja 72
 kijowska szlachta 159
 kijowski wda 26, 98, 128, 140, 141, 153
 kijowskie wdztwo 125, 167
 kiszewski sta 44, 248
 kłęcki sta 43, 248
 Koenigstein twierdza 278
 Kolbuszowa m. 128, 180
 kolbuszowska transakcja 182
 Kolno m. 131, 134
 Koło m. 28, 31, 77, 139, 143
 kolski sta 44, 135, 247, 250, 265
 Koniecpol m. 133
 Konin m. 22
 kon. burg. 263, 267
 kon. kancelaria gr. 86, 175
 kon. księgi gr. 131
 kon. pis. gr. 60, 258, 260
 kon. pow. 22, 60, 61, 102, 137, 197, 258-261, 264
 kon. sta 43, 79-80, 214, 249, 252
 kon. szlachta 197
 kopanicki sta 43, 46, 56, 201, 249, 257, 265, 266, 287
 kor. chor. 145
 kor. hetman polny 50, 145, 202
 kor. hetman w. 50, 51, 83, 86, 88, 109, 110, 112, 153, 155, 157-161, 163, 169, 175-178, 180-182, 188, 189, 196, 202, 204-206, 208, 213-216, 218, 251, 252, 284, 285, 287
 kor. instygator 77, 81, 109, 124, 237
 kor. kanclerstwo 208
 kor. kanclerz w. 52, 70, 105, 144, 145, 158-161, 163, 194, 284
 kor. krajczy 135
 kor. marszałek nadworny 27, 30, 78, 97, 99, 102, 105, 110, 112, 117, 156, 183, 184, 193, 198, 207, 216, 288
 kor. marszałek w. 49, 50, 105, 119, 140, 145, 151, 156, 158, 161, 172, 178, 208
 kor. metrykant 154, 276
 kor. oboźnic 56, 257
 kor. oboźny 44, 46, 182, 215, 248
 kor. podkanclerzy 51, 109, 131, 141, 162, 165, 251
 kor. podkoniuszy 39, 181-182, 191, 204, 241, 245, 251, 267
 kor. podkoniuszyc 54, 253
 kor. podskarbi nadworny 164
 kor. podskarbi w. 25, 124, 153, 202, 204, 283
 kor. referendarz 140, 145
 kor. stoln. 44, 49, 116, 117, 121, 246
 kor. stolnikowa 166
 kor. trybunał 15, 52, 53, 55, 56, 101, 111, 132, 133, 142, 149, 154, 163, 164, 167, 172, 174, 177-180, 182, 189, 215-217, 253, 254
 kor. wojsko 79, 98, 99, 116, 127, 128, 140, 157, 162, 170, 179, 197, 214, 257, 259, 284, 289
 korytnowski ście 103, 104, 193
 Kościan m. 22, 31, 94
 kośc. burg. 54, 254
 kośc. kancelaria gr. 86, 175
 kośc. księgi gr. 131, 178, 281
 kośc. pis. gr. 44, 247
 kośc. pow. 22, 60, 61, 137, 258, 259, 261, 263
 kośc. sta 43, 248
 kowalski klan 62
 Koźmin m. 27, 161, 162, 175, 184, 278
 koźmiński klucz 27
 Kórnik m. 16, 106, 143, 194
 Krajenka, m. 91
 Kraków m. 16, 117, 122, 125, 130, 161
 krak. bp 51, 52, 83, 86, 89, 109, 110, 131, 134, 141, 153, 251
 krak. klan 26, 27, 51, 98, 112, 166, 177, 184, 203, 213, 218, 252
 krak. posłowie 167, 202
 krak. szlachta 120
 krak. wda 51, 98, 117, 119, 178, 188, 196, 251, 284, 285, 287
 krak. wdztwo 9, 25, 80, 125, 126
 Krotoszyn m. 122, 195
 krotoszyńskie dobra 26
 Królewiec m. 130, 194

kruszwicki klanic 31, 54, 243, 244, 254
 kruszwicki stoln. 265
 krzyw. klan 22, 182
 krzyw. klanic 250, 267
 Kujawy 217
 kujawski sejmik 118, 151, 178
 Kurlandia 161, 171, 175
 Kwidzyn m. 194
 Lada w. 206
 Landsberg zob. Gorzów
 Langfurt zob. Wrzeszcz
 Leszno m. 13, 17, 24, 25, 29, 86, 91, 138, 146, 153, 167, 189, 192, 275
 leszczyńskie dobra 25
 Lębork m. 128
 lędzki klan 22, 36, 67, 131, 134, 136, 182, 202, 206
 lędzki klanic 251
 Lipsk m. 111, 165, 212
 lit. hetman polny 50, 154, 276
 lit. hetman w. 50
 lit. kanclerz w. 125, 140
 lit. kuchm. 154, 276
 lit. łow. 195
 lit. oboźny 168
 lit. podst. 29, 284
 lit. posłowie 202
 lit. prowincja 161
 lit. stoln. 27, 44, 56, 105, 121, 154, 160-162, 164, 246, 256, 276-278
 lit. trybunał 53
 liwski sta 43, 56, 149, 173, 238, 244, 248, 256
 Lubasz w. 72, 191, 192, 201, 204, 206, 210
 Lublin m. 53, 142, 154, 181, 253, 275
 lub. sejmik 118, 120,
 lub. trybunał zob. kor. trybunał
 lub. wda 12-13, 129, 134, 164
 lub. wdztwo 9, 190
 Łwów m. 55, 157

 łącz. podcz. 54, 253, 26
 łącz. podczaszyc 54, 201, 254
 łącz. sta 43, 47, 122, 133, 247, 248
 łącz. ścic 70
 łącz. wda 49, 208
 łącz. wdztwo 9, 21, 51, 129, 169, 250
 Łobżenica m. 87, 91
 Łowicz m. 42, 80, 153, 161, 166, 208, 213, 214
 łucki bp 144

 malborski wda 26, 188, 288
 Maltański Zakon Kawalerów 181
 Małopolska 117, 190
 małopolscy posłowie 173
 małopolska prowincja 53
 małopolskie wdztwa 155

 Mazowsze 190
 mazowiecki wda 98, 102, 117, 174
 mazowieckie wdztwo 10, 146, 169, 190
 Miasteczko m. 91
 mieściski sta 263
 Międzyrzecz m. 139, 163, 191
 międz. klan 22, 30, 35, 36, 66, 68, 70, 96-97, 102, 104, 115, 147, 159-160, 164, 166, 174, 182, 188, 213, 274, 285-287
 Międzychód m. 25, 191
 międzychodzkie dobra 184
 Miłosław m. 31
 Modrze w. 36, 181, 285, 286
 Montawska Tama (Szpica) 283
 Morawy 192
 mosiński sta 43, 56, 121, 136, 137, 246, 247, 257, 272
 Mroczka m. 91
 mszczonowski sta 172
 Murzynowo w. 205

 Nakło m. 31, 62, 75, 91, 94, 170, 189-190, 212, 264
 nak. burg. 60, 261
 nak. gród 92
 nak. klan 22, 66, 182
 nak. klanic 44, 198, 249, 264-266
 nak. księgi gr. 131
 nak. pis. gr. 56, 257, 264
 nak. pow. 22, 60, 61, 75, 127, 136, 137, 258-261, 264
 nak. sąd gr. 131
 nak. sąd kapturowy 61, 62
 nak. sędzia gr. 288
 nak. sta 22, 38, 43, 67, 68, 90, 100, 102, 105, 145, 174, 189, 209, 210, 213, 216, 238, 244, 247, 249
 nak. surog. 67, 264
 Nakwaszyn w. 31
 neapolitańskie sumy 153, 181, 284
 Nawa rz. 194
 niesławski sta 189
 Noteć rz. 25, 167, 190, 211
 Nowe Miasto m. 91, 128
 nurski cześn. 136
 nurski podst. 58, 259
 nurski podstolic 266

 obornicki sta 43, 121, 194, 201, 206, 246, 247, 249, 265
 Obrzycko m. 191
 Odra rz. 25, 123, 167
 Olkuskie Góry 144, 153, 181, 283
 Ołobok w. 131-134, 193
 opalińskie dobra 25
 Opatów m. 156
 Opatówek m. 127
 Opole m. 171

- osiecki sta 193, 194, 200
ostrogska ordynacja 180, 181, 183, 187
Ostrowiec Świętokrzyski m. 31
Otwock m. 105, 178, 208
Owieczki w. 130
- Pabianowo w. 188
paradycki konwent cystersów 157
patrasieński abp 165
Petersburg m. 194, 195
petersburski dwór 194, 195, 200, 205
Pików w. 88, 153
Piotrków m. 53, 134, 177, 199, 261
piotrkowski sejm 28
piotrkowski sta 288
piotrkowski trybunał zob. kor. trybunał
Pleszew m. 91
płocki sejmik 178
płockie wdztwo 169
płowski sta 259
Pobiedziska m. 209
podlaskie wdztwo 146, 190
podolska milicja 72
podolski wda 117, 119, 177, 181
podolskie wdztwo 146, 167
połaskowski sta 44, 248
Pomorze 201, 203
pomorskie wdztwo 21
Poromowo w. 172
powidzki sta 250, 265
Poznań m. 11, 16, 17, 22-24, 28, 31, 32, 35, 36, 42, 49-52, 58, 59, 61, 62, 65, 70, 71, 75-82, 85-90, 92-97, 100-106, 108-112, 115, 116, 118, 121, 123, 124, 127, 128, 133, 135-139, 141, 142, 145-147, 149-151, 154, 160-163, 165, 167-170, 172, 173, 174, 176, 177, 179, 182-185, 188-201, 203-207, 209-216, 220, 242, 243, 251, 252, 260, 261, 263, 279, 287, 289
garnizon 116, 125, 136, 207
jezuici 84, 111, 132, 145, 154, 165, 287
klasztór Dominikanów 143
klasztór Franciszkanów 78, 203
kolegium jezuickie 145
konwikt jezuicki 201
kościół farny 41
zamek 203, 205
pozn. archidiakon 29, 30
pozn. archiwum gr. 203, 205
pozn. bp 22, 27, 35, 87, 109, 119, 122, 124, 129, 145, 146, 151, 161, 163, 170, 171, 182, 210, 216
pozn. burg. z. 263
pozn. chor. 22, 38, 43, 47, 79, 97, 107, 118, 198, 207, 217, 237, 245, 246, 251
pozn. cześn. 22
pozn. diecezja 23
pozn. gród 40, 89, 92, 103, 147, 150, 154, 160, 179, 193, 199, 204, 210
pozn. kancelaria gr. 86, 175, 195, 203
pozn. kanonik 105, 164
pozn. kapituła 23
pozn. klan 22, 42, 95, 99, 104, 109, 118, 123, 137, 146, 149, 160, 165, 168, 184, 189, 192-194, 197, 198, 202, 206, 213-215, 272, 279
pozn. klanic 56, 252, 257, 265
pozn. klanowa 184
pozn. kom. 58, 60, 198, 257, 260, 261, 263, 267
pozn. komendant 195, 196, 259
Pozn. Komisja Skarbowa 12, 16, 24, 60, 65, 66, 69-72, 84-86, 88, 91, 92, 99, 122, 132, 135, 150, 151, 160, 161, 164, 165, 170, 175, 183, 184, 189, 199, 204, 207, 210, 211, 216, 220, 287, 288
pozn. księgi gr. 40, 103, 131, 136, 210
pozn. księgi z. 182
pozn. łow. 22, 251, 263
pozn. miecz. 22, 44, 46, 60, 141, 142, 164, 247, 253, 254, 261, 281, 282
pozn. obywatel 99
pozn. pis. gr. 44, 52, 54, 60, 66, 67, 136, 143, 198, 202, 247, 249-251, 254, 261, 263
pozn. pis. z. 22, 44, 54, 56, 68, 76, 85, 179, 182, 188, 202, 203, 207, 246, 254, 257, 288
pozn. pisarzowic z. 266
pozn. podcz. 22, 43, 45-47, 99, 246, 248
pozn. podczaszyc 44, 45, 246
pozn. podk. 22, 44, 46, 76, 123, 182, 197, 199, 202, 213, 246, 249
pozn. pods. z. 22, 66, 76, 263
pozn. podsędkowic z. 239, 245, 251
pozn. podst. 22, 37, 41, 43, 56, 107, 122, 137, 160, 199, 237, 238, 243-245, 249, 251, 256
pozn. podwojewodzi 47, 154, 207
pozn. posłowie 48, 109, 121, 143, 146, 168, 169, 172, 173, 202
pozn. pow. 22, 27, 60, 61, 136, 137, 258, 259, 261, 263
pozn. reg. gr. 59, 142, 173, 176, 261
pozn. reg. z. 54, 64, 131, 141, 253
pozn. sąd gr. 22, 131, 163, 203
pozn. sąd kapturowy 61, 62
pozn. sąd z. 76, 131
pozn. sędzia z. 22, 44, 46, 60, 67, 76, 122, 136, 143, 198, 247, 260, 263
pozn. skarb. 22
pozn. sta 22
pozn. stoln. 22, 43, 44, 46, 47, 121, 135, 136, 155, 203, 208, 217, 246, 248, 261, 265, 266
pozn. surog. 44, 46, 66-68, 202, 247
pozn. szlachta 128, 169
pozn. wda 22, 26, 27, 35, 42, 66, 68, 71, 97, 118, 122, 123, 126, 136, 137, 141, 150, 158, 175, 179, 180, 182, 183, 209, 210, 212, 253, 272

pozn. wdzic 208, 243, 244
 pozn. wdztwo (Poznańskie) 22, 25, 42, 44, 48, 75-77, 79-80, 86, 89, 128, 129, 146, 161, 176, 190, 197, 205, 211, 213, 214, 246-249, 253, 254, 256, 257, 280
 pozn. woj. 22, 43, 248
 pozn. ziemstwo 188
 Prosna rz. 162, 192
 Pruskie Królestwo 21, 25, 84, 149, 157, 162, 168-170, 187, 189, 195, 200, 207, 213-215
 pruscy ministrowie 170, 214
 pruski poseł 211
 pruski rezydent 162
 pruski szambelan 212
 pruskie wojsko 21, 80, 84, 111, 157, 170, 191, 192, 194, 195, 203, 205, 210, 211-215, 217, 218, 220, 289
 Prusy zob. Pruskie Królestwo
 Prusy Królewskie 10, 162
 Prusy Książęce 130
 przemęcki klan 22, 137, 154, 274
 przemęcki klanic 179, 241, 245, 251, 284
 przygodzice dobra 184
 Pyzdry m. 22, 128, 130, 160, 199
 pyz. burg. 263, 266
 pyz. gród 104, 199, 202
 pyz. kancelaria gr. 86, 104, 175
 pyz. księgi gr. 131
 pyz. pis. gr. 44, 136, 246, 267
 pyz. pow. 22, 27, 28, 60, 61, 137, 258-261, 264

 Radlin w. 27
 radlińskie dobra 184
 Radolin m. 24
 Radom m. 55, 150, 154, 164, 175, 176, 181, 183, 184, 199, 287, 288
 radomska komisja skarbowa zob. radomski trybunał skarbowy
 radomski trybunał skarbowy 55, 59, 71, 140, 147, 150, 154, 164, 175-177, 179, 180, 204, 260, 261, 284, 287
 Radziejów m. 156
 radziejowski sta 43, 249
 Rawicz m. 24, 86, 211, 212
 rawski miecz. 164, 254
 rawski sejmik 178
 Ren rz. 125
 Rogoźno m. 24
 rog. klan 22, 67, 104, 106, 182
 rog. klanic 44, 54, 247, 255, 274
 rog. sta 43, 47, 246
 Rosja (Moskwa) 134, 144, 135, 153, 155, 162, 187, 189, 197, 205, 217, 274
 ros. car 207
 ros. cesarzowa 139, 270
 ros. dwór 193, 194
 ros. liwerant 197
 ros. poseł 207
 ros. (moskiewskie) wojsko 21, 41, 84, 109, 111, 124, 125, 127, 131, 139, 141, 144, 162, 189-197, 200-208, 211, 218-220
 Rostarzewo m. 24
 Ruś 138
 ruska sól 172
 ruski wda 149, 210
 ruskie wdztwo 10, 125, 126, 143
 ruskie ziemie 167
 Rydzyna m. 177, 191
 Rzesza Niemiecka 166, 169
 Rzym m. 284

 Saksonia 25, 138, 169, 187, 189, 200, 211, 278
 sascy generałowie 50
 sascy komisarze 121
 saska dyplomacja 194
 saska piechota 135
 saski komisariat 58
 saski książę elektor 76, 124, 161, 206, 270
 saskie wojsko 58, 102, 124, 125, 127, 128, 132, 133, 135-138, 141-144, 147, 159, 169, 219, 260, 261
 sand. sejmik 118
 sand. sędzia kapturowy 128
 sand. szlachta 126
 sand. wda 141
 sand. wdztwo 9, 51, 98, 128, 129, 250
 Sanok m. 154
 santocki klan 22, 67, 68
 Sarbinowo w. 190, 195
 Sądowa Wisznia m. 167
 Sępólno Krajeńskie (Sępelbork) m. 91
 sieradzki podwojewodzi 99
 sieradzkie wdztwo 9, 21, 51, 129, 190, 217, 250
 sierakowskie dobra 84, 184, 210
 Skierniewice m. 151, 188, 200, 211, 213, 217
 Skwierzyna m. 29, 191
 Sławin w. 193
 Słupca m. 127, 128,
 smoleński wda 22, 95, 103, 177, 182, 183, 188, 194, 198, 199, 204, 208, 209, 217, 288
 Solec w. 117
 Sonnenstein twierdza 132
 Stanisławów m. 157
 Stawiszyn m. 31
 stawiszynski sta 264, 272
 Stolica Apostolska 153
 Sulejów m. 158
 Szadek m. 269
 Szamocin m. 24
 Szamotuły m. 160
 Szczecin m. 24

- Szwecja 124, 162
szwedzki plk 162, 277, 278
szwedzki poseł 162
- Śląsk 21, 24, 25, 123, 170, 189, 200, 211
Śrem m. 65, 128
śrem. klan 22, 67, 123, 137
śrem. sta 44, 46, 159, 247
Środa m. 11, 13, 23, 26, 28-33, 44, 47, 50, 61, 76, 77, 84, 86, 88, 89, 91, 95-97, 99, 104, 106, 107, 111, 116-119, 120, 122, 123, 125, 131-133, 138, 141, 143, 145, 146, 150, 151, 153, 155-158, 164-166, 168-172, 174, 175, 177, 180-184, 187, 188, 196, 197, 200-202, 204, 205, 207-209, 215, 216, 276, 279-281, 287
cmentarz 29-30, 35, 36, 90, 96, 98, 106, 193
klasztor Dominikanów 143
kościół farny 28, 29-31, 35, 96, 98, 115, 143, 209, 215
ratusz 28
szkoła 29
zamek 28
średzki sta 28, 44, 47, 247, 251, 258
- tomyskie dobra 26
Toruń m. 190, 194, 201, 210
toruński skład solny 170
trocki wda 154, 276
Trzcianka m. 24
trzcialske dobra 26
Trzebaw w. 137, 272
trzebiślawski sta 259
Turcja 153
Turku 162
Tyczyn m. 190
- Ukraina 176, 181
Uniejów m. 31
- Walcz m. 29, 61, 85, 263
wał. burg. 263
wał. kancelaria gr. 86
wał. księgi gr. 131
wał. pis. gr. 67, 263
wał. pow. 22, 56, 60, 61, 137, 258, 259, 261, 263
wał. sąd gr. 131
wał. sąd kapturowy 61, 62
wał. sędzia gr. 188, 263
wał. sta 22, 90
wał. surog. 66
Warmia 190, 194
warمیński bp 284
Warszawa m. 11, 16, 37, 49, 52, 77, 78, 90, 95, 109, 111, 116, 117, 120, 122-125, 127, 132, 134-136, 138-140, 143-145, 147, 152, 154, 156-158, 160, 164-167, 169-170, 172, 174-178, 180, 181, 183, 191, 196, 200, 201, 203, 206-209, 213-216, 275
warszawska rada 260, 261
warszawska ziemia 171
warszawski pis. gr. 170
warszawski pis. z. 170
warszawski skarb. 170, 171
Warta m. 138
Warta rz. 25, 126, 162, 167, 190, 192, 211
Wieleń m. 27, 184, 185
Wielkopolska (Wielkopolska właściwa) 11, 14, 17, 21-24, 26-28, 43, 65, 76, 84, 92, 108, 111, 116, 117, 122, 124, 127, 130, 132, 138, 139, 141, 147, 157-162, 170-173, 175-177, 179, 180, 189, 190, 193, 195-197, 201, 203, 206, 209, 210, 213-215, 218, 274, 278
wielkopolscy oficerowie 12
wielkopolscy posłowie 49, 50, 166, 170
wielkopolscy senatorowie 87, 137, 146, 205
wielkopolska chorągiew policyjna 13, 16, 60, 70-73, 85, 111, 134, 176, 179, 183, 188, 197, 216, 262, 287
wielkopolska partia wojska kor. 60, 79, 116, 122, 124, 126, 128, 158, 159, 163, 189, 190, 205-206, 213, 268
wielkopolska polityka 73, 219
wielkopolska prowincja 21, 53, 80, 172, 173, 203
wielkopolska sesja 168
wielkopolska szlachta (Wielkopole) 44, 50, 76, 123, 135, 136, 189, 192, 205-207, 212, 218
wielkopolski sejmik generalny 77, 78
wielkopolski skarb wojewódzki 49, 59, 84, 88, 117, 120, 132, 142, 145, 149-151, 165, 185, 210
wielkopolski sta generalny 22, 26, 27, 49, 52, 68, 71, 72, 78, 85, 86, 88, 90, 97, 102, 105, 110, 112, 118, 119, 122, 124, 130, 132, 134, 140, 141, 149, 153, 158, 163, 165, 170, 171, 176, 179, 188, 189, 201, 206, 216, 217, 263, 264, 271, 287
wielkopolski żupnik 164, 165, 175
wielkopolskie rody 119
wielkopolskie sejmiki 11-13, 28, 35, 65
wieluńska z. 21, 26, 51, 129, 169, 250
wieluński cześć. 264, 266
wieluński cześnikowic 250, 266
Więcbork m. 91
wileński klan 279
wileński wda 117
wilkowski sta 154, 276
wiski podk. 168
Włochy 125
włoski plk 163
Wojnowice w. 138
Wołyń 176
wołyński chor. 44, 47, 247
wołyńskie wdztwo 125

Wrocław m. 11, 212, 212
 wrocławska diecezja 23
 wrocławska miara 212
 wrocławski magazyn 211
 Września m. 89, 132
 Wrzeszcz m. 124, 130
 Wschowa m. 75-78, 86, 91-95, 138, 141, 151-153,
 156, 161, 162, 167, 171, 178, 183, 184, 189, 192,
 193, 195, 211, 263
 wsch. chor. 22, 43, 52, 60, 116, 150, 160, 173, 248,
 251, 266
 wsch. chorążyc 44, 58, 142, 248, 261
 wsch. cześn. 22, 43, 115, 246, 247
 wsch. gród 92, 143
 wsch. kancelaria gr. 86, 175
 wsch. kom. 265
 wsch. księgi gr. 131
 wsch. łow. 22, 137, 263, 272
 wsch. miecz. 22, 264, 267
 wsch. pis. gr. 168, 263
 wsch. pis. z. 22, 60, 67, 76, 173, 260
 wsch. podcz. 22, 258
 wsch. podk. 22, 35, 38, 44, 66, 76, 172-174, 240, 244,
 248
 wsch. pods. z. 22, 44, 46, 49, 67, 68, 76, 154, 238,
 242, 245, 246, 263, 276
 wsch. podst. 22, 160, 251, 259
 wsch. sąd gr. 22, 131
 wsch. sąd kapturowy 61, 62
 wsch. sąd z. 76, 131
 wsch. sędzia z. 22, 44, 46, 58, 68, 76, 168, 209, 248,
 260, 263
 wsch. skarb. 22
 wsch. skarbnikowic 265
 wsch. sta 22, 27, 43, 44, 46, 67, 90, 121, 189, 193,
 211, 246, 249
 wsch. starościna 193
 wsch. stoln. 22, 44, 56, 239, 245, 256, 258, 264, 267
 wsch. surog. 46, 67, 258, 263
 wsch. woj. 22, 264
 wsch. ziemia 22, 60, 61, 75, 77, 137, 197, 258-260,
 263
 Wysoka m. 91
 Wyszecino (Wyszecin) w. 127
 Zaniemyśl m. 24
 Zator m. 126
 zawichojski sta 52, 251
 zelgniewski sta 43, 248
 Złotowo m. 91
 Żmudź 203
 Żnin m. 128
 Żydowo m. 24

W serii „Staropolski Parlamentaryzm” ukazały się dotychczas:

Akta sejmikowe województw poznańskiego i kaliskiego. Lata 1696-1732, wyd. M. Zwierzykowski, Poznań 2008, Wydawnictwo Poznańskie, ss. XVI, 1202, il.

M. Zwierzykowski, *Samorząd sejmikowy województw poznańskiego i kaliskiego w latach 1696-1732*, Poznań 2010, Wydawnictwo Poznańskie, ss. 445, il.

R. Kołodziej, M. Zwierzykowski, *Bibliografia parlamentaryzmu Rzeczypospolitej szlacheckiej / Bibliography of the parliamentary system of the Nobles' Republic*, Poznań 2012, Wydawnictwo Poznańskie, ss. 210.

R. Kołodziej, „Ostatni wolności naszej klejnot”. *Sejm Rzeczypospolitej za panowania Jana III Sobieskiego*, Poznań 2014, Wydawnictwo Poznańskie, ss. 714.

Akta sejmikowe województw poznańskiego i kaliskiego. Lata 1733-1763, wyd. M. Zwierzykowski, Warszawa 2015, Wydawnictwo DiG, ss. XXI, 986, il.

Akta sejmikowe województw poznańskiego i kaliskiego. Lata 1668-1675, wyd. M. Zwierzykowski, R. Kołodziej, A. Kamiński, Poznań 2018, Wydawnictwo Naukowe UAM, ss. XXI, 674, il.

Akta sejmikowe województw poznańskiego i kaliskiego. Lata 1676-1695, wyd. M. Zwierzykowski, R. Kołodziej, A. Kamiński, Poznań 2018, Wydawnictwo Naukowe UAM, ss. XXI, 714, il.

Akta sejmikowe województwa bełskiego. Lata 1572-1655, wyd. M. Zwierzykowski, R. Kołodziej, Kraków 2020, Księgarnia Akademicka, ss. XXXIII, 812.

Akta sejmikowe województwa bełskiego. Lata 1696-1772 (1792), wyd. M. Zwierzykowski, R. Kołodziej, A. Kamiński, Kraków 2021, Księgarnia Akademicka, ss. XXVII, 941.

Akta sejmikowe województwa bełskiego. Lata 1656-1695, wyd. M. Zwierzykowski, R. Kołodziej, A. Kamiński, Kraków 2022, Księgarnia Akademicka, ss. XXVIII, 823, il.

Akta sejmikowe województw poznańskiego i kaliskiego. Lata 1632-1655, wyd. I. Kraszewski, M. Zwierzykowski, R. Kołodziej, współpraca A. Kamiński, Poznań 2022, Wydawnictwo Naukowe FNCE, ss. XXIII, 965.

G. Głabisz, *Sejmiki Wielkopolski w latach 1764-1793*, Poznań 2022, Wydawnictwo Wydziału Historii UAM, ss. 733, il.

W przygotowaniu:

Akta sejmikowe województw poznańskiego i kaliskiego. Lata 1656-1668, wyd. I. Kraszewski, M. Zwierzykowski, R. Kołodziej, A. Kamiński, [w druku]

Akta sejmikowe województw Wielkopolski właściwej. Lata 1764-1793, wyd. M. Zwierzykowski, G. Głabisz, W. Filipczak, D. Rolnik

